

ΔΡΟΣ ΙΩ. Δ. ΚΑΝΔΗΛΗ
ΧΗΜΙΚΟΥ

ΟΙ ΘΕΜΕΛΙΩΤΑΙ
ΤΩΝ ΦΥΣΙΚΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ
ΣΤΗ ΝΕΩΤΕΡΗ ΕΛΛΑΔΑ
ΚΑΙ Η ΕΠΟΧΗ ΤΟΥΣ

ΠΡΟΛΟΓΙΖΕΙ
Ο ΑΝΔΡΕΑΣ ΚΑΡΑΝΤΩΝΗΣ

Βιβλιοθήκη
Αναστασίου Σ. Κώνστα
(1897-1992)

ΑΘΗΝΑ 1976

Π Ρ Ο Λ Ο Γ Ι Κ Ο Σ Η Μ Ε Ι Ω Μ Α

Ὁ καλοπροαίρετος ἀναγνώστης ἐτούτου τοῦ ὥραίου καὶ πρωτότυπου τόμου βιογραφιῶν σπουδαίων προσωπικοτήτων τῶν νεοελληνικῶν θετικῶν ἐπιστημῶν ἀνάμικτων μὲ προσωπικὲς ἀναμνήσεις τοῦ βιογράφου των Ἰωάννη Κανδήλη, διακεκριμένου, ἐπίσης, χημικοῦ, εἶναι πιθανὸν νὰ ἀναρωτηθεῖ, καθὼς θ' ἀρχίσει νὰ ἐντροφᾷ σ' αὐτὰ τὰ κείμενα: «Καλὰ, ὁ Κανδήλης. Χημικὸς αὐτός, ἔγραψε ἓνα βιβλίον γιὰ ἀνθρώπους «τῆς οἰκογένειας», δηλαδὴ γιὰ ἀνθρώπους ποὺ τοῦ πρωτοδίδαξαν τὴν ἐπιστῆμην του καὶ ποῦ, κατὰ συνέπεια, τοῦ προμήθευαν τὰ βασικὰ ἐπιστημονικὰ κριτήρια γιὰ νὰ κατανοήσῃ, νὰ περιγράψῃ καὶ νὰ ἀξιολογήσῃ τὸ ἔργον αὐτοῦ. Ἐπὶ πλέον, τοὺς ἀνθρώπους αὐτοῦ, τοὺς γνώρισεν καλὰ, τοὺς ἔζησεν ἀπὸ κοντὰ καὶ μὲ θαυμασμὸν καὶ μὲ αἰσθήματα ἀγάπης, σὰ μαθητῆς πρὸς διδασκάλους ποὺ κατόρθωσαν νὰ ἐπιτύχουν, μὲ τὴν ἐπιστημονικὴν αὐτοῦ δράσιν, καὶ πανελλήνια μὰ καὶ διεθνή φήμην. Τὰ ὀνόματά αὐτῶν εἶναι πασίγνωστα, πρὸ παντὸς στοὺς κύκλους τῶν παλαιότερων, ἀλλὰ καὶ σὲ ὅσους εἰδικεῖονται στὶς ἐλληνικὰς χημικὰς ἔρευνας. Ζέγγελος, Ματθαίουπουλος, Δάλμας, Χόνδρος, Ἀθανασιάδης, Κτενᾶς, Σκοῦφος, Γαλανός.

Καλὰ λοιπὸν, ὁ Γιάννης Κανδήλης. Σὲ μιὰ σειρά ζωντανῶν ἀλλὰ καὶ ἐμπεριστατωμένων πορτραίτων, ἀπέδωσε τοῦ καθενὸς τὴν ξεχωριστὴν ἐπιστημονικὴν φυσιογνωμίαν, ἀχώριστην ἀπὸ τὸν ἀτομικὸν αὐτοῦ χαρακτήρα καὶ τὶς γραφικὰς ἢ ἄλλας ἰδιορρυθμίας αὐτοῦ. Ἀλλὰ ἓνας ἀπλὸς λογοτέχνης, ποὺ «περὶ ἄλλα τυρβάζει» καὶ ποὺ ἀσχολεῖται μὲ ἔργα τοῦ λόγου, μὲ τὰ ὁποῖα οἱ θετικὰς ἐπιστῆμας δὲν ἔχουν καμμὴν συγγένειαν, παρὰ μόνον τὴν μιὰν καὶ βασικὴν συγγένειαν, ποὺ δένει κάθε πνευματικὴν δραστηριότητα, τὴν συγγένειαν τῆς «φαντασίας»—ἀλήθεια, πιστεύω πῶς Ἐπιστῆμην δίχως φαντασίαν δὲν εἶναι δυνατόν νὰ νοηθεῖ— πῶς τολμάει νὰ προλογίσῃ ἓνα βιβλίον, ποὺ τὰ θέματά αὐτοῦ βρίσκονται τόσο μακριὰ ἀπὸ τὰ ἐνδιαφέροντά αὐτοῦ καὶ τὶς γνώσεις αὐτοῦ;

Σ' αὐτὸ τὸ ἐρώτημα, ἂς ἀπαντήσουμε χωρὶς μακρηγορίας. Δὲν προλογίζομε τοὺς βιογραφούμενους ἀπὸ τὸν βιογράφον αὐτοῦ, ἀλλὰ περιορίζομαστε στὸ νὰ σχολιάσουμε τὶς σελίδας ποὺ τοὺς ἀφιέρωσε. Εἶναι σελίδες λογοτεχνικὰ γραμμέ-

νες, από έναν άνθρωπο που επαγγελματικά ανήκει στις θετικές επιστήμες, αλλά που ο συγγραφικός του τρόπος δείχνει πως δέ μπορεί παρά να λειτουργεί μέσα του ένα γνήσιο λογοτεχνικό ένστικτο. Κι' έχουμε παρατηρήσει πως όταν ένα λογοτεχνικό ένστικτο τύχει να τεθεί σε λειτουργία, για να εξυπηρετήσει ορισμένους συγγραφικούς σκοπούς — όπως είναι η περίπτωση του Γιάννη Κανδήλη — ο γραπτός λόγος με τον οποίο εκφράζεται, περνώντας από την κατεργασία και την πειθαρχία ενός θετικού νοῦ (και μάλιστα χημικά γυμνασμένου, όπως είναι ο νοῦς του Κανδήλη) αποκτάει ένα ιδιαίτερο θέληματρο. Γιατί ο επιστημονικός θετικισμός, συνδυασμένος με την εξακριβωμένη γνώση και την απλή έκφραση, κάνει το κείμενο όχι, απλώς, ἀληθοφανές, ἀλλὰ πειστικό. Και όχι μόνο πειστικό, ἀλλὰ και χυμώδες. Ζουμερό, όπως θὰ λέγαμε σὲ μιὰ γλώσσα. . . πιὸ γευστική.

“Ετσι, οἱ βιογραφικὲς καὶ ἀναμνηστικὲς αὐτὲς σελίδες τοῦ Κανδήλη μποροῦν νὰ διαβαστοῦν πολὺ εὐχάριστα, καὶ σὰν πραγματιστικὰ ἀφηγήματα, πὸν οἱ ἥρωές τους δὲν εἶναι ἐφευρήματα μυθιστορηματικῆς φαντασίας, ἀλλὰ δημιουργήματα μὲ σάρκα, κόκκαλα καὶ ἰδίως πνεῦμα ἐπιστημονικό, τῆς νεοελληνικῆς ζωῆς καὶ προόδου. Κι' ἔπειτα, οἱ βιογραφίες αὐτὲς ἔχουν κι' ἓνα ἄλλο προσόν. Μὲ τὴν ἀναπαράσταση πὸν τοὺς κάνει ὁ βιογράφος τους, ἀνασταίνεται ἔστω καὶ ἔμμεσα, σὰν ἓνα εἶδος ζωγραφικοῦ «φόντου», καὶ ἡ ἐποχὴ τους—καὶ ἰδίως ἡ ἐποχὴ πὸν τοὺς ἔζησε ὁ βιογράφος τους — πὸν ἀρχίζει ἀμέσως μετὰ τὸν πρῶτο πόλεμο, ἐκεῖ γύρω στὰ 1920, καὶ καλύπτει μὲ τρόπο πυκνὸ, τὸ διάστημα τεσσάρων σχεδὼν δεκαετιῶν. Κυρίως ὅμως, καλύπτει τὴν προπολεμικὴ ἑλληνικὴ ἐποχὴ. Καὶ ἡ ἐποχὴ αὐτὴ, ἐξέλιξε προοδευτικὴ τῶν παλαιότερων «καλῶν ἑλληνικῶν ἐποχῶν», ἦταν μιὰ ἀπὸ τίς πιὸ χαρακτηριστικὲς καὶ τίς πιὸ ὀλοκληρωμένες περιόδους τῆς νεοελληνικῆς κοινωνικῆς ζωῆς.

Μπορεῖ νὰ μὴν ἦταν τὸ βιοτικὸ ἐπίπεδο τόσο ἀνυψωμένο ὅσο εἶναι σήμερα, οὔτε ἡ μόρφωση τῶν πολλῶν τόσο εὐκολη, ὅσο σήμερα, ὅμως ὁ καθένας ἤξερε πὸν ἀνῆκε, διατηροῦσε μὲ εὐλάβεια πατροπαράδοτες ἐθνικὲς, κοινωνικὲς καὶ οἰκογενειακὲς ἀρχές, εἶχε συνείδηση τῶν εὐθυνῶν του, ἐργαζόταν σκληρὰ γιὰ νὰ πραγματοποιήσει τὸ ὅποιο ἰδανικό του (ἀκόμα καὶ τὸ στενὰ ἐπαγγελματικό), καὶ ἔτσι, οἱ ἄνθρωποι πὸν ἐπέπλεαν στοὺς διαφόρους τομεῖς, ἀποτελοῦσαν ὀλοκληρωμένες προσωπικότητες—«κορυφές», ὅπως τοὺς ἀποκαλοῦσαν τότε, πρὸς τίς ὁποῖες ὅλοι στρέφαν τὰ μάτια τους μὲ τιμὴ καὶ εὐλάβεια. Μέσα σ' αὐτὴ τὴν ἠθικὴ ἀτμόσφαιρα διαγράφει ὁ Γιάννης Κανδήλης τοὺς δασκάλους του, πὸν σὰν ὠρίμασε κι' αὐτός, συνεργάστηκε μαζί τους, μὲ τὸ προσωπικό του δαιμόνιο, μὲ τὴν ὀλοκληρωτικὴ ἀφοσίωση στὴν Ἐπιστήμη του. Καὶ μᾶς τοὺς προτείνει, μὲ τρόπο ἀβίαστο, σὰν στέρεα παραδείγματα, σὲ μιὰ ἐποχὴ μάλιστα, σὰν τὴ σημερινή, πὸν τὸ βασικό της γνώρισμα εἶναι ἡ ρευστότητα, ἡ ἀοριστία, ἡ δυσκολοπιστία καὶ ἡ ἀμφισβήτηση. Μορφές σὰν τὸν Χόνδρο, π.χ., εἶχαν καταφέρει μὲ τὴν ὀλοκληρωμένη καὶ διανυγὴ τους προσωπικότητα, νὰ ξεπεράσουν τὰ ὅρια τῆς Ἐδρας τους. Ἐβλεπε, τότε, φοιτητὲς τῆς νομικῆς καὶ τῆς φιλολογίας, νὰ διαθέτουν μερικὲς ἀπὸ τίς

ἐλεύθερες ὥρες τους, γιὰ νὰ τρέξουν νὰ ἀκούσουν «τὸ μάθημα τοῦ Χόνδρου», γιὰ τὸ φιλοσοφημένο περιεχόμενό του, ἢ τοῦ Σκούφου καὶ τοῦ Ζέγγελη γιὰ τὴ γλαφυρότητά του. Καί, ἀντίστοιχα, φοιτητὲς τῶν θετικῶν ἐπιστημῶν πήγαιναν νὰ «ἀπολαύσουν» κορυφὲς τῆς φιλολογίας, ὅπως ἦταν, τότε, ὁ Νικόλαος Βέης καὶ ὁ Λορεντζάτος.

Στὴν Ἑλλάδα, καὶ κυρίως ἐξ αἰτίας τοῦ χωρισμοῦ τῆς γλώσσας μας σὲ «καθαρεύουσα καὶ δημοτικὴ» (καὶ μὲ τὴν ἐπικράτηση τῆς πρώτης, στὴν Ἐπιστήμη, μιὰ ἐπικράτηση ποὺ ἔχει ἀρχίσει νὰ ἐξασθενεῖ αἰσθητὰ τοὺς τελευταίους καιροὺς) ἀνέκαθεν συνηθίσαμε νὰ θεωροῦμε τὴν Ἐπιστήμη—καὶ κατὰ προέκταση, τοὺς «ἐπιστήμονες», καὶ μάλιστα τοὺς «κορυφαίους»,—σὰν ἕνα πρόσωπο κατσοφιασμένο, σκοτεινὸ, πάντα ἀγέλαστο. Ἕνα κεφάλι στηριγμένο σὲ πελώριο φωκὸλ, γενειάδες, ματογούλια, μαῦρα ροῦχα — ὅλα μαῦρα κι' ἄραχνα, ὡς τὸ μηδὲν ποὺ συχνὰ ἐπισφράγιζε τὶς προφορικὲς ἢ τὶς γραπτὲς ἐξετάσεις τῶν φοιτητῶν. Ἀλλὰ μὲ τὸν τρόπο ποὺ ὁ Κανδῆλης παρουσιάζει στὸ βιβλίο του τὶς ὀκτὼ πανεπιστημιακὲς προσωπικότητες, ἢ εἰκόνα αὐτὴ διασκεδάζεται σὲ βαθμὸ τόσο εὐχάριστα αἰσθητὸ, ποὺ μᾶς ἐπιτρέπει νὰ τοῦ προσθέσουμε ἕναν ἀκόμη ἔπαινο. Καὶ ὁ τρόπος αὐτὸς εἶναι τὸ χιοῦμορ τὸ διάχυτο σ' αὐτὲς τὶς σελίδες. Χιοῦμορ, ποὺ ὄχι μόνον δὲν καταρρίπτει τὴ σοβαρότητα τῶν θεμάτων, μὰ τὴν κάνει πιὸ ζωντανὴ καὶ πιὸ σφριγηλή.

Ἡ ἴδια ἢ ζωὴ, καὶ μὲ ὅλες τὶς τραγικότητές της, ἔχει «χιοῦμορ». Θὰ λέγαμε ἀκόμα, πὼς καὶ ὁ κάθε ἄνθρωπος, ἔχει λίγο ἢ πολὺ, τὸ χιοῦμορ του ἢ τὴ χιουμοριστικὴ του πλευρά. Μὰ πρέπει νὰ βρεθεῖ καὶ ὁ κατάλληλος ἄνθρωπος, ποὺ νὰ μπορέσει νὰ συλλάβει καὶ νὰ ἀποδώσει αὐτὴ τὴ «δόση τοῦ χιοῦμορ», ποὺ ἔχει τὸ κάθε τί στὴ ζωὴ. Ὁ Κανδῆλης τὸ πέτυχε στὸν τομέα του. Γιατί ἔχει ὁ ἴδιος χιουμοριστικὴ φλέβα, ἀπὸ τὴν ὁποία τὸ χιοῦμορ ρέει ἀβίαστα. . . καὶ κριτικά. Γιατί καὶ τὸ χιοῦμορ, καλὰ ποδηγετημένο, μπορεῖ νὰ πάρει μιὰ μορφή κριτικῆς. Ἔτσι, τὰ κείμενά του, ἐκτὸς ἀπὸ τὸ ἄφθονο βιογραφικὸ ὕλικό τους καὶ τὴ «σωστὴ» περιγραφικότητά τους, διαθέτουν κι' αὐτὸ τὸ ἀνάλαφρο χιουμοριστικὸ ὕφος — στίς στιγμὲς ποὺ πρέπει βέβαια — κι' ἔτσι, τὰ θέματά του, γίνονται πολὺ περισσότερο εὐπεπτα, παρὰ ἂν γράφονταν στὸ ἀπρόσωπο, ψυχρὸ καὶ βαρὺ ὕφος τῆς «βιογραφίας γιὰ Ἐγκυκλοπαιδεία». Ἀλλωστε, μὲ τὸν Γιάννη Κανδῆλη συνδεόμαστε ἀπὸ πολλὰ χρόνια μὲ φιλία — πρᾶγμα ποὺ μᾶς ἐπέτρεψε νὰ ζοῦμε καὶ τὸ χαμογελαστὸ χιοῦμορ του, στίς συζητήσεις μας. Καὶ τὸ προσὸν αὐτό, τὸ μετουσίωσε καὶ στὸ γραπτὸ του λόγο. Μεστὸ εἶναι τὸ βιβλίο του ἀπὸ χιουμοριστικὰ ἀνέκδοτα, κατάλληλα κεντημένα στὸ σύνολο, ὥστε νὰ φωτίζεται ἢ ἰδιορρυθμιά τῶν ἐξαιρετικῶν αὐτῶν φυσιογνωμιῶν, ἀλλὰ καὶ γενικώτερα ἢ ἀτμόσφαιρα τῆς τότε πανεπιστημιακῆς ζωῆς, καὶ τῆς μετέπειτα σταδιοδρομίας καὶ τῶν βιογραφουμένων καὶ τοῦ βιογράφου των.

Τελειώνοντας τὸ φιλικὸ αὐτὸ προλογικὸ σημείωμα, ποὺ μὲ πολλή χαρὰ τὸ γράφουμε, θὰ θέλαμε νὰ προσθέσουμε πῶς ὁ Κανδήλης ἔχει γράψει πολυάριθμες μελέτες, καὶ ἀδυστηρὰ ἐπιστημονικὲς καὶ ἐκλαϊκευτικὲς, ὅπως εἶναι οἱ ἐργασίες του γιὰ τὴν ἀποδοτικὴ ἐπαναλειτουργία τῶν μύλων τῆς Μυκόνου καὶ ἡ μακρόχρονη ἀρθρογραφικὴ ἐκστρατεία του γιὰ νὰ βελτιώσουμε τὴν ποιότητα τῶν σταριῶν μας καὶ τοῦ ἑλληνικοῦ ψωμοῦ. Νὰ γίνῃ τὸ ψωμί μας σὰν τὸ περίφημο γαλλικόν, ποὺ ἔχει καταστειῖ, μαζὶ μὲ τὸ κρασί τους, ἓνα ἀπὸ τὰ ἔθνικά τους σύμβολα καὶ τὰ διεθνή τους γόητρα. Σ' αὐτὴ του τὴν πλευρὰ πρέπει νὰ προσθέσουμε καὶ τὴ μεγάλη καὶ πολύχρονη συνδικαλιστικὴ του (μὲ τὴν καλὴ σημασία τοῦ ὄρου) δραστηριότητα στὸν τομέα τοῦ χημικοῦ ἐπαγγέλματος. Ἄλλὰ τὰ ἄρθρα του, οἱ μελέτες του, καὶ πρὸ παντὸς αὐτὸ τὸ βιβλίον του, ἀπέδειξαν πῶς ὁ Κανδήλης δικαιούται νὰ συγκαταλέγεται μεταξὺ τῶν ἐπιστημόνων ποὺ ἐκπληρώνουν πληρέστερα τὴν ἔννοια τοῦ «πνευματικοῦ ἀνθρώπου».

ΑΝΔΡΕΑΣ ΚΑΡΑΝΤΩΝΗΣ

Ἀθήναι, 25 Νοεμβρίου 1975

Π Ρ Ο Λ Ο Γ Ο Σ

Ἡ συστηματικὴ διδασκαλία καὶ ἡ καλλιέργεια τῶν Φυσικῶν Ἐπιστημῶν στὴν Ἑλλάδα ἀρχίζει μὲ τὴν εἴσοδο τοῦ αἰῶνα μας. Θεμελιωτὲς τῶν ἐπιστημῶν αὐτῶν ὑπῆρξαν οἱ λίγοι πανεπιστημιακοὶ διδάσκαλοι τῆς πρώτης 50ετίας του, ἀπὸ τοὺς ὁποίους, μὲ τὸ βιβλίο αὐτό, παρουσιάζονται οἱ πιὸ φημισμένοι. Ἐκεῖνοι ποὺ μὲ τὴ διδαχὴ τους, ἀπὸ τὶς πανεπιστημιακὲς ἑδρες, ἀλλὰ καὶ μὲ τὴν ἐρευνητικὴ τους δράση μὲ τὰ πενιχρὰ ἐργαστηριακὰ μέσα τῆς ἐποχῆς, ἔβαλαν τὶς βάσεις τῆς Χημείας, τῆς Φυσικῆς, τῆς Ὀρυκτολογίας καὶ τῆς Γεωλογίας στὸν τόπο μας καὶ ἄνοιξαν τὸ δρόμο γιὰ τὴν πρόοδο τῶν πρακτικῶν ἐφαρμογῶν τους.

Μὲ τὸ βιβλίο μου αὐτὸ δὲν φιλοδοξῶ νὰ δώσω τὴν τυπικὴ ἐξιστόρηση, μὲ χρονολογικὴ συνέπεια, τῆς ζωῆς καὶ τῆς δράσης τῶν μεγάλων αὐτῶν ἐπιστημόνων μας, μὰ περισσότερο νὰ σκιαγραφήσω τὴν ἀνθρώπινη ὑπόστασή τους. Νὰ παρουσιάσω τοὺς ἐνθουσιασμούς τους καὶ τοὺς ἀγῶνες τους γιὰ τὴν ἀνάδειξη τῆς ἐπιστήμης μέσα στὶς δύσκολες συνθήκες τῆς δικῆς τους ἐποχῆς. Γι' αὐτὸ καὶ τοὺς ἐξετάζω ἀπὸ τὴν προσωπικὴ μου τοποθέτηση, ἀπὸ τὴ θέση ποὺ ἐγὼ τοὺς εἶδα καὶ τοὺς γνώρισα.

Ἡ ζωὴ τὸ ἔφερε νὰ βρεθῶ πολὺ κοντὰ σ' ὅλους αὐτοὺς καὶ νὰ συνδεθῶ καὶ νὰ συνεργαστῶ φιλικὰ, ἐπὶ πολλὰ χρόνια, μαζί τους. Νὰ ἔχω ἀκόμη κάποια ἐνεργὸ ἀνάμιξη στὴν κίνηση τῶν χρόνων ἐκείνων γιὰ τὴν πρόοδο τῶν Φυσικῶν Ἐπιστημῶν καὶ γιὰ τὴν ἀνάδειξη τὴν ἐπαγγελματικὴ καὶ τὴν ὀργάνωση τῆ συνδικαλιστικῆ τῶν ἐπιστημόνων, ποὺ μὲ ἐφόδιο τὶς γνώσεις τῶν κλάδων αὐτῶν, ἐπρόσφεραν πολὺτιμες ὑπηρεσίες στὸ κοινωνικὸ σύνολο. Κι' αὐτὸ ἀκριβῶς μὲ ὑποχρεώνει νὰ ἐξηγήσω στοὺς ἀναγνώστες μου, πῶς ἔφθασα νὰ γράψω αὐτὸ τὸ βιβλίο, μὲ τὴν ξεχωριστὴ ἰδιομορφία του. Νὰ δικαιολογήσω τὴ μορφή τοῦ κειμένου του ποὺ εἶναι βασικὰ ἱστορικὴ, ἀλλὰ καὶ λίγο φιλολογικὴ καὶ ἀκόμα ἀρκετὰ αὐτοβιογραφικὴ, γιὰ ὠρισμένες περιόδους τῆς ζωῆς τοῦ συντάκτου του.

Τὰ τελευταῖα χρόνια εἶχα βρεθῆ Πρόεδρος τῆς Ἐνώσεως Ἑλλήνων Χημικῶν καὶ συγχρόνως ὑπεύθυνος τοῦ περιοδικοῦ τῆς «Χημικὰ Χρονικά». Τὸ 1974 συμπληρώνονταν τὰ 50 χρόνια τῆς ζωῆς τῆς ὀργάνωσης αὐτῆς, ποὺ ἐκπροσώπησε καὶ πάντα ἐκπροσωπεῖ ἐπίσημα ὅλους τοὺς χημικοὺς τῆς χώρας. Τοῦ Ὄργανισμοῦ ποὺ μὲ τὴν πλοῦσια καὶ

ἀποδοτική δράση του, κατά την τελευταία 50ετία, προώδευσε παράλληλα κι' ἐβοήθησε στη διάδοση τῶν Φυσικῶν Ἐπιστημῶν, ἐνῶ συγχρόνως συνέβαλεν ἀποτελεσματικά γιὰ τὴν ἰδρυση καὶ τὴν ἀνάπτυξη τῆς χημικῆς μας βιομηχανίας.

Τὸ ἰωβηλαῖον τῆς Ἐνώσεως Χημικῶν ἐπιβαλλόταν ἐπομένως νὰ ἑορτασθῆ ἀνάλογα κι' ἐγώ, ἀπὸ τὴ θέση τῆς ἡγεσίας της καὶ ἀπὸ τὴ θέση τοῦ ὑπεύθυνου τοῦ περιοδικοῦ της, εἶχα τὴν ὑποχρέωση γιὰ τὴν ὀργάνωση τῶν σχετικῶν ἐκδηλώσεων, ποὺ ὑπὸ τὴν ἐπίβλεψή μου, ἀνατέθηκαν σὲ Εἰδικὴ Ἐορταστικὴ Ἐπιτροπὴ ἀπὸ παλαιμάχους καὶ κορυφαίους τοῦ χημικοῦ κλάδου.

Μεταξὺ τῶν ἄλλων ἑορταστικῶν ἐκδηλώσεων ἐσκέφθηκα πὼς ὑποχρέωσή μας ἦταν νὰ τιμήσουμε τοὺς θεμελιωτὲς τῆς χημικῆς ἐπιστήμης στὴν Ἑλλάδα καὶ ἰδιαίτερος τοὺς δυὸ ἰδρυτὲς τῆς πρώτης χημικῆς μας σχολῆς. Τοὺς ἀείμνηστους καθηγητὲς μας Κ. Ζέγγελη καὶ Γ. Ματθαίουπολο. Κι' ἀνάλαβα νὰ τοὺς ἱστορήσω προσωπικὰ ἐγώ, παρουσιάζοντάς τους στοὺς νεότερους, ἐκείνους ποὺ μόνο τὸ ὄνομά τους εἶχαν ἀκούσει— ὅπως τοὺς γνώρισα, τοὺς ἀγάπησα καὶ τοὺς θαύμασα. Νὰ δώσω τὴν ἀνθρώπινη περισσότερο πλευρὰ τῆς ζωῆς τους καὶ τῆς δραστηριότητάς τους, πιστεύοντας πὼς ἀπ' αὐτὴ τὴ θέση θὰ μπορούσα ἀκόμη καλύτερα νὰ εἰκονίσω ἀνάγλυφη τὴν προσωπικότητά τους.

Μ' αὐτὸ τὸ πνεῦμα ἔγραψα γιὰ τὰ «Χημικὰ Χρονικά, Γενικὴ Ἐκδοσις» τὶς ἀναμνήσεις μου ἀπὸ τὸν κατὰ τὰ περασμένα χρόνια προσωπικὸ μ' ἐκείνους σύνδεσμό μου, σὲ δυὸ ἄρθρα ποὺ δημοσιεύθηκαν κατὰ τὸ καλοκαίρι τοῦ 1972. Εἶχα πολλοὺς δισταγμοὺς, κατὰ τὴν ἐμφάνιση αὐτῶν τῶν δημοσιευμάτων, γιὰ εἶχα τὸν φόβο πὼς θ' ἀντιμετώπιζα ἄσμενῆ σχόλια γιὰ τὴν ἀναδρομὴ μου αὐτὴ στὸ ἀδιάφορο γιὰ τοὺς πολλοὺς παρελθόν καὶ γιὰ τὴν ἀρηχηματικὴ μορφή μὲ τὴν ὁποία παρουσίαζα τὰ ἱστορούμενα. Τὴ μορφή καὶ τὴ γλῶσσα τοῦ κειμένου μου ποὺ φαίνονταν κάτι τὸ ἀσυνήθιστο γιὰ τὶς στῆλες ἐνὸς ἐπιστημονικοῦ περιοδικοῦ.

Δὲν φανταζόμουν, ὁμολογῶ, πὼς τὰ ἄρθρα μου ἐκεῖνα θὰ προκαλοῦσαν τόσο μεγάλο ἐνδιαφέρον καὶ ἀντίθετα ἀπ' ὅ,τι περίμενα, ὅτι θὰ ἐνθουσίαζαν ὅλους τοὺς ἀναγνώστες τους. Πὼς θὰ συγκινοῦσαν ἀληθινὰ, ὄχι μόνο τοὺς παλιούς, ποὺ ἔχουν συνδεθῆ αἰσθηματικὰ μὲ τοὺς ἱστορουμένους καὶ τὴν ἐποχὴ τους, ἀλλὰ καὶ τοὺς νεώτερους— ἴσως μάλιστα περισσότερο αὐτοὺς—ἐκείνους ποὺ παντελῶς ἀγνοοῦσαν τὸ παρελθόν καὶ τοὺς σκληροὺς ἀγῶνες τῶν ἀνθρώπων του γιὰ τὴν καλλιέργεια καὶ τὴν ἀνάδειξη τῆς ἐπιστήμης.

Ἡ θερμὴ αὐτὴ ὑποδοχὴ μὲ συγκίνησε. Δέχθηκα πολλὰ τηλεφωνήματα καὶ ἐπιστολὲς καὶ γιὰ μένα προσωπικὰ καὶ γιὰ τὸ περιοδικό, μὲ ἐπαινετικὲς κρίσεις καὶ ἱστορικὲς συμπληρώσεις (οἱ ἀξιολογότερες ἔχουν δημοσιευθῆ*) τόσο ἀπὸ συναδέλφους ὅσο καὶ

* Ἀναφέρω ὅσες δημοσιεύθηκαν στὰ «Χημικὰ Χρονικά»: Ἔτος 1972 σελ. 264 τῶν συναδέλφων κ.κ. Ἀντ. Νικολάου καὶ Ἰω. Μερκάτη, σελ. 304 τῶν κ.κ. Καθηγητῆ Ἐμμ. Βογιατζάκη, Δημ. Κ. Ζέγγελη καὶ Μ. Χρυσάνθου. Ἔτος 1973 σελ. 45 τοῦ Καθηγητῆ κ. Μιχ. Ἀναστασιάδη, σελ. 103 τοῦ ἀείμνηστου συναδέλφου Γεωργ. Λευκαδίτη, σελ. 173 τοῦ Καθηγητῆ κ. Ὁρ. Στεφα-

ἀπὸ ἄλλους ἐπιστήμονες. Πολλοὶ μὲ θερμὰ λόγια μοῦ συνιστοῦσαν νὰ συνεχίσω τὴν τόσο χρήσιμη—ὅπως τὴν χαρακτήριζαν—συγγραφικὴ μου προσπάθεια. Γιὰ νὰ διασωθῆ, ὑποστήριζαν, καὶ τὸ ἱστορικὸ ὕλικὸ πὸ ἐχὼ συγκεντρώσει καὶ τὰ γεγονότα πὸ ἐξῆσα καὶ τόσο καλὰ ἐγνώρισα. "Ὅτι οἱ ἀναμνήσεις μου αὐτὲς σκόπιμο θὰ ἦταν νὰ μὴ μείνουν σκόρπιες στὶς σελίδες ἐνὸς περιοδικοῦ ἀλλὰ νὰ συγκεντρωθοῦν καὶ νὰ ξαναεκδοθοῦν σ' ἓνα ξεχωριστὸ βιβλίον χρήσιμο γιὰ τὴ διαφύλαξη τῆς ἱστορίας καὶ τῆς ἐξέλιξης τῶν Φυσικῶν Ἐπιστημῶν στὴν Ἑλλάδα.

Αὐτὲς οἱ κρίσεις καὶ οἱ ὑποδείξεις τῶν φίλων καὶ τῶν ἄλλων ἀναγνωστῶν μου μοῦ ἔδωσαν τὸ θάρρος νὰ συνεχίσω καὶ νὰ γράψω καὶ γιὰ μερικὸς ἀκόμη ἀπὸ τοὺς ἀλγισμὸνιτους δασκάλους μας καὶ κατόπιν φίλους. Ἐδημοσίευσα τὰ ἐπόμενα χρόνια, 1973 καὶ 1974, στὰ «Χημικὰ Χρονικὰ» τρία ἀκόμη ἄρθρα γιὰ τοὺς ἀείμνηστους Δ. Δάλλα, Κ. Κτενᾶ καὶ Δ. Χόνδρο. Τὸ συνεχιζόμενο καὶ μετὰ τὰ νέα δημοσιεύματα ἐπίμονο ἐνδιαφέρον τῶν ἀναγνωστῶν μου μὲ ὑποχρέωσε τελικὰ ν' ἀποφασίσω τὴ συγγραφή τοῦ βιβλίου αὐτοῦ πὸ παραδίδω τώρα στὴν ἐπιεικὴ κρίση ἐκείνων πὸ θὰ τὸ διαβάσουν.

Ἀποτελέστηκε ἀπὸ τίς πέντε βιογραφίες πὸ ἀναφέραμε, ἐκείνες πὸ ἔχουν δημοσιευθῆ στὰ «Χημικὰ Χρονικὰ», ξαναγραμμένες ὅμως καὶ πλουτισμένες μὲ πολὺ ἀκόμη ὕλικό, ἐπιστημονικό, ἱστορικὸ καὶ ἀνεκδοτολογικό. Ἐπίσης ἄλλες τρεῖς, πὸ γράφτηκαν ἐξ ἀρχῆς, εἰδικὰ γιὰ τὸ βιβλίον, τῶν ἀείμνηστων καθηγητῶν Θ. Σκούφου, Γ. Ἀθανασιάδη καὶ Σ. Γαλανοῦ. Κατὰ τὴ βιογράφηση τῶν μεγάλων αὐτῶν ἐπιστημόνων, ἐπιμένω πάντοτε, ἰδιαίτερα, στὴν κοινωνικὴ καὶ οἰκογενειακὴ πλευρὰ τῆς ζωῆς τους, χωρὶς ὅμως καὶ νὰ παραλείπω ἀπὸ τὴν ἐπιστημονικὴ τους δραστηριότητα καὶ τὰ οὐσιώδη καὶ σημαντικά. Μ' αὐτὸ τὸν τρόπο, πιστεύω, πὸς ὁ ἀναγνώστης ἀπολαμβάνει ξεκούραστα τὴν ἀφήγηση καὶ κατορθώνει νὰ τοὺς νιώσῃ ἀληθινὰ, ὅπως ἐξῆσαν, ξαναζωντανεύοντας στὴ φαντασία του ἐκείνους καὶ τὴν ἐποχὴ τους. Κι' ὅτι μπορεῖ μόνος του νὰ τοὺς κρίνῃ καλύτερα καὶ νὰ βγάλῃ τὰ συμπεράσματά του, γιὰ τὸ ἔργο πὸ πρόσφεραν, παρὰ τίς δύσκολες συνθηκὲς πὸ ἀντιμετώπισαν στὴ ζωὴ τους.

Βέβαια, γιὰ τίς Φυσικὲς Ἐπιστῆμες, κατὰ τὴν ἴδια χρονικὴ περίοδο, ἐργάστηκαν καὶ ἄλλοι τόσο σὰν πανεπιστημιακοὶ διδάσκαλοι ὅσο καὶ σὰν ἐρευνητὲς καὶ τεχνικοί. Καὶ δὲν θὰ πρέπει νὰ νομισθῆ ὅτι θεμελιωτὲς τους θεωρῶ ἀποκλειστικὰ τοὺς ὀκτώ πὸ ἀναφέρονται στὶς σελίδες τοῦ βιβλίου μου. Γράφοντας ὅμως, ὅπως ἐξήγησα, ἀπὸ τὴν προσωπικὴ μου τοποθέτηση μεταξὺ αὐτῶν τῶν ὀκτῶ, δὲν ἦταν δυνατό οὔτε ἔπρεπε νὰ ἐπεκταθῶ καὶ στοὺς ἄλλους. Γιατὶ γι' αὐτοὺς θὰ στηριζόμενον μόνον στὰ ἱστορικῶς γνωστά. Χωρὶς τίς δικὲς μου λεπτομερειακὲς εἰκόνες καὶ ἐντυπώσεις, ἀπὸ τὴν προσωπικὴ

νοπούλου, σελ. 208 τοῦ Καθηγητῆ κ. Βασίλ. Κυριαζοπούλου. Ἔτος 1974 σελ. 25 τοῦ Καθηγητῆ κ. Δημ. Σ. Γαλανοῦ καὶ τοῦ ἱατροῦ κ. Γρηγ. Λευκαδίτη, σελ. 107 τῶν συναδέλφων κ.κ. Εἰσαγγ. Νομικοῦ καὶ Κ. Βραχάμη. Ἐνδιαφέρουσα κριτικὴ δημοσιεύθηκε ἀκόμη ἀπὸ τὸν λογοτέχνη - κριτικὸ κ. Ἄνδρ. Καραντώνη στὸ περιοδικὸ «Ραδιοηλεκτρικὸς» (τεύχος Ὀκτωβρίου 1974 σελ. 83).

μαζί τους γνωριμία και συνεργασία, κι' επομένως τὸ δεύτερο αὐτὸ μέρος τοῦ βιβλίου μου, θάταν ἀσύνδετο πρὸς τὸ περιεχόμενο τοῦ πρώτου καὶ κάτι τὸ τελείως καὶ ἀπὸ κάθε πλευρὰ τὸ διαφορετικό.

Στὰ ὀκτὼ κεφάλαια τῶν ἀφηγήσεών μου γιὰ τοὺς μεγάλους αὐτοὺς ἐπιστήμονες, πρόσθεσα, σὰν συμπλήρωμα, τὶς ἀναμνήσεις μου καὶ ἀπὸ τὶς πρώτες προσπάθειες τῆς ὀργάνωσης τοῦ χημικοῦ κλάδου σὲ σωματεῖο, δίνοντας μερικὲς ζωντανὲς εἰκόνες τῆς ἀντίστοιχης ἐποχῆς. Ἔτυχε καὶ στὴν κίνηση αὐτὴ νὰ βρεθῶ ἀνάμεσα στοὺς πρώτους δημιουργοὺς τῆς κι' επομένως νᾶχω ἄμεση γνώση τῶν ἀνθρώπων ποὺ ἐργάστηκαν γι' αὐτήν. Αὐτὴ τὴν προσθήκη τὴ θεώρησα χρήσιμη γιὰ τοὺς ἀναγνώστες μου γιατί συμπληρώνει καὶ πλουτίζει τὸ ἱστορικὸ μέρος τῆς προσπάθειάς μου. Τὰ γεγονότα ἄλλωστε ποὺ ἀναφέρω στὸ κεφάλαιο αὐτὸ συνδέονται, σὲ πολλὰ σημεῖα τους, ἄμεσα, μὲ τοὺς ἱστορομένους καὶ ζωντανεῦουν ἀκόμη περισσότερο ἐκείνους καὶ τὴν ἐποχὴ τους.

Τὸ βιβλίο τὸ στολίζουν 124 εἰκόνες, ἀπὸ τὴν δράση τῶν βιογραφουμένων καὶ ἀπὸ τὰ γεγονότα τῶν χρόνων ἐκείνων, ὥστε νὰ εἶναι ταυτόχρονα κι' ἓνα ἀναμνηστικὸ λεύκωμα τῆς περασμένης ἐποχῆς. Τυπωμένες μὲ σύστημα ὄφσετ, σὲ ξεχωριστὰ φύλλα, παρεμβάλλονται στὸ κείμενο. Οἱ περισσότερες ἀνέκδοτες, ἄλλες εἶναι δικές μου φωτογραφίες ἢ ἀνήκουν στὸ ἀρχεῖο μου κι' ἄλλες προέρχονται ἀπὸ ἄλλες ἐκδόσεις ἢ μοῦ παραχωρήθηκαν ἀπὸ τοὺς κατόχους τους γιὰ νὰ τὶς παρουσιάσω μὲ τὴν εὐκαιρία τοῦ δικοῦ μου βιβλίου.

Γιὰ τὰ ἀναφερόμενα γεγονότα, ὅσα ἔχουν ἰδιαίτερη σημασία, παραπέμπω μὲ ὑποσημειώσεις στὶς ἀρχικὲς πηγές ὥστε ἐκεῖνος ποὺ θέλει περισσότερες λεπτομέρειες νὰ μπορῇ νὰ καταφύγῃ σ' αὐτές. Σ' ἄλλες πάλι περιπτώσεις μνημονεύω συγκεκριμένα ἐκείνους ἀπὸ τοὺς φίλους ποὺ βοήθησαν ἢ συμπλήρωσαν τὶς δικές μου ἀναμνήσεις.

Τελειώνοντας, καὶ ἀπὸ τὴ θέση αὐτὴ, ἐπιθυμῶ νὰ εὐχαριστήσω θερμὰ ὅλους τοὺς συναδέλφους καὶ φίλους ποὺ ἐνθάρρυναν τὴν προσπάθειά μου καὶ τὴν συνέδραμαν διαθέτοντας πληροφορίες, πολύτιμα στοιχεῖα καὶ εἰκόνες.

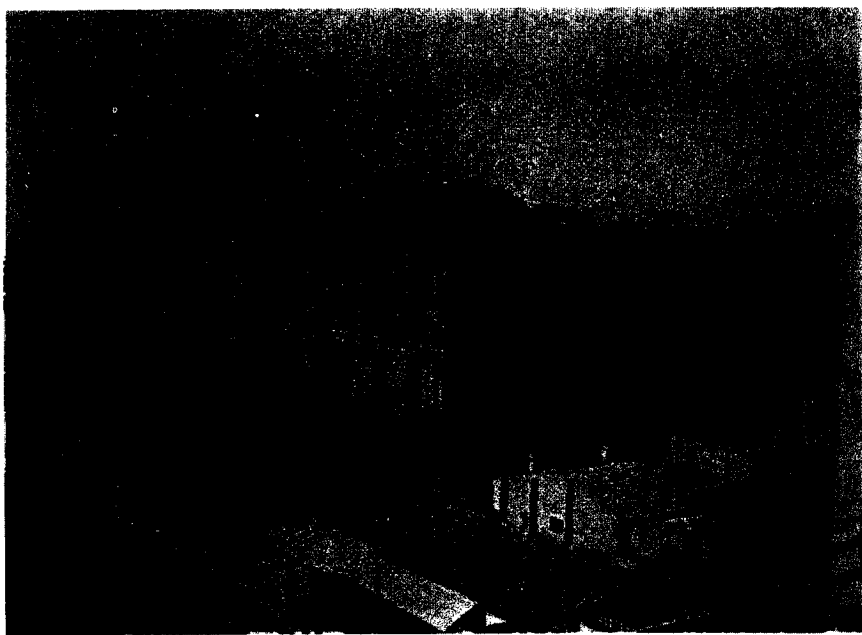
Δρ ΙΩ. Α. ΚΑΝΔΗΛΗΣ

Ἀθήνα, Νοέμβριος 1975

Π Ε Ρ Ι Ε Χ Ο Μ Ε Ν Α

	Σελίς
Πρόλογοι.....	5 – 12
I. Ὁ Καθηγητῆς Κωνσταντῖνος Δ. Ζέγγελης. Ὁ εὐγενικός ἄνθρωπος — ὁ σοφὸς ἐπιστήμων. (Εἰκόνες 13, ἐκτὸς κειμένου, μετὰ τὴν σελίδα 32)	17 – 33
II. Ὁ καθηγητῆς Γεώργιος Θ. Ματθαίουπουλος. Ὁ ἀκαταπόνητος ἐρευνητῆς — ὁ μαχητικὸς ἐπαγγελματίας. (Εἰκόνες 14, ἐκτὸς κειμένου, μετὰ τὴν σελίδα 48)	35 – 49
III. Ὁ Ὑφηγητῆς Δημήτριος Κ. Δάλμας. Ὁ ἀλησιμόνητος πρωτοδάσκαλος καὶ μεγάλος φίλος τῶν φοιτητῶν. (Εἰκόνες 8, ἐκτὸς κειμένου, μετὰ τὴν σελίδα 64)	51 – 66
IV. Ὁ Καθηγητῆς Δημήτριος Κ. Χόνδρος. Ὁ ἀγνὸς καὶ αἰσθηματίας ἄνθρωπος — ὁ σοφὸς καὶ βαθυστόχαστος ἐπιστήμων. (Εἰκόνες 12, ἐκτὸς κειμένου, μετὰ τὴν σελίδα 80)	67 – 86
V. Ὁ Καθηγητῆς Γεώργιος Κ. Ἀθανασιάδης. Ὁ ἀπαραμίλλος διδάσκαλος τῆς Φυσικῆς — ὁ δεξιότηχνης πειραματιστῆς. (Εἰκόνες 10, ἐκτὸς κειμένου, μετὰ τὴν σελίδα 96)	87 – 100
VI. Ὁ Καθηγητῆς Κωνσταντῖνος Α. Κτενᾶς. Ὁ μεγάλος λάτρης τῆς ἐπιστήμης — ὁ ἀκαταπόνητος ἐρευνητῆς. (Εἰκόνες 15, ἐκτὸς κειμένου, μετὰ τὴν σελίδα 112)	101 – 119
VII. Ὁ Καθηγητῆς Θεόδωρος Γ. Σκουφος. Ὁ σοφὸς ἐπιστήμων — ὁ αἰσθηματίας ἄνθρωπος — ὁ σημαίνων πολιτικός. (Εἰκόνες 29, ἐκτὸς κειμένου, μετὰ τὴν σελίδα 128 καὶ τὴν 144)	121 – 156
VIII. Ὁ Καθηγητῆς Σπύρος Δ. Γαλανός. Ὁ θεμελιωτῆς τῆς Χημείας τῶν Τροφίμων — ὁ συνεργάτης καὶ φίλος. (Εἰκόνες 13, ἐκτὸς κειμένου, μετὰ τὴν σελίδα 160)	157 – 166
IX. Οἱ πρῶτες προσπάθειες γιὰ τὴν ἐπαγγελματικὴ ὀργάνωση τοῦ χημικοῦ κλάδου. (Εἰκόνες 4, ἐκτὸς κειμένου, μετὰ τὴν σελίδα 176)	167 – 184

**ΟΙ ΘΕΜΕΛΙΩΤΑΙ
ΤΩΝ ΦΥΣΙΚΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ
ΚΑΘΗΓΗΤΑΙ ΤΟΥ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟΥ
ΑΘΗΝΩΝ**

Τὸ Πανεπιστήμιο Ἀθηνῶν. (Φωτογραφία Ι. Κανδήλη τοῦ 1922). Πολλὰ ἀπὸ τὰ μαθήματα τῆς Φυσικομαθηματικῆς καὶ τῆς Ἱατρικῆς Σχολῆς γίνονταν τὴν ἐποχὴ ἐκείνη στὶς αἴθουσές του.

Τὸ Χημεῖο τοῦ Πανεπιστημίου στὴν ὁδὸ Σόλωνος 104 ὅπως ἦταν κατὰ τὸ 1918.

Τὸ κτίριο πὸν πρωτολειτούργησε τὸ Πανεπιστήμιον κατὰ τὸ 1837. Βρίσκεται στοὺς πρόποδες τῆς Ἀκροπόλεως μισοερείπωμένο.

Ἡ μεγάλη αἴθουσα τελετῶν τοῦ Πανεπιστημίου

Οι καθηγηταί τῆς Φυσικομαθηματικῆς Σχολῆς τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν με τοὺς φοιτητές τους. (Φωτογραφία τοῦ 1900).

Μερικοὶ καθηγηταί τῆς Φυσικομαθηματικῆς Σχολῆς με τοὺς φοιτητές τους (Φωτογραφία μεταγενέστερη, τοῦ 1905). Στὴν πρώτη σειρὰ ἀπὸ ἀριστερά: Θ. Βαρούνης (δεύτερος), τότε ἐπιμελητὴς στὸ Πανεπιστήμιο καὶ κατόπιν καθηγητὴς στὸ Πολυτεχνεῖο, Ἀναστ. Χρηστομάνος καθηγητὴς τῆς Χημείας στὸ Πανεπιστήμιο, Τιμολ. Ἀργυρόπουλος καθηγητὴς Φυσικῆς στὸ Πανεπιστήμιο, Γεωργ. Ἀθανασιάδης, τότε ἐπιμελητὴς καὶ κατόπιν καθηγητὴς τῆς Φυσικῆς. Μεταξὺ τῶν φοιτητῶν διακρίνονται, στὴ δεύτερη σειρὰ, ἔβδομος ἀπὸ ἀριστερά, ὁ χημικὸς Ἄντ. Παυλίνης καὶ τελευταῖος ὁ χημικὸς Εὐστρ. Γαλλόπουλος. Στὴν τρίτη σειρὰ, ἔκτος ἀπὸ ἀριστερά, ὁ Δ. Χόνδρος, ὁ μετέπειτα καθηγητὴς τῆς Φυσικῆς.

Ο ΚΑΘΗΓΗΤΗΣ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ Δ. ΖΕΓΓΕΛΗΣ

Ο ΕΥΓΕΝΙΚΟΣ ΑΝΘΡΩΠΟΣ — Ο ΣΟΦΟΣ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ

Ἡ πρώτη γνωριμία μου με τὸν Καθηγητὴ μας Κωνσταντῖνο Ζέγγελη ἔγινε στὶς ἀρχὲς τοῦ Ἰανουαρίου 1919. Ὁ κυριώτερος Καθηγητὴς τῆς νεοϊδρυμένης Χημικῆς Σχολῆς τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν, στὴν ὁποία ἐδίδασκε τὸ βασικὸ μάθημα τῆς Ἀνοργάνου Χημείας, ἀναγνωριζόταν ἀπὸ τότε σὰν ὁ φυσικὸς ἀρχηγὸς τῆς, σὰν τὸν Πατέρα τῆς Χημείας στὸν Τόπο μας.

Μὲ πολλὴ ἀνυπομονησία περιμέναμε ὅλοι τὴ μεγάλη αὐτὴ ἡμέρα τοῦ πρώτου πανεπιστημιακοῦ μαθήματος. Εἶχαμε ἐγγραφή —πρῶτοι ἐμεῖς— στὴ νέα Σχολή, ἀπὸ τὸν Ὀκτώβριο τοῦ 1918, ἀλλὰ τὰ μαθήματα καθυστεροῦσαν ν' ἀρχίσουν. Γιατὶ τὴν ἐποχὴ ἐκείνη ἔκανε θραύση στὴν Ἀθήνα ἡ λεγόμενη «ἴσπανικὴ γρίππη» καὶ ἐξ αἰτίας τῆς ἔμεινε κλειστὸ τὸ Πανεπιστήμιο κατὰ τοὺς τρεῖς πρώτους μῆνες τῆς χρονιάς. Τέλος, τὰ μαθήματα ἀναγγέλθηκαν γιὰ τὶς ἀρχὲς τοῦ Ἰανουαρίου 1919.

Μὲ συγκίνηση ἀναμίχθηκα λοιπὸν με τὸ πλῆθος τῶν προσερχομένων καὶ μπῆκα γιὰ πρώτη φορὰ στὸ μεγάλο ἀμφιθέατρο τοῦ Χημείου, τοῦ παλαιοῦ, τῆς ὁδοῦ Σόλωνος 104. Ἀνακαινιζόταν ἀκόμα τότε τὸ κτίριο, ὕστερα ἀπὸ τὴν καταστροφὴ τῆς πυρκαϊᾶς τοῦ 1910, καὶ τὸ ἀμφιθέατρό του, μισοτελειωμένο, με τὰ μεγάλα, ἀπεριποίητα τσιμεντένια σκαλοπάτια του, εἶχε ἀντὶ γιὰ θρανία μιὰ καρφωμένη σανίδα σὲ καθ' ἓνα ἀπ' αὐτά, στὴ θέση τοῦ καθίσματος. Φυσικὰ, ἀφοῦ οἱ φοιτηταὶ εἰσορμώντας πηδοῦσαν καὶ πατοῦσαν παντοῦ, ἀδιάκριτα, ἢ λάσπη καὶ ἢ σκόνη σκέπαζαν τὰ πάντα καὶ ὅλοι, με ἓνα ἀπλωμένο κομμάτι ἐφημερίδας, προσπαθοῦσαν, κατὰ κάποιον τρόπο, νὰ προστατεύσουν τὰ ροῦχα τους.

Τὸ ἀμφιθέατρο ἦταν κατασκότεινο, ἀλλὰ κάτω, τὸ μεγάλο μακρὸ τραπέζι ἔλαμπε κατάφωτο με ἀραδιασμένα ἐπάνω του ἀρκετὰ γυάλινα χημικὰ ὄργανα καὶ συσκευές. Τί θαῦμα ὀράματος! Ἐβλέπαμε καὶ εἶχαμε μπροστὰ μας, χειροπιαστά, τὰ χημικὰ ὄργανα, πὺ τὰ ξέραμε ἕως τότε μόνο ἀπὸ περιγραφές, εἰκόνες καὶ σχεδιάσματα τῶν καθηγητῶν μας καὶ τῶν βιβλίων μας κατὰ τὴ διδασκαλία τῆς

Χημείας στο Γυμνάσιο. Πειράματα και έποπτικά μέσα για τή δική μας σχολική εποχή ήταν πολυτέλεια άπίθανη και άνύπαρκτη.

Ἄγνωστος, χωρίς φίλους ακόμα, μέσα στο πλήθος τῆς θορυβώδους φοιτητικῆς νεολαίας ὄλων τῶν τμημάτων τῆς Φυσικομαθηματικῆς σχολῆς και ακόμα τῆς Ἱατρικῆς —γιατί τὸ μάθημα τῆς Ἀνοργάνου ἐγινόταν κοινὸ γιὰ ὄλους αὐτούς— ἐκάθησα και ζάρωσα σὲ μιὰ θέση, ἄρκετὰ ψηλά, σχεδὸν πίσω. Ἐπὶ τέλους ἔκανα χρῆση αὐτῆς τῆς ἐλευθερίας τοῦ ἀκαδημαϊκοῦ πολίτη νὰ διαλέγῃ τὴ θέση πού του ἄρέσει. Ἄρκετὰ εἶχα ὑποφέρει ὄλα τὰ σχολικά μου χρόνια, ἐξ αἰτίας τοῦ ἀναστήματός μου. Νὰ βρίσκωμαι πάντα, ὑποχρεωτικά στὴν τάξη, γιὰ τὰ μαθήματα, στὴν πρώτη σειρά και γιὰ τὴ γυμναστική στὴν τελευταία. Νὰ εἶμαι πάντα ὑπὸ τὸ ἄγρυπνο μάτι τοῦ καθηγητῆ και τὴν ἄγνοια, γιὰ νὰ μὴν εἰπῶ τὴν περιφρόνηση, τοῦ γυμναστή. Τί νὰ τὸ κάνῃ αὐτὸ τὸ ξεφυσίδι, τὸ καχεκτικό, τὸν Κανδήλη, και πῶς νὰ τὸν παρουσιάσῃ σὰν ἀθλούμενο ἔφηβο; Νὰ τοῦ χαλάσῃ τὴ μόστρα; Καλύτερα λοιπὸν νὰ τὸν ἐξαφανίσῃ, νὰ τὸν κρύψῃ.

Ἄλλὰ νά! ἡ μεγάλη στιγμή ἔφτασε. Μιὰ ἀπότομη σιγὴ ἀπλώθηκε. Ἐνας μικρόσωμος λεπτὸς ἄνθρωπος, μέσης ἡλικίας, μὲ ὄραιο εὐγενικὸ παρουσιαστικό, μὲ ἀραιὰ μαλλιά, γαλανὰ φωτεινὰ μάτια και μικρὸ ξανθόλευκο σφηνωτὸ γενάκι προχώρησε ἄργα, ἀκολουθούμενος ἀπὸ μερικοὺς ἀσπροφορεμένους βοηθοὺς, και στάθηκε στὴ μέση τοῦ μεγάλου τραπεζιοῦ. Χειροκροτήματα θυελλώδη ξέσπασαν— τί περίεργο! αὐτὸ ἐμεῖς τὸ ξέραμε ἔως τώρα σὰν ἐπιθυμία και ἀπαίτηση μόνο τῶν ἡθοποιῶν — κι' ὅταν σὲ λίγο ἐπεκράτησε πάλι σιγὴ, μὲ ἓνα εὐγενικό: Κύριοι!, ὁ δάσκαλός μας ἄρχισε τὸ μάθημά του. Ἄνοιξε τὴν αὐλαία και μᾶς παρουσίασε, γιὰ πρώτη φορά, τὸν θαυμαστὸ κόσμον τῆς Χημείας. Ἐκείνον πού σὲ λίγο θὰ γινόταν δικός μας κόσμος και γιὰ τὸν ὁποῖο, 50 τόσα χρόνια ἔκτοτε, θὰ συνεχίζαμε, ὄλοι ἐμεῖς, ἀτέλειωτους ἄγωνες, ἄλλοτε χάριν τῆς μελέτης και τῆς ἐπιστήμης και ἄλλοτε χάριν τοῦ σκληροῦ ἐπαγγέλματος.

Τὸ πρῶτον μάθημά του, γιὰ τὰ φυσικά και χημικά φαινόμενα, τὰ μίγματα και τίς χημικὲς ἐνώσεις, μὲ τὴ γλαφυρὴ του διδασκαλία, τὴ διανθισμένη μὲ κομψὲς ἐκφράσεις, πολὺ χιοῦμορ και πετυχημένες παρομοιώσεις, μὲ μάγεψε. Δικαιολόγησα τὴν ἀπόφασή μου ν' ἀκολουθῆσω τὸ νέο, τόσο ἐλπιδοφόρο, αὐτὸ κλάδο, τὸν ακόμα γιὰ μένα μυστηριώδη, ἡ ἀποστολὴ τοῦ ὁποῖου δὲν ἦταν καθόλου γνωστὴ στὸν πολὺν κόσμον και πού δὲν εἶχε, οὔτε ἀπὸ ἐμᾶς τοὺς ἴδιους, τοὺς καινούργιους σπουδαστές του, συνειδητοποιηθῆ, παρ' ὅτι ἀποφασίσαμε, ἔτσι, περισσότερο ἀπὸ μόδα, νὰ τὸν ἀκολουθῆσουμε.

Ἀπὸ τὸ γύρω του προσωπικό, αὐτὸ πού τὸν βοηθοῦσε στὰ πειράματα τῆς ἡμέρας ἐκείνης, δὲν συγκρατῶ στὴ μνήμη παρὰ μόνο τὸν μακαριτὴ Ἀδαμάντιο Δερνίκο, τὸν ἐπίσημον παρασκευαστὴ του, πού ἄργότερα μὲ βοήθησε στὰ πρῶτα βήματα τῶν σπουδῶν μου και ἔγινε ἓνας ἀπὸ τοὺς καλύτερους στενοὺς μου φίλους.

Ἐκείνη τὴ χρονιά δὲν ἔκαναμε ἐργαστηριακὲς ἀσκήσεις χημείας. Ἀνέτοιμο ακόμα τὸ χημεῖο, χωρίς πάγκους και ἐπαρκῆ ὄργανα, δὲν ἦταν σὲ θέση νὰ ἀσκήσῃ

τόσους πολλούς φοιτητές, όσοι είμαστε έμεις, οί του α' έτους του Χημικού Τμήματος. Περιοριζόταν λοιπόν ή δραστηριότητα των όλίγων, μικρών, εργαστηρίων του στις μελέτες και τις έρευνες του Καθηγητή και του προσωπικού του. Έμεις άκούγαμε μόνο με ένθουσιασμό τὰ μαθήματα του Ζέγγελι και παρακολουθούσαμε, σάν εργαστηριακή εφαρμογή, τὸ μάθημα Ἀναλυτικῆς Χημείας, κάθε μέρα, μετά τις δύο τὸ μεσημέρι, ἀπὸ τὴ διδασκαλία του ἄλλου δασκάλου μας — δημοδιδάσκαλο τῆς Χημείας τὸν ἔχω ἀποκαλέσει — του ἀλησμόνητου Δημητρίου Δάλμα.

Ἐγραψα γι' αὐτὸν ἄλλοτε και ξαναγράφω λεπτομερέστερα πάρα κάτω. Ἐκεῖνος, ὁ Δάλμας, ἦταν ὁ πρῶτος ἐπιμελητῆς του Ζέγγελι και με τὸ τακτικὸ μεσημεριανὸ του αὐτὸ φροντιστήριο, κάτι μεταξύ θεωρίας, ἐκλαϊκείσεως και πειράματος, βρισκόταν πιὸ κοντὰ μας, σὲ μιὰ διαρκῆ ψυχικὴ ἐπαφή με ὄλους μας, διδάσκοντας και ρωτώντας ὄλους, βάζοντάς μας νὰ πιάσουμε αὐτὰ τὰ ἱερὰ ὄργανα και σκευὴ, γιὰ μιὰ ἔστω διήθηση ἢ μιὰ ἐξάτμιση, ἀπὸ μᾶς τοὺς ἴδιους. Χάρη σ' αὐτὸν παίρναμε κάποια ἰδέα ἀπὸ τὸ πείραμα και τὴ χημικὴ ἀνάλυση. Ἀγωνιζόταν, γράφοντας στὸν πίνακα, ἐπαναλαμβάνοντας ἐξαντλητικὰ τις πρῶτες ἔννοιες, ἀπλουστεύοντας ὅσο μπορούσε καλύτερα, και ἔτσι κατῶρθωνε, με τὸν τρόπο του, νὰ συμπληρώνη και νὰ κάνη νοητὰ και χειροπιαστὰ τὰ ὑψηλὰ, ἀπὸ τὴν ἔδρα, διδάγματα του Καθηγητή του.

Ἔτσι πέρασε ὁ χειμῶνας του 1918 - 1919. Ἡ κάπως στενότερη γνωριμία μου με τὸ Ζέγγελι και τὸ Ἐργαστήριό του ἀρχίζει ἀπὸ τὸ καλοκαίρι του 1919. Χάρη στὴ μεσολάβηση του Δερνίκου, πὸ εἶχε ἐνδιαφέρον, γιὰτι σάν παλιὸς μαθητῆς του πατέρα μου συνδεόταν οἰκογενειακὰ μαζί μας, μοὺ δόθηκε — κάτι τὸ περιζήτητο — μιὰ θέση στὸ Χημεῖο γιὰ νὰ ἀσκηθῶ. Τὸ καλοκαίρι αὐτὸ ἐργάστηκα ἀρχικὰ στὸ ἔργαστήριο του Δημ. Τσακαλώτου, νεοδιορισμένου Καθηγητῆ τῆς Φυσικοχημείας, πὸ πρῶχειρο και πρωτόγονο, βρισκόταν σ' ἓνα δωμάτιο του ὑπογείου του Χημείου, κάτω ἀπὸ τὴν Ἀνόργανο, πρὸς τὴν πλευρὰ τῆς ὁδοῦ Σόλωνος. Πρὶν προλάβω ὄμως νὰ γνωρίσω τὸν Καθηγητῆ μου, ὁ ὁποῖος ὄταν παρέλαβα τὴ νέα θέση εἶχε φύγει γιὰ τὴν Ἑλβετία, ἔμαθα τὸν αἰφνίδιο ἐκεῖ θάνατό του*.

Αὐτὸ τὸ λυπηρὸ γεγονός ἐγινε ἀφορμὴ νὰ προβιβασθῶ. Μετακόμισα και μοὺ ἔδωσαν θέση στὸ μικρὸ δωματιάκι των βοηθῶν τῆς Ἀνοργάνου, στὸ πρῶτο πάτωμα, πὸ βρισκόταν στὸ βάθος δεξιὰ τῆς μεγάλης αἴθουσας των ἀσκήσεων στὴν Ποσοτικὴ Ἀνάλυση. Διαδέχτηκα, στὴ θέση πὸν παρέλαβα, τὸν προχωρημένο

* Τὸ ὑποτυπῶδες αὐτὸ ἔργαστήριο Φυσικοχημείας συστεγαζόταν, στὸν ἴδιο στενὸ χῶρο, με τὸ Ἐργαστήριο Αἰθερίων Ἐλαίων του Ἰπουργείου Γεωργίας. Ὁ μακαρίτης Τσακαλώτος εἶχε πολλὰ χρόνια ὑπηρετήσει ἐπιμελητῆς τῆς Ἀνοργάνου. Εἶχε προταθῆ γιὰ καθηγητῆς τῆς Ὄργαν. Χημείας, πρῶτος στὴ σειρά, ἀπὸ τὴν ἐκτακτὴ κριτικὴ Ἐπιτροπὴ του 1912 (Καραθεοδωρῆ, Σκούφου, Ἀραπίδη) μὰ δὲν διορίστηκε. Τελικὰ με κρίση τῆς Σχολῆς ἐγινε καθηγητῆς στὴν τότε πρωτοἰδρυθεῖσα ἔδρα τῆς Φυσικοχημείας, λίγους μῆνες πρὸ του θανάτου του. Γιὰ τὴν ἐποχὴ του ἦταν ἀπὸ τοὺς καλύτερους ἐρευνητῆς στὴ Χημεία. Ἐδημοσίευσε πολλές ἀξιόλογες ἐργασίες. Εἶχε ἀκόμα πολὺ ἔργαστῆ στὸ κεφάλαιο των αἰθερίων ἐλαίων και γι' αὐτὸ του εἶχαν ἀναθέσει τὸ σχετικὸ ἐρευνητικὸ Ἐργαστήριο.

στις σπουδές φοιτητή Κωνσταντίνου Καββασιάδη, τὸν ἀγαπητὸ ἔκτοτε φίλο μου, μετέπειτα Καθηγητὴ τοῦ Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης. Γιατὶ κι' κείνος εἶχε μὲ τὴ σειρά του προβιβαστῆ, σὰν βοηθὸς τοῦ Δερνίκου, στὸ παρασκευαστήριον, καὶ μετακόμιζε ἐκεῖ, τὶς ἡμέρες ἐκεῖνες, τὰ λίγα, φτωχὰ ὄργανα καὶ σκευὴ ποῦ τοῦ ἀνῆκαν προσωπικά.

Τὴ θέση αὐτή, στὸν ἐργαστηριακὸ πάγκο, τὴ διατήρησα καὶ μετὰ τὸ δίπλωμά μου, μὲ τὴν ιδιότητα τοῦ ἄμισθου βοηθοῦ τοῦ Ἐργαστηρίου Ἄνοργάνου Χημείας, μέχρι τὶς ἀρχές τοῦ 1924, ἐποχὴ κατὰ τὴν ὁποία ἐπῆγα στρατιώτης. Τὸ δωματιάκι αὐτὸ τῶν «βοηθῶν», ὅπως ἦταν γνωστὸ καὶ λεγόταν συνήθως, ἔμεινε ἱστορικὸ. Μέσα σ' αὐτὸ γίνονταν τὰ συμβούλια καὶ διαβούλια τῆς ομάδας μας ποῦ, ἀπ' τὸ δεύτερο χρόνον τῶν σπουδῶν μας, ἔγινε ὁ πυρήνας τοῦ ἀνεπίσημου ἀκόμα συλλόγου τῶν φοιτητῶν τῆς Χημείας καὶ εἶναι ἐκείνη ἡ ἴδια ποῦ ἱδρύσε ἀργότερα, τὸ 1924, τὴν Ἐνωσὴ Ἑλλήνων Χημικῶν. Μέσα σ' αὐτό, κάθε ἀπόγευμα, μαζεύονταν καὶ οἱ ἄλλοι, ἀπὸ τὶς αἴθουσες καὶ τὰ γύρω ἐργαστήρια καὶ παίρναμε ὄλοι μαζί τὸ τσάι μας, φτιαγμένο σ' ἓνα ὕδροβολέα καὶ σουρωμένο ἀπὸ ἠθμούς μέσα σὲ ποτήρια ζέσεως, συνοδευόμενο μὲ κουλουράκια ἀπὸ τὸ φημισμένο γιὰ τὰ προϊόντα του γειτονικὸ φούρνο τῆς γωνίας Σόλωνος-Μαυρομιχάλη. Αὐτὴ τὴν ἀπογευματινὴ ἀτραξιὸν, τοῦ τσαγιοῦ, τὴν καταδέχονταν καὶ ἔπαιρναν μέρος συχνὰ καὶ οἱ πολὺ μεγαλύτεροί μας, ὁ Δάλμας, ὁ Οἰκονομόπουλος καὶ ἄλλοι.

Ἐγὼ ἐρρίζωσα στὸ ἐργαστηριακὸ αὐτὸ πόστο. Ἀπὸ τὶς ἄλλες τέσσερεις θέσεις του ἐπέρασαν, κατὰ τὰ χρόνια αὐτά, σὰν διαλεγμένοι ἀσκούμενοι ἢ σὰν βοηθοὶ καὶ ὑποβοηθοί, πολλοὶ διακριθέντες ἀργότερα συνάδελφοι. Μεταξὺ αὐτῶν θυμοῦμαι, αὐτὴ τὴ στιγμή, τὸν κ. Κων. Γκέρτσο, μεγάλο σήμερα βιομήχανο, τὸν κ. Θεόδ. Ἀλεπουδέλη, ἐπίσης βιομήχανο, καὶ τοὺς μακαρίτες Δημ. Νίδερ, βοηθὸ τῆς Φυσικοχημείας, ποῦ πέθανε πολὺ πρόωρα, καὶ τὸν Δημ. Κατακουζηνό, ποῦ ἄκουγε ἀπὸ τότε στὸ παρώνυμο «πρίγκηπας», τὸν μετέπειτα Διευθυντὴ τοῦ Ἐδαφολογικοῦ Ἰνστιτούτου τοῦ Ὑπουργείου Γεωργίας.

Ἀπέναντι στὸ δωματιάκι τῶν «βοηθῶν», ἓνα ὁμοιο μ' αὐτὸ ἀποτελοῦσε τὸ Ἐργαστήριον καὶ συγχρόνως τὸ γραφεῖον τοῦ δευτέρου ἐπιμελητῆ τοῦ Ζέγγελη, τοῦ μακαρίτη Νικολάου Οἰκονομόπουλου. Καλύτερο βέβαια ἀπὸ τὸ δικὸ μας, καλοσιγυρισμένο, καθαρὸ καὶ φωτεινὸ, εἶχε μεγάλο παράθυρον στὴν ὁδὸ Χαρ. Τρικούπη, ἐνῶ τὸ δικὸ μας, μισοσκότεινο, ἀλχημιστικὸ κατὰ τὸν ἐξοπλισμὸ, τὴν ἀκαταστασία καὶ λιγάκι τὴ βρώμα, ἔβλεπε στὴν ἄλλη πλευρὰ τοῦ κεντρικοῦ φωταγωγοῦ τοῦ Χημείου. Ὁ Οἰκονομόπουλος, ὁ μεταγενέστερα Καθηγητῆς τοῦ Πολυτεχνείου, πειραχτήριον καὶ φωνακλᾶς, ἔβαζε στὸ μάτι ὄλους καὶ καυγάδιζε συνεχῶς, ἀκόμα καὶ μὲ τὸν πολὺ μεγαλύτερό του στὴν ἡλικία, τὸν ἀγαθώτατο καὶ πάντα ντροπαλὸ Δάλμα. Μ' ἐμένα, ἀπὸ τὴν πρώτη μέρα τὰ εἶχε καλά. Μὲ πῆρε ἀμέσως ὑπὸ τὴν προστασία του. Μοῦ ἔμαθε πολλὰ καὶ δὲν ξεχνῶ ποτὲ τὴν ξεχωριστὴ ἀγάπη ποῦ μοῦ ἔδειχνε καὶ τότε καὶ ὕστερα. Ἀνέλαβα λοιπόν, σύντομα, χρέη, σὰν δικὸς του βοηθός, στὴν ἐπίβλεψη τῶν ἀσκήσεων ποσοτικῆς ἀναλύσεως,

πού γίνονταν στη διπλανή μεγάλη αίθουσα και ήταν δικής του εθύνης.

Μεταξύ των δύο αυτών μικρών εργαστηρίων, μιὰ πόρτα πάντα ανοιχτή ὄδη-
γοῦσε στοῦ διάδρομο πού εἶχε πρὸς τὰ ἀριστερὰ τῆ μεγάλης αίθουσα τῶν ἀσκήσεων
τῆς Ποιοτικῆς Ἀναλύσεως καὶ στοῦ βάθος, δεξιά, τὸ παρασκευαστήριο τῶν πει-
ραμάτων τοῦ μαθήματος, δικαιοδοσία αὐτὸ καὶ ξεχωριστὸ φέουδο τῶν παρασκευα-
στῶν Δερνίκου-Καββασιάδη. Μόλις μπαίναμε στοῦ διάδρομο, πρὸς τὰ ἀριστε-
ρά, σ' ἓνα ἄλλο μικρὸ δωματιάκι ἦταν ἐγκατεστημένες οἱ συσκευές τοῦ ὑδροθείου,
μέσα σὲ μιὰ μισάνοιχτη βρώμικη ἐστία, καταμαυρισμένη, μὲ διαρρέοντα, ἀπὸ τὶς
συσκευές τῆς, ἀπ' ὅλες τὶς μεριές, τὰ δξέα τῆς. Πηγὴ ἀπίθανης δυσσομίας καὶ
αἰτία ἀτέλειωτης γκρίνιας. Ἀνοιχτὴ ἢ ἐστία καὶ ἀνοιχτὴ ἢ πόρτα τοῦ δωματίου
αὐτοῦ, ἄφηναν νὰ ξεχύνεται ἀπὸ ἐκεῖ ἀποπνιχτικὴ μυρουδιά. Ὁ Οἰκονομὸπουλος
καυγάδιζε συνεχῶς μὲ τὸν Δάλμα, γιατί σάν ὑπεύθυνος τῶν ἀσκήσεων τῆς ποιοτικῆς
ἀναλύσεως τὸν θεωροῦσε μόνο ὑπαίτιο τῆς καταστάσεως αὐτῆς. Ὅλο ἀποφάσεις
παίρνονταν γιὰ νὰ διορθωθῆ αὐτὸ τὸ κακό, ἀλλὰ τίποτα δὲν γινόταν ἀποτελεσμα-
τικά. Τὴν ἐποχὴ ἐκείνη τὸ ὑδρόθειο ἀποτελοῦσε τὴν ἀνάσα τῆς Χημείας καὶ ἡ
ἀτμόσφαιρα κάθε ἀξιόλογου χημικοῦ ἐργαστηρίου ἐθεωρεῖτο φυσικὸ καὶ ἀκόμα
τιμητικὸ νὰ εἶναι μόνιμα ἀρωματισμένη μ' αὐτὸ τὸ φοβερὸ ἀέριο.

Ἄν καὶ οὐσιαστικὰ βοηθὸς πιά τοῦ Ἐργαστηρίου, ἔστω καὶ ἐθελοντῆς, χωρὶς
μισθό, δὲν πρέπει νὰ νομισθῆ ὅτι γνωρίστηκα περισσότερο καὶ συνδέθηκα ἀμέσως
μὲ τὸν Ζέγγελη. Αὐτὸ ἔγινε πολὺ ἀργότερα. Τὸν Ζέγγελη δὲν τὸν ἐβλεπαν ἀπὸ
κοντὰ πολὺ εὐκόλα οἱ φοιτηταί. Οὔτε ἀκόμα οἱ βοηθοὶ καὶ οἱ ἐπιμεληταί του, καὶ
πολὺ περισσότερο ἐμεῖς, οἱ παρακάτω, οἱ παραβοηθοὶ τοῦ Ἐργαστηρίου. Ὅλα
τὰ ἐργαστηριακὰ γίνονταν ἀπὸ τοὺς ἐπιμελητάς του, πού ἦταν πραγματικὰ ἱκανοὶ
καὶ τὸν ἀντιπροσώπευαν ἄξια στοῦ πρακτικὸ μέρους τῆς διδασκαλίας καὶ τῶν
ἀσκήσεων.

Γι' αὐτὴ τὴ στάση τοῦ ὁ Ζέγγελης, τὴν ἀπόσταση πού κρατοῦσε ἀπὸ τοὺς φοι-
τητάς του, εἶχε μάλιστα πολὺ παρεξηγηθῆ. Τὸν ἐθεωροῦσαν ὑπερήφανο καὶ ἀκατά-
δεχτο. Ἀκόμα ψυχρὸ καὶ ἀδιάφορο. Δὲν ἦταν ὅμως αὐτὰ τὰ πραγματικὰ του αἰσθή-
ματα. Ἄν καὶ ὀμιλητικὸς, χαριτολόγος καὶ κοσμικώτατος, μέσα στοῦ δικὸ του κύ-
κλο, ἀγνοοῦσε τὴ συναναστροφή καὶ τὴ γλῶσσα τοῦ μεγάλου πλήθους. Ἀπόγο-
νος ἀρχοντικῆς οἰκογένειας, μὲ ἄφθονα οἰκονομικὰ μέσα, εἶχε μείνει ἀρκετὰ χρό-
νια, γιὰ τὴ συμπληρωματικὴ ἐκπαίδευσή του, στὴ Γερμανία, στὴν ὁποία πῆγε ἀμέ-
σως μετὰ τὸ δίπλωμά του, τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν*. Ὅταν γύρισε, βρέθηκε

* Ὁ Κωνστ. Ζέγγελης καταγωγῆς ἐκ Τριπόλεως γεννήθηκε στὴν Ἀθήνα τὸ 1870. Τελείω-
σε τὸ σχολεῖο καὶ μετὰ τὸ Πανεπιστήμιο στὴν Ἀθήνα. Ἀνακηρύχθηκε διδάκτωρ τῶν Φυσικῶν
Ἐπιστημῶν τὸ 1891. Γιὰ συμπλήρωση σπουδῶν μαθήτευσε κατόπιν στὰ Πανεπιστήμια Ἀτ-
δελβέργης, Λειψίας, Γενεύης καὶ Παρισίων ἐπὶ μίᾳ 4ετία. Τὸ 1896 ἐξελέγη ὀφηγητῆς τῆς Χημείας
καὶ τὸ 1897 διωρίσθηκε Καθηγητῆς τῆς Μεταλλουργίας καὶ Ἀνοργ. Χημείας στοῦ Πολυτεχνεῖο
καὶ δίδαξε τὰ μαθήματα αὐτὰ ἐπὶ μίᾳ 8ετία. Τὸ 1904 ἐξελέγη παμψηφεί Καθηγητῆς τῆς
Φυσικῆς Χημείας στοῦ Πανεπιστήμιο καὶ μετὰ τὸ θάνατο τοῦ Ἀναστασίου Χρηστομάνου,

πολύ γρήγορα Καθηγητής του Πολυτεχνείου και ύστερα του Πανεπιστημίου. Δέν του δόθηκε ή εύκαιρία νά παλέψη επαγγελματικά και νά γνωρίση τίς άνησυχίες, τούς άγώνες και τή γλώσσα τών ανθρώπων τής βιοπάλης. Έμεινε κλεισμένος μέσα στο δικό του μόνο κύκλο και δημιούργησε ένα χαρακτήρα, όχι όπως πιστευόταν υπερηφάνειας, αλλά περισσότερο ντροπαλοσύνης και θά έλεγα φοβίας, για τούς πολλούς. Κι' αυτό ήταν πού τόν κρατούσε μακριά τους.

Έγώ, όταν άργότερα συνδέθηκα πολύ μαζί του, γνώρισα τήν άνωτερότητα του χαρακτήρα του, τήν ευγένεια τών αισθημάτων του και τήν προθυμία με τήν όποία βοηθούσε όλους. Γι' αυτό ξέρω ότι ή φήμη του αυτή, του άκατάδεχτου, τόν άδίκησε και άφησε σε πολλούς μιá λανθασμένη έντύπωση για τήν προσωπικότητά του.

Τά φοιτητικά λοιπόν εκείνα χρόνια, παρ' ότι εργαζόμουν στο εργαστήριό του, τόν έβλεπα σπάνια από κοντά και άκόμη σπανιότερα μιλούσα μαζί του. Έγώ με τούς άλλους στα δωμάτιά μας και κείνος κλεισμένος πάντα στο δικό του, τό προσωπικό εργαστήριο, πού βρισκόταν άπέναντι, στην άλλη άκρη τής μεγάλης αίθουσας τής ποσοτικής ανάλυσεως.

Ό Ζέγγελης άφωσιωμένος στις προσωπικές του έρευνητικές εργασίες, πολυγράφος και πολυάσχολος, είχε συνεργασία μόνο με τήν ιδιαίτερη βοηθό του, τή δεσποινίδα Άναστασία Άναργύρου, μετέπειτα κυρία Βουρλούμη. Ένα χρόνο μεγαλύτερη από μās στις σπουδές τής Χημείας, δέν τήν βλέπαμε και κείνη συχνά και τήν θεωρούσαμε επίσης άκατάδεχτη.

Κοπέλλα έντυπωσιακής όμορφιάς, από καλό σπίτι, άπασχολημένη διαρκώς με τόν Καθηγητή της, άποτελούσε μαζί του ξεχωριστό κόσμο, άνεξερεύνητο για τούς πολλούς. Άλλωστε, για τήν τότε εποχή, οι φοιτήτριες έθεωροδνταν φαινόμενα και έμεναν άναγκαστικά άπομονωμένες από τό άλλο φοιτητικό πλήθος. Η Άναργύρου, οι δυό δικές μας συμφοιτήτριες και ένα δυό άκόμα, στο Φυσικό Τμήμα, άντιπροσώπευαν κατά τό 1919, σ' όλόκληρη τή Σχολή, τό θηλυκό γένος*.

τό 1908, διορίσθηκε Καθηγητής τής Γενικής Χημείας. Τό 1910, για σύντομο διάστημα, όπως και πολλοί άλλοι καθηγηταί, άπολύθηκε από τό Πανεπιστήμιο, για νά ξαναδιορισθί τό 1913 στην Άνόργανο Χημεία, όταν ή έδρα τής Γενικής Χημείας χωρίστηκε σε Άνόργανο και Όργανική. Έχρημάτισε Πρύτανις τό 1924 και έξελέγη Μέλος τής Άκαδημίας Άθηνών από τής ίδρύσεώς της (1924-1925), και τό επόμενο έτος Πρόεδρος αυτής. Κατά τό 1929 αναδείχθηκε Γερούσιαστής, ως αντιπρόσωπος στο σώμα αυτό, τών Άνωτάτων πνευματικών Ίδρυμάτων εκλεγείς κατόπιν Άντιπρόδρός του. Έλαβε μέρος, σαν αντιπρόσωπος του Πανεπιστημίου και τής Έλλάδος, σε πολλά διεθνή χημικά Συνέδρια και διετέλεσε μόνοιμο μέλος του Συμβουλίου τής Διεθνούς Ένώσεως τής Χημείας, πού ιδρύθηκε μετά τόν πρώτο μεγάλο πόλεμο, παίρνοντας μέρος, με δικά του έξοδα, σ' όλες τίς κατόπιν διασκέψεις της.

* Για ν' άντιληφθούν οι άναγνώστες μου τί άβυσσος χωρίζε, τήν εποχή εκείνη, πριν 60 περίπου χρόνια, τά δυό γένη πού σπούδαζαν στα πανεπιστημιακά θρανία τήν ίδια έπιστήμη και τήν διαφορά από τήν σημερινή συναναστροφή, χωρίς κανένα φραγμό, τών δυό φύλων, θά πρέπει ν' άναφέρω τή συμφοιτηριά μας τών Φυσικών Έλλη Γκιταράκου. Πολύ ίκανή στις σπουδές της, μά φοβισμένη και άνίκανη νά προστατέψη μόνη τόν έαυτό της,

Κατά τὰ δικά μας φοιτητικά χρόνια (1918–1922) ὁ Ζέγγελης εἶχε πολλές ἐξω-πανεπιστημιακὲς φροντίδες ἀλλὰ καὶ περιπέτειες. Προσωπικὸς φίλος τοῦ Βενιζέλου, μὲ πολλές γνωριμίες στὸ Παρίσι, εἶχε μεγάλη δύναμη μέχρι τὴ μεταπολίτευση τοῦ 1920 καὶ πάλι μετὰ τὸ 1922. Κατὰ τὴν περίοδο 1920–1922, μὲ τὴν ἐπάνοδο τοῦ βασιλέως Κωνσταντίνου, ὅπως ἦταν φυσικὸ, παραμερίστηκε, χωρὶς ὅμως καὶ νὰ γίνῃ καμμιά ἐναντίον του δίωξη. Τὰ καλοκαίρια ταχτικὰ ἔλειπε στὸ ἐξωτερικὸ, σὲ ἐπιστημονικὰ συνέδρια καὶ ἐπὶ Βενιζέλου, σὲ κρατικὲς ἀποστολές. Μέσα σ' αὐτὲς τὶς ἀπασχολήσεις του ἦταν καὶ ἡ ἔρευνα πού ἔγινε ἀπὸ κείνον καὶ τοὺς Καθηγητὰς Δημ. Χόνδρο, Θρ. Πετμεζᾶ καὶ Γ. Σωτηριάδη γιὰ τὶς ὁμότητες τῶν Βουλγάρων στὴ Μακεδονία κατὰ τὸν πρῶτο παγκόσμιο πόλεμο. Τὸ ὕλικό πού συγκέντρωσαν τὸ ἐξέδωσαν σὲ βιβλίο στὴν ἑλληνικὴ καὶ τὴ γαλλικὴ, καὶ κατόπιν, μὲ ἐντολὴ τῆς Κυβερνήσεως, περιώδευσε ὁ Ζέγγελης μαζί μὲ τὸν Χόνδρο τὴ Γαλλία, διαφωτίζοντας τὴν κοινὴ γνώμη, μὲ διαλέξεις του, ἰδίως στὰ διάφορα Πανεπιστήμιά της, γιὰ τὰ κακουργήματα εἰς βάρος τοῦ ἑλληνικοῦ στοιχείου.

Μετὰ τὸ 1923, ὅταν ὁ σάλος τοῦ πολέμου εἶχε πιά περάσει, ὁ Ζέγγελης ἀφιερῶθηκε περισσότερο στὸ Ἔργαστήριό του καὶ τὴν πανεπιστημιακὴ χημικὴ σχολὴ πού ἦταν τὸ δημιούργημά του, τὸ παιδί του. Τὰ μετέπειτα χρόνια, βοηθὸς πιά ἐγὼ καὶ ὕστερα ἐπιμελητὴς τοῦ Καθηγητῆ Θεοδώρου Σκούφου, ἔμπιστος ἐκείνου ἀλλὰ ἐπίσης ἀρκετὰ γνώριμος καὶ τοῦ Ζέγγελη, χρησίμευα σὰν σύνδεσμος μεταξύ τους. Αὐτὲς οἱ συχνὲς ἐμπιστευτικὲς ἐπαφὲς ἔδωσαν τὴν εὐκαιρία νὰ συνδεθῶ μὲ τὸν Ζέγγελη στενωτέρα, νὰ γίνω σχεδὸν φίλος του, νὰ συζητῶ μαζί του τὰ ἐπίδικα θέματα καὶ πολλὲς φορές, μπορῶ νὰ πῶ, νὰ τὸν συμβουλευῶ*. Ὅλα αὐτὰ μ' ἔκαναν, ὅπως εἶπα παραπάνω, νὰ γνωρίσω βαθύτερα καὶ ν' ἀγαπήσω τὸν ἄνθρωπο.

Στὶς ἀναμνήσεις μου αὐτὲς δὲν θὰ ἀσχοληθῶ λεπτομερειακὰ μὲ τὸ ἐπιστημονικὸ καὶ ἐρευνητικὸ του ἔργο. Οὔτε ἀρμοδιότητά μου εἶναι οὔτε σκοπός. Μ' ἐνδιαφέρουν καὶ θὰ μὲ ἀπασχολήσουν μόνο οἱ ἐντυπώσεις μου ἀπὸ τὸν ἐξαίρετο, τὸν ἐκλεπτυσμένο ἐκείνον ἄνθρωπο, τὸν πολὺπλευρο καὶ σοφὸ ἐπιστήμονα καὶ τὴν ἐποχὴ του. Μὲ ἐνδιαφέρει νὰ παρουσιάσω τὴν ἀνθρώπινη περισσότερο προσωπικότητά του. Γιατὶ πιστεύω, γενικά, πὼς οἱ πανεπιστημιακοὶ δάσκαλοι, ἐκεῖνοι πού θὰ φωτίσουν καὶ θὰ μορφώσουν τὴ σπουδάζουσα νεολαία, τὸ φυτῶριο τῆς αὐριανῆς ἡγεσίας τοῦ τόπου, δὲν ἀρκεῖ νὰ εἶναι μόνο οἱ ἄριστοι ἐπιστήμονες, ἀλλὰ καὶ

συνοδευόταν πάντα στὰ μαθήματα ἀπὸ τὸν γέρο Συνταγματάρχη πατέρα της, ἀναγκαστικὸ κι' ἐκείνον ἀκροατὴ. Ἐμπαινε μαζί της στὴν αἴθουσα, βλοσυρὸς κι' ἀμίλητος, φορῶντας τὴν ταλαιπωρημένη στολὴ του καὶ σούρνοντας τὴν σπάθα του, πού κροτάλιζε στὸ πλακώστρωτο, καὶ καθόταν δίπλα της, ἀδιαφορῶντας γιὰ τὴν καζούρα μὲ τὴν ὁποία τὸ πλῆθος τοῦ φοιτητοκοσμοῦ τοὺς ὑποδεχόταν.

* Κατὰ τὸ 1932, θυμοῦμαι, γιὰ μιὰ καθηγητικὴ ἐκλογή, εἶχα τὸ θράσος νὰ δώσω γνώμη καὶ νὰ τὸν συμβουλευῶ γιὰ ἀντίθετη πρόταση ἀπὸ τὴν δική του. Δὲν θύμωσε, παρὰ κουράστηκε μὲ τὴν ἐπιχειρηματολογία του, συζητώντας πολλὴ ὥρα μαζί μου, νὰ μὲ μεταπίσει, ἄσχετα ἂν μετέπειτα ἡ ἱστορία ἀπέδειξε πὼς ἴσως ἐγὼ νὰ εἶχα περισσότερο δίκιο.

οί ἄριστοι κοινωνικοὶ παράγοντες. Καὶ ὁ Ζέγγελης, ἀπὸ αὐτὴ τὴν πλευρά, ὑπῆρξε ὑπόδειγμα.

Ὁ Ζέγγελης, σὰν Καθηγητὴς τῆς ἑδρας, σὰν δάσκαλός μας, ἦταν μοναδικός. Σαφῆς, παραστατικός, γλαφυρὸς κατὰ τὴ διδασκαλία του, μάγευε καὶ συγκρατοῦσε ζωηρὸ τὸ ἐνδιαφέρον τοῦ ἀκροατηρίου του. Ἄδύνατο νὰ κουρασθῆς καὶ νὰ ξεχάστῆς, ὅταν ἐκεῖνος μιλοῦσε. Ἡ διδασκαλία του, τὸ ὥραϊο, εὐκολονόητο βιβλίό του, τὸ συμπληρωματικὸ μάθημα, σὰν συνέχεια τοῦ δικοῦ του, ἀπὸ τὸν ἀκούραστο ἐπιμελητὴ του, τὸ Δάλμα, ποῦ μᾶς συγκινοῦσε ὄλους μας μὲ τὸν ἐνθουσιασμό του καὶ τὴν πραότητα τοῦ χαρακτήρα του, πετύχαιναν, σὰν σύνολο, ἓνα ἐξαιρετικὸ γιὰ τὴν ἐποχὴ μορφωτικὸ ἀποτέλεσμα. Χάρη σ' αὐτοὺς τοὺς δυὸ μαθαίναμε πραγματικὰ χημεῖα καὶ αὐτοὶ κατῴρθωναν νὰ μᾶς ἐμφυσήσουν μιὰν ἀληθινὴ, βαθειὰ ἀγάπη γι' αὐτὴν. Ἔτσι τὸ Χημεῖο, ἀπὸ τὸ χειμῶνα 1919–1920, εἶχε γίνει ἡ ζωὴ μας καὶ τὸ σπῆτι μας, ἀπὸ τῆς 8 τὸ πρωὶ μέχρι τῆς 9 καὶ πέρα τὸ βράδυ. Ἐργαζόμεστε ἐκεῖ μέσα, κλεισμένοι ὅλες τῆς ὥρες ποῦ μᾶς ἄφηναν ἐλεύθεροι οἱ ἀσκήσεις στὰ ἄλλα ἐργαστήρια καὶ τὰ μαθήματα τῆς χρονιάς, ὅσα εἴμαστε ὑποχρεωμένοι νὰ παρακολουθήσουμε.

Τὴν ἐποχὴ ἐκείνη ὁ Ζέγγελης, μὲ τὴν ἐπιστημονικὴ του ἀκτινοβολία, ἦταν ἀπὸ τοὺς λίγους περιζήτητους ὁμιλητὲς γιὰ τὸ ἐνδιαφέρον τῶν θεμάτων ποῦ διάλεγε καὶ τὴν δεξιότητά μὲ τὴν ὁποία τὰ παρουσίαζε. Τὸν βοηθοῦσαν ἡ πολὺ-πλευρῆ μὀρφωσὴ του καὶ ἡ βαθειὰ γνώση τῆς ἑλληνικῆς γλώσσας καὶ τῆς ἑλληνικῆς, ἀρχαίας καὶ νέας, φιλολογίας, ὥστε οἱ διαλέξεις του ν' ἀποτελοῦν πάντα ἓνα πραγματικὰ μεγάλο πνευματικὸ καὶ συγχρόνως κοσμικὸ γεγονός καὶ νὰ συγκεντρώνουν ἐξαιρετικὸ καὶ πολυάριθμο ἀκροατήριο. Μεταξὺ ὄλων αὐτῶν, πάντοτε παρόντες, πρῶτοι ἐμεῖς, οἱ μαθητὲς του. Ἀπαράμιλλος στὴν ἐκλαϊκευση, κατῴρθωνε νὰ παρουσιάσῃ νοητὰ, ἀκόμη καὶ γιὰ τοὺς πολλοὺς, καὶ τὰ δυσκολώτερα ἐπιστημονικὰ θέματα. Οἱ πνευματικὲς αὐτὲς συγκεντρώσεις, ποῦ τὴν ἐποχὴ ἐκείνη ἦταν περιορισμένες σὲ ἀριθμὸ, γίνονταν στὸν Παρνασσό, στὸν Ἑλληνικὸ Πολυτεχνικὸ Σύλλογο, στὸ Πανεπιστημιακὸ Χημεῖο ἢ στὴν Ἑταιρεία Ἐπιστημόνων. Ἀργότερα ὅταν ἰδρύθηκε ἡ Ἐνωσὴ μας, μὲ δικές μου παρακλήσεις, ἔδινε κατὰ διαστήματα καὶ γιὰ μᾶς διαλέξεις, στὸ Μεγάλο Ἀμφιθέατρο τοῦ Χημεῖου, καὶ ἀργότερα, στὴν αἴθουσα τῶν παλαιῶν γραφείων μας, τῆς ὁδοῦ Κάνιγγος 10. Τὰ ἐκδιδόμενα τότε λίγα ἀκόμη περιοδικὰ ἀναζητοῦσαν ἐπίσης τὰ ἐπιστημονικὰ του ἄρθρα. Ἡ γλαφυρότητα τοῦ γραπτοῦ λόγου τοῦ Ζέγγελι συναγωνιζόταν φυσικὰ, πάντα, τὴν κομψότητα τῆς προφορικῆς ὁμιλίας του.

Ἦταν ἐπίσης περιζήτητος καὶ στοὺς κοσμικοὺς κύκλους τῆς μικρῆς ἀκόμα, κατὰ τοὺς πρῶτους χρόνους τοῦ αἰῶνα, Ἀθήνας. Κοινωνικώτατος καὶ χαριτολόγος πάντοτε ὁμιλητῆς, μὲ τὸ ὥραϊο ἐξευγενισμένο παρουσιαστικὸ του καὶ τὴν ἐπιμελημένη ἐνδυμασία του, ἐστόλιζε κάθε κοινωνικὴ συγκέντρωση. Παντρεύτηκε πολὺ νέος τὴν Ἑλένη, τὸ γένος Ἡλιάσκου, ἡ ὁποία, μὲ τὴν εὐγένειά της καὶ τὴν ἀγάπη της, τοῦ ἐδημιούργησε τὴν ἡρεμὴ οἰκογενειακὴ

θαλπωρή, τὴν ἀπαραίτητη γιὰ τὴν μετέπειτα ἐπιστημονικὴ καὶ κοινωνικὴ του ἀνάδειξη. Ἐπὶ τὸ γάμο αὐτὸ ἀπέκτησε δύο παιδιά: τὸν Δημήτριον, ποῦ ἐσπούδασε καὶ διακρίθηκε ὡς δικηγόρος, καὶ τὴν Καίτη, ἀργότερα Κυρία Στασινοπούλου, ποῦ ἐσπούδασε καὶ ἀναδείχθηκε ὡς φιλόλογος.

Ὅταν, μὲ τὴ λήξιν τοῦ 1935, εἶχαμε ἀποφασίσαι εἰς τὴν Ἑνωσιν, μετὰ τὴν ἀναγνώρισί της σὲ Ὀργανισμὸν Δημοσίου Δικαίου, τὴν ἔκδοσιν τοῦ Περιηγητικοῦ καὶ μοῦ ἀνάθεσαν τὴν πρώτη ἐμφάνισί του, φυσικὸ ἦταν νὰ ἐπιδιώξω ἀμέσως τὴ δική του συνεργασία. Δὲν μοῦ τὸ ἀρνήθηκε, ἀλλὰ κι' ἐγὼ ἀγωνίστηκα πολὺ νὰ παραμερίσω τὶς πολλὰς ἀντιγνώμεις καὶ δυσκολίας ποῦ παρουσιάστηκαν γιὰ τὴ δημοσίευσιν τῆς συνεργασίας του αὐτῆς. Ἐπὶ ἤρξαν ἀντιρρήσεις γιὰ τὴ μεγάλη ἔκτασιν τῆς μελέτης, γιὰ τὸ πραγματευόμενον θέμα, γιὰ τὸ δυσανάγνωστο τοῦ χειρογράφου καὶ γιὰ ἀρκετὰ ἄλλα, ποῦ ὅλα φρόντισα νὰ ἐξομαλυνθῶν, χωρὶς φυσικὰ ἐκεῖνος νὰ μάθῃ τίποτε.

Τὸ πρῶτον τεῦχος τῶν «Χημικῶν Χρονικῶν», τοῦ Μαΐου 1936, τὸ στολιζέει εἰς τὴν πρώτη σελίδα του ὁ Ζέγγελος μὲ τὸ ἄρθρον του «Τὰ Ἀστάθμητα Στοιχεῖα τῆς Δημιουργίας». Εἶναι τὸ πρῶτον ὁλόκληρης σειρᾶς ἀπὸ ἄλλα πέντε, ποῦ δημοσιεύτηκαν, διαδοχικὰ, εἰς τὰ ἐπόμενα τεύχη. Τὰ ἕξι αὐτὰ ἄρθρα ἀποτελέσαν ἑνιαία μελέτη, ἢ ὅποια ἀνατυπώθηκε μὲ δική μου φροντίδα, σὲ σχῆμα βιβλίου, σὰν ἀνάτυπον τῶν «Χημικῶν Χρονικῶν», μὲ τὸν τίτλον τοῦ πρώτου ἄρθρου.

Ὁ Ζέγγελος διέπρεψε καὶ σὰν συγγραφέας μορφωτικῶν συγγραμμάτων καὶ σὰν ἐρευνητῆς. Στὰ βιβλία του καὶ τὰ ἄλλα ἐπιστημονικὰ δημοσιεύματά του χρησιμοποίησε τὴν δόκιμη καθαρῆν. Τὰ γραπτὰ του αὐτὰ διακρίνονταν γιὰ τὴν κομψότητα τῶν φράσεων καὶ τὴ σαφήνεια τῆς διατυπώσεώς τους καὶ ὁ ἀναγνώστης τους εὐχάριστα τὰ διάβαζε καὶ ἄκοπα τὰ ἀφωμοίωνε. Ἀντίθετα, στὸν προφορικὸν λόγον, ἐχρησιμοποίησε γλῶσσαν μικτὴν ἀλλὰ μὲ τέτοια πετυχημένη ἀνάμιξιν τῶν λέξεων, ὥστε τὸ σύνολον ν' ἀκούγεται ὡραῖον καὶ νὰ εἶναι πάντα ἀπολαυστικόν. Καὶ τὸ «φέρ' εἰπεῖν» του — ἢ ἀγαπημένη αὐτῆ γιὰ τὸν Ζέγγελην ἔκφρασις, ἢ παρμένη ἀπὸ τὴν ὑπερκαθαρεύουσαν νὰ προσαρμόζεται θαυμάσια καὶ νὰ πηγαίνει μέσα σὲ μιὰ ὁλόκληρον φράσιν τῆς λαϊκῆς μας γλώσσας. Στὸ προσωπικόν του Ἔργαστήριον, καθ' ὅλη τὴν πολὺχρονη πανεπιστημιακὴν του σταδιοδρομίαν, δὲν ἔπαυε νὰ ἐργάζεται συστηματικὰ καὶ νὰ παρουσιάσῃ ἀξιόλογους πρωτότυπους ἐργασίας. Οἱ περισσότερες εἶναι δημοσιευμέναι σὲ ξένα περιοδικὰ ἀλλὰ καὶ ἀρκετὲς εἰς τὰ Πρακτικὰ τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν, τὴν ὅποια, σὰν ἐξέχον μέλος της, προσπαθοῦσε ἰδιαίτερα νὰ τιμῆσῃ*.

* Ἐξαιρετὸς πειραματιστῆς καὶ ἀναλυτικὸς, δούλευε ὁ ἴδιος προσωπικὰ. Θῦμα αὐτῆς του τῆς ἐργατικότητος, εἶχε πολὺ νέος χάσει τὴν δρασιν ἀπὸ τὸ ἓνα μάτι του, ὕστερον ἀπὸ τραυματισμὸν κατὰ τὴν ἐκκρηξιν τῆς συσκευῆς ἑνὸς πειράματός του. Μεγάλῃ ὑπῆρξε ἡ συγγραφικὴ του προσφορά. Ἐπὶ τὰ πρῶτα συγγράμματά του θὰ πρέπει ν' ἀναφέρω τὶς δύο πολυσέλιδες μελέτες του «Περὶ τῆς Ἐπιστήμης τῆς Φύσεως παρ' Ὀμήρου» (1891) καὶ «Περὶ τῆς χημικῆς συγγενείας» (1896). Τὰ διδασκτικὰ του βιβλία εἶναι τὰ «Στοιχεῖα τῆς Μεταλλουργίας» (1902), τὸ «Ἐγχειρίδιον

Ἡ ἐτοιμότητα τοῦ πνεύματος τοῦ Ζέγγελη, ἡ χαριτολογία του, τὸ χιοῦμορ του, ἀλλὰ καμμιά φορά καὶ ἡ εἰρωνεία του, ἄκακη πάντα, ὑπῆρξαν παροιμιώδη χαρακτηριστικά γνωρίσματα τῆς συναναστροφῆς του καὶ τοῦ προφορικοῦ καὶ γραπτοῦ λόγου του.

Σὰν δεῖγμα χαριτολογίας θ' ἀναφέρω τὴν ὑποδοχὴ τῆς κομπῆς, πεταχτῆς καὶ γελαστῆς φοιτήτριας τῆς Φαρμακευτικῆς, ποῦ προσέρχεται φοβισμένη γιὰ τὶς τμηματικὲς ἐξετάσεις στὴν Ἀνόργανο. Ὁ Ζέγγελης — θαυμαστής, θὰ πρέπει νὰ τ' ἀναφέρω, πάντοτε κάθε ὥραίου — τὴν ὑποδέχεται, στὸ γνωστὸ μικρὸ δωμάτιο, δίπλα στὸ προσωπικὸ τοῦ Ἐργαστήριο, μὲ τὶς λίγες ἀπλὲς καρέκλες, τὶς βιβλιοθηκὲς καὶ τὸ τραπέζι τὸ σκεπασμένο μὲ τὴν κόκκινη τσόχα.

—Καθίστε, δεσποινίς. Πῶς λέγεσθε;

—Ἀνοῦσα Μυρίδου, ἀπαντᾷ χαμογελῶντας ἀλλὰ καὶ κοκκινίζοντας ἐκείνη.

—Ἄ, δεσποινίς, βλέπω, ὥραϊον ὄνομα, ὥραιότερον ἐπίθετον.

Καὶ σὰν δεῖγμα ἐκλεπτυσμένης ἀλλὰ καὶ ἄκακης κριτικῆς, ἀνάμικτης μὲ εἰρωνεία, τὸ ἐπόμενο.

Ἔχει τελειώσει τὶς ἐπιτυχεῖς σπουδὲς του, σὰν χημικός, καὶ μὲ μεσολάβηση τοῦ Ζέγγελη φεύγει μὲ ὑποτροφία γιὰ τὸ Παρίσι. Οὔτε ἡ ἰδιοσυγκρασία του, ἀλλὰ οὔτε καὶ τὰ οἰκονομικά του τοῦ ἐπιτρέπουν μιὰ ἄψογη ἐμφάνιση. Παρουσιάζεται, ὅπως συνήθως, κακοντυμένος, γιὰ νὰ πάρῃ ἀπὸ τὸν ἴδιο τὶς τελευταῖες ὁδηγίες του.

— Σὰς ετοίμασα τὴν ἐπιστολὴ αὐτὴ διὰ τὸν Πρεσβευτὴ μας στὸ Παρίσι, τὸν κύριο Πολίτη (ἦταν πολὺ στενός του φίλος). Θὰ πᾶτε νὰ τὸν ζητήσετε προσωπικῶς, ἐκ μέρους μου, εἰς τὴν Πρεσβεία μας. Ἐκεῖνος θὰ σᾶς ὁδηγήσῃ ποῦ πρέπει ἐκεῖ ν' ἀπευθυνθῆτε.

Τὸν σταθμίζει λίγο, ἀπὸ πάνω ἕως κάτω, μὲ τὸ διερευνητικὸ του μάτι, βλέπει τὸ ἀτημέλητο παρουσιαστικὸ του, ποῦ ἀσφαλῶς θ' ἀπογοητεύσῃ τὸν Πρεσβευτὴ μας, καὶ προσθέτει.

— Φυσικὰ θὰ πᾶτε εἰς τὴν Πρεσβεία μας μὲ τὴν κατάλληλο ἐνδυμασία.

— Δηλαδή, Κύριε Καθηγητά, τί πρέπει νὰ φορέσω; ἐρωτᾷ μὲ ἀνησυχία καὶ ἔκπληξη.

Ἄργανο. Χημείας» καὶ ἡ «Ἀνόργανο Χημεία», μὲ πρώτη ἐκδοσὴ τὸ 1905. Τὸ βιβλίον αὐτό, ποῦ φημιζόταν γιὰ τὴν ἐπιτυχή διάταξιν τῆς ὄλης, τῆ μεθοδικότητά του καὶ τῆ διαύγεια τῆς διατυπώσεως, ὑπῆρξε ἐπὶ μιὰ δλόκληρη 40ετία ἡ βάση τῆς μορφώσεως στὴ Χημεία. Τόσο γιὰ μᾶς τοὺς χημικοὺς ὅσο καὶ γιὰ τοὺς ἄλλους σπουδαστὰς τῶν Φυσικῶν καὶ τῆς Ἱατρικῆς, ποῦ διδάσκονταν, τὰ χρόνια ἐκεῖνα, ἀρκετὰς γνώσεις χημείας. Ὁ κύκλος ὄλων αὐτῶν, κατὰ τὴν πρὸ τοῦ τελευταίου πολέμου ἐποχὴ, ἦταν σχετικὰ περιορισμένος, ὥστε οἱ 7 ἐκδόσεις στίς ὁποῖες κυκλοφόρησε, διαρκῶς συγχρονιζόμενον καὶ συμπληρωνόμενον, σημειώνουν ἕνα πραγματικὸ ἐκδοτικὸ ρεκόρ. Οἱ πρωτότυπες μελέτες ποῦ δημοσίευσε εἶναι πολυάριθμες. Ἐνα μέρος ἀπὸ ἐκεῖνες ποῦ ἐμφανίστηκαν μέχρι τὸ 1930 μνημονεύονται στὸ πανηγυρικὸ τεῦχος, μὲ τὸν τίτλον «Ἀπὸ τὴν ζωὴν καὶ τὴν φύσιν» (1931), τὸ ὅποιον ἐξεδόθη, μὲ τὴν εὐκαιρίαν τοῦ ἑορτασμοῦ τῆς 40ετίας τῆς διδακτορικῆς του σταδιοδρομίας καὶ τῆς 25ετίας ἀπὸ τῆς καθηγησίας του, εἰς τὴν ἔδραν τῆς Ἀνοργάνου Χημείας, ἀπὸ Ἐπιτροπὴ μαθητῶν του.

—“Α! μά περι αὐτοῦ νά συμβουλευθῆτε τὸν ράπτην σας.

Ἄλλὰ καὶ οἱ ὀμιλίες του καὶ τὰ γραπτά του κείμενα διακρίνονται γιὰ τὸ ἴδιο σπινθηροβόλο πνεῦμα καὶ εἶναι γεμάτα ἀπὸ χαριτωμένες ἐκφράσεις καὶ πετυχημένες εἰκόνες καὶ παρομοιώσεις. Θὰ ἀναφέρω καὶ ἀπὸ αὐτὰ μιὰ χαρακτηριστικὴ περικοπή. Ἀπὸ τὴν ὀραιότατὴ βιογραφία του γιὰ τὴ ζωὴ τοῦ Παστέρ, ἀληθινὸ κομποτέχνημα, ὑποδειγματικὴ γιὰ τὸ εἶδος αὐτὸ τοῦ λόγου. Θέλοντας νά παρουσιάσῃ καὶ νά σχολιάσῃ μιὰν ἀδυναμία τοῦ μεγάλου Παστέρ, ἀλλὰ καὶ νά ἀπαλύνῃ τὴ δυσμενῆ κριτικὴ του, γράφει:

«Τὴν ἐποχὴν ἐκείνην νέος κίνδυνος ἠπειλῆσε τὴν ἐπιστήμην. Ὁ Παστέρ, αὐτὸς ποῦ ἀνεκάλυψε τόσα νέα κακοποιὰ μικρόβια, δὲν ἠδυνήθη ν' ἀποφύγῃ τὴν προσβολὴν ἀπὸ ἓν ἐκ τῶν πλέον γνωστῶν καὶ πλέον ἐπικινδύνων. Τὸ μικρόβιον τῆς πολιτικῆς. Ἐξετέθη ὡς ὑποψήφιος διὰ τὴν Γερουσίαν. Οἱ ἐκλογεῖς του, διὰ μεγάλης πλειοψηφίας, τὸν ἀπέστειλαν καὶ πάλιν, εὐτυχῶς, εἰς τὸ Ἔργαστήριόν του. Εἶχε λάβει 62 ψήφους ἐπὶ 650 ψηφοφορησάντων»*.

Κατὰ τὰ χρόνια τοῦ μεσοπολέμου, τὰ κομματικά, μεταξὺ τῶν καθηγητῶν τῆς Φυσικομαθηματικῆς Σχολῆς, δημιουργοῦσαν συνεχῶς διαμάχες καὶ ὀξύτητες. Ὁ Ζέγγελης μέσα σ' ὅλα αὐτὰ διατηροῦσε πάντα ἀξιοπρέπεια. Βρισκόταν κάθε φορὰ μὲ τὴν πλευρά, ποῦ κατὰ τὴ γνώμη του ὑποστήριζε τὸ δίκαιο καὶ ὀρθό. Ἴσχυροὶ παράγοντες τὴν ἐποχὴ ἐκείνη στὴ σχολὴ ἦταν οἱ δύο ἀδελφοὶ Αἰγινήται, Δημήτριος καὶ Βασίλειος, μὲ τοὺς φίλους τους, καὶ ὁ Θεόδ. Σκοῦφος μὲ τὸν Γεώργιο Ἀθανασιάδη καὶ ἄλλους. Ὁ Ζέγγελης καὶ ὁ Χόνδρος** ἔμεναν ἀνεξάρτητοι στὴ σκέψη, δὲν δεσμεύονταν, καὶ συνήθως συμφωνοῦσαν περισσότερο μὲ τὴν ὁμάδα τοῦ Σκοῦφου. Τίμιος καὶ ὁ Σκοῦφος στοὺς ἀγῶνες του ἐκείνους, ἦταν ἓνας σκληρὸς μαχητὴς κι' ἄς τὸν χαρακτήριζαν γιὰ ἐμπαθῆ. Γι' αὐτὸ εἶχε πολλοὺς πολέμιους. Γιὰ μερικὰ ὅμως χρόνια, τὰ τελευταῖα πρὸ τοῦ πολέμου, εἶχε τὴν πλειοψηφία τῶν καθηγητῶν καὶ μαζί μὲ τὸν Ζέγγελη καὶ Χόνδρο κυβερνοῦσαν πολλὰς φορὲς ὀλόκληρὴ τὴ Σχολή.

Ὁ Ζέγγελης καὶ ὁ Σκοῦφος κατὰ τὰ νεανικά τους χρόνια ὑπῆρξαν ἀδελφικοὶ φίλοι. Στὴ Γερμανία ἀρχικά, κατὰ τὴν ἐποχὴ τῶν σπουδῶν τους, στὸ Πανεπιστήμιο κατόπιν, κατὰ τὴν πρώτη περίοδο τῆς καθηγεσίας τους. Ἀργότερα, τὰ πολιτικὰ τῆς Ἑλλάδος τοὺς χώρισαν. Ὁ Ζέγγελης, βενιζελικὸς καὶ φίλος τῆς Ἀντάντ, διώχτηκε τὸν χειμῶνα τοῦ 1916 - 1917 καὶ κινδύνευσε νά χάσῃ τὴ θέση του. Ὁ Σκοῦφος, Πρύτανις κατὰ τὴν ἐποχὴ ἐκείνη, ἐπὶ Πρωθυπουργίας Καθηγητοῦ Σπύρου Λάμπρου, προσωπικὸς θαυμαστὴς καὶ φίλος τοῦ βασιλέως Κωνσταντίνου, ἦταν πανίσχυρος καὶ θεωρήθηκε ὅτι βοήθησε γιὰ τὸν σύντομο αὐτὸ διωγμὸ τοῦ Ζέγγελη.

* Ἀπὸ τὴ σχετικὴ ὀμιλία τοῦ Ζέγγελη, γιὰ τὸν πανηγυρισμὸ τῆς 100ετηρίδος τοῦ Παστέρ στὸν Παρνασσό, κατὰ τὴν 17-2-1922. Ἔχει δημοσιευθῆ στὸ τεῦχος τῆς 40ετηρίδος του.

** Δημ. Αἰγινήτης Καθηγητῆς τῆς Ἀστρονομίας, Βασίλ. Αἰγινήτης Καθηγητῆς τῆς Θεωρ. Φυσικῆς, Θεοδ. Σκοῦφος Καθηγητῆς τῆς Γεωλογίας καὶ Παλαιοντολογίας, Δημ. Χόνδρος Καθηγητῆς τῆς Φυσικῆς καὶ Γεωγρ. Ἀθανασιάδης Καθηγητῆς ἐπίσης τῆς Φυσικῆς.

Σε λίγο όμως τὸ σκηνικὸ ἄλλαξε. Ὁ Κωνσταντῖνος ἔφυγε, ὁ Βενιζέλος ἀνέλαβε τὴν Κυβέρνηση καὶ ὁ Σκουφὸς ἀπολύθηκε ἀπὸ Καθηγητῆς. Ἀναγκάστηκε νὰ κλειστῆ καὶ ἔμεινε γιὰ ἄρκετὸ καιρὸ ὑπὸ ἐπιτήρηση στὸ σπίτι του. Ἀργότερα, δταν ἀναμίχτηκε στὰ προεκλογικὰ τοῦ 1920, φυλακίστηκε. Τὸ σκηνικὸ όμως ἄλλαξε καὶ πάλι. Μετὰ τὸ 1920 ὁ Σκουφὸς ξαναγύρισε στὴν ἔδρα του, ὡς Καθηγητῆς, καὶ εἶχε πολλὴ δύναμη, γιατί συγχρόνως εἶχε ἐκλεγῆ καὶ βουλευτῆς κι' ἀποτελοῦσε μέλος τῆς Ἐθνικῆς Συνελεύσεως.

Ἔτσι αὐτὰ τὰ πολιτικὰ πάθη καὶ οἱ διώξεις καὶ ἀπὸ τὶς δυὸ πλευρὲς ἦταν φυσικὸ νὰ δημιουργήσουν βαθεῖες ἀντιθέσεις καὶ παρεξηγήσεις, δίκαιες ἢ ἀδίκες, γιὰ τὸν τρόπο συμπεριφορᾶς τοῦ ἑνὸς ἀπέναντι τοῦ ἄλλου καὶ νὰ ἔχουν μεταβάλλει τοὺς δυὸ παλιούς φίλους σὲ ἐχθρούς. Ἐπὶ χρόνια δὲν ἔχουν μεταξὺ τους οὔτε καλημέρα. Ἡ ἐχθρότητά τους ὅμως δὲν φαίνεται νὰ ἔχη καταστρέψει καὶ τὴν ἀλληλοεκτίμησή τους καὶ δὲν ἔχει ἐπηρεάσει καθόλου τὸ περιβάλλον τους. Ὁ Ζέγγελης δὲν παραξενεύεται, ποῦ γίνομαι, μετὰ τὸ 1922, ἔμμισθος βοηθὸς τοῦ Σκουφου, οὔτε ὁ Σκουφὸς, ποῦ ἐξακολουθῶ νὰ ἐργάζομαι στὸ Ἐργαστήριον τοῦ Ζέγγελη.

Γιὰ ὀρισμένα μεγάλα θέματα τῆς Σχολῆς, ὅσα βρίσκονταν ὑπεράνω ἀπὸ τὶς προσωπικὲς τοὺς σχέσεις, χρησιμοποιοῦμαι, χάρις σ' αὐτὴ τὴ διπλὴ ιδιότητά μου, σὰν οὐδέτερος μεσάζων, σὰν μεσολαβητῆς μεταξὺ τους καὶ μεταβιβαστῆς σκέψεων καὶ κειμένων. Καὶ ὁ πάγος σιγὰ - σιγὰ λειώνει. Βοηθῶ ὅσο μπορῶ γι' αὐτό, μεταφέροντας ἀπὸ τὸν ἕνα γιὰ τὸν ἄλλο ὄλο καὶ ἐπαινετικώτερες γνώμες καὶ λόγια, ποῦ τὶς περισσότερες φορὲς δὲν ἔχουν λεχθῆ, μὲ τὸν ὥραϊο τρόπο ποῦ τὰ παρουσιάζω, ἢ καὶ ἄλλοτε δὲν ἔχουν καθόλου εἰπωθῆ. Μὲ τὴν πάροδο τοῦ καιροῦ ξαναγίνονται φίλοι. Γίνονται πάλι Θόδωρος καὶ Κωστάκης. Ἐπισκέπτονται στὰ γραφεῖα τους ὁ ἕνας τὸν ἄλλο, καὶ εἶμαι εὐτυχῆς ποῦ τὰ κουβεντιάξουν μόνοι, ἀπὸ κοντά, ὥστε ὁ «μεσολαβητῆς» νὰ εἶναι πιά γι' αὐτοὺς μόνο ἕνας ἀπλὸς κοινὸς φίλος.

Αὐτὰ ἀκριβῶς τὰ χρόνια, μὲ τὶς συχνὲς ἐπισκέψεις μου στὸ ἀρχοντικὸ τοῦ Ζέγγελη τῆς ὁδοῦ Ἀλεξ. Σούτσου, μ' ἔκαναν νὰ ἐκτιμῶ καὶ νὰ γνωρίσω καλύτερα τὴν εὐγένεια, τὴ λεπτότητα, τὴν καλωσύνη καὶ τὴν πραγματικὴ ἀρχοντιά τοῦ ἀνθρώπου. Τὴν ἀφιλοκέρδειά του καὶ τὴν ἀδιαφορία του γιὰ τὶς οἰκονομικὲς ἀπολαβὲς ἀπὸ τὴ σημαντικὴ θέση του*. Τὰ χαρίσματα, γιὰ τὰ ὁποῖα μίλησα καὶ προηγουμένως, ποῦ κρύβονταν ἀπὸ τὸν κλειστὸ χαρακτήρα του καὶ τὴν τυπικότητα τοῦ αὐστηροῦ πρωτοκόλλου, τῆς ἐθιμοτυπίας, ποῦ ἀπαράβατα κρατιόταν τὴν ἐποχὴ ἐκείνη στοὺς ἀνώτερους κύκλους καὶ ἐμπόδιζε νὰ θερμανθοῦν οἱ σχέσεις

* Ποτὲ δὲν ἐπεδίωξε πρόσθετα κέρδη. Ποτὲ δὲν ἐπέβαλε στοὺς φοιτητῆς του τὴν ἀγορὰ τοῦ βιβλίου του. Ἐνα χαρακτηριστικὸ τῆς ἀπλοχεριάς του εἶναι τὸ ἐξῆς: Νόμιζε ὅτι εἶχε ἐξαντληθῆ ἡ 5η ἐκδοσή του καὶ προχώρησε στὴν 6η ἐκδοση. Ὄταν ἀργότερα ἀνακάλυψε, κάπου λησμονημένα, 400 σῶματα τῆς 5ης ἐκδόσεως, ἀφοῦ δὲν εἶχαν σχεδὸν διαφορά στὸ περιεχόμενο, ἀπὸ τὴν ἐπόμενη, ἀντὶ νὰ τὰ πωλήσῃ, ὅπως ἄριστα θὰ μπορούσε, τὰ μοίρασε δωρεάν στοὺς φοιτητῆς του.

μεταξύ ενός σεβαστού Καθηγητού και αναγνωρισμένου σοφού και ενός νεαρού επιμελητού ή βοηθού.

Ὁ Ζέγγελης, μακριά πάντα ἀπὸ τὸ μεγάλο πλῆθος τῶν ἀνθρώπων, δὲν ἀναμίχτηκε στὰ ἡγετικά τῆς Ἐνώσεώς μας. Παρακολούθησε ὁμως μὲ ἐνδιαφέρον τὶς προόδους τῆς, ἔδινε διαλέξεις, ἔγραφε στὸ Περιοδικό τῆς. Ἦταν ἰδρυτικό τῆς μέλος καὶ ἔλαβε μέρος στὴ Γεν. Συνέλευση τῆς 4ης Αὐγούστου 1924 κατὰ τὴν ὁποία καὶ μίλησε μάλιστα μὲ πολὺ ἐνδιαφέρον καὶ βοήθησε μὲ τὸ κύρος του γιὰ τὴ μορφή ποὺ ἔπρεπε νὰ πάρη τὸ σωματεῖο μας.

Μιά μόνο φορά δέχτηκε νὰ κατατριβῆ σὲ ἐκλογικὸ ἀγῶνα γιὰ τὴν Προεδρία τῆς Ἐνώσεώς μας, μάλιστα σὲ ἡμέρες σκληρῆς διαμάχης. Κάτι περίεργο καὶ μὴ ἀναμενόμενο γιὰ τὸν ἀτσαλάκωτο χαρακτήρα του. Ἄκουσε τὴν ἐπίμονη ἐκκλησή μου καὶ δέχτηκε νὰ βάλω τὸ ὄνομά του ἐπὶ κεφαλῆς τοῦ ψηφοδέλιου τῆς δικῆς μας παράταξης. Ἀπὸ τὴν ἄλλη μεριά, στὸ ἀντίθετο, ἦταν ὁ Εὐστράτιος Γαλλόπουλος, ἀμέσως μετὰ τὴ δικαστικὴ ἀπαλλαγὴ του ἀπὸ τὴν περιφρημὴ ὑπόθεση τῆς νοθείας τῆς κινήσης, ἀκολουθούμενος ἀπὸ τοὺς δικούς του ὑποστηρικτές. Δέχτηκε νὰ κατέβη στὴ μάχη αὐτὴ ὁ Ζέγγελης (ἀρχαιρεσίαι Ἐνώσεως Ἰουνίου 1931) ἀδιαφορώντας γιὰ τὴν προσωπικὴ του φθορά, παρ' ὅτι Καθηγητὴς αὐτὸς καὶ Ἀκαδημαϊκός, γιατί πίστεψε ὅτι ἡ ἀνάδειξη τοῦ Γαλλόπουλου, σὰν Προέδρου τοῦ χημικοῦ κλάδου— ποὺ δίκαια ἢ ἀδίκαια τὸν βάραινε, κατὰ τὴν πεποίθησή τῆς κοινῆς γνώμης, μιὰ μεγάλη κατηγορία — θὰ ἦταν ἐπιζήμια καὶ θὰ τὸν δυσφημοῦσε. Αὐτὸ τὸ γεγονός εἶναι ἕνα ἀπὸ τὰ χαρακτηριστικὰ δείγματα τῆς ἀνωτερότητας τοῦ χαρακτήρα του καὶ τῆς ἀγάπης του γιὰ τὸν κλάδο. Χάριν αὐτοῦ ἀδιαφόρησε ἀκόμη καὶ γιὰ τὸ φίλο του, τὸν Βενιζέλο, ποὺ μὲ τὸ πρόσωπο τοῦ Γαλλόπουλου εἶχε συνταυτιστῆ, δίνοντας ἐγγύηση γιὰ τὴν τιμιότητά του ἀπὸ τὸ βῆμα τῆς Βουλῆς, ὥστε αὐτὸ νὰ γίνῃ ἡ ἀφορμὴ νὰ μαίνεται εἰς βάρος του ἡ ἀντιπολίτευση καὶ ὁ τύπος ποὺ τὴν ἀκολουθοῦσε. Βρέθηκε λοιπόν, χάριν τοῦ κλάδου, γιὰ πρώτη φορά στὴ ζωὴ του, ὁ Ζέγγελης, μὲ τὴν πλευρὰ τῆς ἀντιπολιτεύσεως, ἀντίθετος τοῦ Βενιζέλου.

Δὲν εἶναι ἡ θέση ἐδῶ γιὰ νὰ ἐπεκταθῶ στὶς λεπτομέρειες αὐτῆς τῆς σκληρῆς ἐκλογικῆς διαμάχης. Ὁ Ζέγγελης ἐβγήκε μειωμένος ἀπ' αὐτήν. Τὸ ψηφοδέλιό μας δὲν ἐπεκράτησε ὀλόκληρο καὶ ἐξελέγη ἕνα μίγμα καὶ ἀπὸ τὰ δύο, μὲ συμμετοχὴ τόσο τοῦ Ζέγγελι ὅσο καὶ τοῦ Γαλλόπουλου. Τὸ πρωτὶ, τὴν ἄλλη μέρα, οἱ ἐφημερίδες ἔγραφαν καὶ παρουσίαζαν ἐσφαλμένα ὅτι ὁ κλάδος ἀποδοκίμασε τὸν Ζέγγελι. Θυμοῦμαι πὼς μὲ πῆρε ἀμέσως στὸ τηλέφωνο, πολὺ ἐκνευρισμένος, ζητώντας τὴν βοήθειά μου, ἀφοῦ ἤμουν καὶ ὁ αἴτιος τῆς ἀνάμιξής του στὶς ἀρχαιρεσίες. Στενοχωρήθηκα πολὺ καὶ δημοσιογράφησα τότε γιὰ νὰ παρουσιάσω τὴν πραγματικὴ ἀλήθεια. Φυσικὰ ὁ Ζέγγελης δὲν δέχτηκε τελικὰ τὴν ἐκλογὴν αὐτὴν. Παιρήθηκε κι' ἐκεῖνος καὶ ὁ Γαλλόπουλος μὲ ἀποτέλεσμα, γιὰ ἕνα διάστημα, εὐτυχῶς σύντομο, νὰ ἐπικρατήσῃ στὴν Ἐνωσὴν μας περίοδος παρακμῆς.

Γιὰ τὸ Πανεπιστήμιο καὶ ἰδίως τὴ Φυσικομαθηματικὴ Σχολὴ καὶ τὸ Χημικὸ τῆς Τμῆμα, ποὺ τοῦ τὸ ἀνεγνώριζαν σὰν δικό του κυρίως δημιούργημα, ὅπως

και για την 'Ακαδημία 'Αθηνών, έτρεφε ξεχωριστή αγάπη και σαν ήγαιτικό τους στέλεχος, με την πείρα και τη δραστηριότητά του, έπαιξε άποφασιστικό ρόλο για την πρόοδό τους. Σημαντική ύπηρεσία πρόσφερε κυρίως κατά την θητεία του, του γερουσιαστή, με τη μελέτη και εισήγησή του για τον 'Οργανισμό του Πανεπιστημίου 'Αθηνών, που έγκρίθηκε τότε με τη φροντίδα του (Νόμος 5343 |1932). 'Ο βασικός αυτός Νόμος έβαλε τόσο μελετημένες και στερεές βάσεις ώστε να εξακολουθη άκόμα σήμερα, με ελάχιστες προσθήκες και τροποποιήσεις, να ρυθμίζη τὰ πανεπιστημιακά πράγματα. Και για τη νομοθετική κατοχύρωση της 'Ενώσεως 'Ελλήνων Χημικών βοήθησε σημαντικά στη Γερουσία, όταν κατά το 1934 ψηφίστηκε ο Νόμος 6129, που την άναγνώρισε 'Οργανισμό Δημοσίου Δικαίου και ρύθμισε τὰ σχετικά της λειτουργίας της.

Με τον ύποβιβασμό του όριου ήλικίας των Καθηγητών, έπι Κυβερνήσεως Μεταξά, έφυγε άπό το Πανεπιστήμιο το 1938. "Εκτοτε ή δραστηριότητά του περιωρίστηκε κυρίως στην 'Ακαδημία, της όποιας ήταν ο πιστότερος ύποστηρικτής άπό την πρώτη ήμέρα της ίδρύσεώς της.

Το 1939 έφυγα κι' έγω άπό το Πανεπιστήμιο και άφιερώθηκα στη Βιομηχανία. Σε λίγο ήρθε ο Πόλεμος και ή Κατοχή και οι συναντήσεις μας άραιώσαν πάρα πολύ. Τον έβλεπα σπάνια, όταν πήγαινα να τον έπισκεφθώ, στο νέο κομψό και ώραίο σπίτι του, της όδοϋ Δημοκρίτου 19. Καθόμαστε και κουβεντιάζαμε φιλικά στο κατάφωτο γραφείο του ή την άνθοστόλιστη ώραία βεράντα του. "Αν και γερασμένος πιά, έμενε πάντα ο ίδιος χαριτωμένος άνθρωπος, πάντα έγκάρδιος και εύγενικός, πάντα άπολαυστικός στις ένδιαφέρουσες συζητήσεις του.

'Ο Ζέγγελης, κουρασμένος τελευταία σωματικά και πνευματικά, άποτραβήχτηκε μετά το 1954 άπό την ένεργό ζωή και πέθανε ήρεμα στις 18 Αύγουστου του 1957.

Για μās όλους τους παλαιούς, τους πρώτους χημικούς, έμεινε άξέχαστη ή άνάμνησή Του. 'Υπήρξε ο πρώτος δάσκαλός μας, ο άκούραστος μελετητής και έρευνητής, ο Πατέρας της 'Επιστήμης και του 'Επαγγέλματος της δικής μας γενιάς, ο πρώτος χημικός της νεώτερης έποχής της Χημείας στην 'Ελλάδα.

ΤΟ ΕΠΙΣΤΗΜΟΝΙΚΟ ΕΡΓΟ ΤΟΥ ΚΑΘΗΓΗΤΗ Κ. ΖΕΓΓΕΛΗ

Το έπιστημονικό έργο του καθηγητή Κ. Ζέγγελη είναι έκτεταμένο και πολύπλευρο, τόσο το διδακτικό όσο και το έρευνητικό και συγγραφικό. 'Εκτός άπό τὰ διδακτικά του βιβλία, για τὰ όποια μιλήσαμε προηγουμένως, δημοσίευσε περισσότερες άπό 50 πρωτότυπες έργασίες σε θέματα της 'Ανοργάνου Χημείας, της Φυσικής Χημείας και της 'Αναλυτικής Χημείας. 'Ασχολούνται οι έρευνες αυτές με ζητήματα άντιδράσεων σε έξαιρετικά ύψηλές θερμοκρασίες, καταλύσεως, διαφόρων άνιχνεύσεων, και των κολλοειδών. 'Επίσης με τις θεωρητικές έννοιες που άφορούν την χημική συγγένεια, την ύλη και τον κόσμο των άτόμων. "Εγραψε πολλά για τις

φιλοσοφικές δοξασίες τῶν ἀρχαίων, δείχνοντας ξεχωριστό ἐνδιαφέρον γιὰ τὰ κλασσικά κείμενα, τὰ ὁποῖα, σὰν ἱκανὸς γνώστης τῆς ἀρχαίας φιλολογίας, μελετοῦσε κατὰ βάθος.

Τὸ ὑψηλὸ ἐπίπεδο τῆς ἐπιστημονικῆς του προσφορᾶς φάνηκε ἀπὸ τὶς πρῶτες δημοσιεύσεις του. Ἡ διατριβή του, τῆς ὑψηγείας, «περὶ χημικῆς συγγενείας», θεωρεῖται πρωτοποριακὴ μὲ τὴν ἐξήγηση ποὺ δίνει στὸ, γιὰ πρώτη φορὰ τότε ἐρευνώμενο, φαινόμενο τῆς καταλυτικῆς ἐπιδράσεως τῶν ὀξέων καὶ βάσεων. Πολλές ἐργασίες του ἀναφέρονται ἰδιαίτερα τιμητικὰ ἀπὸ τὴν διεθνή βιβλιογραφία. Ἡ μελέτη του *Chemische Reaktionen bei extrem hohen Temperaturen*, ποὺ δημοσιεύθηκε στὸ τεύχος τῆς 25ετηρίδος τοῦ Ostwald, μνημονεύεται στὰ συγγράμματα τῆς ἐποχῆς ἐκείνης, τῆς Ἐνοργάνου Χημείας, τῶν Abegg καὶ Schwartz. Ἐπίσης σχολιάστηκε πολὺ ἐπαινετικὰ ἡ μελέτη του *Ueber die Verdampfung fester Körper bei gew. Temperatur*. Χαρακτηριστικὸ εἶναι τὸ γεγονός, ὅτι ἡ Βασιλικὴ Βιβλιοθήκη τοῦ Βερολίνου, ἐξ ἀφορμῆς αὐτῆς τῆς μελέτης, τοῦ ζήτησε νὰ στείλῃ σχετικὴ χειρόγραφη ἐπιστολὴ γιὰ νὰ τὴν περιλάβῃ στὸ τηρούμενο εἰδικὸ ἀρχεῖο τῆς αὐτογράφων μεγάλων προσωπικοτήτων. Ἐκτὸς τῶν ἐρευνῶν του στὴν Ἐνοργάνου καὶ τὴ Φυσικὴ Χημεία, ἐδημοσίευσε σημαντικὲς ἐργασίες καὶ στὴν Ἀναλυτικὴ Χημεία. Ὅπως ἀναφέρει ὁ F. Feigl, στὸ σύγγραμμά του *Chemistry of specific, selective and sensitive reactions*, ἡ ἀντίδραση Ζέγγελι γιὰ τὴν ἀνίχνευση τοῦ μονοξειδίου τοῦ ἄνθρακος διὰ μολυβδαινικοῦ ἀντιδραστηρίου, παρουσία Λευκοχρύσου καὶ Παλλαδίου, ὑπῆρξε ἡ πρώτη ἐφαρμογὴ καταλυτικῶν ἀντιδράσεων στὴν Ἀναλυτικὴ Χημεία.

Μία ἀκόμα πολύτιμη προσφορὰ ἦταν ἡ ἔρευνά του γιὰ τοὺς ἀρχαίους βρούνζους καὶ τὴν πάτινα ποὺ σχηματίζεται στὰ ἀγάλματα ἀπὸ τὴν ἐπίδραση καὶ τὴ φθορὰ τοῦ χρόνου. Ἐξήγησε πῶς δημιουργεῖται ἡ πάτινα αὐτῆ, καὶ κατάρθωσε, μὲ ἐπιτυχία, ἐφαρμόζοντας μιὰ δική του ἠλεκτρολυτικὴ μέθοδο, τὸν καθαρισμὸ ἀπ' αὐτῆ, ὥστε τὰ ἀγάλματα νὰ ξαναβρίσκουν τὴν πρώτη τους λαμπρότητα. Ὁ ἔφηβος τῶν Ἀντικυθέρων (1925) καὶ ὁ Δίας τοῦ Ἀρτεμισίου (1928), ὕστερα ἀπὸ τὸν καθαρισμὸ τους μὲ τὴν μέθοδό του, διαιώνιζον, μὲ τὴν ὠραία ἀνανεωμένη ἐμφάνισή τους, στὸ Μουσεῖο μας, τὴν πολύτιμη αὐτὴ ὑπηρεσία τοῦ Ζέγγελι στὸν κλάδο τῆς Ἀρχαιολογίας.

Ἄλλες ἐνδιαφέρουσες ἐργασίες ὑπῆρξαν ἀκόμη οἱ ἀναφερόμενες στὸ ἑλληνικὸ ὑγρὸ πῦρ τῶν Βυζαντινῶν, στὴν κηροτακίδα, εἶδος θερμομέτρου τῶν ἀρχαίων, τοὺς παπύρους καὶ ἄλλα.

Δὲν μᾶς ἦταν εὐκόλο νὰ ἐξακριβώσουμε, ὥστε νὰ δημοσιεύσουμε ὀλόκληρο τὸν κατάλογο τῶν ἐργασιῶν καὶ δημοσιευμάτων του. Στὸ πανηγυρικὸ τεύχος, ποὺ ἐξέδωσαν τὸ 1931 γιὰ τὴν 40ετηρίδα του οἱ μαθητὲς του καὶ τὸ ὁποῖον ἀναφέραμε, εἶναι δημοσιευμένοι ὁ κατάλογος αὐτός, γιὰ τὴν μέχρι τὸ 1930 περίοδο. Στὸ ἐνδιαφέρον αὐτὸ βιβλίον περιέχονται ἀκόμα πολλὰ ἀπὸ τὴν ἄλλη πνευματικὴ του ἐργασία. Διαλέξεις, βιογραφίες, ἄρθρα καὶ λόγοι του, ποὺ ἐκφωνήθηκαν σὲ διάφορες

πανηγυρικές εκδηλώσεις τοῦ Πανεπιστημίου, τῆς Ἀκαδημίας καὶ ἄλλων. Ἀξίζει, οἱ μεταγενέστεροί του, ν' ἀναζητήσουν καὶ νὰ μελετήσουν τὸ βιβλίον αὐτό, γιὰ ν' ἀντιληφθοῦν ἀπὸ τὸν πλοῦτον τῶν περιεχομένων του τὴν σοφίαν τοῦ ἐπιστήμονα Ζέγγελη καὶ τὴν ἀξίαν του, σὰν ὠλοκληρωμένου μελετητῆ καὶ στοχαστῆ. Ἡ σημερινὴ ἐποχὴ, μὲ τὴν ἔκτασιν ποῦ πῆρε ἡ ἐπιστήμη μας, ὀδηγεῖ στὴν εἰδίκευσιν ἐπάνω σ' ἓνα καὶ μόνον περιορισμένο κλάδον τῆς, καὶ ἔτσι ἀναγκαστικὰ μᾶς ἔχει στέρησει ἀπὸ τοὺς ἀνθρώπους αὐτῆς τῆς μεγάλης καὶ πλατειᾶς πνευματικότητος τῆς παλιότερης γενιᾶς.

Ἐὰν ὅμως ἡ ἐξακρίβωσις τῶν δημοσιευμάτων του, τῆς πρώτης ἐποχῆς, δὲν εἶναι εὐκόλῃ, ὥστε νὰ δώσουμε τὸν πλήρη κατάλογόν τους, αὐτὸ μᾶς εἶναι δυνατόν γιὰ τὰ μετὰ τὸ 1936 χρόνια. Ἀπὸ τότε δηλ. ποῦ ἄρχισε νὰ ἐκδίδεται τὸ Περιοδικὸν «Χημικὰ Χρονικά». Θερμὸς πάντα ὑποστηρικτῆς τῆς Ἐνώσεως Ἑλλήνων Χημικῶν, ἀπὸ τὴν πρώτην μέραν τῆς ἰδρύσεώς της, καὶ πρόθυμος συνεργάτης τοῦ περιοδικοῦ της, δημοσίευσεν σ' αὐτὸ ὅλην τὴν μεταγενέστερον ἐπιστημονικὴν παραγωγὴν. Ἄρθρα, διαλέξεις καὶ πρωτότυπες μελέται, εἴτε σὲ ὀλόκληρον τὸ κείμενόν τους, εἴτε σὲ περίληψιν.

Παραθέτομε τὸν κατάλογον αὐτόν, τῶν εἰς τὰ «Χημικὰ Χρονικά» δημοσιευμάτων, σὰν μιά, ἀπὸ μέρος του, βεβαίωσιν τῆς ἀγάπης του γιὰ τοὺς συναδέλφους του καὶ τῆς Ὄργανώσεώς τους καὶ σὰν ἀναγνώριση καὶ φόρον τιμῆς, ἀπὸ μέρος μας, γιὰ Ἐκεῖνον.

1. *Τὰ ἀστάθμητα στοιχεῖα τῆς δημιουργίας.* Σειρὰ 6 ἄρθρων. Χημικὰ Χρονικά, ἔτος Α' 1936 σ. 1, 25, 49, 73, 97 καὶ 121. Ἐκυκλοφόρησεν κατόπιν σὰν ἀνάτυπον, σὲ σχῆμα βιβλίου.

2. *Αἱ πρόοδοι τῆς ἠλεκτρομεταλλουργίας κατὰ τὴν μεταπολεμικὴν περίοδον.* Διάλεξις γενομένη εἰς τὸ Χημεῖον τοῦ Πανεπιστημίου κατὰ τὴν 11ην Νοεμβρίου 1936. Χημικὰ Χρονικά, ἔτος Α' 1936, σ. 193.

3. *Ἀλχημεία καὶ Ἰατρική.* Διάλεξις γενομένη εἰς τὸ Ἐντευκτήριον τῶν Χημικῶν (ὁδὸς Κάνιγγος 10) κατὰ τὴν 5ην Μαρτίου 1937. Χημικὰ Χρονικά, ἔτος Β' 1937, σ. 101.

4. *Περὶ συνθέσεως τῆς ἀμμωνίας ἐκ τῶν συστατικῶν αὐτῆς διὰ τῆς καταλυτικῆς ἐπιδράσεως ρηνίου μεταλλικοῦ.* Ἀνακοίνωσις εἰς τὴν Ἀκαδημίαν Ἀθηνῶν. Χημικὰ Χρονικά, ἔτος Β' 1937, σ. 45 (περιλ.).

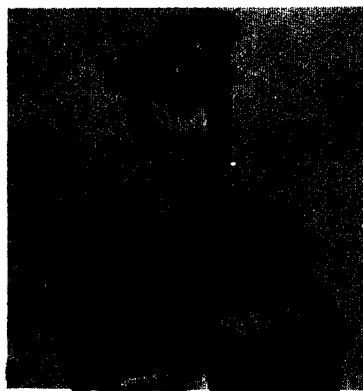
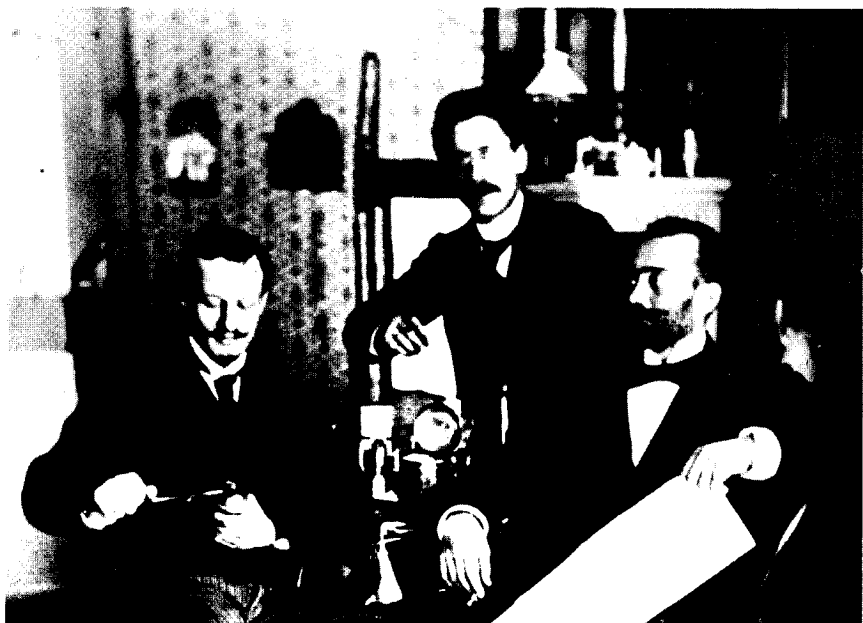
5. *Νέα μέθοδος παρασκευῆς τῶν μετάλλων ὑπὸ μορφῆν κολλοειδῆ (ἐν συνεργασίᾳ μετὰ τοῦ κ. Ἐλευθ. Στάθη).* Ἀνακοίνωσις εἰς τὴν Ἀκαδημίαν Ἀθηνῶν. Χημικὰ Χρονικά, ἔτος Γ' 1938, σ. 19 (περιλ.).

6. *Καταλυτικὴ ἐπίδρασις τοῦ ροδίου εἰς ὕδρογονώσεις (ἐν συνεργασίᾳ μετὰ τῆς κ. Αἰκ. Στάθη).* Ἀνακοίνωσις εἰς τὴν Ἀκαδημίαν Ἀθηνῶν. Χημικὰ Χρονικά, ἔτος Γ' 1938, σ. 117.

7. *Περὶ ὕδρογονώσεως.* Ὁμιλία γενομένη εἰς τὸ Α' Πανελλήνιον Χημικὸν

Ο ΚΑΘΗΓΗΤΗΣ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ Δ. ΖΕΓΓΕΛΗΣ
(Φωτογραφία τοῦ 1930)

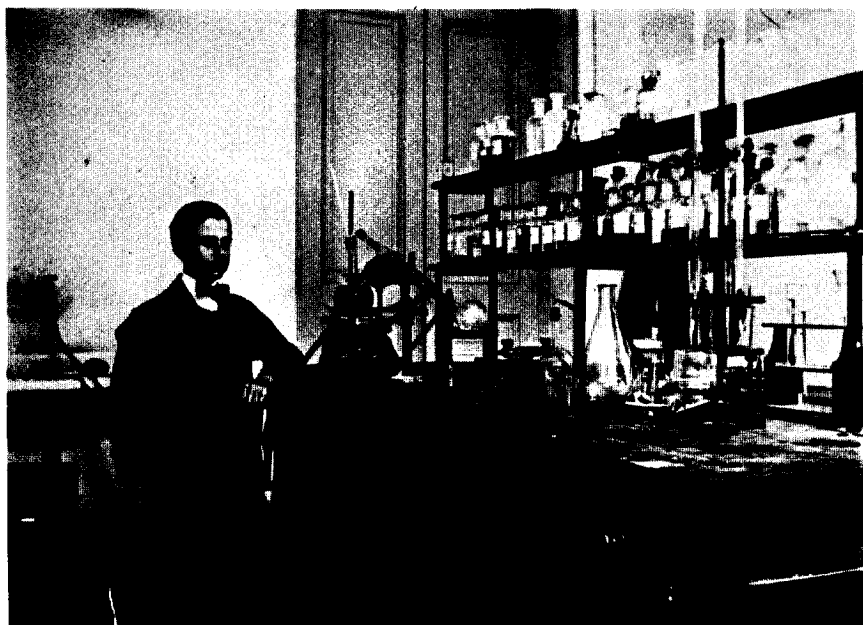

Ἐκ τῆς ἐπίσκεψης τὴν ἐποχὴ τῶν σπουδῶν του στὴ Γερμανία, στὸ σπίτι τοῦ φίλου του Θ. Σκούφου στὸ Μόναχο, γιὰ νὰ πάρουν μαζὶ τὸν καφέ. Ἡ τότε φοιτητικὴ παρέα τῶν μετέπειτα διαπρεπῶν Καθηγητῶν ἀποτελεῖται (ἀπὸ ἀριστερὰ) ἀπὸ τοὺς Κ. Ζέγγελη, πού ἀλέθει τὸν καφέ, Θ. Σκούφο καὶ ἰατρὸ Κ. Λοῦρο. Συζητοῦν τὰ νέα τῆς Πατρίδας. Ὁ τελευταῖος κρατᾶ τὴν ἔφημερίδα «Ἀκρόπολις». (Φωτογραφία τοῦ 1892, παρμένη μετὰ τὴν ἐφευρετικὴν μηχανὴν τοῦ Σκούφου, πού μοῦ τὴν ἐδῶρσεν ὁ ἴδιος).

Ὁ Κ. Ζέγγελης ὑπηρετεῖ τὴ θητεία του στὸ Ναυτικὸ μετὰ τὸ βαθμὸ τοῦ σημαιοφόρου. (Φωτογραφία τῆς πρὸ τοῦ 1900 ἐποχῆς. Παρεχωρήθη ἀπὸ τὴν κόρη του κυρία Καίτη Στασινοπούλου).

Ό Κ. Ζέγγελης στὸ Ἔργαστήριό του, ἴσως τοῦ Πολυτεχνείου, ὅταν ὑπηρετοῦσε σὰν Καθηγητὴς τῆς Μεταλλουργίας. (Φωτογραφία τοῦ 1900, παρεχωρήθη ὁμοίως παρὰ τῆς κυρίας Στασινοπούλου).

Στὸ Ἐργαστήριο Φυσικοχημείας καὶ συγχρόνως Ἐργαστήριον Αἰθερίων Ἐλαίων, ὅπου ἐργαζόμενον τὸ καλοκαίρι τοῦ 1919. (Φωτογραφία Ι. Κανδήλη).

Τὸ Ἐργαστήριον τῶν βοηθῶν τῆς Ἀνοργάνου Χημείας ὅπου ἐργάστηκα ἀπὸ τὸν Ὀκτώβριον 1919 μέχρι καὶ τὸ 1924. (Φωτογραφία Ι. Κανδήλη).

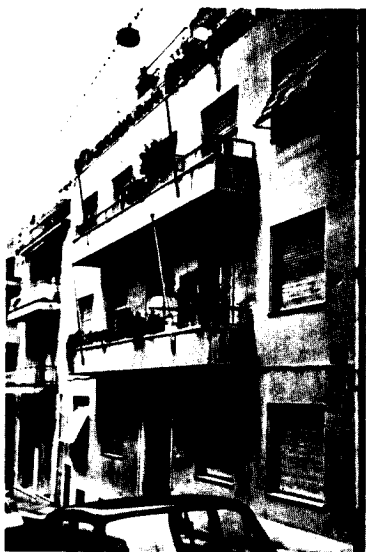
Ἡ μεγάλη αἴθουσα τῶν ἀσκήσεων τῶν φοιτητῶν στὴν Ποσοτικὴ Ἀνάλυση. Τὸ μικρὸ Ἔργαστήριο τῶν βοηθῶν βρισκόταν στὸ βάθος δεξιὰ, ἀμέσως μετὰ τὴν πόρτα, καὶ τοῦ ἐπιμελητῆ Οἰκονομοπούλου ἀριστερά, ἀπέναντί του. Στὴν παραστάδα τῆς πόρτας, στὸ βάθος, στέκονται ἀριστερὰ ὁ ἐπιμελητὴς Ν. Οἰκονομόπουλος καὶ δεξιὰ ὁ φοιτητὴς Θ. Τσατσᾶς. Στὴν αἴθουσα διακρίνονται, ἀπ' τὰ ἀριστερὰ: Π. Παναγιώτου φοιτητῆς, Ἰατρόπουλος κλητῆρας, Π. Ζούκιος φοιτητῆς, Κ. Μακρῆς κλητῆρας, Β. Κυριαζόπουλος φοιτητῆς. (Φωτογραφία τοῦ 1923).

Ὁ Καθηγητὴς Ζέγγελης ἐξετάζει πτυχιακὰ, στὴν Ἀνόργανο Χημεία, τὴν Δ/δα Ζωὴ Π. Μελᾶ (μετέπειτα κυρία Γ. Ἰωαννίδη), στὴν αἴθουσα τοῦ Φροντιστηρίου τῆς Φυσικομαθηματικῆς Σχολῆς. (Φωτογραφία Ι. Κανδήλη, παρμένει λαθραῖα, παρὰ τὴ σχετικὴ ἀπαγόρευση).

Τὸ ἰδιαιτέρο γραφεῖο τοῦ καθηγητῆ Κ. Ζέγγελη. (Φωτογραφία τοῦ 1923).

Τὸ προσωπικὸ ἐργαστήριο τοῦ καθηγητῆ Κ. Ζέγγελη. (Φωτογραφία τοῦ 1923).

Ὁ Καθηγητὴς Ζέγγελης, πιστὸ μέλος τῆς Ἐνώσεως Ἑλλ. Χημικῶν, δίνει τὸ παρὸν σ' ὅλες τὶς μεγάλες ἐκδηλώσεις τῆς. Ἀναμνηστικὴ φωτογραφία ἀπὸ τὰ ἐγκαίνια τοῦ πρώτου ἐντευκτηρίου τῆς (ὁδὸς Κάνιγγος 10) κατὰ τὴν 17ην Ἰανουαρίου 1937. Διακρίνεται καθιστὸς μετὰξὺ τῶν τότε Ὑπουργῶν Λογοθέτη τῆς Δικαιοσύνης (ἀριστερὰ) καὶ Κωνσ. Μπουρμπούλη τοῦ Πολιτικοῦ Γραφείου (δεξιὰ). Στὶς πρώτες σειρὰς διακρίνονται οἱ Κ. Δόσιος, Καθηγητὴς Σπ. Γαλανός, Ἀν. Κώνστας, Καθηγητὴς Γ. Γεωργαλάς, Ι. Κανδῆλης καὶ ἄλλοι. (Φωτογραφία ἐκ τοῦ ἀρχείου Ι. Κανδῆλη).

Τὸ σπίτι τῆς ὁδοῦ Δημοκρίτου 19 ὅπου ἐζήσῃε τὰ τελευταῖα χρόνια καὶ πέθανε ὁ Καθηγητὴς Κ. Ζέγγελης. (Φωτογραφία Ι. Κανδῆλη).

Julii pala dia 1us gennous s' x'afika.
(uara) 2us
Julii 1us 2us Sept' apianuy, wisocous i' x'ouapioouu
bius teatus cu tu apocliocicou tu p. b'apit
1) Sept' i' u' apianuy tu p'oculos tu oblipeu
adit i' tu u'apit apianuy
2) Sept' i' u' apianuy i' u' apianuy
Julii 3us
1) Sept' i' u' apianuy i' u' apianuy
2) Sept' i' u' apianuy i' u' apianuy
3) Sept' i' u' apianuy i' u' apianuy
4) Sept' i' u' apianuy i' u' apianuy
Julii 3us

Αυτόγραφο του Ζέγγελη. Είναι τα θέματα για τις εξετάσεις των φοιτητών που τα έτοιμαζε άποβραdis, μόνος του. (Έκ του αρχείου του Καθηγητή κ. Έλευθ. Στάθη).

Συνέδριον τοῦ 1938. Χημικά Χρονικά, ἔτος Γ' 1938 (τμήμα Πρακτικῶν Συνεδρίου), σ. 379.

8. *Περὶ κολλοειδοῦς ρηνίου καὶ τῶν καταλυτικῶν αὐτοῦ ιδιοτήτων* (ἐν συνεργασίᾳ μετὰ τῆς κ. Αἰκ. Στάθη). Ἀνακοίνωσις εἰς τὴν Ἀκαδημίαν Ἀθηνῶν. Χημικά Χρονικά, ἔτος Ε' 1940, σ. 1 (πλήρες κείμενον).

9. *Εἶναι δυνατὴ ἡ χρησιμοποίησις τῆς ἑνδατομικῆς ἐνεργείας;* Ἄρθρον. Χημικά Χρονικά, ἔτος Ε' 1940, σ. 23.

Π Η Γ Ε Σ

Τὸ κεφάλαιον αὐτό, ἀφιερωμένο στὴ ζωὴ καὶ τὸ ἔργον τοῦ ἀείμνηστου Καθηγητῆ Κωνστ. Δ. Ζέγγελη, τὸ ἔγραψα μετὰ βία καὶ ἀνταρτίαν ἐν ἰσχυρῇ ἀνάμνησιν μου ἀπὸ τὴν πρώτη γνωριμία μου μαζί του καὶ κατόπιν τὴν φιλία μετὰ τὴν ὁποία Ἐκεῖνος μετὰ ἐτίμησε. Ἀποτελεῖ συμπλήρωσις καὶ βελτίωσις τοῦ ἀρθροῦ ποὺ δημοσίευσσα γιὰ τὸ ἴδιον θέμα καὶ ἀφιέρωσα σ' αὐτόν, μετὰ τὴν εὐκαιρία τῶν ἐκδηλώσεων γιὰ τὰ 50 χρόνια ζωῆς καὶ δράσεως τῆς Ἑνώσεως Ἑλλήνων Χημικῶν. Τὸ ἄρθρον ἐκεῖνο, ὑπὸ τὴν ἀρχικὴν μορφήν του, καταχωρήθηκε στὰ «Χημικά Χρονικά, Γεν. Ἐκδοσις» τοῦ ἔτους 1972 (τεῦχος 7 - 8, σ. 175 - 182). Τὶς ἀνάμνησις καὶ τὰ περιστατικὰ ποὺ ἀναφέρω τὰ συμπλήρωσαν καὶ οἱ διηγήσεις ἀγαπητῶν φίλων, ἀπὸ ἐκείνους ποὺ, ὅπως κι' ἐγώ, συνδέθηκα στενὰ κατὰ τὰ παλιότερα χρόνια μετὰ τὸν μεγάλο αὐτὸν εὐπατρίδη καὶ ἐπιστήμονα. Μεταξὺ αὐτῶν ὁ τελευταῖος ἐκ τῶν συνεργατῶν του καὶ ἀργότερα διάδοχός του στὴν ἔδρα τῆς Ἀνοργάνου Χημείας, Καθηγητῆς κ. Ἐλευθ. Στάθης.

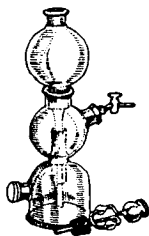
Βοηθητικὰς ἀκόμα πηγὰς ὑπῆρξαν οἱ ἑξῆς:

Ἀπὸ τὴν ζωὴν καὶ τὴν φύσιν. Τεῦχος πανηγυρικῶν ἐκδοθῆν ἐπὶ τῇ συμπληρώσει 40ετίας ἀπὸ τῆς ἀναγορεύσεως ὡς διδάκτορος τοῦ κ. Κ. Ζέγγελη. Ἐξεδόθη παρὰ τῶν κατὰ καιροὺς διατελεσάντων μαθητῶν του. Ἀθῆναι 1931.

Ζέγγελος, Ματθαίουπολος — Δύο ἄνθρωποι, ἓνα ἔργον. Ὁμιλία τοῦ Καθηγητοῦ κ. Γ. Βάρβογλη, γενομένη τὸ ἑσπέρασ τῆς 6ης Μαρτίου 1974 εἰς τὸ Ἴδρυμα Εὐγενίδου, εἰς τὴν σειρὰν τῶν ὀργανουμένων παρὰ τῆς Ἑνώσεως Ἑλλ. Χημικῶν. «Χημικά Χρονικά, Γεν. Ἐκδοσις» Τόμος 39 (1974), σ. 100 - 106.

«Χημικά Χρονικά»: ἔτων 1936 - 1940. Διάφορα δημοσιεύματα Κ. Ζέγγελη καὶ ἀνακοινώσεις γιὰ τὴν ἐπιστημονικὴ κίνησιν τοῦ χημικοῦ κλάδου κατὰ τὰ ἀντίστοιχα χρόνια.

Ἐνωσις Ἑλλήνων Χημικῶν 50 χρόνια ζωῆς καὶ δράσεως (7 Ἰουλίου 1924 - 6 Ἰουλίου 1974). Πανηγυρικῶν τεῦχος. Ὑπὸ Ἰω. Δ. Κανδῆλη. Ἀθῆναι 1974.

II

Ο ΚΑΘΗΓΗΤΗΣ ΓΕΩΡΓΙΟΣ Θ. ΜΑΤΘΑΙΟΠΟΥΛΟΣ

Ο ΑΚΑΤΑΠΟΝΗΤΟΣ ΕΡΕΥΝΗΤΗΣ — Ο ΜΑΧΗΤΙΚΟΣ ΕΠΑΓΓΕΛΜΑΤΙΑΣ

Ὁ Γεώργιος Ματθαίουπουλος ὑπῆρξε κατὰ τὰ πρῶτα 50 χρόνια τοῦ αἵωνα μας ὁ ἀληθινὸς ἀκρίτας τοῦ χημικοῦ ἐπαγγέλματος. Δὲν ἦταν μονάχα ὁ σοφὸς ἐρευνητὴς, ὁ ἐξαιρετικὸς δάσκαλος καὶ ὁ πετυχημένος συγγραφέας τοῦ κλάδου μας. Ἦταν περισσότερο ὁ μαχητικὸς ὑπερασπιστὴς του, ποὺ ἀγωνίστηκε σκληρὰ γιὰ νὰ τὸν καταστήσῃ γνωστὸ στοὺς πολλοὺς καὶ νὰ ἐπιβάλῃ τὴν ἀποστολὴ του σὰν χρῆσιμο κοινωνικὸ λειτουργήμα.

Τὰ παιδικὰ του χρόνια τὰ πέρασε στὸν Πειραιᾶ καὶ ἀφοῦ ἐτελείωσε τὸ Γυμνάσιο συνέχισε τίς σπουδές του στὸ φημισμένο καὶ δύσκολο, γιὰ τὴν ἐποχὴ του, Πολυτεχνεῖο τῆς Ζυρίχης. Ὅταν γύρισε στὴν Ἑλλάδα, μὲ τὸ δίπλωμα τοῦ χημικοῦ μηχανικοῦ, δὲν περιορίστηκε στὴν καλλιέργεια μόνο τῆς καθαρῆς ἐπιστήμης. Ἔστρεψε ὄλο του τὸ ἐνδιαφέρον γιὰ τὴν πρόοδο τοῦ χημικοῦ ἐπαγγέλματος καὶ τὴν ἐδραίωσή του μεταξὺ τῶν ἄλλων ἐπιστημονικῶν κλάδων. Γιὰ τὴν χρησιμότητα καὶ ἀποδοτικότητά του στὴν οἰκονομικὴ ἀνάπτυξη, τὴν τόσο ἀκόμη καθυστερημένη, τῆς Πατρίδας μας. Ἐὰν ὁ Ζέγγελης δίκαια θεωρεῖται ὁ Πατέρας τῆς ἐπιστήμης τῆς Χημείας στὸν Τόπο, ὁ Ματθαίουπουλος, δικαιοτέρα ἀκόμη, πρέπει νὰ θεωρῆται ὁ Πατέρας τοῦ χημικοῦ ἐπαγγέλματος.

* * *

Τὸ χειμῶνα τοῦ 1918–1919, κατὰ τὸν πρῶτο φοιτητικὸ μας χρόνο, στὴ νέα χημικὴ σχολή, κι' ἐγὼ καὶ οἱ ἄλλοι, ὅταν τὸν συναντούσαμε στὶς σκάλες τοῦ χημεῖου, τὸν ἀντικρύζαμε μὲ πραγματικὸ φόβο. Τὸ μάθημά του, τὴν Ὀργανικὴ Χημεία, θὰ τὴν διδασκόμαστε στὸ δεύτερο ἔτος καὶ ἔτσι δὲν εἶχαμε ἀκόμη καμιά προσωπικὴ γνωριμία μαζί του. Ἐνας θρύλος μόνο κυκλοφοροῦσε ἀνάμεσα στοὺς φοιτητὲς καὶ παρουσίαζε τὸν καλῶτατο αὐτὸν ἄνθρωπο, τὸν τόσο στοργικὸ, ποὺ ἀγωνίζοταν ν' ἀναδείξῃ ὅλους τοὺς μαθητές του, σὰν μιὰ φοβερὴ καὶ σκληρὴ θεότητα, σὰν τὸν Κρόνο ποὺ καταβροχθίζει τὰ παιδιά του.

Πολλά βοηθοῦσαν γιὰ νὰ ἐδραίωνεται αὐτὴ ἡ προκατάληψη. Πρῶτα τὸ παρουσιαστικὸ του. Μάτια ὀλοζώντατα καὶ ἀστραφτερά, πού τὰ κάρφωνε ἀμετακίνητα καὶ σκληρὰ κατ' ἐπάνω σου. Μουστάκια τεράστια φουντωτὰ γκριζα. Μαλλιά ἀνακατεμένα. Κοστούμι κατὰμαυρο, σταυρωτό, πάντα στραπατσαρισμένο. Κολλάρο σκληρὸ ψηλὸ, μὲ αἰωνίως μαύρη γραβάτα. Γενικὰ ἐμφάνιση ἀτημελησίας ἀλλὰ καὶ αὐστηρότητας, περασμένης ἐποχῆς, πού αὐξανε τὰ χρόνια τῆς ἡλικίας του, ὥστε νὰ φαίνεται καὶ νὰ θεωρῆται γέρος, ἐνὼ δὲν ξεπερνοῦσε τότε τὰ 45. Σ' ὄλα αὐτὰ νὰ προσθέσετε τὸ κοφτὸ καὶ λιγομίλητο στίς κουβέντες του καὶ τὸ ἀπομονωμένο τῆς προσωπικότητάς του καὶ τῶν δικῶν του ἀνθρώπων, τοῦ ἐργαστηρίου του, ἀπὸ τὸν ὑπόλοιπο κόσμο. Αὐτὰ μᾶς ἔκαναν νὰ τὸν ἀντιμετωπίζουμε μὲ φόβο καὶ νὰ θεωροῦμε ἀπάτητη καὶ ἐπικίνδυνη τὴν περιοχὴ τῆς δικαιοδοσίας του, στὸ ἐπάνω πάτωμα τοῦ Χημείου.

Οἱ φήμες ἔλεγαν ἀκόμη ὅτι οἱ δύο καθηγηταὶ καὶ τὰ Ἔργαστήριά τους, Ἄν-οργάνου καὶ Ὀργανικῆς, δὲν εἶχαν καλὲς σχέσεις καὶ ἐγώ, προσωπικά, σὰν ἄνθρωπος τοῦ Ζέγγελη, τοποθετημένος κοντὰ του ἀπὸ τὸ τέλος τοῦ πρώτου φοιτητικοῦ μου χρόνου, μὲ τὴ νεανικὴ φαντασία μου, πίστευα πὼς δὲν θὰ ἤμουν ἀνεκτὸς ἀπὸ τὸν Ματθαιοῦπουλο. Ἔτσι ἓνα δέος μὲ ἔπιανε καὶ τὸν ἀπόφευγα ὅταν τὸν συναντοῦσα στίς σκάλες τοῦ Χημείου.

Ὁ πρῶτος χρόνος, ὁ εἰδυλλιακός, τῶν σπουδῶν μας, πέρασε λοιπὸν μὲ τὴν προσμονὴ τοῦ φοβεροῦ δεύτερου. Τῆς ἄγριας καὶ σκοτεινῆς κοιλάδας πού ἐπρόκειτο νὰ περάσουμε, τῆς δικαιοδοσίας τοῦ Ματθαιοῦπουλου, πού εἶχε σὰν δραματικὸ τέρμα τῆς τίς ἐξετάσεις μας στὴν Ὀργανικὴ Χημεία. Τῆς χρονιάς μὲ τὸ ἀτέλειωτο διάβασμα κατὰ τὴ διάρκειά της –τὴν ἀποστήθιση μᾶλλον πρέπει νὰ ποῦμε– ἐνὸς πυκνοτυπωμένου βιβλίου 896 σελίδων. Τὸ βιβλίον αὐτό, πού περιλάμβανε μόνο τίς λιπαρὲς ἐνώσεις, δηλ. τὴ μισὴ ὕλη τῆς Ὀργανικῆς, ἔπρεπε, γιὰ νὰ ἐλπίζης νὰ περάσης κατὰ τίς ἐξετάσεις, νὰ τὸ μάθης ἀπέξω, νεράκι. Τότε μόνο εἶχες κάποια ἐλπίδα ν' ἀνηφορίσης στὸν τρίτον χρόνο τῆς Χημείας. Ὁ τρομερὸς αὐτὸς δεῦτερος χρόνος ἦταν ἡ μεγάλῃ δοκιμασία. Ἦταν ὁ κρίσιμος. Ἄν περνῶντας τὸν θὰ γινόσουν χημικὸς ἢ σκοντάφτοντας ἐκεῖ, θὰ καταλάβαινες τὸ ἀκατόρθωτο καί, ὅπως τόσοι ἄλλοι, θὰ ἔπρεπε νὰ σκεφθῆς ν' ἀλλάξης ἐπάγγελμα*.

* Ὡραία εἰκόνα τῆς ἀδικαιολόγητης φοβίας πού σκόρπιζε μεταξὺ τῶν φοιτητῶν του ὁ Ματθαιοῦπουλος μᾶς δίνει μ' ἓνα ποιηματάκι του ὁ ἀξέχαστος ἀφηγητῆς καὶ χιουμορίστας ποιητῆς τῶν φοιτητικῶν μας χρόνων Διον. Καραθανάσης. Ἀκοῦστε το :

Κι' ὁσάκις ἀνεβαίνετε στὸ πάτωμα τὸ πρῶτον
 Νὰ σιωπᾶτε καὶ σιγὰ μὴν προξενεῖτε κρότον
 Γιατὶ ἐνεδρεῖται ἔκει κοντὰ εἰς κύων θηριώδης
 Μὲ τεραστίους μύστακας καὶ ὄφθαλμοὺς ἰώδεις
 Μαθιοῦπουλο τὸν κράζουνε ζυγίζει ἓνα καντάρνι
 Καὶ θάρρος ἔχει θαυμαστό, σὲ κόβει... μὲ τριάρι.

Εἶναι τόσο χαριτωμένο, παραστατικὸ, ἀλλὰ καὶ ἄκακο, ὥστε θάταν παράλειψη ἀπὸ μέρους μου νὰ μὴν τὸ γνωρίσω στοὺς ἀναγνώστες μου. Δίνει ἀκριβῶς τίς ἐντυπώσεις ἐκείνης τῆς ἐποχῆς, τοῦ 1920.

Τὸ δεύτερο λοιπὸν χρόνον, κατὰ τὸ χειμῶνα 1919–1920, τὸν περάσαμε παρακολουθώντας τὸ μάθημα τῆς Ὀργανικῆς Χημείας καὶ τὸ Ἔργαστήριον τῆς Ποσοτικῆς Ἀναλύσεως, στὴν Ἀνόργανο. Οἱ ἀσκήσεις τοῦ Ματθαίουπουλου, στὸ δικό του Ἔργαστήριον, γίνονταν στὸ γ' ἔτος. Ὅλες τὶς ἐλεύθερες ὥρες τῆς ἡμέρας, καὶ πρὸ παντὸς τῆς νύχτας, διαβάσαμε ἀποκλειστικὰ τὴν ἀτέλειωτη Ὀργανικὴ. Ἀγωνιζόμεστε ν' ἀποστηθίσουμε τὶς 8–12 μεθόδους παρασκευῆς, γιὰ κάθε ἔνωση χημικὴ. Ἀπὸ ἐκείνη τὴν ἐποχὴ, νομίζω, ἀπέκτησα καὶ κρατῶ ἀκόμα σήμερα τὴ συνήθεια νὰ πλαγιάζω τὸ βράδυ μετὰ τὶς δύο τῆ νύχτα.

Τὸν καθηγητὴ τὸν βλέπαμε μόνο κατὰ τὴ διδασκαλία του, στὸ μεγάλο ἀμφιθέατρο, ἀπὸ μακριά. Πρῶτη φορὰ πού τὸν ζύγασα καὶ τὸν παρατήρησα καλά, ἀπὸ κοντά, μπορῶ νὰ εἰπῶ πὼς ἦταν κατὰ τὶς τμηματικὰς ἐξετάσεις μου στὴν Ὀργανικὴ, κατὰ τὸν Ὀκτώβριον τοῦ 1920. Κάθισα τρέμοντας γιὰ τὴ μεγάλη δοκιμασία, μαζί με ἄλλους δυὸ συναδέλφους. Ὁ ἕνας φάνηκε ἀπὸ τὴν ἀρχὴ πὼς δὲν εἶχε ἐλπίδα. Ὁ δεύτερος καὶ ἐγὼ παλεύαμε ἀπαντώντας στὶς ἀτέλειωτες ἐρωτήσεις του. Ὁ συνάδελφός μου, μπερδευόμενος καὶ ψευδίζοντας, παρ' ὅτι ἤξερε ἀπὸ μνήμης πολὺ περισσότερα ἀπὸ μένα, τὸν νευρίαζε. Ἐγὼ ἀπαντοῦσα ἤσυχα καὶ παστροκικά, σ' ὅσα ἤξερα νὰ εἰπῶ, καὶ κατῶρθωνα νὰ ξεγλιστράω ἀπὸ πολλὰς τρικλοποδιὰς του. Τὸ μαρτύριον βάστηξε σχεδὸν μίαν ὥρα. Ξέροντας γιὰ τὴν παροιμιώδη αὐστηρότητα τοῦ δασκάλου μας, πίστευα ὅτι εἶχα κοπῆ. Καὶ ὅμως, ὅταν τέλος σηκωθήκαμε, ὁ φοβερὸς Ματθαίουπουλος μᾶς εἶπε: «Ἐσύ, (πρὸς τὸν σύντροφο) διάβασες, μὰ δὲν κάνεις γιὰ χημικός. Νὰ πᾶς νὰ γίνης δικηγόρος. Ἐσύ (πρὸς ἐμένα) κάνεις γιὰ χημικός, μὰ δὲν διάβασες ὅσο ἔπρεπε. Νὰ διαβάξης περισσότερο». Καταλαβαίνετε, αὐτὲς οἱ λίγες λέξεις ἀποτελοῦσαν θρίαμβο. Εἶχα περάσει καὶ ὁ βαθμὸς μου, πού τὸν ἔμαθα ἀργότερα, ἦταν 6½, κάτι πολὺ μεγάλο γιὰ κείνον, ἰσοδύναμο μὲ τὸ 9 ἢ 10 τῶν ἄλλων.

Τὸ γ' καὶ δ' ἔτος πολὺ λίγο ἐργάστηκα στὸ ἐργαστήριον τὸ δικό του, τῆς Ὀργανικῆς. Σὰν ὑποβοηθὸς τοῦ Ζέγγελη, πού τ' ἀπογεύματα ἀπασχολούμην μὲ τὴν ἐπίβλεψη τῶν ἀσκήσεων στὸ ἐργαστήριόν του, καὶ συγχρόνως σὰν μισθωτὸς βοηθὸς τοῦ Καθηγητῆ Κτενᾶ, τῆς Ὀρυκτολογίας, ὅπου ἐργαζόμενον τὶς πρωινὰς ὥρες, πῆγαινα στὴν Ὀργανικὴ σπάνια, μόνο ὅταν μοῦ ἔμενε λίγος καιρὸς. Εἶχα αὐτὴ τὴν ἐλευθερίαν ἀφοῦ ἤμουν ἀρκετὰ προχωρημένος, σ' ὅλα τὰ ἐργαστηριακά, καὶ μοῦ τὸ ἀναγνώριζαν. Ἐλάχιστα λοιπὸν ἔβλεπα καὶ κουβέντιαζα μὲ τὸν Καθηγητὴ κατὰ τὰ φοιτητικὰ μου χρόνια. Ἡ πρώτη φορὰ πού με πρόσεξε καὶ μοῦδωσε σημασία ἦταν κατὰ τὴν ἐξέτασή μου στὰ πτυχιακά, ὅπου, ὕστερα ἀπὸ τὸ ξεψάχνιασμα μιᾶς ὥρας, μοῦ εἶπε τὸ μεγάλο «μπράβο» καὶ μοῦ ἔβαλε κάτι σπάνιον γι' αὐτόν, τὸ ἄριστα. Οἱ στενωτέρες δοσοληψίες μου μὲ τὸν Ματθαίουπουλο, πού ἔδωξαν τὴ φοβία μὲ τὴν ὁποία τὸν ἀντίκρυζα, καὶ δημιούργησαν ἀργότερα, μὲ τὸ πέρασμα τοῦ καιροῦ, συνεργασία καὶ φιλία πραγματικὴ μαζί του, ἄρχισαν ἀπὸ τὸ 1924.

Ὁ Ματθαίουπουλος μετὰ τὶς σπουδὰς του στὴν Ἑλβετία γύρισε στὴν Ἑλλάδα

τὸ 1899. Διπλωματούχος τοῦ ἴδιου φημισμένου Πολυτεχνείου, ἀπὸ τὸ ὁποῖο τέλειωσαν καὶ οἱ ἄλλοι, τῆς ἐποχῆς του, μεγάλοι πρωτοπόροι τῆς βιομηχανίας, ὅπως ὁ Νικόλ. Κανελλόπουλος, ὁ Ἄνδρ. Χατζηκυριάκος, ὁ Λεων. Ἀραπίδης, ὁ Ἀλέξ. Ζαχαρίου, δὲν ἐβλεπε τὸν ἑαυτό του μόνο σὰν θεωρητικὸ τῆς Ἐπιστήμης*. Τὸν συγκινοῦσε περισσότερο καὶ ἤθελε νὰ δράσῃ στὴν ἀποδοτικὴ ἐφαρμογῇ, στὴ βιομηχανία. Γι' αὐτὸ παράλληλα μὲ τὴν ἀπασχόλησίν του σὲ πανεπιστημιακὰς θέσεις προσπάθησε νὰ δημιουργήσῃ καινούργιες, χρήσιμες στὸν τόπο, βιομηχανίες. Οἱ δύσκολες ὁμῶς κατὰ τὴν ἐποχὴ ἐκείνη συνθήκες καὶ ἡ ἔλλειψη κάθε κρατικῆς βοήθειας—σωστότερα θὰ πρέπει νὰ εἰποῦμε ὁ κρατικὸς κατατρεγμὸς—κατῶρθωσαν γρήγορα νὰ νεκρώσουν τὶς φιλόδοξες προσπάθειές του.

Πρῶτος ἱδρυσε βιομηχανία παρασκευῆς διθειάνθρακος, τῆς ἀπαραίτητης αὐτῆς πρώτης ὕλης, γιὰ τὸν προοδεύοντα τότε κλάδο τῆς πυρηνελαιουργίας. Χωρὶς ὁμῶς κρατικὴ ὑποστήριξη καὶ μὲ τὸν πόλεμο ποὺ ἐκίνησαν τὰ ξένα ἐργοστάσια, ἐκεῖνα ποὺ προμήθευαν ἕως τότε τὸ ὑλικὸ αὐτὸ, δὲν μπόρεσε νὰ εὐδοκιμήσῃ. Ὁ Ματθαῖόπουλος παρασκεύασε κατόπιν, πρῶτος στὴν Ἑλλάδα, ἀμυλοσιρόπιο (1897) ἀπὸ ἄμυλο εἰσαγόμενον ἀπ' τὸ ἐξωτερικόν. Ἡ μεγάλη ὁμῶς φορολογία, τὴν ὁποία ἔβαλε τὸ Κράτος στὴν πρώτη αὐτῆ ὕλη, τὸν ἀνάγκασε νὰ ἐγκαταλείψῃ κι' αὐτὴ τὴν προσπάθειαν. Ἡ ἴδια αἰτία, τῆς ἀδικαιολόγητης φορολογίας, ματαίωσε καὶ τρίτη ἐπιχείρησιν. Τὸν φωτισμὸ τῆς πόλης τοῦ Ἀγρινίου μὲ ἀσετυλίνη, ἀπὸ ἀν-

* Ὁ Γεώργιος Θ. Ματθαῖόπουλος γεννήθηκε στὸν Πειραιᾶ τὸ 1873. Προερχόταν ἀπὸ πατριαρχικὴ στρατιωτικὴ οἰκογένεια. Ὁ πατέρας του καὶ δύο ἀδελφοὶ του ἦσαν ἀξιωματικοί. Ὁ ἀδελφός του Δημήτριος, ὑποστράτηγος, καὶ ὁ Ματθαῖος, ὑποναύαρχος, διακρίθηκαν καὶ κατέλαβαν ἐξέχουσες θέσεις κατὰ τοὺς πρώτους χρόνους τοῦ αἵωνα μας. Ὑπῆρχε καὶ τρίτος ἀδελφός, ὁ Σωτήρης, ὁ ὁποῖος σταδιοδρόμησε σὰν μικροβιομήχανος κονσερβοποιίας. Ὁ Ματθαῖόπουλος, μετὰ τὶς ἐγκύκλιες σπουδές, ἐφοίτησε στὸ ὁμοσπονδιακὸ Πολυτεχνεῖο τῆς Ζυρίχης καὶ πῆρε τὸ δίπλωμα τοῦ χημικοῦ μηχανικοῦ τὸ 1895. Καθηγηταὶ του ὑπῆρξαν οἱ διάσημοι Hantzsch, Lunge καὶ Treadwell. Ἐργάστηκε ἀκόμα σὰν βοηθὸς τοῦ σοφοῦ Καθηγητῆ, ἐδικοῦ τῆς ἀναλύσεως τῶν τροφίμων, Neumann. Ἐπίσης κοντὰ στὸν διάσημο Werner. Τὸ 1896 ἔγινε διδάκτωρ τοῦ Πανεπιστημίου τῆς Ζυρίχης μὲ τὴν ἐργασία του: Zur Kenntnis der Halogenketoxime. Ὅταν γύρισε στὴν Ἑλλάδα, ἀρχικὰ, χρημάτισε γιὰ λίγο ἐπιμελητὴς τοῦ Καθηγητῆ Χρηστομάνου (1898). Κατόπιν προσελήφθη ἐπιμελητὴς στὸ Παθολογικὸ Ἀνατομεῖο τοῦ Πανεπιστημίου (1899). Ἀπὸ τὴ θέση αὐτὴ δίδαξε Φυσιολογικὴ Χημεία καὶ Χημεία τῶν Οὐρῶν μέχρι τὸ 1912. Στὸ μεταξὺ, κατὰ τὸ 1905, ἐξελέγη ὕψηγητὴς τῆς Χημείας μὲ τὸ φημισμένο καὶ πρωτοποριακὸ γιὰ τὴν ἐποχὴ βιβλίον του: Ἀνάλυσις τῶν Οὐρῶν καὶ Εἰσαγωγή εἰς τὴν Ἀναλυτ. Χημείαν (σελ. 452). Κατὰ τὰ χρόνια ἐκεῖνα ἀσχολήθηκε μὲ ἔρευνα σὲ ὀρισμένα ἑλληνικὰ προϊόντα ποὺ συνεχίστηκε καὶ μεταγενέστερα, ὅταν ἔγινε καθηγητῆς. Ἐπίσης μὲ τὴν Φυσιολογικὴ Ἐταιρία καὶ τὸν Ὁμιλο Ἐκδρομῶν, τῶν ὁποίων ἦταν Πρόεδρος. Ἐνδιαφέρθηκε γιὰ νὰ δοθοῦν εὐρύτερες δικαιοδοσίες στοὺς χημικοὺς τοῦ Ὑπουργείου Οἰκονομικῶν καὶ γιὰ τὴν χρησιμοποίησιν τῶν χημικῶν στὰ Τελανεῖα. Ἀκόμα ἐργάστηκε γιὰ τὴν εἰσαγωγὴ τῆς Χημείας μεταξὺ τῶν μαθημάτων τῆς Μέσης Παιδείας. Τὸ 1912 διωρίστηκε τακτικὸς καθηγητῆς τῆς Ὄργανικῆς Χημείας στὸ Πανεπιστήμιον, ὅστερα ἀπὸ κυβερνητικὴ πρόκρισιν μεταξὺ τῶν ἑξῆ ποὺ προτάθηκαν ἀπὸ τὴν εἰδικὴ κριτικὴ Ἐπιτροπὴ τῶν Κ. Καραθεοδωρῆ, Θ. Σκούφου καὶ Λ. Ἀραπίδου.

θρακασβέστιο εισαγόμενο από το εξωτερικό. Το Κράτος φρόντισε άμέσως να φορολογήσει κι' αυτό το είδος, που ήταν ή πρώτη του ύλη.

Οί προσπάθειές του να σταδιοδρομήσει στη βιομηχανία, παρ'ότι άκαρπες και άπογοητευτικές, δέν πήγαν όμως χαμένες για την σταδιοδρομία του Ματθαιόπουλου. Ήταν εκείνες άκριβώς που τον έφωδίασαν με τη μεγάλη έμπειρία και πλάτυναν τους όρίζοντές του, πέρα από την καθαρή έπιστήμη και τη διδασκαλία της. Που του δημιούργησαν το άληθινό πάθος για την έπιβολή του χημικού επαγγέλματος και την ανάδειξη της ώφελιμότητάς του στην πρόοδο της οίκονομίας μας. Γιατί ο Ματθαιόπουλος δέν υπήρξε μόνο ο σοφός έρευνητής και ο δάσκαλος της χημείας, ήταν άκόμη περισσότερο ο χημικός της πιάτσας, ο προασπιστής του παραγκωνισμένου έπιστήμονα, για τα συμφέροντα του όποιου πολεμούσε σκληρά, πρώτος, και δέν έδίσταζε να κατέβη μέχρι το πεζοδρόμιο.

Με τέτοια άγάπη για το έπάγγελμα και με την προΐστορία από τους για χάρη του, δικούς του, προσωπικούς, άγώνες, ήταν φυσικό να νιώσει άμέσως το σκόπιμο της όργανώσεως των χημικών σε σύλλογο και να άγκαλιάσει την ιδέα και τους ανθρώπους που έβαλαν μπρός, κατά το 1924, την πραγματοποίησή της. Δυό παλαιότερα άρθρα δικά μου, δημοσιευμένα στα «Χημικά Χρονικά»*, δίνουν λεπτομέρειες από την προΐστορία και την ιστορία των πρώτων ήμερών της Ένώσεώς μας κατά το 1924. Ή Ματθαιόπουλος, κατά την πρώτη Γεν. Συνέλευση των χημικών της 7ης Ίουλίου 1924, όταν οί άλλοι μεγάλοι έβλεπαν έμας, που μπήκαμε μπροστά, δύσπιστα, έξ αιτίας του νεαρού της ηλικίας μας, δέχθηκε πρόθυμα να πάρη μέρος στην προσωρινή Έπιτροπή του κινήματος. Ή εκείνη, που στην έπόμενη Συνέλευση, της 4ης Αύγουστου, ώνομάστηκε προσωρινό Διοικητικό Συμβούλιο. Στις 7 Αύγουστου 1924, στο γραφείο του, της Ή Οργανικής, παράλαβε τα χαρτιά, καταστατικό και άλλα, από τα χέρια τα δικά μου, που παρουσιάστηκα σ' αυτόν, σαν εκπρόσωπος της ιδρυτικής όμάδος των νέων. Αύτων που ήταν οί πραγματικοί έμπνευσται και ιδρυται και δέν είχαν θελήσει άμέσως, από σκοπιμότητα, να πάρουν μέρος στη Διοίκηση της Ένώσεώς μας. Την ήμέρα εκείνη έξελέγη, από τα μέλη του προσωρινού αυτού Συμβουλίου, πρώτος Πρόεδρος των Χημικών**.

Ή από αυτή την έποχή άρχίζει ή στενότερη γνωριμία μου με τον Ματθαιόπουλο, για να ξεελιχθί άργότερα σε καυγάδες και διαμάχες και με τον καιρό σε πολύχρονη και άδιατάρακτη φιλία.

Οί πρώτες προστριβές άρχισαν τις ήμέρες άκριβώς εκείνες, του Αύγουστου 1924, έξ αιτίας της μορφής που έπρεπε να πάρη το νέο Σωματείο. Ή εκείνος και οί άλλοι μεγάλοι το ήθελαν μόνο έπιστημονικό. Ήμεϊς οί νέοι το θέλαμε με το χαρα-

* «Χημικά Χρονικά». Τόμος 21B, Ίανουάριος 1956, σ. 1-5 και «Χημικά Χρονικά», 29A, Ίούνιος-Ίούλιος 1964, σ. 207-213.

** Ή σύνθεση του Συμβουλίου αυτού ήταν ή έξής: Γεωρ. Ματθαιόπουλος Πρόεδρος, Εύστρ. Γαλλόπουλος Γεν. Γραμματέας, Κλ. Φιλάρετος Ταμίας, Γεωργ. Μπουρλος Εϊδ. Γραμματέας, Κων. Βέης, Κων. Δόσιος, Πέτρος Ζαλοκώστας και Εύκλ. Σακελλάριος, μέλη.

κτηρισμό του επαγγελματικού. Ἀσφαλῶς ὁ Ματθαϊόπουλος σκεφτόταν ὀρθότερα ἀπὸ ἐμᾶς. Τὴν ἐποχὴ ἐκείνη, τὸ ἀγνοημένο ἐπάγγελμα τοῦ χημικοῦ, πρωτοεμφανιζόμενο μὲ ἀπροκάλυπτο συνδικαλισμό, δύσκολα θὰ μπορούσε νὰ ἐπιβληθῆ μεταξὺ τοῦ βιομηχανικοῦ κόσμου. Θὰ δημιουργοῦσε δυσπιστία. Κι' ἐκεῖνος ἐπιθυμοῦσε νὰ γίνῃ δεκτὸ μὲ ἐμπιστοσύνη, μὲ τὸ δίκαιο τῆς ὠφελιμότητάς του καὶ τῆς ἐπιστημονικῆς του ἀξίας καὶ ὄχι μόνον μὲ τὴν προστασία τῶν ἐργατικῶν νόμων. Ἐμεῖς, ἀπὸ τὴν ἄλλη πλευρά, φοβόμαστε ὅτι οἱ ἐπιστημονικὲς ἀσχολίες τοῦ σωματείου θὰ παραμέριζαν τὶς ἐπαγγελματικὲς διεκδικήσεις, ποὺ ἦταν ἐπείγουσες, ὕστερα ἀπὸ τὸ ἀξιοθρήνητο κατάντημα τοῦ ἀγνοημένου κλάδου μας.

Ἡ ὁμάδα ἢ δική μας, τῶν νέων, ἐξακολούθησε νὰ συνεργάζεται φυσικὰ μὲ τὸ Διοικ. Συμβούλιο καὶ νὰ φροντίζῃ γιὰ τὴ ρουτίνα τῆς δουλειᾶς. Γιὰ τὶς ἐνέργειες τῆς ἀναγνώρισης ἀπὸ τὸ Πρωτοδικεῖο. Γιὰ τὸ γράψιμο τῶν πρώτων ἐγγράφων καὶ τῶν πρακτικῶν, γιὰ τὶς εἰσπράξεις συνδρομῶν καὶ γιὰ πολλὰ ἄλλα μικροζητήματα. Ὅλοι στὸ Συμβούλιο, μεγάλοι στὴν ἡλικία καὶ πολυάσχολοι, δὲν διέθεταν χρόνο καὶ θεωροῦσαν ἐμᾶς σὰν πρόθυμους συνεργάτες, ἐθελοντὲς στὴν ἐκτέλεση τῆς τρέχουσας ἐργασίας. Αὐτὸ ὅμως δὲν μπορούσε νὰ ἐξακολουθήσῃ. Ὅχι γιὰ τὸ λόγο τῆς ἀδικῆς ἀφάνειας καὶ παραγκώνισής μας, ἀλλὰ γιατί τὰ ζητήματα τοῦ κλάδου προχωροῦσαν μὲ ἀπίστευτη βραδύτητα καὶ μεῖς, ὄλο ζωὴ καὶ δράση, θέλαμε μαχητικὲς καὶ ἄμεσες ἐνέργειες, στίς ὁποῖες δὲν βλέπαμε νὰ προχωρή τὸ Συμβούλιο ὅσο θᾶπρεπε γρήγορα.

Ἡ διαφωνία μας λοιπόν, ποὺ ὄλο μεγάλωνε, ἐκδηλώθηκε φανερά κατὰ τὶς πρώτες ἀρχαιρεσίες τοῦ Ἰανουαρίου 1925, γιὰ τὴν ἀνάδειξη τοῦ ὀριστικοῦ Διοικ. Συμβουλίου. Ἀποτέλεσμα ἦταν, ἡ ὁμάδα ἢ δική μας, τὸ «κόμμα τῶν νέων», νὰ δώσῃ τὴν πλειοψηφία σὲ ἄλλο ψηφοδέλτιο καὶ ν' ἀναδειχθῆ Πρόεδρος τοῦ νέου Συμβουλίου ὁ Νικόλ. Ζάρπας*.

Αὐτὴ ἡ διαμάχη δὲν ἔκανε ὅμως τὸν Ματθαϊόπουλο ἐχθρό, οὔτε δικό μας, τῶν νέων, οὔτε τῆς Ἐνώσεως. Τὸ ἐνδιαφέρον του, πάντα ζωηρό, τὸ ἔδειχνε σὲ κάθε δύσκολη περίσταση τοῦ κλάδου καὶ δὲν ἐδίσταζε νὰ συνεργάζεται φιλικὰ, ἀλλὰ καὶ πολλὰς φορὲς νὰ μάχεται μαζί μας. Σὲ λίγο καιρὸ ξανάγινε πάλι Πρόεδρος, μὲ συμπαραστάτη του, γιὰ ἓνα διάστημα, τὸν φίλο του χημικὸ μηχανικὸ καὶ μεγάλο βιομήχανο Ἀνδρέα Χατζηκυριάκο.

Θυμοῦμαι τοὺς καυγάδες γιὰ τὸν ὑπὸ ψήφιση οἰνολογικὸ Νόμο, ποὺ ὄριζε, γιὰ πρώτη φορά, τὶς ἐξετάσεις γιὰ τὴν ἄδεια τοῦ οἰνολόγου. Στὴν εἰδική, γιὰ τὸ ζήτημα αὐτό, Συνέλευση, κατὰ τὸν Ἰούνιο 1926, ἤμουν ἀντίθετος καὶ ἐμαχόμενος μαζί μὲ τοὺς ἄλλους φανατικά. Τὸ μένος μου στρεφόταν κυρίως κατὰ τοῦ Ματ-

* Ἡ σύνθεση τοῦ νέου Συμβουλίου, τοῦ πρώτου ὀριστικοῦ, ἦταν ἡ ἐξῆς: Νικ. Ζάρπας Πρόεδρος, Κυρ. Συγγρός Ἀντιπρόεδρος, Κων. Βέης Γεν. Γραμματεὺς, Γεωργ. Κυριακόπουλος Ταμίας, Ἰω. Κανδήλης Εἰδ. Γραμματεὺς, Δημ. Δάλας, Διον. Καραθανάσης, Κων. Κυριεζόπουλος καὶ Σάββας Πολυμερόπουλος, μέλη.

θαιόπουλου που ήταν συμβιβαστικός στο θέμα της εφαρμογής εξετάσεων. Πρόεδρος της Συνελεύσεως ήταν ο αείμνηστος Κ. Δόσιος. Οί συζητήσεις είχαν ανάψει και για να κατευνασθούν τα πνεύματα έκανε ο Πρόεδρος ολιγόλεπτη διακοπή. 'Ο Ματθαιόπουλος, που βρέθηκε στο βήμα κατά την ώρα εκείνη, κατέβηκε και ήρθε κατ' εὐθείαν σέ μένα. Πίστεψα πώς θά με έβριζε, για την άπρεπη, άπέναντί του, συμπεριφορά μου και άσφαλώς δέν θάχε άδικο. Και όμως εκείνος, αναγνωρίζοντας φαίνεται τούς συναισθηματικούς λόγους της δικής μου δικαιολογημένης τοποθέτησης, της αντίθετης μόνο ως προς τή σκοπιμότητα της περιστάσεως, με φανερή συγκίνηση, μ' έπιασε από τα πέτα του σακκακιού μου και κολλώντας σχεδόν τó πρόσωπο τó δικό του στο δικό μου, μου είπε ψιθυριστά: «Βρέ Καντήλη, παιδί μου, μήν κάνεις έτσι, σκέψου καλύτερα... δέν μπορούμε νά κάνουμε άλλιώς ... πρέπει νά συμβιβαστούμε... ύπάρχει συμφέρον...». Μου είπε πολλά, πατρικά, φωτισμένα, από τήν πείρα και τήν αγάπη του για τόν κλάδο και τούς άγώνες του.

Αυτή ή σκηνή μου μένει ζωηρή και τήν θυμάμαι πάντα με συγκίνηση. 'Από τήν ήμέρα αυτή άρχισα νά προσέχω περισσότερο και νά βλέπω καθαρώτερα τόν ίκανό άνθρωπο, τόν κατά βάθος τρυφερό και αισθηματία, τόν προς όλους καταδεχτικό, τόν δεξιοτέχνη μαχητή, που τόν απομάκρυναν από μās τά παρεξηγημένα «φουντωτά μουστάκια», τά «βλοσυρά μάτια» και τó «ψηλό σκληρό κολλάρο».

'Ο Ματθαιόπουλος ύπήρξε φωτισμένος και άξιος δάσκαλος, μά περισσότερο εξαίρετος συγγραφέας. 'Η 'Οργανική του Χημεία είναι τó πρώτο συστηματοποιημένο διδακτικό βιβλίο για τόν κλάδο αυτό, με διανυγή διατύπωση και πρό παντός μεθοδική ταξινόμηση της ύλης. 'Επέζησε πολλά χρόνια μετά τήν άποχώρησή του από τó Πανεπιστήμιο και άκόμη σήμερα εξακολουθεί νά είναι χρήσιμο. 'Η χημική όνοματολογία, τήν όποία επέβαλε, σύμφωνη με τήν καθιερωμένη διεθνή, διευκόλυνε τούς μελετητάς και τούς άπάλλαξε από τó προηγούμενο χάος. Προκάλεσε άρχικά πολεμική, περισσότερο από λόγους προσωπικής αντίθεσης από μέρους μερικών από τούς παλαιότερους χημικούς, γρήγορα όμως ή όνοματολογία του αναγνωρίστηκε και έγινε δεκτή από όλους. 'Ο πόλεμος μεταξύ τών πνευμάτων και τών άλκοολών, μεταξύ τών παχέων και τών λιπαρών όξέων, έχει από καιρό άπολησμονηθή*. Τó βιβλίο του, της 'Οργανικής τού 1917, όταν ξαναεκδόθηκε, συν-

* 'Η έπιμονή τών παλαιότερων χημικών στο νά χρησιμοποιούν έλληνικούς όρους ή ξένους μεταφερόμενους στην έλληνική κατά λανθασμένο τρόπο έμπόδιζε τήν εκμάθηση της Χημείας και τήν πρόοδό της και δυσκόλευε άφάνταστα τή μελέτη ξένων συγγραμμάτων, με τήν σύγχυση που δημιουργόταν από τούς ακατάληπτους για τούς Έλληνες όρους.

Πολλοί συζητούσαν τó πρόβλημα, κανείς όμως δέν είχε άσχοληθή σοβαρά με τή λύση του. 'Ο Ματθαιόπουλος, μετά τά σχετικά συνέδρια Παρισίων και Γενεύης, που με τίς αποφάσεις τους έβαλαν γενικώτερη τάξη κι' επέτυχαν τήν κατά ένιαίο τρόπο διαμόρφωση της χημικής όνοματολογίας -γιατί τó πρόβλημα, πολυπλοκότερο βέβαια για τούς Έλληνες χημικούς, ήταν και γενικότερο και για όλους τούς άλλους—άφιερώθηκε στο μεγάλο αυτό θέμα. Με βάση τίς αποφάσεις τών δύο αυτών Συνεδρίων, με τή βοήθεια δύο κορυφαίων φιλολόγων, τού Γεωργ. Χατζηδάκι και τού 'Ανδρ. Σκιά, και τή δική του δεξιοτεχνία, δημιούργησε μιá συστηματοποιημένη και ένιαία μορ-

τομώτερο, σάν έπιτομή*, έγινε άμέσως με ένθουσιασμό δεκτό και θεωρείται κλασσικό στο είδος του.

Μεγάλη προσπάθεια του Ματθαιόπουλου, πού πρώτος την έγκαινίασε, ήταν ή συστηματική και κατά βάθος μελέτη των έλληνικών προϊόντων και ή καθιέρωση ενός πραγματικού έλέγχου των τροφίμων. Τόν δρόμο στον τομέα αυτό τον άνοιξε άρχικά με την Φυσιολογική Έταιρία**, κατόπιν με τó έργαστήριό του, του Πανεπιστημίου, και άργότερα με τó Κεντρικό Χημικό Έργαστήριο του Έπουργείου Έσωτερικών***, πού ύστερα από πολλούς άγώνες κατώρθωσε νά ιδρύσει τó 1920.

φής χημική ονοματολογία, την όποια και καθιέρωσε στα βιβλία του. Άργότερα δημοσίευσε σχετική όγκώδη μελέτη δίδοντας τούς κανόνες του δικού του συστήματος όρολογίας πού έντοπιζόταν κυρίως στην Όργανική Χημεία. Άρχικά οί προτάσεις του πολεμήθηκαν φανατικά από πολλούς, άργότερα όμως έγιναν καθολικά δεκτές, άκόμα και από τόν Ζέγγελη, πού τόν θεωρούσαν τότε τόν κυριώτερο ύπέρμαχο τής έλληνοπρεπούς ονοματολογίας. Από τότε, με σχετικές συμπληρώσεις και βελτιώσεις, ή όρολογία Ματθαιοπούλου, πού τόσο βοήθησε τούς χημικούς στις μελέτες τους, γενικεύθηκε, ώστε σήμερα πολλοί από τούς νεότερους συναδέλφους νά άγνωσουν την παλιά αυτή διαμάχη και την εξέλιξη τής ιστορίας της. Η έγκαιρη για τó θέμα αυτό έξόρμηση του Ματθαιόπουλου άσφαλώς άποτελεί μιá από τις μεγαλύτερες υπηρεσίες του, από τις πολλές πού πρόσφερε στον κλάδο και τή χημική έπιστήμη.

* Ό Ματθαιόπουλος εξέδωσε, τó 1917, τόν Α΄ τόμο του Έγχειριδίου τής Όργανικής Χημείας, άποτελούμενο από 896 σελίδες. Τó βιβλίό αυτό, πού περιλάμβανε μόνο τις λιπαρές ενώσεις, άποδείχτηκε, με τή μεγάλη του έκταση, πολύ βαρú για τόν φοιτητή. Γι' αυτό και δέν συμπληρώθηκε ποτέ με την έκδοση του Β΄ Τόμου, παρ' ότι ή συγγραφή και αυτού είχε γίνει. Τó 1923 ό Ματθαιόπουλος εξέδωσε την έπιτομή τής Όργανικής Χημείας, πού σ' ένα τόμο (σελ. 710) περιλάμβανε όλόκληρη την ύλη του μαθήματός του. Τó πολύ συντομώτερο σύγγραμμα αυτό (αί λιπαράι ενώσεις περιλαμβάνονταν σε 316 σελίδες), εύχρηστο και μεθοδικώτατο, σημείωσε, σάν διδακτικό βιβλίό άλλα και σάν βοήθημα των χημικών, μεγάλη έπιτυχία, ώστε μέσα σε 15 χρόνια νά κυκλοφορήσει σε 8 εκδόσεις.

** Η Φυσιολογική Έταιρία δημιουργήθηκε στις άρχές του αιώνα μας από τούς διπλωματικούς των Φυσικών Έπιστημών με Πρόεδρο τόν Ματθαιόπουλο. Σάν όργανωση έκανε πολλούς άγώνες για την καθιέρωση τής διδασκαλίας των Φυσικών μαθημάτων στη Μέση Έκπαίδευση. Ίδιαίτερα τής Χημείας πού ώρίστηκε, μόλις τó 1909, σάν μάθημα στην γ΄ τάξη του γυμνασίου και άργότερα σάν μάθημα και των δύο τελευταίων τάξεων. Ένδιαφέρθηκε επίσης ή Έταιρία αυτή για τή μελέτη των ελληνικών προϊόντων. Στο δελτίο της δημοσιεύθηκε ή περίφημη μελέτη του Ματθαιόπουλου για τó γάλα, πού ήταν ή πρώτη έξόρμηση του για τó χτύπημα τής νοθείας. Ό άγώνας του Ματθαιόπουλου για τó γάλα υπήρξε πραγματικά έθνικός. Αυτό ήταν, την εποχή εκείνη, τó σημαντικώτερο τρόφιμο, για τά παιδιά, τούς γέροντες και τούς άρρώστους, και τó νέρωμά του, πού άποτελούσε τότε τó καθεστώς, κατέληγε στον ύποσιτισμό τους. Τó άγελαδινό γάλα με περιεκτικότητα λίπους 2,5% (ούσιαστικά νερωμένο τουλάχιστον κατά 30%) έπιστευόταν ότι ήταν άγνό και πουλιόταν παντού για άνόθευτο. Μάχη έδωσαν οί γαλατάδες κατά του 3,5% πού καθάρισε ό Ματθαιόπουλος σάν κατώτατο όριο. Έποστήριζαν ότι οί άγελάδες δέν μπορούσαν νά κάνουν γάλα με τόσο πολύ λίπος. Ιστορική έμεινε ή άπάντηση πού τούς έδωσε: «Θά συνηθίσουν!». Και οί μεν άγελάδες δέν χρειάστηκε νά συνηθίσουν, γιατί πάντοτε έκαναν έτσιο γάλα, οί γαλατάδες όμως άναγκαστικά συνήθισαν νά μην τó νεράνουν και από τότε έγκαινιάσθηκε μιá νέα εποχή γι' αυτό.

*** Στο Πανεπιστημιακό Έργαστήριο του Ματθαιόπουλου και άργότερα στο Κεντρικό Έργαστήριο του Έπουργείου Έσωτερικών, πού μετά τόν πρώτο χρόνο τής λειτουργίας του μετατέθηκε

Ἡ ὑπηρεσία αὐτή, μετὰ τὴν δική του προσωπικὴ παρακολούθηση καὶ τὰ ἱκανὰ στελέχη της, ποὺ προέρχονταν ἀπὸ τοὺς χημικοὺς συνεργάτες του, τοῦ πανεπιστημιακοῦ ἐργαστηρίου, εἶχε μεγάλη ἀπόδοση κατὰ τὴ σύντομη ζωὴ της. Ἔθεσε γρήγορα τὶς πρῶτες βάσεις τοῦ σύγχρονου ἀγορανομικοῦ ἐλέγχου τῆς Χώρας καὶ προχώρησε στὴ συστηματικώτερη ἐρευνα τῶν ἑλληνικῶν καταναλωτικῶν ἀγαθῶν. Τὸ βασικὸ της Ἔργαστήριον ἦταν στὴν Ἀθήνα, ποὺ ἐγκαταστάθηκε, μετὰ τὸ 1920, σὲ ἰδιαίτερο κτίριον, στὴν ὁδὸ Σόλωνος 17. Εἶχε ἀκόμη παραρτήματα στὸν Πειραιᾶ, Θεσσαλονίκη καὶ Πάτρα. Τὸ 1929, ὕστερα ἀπὸ ζωὴ ἑννέα μόνον ἐτῶν, μετὰ τὴν ἴδρυση τοῦ Γεν. Χημείου τοῦ Κράτους, ποὺ συνένωσε ὅλα τὰ κρατικὰ χημικὰ ἐργαστήρια, συγχωνεύθηκε κι' ἐκείνῃ μαζί του. Ἡ σχετικὴ διεύθυνση τοῦ Γεν. Χημείου γιὰ τὸν ἐλεγχὸν τῶν τροφίμων ἀκολούθησε καὶ συνέχισε, ἐπάνω στὶς γραμμὰς ποὺ χάραξε ὁ Ματθαίουπουλος, ἀποδοτικὰ τὴν ἀποστολὴν της, μετὰ τὸ ἴδιον πρόγραμμα καί, κατὰ τὰ πρῶτα χρόνια, μετὰ τὰ ἴδια στελέχη.

Ἡ οὐσιαστικὴ κατάργησις τῆς ὑπηρεσίας αὐτῆς, ποὺ τὴν θεωροῦσε σὰν μεγάλο σκοπὸν τῆς ζωῆς του, τὸν πίκρανε πολὺ. Ἀπόλυτος πάντα καὶ ἀλύγιστος στὶς ἀποφάσεις του, ἀποσύρθηκε ἀπὸ τὸν τομέα αὐτό, καὶ ἀρνήθηκε τὴ θέσιν στοῦ Ἀνώτατου Χημικοῦ Συμβουλίου, ποὺ δικαιοματικὰ τοῦ ἀνῆκε, λόγῳ τῆς καθηγητικῆς του ἕδρας. Στὸ ὄργανον αὐτό, σκοπὸς τοῦ ὁποίου ἦταν ἡ ἐπίβλεψις τῶν ἐπιστημονικῶν ἐργασιῶν τοῦ Γενικοῦ Χημείου τοῦ Κράτους, δὲν θέλησε νὰ πάρῃ ποτὲ μέρος.

Αὐτὴ ἡ διαμάχη γιὰ τὴν σκοπιμότητα τοῦ νεοῖδρυμένου Γεν. Χημείου χώρισε, τοὺς χρόνους ἐκείνους, τοὺς χημικοὺς σὲ δύο ἀλληλομαχόμενες παρατάξεις : Στὸς Γαλλοπουλικούς, ποὺ ὑποστήριζαν καὶ ἀκολουθοῦσαν τὸ δημιουργὸν του, καὶ τοὺς Ματθαιοπουλικούς, ποὺ ἤθελαν χωριστὰς χημικὰς ὑπηρεσίας καὶ ἔβλεπαν στοῦ πρόσωπον τοῦ Γαλλόπουλου τὸν ἄνθρωπον ποὺ ἤθελε νὰ κυριαρχήσῃ ὅλων τῶν χημικῶν καὶ νὰ μονοπωλήσῃ τὸ ἐπάγγελμα. Ἄσχετα ἂν ἀργότερα τὸ νέο Χημεῖον ἀναγνωρίσθη καὶ ἀγαπήθη ἀπὸ ὅλους· τότε, τὸ 1930, στὸν περιορισμένον ἀριθμητικὰ κύκλον τῶν χημικῶν, δημιούργησε βαθεῖς ἀντιθέσεις, ποὺ ἔρριξαν τὸ βάρος τους καὶ βοήθησαν στὸν κατατρεγμὸν τοῦ Γαλλόπουλου κατὰ τὴν ὑπόθεσιν τῆς νοθείας τῆς κίνησις.

Ὁ Ματθαίουπουλος δὲν περιορίσθη, κατὰ τὴν πανεπιστημιακὴν του δραστηριότητα, στὴ θεωρητικὴ μόνον διδασκαλία καὶ τὴν ἐργαστηριακὴν ἄσκησιν τῶν φοιτητῶν. Θέλησε νὰ στρέψῃ τὸ ἐνδιαφέρον τῶν μαθητῶν του περισσότερο στὶς πρακτικὰς ἐφαρμογὰς καὶ νὰ τοὺς ἐφοδιάσῃ μετὰ τὶς βασικὰς γνώσεις τῶν κυριωτέρων ἑλληνικῶν βιομηχανικῶν κλάδων. Ἔτσι, μέσα στοῦ Χημεῖου τῆς ὁδοῦ Σόλωνος

στοῦ Ὑπουργεῖου Ὑγιεινῆς, μελετήθηκαν, γιὰ πρώτη φορά, ὀρισμένα ἑλληνικὰ προϊόντα. Μεταξὺ αὐτῶν εἶναι τὸ βούτυρον, μετὰ συνεργασίαν τοῦ τότε ἐπιμελητῆ τοῦ Ἔργαστηρίου, καθηγητῆ μετέπειτα, Σ. Γαλανοῦ, οἱ ἑλληνικὲς ἐλιές καὶ τὰ ἑλληνικὰ ἔλαια μετὰ συνεργασίαν τοῦ ἴδιου, ὁ χαλβᾶς καὶ τὸ λουκούμι μετὰ συνεργασίαν τοῦ κ. Γ. Γρίβα, τὸ γλεῦκος καὶ ἄλλα προϊόντα. Οἱ μελέται αὐταὶ εἶναι δημοσιευμέναι στὰ Πρακτικὰ τοῦ Κεντρ. Χημικοῦ Ἔργαστηρίου ποὺ ἐκδόθησαν, γιὰ τὴν δρᾶσιν του, τῶν πρῶτων ἐτῶν 1921, 1922 καὶ 1923.

Ίδρυσε πρότυπα, σὲ μικρογραφία, ἐργοστάσια γιὰ τὴν οἰνοποιία, τὴν ἐλαιουργία, τὴν σαπωνοποιία, τὴν βυρσοδεψία, τὴν τυποβαφικὴ κλπ.

Ἡ οἰνοποίηση, αὐτὸς ὁ τόσο σημαντικὸς καὶ παραγωγικὸς γιὰ τὴ Χώρα μας κλάδος, ὁ τότε ἀκόμα ἀνοργάνωτος βιομηχανικά, φυσικὸ ἦταν νὰ κινήσῃ πρῶτος τὴν προσοχὴ του καὶ νὰ προσπαθῆσῃ ὥστε οἱ μαθητὲς του, παίρνοντας ἀπὸ τὰ θρανία μερικὲς γνώσεις ἐφαρμογῆς, νὰ μποροῦν κατόπιν νὰ τὸν ἀναδείξουν.

Τὸ οἰνοποιεῖο τοῦ Χημεῖου τὸ ἐδημιούργησε μὲ ἰδιαίτερο ἐνθουσιασμό. Τὸ ἀνοιγμα τῶν βαρελιῶν, μετὰ τὴν πρώτη οἰνοποίηση, ἐωρτάστηκε στὶς 13 Νοεμβρίου 1931, πανηγυρικά, μὲ συμμετοχὴ πολλῶν ἐπισήμων, μεταξὺ τῶν ὁποίων καὶ οἱ τότε Ὑπουργοὶ Βουρλούμης καὶ Παπανδρέου. Τὰ φύλλα τῶν ἀθηναϊκῶν ἐφημερίδων τῆς ἐπόμενης ἡμέρας γράφουν ἐνθουσιαστικά γιὰ τὴν πρωτότυπη ἰδέα τῆς «πανεπιστημιακῆς ταβέρνας», ὅπως τὴν χαρακτήριζαν καὶ τὸν συνδυασμὸ «θεωρία καὶ πρᾶξι» ἀπὸ τὴ χημικὴ πανεπιστημιακὴ σχολή*.

Ὁ Ματθαίουπουλος δούλεψε γιὰ τὸ Πανεπιστήμιο καὶ ἀπὸ ἄλλες θέσεις. Πρῶτα σὰν Κοσμήτωρ τῆς Φυσικομαθηματικῆς Σχολῆς κατὰ τὸ 1919–1920. Κατόπιν σὰν Πρύτανις του, κατὰ τὸ 1928–29, ὅποτε κατῴρθωσε νὰ κἀνῃ πραγματικότητα τὸ παλαιὸ σχέδιο τῆς δημιουργίας νέας συγχρονισμένης ἰατρικῆς σχολῆς, μὲ τὴ θεμελίωση τῶν νέων μεγάλων κτιρίων τῆς στὸ Γουδί. Κατὰ τὴν περίοδο αὐτῆ, σὰν Πρύτανις, καὶ κατόπιν, ἀπὸ τὴ θέση τοῦ Προέδρου τοῦ Οἰκονομικοῦ Συμβουλίου τοῦ Πανεπιστημίου, ὅπου ἐργάστηκε ἐπὶ πολλὰ χρόνια, βοήθησε πολὺ γιὰ τὸν ἐκσυγχρονισμὸ τῶν ἐγκαταστάσεων καὶ τὴν ἀποδοτικώτερη ἐκμετάλλευση τῆς πανεπιστημιακῆς περιουσίας.

Τὸ προσωπικὸ τοῦ Ἐργαστηρίου του, στὸ Πανεπιστήμιο καὶ τὸ προσωπικὸ τοῦ Κεντρικοῦ Χημικοῦ Ἐργαστηρίου τοῦ Ὑπουργείου Ὑγιεινῆς, μαζὶ μὲ τὸν Ματθαίουπουλο, ἀποτελοῦσαν μιὰ κλειστὴ πατριαρχικὴ οἰκογένεια. Ὁ Καθηγητῆς, λιγομίλητος καὶ πάντα αὐστηρὸς, ὁ «δάσκαλος», ὅπως τὸν λέγαμε ὄλοι, ἦταν ὁ πατέρας. Μὲ τίς ἀρχὲς ὁμως καὶ τίς συνήθειες τῆς παλιᾶς ἐποχῆς. Τῆς αὐστηρότητας τοῦ «ἀφέντη», στὸν ὁποῖο κανεὶς δὲν τολμᾶει νὰ φέρῃ ἀντίρρηση καὶ στὸν

* Ἀπὸ τὸ μεγάλο δημοσίευμα τοῦ «Ἐλευθ. Ἀνθρώπου» τῆς 14-11-1931, τὸ σχετικὸ μὲ τὸ γεγονός αὐτὸ, παραθέτουμε τὴν ἐπόμενη περικοπὴ, χαρακτηριστικὴ τοῦ ἐνδιαφέροντος ποὺ προκάλεσε τὸ πανεπιστημιακὸ οἰνοποιεῖο καὶ ὁ ἔορτασμός τῶν ἐγκαίνιων του:

«...Κατόπιν, λίγα σκαλιὰ πρὸς τὰ κάτω καὶ οἱ ἐπισκέπται ἀντίκρουζαν μίαν πραγματικὴν... ταβέρναν. Ἐκεῖ τοὺς ἀνέμενον ἄλλαι ἐκπλήξεις. Καὶ πρῶτα - πρῶτα ὀλόκληρος ἡ ὑπόγειος αἶθουσα ἦτο εἰκονογραφημένη—μὲ τί νομίζετε;—μὲ τὰς γελοιογραφίας τῶν κ. κ. καθηγητῶν. Καὶ αὐτὸ ἐχαρακτήριστη ὑπὸ πολλῶν... ὡς πρόοδος. Πολλοὶ ἀπὸ τὰς γελοιογραφίας αὐτὰς ἦσαν ἐπιτυχέσταται. Ἴδου π. χ. ὁ κ. Χόνδρος ἐπάνω εἰς ἓνα ἀεροπλάνον. Ὁ κ. Ματθαίουπουλος πίνων εἰς ὑγιαν πάντων καὶ πασῶν... Ὁ κ. Ζέγγελης μεταμορφωμένος εἰς τὸν ἀλχημιστικὸν ὄφιν νὰ τρώῃ... τὴν οὐρὰν του. Ὁ κ. Πολίτης στεφανωμένος μὲ κρεμμυδάκια. Ὁ κ. Ἐμμανουήλ εἰς φιάλην δηλητηρίου μὲ τὴν ἐτικέτταν «Χρῆσις ἐξωτερικῆ». Ὁ κ. Αἰγινήτης εἰς ἓνα σταμνὶ μὲ ἐπιγραφὴν «Αἰγινήτικα». Ὑπῆρχον καὶ αἱ ἀπαραίτητοι ἐπιγραφαί. Μεταξὺ αὐτῶν: «Κύριε Μαθιόπουλε, μὴ κόβετε τὸ γλέντι... καὶ τοὺς φοιτητάς». Ἄλλη: «Τὸ κρασί μας εἶναι ἄνευ H₂O».

ὅποιο ᾤφειλαν ὅλοι νὰ ὑπακούουν καὶ χωρὶς συζήτηση νὰ ἐκτελοῦν τὶς διαταγές του. Ἐκεῖνος, κάτω ἀπὸ αὐτὴ τὴν αὐταρχικότητα, φρόντιζε καὶ ἐνδιαφερόταν γιὰ ὅλους, ἀληθινά, σὰν τρυφερὸς πατέρας ἢ μᾶλλον κάτι περισσότερο ἀπὸ πατέρας. Γιὰ τὴ μὀρφωσὴ τους, γιὰ τὸ μισθὸ τους, γιὰ τὴν ἐξασφάλιση τῶν χρημάτων μὲ τὰ ὅποια θὰ πῆγαιναν νὰ μετεκπαιδευθοῦν στὸ ἐξωτερικὸ, γιὰ τὴν ἀνάδειξή τους σὲ ἀνώτερες θέσεις τῆς ἐπιστημονικῆς ἱεραρχίας καὶ τόσα ἄλλα. Τὸ Ἔργαστήριό του ἦταν ἀληθινὸ θερμοκήπιο γιὰ τὴν καλλιέργεια καὶ τὴν ἀνάδειξη ἱκανῶν ἐπιστημόνων.

Ἄφελῆς στοὺς τρόπους καὶ μέχρι ὑπερβολῆς ἀτημέλητος καὶ ἀδιάφορος γιὰ τὴν ἐξωτερικὴ του ἐμφάνιση, ἔδινε τὴν ἐντύπωση, μὲ τὸ παρουσιαστικὸ του, σὲ κείνον ποὺ τὸν πρωτοσυναντοῦσε, ἐνὸς ἀνθρώπου τῆς δουλειᾶς—τῆς πιάτσας—καὶ ὄχι τῆς μελέτης καὶ τῆς διανόησης. Τὴν ἀξία του τὴν συνειδητοποιοῦσες μόνο ἀφοῦ σοῦ δινόταν ἡ εὐκαιρία νὰ τὸν συναναστραφῆς καὶ νὰ συζητήσης μαζί του, ὥστε νὰ ἐκτιμήσης τὸν πλοῦτο τῶν γνώσεων καὶ τὴν ὠριμότητα τῶν σκέψεων καὶ τῶν ἐτοιμῶν λύσεων ποὺ εἶχε γιὰ ὅλα τὰ θέματα, θεωρητικὰ καὶ πρακτικὰ.

Σὰν χαρακτηριστικὸ παράδειγμα, γιὰ τὴν ἀπλότητα αὐτῆ ποὺ τὸν διέκρινε καὶ τὴν ἀδιαφορία γιὰ τὴν ἐμφάνισή του, θὰ πρέπει ν' ἀναφέρω ὅτι κατὰ τὶς παγωμένες μέρες τοῦ χειμῶνα, στὸ ἀθήρμαστο μεγάλο ἀμφιθέατρο τοῦ Χημείου—τὸ καλοριφέρ ἦταν ἀνύπαρκτο ἀκόμα τὴν ἐποχὴ ἐκείνη—εὑρίσκει πολὺ φυσικὸ νὰ διδάσκη φορῶντας τὸ μαῦρο παλτό του—ποῦ σὲ λίγο ἀπὸ τὴν κιμωλία γινόταν κάτασπρο—τὴ μαύρη του ρεμπουπλικά καὶ τὶς γαλότσες.

Θὰ πρέπει νὰ ἐξηγήσω ἀκόμα, ὅτι παρὰ τὸ κλειστὸ καὶ βαρὺ παρουσιαστικὸ του δὲν ἔπαυε, γιὰ τὸ στενὸ δικὸ του κύκλο, νὰ εἶναι ἓνας λεπταίσθητος ἄνθρωπος, ἓνας τρυφερὸς καὶ πιστὸς φίλος κι' ἓνας συναρπαστικὸς συνομιλητής, ποὺ ὅταν τὸν ἐγνώριζες καὶ συνδεόσουν μαζί του δὲν ἐπρόκειτο εὐκολὰ νὰ τὸν ξεχάσης. Ἐνας παλαιίμαχος συνάδελφος μοῦ διηγήθηκε τελευταῖα, ὅτι 25 χρόνια ἀργότερα ἀπὸ τὴν παραμονὴ του σὰν σπουδαστῆ στὴ Ζυρίχη, ἔτυχε νὰ γνωριστῆ μὲ κάποια θαυμάστριά του, ἐκείνης τῆς ἐποχῆς, ποὺ τὸν θυμόταν ἀκόμα μὲ πολλὴ συγκίνηση καὶ ὅταν πληροφορήθηκε πὼς ἦταν φίλος τοῦ Ματθαίουπουλου τὸν περιποιήθηκε, γιὰ τὴν ἀγάπη ἐκείνου, σὰν ἀδελφικὸ φίλο.

Οἱ περισσότεροι ἀπὸ τοὺς λίγους διδάκτορες τῶν χρόνων ἐκείνων ἔχουν δολέψει κοντὰ του, στὸ δικὸ του Ἔργαστήριο, καὶ οἱ ἄλλοι σ' αὐτὸν ἔβρισκαν τὸν πρόθυμο σύμβουλο καὶ εἰσηγητῆ τῆς μελέτης των. Μεταξὺ τῶν τελευταίων συγκαταλέγομαι κι' ἐγὼ (1932). Ἐκεῖνος μπορεῖ νὰ φώναζε καὶ νὰ ἔβριζε καμμιὰ φορὰ τοὺς ἀνθρώπους του, κρίνοντας ὄχι ἱκανοποιητικὴ τὴν ἀπόδοσή τους, ἀλλοίμονο ὅμως ἂν κάποιος ἄλλος, ἀπ' ἔξω, τοὺς ἐσχολίαζε ἢ τοὺς ἔθιγε. Θὰ τοὺς ὑπερασπιζόταν σὰν τὸ λιοντάρι τοὺς σκύμνους του. Μιὰ τέτοια χαρακτηριστικὴ περίπτωσις μοῦ διηγήθηκε, μὲ ἐπιστολὴ του, ὁ συνάδελφος κ. Ι. Μερκάτης. Πῶς τὸν ὑπερασπίστηκε στὸ δικαστήριον τῆς Ἐδέσσης, κάνοντας χρέη δικηγόρου, κατὰ τὴν φοιτητικὴ ἐκδρομὴ τοῦ 1932, γιὰ ἐπεισόδιο ποὺ ἐκεῖνος δημιούρ-

γησε και για το όποιο μάλιστα το δίκιο δεν ήταν και τόσο με το μέρος του*.

Η παλαιά φρουρά του κλάδου μας όφειλει πολλά στο πατρικό αυτό ένδιαφέρον του. Ίδιαίτερα οι ανώτατες σχολές μας συνεχίζουν, με πολλούς από τους καθηγητές των, την παράδοση εκείνου, φωτίζοντας με λαμπάδες που πρωτόαναψαν από το δικό του φως. Από το εργαστηριακό περιβάλλον του Ματθαίουπουλου προέρχονται 13 καθηγηταί των σχολών αυτών, που διέπρεψαν ή ακόμα διαπρέπουν στην έρευνα και τη μορφωτική άποστολή τους**.

Την εποχή τής ιδρύσεως και λειτουργίας του Έργαστηρίου Όργαν. Χημείας του Πανεπιστημίου οι συνεργάτες του ήταν λίγοι και τα χρήματα ακόμη λιγώτερα. Έλειπαν οι σημερινές, ως τις είπουμε, πολυτέλειες. Οι βοηθοί και πρό παντός οι ύποβοηθοί, χωρίς αντίρρηση, κοντά στ' άλλα καθήκοντά τους, ήταν και οι άχθοφόροι και οι καθαρισταί. Από το σφουγγάρισμα του πατώματος μέχρι το καθάρισμα των πάγκων και των γυαλικών***. Με την παλιά τής εποχής αντίληψη,

* Το έπεισόδιο είναι πολύ χαριτωμένο στις λεπτομέρειές του. Η σχετική έπιστολή του κ. Μερκάτη έχει δημοσιευθή στα «Χημικά Χρονικά, Γεν. Έκδ.», Τόμος 37 (1972), σελ. 264.

** Μαθητές του Ματθαίουπουλου που εργάστηκαν στο Έργαστήριό του και έγιναν άργότερα καθηγηταί άνωτάτων σχολών είναι οι έξης: Σπύρος Γαλανός (†) Χημείας Τροφίμων Πανεπιστημίου Άθηνών, Στ. Παζινός Έδαφολογίας Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης, Γεώργ. Βάρβογλης Όργανικής Χημείας Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης και μεταγενέστερα Άθηνών, Ι. Ζαγιανάρης Βιομηχανικής Χημείας Πανεπιστημίου Άθηνών, Έλ. Συνοδινός Χημείας Άνωτ. Βιομηχανικής Σχολής Πειραιώς, Όρ. Στεφανόπουλος Γεωργικής Τεχνολογίας Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης, Κ. Άσκητόπουλος (†) Χημείας και Έμπορευματολογίας Άνωτ. Σχολής Έμπορικών και Οίκον. Έπιστημίων και Γεν. Χημείας Ε. Μ. Πολυτεχνείου, Νικ. Πολυμενάκος Γεωργικής Τεχνολογίας Άνωτ. Γεωπονικής Σχολής, Άντ. Δανόπουλος Χημείας και Έμπορευματολογίας Άνωτ. Σχ. Οίκον. και Έμπορ. Έπιστημών, Μιχ. Δέφνερ Έπικουρ. Όργανικής Χημείας Πανεπιστημίου Άθηνών. Από το περιβάλλον του πάλιν, από τους συνεργάτες άπλως στο Έργαστήριό του, οι έξης: Μιλ. Ίωαννίδης (†) Χημείας Σχολής Δοκίμων και Γεν. Χημείας Άνωτ. Γεωπονικής Σχολής, Γ. Πανόπουλος (†) Χημείας Σχολής Χωροφυλακής και Άστυνομίας Πόλεων, Νικ. Βαλέρης (†) Χημείας Σχολής Δοκίμων.

*** Όταν ο Ματθαίουπουλος διορίστηκε (Ίούλιος 1912) καθηγητής, ξεχωριστό Έργαστήριο Όργανικής Χημείας δεν ύπήρχε. Ένα ήταν το Χημείο του Πανεπιστημίου και στεγαζόταν προσωρινά (μετά την πυρκαϊά τής 15.8.1910) στα ύπόγεια τής Μαρασελίου Σχολής. Έκει του παραχώρησαν ένα στενό δωμάτιο για γραφείο και έργαστήριο. Άργότερα κατάφερε να του δώσουν και άλλους χώρους. Έν τω μεταξύ ιδρύθηκε έπίσημα το ξεχωριστό Έργαστήριο Όργανικής Χημείας που άγωνίστηκε να το μεγαλώση και να το πλουτίση. Το 1917 το μετέφερε στα ύπόγεια του Πανεπιστημιακού Χημείου, τής όδου Σόλωνος, που έν τω μεταξύ έπισκευαζόταν ύστερα από την καταστροφή του, και μετά δύο χρόνια, το 1919, το έγκατέστησε όριστικά στο έπάνω πάτωμα του ίδιου κτιρίου. Το τρίτο πάτωμα, όπου το Φαρμακευτικό Χημείο και οι αίθουσες άσκήσεων Φυσικής, προστέθηκε πολύ άργότερα. Οι παλαιάμαχοι συνάδελφοι κ. κ. Γ. Γρίβας, Ν. Πολυμενάκος και Ε. Συνοδινός, που είχαν καταφέρει, με πολλούς κόπους, να γίνουν δεκτοί κοντά του σαν άμισθοι βοηθοί, ένθυμονονται πολλά από την εποχή εκείνη (1917 - 1919). Από τις μεγάλες προσπάθειες και το μόχθο τής χειρωνακτικής εργασίας όλων, που χρειάστηκε γι' αυτές τις άλλεπάλληλες μετακομίσεις και την τελική όριστική έγκατάσταση του έργαστηρίου Όργανικής Χημείας.

τήν ὄχι κακή, ὅτι γιὰ νὰ φτάσης καὶ νὰ σταθῆς σταθερὰ στὸ τελευταῖο σκαλί τῆς σκάλας, πρέπει, ἀρχίζοντας ἀπὸ τὸ πάτωμα, νὰ τ' ἀνέβης ὄλα, σιγὰ-σιγὰ. Ἔτσι καὶ ὁ ναυτικός, γιὰ νὰ γίνῃ καπετάνιος, ἀρχίζει ἀπὸ τὴ «φασίνα» τοῦ καταστρώματος.

Οἱ βοηθοὶ εἶχαν καὶ ἄλλες πολλὲς ὑποχρεώσεις. Νὰ μάθουν πρῶτα γραφομηχανὴ γιὰ ν' ἀποκρυπτογραφοῦν τὰ ἀπίθανα ὀρνιθοσκαλίσματα τῶν χειρογράφων τοῦ «δασκάλου». Σκεφτῆτε τί γραψίματα καὶ ξαναγραψίματα χρειάστηκαν ἀπ' αὐτοῦς, γιὰ νὰ σταλοῦν τὰ κείμενα στὸ τυπογραφεῖο καὶ νὰ στοιχειοθετηθοῦν οἱ 896 σελίδες τῆς πρώτης Ὀργανικῆς του Χημείας. Εἶχαν ἀκόμη καὶ τὰ προσωπικὰ θελήματα, τὰ ἐμπιστευτικά τοῦ Καθηγητῆ. Αὐτοὶ φρόντιζαν γιὰ νὰ διάφορα ψώνια καὶ κυρίως τῆς ἐνδυμασίας του. Τὰ ψηλὰ κολλάρια, τὰ πουκάμισα, τὰ ψαθάκια, ὄλα αὐτά, πάντα τῆς περασμένης ἐποχῆς, ποὺ εἶχαν ἀπὸ τὸν ἄλλο κόσμον ἐγκαταλειφθῆ καὶ χρειάζοταν ὀλόκληρη ἔρευνα γιὰ ν' ἀνακαλυφθοῦν καὶ νὰ βρεθοῦν σύμφωνα μὲ τὴ δική του ἀντίληψη τῆς παλιᾶς μόδας, μέσα ἀπ' τὰ λησμονημένα ὑπόλοιπα τῶν ἀθηναϊκῶν καταστημάτων.

Αὐτὰ ὄλα ἦταν ἀρμοδιότητες τῶν βοηθῶν. Μόνο οἱ καφέδες ἦσαν ἀλλουνοῦ φροντίδα. Τοῦ Γιάννη, τοῦ κλητῆρα, ποὺ μαρμαρᾶς στὸ ἀρχικὸ του ἐπάγγελμα, μονοκόμματος σὰν τὰ μάρμαρά του, ἦταν ὁ μόνος, ποὺ γιὰ ἀνταμοιβὴ εἶχε τὸ ξεχωριστὸ δικαίωμα νὰ τοῦ μιλάῃ στὸν ἐνικὸ ἀριθμὸ. Ἡ ἱεροτελεστία τῶν καφέδων καὶ ἰδιαίτερα τοῦ πρώτου πρωينوῦ ἀκολουθοῦσε ἓνα ἀπαράβατο τυπικόν. Ὁ Γιάννης ἔφερεν προσεκτικὰ τὸ δισκάκι ποὺ εἶχε ἐπάνω τὸν καφέ, μέσα σὲ χοντρὸ ἄσπρο φλυτζάνι, τύπου «βαπορίσιου», σκεπασμένο μὲ τὸ πιατάκι του, ἓνα ποτήρι νερὸ καὶ ἓνα ἄλλο πιατάκι μὲ μία κουταλιά σόδα. Ὁ δάσκαλος μὲ τὸ πίσω μέρος ἐνὸς σπέρτου ἀνακάτευε καλὰ τὸν καφέ, ὥστε νὰ διαλυθῆ τὸ καϊμάκι, ἔγλυφε τὸ σπιρτόξυλο, κατάπινε τὴ σόδα, ἔπινε λίγο νερό, ἄναβε μόνος του, μὲ τὸ ἴδιο σπέρτο, τὸ τσιγάρο του, ἔπαιρνε βαθιὰ τὴν πρώτη ρουφηξιά του, καὶ τότε μόνον ἦταν ἔτοιμος νὰ σοῦ μιλήσῃ. Ἄλλοίμονο ἂν κάποιος τολμοῦσε νὰ τοῦ προσφέρῃ ἀναμμένο σπέρτο γιὰ τὸ τσιγάρο του. Αὐτὴ ἡ εὐγένεια ἦταν γιὰ κείνον παράβαση ἐνὸς ἱεροῦ κανόνος καὶ μποροῦσε νὰ τὸν κἀνῃ ἐχθρὸ του.

Ἡ κακογλωσσιά, ποὺ πάντα κατατρέπει τοὺς ἀνθρώπους μὲ κάποια ξεχωριστὴ κοινωνικὴ θέση, ἔλεγε πολλὰ γιὰ τὴν ἰδιαίτερη ζωὴ τοῦ Ματθαίουπουλου. Τὸν ἤθελε ἀκόμη μπεκρῆ καὶ χαρτοπαίκτη. Εἶναι ἀλήθεια πὼς εἶχε πράγματι πολλὰ οἰκογενειακὰ βάρη, ποὺ μὲ τὴν αἰσθηματικότητά, ποὺ τὸν διέκρινε, τοῦ δημιουργοῦσαν μεγάλες στενοχώριες καὶ πολλὰ οἰκονομικὰ βάρη. Δεῖγμα κι' αὐτὸ τῆς ἀπλοχεριᾶς καὶ τῆς καλωσύνης του. Μπεκρῆς δὲν ἦταν—δὲν τοῦ τὸ ἐπέτρεπε ἄλλωστε καὶ ἡ εὐαίσθητη ὑγεία του—καὶ ἡ χαρτοπαιξία του, γιὰ τὴν ὁποία τόσα ἔλεγονταν, περιοριζόταν μόνον στὸ μπρίτζ, ποὺ ἔπαιζε καμμιά φορὰ τὰ βράδια.

Ὁ Ματθαίουπουλος δούλευε ἀκατάπαυστα μοιράζοντας ὄλες τὶς ὥρες τῆς ἡμέρας στὶς διάφορες ὑπεύθυνες θέσεις του. Στὸ Ἔργαστήριον τοῦ Πανεπιστημίου,

στο Κεντρικό χημικό Έργαστήριο, στον Όμιλο Έκδρομών*, στη Φυσιολογική Έταιρία, στην Ένωση Χημικών και στα πολλά άλλα κατά καιρούς ενδιαφέροντά του.

Έργαστηκε ακόμα με πολύ ενδιαφέρον στο Ίατροσυνέδριο, που αργότερα ονομάστηκε Άνώτατο Ύγειονομικό Συμβούλιο. Ωρίστηκε μέλος του από την πρώτη ημέρα της ίδρυσής του και προσέφερε πολύτιμες υπηρεσίες για τα θέματα των τροφίμων και των φαρμάκων επί μία ολόκληρη 25ετία (1913–1938).

Όταν κατά το 1938, με τον περιορισμό του όριου ηλικίας των καθηγητών, ύστερα από 40 χρόνια τέτοιας δουλειάς, γεμάτος ακόμη δραστηριότητα, βρέθηκε χωρίς το πανεπιστημιακό γραφείο και εργαστήριό του, αντιμετώπισε πρόβλημα υπάρξεως. Ήταν το ψάρι έξω από το νερό. Έπρεπε να βρεθῆ κάποια λύση γι' αυτόν.

Ανάλαβε τη διεύθυνση του Χημικού και Μικροβιολογικού Ίνστιτούτου, της οδού Σωκράτους, του φίλου συναδέλφου κ. Κ. Μακρή, του μετέπειτα Καθηγητή του Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης. Παρά τις διαμάχες που είχαν μεταξύ τους παλαιότερα, εξ αιτίας επαγγελματικών διαφορών του κλάδου, κατάφεραν, με την ώριμότητα και τη νηφαλιότητα που δίνει σ' όλους το πέρασμα των ετών, να συνεννοηθούν, ν' αγαπηθούν και ν' συνεργασθούν. Και για ν' πετύχῃ ἡ συνεννόηση αὐτὴ βοήθησα στὴν ἀρχὴ καὶ ἐγώ, προσωπικά, κατὰ κάποιο τρόπο.

Ὁ Ματθαίουπουλος, στὸ Έργαστήριό αὐτό, ξαναβρέθηκε στὸ γνώριμο περιβάλλον, ἔξω ἀπὸ τὸ ὁποῖο δὲν μποροῦσε νὰ ζήσει. Εἶχε πάλι ἓνα ἤσυχο δικό του γραφείο, ξεφύλλιζε τὰ βιβλία τῆς βιβλιοθήκης καὶ τὰ νέα περιοδικά, ἀνάπνεε τὴν ἀτμόσφαιρα ἑνὸς ἐν δράσει Χημείου. Γυρίζοντας ἐκεῖ μέσα, ἐπὶ χρόνια, συμβούλευε ἐπάνω στὶς ἀναλύσεις τοὺς νεαροὺς ἐργαζόμενους χημικούς, ἔγραφε ἐκθέσεις, βοηθοῦσε μετὴν πείρα του στὶς δύσκολες μελέτες. Ἔβλεπε καὶ συζητοῦσε μετὸν κόσμον ποὺ ἐρχόταν γιὰ δουλειές του καὶ παρακολουθοῦσε τὰ ἐνδιαφέροντα τοῦ κλάδου. Συνέχιζε, μετὸν τρόπο αὐτό, τὴν ἀπαραίτητη γιὰ κείνον ἐπαγγελματική δραστηριότητα. Ἐκεῖ τὸν ἐπισκέφτονταν ὅλοι οἱ παλαιοὶ του φίλοι, οἱ συνεργάτες του, οἱ μαθητές του.

Τὰ τελευταῖα 17 χρόνια τῆς ζωῆς του τὰ πέρασε ἐκεῖ, σ' αὐτὸ τὸ ἔργαστήριό, ποὺ πολὺ τὸ ἀγάπησε καὶ ποὺ οἱ ἄνθρωποι του τὸν ἀγάπησαν ἀληθινὰ καὶ τὸν ἔβλεπαν μ' ὅλη τὴν τρυφερότητα καὶ τὸν σεβασμὸ ποὺ χρειάζονταν τὰ χρόνια τῶν γηρατειῶν του. Ὁ καιρὸς περνοῦσε, τὰ χρόνια βάραιναν, ἀλλὰ ὁ Ματθαίουπουλος

* Ὁ Όμιλος Έκδρομών ἰδρύθηκε τὸ 1899 με ἐπικεφαλῆς τὸν Ματθαίουπουλο. Διετέλεσε Πρόεδρος του ἐπὶ 10ετηρίδες. Ἀποστολὴ τοῦ Ὀμίλου ἦταν νὰ γνωρίσουν οἱ Ἕλληνες τὴν ὑπαίθρο. Πέτυχε πράγματι, γιὰ πρώτη φορά, νὰ ὀργανώσῃ ὁμαδικές ἐκδρομὲς στὸ ἐσωτερικὸ καὶ τὸ ἐξωτερικὸ, με ὑποδειγματικὴ τάξη καὶ ἀκρίβεια καὶ με τὴ συμμετοχὴ ἀπὸ σημαίνοντα πρόσωπα τῆς ἀθηναϊκῆς κοινωνίας. Ἡ δράση καὶ ἡ ἐκπολιτιστικὴ ἀποστολὴ του θαυματοῦσαν, τὰ πρῶτα ἐκεῖνα χρόνια. Μεταξὺ τῶν ἄλλων φρόντισε γιὰ τὴν συγγραφὴ καὶ ἐξέδωσε κατόπιν χωρογραφίες γιὰ πολλὰς περιοχὲς τῆς Ἑλλάδος.

Ο ΚΑΘΗΓΗΤΗΣ ΓΕΩΡΓΙΟΣ Θ. ΜΑΤΘΑΙΟΠΟΥΛΟΣ
(Σκίτσο του συναδέλφου Σ. Νικοκάβουρα, 1929)

Ὁ Καθηγητὴς Γ. Ματθαίουπουλος μετὰ τὰ διάσημα τοῦ Πρυτάνεως (1928–1929). Ἡ φωτογραφία εἶναι μεταγενέστερη τῆς Πρυτανείας του καὶ ἔχει παρῶν τὸ 1935 ἢ τὸ 1936.

Ὁ Καθηγητὴς Γ. Ματθαίουπουλος, στὴν αὐλὴ τοῦ Πανεπιστημίου, σὲ ζωηρὴ συζήτηση μὲ τοὺς καθηγητὰς Θ. Σκοῦφο καὶ Ι. Πολίτη. (Φωτογραφία Ι. Κανδῆλη τοῦ 1923).

Μερικοὶ ἀπὸ τοὺς πρώτους φοιτητὰς τῆς Χημείας στὴν αἴθουσα τῶν ἀσκήσεων τῆς Ὀργανικῆς. Ἀπὸ ἀριστερὰ στὴν πρώτη σειρὰ : Γ. Λιλῆς, Λ. Μαραγκός, Γ. Τερμεντζῆς, Σ. Μάμος, Π. Λεονταρίτης, Γ. Κούλλιας. Στὴ δεύτερη σειρὰ : Ν. Πατρονικολάου, Ι. Καράκαλος, Φ. Μακρυωνίτης, Ν. Καρνῆς, Μ. Λογοθέτης, Γ. Παπαδημητρακόπουλος, Π. Στυλιανίδης, Β. Λάμπρου καὶ Κ. Μακρῆς. (Φωτογραφία τοῦ 1921).

‘Ο Καθηγητής Γ. Ματθαίουπουλος κατά τή φοιτητική έκδρομή του 1923 στη βιομηχανική περιοχή τής Έλευσίνας. (Φωτογραφία Ι. Κανδήλη).

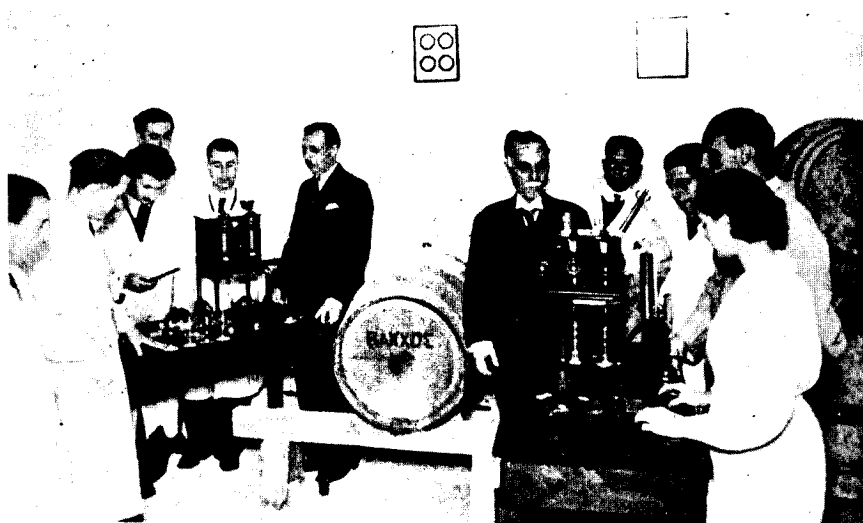
‘Ο Ματθαίουπουλος έργάζεται με τὸ μικροσκόπιο. Ἀριστερά τῆς φωτογραφίας ὁ ἐπιμελητής του Ι. Ζαγανιάρης. Στὸ ἄκρο δεξιὸ ὁ ἐπιμελητής του Σπ. Γαλανός. (Φωτογραφία παραχωρηθεῖσα ἀπὸ τὸν Καθηγητὴ κ. Δημ. Σ. Γαλανό).

‘Ο Καθηγητής Γ. Ματθαίουπουλος (καθιστός στὸ μέσον) μετὰ τὸ προσωπικὸ τοῦ Ἐργαστηρίου του. Διακρίνονται (ἀριστερά, καθιστός) ὁ ἐπιμελητής του Μιλ. Ἰωαννίδης καὶ πίσω ὁ τότε βοηθός του, κατόπιν καθηγητής, Σπ. Γαλανός. (Φωτογραφία τοῦ 1918).

Ἐκ τῆς φοιτητικῆς ἐκδρομῆς στὴν Ἐλευσίνα τοῦ 1923 μαζί με τοὺς συνεκδρομεῖς του φοιτητὲς καὶ ἄλλους. Δεξιὰ τοῦ Ματθαίου τοῦ κατόπιν Καθηγητῆς Στ. Παζινός καὶ ἀριστερὰ ὁ ἐπιμελητὴς Μιλτ. Ἰωαννίδης. Οἱ εἰκονιζόμενες φοιτήτριες εἶναι : Ἀκριβὴ Μάλλιαρη, Εἰρήνη Σκουλοδάκη, Ἰωαννίδου καὶ Κατ. Παπανικολάκου. (Ἐκ τοῦ ἀρχείου Ι. Κανδήλη).

Στὸ Ἔργαστήριο Φυσικῆς κατὰ τὰ πρῶτα χρόνια τοῦ διορισμοῦ τοῦ Ματθαίου ὡς Καθηγητῆ. Στὴν πρώτη σειρά ἀπὸ ἀριστερὰ: Σπ. Γαλανός, Καθηγητῆς Γ. Ματθαίου, Καθηγητῆς Γ. Ἀθανασιάδης, Καθηγητῆς Δ. Χόνδρος, Σταύρος Χόρς. Μεταξὺ τῶν φοιτητῶν διακρίνονται ὁ Γ. Μπουρλος, ὁ Μάξ. Μητσόπουλος καὶ ἄλλοι. (Φωτογραφία παραχωρηθεῖσα ἀπὸ τὸν Καθηγητὴ κ. Δημ. Σ. Γαλανό).

Οι φοιτητές κατά την ώρα των ασκήσεων στην αίθουσα της Ὀργανικῆς Χημείας. Στὸ μέσον ὁ Καθηγητῆς Γ. Ματθαίουπουλος καὶ ὁ Ἐπιμελητῆς του Ι. Ζαγαλιάρης. (Φωτογραφία τοῦ 1923).

Στὸ πειραματικὸ οἰνοποιεῖο τοῦ Χημείου τοῦ Πανεπιστημίου. Μεταξὺ τῶν φοιτητῶν ὁ Καθηγητῆς Ματθαίουπουλος καὶ ὁ ἐπιμελητῆς, μετέπειτα καθηγητῆς τῆς Βιομηχ. Χημείας, Ι. Ζαγαλιάρης. (Φωτογραφία τοῦ 1930).

Ἐκ τῆς ἀποστολῆς τοῦ Ἀ' Πανελληνίου Χημικοῦ Συνεδρίου στὸ Ξενοδοχεῖο «Βασιλεὺς Γεώργιος». Ὁ Μα-θαϊόπουλος ὄρθος ἀριστερὰ τῶν καθήμενων. Ἀπὸ ἀριστερὰ: Γ. Κυριακὸς Ἀντιπρόεδρος τῆς Κυβερνήσεως, Κ. Δόσιος Πρόεδρος τοῦ Συνεδρίου, Ι. Μεταξᾶς Πρωθυπουργός, Κ. Γεωργακόπουλος Ὑπουργὸς Παιδείας, Ν. Παπαδήμας Ὑφυπουργὸς Στρατιωτικῶν. (16 Ἀπριλίου 1938).

Ἐκ τῆς φοιτητικῆς ἐκδρομῆς τοῦ 1932 στὴ Μακεδονία. Τὸ παιδάκι, ἐμπρὸς ἀπὸ τὸν Καθηγητῆ, εἶναι ὁ γιὸς του, συναδέλφος Δημ. Μα-θαϊόπουλος. (Φωτογραφία παραχωρηθεῖσα παρὰ τοῦ συναδέλφου κ. Ι. Μερκάτη).

1

ήλεκτρα

Ὁ Διονύσου, ἡ δὲ ὄσπερ εἶσθε μητρὸς
 πατρὸς τῶν ἐν τῇ κοινῇ κτλ, πικ-
 ρομαγεῖς καὶ καλῶς ἰσχυρὰ ἀτάσθα-
 λος ἐξέφυγε, ἐπὶ αὐτῇ καὶ κούρα
 θεοῖς καὶ ἐλλυμικὴν τῶν δεινῶν, εἰς ἄλλο
 καὶ αὐτῇ κοινῶν εἰς τὴν ἐξέλιξη
 θεοῦ τῶν ἐν τῇ ἀγῶν δεινῶν, καὶ
 θεοῦ τῶν ἀτάσθαλιων ἐν αὐτῇ.

Ὁ Ἡρόδοτος, εἰς τὴν ἰστορίαν καὶ ὅτι οἱ
 ἡλεκτρῶες καὶ αἱ κούρα καὶ θεοῖς.
 οὐκ ἔστιν ἀτάσθαλιος καὶ ἔστιν ἐν
 ἡλεκτρῶες, ἀλλὰ οἱ εἰς ἐξέλιξη ποιεῖ
 θεοῦ τῶν ἰσομαγῶν καὶ ἀγῶν
 δεινῶν ἡλεκτρῶες καὶ ἰσομαγῶν καὶ θεοῖς
 (ἡλεκτρῶες), εἰς τὴν ἰστορίαν αὐτῶν καὶ τὴν ἀγῶν.

Αὐτόγραφο τοῦ Γ. Ματθαίου τοῦ 1950. Εἶναι ἡ πρώτη σελίδα μιᾶς μελέτης τοῦ περὶ τοῦ Διονύσου, τῆς ἀμπέλου καὶ τῆς παρασκευῆς τοῦ κρασιοῦ ἀπὸ τοῦ ἀρχαίου. Ἀκαταπόνητος καὶ κατὰ τὰ τελευταῖα χρόνια τοῦ ἐξακολουθεῖ νὰ μελετᾷ καὶ νὰ γράφῃ. (Ἐκ τοῦ ἀρχείου Γ. Κανδήλη).

δὲν ἔλειπε ἀπὸ τὴν καινούργια δουλειά. Κάποτε ἀρρώστησε, ἔπεσε στὸ κρεβάτι καὶ δὲν μπόρεσε νὰ ξαναπάη. Τὴ σεβάσμια μορφή του δὲν τὴν συναντούσες πιά μέσα στοὺς καπνοὺς ἑνὸς ἐπαγγελματικοῦ ἐργαστηρίου. Καὶ ἔτσι ἀποσύρθηκε ἀπ' τὸν κόσμον κι' ἔμεινε τὰ δύο τελευταῖα χρόνια κλεισμένος στὸ σπίτι. Στὸ ἐπαγγελματικὸ αὐτὸ ἐργαστήριον βρῆκε τὴν ἀπαραίτητη συνέχεια τῆς δράσεως του. Ἦταν τὸ ξαναγύρισμα στοὺς πρώτους ἀγῶνες τῆς ζωῆς του καὶ τὸ τέλος τῆς. Ἐφυγε ἀπὸ τὸν κόσμον καὶ τὴν πολὺχρονη δράση του, ἥρεμα, στὶς 9 Μαΐου 1958.

Οἱ πολυάριθμοι μαθητὲς του, καὶ ἰδιαίτερα μεταξὺ αὐτῶν οἱ χημικοί, ποὺ ἀπλώθηκαν στὴν Ἑλλάδα καὶ σὰν ἐπιστήμονες καὶ τεχνικοὶ βοήθησαν στὴν πρόοδόν τῆς, ποὺ ἄλλοι βρίσκονται στὸ τέλος τῆς ζωῆς καὶ ἄλλοι συνεχίζουν ἀκόμα τὸν ἀγῶνα, θυμοῦνται πάντα μὲ συγκίνηση τὸν ἀκούραστο δάσκαλό τους, ποὺ τοὺς ἀνοίξε τὸ δρόμον τῆς ἐπιστήμης καὶ πρὸ παντὸς τὸν ἥρωικὸ ἀκρίτα τοῦ χημικοῦ ἐπαγγέλματος, ποὺ ἀγωνίστηκε σκληρὰ γιὰ νὰ ἐπιβάλη τὴν μεγάλη κοινωνικὴ ἀποστολή του.

Π Η Γ Ε Σ

Τὸ κεφάλαιον γιὰ τὸν ἀείμνηστο Καθηγητὴ μας Γεώργιον Θ. Ματθαίουπολον τὸ ἔγραψα μὲ βάση κυρίως τὶς προσωπικὰς ἀναμνήσεις μου ἀπὸ τὴν πολὺχρονη φιλία καὶ συνεργασία μαζί του. Ἀποτελεῖ συμπλήρωση καὶ βελτίωση τοῦ ἀρθροῦ ποὺ δημοσιεύσα, ἀφιερωμένο σ' ἐκεῖνον, στὰ «Χημικὰ Χρονικά, Γεν. Ἐκδοσις» τοῦ ἔτους 1972 (τεῦχος 9, σ. 209 - 215). Οἱ ἀναμνήσεις μου συμπληρώθηκαν καὶ ἀπὸ τὶς διηγήσεις πολλῶν φίλων ἀπὸ τοὺς πολυάριθμους καὶ ἀγαπητοὺς του συνεργάτας. Μεταξὺ αὐτῶν οἱ Καθηγηταὶ κ. κ. Γ. Βάρβογλης, Στ. Παξινός, Ὁρ. Στεφανόπουλος καὶ οἱ συνάδελφοι κ. κ. Γ. Γρίβας, Ι. Μερκάτης, Α. Νικολάου καὶ ἄλλοι.

Βοηθητικὰς πηγὰς ὑπῆρξαν ἀκόμα οἱ ἑξῆς:

Γ. Θ. Ματθαίουπολος. Ἐπὶ τῆ εικοσιπενταετηρίδι τῆς Καθηγεσίας του (1912 - 1937). Ἀθῆναι 1938.

Ζέγγελης, Ματθαίουπολος — Δύο ἄνθρωποι, ἓνα ἔργον. Ὁμιλία τοῦ Καθηγητοῦ κ. Γ. Βάρβογλη, γενομένη τὸ ἑσπέρας τῆς 6ης Μαρτίου 1974 εἰς τὸ Ἴδρυμα Εὐγενίδου, εἰς τὴν σειρὰν τῶν ὀργανουμένων παρὰ τῆς Ἐνώσεως Ἑλλ. Χημικῶν. («Χημικὰ Χρονικά, Γεν. Ἐκδοσις» Τόμος 39, 1974, σ. 100 - 106).

«Χημικὰ «Χρονικά» ἔτη 1936 - 1955. Διάφορα δημοσιεύματα τοῦ ἰδίου καὶ ἀνακοινώσεις γιὰ τὴν κίνηση τοῦ χημικοῦ κλάδου κατὰ τὰ ἀντίστοιχα χρόνια.

Ἐνωσις Ἑλλήνων Χημικῶν: 50 χρόνια ζωῆς καὶ δράσεως (7 Ἰουλίου 1974 — 6 Ἰουλίου 1974). Πανηγυρικὸν τεῦχος. Ὑπὸ Ἰω. Κανδῆλη. Ἀθῆναι 1974.

III

Ο ΥΦΗΓΗΤΗΣ ΔΗΜΗΤΡΙΟΣ Κ. ΔΑΛΜΑΣ

Ο ΑΛΗΣΜΟΝΗΤΟΣ ΠΡΩΤΟΔΑΣΚΑΛΟΣ ΚΑΙ ΜΕΓΑΛΟΣ ΦΙΛΟΣ ΤΩΝ ΦΟΙΤΗΤΩΝ

Μιά ξεχωριστή φυσιογνωμία, που έχει στενά συνδεθῆ με τὰ πρῶτα χρόνια τῆς ἱστορίας τοῦ χημικοῦ κλάδου καὶ τὴν διατηροῦν ὀλοζώντανη, σ' ἄλλους συναδέλφους χημικούς οἱ ἀξέχαστες ἀναμνήσεις τῶν περασμένων καὶ σ' ἄλλους— τοὺς νεώτερους—ὁ θρύλος, εἶναι ἡ φυσιογνωμία τοῦ Δημητρίου Δάλμα. Τοῦ σεμνοῦ καὶ ἀκούραστου ἐπιστήμονα καὶ περισσότερο τοῦ εὐγενικοῦ ἀνθρώπου, μετὴν μεγάλη καρδιά καὶ τὰ τρυφερά γιὰ ὄλους αἰσθήματα.

Με συγκίνηση θὰ ξαναθυμηθῶ καὶ θὰ ἱστορήσω μιὰ ζωὴ ὀλόκληρη κοντὰ στὸν ἀξέχαστο αὐτὸν φίλο μου. Γιατὶ ὁ Δάλμας, χωρὶς νὰ ὑπάρξῃ λιγώτερο ἀξιόλογος ἀπὸ τοὺς ἄλλους μεγάλους τῶν Φυσικῶν Ἐπιστημῶν ἐρευνητὰς τῆς γενιάς του, ἦταν πρὸ παντὸς ἓνας ἀληθινὰ διαλεχτὸς ἄνθρωπος, ἓνας μεγάλος αἰσθηματίας, ἓνας γιὰ ὄλους φίλος. Καὶ περισσότερο γι' αὐτὰ τὰ χαρίσματά του διατηρεῖται ὄλο θερμὴ ἡ ἀνάμνησή του στὶς καρδιὰς τῶν ἀνθρώπων τῆς ἐποχῆς του, καὶ διαωνίζεται, μεταξὺ τῶν σημερινῶν, ἡ ἀγαθὴ φήμη του.

* * *

Ὁ Δάλμας, σὰν Καθηγητῆς, σὰν Δάσκαλος, ὑπῆρξε, κατὰ τοὺς πρῶτους ἐκείνους χρόνους, γιὰ τὴ Χημικὴ Σχολὴ Ἀθηνῶν, τὸ συμπλήρωμα, τὸ ἀπαραίτητο, τῶν δυὸ ἄλλων μεγάλων*. Τῶν Καθηγητῶν Ζέγγελι καὶ Ματθαίουπουλου. Αὐτὸς, ἓνας

* Ὁ Δημ. Κ. Δάλμας γεννήθηκε στὸ μικρὸ χωριὸ Βῆσσανη τῆς περιοχῆς Πωγωνίου Βορ. Ἡπείρου κατὰ τὸ 1886. Ἐκεῖ, ἐπὶ τουρκοκρατίας, διδάχτηκε τὰ πρῶτα γράμματα. Ὁ πατέρας του, φούρναρης τὸ ἐπάγγελμα, ἐγκαταστάθηκε ἀργότερα στὸ Ἡράκλειο Κρήτης, ὅπου ὁ Μῆτσος μεγάλωσε καὶ τέλειωσε τὸ Γυμνάσιο. Τὸ 1908 ἦλθε στὴν Ἀθήνα καὶ γράφτηκε στὶς Φυσικὲς Ἐπιστήμες. Σπούδαζε καὶ παράλληλα δούλευε στὸ μεγάλο φαρμακεῖο καὶ φαρμακοβιοτεχνία τοῦ «Κρίνου» γιὰ νὰ συμπληρώσῃ τὴ φτωχὴ ἐπιχορήγηση τοῦ πατέρα του. Τὴ δουλειὰ αὐτὴ τὴν κράτησε, σὰν βοηθητικὴ, τοῦ πενιχροῦ μισθοῦ τοῦ ἐπιμελητῆ, καὶ πολλὰ χρόνια ἀργότερα. Ἐξ αἰτίας τῶν πολέμων καὶ ἐπιστρατεύσεων πῆρε τὸ πτυχίον του ἀργά, τὸ 1917, καὶ τὸ διδακτορικὸ του δίπλωμα τὸ 1918. Ἀπὸ φοιτητῆς ἀφιερῶθηκε στὴν ἐιδικότητα τῆς Χημείας. Ὁ Καθηγητῆς Ζέγγελις παρα-

άπλως επιμελητής, θά ἔπαιρνε τὸν φοιτητὴ ἀπὸ τὸ χέρι καὶ μὲ παιδαγωγικὴ μαεστρία, μὲ ὑπομονὴ καὶ πραότητα, μὲ σοφία, ἀκούραστος, διδάσκοντας καὶ ἀπλουστεύοντας, ἐπαναλαμβάνοντας χωρὶς νὰ βαρεθῆ καὶ χωρὶς νὰ δυσφορήσῃ, θά κατάφερνε νὰ τοῦ κἀνῃ εὐκολονόητες ἐκεῖνες τὶς πρῶτες δύσκολες ἔννοιες τῆς Χημείας. Αὐτὸς θά τὸν ἔμπαζε στὸν κόσμον τῆς νέας ἐπιστήμης. Ἐκεῖνος θά τοῦ μάθαινε καλύτερα τὶς θεωρίες, θά τοῦ δίδασκε τοὺς χημικοὺς τύπους καὶ τὶς ἐξισώσεις, θά τοῦ ἔδειχνε πῶς νὰ πρωτοπιάσῃ τὰ χημικὰ ὄργανα καὶ πῶς νὰ καταπιαστῆ μὲ τὸ πρῶτον πείραμα καὶ τὴν πρώτη ἀνάλυση. Γιατὶ ἐκεῖνη τὴν ἐποχὴ τελειώναμε τὸ Γυμνάσιον ἐλάχιστον ἔχοντας διδαχθῆ καὶ πληροφορηθῆ περὶ χημείας.

Τὸ μάθημα τοῦ Δάλμα, τῆς Ἀναλυτικῆς Χημείας, ἀπὸ τὶς 2 ἕως τὶς 3 κάθε μεσημέρι, στὸ μικρὸ ἀμφιθέατρο τοῦ Χημείου τῆς ὁδοῦ Σόλωνος, στὸ ὑπόγειον, μένει ἱστορικόν, γιὰ πολλὰς γενεὰς φοιτητῶν τῶν παλαιῶν ἐκεῖνων χρόνων σὰν ἡ πρώτη ἐμπειρία τῆς ἐπιστήμης τους. Ὅλοι τὸν θυμοῦνται νὰ πασκίξῃ γιὰ τὴν διδασκαλίαν τῶν ἀρχαρίων καὶ γιὰ τὴν ἐπίδειξιν τῶν πρῶτων χειρισμῶν τῆς χημικῆς ἀνάλυσης. Τὴν ἐξάτμιση, τὴν διήθησιν, τὴν ἀπόσταξιν, τὴν σύντηξιν. Καὶ μαζὶ μὲ τὰ πειράματα, νὰ λήθῃ καὶ νὰ ξαναλέθῃ γιὰ τὰ στοιχεῖα καὶ τὰ μέταλλα, ἀρχίζοντας ἀπὸ τὴν «πρῶτην ὁμάδαν». Νὰ ἀραδιάξῃ στὸν πίνακα ἀτέλειωτους χημικοὺς τύπους καὶ ἐξισώσεις. Κι' ὅταν ὁ πίνακας παραγιόμιζε καὶ οἱ φοιτητὲς του, τὴν ὥραν ποὺ εἶχε γυρισμένες τὶς πλάτες του, γράφοντας, ἔδειχναν τὴν κούρασίν του μὲ τὰ πόδια, μὲ τὰ ποδοκροτήματα, ἐκεῖνος γύριζε, τοὺς κύτταζε ἤρεμος καὶ μὲ τὸ ἀποκρυσταλλωμένο μείδιμά του, χωρὶς θυμὸν, ῥωτοῦσε: Μὰ τί συμβαίνει; Καταλάβαινε ὅμως πολὺ καλὰ τί συμβαίνει. Καὶ τότε Ἐκεῖνος, πιὸ καθαρά, πιὸ ἀργά, πιὸ ἀπλά, ξανάρχιζε ἀπὸ τὴν ἀρχήν, ἐπαναλαμβάνοντας τὰ ἴδια, κυττώντας καλοκάγαθα τὰ μάτια τοὺς μαθητὰς του, γιὰ νὰ καταλάβῃ ἀπὸ τὴν λάμψιν τους ἂν μπῆκαν στὸ νόημα τῶν λεγομένων του, ὥστε νὰ προχωρήσῃ πάρα-κάτω.

Παράδειγμα ὁ ἴδιος, μὲ τὴν ἀσκητικὴν τοῦ ζωῆς, πιστὸς καὶ ἀφωσιωμένος στὴν ἐπιστήμην, κλεισμένος ἀπὸ τὰ ξημερώματα μέχρι ἀργὰ τὸ βράδυν στὰ πνιγμένα ἀπὸ καπνοῦς καὶ ἀνυπόφορες ὀσμές πρωτόγονα ἐργαστήρια τῆς ἐποχῆς, θά κατάφερνε, χωρὶς μεγάλα λόγια, χωρὶς ἐπίδειξιν στόμου καὶ σοφίας, νὰ τὸν παραδειγματίσῃ καὶ νὰ τὸν κἀνῃ, ἀπὸ τὰ πρῶτα ἀκόμα φοιτητικὰ χρόνια, ν' ἀφωσιωθῆ καὶ νὰ ἀγα-

τήρησε καὶ ἐξετίμησε πολὺ τὴν προσεκτικὴν δουλειάν του καὶ ἀπὸ τὸ 1909 τὸν προσέλαβε βοηθὸς του γιὰ νὰ τὸν τοποθετήσῃ ἀργότερα, τὸ 1918, στὴν θέσιν τοῦ πρῶτου ἐπιμελητῆ του. Ἀπὸ τὴν νέα αὐτὴν θέσιν, παρ' ὅτι εἶχε ἀρμοδιότητα μόνον τὴν ἐπίβλεψιν τῶν ἀσκήσεων τῶν φοιτητῶν, δίδαξε συστηματικὰ, μὲ δικὴν του πρωτοβουλίαν, ἐπὶ 33 χρόνια (1918-1951), σὰν ξεχωριστὸ μάθημα, τὴν Ἀναλυτικὴν Χημείαν. Ὅπως καὶ πάρα-κάτω θ' ἀναφέρω, δούλεψε ἀκούραστα σὰν ἐρευνητὴς καὶ δημοσίευσε πολλὰς ἐργασίας. Τὸ 1931-32 πῆγε στὸ Παρίσι μὲ ὑποτροφίαν κι' ἐργάστηκε κοντὰ στὸν Καθηγητὴ Auger. Ἀπὸ τὸ 1919 μέχρι τὸ 1927 δίδαξε στὴν Δασολογικὴν Σχολήν, ποὺ λειτουργοῦσε τότε ἀκόμα στὴν Ἀθήναν, τὴν Ἀνὸργανον καὶ Ὀργανικὴν Χημείαν, ἀπὸ τὴν θέσιν τοῦ Ἐπιμελητῆ τῶν μαθημάτων αὐτῶν. Τὴν καθηγητικὴν τοὺς ἔδρα κρατοῦσε τυπικὰ ὁ Καθηγητὴς Ζέγγελης. Τὸ 1951 τὸν πῆρε τὸ ὄριον τῆς ἡλικίας καὶ ἀπομακρόνθηκε ἀναγκαστικὰ ἀπὸ τὸ Πανεπιστήμιον.

πήση φανατικά τὴν ἐπιστήμη του καὶ τὸ ἐργαστήριό της. Νὰ τὸν μετατρέψῃ ἀπὸ ἓνα κοινὸ φοιτητάκο σ' ἓνα ἀληθινὸ καὶ φανατικὸ ἐργάτη τῆς ἐπιστήμης.

Τὴν πρώτη γνωριμία μου μὲ τὸν Δάλμα τὴν ἔκανα τὸ φθινόπωρο τοῦ 1919, ὅταν ἐγκαταστάθην, σὰν ἀσκούμενος, στὸ μικρὸ ἐργαστήριον τῶν βοηθῶν τῆς Ἐνοργάνου Χημείας. Καὶ ἡ μεταξύ μας συνεννόηση καὶ συμπάθεια μεγάλωσαν γρήγορα. Ἄν καὶ ἤμουν προσκολλημένος, σὰν βοηθός, στὸ δευτέρου ἐπιμελητῆ, τὸν Οἰκονομόπουλο, μὲ τὸν ὁποῖο εἶχα περισσότερη συνεργασία, ἡ φιλία μου μὲ τὸν Δάλμα προχώρησε γρήγορα κι' ἔγινε σύντομα πολὺ ἐγκάρδια.

Ὁ πρῶτος, λεβέντης, μὲ τὸ ὠραῖο παράστημά του, τὰ καλοραμμένα κομπῶ ροῦχα του καὶ τὴν ἀτσαλάκωτη κάτασπρη ποδιά του, τὸ εὐγενικὸ ἀλλὰ καὶ κάπως ὑπεροπτικὸ ὕφος του καὶ τὶς εἰρωνικὰς πολλὰς φορὰς κουβέντες του. Ὁ ἄλλος, μαζεμένος, πάντα σὰν φοβισμένος, λιγομίλητος, μὲ τὸ ἀσκητικὸ καὶ πρόωρα γερασμένο πρόσωπό του, μὲ τὸ λιγνὸ καὶ μέτριον στὸ μπῶι παράστημα, μὲ τὴν ἀθόρυβη παρουσία του, τὴν κάθε ἄλλο παρὰ ἐπιδεικτικὴ, χάρη στὴν ἄκομψη φορεσιά του καὶ τὴν ταιλωμένη καὶ τρυπημένη, ἀπὸ τὰ ὀξεῖα, μπλούζα του, ἦταν ὁ ἀπλὸς ἄνθρωπος ποὺ ἔδινε τὸ θάρρος νὰ τὸν πλησιάσῃ καὶ νὰ τὸν συναναστραφῇ.

Γι' αὐτὸ καὶ μένα, νεώτατο τότε, τὸν ἐπίσης μαζεμένον, τὸν θορυβημένον μέσα στὸ καινούργιον περιβάλλον, ποὺ τὸ ἀποτελοῦσαν ὄλο μεγαλύτεροί μου στὰ χρόνια, μὲ τράβηξε κοντά του, ἀπὸ τὶς πρῶτες ἡμέρες, ἡ ὁμοιότητα τοῦ χαρακτήρα. Βρῆκα στὸ Δάλμα, τὸν δάσκαλο, τὸν σύμβουλο καὶ σχεδὸν τὸν πατέρα. Χωρὶς αὐτὰ ὅμως νὰ δυσκολέσθουν τὴν μεταξύ μας τρυφερὴ φιλία, τὴν στενὴ καὶ ἀνεμπόδιστη, ποὺ ἔφθανε σὲ ἀστεία καὶ πολλὰς φορὰς σὲ ὀδυνηρὰ πειράγματα ἀπὸ μέρους μου, ποὺ μονάχα ἡ ἀγαθότητα καὶ ἡ μεγάλη καρδιά τοῦ Μήτσου μπορούσαν νὰ συγχωρῶσιν στὸν κατὰ 20 χρόνια νεώτερό του φοιτητάκο.

Τὰ τρία πανεπιστημιακά μου χρόνια, ἀπὸ τὸ 1919 ἕως τὸ 1922, καὶ τὰ μετέπειτα μέχρι τὸ 1924, τὰ πέρασα κι' ἐγώ, σχεδὸν ὅλη μέρα, κλεισμένος, ὅπως κι' ἐκεῖνος, στὸ Ἐργαστήριον τῆς Ἐνοργάνου. Ὅταν οἱ ἄλλοι, μετὰ τὶς 6 τὸ ἀπόγευμα, κύτταναν πῶς νὰ φύγουν τὸ γρηγορώτερον γιὰ τὰ ραντεβουδάκια τους καὶ τὰ γλεντάκια τους, πολὺ λίγοι πιστοί, ἔχοντας τὴν ἴδια μὲ κείνον ψύχωση, συνέχιζαν τὴν ἐργασία τους, μέχρι πολὺ ἄργα τὸ βράδυ. Ὁ Δάλμας, στὸ θρυλικὸ ἐργαστήριό του—στὸ πρῶτον πάτωμα τοῦ χημείου, στὸ πρῶτον δωμάτιον ἀριστερὰ, μετὰ τὴν εἴσοδον τῆς Ἐνοργάνου—καὶ ἐγώ, μὲ κανένα δυὸ ἀκόμη, στὸ ἄλλο ἄκρον, στὸ Ἐργαστηριάκι τῶν βοηθῶν. Καὶ ἀνταλλάσσαμε πότε-πότε ἐπισκέψεις, ἐμεῖς στὸ δικό του καὶ κείνος στὸ δικό μας. Συζήτηση καὶ μαζί διδασκαλία, γιὰ τὶς ἀναλύσεις ποὺ ἐκτελοῦσαμε. Συζητήσεις ποὺ τὶς ζώηρενε τὸ προσφερόμενον ἀπὸ μᾶς καθιερωμένον τσαγάκι, τὸ φτιαγμένον στὰ ἀναλυτικὰ ποτήρια καὶ ἐνισχυμένον μὲ τὰ ὠραιότατα κουλουράκια καὶ τὰ ἐφτάζυμα παξιμαδάκια τοῦ διπλανοῦ φούρνου.

Τὴν Ἐνοργάνον τὴν κλείναμε ἐμεῖς πάντα μετὰ τὶς 9 τὸ βράδυ, γιὰ νὰ συνεχίσουμε πολλὰς φορὰς τὴ συζήτησή μας, κουτσοπίνοντας, σὲ κανένα ταπεινὸν ταβερνάκι τῆς ὁδοῦ Σόλωνος, μὲ προσφάγι ἐλιές, σαρδέλλες, φασουλάδα καὶ γιὰ μεγα-

λύτερη πολυτέλεια μπακαλιαράκια. Σ' αυτά τὰ «πολυτελή» κέντρα σύχναζε ὁ Δάλμας, παρασύροντας μαζί του τοὺς βοηθοὺς του, τοὺς φοιτητές του, ἀλλὰ καμμιά φορὰ καὶ ἐπισημότερους φίλους, ὅπως ὁ Οἰκονομόπουλος, ὁ Τσάκωνας, ὁ Χόρς, ὁ Μπέτσης καὶ ἄλλοι. Ἔτσι ὁ Δάλμας δὲν ἦταν γιὰ μένα μονάχα ὁ πρῶτος δάσκαλός μου τῆς Χημείας ἀλλὰ καὶ τῆς ρετσίνας. Χαϊδεμένο μοναχοπαίδι ἐγώ, μ' ἐκείνον ὁδηγὸ πρωτογνώρισα τὸ τέμενος τῆς ταβέρνας.

Τὸ ἰδιαίτερο ἐργαστήριο τοῦ Δάλμα, ποὺ ἄφησε ἐποχὴ, θύμιζε πολὺ ἀλχημικὴ σκηνοθεσία. Ἄκατάστατο καὶ παραφορτωμένο ἀπὸ σκεύη καὶ ὄργανα, μπουκάλια καὶ μπουκαλάκια, δὲν φημιζόταν οὔτε γιὰ καθαριότητα, οὔτε γιὰ τάξη. Καὶ ὅμως τὸ Ἔργαστήριο αὐτὸ καὶ ὁ ἀνθρωπὸς του πρόσφεραν πολλὰ, μὲ τὸ πλῆθος τῶν ἀναλύσεων καὶ τὴν ἀκρίβειά τους, γιὰ τὴν ἔρευνα τῶν ἑλληνικῶν ὀρυκτῶν καὶ μεταλλευμάτων. Ἡ ἀναλυτικὴ δεξιότητιὰ τοῦ Δάλμα, ποὺ πολλὲς φορὲς τὴν βοηθοῦσαν πρωτότυπες ἰδέες καὶ τροποποιήσεις ἐπάνω στὶς ἐφαρμοζόμενες ἀναλυτικὲς μεθόδους, πέτυχε ἀξιόλογα ἀποτελέσματα καὶ πλούτισε τὶς γνώσεις μας γιὰ πολλὰ σπάνια στοιχεῖα, ποὺ βρίσκονται στὴν Ἑλλάδα καὶ ἦσαν μέχρι τότε ἄγνωστα.

Σὰν ἰδιαίτεροι βοηθοὶ τοῦ Δάλμα πέρασαν ἀπὸ τὸ Ἔργαστήριό του πολλοὶ ἀπὸ τοὺς χημικούς, ποὺ διακρίθηκαν μεταγενέστερα στὸν κλάδο μας*. Ὅλοι αὐτοὶ γνώρισαν καλὰ τὶς ἀτέλειωτες ἐρευνητικὲς προσπάθειές του. Ὅσοι δούλεψαν στὸ Ἔργαστήριό του συνδέθηκαν στενὰ μαζί του καὶ τὸν ἀγάπησαν πραγματικά, πληθαίνοντας τὸν ἀριθμὸ τῶν φίλων του. Ἐγώ, παρὰ τὸν σύνδεσμό μας, δὲν ἐργάστηκα στὸ δικό του ἐργαστήριο. Παρέμεινα ἐκεῖνα τὰ χρόνια στὴν ἴδια θέση, στὸ μικρὸ δωμάτιο τῶν βοηθῶν, κοντὰ στὸν Οἰκονομόπουλο, χωρὶς ὅμως καὶ νὰ ἐμποδιστῆ ἢ συνεργασία μας ἐπάνω στὶς ἀναλύσεις ὀρισμένων ὀρυκτῶν, ποὺ ἦσαν καὶ ἡ δική του ἀδυναμία καὶ εἰδικότητα, ἀφοῦ τὰ χρόνια ἐκεῖνα ἐργαζόμουν παράλληλα σὰν τακτικὸς βοηθὸς τοῦ Κτενᾶ στὸ Ὄρυκτολογικὸ ἐργαστήριο. Ἡ ἰδιαιτέρη ψύχωσή μου ἦταν ἀκόμα ἢ ἐτοιμασία κανονικῶν διαλυμάτων μεγάλης ἀκρίβειας, ὥστε νὰ μὴ χρειάζεται συντελεστὴς διορθώσεως. Διατηροῦσα πάντα μιὰ πλήρη σειρὰ καὶ ὁ Δάλμας, ὅταν ἐπρόκειτο γιὰ κανένα προσδιορισμὸ ποὺ χρειαζόταν ξεχωριστὴ ἀκρίβεια, ἐρχόταν δειλὰ-δειλὰ σὲ μένα παρακαλῶντας νὰ τοῦ διαθέσω τὸ κατάλληλο διάλυμά μου. Κι' αὐτὸ πολὺ μὲ κολάκευε, ἀφοῦ ἔδειχνε, ἕνας Δάλμας, τέτοια ἐμπιστοσύνη στὰ παρασκευάσματά μου. Τὰ μπουκάλια τῆς δικῆς μου σειρᾶς, μὲ τὶς ὥραϊα καλογραμμμένες καὶ μὲ κόκκινο περίγραμμα ἐτικέττες, κληρονομήθηκαν ἀπὸ τὸ Δάλμα καὶ σώζονταν πολλὰ χρόνια ἀργότερα. Ὅταν

* Ἐκεῖνοι ποὺ πέρασαν ἀπὸ τὸ ἐργαστήριό του σὰν ἰδιαίτεροι βοηθοὶ του εἶναι πάρα πολλοί. Δύσκολο νὰ τοὺς θυμηθῶ ὅλους. Θ' ἀναφέρω μερικὰ ὀνόματα, ἀπὸ τὴν 10ετία 1920-1930, ὅσα θυμοῦμαι : Ἰωάν. Παπαντωνίου, Εὐάγγ. Νησιανάκης. Ἐμμ. Βογιατζάκης, Ἐλ. Στάθης, Γ. Ἀλεξίου, Μιχ. Ἀναστασιάδης καὶ οἱ μακρὴς ἄλ. Μάλτος, Δημ. Νίδερ, Διον. Καραθανάσης, Χρ. Μαλαγαρδῆς.

περνούσα καμμιά φορά από τὸ γραφεῖο του γιὰ καφέ, μοῦ τὰ ἔδειχνε, μὲ καμάρι, τὰ μπουκάλια αὐτά, μὲ τὸ ἀνανεωμένο περιεχόμενό τους, σὰν δείγμα τῆς φιλίας μας καὶ σὰν ἀνάμνηση τῆς πρώτης γνωριμίας μας.

Τὰ παλιὰ ἐκεῖνα χρόνια τοῦ Χημείου, ποῦ τὰ χαρακτήριζε ἀπλότητα καὶ ἐγκαρδιότητα, ὑπῆρξαν ἀληθινὰ εἰδυλλιακά. Μένουν ἀξέχαστα γιὰ μᾶς τοὺς παλαιούς. Ἀτέλειωτη δουλειά, διάβασμα χωρὶς ἀνάσα, συζήτηση γιὰ τὰ ἐργαστηριακὰ ἐνδιαφέροντα, ἀλλὰ καὶ πειράγματα καὶ φάρσες, μεταξύ μικρῶν καὶ μεγάλων. Ὁ Δάλμας, μὲ τὴ καλογερικὴ ζωὴ του, τὴν ἀφροντισιά του, τὴν πρωτόγονη καλωσύνη του, παρ' ὅτι εἶχε μάθει πολλὴ χημεία, δὲν ἔπαυε νὰ θυμίζη ἀκόμη τοὺς ἀνθρώπους τῶν βουνῶν τῆς πατρίδας του, τῆς Ἡπείρου, καὶ μὲ τοὺς τρόπους του νὰ δίνῃ πρόχειρο θέμα γιὰ πειράγματα, ποῦ ὄχι μονάχα δὲν τ' ἀπόφευγε, ἀλλὰ ἀντίθετα σοῦ ἔδινε τὴν ἐντύπωση πὼς τὰ ἀποζητοῦσε. Δὲν κρατοῦσε ποτὲ κακία γι' αὐτά, σὲ κανένα μας, εἴτε αὐτὸ προερχόταν ἀπὸ ἰσότιμο συνεργάτη, ὅπως ἦταν τὸ μεγάλο πειραχτήριο ὁ Οἰκονομόπουλος, εἴτε ἀπὸ κάποιον ἀπὸ μᾶς τοὺς μικροὺς.

Ὁ σατιρικός στιχοπλόκος τῆς ἐποχῆς ἐκείνης ἦταν φυσικὸ νὰ τὸν παραλάβῃ. Καὶ τὰ χιουμοριστικὰ ποιηματάκια, ποῦ τὸν παρουσιάζουν σὰν κεντρικὸ ἥρωα, εἶναι τόσο πολλὰ, ὥστε μποροῦν νὰ γεμίσουν ὀλόκληρη ἀνθολογία. Κανένα ἀπ' αὐτὰ δὲν εἶναι πικρόχολο. Μέσα ἀπὸ τὴ σάτυρά τους, μὲ τὸ δικό της τρόπο, ξεπροβάλλει ἀκόμη καλύτερα ἢ διαλεχτὴ προσωπικότητά του. Γιατὶ ἡ σάτυρα ποτὲ δὲν ἀσχολήθηκε μὲ τοὺς μικροὺς καὶ ἀσήμαντους. Φαίνεται πὼς ὁ Δάλμας, κεντρικὸς ἥρωας τῆς δουλειᾶς καὶ τοῦ χημικοῦ πάγκου, πάντοτε ἔδινε θέμα, γιὰτὶ ἡ σάτυρα τὸν εἶχε παραλάβῃ καὶ παλαιότερα*. Τὰ ἀνέκδοτα καὶ τὰ πειράγματα γιὰ

* Γιὰ τὸν σατιρικὸ ποιητὴ τῶν φοιτητικῶν μας χρόνων, τὸν μακαριτὴ συνάδελφο Διον. Καραθανάση, ποῦ ἔχει ἀφήσει σὲ στίχους ὀλοζώντανες περιγραφὰς τῆς ἀλησμόνητης ζωῆς τοῦ χημείου, ὁ Δάλμας παραμένει πάντα ὁ κεντρικὸς ἥρωας. Ὁ Δάλμας εἶναι ἡ ἀγαθοποιὸς θεότητα ποῦ βρίσκεται κάθε στιγμὴ ἀνάμεσα στοὺς φοιτητὲς καὶ παίρνει μέρος σ' ὅλες τὶς ἐκδηλώσεις τους, πρῶτα σὰν φίλος κι' ὕστερα σὰν δάσκαλός τους. Ὑπάρχουν τόσο πολλοὶ ὄραφοι στίχοι ποῦ δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ μνημονευθοῦν ὅλοι ἐδῶ. Γιὰ νὰ δώσω ὅμως ἀκόμη καλύτερα τὴν εἰκόνα τοῦ Δάλμα, εἶμαι ὑποχρεωμένος—καὶ ἐλπίζω νὰ μοῦ τὸ συγχωρήσουν οἱ ἀναγνώστες μου—ν' ἀναφέρω μερικoὺς, ποῦ μὲ τὸ πνεῦμα τῆς σάτυρας εἶναι ἰδιαίτερα χαρακτηριστικοί :

Ἄπ' τὴν Ἡπειρο φερμένος, ἀπ' τὰ χρόνια τὰ παλιὰ
 Στὸ χημεῖο του κλεισμένος, σπᾶ ποτήρια καὶ γυαλιὰ
 Ἐκεῖ μέσα κατοικοῦσε, πικραμένος ντροπαλός
 Νὰ τοῦ ποῦν ἔκαρτεροῦσε, εἶσαι χημικὸς καλός. . .
 Σὲ γνωρίζω ἀπ' τὴν ὄψη, ποῦναι πάντα τρομερή,
 Σὲ γνωρίζω ἀπὸ τὴ μπλοῦζα, ποῦναι πάντα βρωμερή,
 Σὲ γνωρίζω ἀπ' τὴν ὄψη, μία, δύο, τρεῖς φορές
 Σὲ γνωρίζω ἀπ' τὴν κόψη, τῶν ρουχῶν ποῦ φορᾷς.

Καὶ νὰ ἀκόμη μερικοὶ ἄλλοι ποῦ δίνουν μιὰ ἄλλη πλευρά, τὴν χαρακτηριστικὴ καὶ ἀπόλυτα ἀληθινὴ εἰκόνα τοῦ ἱστορικοῦ ἐργαστηρίου του καὶ τῆς ζωῆς ποῦ πέρασε, ἀτέλειωτα χρόνια, ἐκεῖ μέσα κλεισμένος :

τὸν Δάλμα θὰ μποροῦσαν κι' αὐτὰ νὰ ἀποτελέσουν βιβλίο δλόκληρο. Καὶ ἀξίζει νὰ σᾶς ἀναφέρω ἀπ' τὰ πολλὰ δυὸ ποῦ ἔμειναν ἱστορικά.

Ὁ Δάλμας, ποῦ εἶχε γνωρίσει τὴν καταστροφή τοῦ Χημείου ἀπὸ τὴν πυρκαϊὰ τοῦ 1910, εἶχε διατηρήσει μεγάλο φόβο καὶ μεγαλοποιῶσε τὸν κίνδυνο ἀπὸ τὶς ἐργαστηριακὲς δουλειές. «Προσέχετε, προσέχετε, σβύστε τὰ φῶτα, κλείστε καλὰ τοὺς λύχνους», περιφερόταν στὶς αἰθουσες δίνοντας συνεχῶς αὐτὲς τὶς προσταγές στοὺς νεώτερους, τοὺς βοηθοὺς καὶ τοὺς ἀσκούμενους. Ἄργα τὸ βράδυ, δταν ἔφευγε, ἔπρεπε προηγουμένως νὰ κάμη μιὰ ἐξαντλητικὴ ἐπιθεώρηση σ' ὅλες τὶς αἰθουσες. Κλείνοντας τὶς βρύσες, ἐξετάζοντας τοὺς λύχνους, ψάχνοντας στὰ κασόνια μὲ τὰ σκουπίδια, μήπως κάτι κουφοκαίγεται.

Ὡραῖο θέμα γιὰ φάρσα! Ἐνα βράδυ, πολὺ ἄργα, ἐκεῖνος βυθισμένος στὴ μελέτη μέσα στοὺς καπνοὺς τοῦ Ἔργαστηρίου του κι' ἐγώ, μὲ ἓνα δυὸ ἄλλους, στὸ ἄλλο ἄκρο, στὸ δικό μου ἐργαστηριάκι. Τὸ σχέδιο μπῆκε γρήγορα σὲ ἐφαρμογή.

Καὶ ἀπὸ 'κεῖ ἐβλέπαμε τὸν Δάλμα νὰ διαβάξη
 Ἄξαφνα νὰ σηκώνεται, καφέδες νὰ προστάξη
 Μεγάλη εἶχε συλλογὴ φαίνεται τὸ μυαλό του
 Ἐδιάβαζε κι' ἐκάπνιζε, κτυπᾷ τὸ μέτωπό του...
 Καὶ ψιθυρίζει σιγαλά : τὸ βρῆκα, δὲν γλυτώνει,
 θὰ σκάση ἀπ' τὴ ζήλια του, σὲ λίγο σὰν τ' ἀκούσης
 Ὁ Νίκος (Ν. Οἰκονομόπουλος) ὁ κακεντρεχῆς
 κι' ὁ ἄλλος μὲ τὸ μούσι (Γ. Τσάκωνας).
 Ἦρθε καιρὸς νὰ πληρωθῇ ὁ φοβερός καῦμός μου...
 Σηκώνεται, τὰ κράσπεδα τῆς μπλούζας του μαζώνει,
 Μὲ σβελτοσύνη φοβερὴ στὰ σκέλη του τὰ χώνει
 Εἰς τὸ μικρὸ ἐργαστήριό τὸ βῆμα κατευθύνει
 καὶ ἦρε τὴν παρέα ἐκεῖ, τὸ τσάι τῆς νὰ πίνη... .

Καὶ συνεχίζονται ἀτέλειωτοι οἱ στίχοι γιὰ τὸ Δάλμα. Καὶ ἂν κάποιος παρατηρήσῃ ὅτι αὐτὰ εἶναι συνηθισμένα παιδιάστικα καμώματα, χωρὶς ξεχωριστὴ σημασία, ποῦ δὲν ἔχουν ἐδῶ θέση, θὰ τοῦ ἀπαντήσω ὅτι μόνο οἱ ἀληθινὰ μεγάλοι ἢ οἱ πραγματικὰ θαυμαζόμενοι ἀποτελοῦν μέσα στὶς σκέψεις τῶν νέων τὸν ξεχωριστὸ γι' αὐτοὺς καὶ ὑποδειγματικὸ ἄνθρωπο. Καὶ μ' αὐτὸ τὸ νόημα τοὺς ἀναφέρω. Ὁ Δάλμας γιὰ τὸν ἀπλό φοιτητὴ δὲν ἦταν μονάχα ὁ δάσκαλος, μὰ καὶ ὁ θρυλικὸς ἥρωας τῆς ἐπιστήμης καὶ ὁ πολυαγαπημένος φίλος. Καὶ παλαιότερα ὁ Δάλμας ἀπασχόλησε τὴ σάτυρα. Εἶχε περισωθῆ, μέχρι τὴν ἐποχὴ μας, ἓνα μεγάλον ἐπικοσματορικὸ ποίημα, γραμμένο γιὰ τὸν Δάλμα ἀπὸ τὸν φοιτητὴ τῶν Φυσικῶν Προβελέγγιο. Ἀναφέρω καὶ ἀπ' αὐτὸ μερικοὺς στίχους:

Ἄπὸ κρότων σπασμένων ὀργάνων
 Τὸ ντουλάπι τοῦ Δάλμα βουίζει
 Λάμπουν κάψες, γυαλιὰ καὶ ποτήρια
 Καὶ λερὴ ἢ ποδιά του μυρίζει.

Καὶ πάρα-κάτω δίνει μὲ τὴ σάτυρα ζωντανὴ τὴν εἰκόνα τῆς ἀκούραστης δουλειᾶς του, προσθέτοντας μεταξὺ πολλῶν :

Κι' ἂν συχνὰ μᾶς πιάνει βήχας
 Κι' ὅλη ἡ αἰθουσα μυρίζει
 Αἰτία εἶναι ὁ Δάλμας ποῦ ἔξω ἔξατμίζει.

Θά ἔσκαγα μιὰ μεγάλη χάρτινη σακκούλα, φουσκωμένη καὶ καλὰ κλεισμένη, στὸν τοῖχο τοῦ διαδρόμου, ἔξω ἀπὸ τὸ δωμάτιό του καὶ ταυτόχρονα ὁ ἄλλος θὰ κατέβαζε τὸν γενικό διακόπτη τοῦ ἠλεκτρικοῦ. Ὁ κρότος ἀκούστηκε τρομακτικός καὶ ἀντιλάλησε μέσα στὶς ἀδειες αἰθουσες, ἐνῶ τὴν ἴδια στιγμή ἀπλώθηκε βαθὺ σκοτάδι. Ὁ Δάλμας πετάχτηκε τρέχοντας, φωνάζοντας ὑστερικά: «Ἐκρηξις, καιγόμαστε, βοήθεια, βοήθεια!». Τὸ φῶς ξανάναψε ἀμέσως καὶ νέος πάταγος ἀπὸ γέλια διαδέχτηκε τὸν πρῶτο. Θηρίο ἐκεῖνος, γιὰ μερικὰ ὄμως μόνο λεπτά, φωνάζοντας καὶ ἀπειλώντας γιὰ τὸ ἄσχημο ἀστεῖο μας, γιὰ νὰ τὰ ξεχάση σὲ λίγο ὅλα καὶ νὰ γελάη κι' αὐτὸς μαζί μας.

Ὁ Δάλμας, μαζί με τὶς ἐρευνές του, ἐκτελοῦσε καὶ μερικὲς ἐξωτερικὲς ἀναλύσεις γιὰ κείνους πού ζητοῦσαν τὴ βοήθειά του. Τὶς περισσότερες τὶς ἔκανε δωρεάν. Μερικὲς γιὰ κάποια ἀσήμαντη ἀμοιβή. Ὑστερα ἀπὸ τὰ μεταλλεύματα, ἡ ἄλλη ειδικότητά του ἦταν ἡ βιοχημεία, τὴν ὁποία τότε κακοποιοῦσαν διάφοροι ἀνίδεοι, καὶ ἀπὸ αὐτὸν πάλι τὸν κλάδο περισσότερο ζητοῦσαν τὶς ἀναλύσεις τῶν οὐρῶν. Ὅποιος ἤθελε, γιὰ τὸν ἄρρωστο του, μιὰ σίγουρη ἀνάλυση, ἔτρεχε σ' αὐτόν.

Ἐημέρωνε πρωταπριλιά κι' ἔπρεπε μαζί μ' ἐκείνους πού θὰ ξεγελοῦσαμε νὰ συγκαταλέγεται καὶ ὁ Δάλμας. Πρωτὶ-πρωτὶ ἔφτιασα σ' ἓνα μπουκάλι ἓνα κίτρινο μῆγμα ἀπὸ διάφορα διαλύματα: πικρικόν, χρωμικόν κάλι, χλωριούχο σίδηρο καὶ λοιπὰ καὶ μαζί με τοὺς ἄλλους τὸ παραδώσαμε με τρόπο στὴν κυρὰ Μαρία, τὴν θυρωρὸ καὶ καθαρίστρια, πού ἦταν τῆς ἰδιαίτερης ἐμπιστοσύνης του. Ὁ Δάλμας ἔφτασε ἀργότερα.

—Κύριε Δάλμα, σᾶς ἔφεραν κάτι οὔρα.

—Ποιὸς τὰ ἔφερε, δὲν ἄφησε ὄνομα;

—Ὅχι, δὲν μοῦ εἶπαν ὄνομα.

Αὐτὸ δὲν εἶχε σημασία γιὰ κείνον. Ἦταν κάποιου ἀνθρώπου πού ἴσως νὰ κινδύνευε ἢ ζωὴ του. Ἡ ἀνάλυση ἔπρεπε νὰ γίνη. Ἄν θὰ πλήρωναν, ὅταν θάρχονταν νὰ τὴ ζητήσουν ἢ ὄχι, αὐτὸ δὲν εἶχε πολλὴ σημασία γιὰ κείνον. Καταπιάστηκε λοιπὸν ἀμέσως. Ἀλλὰ τί περίεργα νούμερα ἔδιναν αὐτὰ τὰ οὔρα; Εἰδικὸν βάρος 1,0003. Ἄλλοι προσδιορισμοὶ ἔδιναν ἐνδείξεις λογικὲς καὶ ἄλλοι παράλογες. Τὸ χρῶμα ὑποπτο γιὰ αἷμα, μὰ αἷμα δὲν εἶχε. Πρασίνιζαν, μὰ δὲν εἶχαν χολή. Ὁ Δάλμας πάλευε καὶ ἀνησυχῶσε γιὰ τὴν περίεργη κατάσταση τοῦ ἀρρώστου. Συνέχιζε τὶς ἀντιδράσεις, ἔψαχνε μετὰ τὸ μικροσκόπιο. Μετὰ τὴν ἐμφυτὴ περιέργεια τοῦ ἐρευνητῆ, πού θέλει νὰ ξεδιαλύνῃ τὰ ἀσυνήθιστα φαινόμενα, δούλευε ἀκατάπαυστα μέχρι τὸ βράδυ κάνοντας ὀλόκληρη ἔρευνα καὶ μετὰ ἄλλους προσδιορισμοὺς ἐκτὸς τῶν συνηθισμένων. Ὅλο τὸ προσωπικὸ παρακολοῦθοῦσε τὶς προσπάθειές του, μετὰ ἐπὶ κεφαλῆς τὸν Οἰκονομόπουλο, πού εἶχε κι' αὐτὸς πληροφορηθῆ τὴ φάρσα καὶ κρυφογελοῦσε. Μοιρολογώντας ὁ Δάλμας τὸν ἄρρωστο, πού ἀσφαλῶς ἦταν στὰ τελευταῖα του, κάθησε τέλος κι' ἔγραψε καὶ τὴν ἔκθεση τῆς ἀναλύσεως. Κι' ἀφοῦ τὴν ὑπόγραψε, τότε μόνο ξεσπάσαμε ὅλοι σὲ ὀμηρικὰ γέλια καὶ τοῦ εὐχηθήκαμε καὶ τοῦ χρόνου. Αὐτὴ τὴ φορά θύμωσε στ' ἀληθινά. Τοῦ εἶχαμε θίξει τὸ ἐπιστημονικὸ

του δαιμόνιο. Αὐτὸς νὰ ξεγελασθῆ τόσο πολὺ ἐπάνω σὲ ἀναλυτικὸ θέμα; Ἐφυγε βρίζοντας, γιὰ νὰ γυρίσῃ ὅμως τὸ ἄλλο πρωϊνὸ, ἴσως λιγάκι πιὸ ντροπαλὸς καὶ φοβισμένος, γιὰ τὴν καζούρα ποὺ πιθανὸν τὸν περίμενε, ἀπὸ τοὺς ἄλλους καὶ ἰδίως ἀπὸ τὸν αἰώνιο βασανιστὴ του, τὸν Οἰκονομόπουλο, μὰ μὲ τὸ ἴδιο ἥρεμο καὶ καλοκάγαθο χαμόγελό του. Καὶ μεῖς δὲν τοῦ ξαναθυμήσαμε οὔτε κείνη τὴν ἡμέρα, οὔτε γιὰ ἄρκετὸ καιρὸ ἀργότερα τὸ πάθημά του.

Ἡ πατρικότητά του καὶ τὸ ἐνδιαφέρον του γιὰ τοὺς μαθητὲς του, τὰ παιδιὰ του, δὲν περιορίζονταν μόνο σὲ καλὰ αἰσθήματα καὶ χρήσιμες συμβουλές. Ἐφθάναν στὸ νὰ τὰ μοιράζεται ὅλα μ' αὐτούς, νὰ δημιουργῆ μ' ἐκείνους μιὰ δική του οἰκογένεια. Νὰ ταΐζῃ τοὺς φτωχότερους, τραβώντας τους μαζί του στὸ ταβερνάκι. Νὰ κυττᾷ νὰ τοὺς βολέψῃ σὲ καμμιά δουλίτσα. Νὰ τοὺς δανεῖζῃ, φτωχὸς κι' αὐτός, ἀπὸ τὸ γλίσχρο μισθὸ του, ὅταν διαισθανόταν τὴν ἀνέχειά τους. Στὴν κηδεῖα του, ποὺ βρεθήκαμε ὅλοι—παλιοὶ συνεργάται, φίλοι, μαθηταὶ—ἔνας ἀπ' αὐτοὺς τοὺς κοινούς φίλους, φοιτητὴς ἀπένταρος καὶ δυστυχησμένος τότε, πλούσιος καὶ σημαίνων σήμερα, μὲ δάκρυα στὰ μάτια, μοῦλεγε:—«Πῶς μπορῶ νὰ ξεχάσω τὸ τάλληρο ποὺ μοῦ δάνειζε ὁ ἀλησμόνητος αὐτὸς ἄνθρωπος, γράφοντας, μὲ τὰ μεγάλα καλλιγραφικὰ γράμματά του, στὰ περίφημα τεφτέρια του, κοντὰ σὲ κάποια παρατήρηση ἢ νούμερο τῶν ἀναλύσεών του: «Εἰς τὸν... δραχμαὶ 5». Νὰ τὸ σημειώνη, χωρὶς ποτὲ ὅμως νὰ ζητήσῃ τὴν ἐπιστροφή του, ἂν δὲν τὸν κυνηγοῦσα ἐγὼ ὁ ἴδιος γιὰ τὴν ἐξόφληση».

Ὁ Δάλμας δὲν ὑπῆρξε μονάχα ὁ ἀγνὸς φίλος τῶν μεγάλων καὶ ὁ παρήγορος ἄγγελος τῶν μικρῶν, ὁ ἀκούραστος καὶ μεθοδικὸς δάσκαλος τῶν νεαρῶν φοιτητῶν στὰ πρῶτα βήματά τους στὸ πεδίο τῆς ἐπιστήμης, ὁ ἐξαιρετικὸς ἀναλυτικὸς καὶ πειραματιστὴς, ἀλλὰ καὶ ὁ ἀποδοτικὸς γιὰ τὴν ἀπόκτηση νέων γνώσεων ἐρευνητὴς. Μπορεῖ οἱ μελέτες του νὰ μὴ χάραξαν καινούργιους μεγάλους δρόμους στὴν Ἐπιστήμη, φώτισαν ὅμως ἄπλετα πάρα πολλὰ ἐνδιαφέροντα σημεῖα τους. Ἡ προσφορά του, ἀνάλογη μὲ τὸν χαρακτήρα του, τῆς προσεκτικῆς συστηματικῆς καὶ ἀθόρυβης δουλειᾶς, μὲ τὴν ἀπαράμιλλη ἐργατικότητά του καὶ τὴν ἀτέλειωτη ὑπομονή, ὑπῆρξε ἀξιόλογη γιὰ τὴν ἐποχὴ του καὶ πολύτιμη. Μᾶς γνώρισε πολλὰ ἐνδιαφέροντα καὶ ἄγνωστα ἀκόμη, γιὰ τὰ σπάνια στοιχεῖα ποὺ ἀπαντοῦν στὸν τόπο μας. Ἡ ἔρευνα τῶν ὄρυκτῶν, μεταλλευμάτων καὶ πετρωμάτων καὶ μέσα σ' αὐτὰ ἡ ἐξακριβωσὴ τῶν σπανίων στοιχείων, ὑπῆρξε ὁ σκοπὸς μὰ καὶ ἡ μόνη ἀπόλαυση καὶ ἰκανοποίησις μιᾶς ὀλόκληρης ζωῆς. Τὸ τιτάνιο μέσα στὰ πετρώματά μας, τὸ ὄρυκτὸ μολυβδαινίτης καὶ ἄλλα πιστοποιήθηκαν πρώτη φορά στὴν Ἑλλάδα ἀπὸ τὸ Δάλμα, ὅπως τὸ βεβαιώνει ὁ μεγάλος ὄρυκτολόγος, ἀείμνηστος Καθηγητὴς Κ. Κτενᾶς.

Δημοσίευσε, γιὰ τὰ ὄρυκτὰ καὶ γιὰ ἄλλα θέματα, πολλὲς μελέτες, ἄλλες μόνος του καὶ ἄλλες μὲ συνεργασία σημαίνοντων συναδέλφων χημικῶν. Παρὰ ὅμως τὴν ἀναμφισβήτητη ἰκανότητά του, σὰν δασκάλου, καὶ παρὰ τὸν ὄγκο τῆς ἐρευνητικῆς δουλειᾶς του, δὲν ἀπόκτησε ποτὲ ἐπίσημα τὸν τίτλο τοῦ καθηγητῆ. Μόνον Ὑφηγητὴ

τὸν ἔκαναν κι' αὐτὸ ἄρκετὰ ἀργά, μὲ τὴν ἐργασία του «περὶ σπανίων στοιχείων», τίτλο πού κι' ἐκείνον, ἀδιάφορος πάντα γιὰ κάθε ἐπίδειξη, τὸν κράτησε κι' αὐτὸν σχεδὸν στὴν σκιά. Διδάσκοντας ἀπὸ τὴν ἔδρα, ἀκούραστα, μιὰ δλόκληρη ζωὴ καὶ ἀναγνωρισμένος, ἀπὸ γενεὲς χημικῶν, σὰν δάσκαλός τους, πού πρῶτος αὐτὸς τοὺς φώτισε στὶς γνώσεις τῆς χημείας, ἦταν φυσικὸ νὰ μὴ δώση σημασία μεγαλύτερη σ' αὐτὴ τὴν ἐπίσημη βεβαίωση τῆς ιδιότητος, στὴν ὁποία τὸν εἶχε ἀναδείξει ἡ ἴδια ἢ ἰκανότητά του.

Οἱ ἐργασίες καὶ οἱ μελέτες τοῦ Δάλμα, ἀπὸ τὸ 1917 μέχρι τὸ 1940, ἔχουν δημοσιευθῆ στὰ τότε ἑλληνικὰ περιοδικὰ «Ἔργα», «Δελτίον Φυσικῶν Ἐπιστημῶν», «Ἀρχεῖα Ἱατρικῆς» καὶ ἐπίσης στὸ Bulletin de la Société Chimique de France. Οἱ μονογραφίες του «περὶ ὀρυκτῶν σπανίων στοιχείων ἀπαντωμένων ἐν Ἑλλάδι» ξανατυπώθηκαν σὲ χωριστὸ τεῦχος τὸ 1935. Σ' αὐτὸ περιέχονται τὰ περὶ μολυβδαινίτου, ἰλμενίτου καὶ τιτανίου καὶ ἀκόμη ἓνα πλῆθος ἀπὸ δικές του παρατηρήσεις καὶ ὁδηγίες γιὰ τὸν καλύτερο τρόπο ἐκτελέσεως τῶν ἀναλύσεων τῶν ὀρυκτῶν. Σ' αὐτὸ ἀναδημοσιεύεται καὶ τὸ γράμμα πού ἀναφέραμε τοῦ ἀείμνηστου Κ. Κτενᾶ στὴν «Ἔστια» (30.7.1927), μὲ τὸ ὁποῖον τονίζει τὴ σημασία τῆς ἀνακαλύψεως τοῦ Δάλμα καὶ ἐξηγεῖ τὴ μορφή τῆς ἐμφανίσεως τοῦ Μολυβδαινίου στὰ ἠφαιστειακὰ πετρώματα τῆς Μυτιλήνης.

Τὸ τελευταῖο ἄρθρο μου, μὲ τὶς ἀναμνήσεις μου γιὰ τὸν Δάλμα, πού δημοσιεύτηκε στὰ «Χημικὰ Χρονικά, Γεν. Ἔκδ.» (τεῦχος Μαρτίου 1973, σελ. 39-46), ἔδωσε ἀφορμὴ νὰ γράψουν κρίσεις καὶ νὰ δώσουν πληροφορίες καὶ ἄλλοι συνάδελφοι γιὰ τὴ μεγάλη συμβολή του στὴν ἔρευνα τῶν πετρωμάτων, τῶν ὀρυκτῶν καὶ τῶν μεταλλευμάτων τοῦ τόπου μας. Μοῦ ἔστειλαν καὶ δημοσιεύτηκαν, στὸ περιοδικὸ αὐτὸ, τρεῖς πολὺ ἐνδιαφέρουσες ἐπιστολές οἱ κ.κ. Ἑμμ. Βογιατζάκης Καθηγητῆς τῆς Ἀνοργ. Χημικῆς Τεχνολογίας τοῦ Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης*, καὶ Κ.Σ. Βραχάμης εἰδικὸς ἐρευνητῆς χημικὸς ἐπὶ τῶν θεμάτων τοῦ ὀρυκτοῦ μας πλούτου**. Στὶς δημοσιεύσεις αὐτὲς παραπέμπω ἐκείνους πού θέλουν νὰ ἔχουν περισσότερες πληροφορίες. Ὁ πρῶτος, πού ἀναφέραμε, ἦταν κατὰ τὰ φοιτητικὰ του χρόνια βοηθὸς τοῦ Δάλμα καὶ ξεκίνησε τὴ σταδιοδρομία του ἀπὸ τὸ Ἐργαστήριον ἐκείνου καὶ ὁ ἄλλος ἦταν συνάδελφος, συνεργάτης καὶ φίλος του, μὲ μεγάλη ἐργασία καὶ δράση στὰ ἴδια ἐνδιαφέροντα.

Δεξιότηνης καὶ ἀπαράμιλλος ἐκτελεστῆς στὶς λεπτὲς χημικὲς ἀναλύσεις εἶχε ἀφιερωθῆ στὸν κλάδο αὐτὸ μὲ ἀληθινὸ πάθος. Ὅταν, μετὰ τόσα χρόνια, ἐμεῖς οἱ παλαιοὶ φίλοι του, προσπαθοῦμε νὰ φέρουμε στὴ μνήμη τὸν Δάλμα, ἡ εἰκόνα πού σχηματίζεται στὴ φαντασία μας εἶναι ἐνὸς ἀνθρώπου σκυμμένου ἐπάνω ἀπὸ μιὰ κάψα, μισοχωμένου σὲ μιὰ ἔστια, πού τὸν περιβάλλει ἓνα πυκνὸ σύννεφο ἀπὸ τοὺς

* «Χημικὰ Χρονικά, Γεν. Ἔκδ.» 1972, τεῦχος 12, σελ. 304 καὶ 1974 τεῦχος 1/2 σελ. 26-27.

** «Χημικὰ Χρονικά, Γεν. Ἔκδ.» 1974, τεῦχος 5 σελ. 107-108.

καπνούς των εξατμίσεων. Έτσι πέρασε δλόκληρη τή ζωή του κι' αὐτή τήν εικόνα ἄφησε στήν ἀνάμνησή μας.

Ὁ φίλος Καθηγητής τῆς Ἡλεκτρονικῆς Φυσικῆς στό Πανεπιστήμιο Ἀθηνῶν κ. Μιχ. Ἀναστασιάδης, πού ξεκίνησε ἀπό χημικός καί συγκαταλέγεται κι' αὐτός μεταξύ τῶν βοηθῶν του, σπουδαστής ἀργότερα στό Παρίσι, ἔκανε πολλή παρέα μαζί του ὅταν καί ὁ Δάλμας βρέθηκε ἐκεῖ τήν ἴδια ἐποχή (1931–1932). Εἶχε πάει μέ μιὰ μικρή ὑποτροφία γιά νά κατατοπισθῆ στίς προόδους τῶν Γάλλων πάνω στή χημική ἀνάλυση. Μ' ἓνα γράμμα του* διηγείται τή ζωή τοῦ Δάλμα, τήν ιδιότητα, σάν Παρισιάνου. Εἶναι τόσο χαρακτηριστική ἡ εἰκόνα αὐτή γιά κείνον, ὥστε δέν μπορῶ παρά νά τήν παραθέσω δλόκληρη χωρίς καμμιά περικοπή.

Ὁ Δάλμας, γράφει, ζοῦσε ζωὴ τελείως ἰδιόρρυθμη στό Παρίσι. Ἔμενε σέ ἓνα ξενοδοχεῖο τοῦ Μπουλβάρ Μαζεντά τελείως ἔξω ἀπό τήν φοιτητικὴ ζώνη τῶν ξενοδοχείων τοῦ Καρτιέ Λατέν καί εἶχε δημιουργήσει ἓνα τελείως δικό του εικοσιτετράωρο. Ἐφθανε στό Καρτιέ γύρω στίς 12 καί ἔπαιρνε τὸ πρωῖνό του σ' ἓνα μικρὸ καφενεῖο τῆς Ρὺ ντέζ Ἐκόλ. Ἐπειτα προχωροῦσε, κατὰ τίς δύο, στό Ἔργαστήριο Auger καί θαρρεῖς καί ἦταν στήν ὁδὸ Σόλωνος, ἐπιθεωροῦσε ὄλους τοὺς φοιτητάς, πού ἔκαναν ἐκεῖ ἀσκήσεις. Στήν ἀρχὴ οἱ Γάλλοι παραξενεύτηκαν μ' αὐτὸν τὸν μεσήλικα συμφοιτητὴ τους, ἀλλὰ γρήγορα ἔμαθαν νά τὸν περιμένουν μέ ἀνυπομονησία γιά νά τοὺς λύσει κάθε ἀπορία καί κάθε δυσκολία πού θὰ συναντοῦσαν στή δουλειά τους. Καί ὁ Δάλμας, μέ τὰ Γαλλικά του τὰ ὄχι καί τόσο πλούσια—θύμιζαν ζωηρὰ Βῆσσανη— ἦταν πάντα πρόθυμος σέ κάθε ἐρώτημα κι' ἔτσι ὁ ἀπρόσκλητος αὐτός Ἐπιμελητής ἔγινε τὸ πιὸ ἀγαπημένο πρόσωπο τοῦ Ἔργαστηρίου, τὸ ἴδιο ἀγαπητὸς στό Παρίσι, ὅπως καί στήν Ἀθήνα. Ἐνα πράγμα δέν ἐχῶνευε καί δέν ἐχῶνευε ποτέ του. Τὴν ὁμάδα τῶν ἐρευνητῶν, πού δούλευαν στὰ σύμπλοκα. Στάθηκε ἀδύνατο νά καταλάβῃ πῶς ἦταν δυνατό νά περνᾶνε ἀπὸ μιὰ ἀνακοίνωση κάθε ἐβδομάδα στήν Γαλλικὴ Ἀκαδημία, κάνοντας μιὰ πρόχειρη παρατήρηση ἀπὸ τὸ ζέσταμα μιᾶς κάψας, διάφοροι πρόχειροι ἐρευνηταί, μέ πολλὴ φαντασία καί μέ ἐλάχιστη πείρα.

Ὅταν τελείωνε τὸ Ἔργαστήριο κατὰ τίς 6, πήγαινε κι' ἐκεῖνος γιά τὸ μεσημεριανὸ του γεῦμα. Καί ἀργά, μετὰ τὰ μεσάνυχτα, ἔπαιρνε τὸ βραδινὸ του σέ κανένα ἀπὸ τὰ διανυκτερεύοντα Ἐστιατόρια τῆς Μονμάρτρης. Ἀρκεῖ ὁ σέφ νά ἦταν Ἡπειρώτης, πράγμα πού δέν ἦταν καθόλου σπάνιο. Ὁ ὑπότροφος Δάλμας δέν ἐδιδάχθηκε, ἀλλὰ μπορεῖ νά πῆ κανεὶς ἀνεπιφύλακτα, ὅτι δίδαξε καί στό Παρίσι, ὅπως καί στήν Ἀθήνα, Χημεία, πού ἐπήγαζε ἀπὸ ἓνα γνήσιο χημικὸ κῦτταρο.

Σ' ὅλα του σεμνὸς καί μετριόφρων, διαρκῶς πρόσφερε στους ἄλλους καί ποτέ δέν ζητοῦσε γιά τὸν ἑαυτὸ του, τίποτα. Καί μ' αὐτὴ τὴ συμπεριφορὰ του τὸν παραμέριζαν καί ἦταν ἐπόμενο νά τὸν ξεχνοῦν. Ἡ ἀναλυτικὴ χημεία, πού μόνος του, πρῶτος, τὴν καθιέρωσε σάν συστηματικὸ καί ἐπὶ χρόνια διδασκόμενο μάθημα, ἐπί-

* «Χημικὰ Χρονικά, Γεν. Ἔκδ.» 1973, τεῦχος 3, σελ. 45–46.

σημα δὲν ὑπῆρχε στὸ Πανεπιστήμιο τῶν Ἀθηνῶν. Καὶ γιὰ νὰ ἰδρυθῆ τέτοια ἔδρα ἔπρεπε κάποιοι μεγάλοι νὰ φροντίσουν. Ἄλλὰ δὲν ἐφρόντιζαν. Βέβαια, τὴν καθηγητικὴ ἔδρα τὴν ἤθελε καὶ τὸ εἶχε ἓνα κρυφὸ πόθο, μὰ δὲν ἄφηνε νὰ φανῆ ὁ καὺμός του αὐτὸς στοὺς πολλούς. Ποιὸς λοιπὸν νὰ τὸν θυμηθῆ, μὲ δική του πρωτοβουλία, ὅταν ὁ ἴδιος ὁ ἐνδιαφερόμενος ποτὲ δὲν ζητοῦσε; Ποτὲ δὲν ρεκλαμάριζε τὴ δουλειά του καὶ δὲν φώναζε, ὅπως τόσοι ἄλλοι.

Μὲ τὸν τίτλο «Μαθήματα εἰσαγωγῆς εἰς τὴν ἀναλυτικὴν χημεῖαν» γράφτηκε ἀπὸ τὸ Δάλμα τὸ πρῶτο ἑλληνικὸ βιβλίον γιὰ τὸν κλάδο αὐτό, ποὺ ἄρχισε, μὲ τὴν οἰκονομικὴ βοήθεια τῶν φοιτητῶν του νὰ ἐκδίδεται, κυκλοφορῶντας σὲ φυλλάδια, ἀπὸ τὸ 1924. Εἶναι ἱστορικὸ καὶ μνημειακὸ βιβλίον γιὰ τὴν ἀνάδειξη τῆς ἐπιστήμης μας στὴν Ἑλλάδα, ἀφοῦ ἡ ἀναλυτικὴ χημεῖα πρέπει νὰ θεωρηθῆ καὶ εἶναι τὸ θεμελιακὸ μάθημα γι' αὐτήν. Τὸ 1936 κυκλοφόρησε ἡ δευτέρη ἐκδοσί του, ἀπὸ 530 σελίδες, συμπληρωμένη καὶ περισσότερο προσεγμένη.

Κάποτε ὅμως χαμογέλασε καὶ γιὰ τὸν παραμελημένον Δάλμα ἡ τύχη. Ἦταν κατὰ τὸ καλοκαίρι τοῦ 1935, ἐπὶ Κυβερνήσεως Π. Τσαλδάρη, κατὰ τὴν πολιτικὴ ἀναστάτωση, μετὰ τὸ ἀποτυχημένον κίνημα τοῦ Ἑλ. Βενιζέλου τοῦ Μαρτίου 1935. Μέσα στὰ διάφορα βιαστικὰ κυβερνητικὰ μέτρα σκέφτηκαν καὶ τὴν συμπλήρωση τῶν πανεπιστημιακῶν ἐδρῶν, ὁμαδικά, χωρὶς ἐφαρμογὴ τῆς κανονικῆς διαδικασίας. Μὲ κρίσεις ἀπὸ τριμελεῖς Ἐπιτροπὲς καθηγητῶν, χωριστὲς γιὰ κάθε σχολή.

Ἡ Ἐπιτροπὴ τῆς Φυσικομαθηματικῆς Σχολῆς σχηματίστηκε ἀπὸ τὸν πανίσχυρο τότε Καθηγητὴ τῆς Γεωλογίας καὶ Παλαιοντολογίας Θ. Σκούφο, τὸν Καθηγητὴ τῆς Φυσικῆς Γ. Ἀθανασιάδη καὶ τὸν Καθηγητὴ τῆς Βοτανικῆς Ι. Πολίτη. Βιαστικὰ ὅλα, δὲν θυμήθηκαν ὅτι ἡ Ἐπιτροπὴ θάπρεπε νάχη καὶ κάποιον γραμματέα. Καὶ ἔτσι ἐπίσημα καὶ ἀνεπίσημα, ἐπιμελητῆς καὶ ἐμπιστος τοῦ πρώτου ἀπὸ τοὺς τρεῖς καὶ Προέδρου τῆς Ἐπιτροπῆς Σκούφου, βρέθηκε γραμματέας τῆς. Θυμᾶμαι ἀκόμα μὲ δέος τὴν ἐφιαλτικὴ ἐκείνη περίοδο γιὰ μένα. Τὰ βάσανά μου μέσα στὸν καλοκαιριάτικο καύσωνα, ἀπ' αὐτὴ τὴν περιπέτεια. Πόσοι καὶ ποιοί, μικροὶ καὶ μεγάλοι, σημαίνοντες ἐπιστήμονες, ποὺ ἄλλοι βρίσκονται ἀκόμη στὴ δράση καὶ ἄλλοι δὲν ὑπάρχουν πιά στὴ ζωὴ, πέρασαν τότε ἀπὸ τὸ μικρὸ γραφειάκι μου στὸ Πανεπιστήμιο! Μὲ πόσο ὄγκο φυλλᾶδων καὶ χαρτιῶν φορτώθηκα καὶ πόσο κουράστηκε ταξινομῶντας ὅλ' αὐτὰ καὶ γράφοντας, δουλεύοντας μέρα καὶ νύχτα, ἐπιτρατευμένος ἀπὸ τὴν περίφημη ἐκείνη Ἐπιτροπὴ.

Τότε, καὶ μὲ τὴ βοήθεια τῆ δικῆ μου, θυμηθῆκανε καὶ τὸν λησμονημένον Δάλμα. Ἡ Ἐπιτροπὴ εἶχε τὸ δικαίωμα νὰ ὀνομάσῃ καὶ νέες ἔδρες καὶ ἔτσι ὁ Δάλμας—τρομάξαμε νὰ τὸν πείσουμε νὰ ὑπογράψῃ μιὰ τυπικὴ αἴτηση—κρίθηκε καὶ προτάθηκε ὁμόθυμα. Ἡ εἰσηγητικὴ πρόταση τῆς Ἐπιτροπῆς αὐτῆς, ποὺ κάθε ἄλλο παρὰ ἐπεικῆς ἦταν στὶς κρίσεις τῆς, γράφει γιὰ τὸν Δάλμα, μετὰξὺ πολλῶν ἄλλων : «Αἱ ἐπιστημονικαὶ αὐτοῦ ἔρευναὶ εἶναι σημαντικώταται στρεφόμεναι πᾶσαι εἰς ἀναλύσεις καὶ δὴ ὀρυκτῶν τοῦ τόπου ἡμῶν, αἰτίνες ἔφερον εἰς φῶς ἀξιόλογα πορίσματα. Ἰδιαιτέρως ἐνέκυψεν εἰς τὴν ἀνεύρεσιν καὶ ἀνάλυσιν ἑλληνικῶν ὀρυκτῶν,

των περιεχόντων μάλλον σπάνια στοιχεία (μολυβδαίνιον, τιτάνιον κ.λ.) προσενεγκών ούτω πολύτιμον συμβολήν διὰ τὴν ἐκμετάλλευσιν τοῦ ἑλληνικοῦ ὄρυκτοῦ πλούτου. Τοιαύτη μακρά, γόνιμος καὶ σοβαρὰ ἐπιστημονικὴ ἐπίδοσις ἀνέδειξε τὸν κ. Δάλμαν τὸν κυριώτερον παρ' ἡμῖν ἐρευνητὴν ἐν τῇ ἀναλυτικῇ χημείᾳ, ἥτις εἶναι τὸ θεμέλιον τῆς ὅλης χημικῆς ἐπιστήμης».

Σὲ λίγο μὲ τὴν πρότασιν αὐτὴ διωρίσθη ἐκτακτὸς καθηγητὴς τῆς Ἐναλυτικῆς Χημείας*. Ἄλλὰ τί εἰρωνεία τῆς τύχης! Τὸ θαῦμα κράτησε—ὄχι σὰν σχῆμα λόγου, μὰ στὴν πραγματικότητα—μόνο τρεῖς μέρες. Μέσα στὶς τρεῖς αὐτὲς μέρες ἔγινε τὸ κίνημα τοῦ Στρατηγοῦ Κονδύλη, ὁ Τσαλδάρης ἔπεσε, καὶ ὅλοι οἱ διορισμοὶ αὐτοῖ τῶν νέων Καθηγητῶν ἀκυρώθηκαν, μὲ τὸν χαρακτηρισμό, ὅπως γράφει τὸ σχετικὸ διάταγμα: «ὡς μηδέποτε ὑπάρξαντες». Ὁ Δάλμας, πικραμένος, ξανακατέβηκε ἀπὸ τὴν ἔδρα καὶ ξαναχώθηκε μέσα στοὺς καπνοὺς τοῦ Ἐργαστηρίου του, χωρὶς κακία, χωρὶς νὰ δείχνῃ τὸ παράπονόν του, γιὰ νὰ συνεχίσῃ ἀκούραστα τὴν ἀθόρυβη δουλειά του, μὴ ἔχοντας τὸ δικαίωμα νὰ λέγεται οὔτε «τέως Καθηγητῆς»**.

Ἄπὸ τοὺς ξεδιωρισμένους αὐτοὺς καθηγητάς, «τοὺς 63», ὅπως ἔμειναν γνωστοὶ στὴν πανεπιστημιακὴ ἱστορία, γιὰ τὸς ἴσους ἦσαν συνολικὰ σ' ὅλες τὶς σχολάς, σχεδὸν ὅλοι ξανάγιναν γρήγορα μὲ κανονικὴ ἐκλογή καὶ διέπρεψαν στὶς ἐπιστήμες. Μόνο ὁ Δάλμας καὶ πάλι λησμονήθηκε, γιὰ τὴν ἔδρα νομοθετημένη Ἐναλυτικῆς δὲν ὑπῆρχε. Ἀργότερα, κατὰ τὸ 1937, χωρὶς ὁ ἴδιος νὰ τὸ ζητήσῃ, ἡ Φυσικομαθηματικὴ Σχολή, μὲ πρότασιν ἐννέα καθηγητῶν τῆς***, τοῦ ἔβαλε ὑποψηφιότητα γιὰ τὴ θέση τοῦ ἐκτάκτου ἀμίσθου Καθηγητῆ τῆς Ἐναλυτικῆς Χημείας, χωρὶς ὅμως τελικὰ νὰ προχωρήσῃ ἢ ἐκλογή του αὐτῆ. Κατὰ τὸ 1939, οἱ φίλοι του στὴ Σχολὴ ξανάφεραν τὸ ζήτημά του καὶ κατὰ τὴ συνεδρίασιν τῆς 9ης Αὐγούστου, μὲ 17 ψήφους, κρίθηκε ἰκανὸς γιὰ τὴν ἐπικουρικὴ ἔδρα τῆς Ἐναλυτικῆς Χημείας. Ἄλλὰ καὶ πάλι δὲν ἔγινε ὁ διορισμὸς του. Ἀκόμη μιὰ φορὰ προσπάθησε καὶ ἔβαλε ὑποψηφιότητα γιὰ καθηγητὴ τῆς Χημείας στὸ Πανεπιστήμιον Θεσσαλονίκης. Παρ' ὅτι στὴν εἰσηγητικὴ Ἐπιτροπὴ ἦταν καὶ ὁ Καθηγητὴς ὁ δικὸς του, ὁ Ζέγγ-

* Προεδρικὸν Διάταγμα μὲ ὑπογραφήν Δ. Χατζίσκου τῆς 30.9.1935. Ἄρ. φ. ΦΕΚ 123 Α/30.9.1935.

** Ἄν ὁ Δάλμας εἶχε λίγο περισσότερον σθένος καὶ δὲν τὸν διέκρινε ἡ ὑπερβολικὴ μετριόφροσύνη καὶ ὁ σεβασμὸς γιὰ τοὺς μεγαλύτερους του, θὰ εἶχε γίνει Καθηγητὴς τοῦ Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης ἀπὸ τὸ 1927. Ἄπὸ τότε ποῦ μεταφέρθηκε ἐκεῖ ἡ Δασολογικὴ Σχολὴ Ἀθηνῶν καὶ προσκολλήθηκε στὸ Πανεπιστήμιον καὶ ὅλοι οἱ Καθηγηταὶ τῆς βρέθηκαν μονομιάς Καθηγηταὶ τοῦ Πανεπιστημίου αὐτοῦ. Ὁ Δάλμας δίδασκε στὴ σχολὴ ἀπὸ τὸ 1919 μέχρι τὸ 1927 ἀλλὰ χωρὶς νὰ ἔχῃ ἐπίσημα τὴν ἔδρα τῆς χημείας, τὴν ὁποία τυπικὰ κρατοῦσε ὁ Ζέγγελης. Ὁ Καθηγητὴς του τὸν πίεζε νὰ τοῦ δώσῃ τὴν ἔδρα, ποῦ γι' αὐτὸν ἦταν μάλλον βάρος καὶ δὲν τοῦ ἄρεσε ἄλλος νὰ εἶναι ὁ διωρισμένος καὶ ἄλλος νὰ εἶναι ὁ πραγματικὸς Καθηγητὴς τῶν σπουδαστῶν, μὰ ἐκεῖνος ἐπέμενε στὴν ἀρνήσιν του. Νὰ τὸν βγάλῃ αὐτὸς ἀπὸ τὴν ἔδρα του; «Ὁχι, Κύριε Καθηγητά, ἐμένα μὲ φτάνει ποῦ διδάσκω».

*** Τὸν ἐπρότειναν οἱ ἑξῆς: Ν. Χατζηδάκης, Θ. Σκοῦφος, Κ. Ζέγγελης, Δ. Χόνδρος, Γ. Ματθαίου, Ἐμμ. Ἐμμανουήλ, Γ. Ἀθανασιάδης, Σ. Πλακίδης καὶ Μιχ. Στεφανίδης.

γελῆς, μὲ τὴν αἰώνια δειλὴ συμπεριφορὰ του, ἔχοντας ν' ἀντιμετωπίσῃ τὴν θρασεῖα μαεστρία καὶ τὸν ἔλιγμὸ τῶν ἀντιπάλων του, ἀκόμα καὶ τὴν ἀδίστακτὴ παρέμβαση τῆς πολιτικῆς, παραμερίστηκε κι' αὐτὴ τῆ φορὰ χάνοντας καὶ πάλι τὴν ἔδρα. Ὁ Δάλμας, ὁ ἀγαπητότερος καὶ ὁ καλύτερος δάσκαλος, ἐκεῖνος ποὺ μόρφωσε στὴ Χημεῖα 35 καὶ περισσότερες φοιτητικὲς σειρές, ἦταν μοιραῖο νὰ μείνῃ καθηγητὴς μόνο στὶς καρδιές τῶν μαθητῶν του, χωρὶς ποτὲ ν' ἀποκτήσῃ ἐπίσημα τὸν τίτλο αὐτό.

Παρ' ὅτι προχωρημένος πιά στὰ χρόνια, παρὰ τὴ μεγάλη βοήθεια ποὺ εἶχε προσφέρει σ' ὄλους καὶ τὴ συνεργασία ποὺ εἶχε χρόνια μὲ τὸν Καθηγητὴ Ζέγγελη, στεκόταν μπροστὰ σ' αὐτὸν καὶ τοὺς ἄλλους μεγάλους πάντοτε δειλά, σὰν φοιτητάκος, χωρὶς νὰ μπορῆ νὰ διεκδικήσῃ μὲ σθένος τὸ ἀναμφισβήτητο δίκιο του. Τέτοιο ὅμως ἦταν τὸ κλίμα τῆς ἐποχῆς ἐκεῖνης. Τοῦ ἀπόλυτου σεβασμοῦ πρὸς τοὺς ἀνώτερους, τῆς αὐστηρῆς ἱεραρχίας, ποὺ τηροῦσαν, καὶ τῆς σεμνότητος καὶ μετριοφροσύνης ποὺ ἔτρεφαν οἱ νεώτεροι ἀπέναντι τῶν μεγαλυτέρων τους. Παράδειγμα ἢ πανεπιστημιακὴ ἐξέγερση τοῦ ἐπιστημονικοῦ προσωπικοῦ τοῦ 1933.

Στὴν κίνησι αὐτὴ ὁ Δάλμας πῆρε ἐνεργὸ μέρος. Ἡ δουλειὰ ἦταν καταθλιπτικὴ πάντα στὸ πανεπιστήμιο καὶ οἱ μισθοὶ ἐξευτελιστικοί. Οἱ πρωτοδιοριζόμενοι βοηθοὶ ἔπαιρναν 1.500 δραχμὲς τὸ μῆνα καὶ οἱ ἐπιμελητὲς 2.450, μὲ μισθολογικοὺς βαθμοὺς πολὺ κατώτερους ἀπὸ τοὺς πρωτοδιοριζόμενους καθηγητὲς τῆς Μέσης Παιδείας. Ἀντίθετα, οἱ διοικητικοὶ ὑπάλληλοι, πάντα βρισκόμενοι κοντὰ στὴ Σύγκλητο τοῦ Πανεπιστημίου, πλεονεκτοῦσαν. Παρ' ὅλη αὐτὴ τὴν εὐνοϊκὴ μεταχείριση, δόθηκε τότε ἕνα ἀκόμα ἐπίδομα στοὺς διοικητικούς, ποὺ θεωρήθηκε ἀπὸ μᾶς σὰν πρόκληση καὶ δημιούργησε δικαιολογημένα μεγάλη ἀγανάκτηση μεταξὺ τοῦ ἐπιστημονικοῦ προσωπικοῦ. Σὲ λίγο δόθηκε ἀκόμα, μόνο σ' αὐτοὺς, γιὰ πρώτη φορὰ τότε, ὁ 13ος μισθός.

Ἄρχισαν λοιπὸν διάφορα διαβήματα, μὲ ὄλο ὅμως τὸν ἐπιβαλλόμενο σεβασμὸ καὶ μὲ τὴν συνηθισμένη ἐκ μέρους τῶν δικῶν μας ταπεινοφροσύνη. Σ' αὐτὰ ὁ Πρύτανις ἔδινε καθησυχαστικὲς μόνο ὑποσχέσεις, μὰ χωρὶς ἀποτέλεσμα.

Τότε ἔτρεξαν σὲ μένα—παρ' ὅτι δὲν ἦμουν στὸ Συμβούλιο τοῦ συλλόγου τοῦ ἐπιστημονικοῦ προσωπικοῦ—οἱ συνάδελφοι ἐπιμεληταί, ὁ Δάλμας, οἱ μετέπειτα Καθηγηταὶ Κόκκορης, Παπασταματίου, Μαρίνος καὶ ἄλλοι καὶ μοῦ ζήτησαν, ἂν καὶ ἀπὸ τοὺς περισσότερους ὁ νεώτερός τους, ν' ἀναλάβω ἐγὼ τὴν ἐκπροσώπηση, σὰν εἰδικώτερος στὰ συνδικαλιστικά. Ἀποτέλεσμα νὰ θεωρηθοῦν τὰ λεγόμενά μου, ὅταν ἀργότερα μίλησα ἐξ ὀνόματος ὄλων σὲ μιὰ ἀπ' τὶς πολλὰς παρουσιάσεις μας στὸν Πρύτανι, ἀνάρμοστα καὶ νὰ περάσουν μονάχα ἐμένα ἀπὸ τὸ Πειθαρχικὸ Συμβούλιο καὶ τελικὰ νὰ μὲ τιμωρήσουν. Ὁ Δάλμας, γι' αὐτὸ τὸν ἄδικο κατατρεγμὸ μου πρωτοστάτησε σὲ μιὰ ἐνδειξὴ ἀλληλεγγύης, ἂν καὶ χωρὶς ἀποτέλεσμα, ὑπογράφοντας, μαζί μὲ τοὺς ἄλλους, σχετικὸ πρωτόκολλο. Αὐτὸ τὸ κτρινησμένο χαρτί, μὲ τὶς 70 ὑπογραφὲς ἀγαπητῶν φίλων, ἄλλων ποὺ βρισκόμαστε ἀκόμη μαζί, σὲ κοινούς εὐγενεῖς ἀγῶνες, ἄλλων ποὺ λησμονήθηκαν καὶ ἄλλων

πού βιάστηκαν να φύγουν από τη ζωή, το φυλάω πάντοτε στο άρχειο μου, σαν ένα πολύτιμο κι' ευγενικό αισθηματικό δοκουμέντο*.

‘Ο Δάλμας, αναστημένος στην ήρωική Βόρειο Ήπειρο και ποτισμένος από παιδί με τὰ διδάγματα τῆς Μεγάλης Ἰδέας, υπῆρξε φανατικός πατριώτης, σπεύδοντας πρόθυμα σὲ κάθε πρόσκληση τῆς Πατρίδος. Πῆρε μέρος στοὺς πολέμους 1912 καὶ 1913 καὶ στὶς ἄλλες κατόπιν ἐπιστρατεύσεις. Λοχίας κατὰ τοὺς πολέμους, ἐφθασε ἀργότερα στὸ βαθμὸ τοῦ ἐφέδρου ὑπολοχαγοῦ. Τὸ Νοέμβριο τοῦ 1916, ἀγανακτισμένος ἀπὸ τοὺς ἐξευτελισμοὺς πού μᾶς ἔκαναν οἱ σύμμαχοι καὶ ἀφωσιωμένος στὸν «κουμπάρο» του βασιλιά Κωνσταντῖνο, ὅπως τὸν θεωροῦσε κάθε πολεμιστῆς τοῦ 1912, πῆγε ἐθελοντῆς κατὰ τὴν σύντομη ἐπιστράτευση πού ἔγινε γιὰ νὰ τὸν προστατέψῃ ἀπὸ τὴν ἐπίθεση τῶν ἀγγλογαλλικῶν ἀγυμάτων στὴν Ἀθήνα. Ἐργότερα, κατὰ τὴν ἐπιστροφή τοῦ Κωνσταντῖνου, τὸν Δεκέμβριο τοῦ 1920, ἀνή-

* Ἡ ἐξέγερση τοῦ 1933 ἔχει κάποια ἰδιαίτερη σημασία γιὰ τὰ πανεπιστημιακά μας χρόνια. Ἦταν ἡ πρώτη φορὰ πού τὸ παραγκωνισμένο κατώτερο διδακτικὸ προσωπικὸ ζήτησε τὴν ἀναγνώριση τῆς δουλειᾶς του. Καὶ μπορεῖ νὰ πῆ κανεὶς, ὅτι ἀπὸ τότε ἄρχισαν νὰ προσέχουν κάπως περισσότερο τὴ σημαντικὴ ἀποστολὴ του. Ὑπῆρξε στὴν κίνηση αὐτὴ μεταξὺ ὄλων μας, τῶν ὑπαλλήλων-ἐπιστημόνων τῶν διαφόρων ἐργαστηρίων, ἀπόλυτη ὁμοφωνία, καὶ ἔπαιρναν μέρος, στὶς τότε συγκεντρώσεις μας, ὄλοι, παρασκευασταί, βοηθοί, ἐπιμεληταί, ἐρευνηταί, μὲ γνωστὴ δράση οἱ περισσότεροι, πού πολλοὶ ἀπ’ αὐτοὺς, ἀργότερα, κατέλαβαν σπουδαῖες πανεπιστημιακὲς ἔδρες. Πρῦτανις ἦταν ὁ μακαρίτης Στ. Σεφεριάδης, Καθηγητῆς τοῦ Διεθνoῦς Δικαίου. Τὸ ἐπεισόδιο μεταξὺ ἐκείνου καὶ μένα ἔγινε τὸ πρωὶ τῆς 29ης Νοεμβρίου 1933, στὸ γραφεῖο του, σὲ μιὰ ἀπὸ τίς παρουσιάσεις μας, μετὰ τὴν ἀνάθεση σὲ μένα τῆς ἐκπροσώπησης. Παρουσιαστήκαμε ἐκεῖνο τὸ πρωὶ ὁμαδικά. Ἐγὼ ἐπὶ κεφαλῆς. Ὁ Πρῦτανις ὑπεστήριξε ὅτι δὲν μποροῦσε νὰ δώσῃ καὶ σὲ μᾶς τὸν 13ο μισθό, πού δίδονταν στοὺς διοικητικούς, διότι ἡ διατύπωση τοῦ σχετικοῦ ὑπομνήματός μας ἦταν ἀσεβῆς. Σ’αὐτὸ ἀπάντησα ὅτι διὰ τὸ κείμενον αὐτὸ θὰ ἦταν δυνατόν νὰ τιμωρηθοῦν οἱ συντάκτες του, ἀλλὰ «μὲ τὴν πρόφασιν τοῦ ὕψους δὲν θὰ ἔπρεπε νὰ μὴ συζητηθῆ ἡ οὐσία». Ἡ κατηγορία ἐναντίον μου στηρίχθηκε σ’αὐτὴ τὴ φράση μου. Στὸ Πειθαρχικὸ Συμβούλιο, πού μὲ ἀπαίτηση τοῦ Πρυτάνεως παραπέμφθηκα, εἶχα ἰσχυροὺς φίλους, τοὺς ἀείμνηστους Καθηγητὰς Ν. Χατζηδάκη καὶ Ν. Λούβαρη, πού ἀγωνίσθηκαν γιὰ τὸ δίκαιον τὸ δικό μου καὶ τῆς ὑπόθεσής μας. Ἐξ αἰτίας τῆς σθεναρῆς ὑποστήριξής τους, τὸ Συμβούλιο συζητοῦσε καὶ ξανασυζητοῦσε ἐπὶ 5 μῆνες, προτοῦ νὰ βγάλῃ ἀπόφαση. Καὶ τελικὰ καταδικάστηκε μὲ τὴν φιλικὴ δμως σύσταση τοῦ Λούβαρη, νὰ μὴ στενοχωρηθῶ ἀπὸ τὴν, εἰς βάρος μου, ἀπόφαση, ἀφοῦ ἀρβήθηκε μὲ μειοψηφία αὐτῶν τῶν δύο. Ἦταν ἀνάγκη σκοπιμότητας, μοῦ εἶπε, γιατί ἡ τυχὸν ἀπαλλαγὴ μου εἶχε τεθῆ ἀπὸ τὸν Πρῦτανιν ὡς λόγος παραιτήσεώς του. Ἐτιμωρήθηκα μ’ἓνα μικρὸ πρόστιμον. Ἀπὸ τίς 70 ὑπογραφὰς πού ἔχει τὸ πρωτόκολλον ἀλληλεγγύης, πού συντάχθηκε μὲ πρωτοβουλία τοῦ Δάλμα, μνημονεῦα μερικῶν, ἀπὸ τοὺς σημαινοντες μακαρίτες: Ἀναλογίδης Χρ., Δάλμας Δ., Δαλιέτος Ι., Δρίκος Δ., Μενεγάκης Ι., Παλαιολόγος Κ., Παπαδάκης Σ., Σαμαρᾶς Σ., Χατζησαράντος Χ. Γιὰ τὰ αἰσθήματα πού δονοῦσαν τοὺς συναδέλφους τῆς ἐποχῆς ἐκείνης—τοὺς συντάκτες τοῦ πρωτοκόλλου αὐτοῦ—θὰ πρέπει νὰ προσθέσω ἀκόμα χάριν τῆς ἱστορίας καὶ τὴν κυριώτερη περικοπὴ του: «Ἡ φράσις, γράφει, τοῦ ὁμιλήσαντος (Κανδῆλη) θὰ ἔπρεπε νὰ κριθῆ ὡς φυσικὴ καὶ ἀπότοκος τῆς οἰκτρᾶς θέσεώς μας καὶ τῆς συνεχoῦς παραγνωρίσεως τῶν δικαίων μας. Ὅπωςδῆποτε, Κύριε Πρῦτανιν, θεωροῦμεν ὑποχρέωσιν τιμῆς νὰ δηλώσωμεν, ὅτι τασσόμεθα ἀπόλυτως ἀλληλέγγυοι πρὸς τὸν ὁμιλήσαντα συνάδελφον, ὅστις ἀπῆχει τὴν στιγμὴν τῆς πρὸς ὑμᾶς παρουσιάσεως τὸν πόνον πάντων ἡμῶν».

Ο ΥΦΗΓΗΤΗΣ ΔΗΜΗΤΡΙΟΣ Κ. ΔΑΛΜΑΣ
(Φωτογραφία τοῦ 1950)

Στις τρεις πρώτες ο Δ. Δάλαμας και τὸ Ἐργαστήριό του. (Φωτογραφίες τοῦ 1922 τοῦ Ι. Κανδῆλη). Στὴν τελευταία ὁ τότε βοηθός του Ἐμμ. Βογιατζάκης στὸ Ἐργαστήριο τοῦ Δάλαμα. Εἶναι ὁ μετέπειτα Καθηγητῆς Ἄνοργ. Χημικῆς Τεχνολογίας τοῦ Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης (Φωτογραφία τοῦ 1924 παραχωρηθεῖσα ἀπὸ τὸν ἴδιο).

‘Ο Δ. Δάλμας στο ιδιαίτερο ἐργαστήριό του τῆς Ἐνορίας Χημείας μεταξύ τῶν φίλων καὶ βοηθῶν του. Στὴν πρώτη σειρά, ἀπὸ ἀριστερά, ὁ Δημ. Νίδερ, ὁ Δ. Δάλμας καὶ ὁ Ἐλευθ. Στάθης, ὁ μετέπειτα Καθηγητὴς τῆς Ἐνορίας. Στὴ δεύτερη σειρά: Νότης Ζούκιος, Νικ. Σακελλάριος καὶ Γεώργ. Δρίκος. (Φωτογραφία τοῦ 1926 παραχωρηθεῖσα ἀπὸ τὸν κ. Σαλτ. Περιστεράκη).

‘Ο Δ. Δάλμας, κατὰ τὴν παραμονή του στὸ Παρίσι, τὸ 1932, φωτογραφίζεται στὸ ἔργο τῆς Διεθνοῦς Ἐκθέσεως, μαζί με τὸν συνάδελφο Γεώργ. Λευκαδίτη. (Φωτογραφία παραχωρηθεῖσα ἀπὸ τὸν τελευταῖο).

Εν Αθήναις τῆς 5/5/60

Πρὸς τὸ Ἔν
Συνταξιοὺς Συμβούλιον
Συνδέσμου Βαλβαίουχων
(Τ.Ε.Α.Χ.)

Αξιότιμοι καὶ Πρόεδροι,
δὲ: κ' ἄντρο 10.

Ὁ ὑπογεγραμμένος Διευτὴρ Π. Δάλμα, ἰ. κ. κ. κ. κ.
ἔχω τὴν ἄριστη καὶ γνωρίσιον ὀφίη τὰ ἀποφάσεις.
Τὰ χρήματα, ἅτινα ἐποσφράχθησαν
μαρτ. 2 ἔτος 1959-1960 εἰς τὴν ἐπιχείρησιν
ἐπὶ βιβλίον ἀπονομῆς ἐπίσης ἐπὶ ἀποφάσεως
" Φοινικῆς ἑταιρείας Ἰκμεία ἰ. Χιμεία ἰ.
τὴν ἀίτησιν. ἡ ὀλοκληρῶς εἰς τὴν ἐπίδοσιν,
καὶ ὅσον ἐπίδοσιν ἐπὶ ἀποφάσεων ἐπὶ
Παλαιῶν ὅσο χιμείων ἐπιρροῶν ἐπὶ ἑαυτῶν
(κ. κ. κ.) εἰς τὴν ἐπὶ πρότερα Π. Δάλμα, ἔτος
ἡμετέρας ἐπὶ ὑπογράφον, ἐπὶ ὅσον τὴν ἀποφάσιν.
ἔλλειπει ἐπὶ ἐπίδοσιν ἐπὶ ἀποφάσεων ἐπὶ ἑαυτῶν.
ἐπίδοσιν ἐπὶ ἀποφάσεων, ἐπὶ ἀποφάσεων ἐπὶ ἑαυτῶν
π. Βαμβακού (ἐπὶ ἑαυτῶν) ἐπὶ ἀποφάσεων (ἐπὶ ἑαυτῶν)
ἐπὶ ἀποφάσεων (ἐπὶ ἑαυτῶν). ἀποφ. Ν. Βαμβακού.

Μετὰ τὴν ἐπίδοσιν ἑαυτῶν
Διευτὴρ Π. Δάλμα

Εἰς Πρόεδρο:

Αὐτόγραφο τοῦ Δ. Δάλμα. Πρόκειται γιὰ μιὰ ἐπιστολὴ τοῦ πρὸς τὸν Σύνδεσμο Συνταξιοῦ-
χων τοῦ TEAX, σχετικὴ μετὰ τὴν ἐκδοσὴ ἑνὸς ἀναμνηστικοῦ τοῦ τεύχους. Δείγμα τοῦ ὠραίου
γραφικοῦ χαρακτῆρα τοῦ, ποῦ δὲν τὸν ἀλλοίωσε τὸ πέρασμα τῶν χρόνων.

κοντας στὸν σύλλογο τῶν «ἐπιστράτων», τὸν συναντοῦμε στὴν ἰδιαίτερη σωματοφυλακὴ του.

Ἄνθρωπος μὲ τέτοια αἰσθήματα καὶ τόσα ἐνδιαφέροντα γιὰ τοὺς ἀνθρώπους καὶ τὸν κλάδο, φυσικὸ ἦταν ν' ἀγωνιστῆ καὶ γιὰ τὰ συνδικαλιστικὰ ζητήματά του. Ἐλαβε μέρος, κοντά μας, μεταξύ τῶν πρωτεργατῶν τῆς ἰδρύσεως τῆς Ἐνώσεως Ἑλλήνων Χημικῶν καὶ μετέπειτα σ' ὅλες τὶς σχετικὲς ἐκδηλώσεις τῆς. Σύμβουλος καὶ Γενικὸς Γραμματεὺς τῆς Ἐνώσεως, στὰ πρῶτα Διοικητικὰ Συμβούλιά της*, ἐνδιαφέρθηκε τελευταῖα, ὅταν ἀποσύρθηκε ἐπαγγελματικά, γιὰ τὸν Σύνδεσμο τῶν Συνταξιούχων τοῦ Ταμείου Ἐπικουρικής Ἀσφαλίσεως Χημικῶν (TEAX) καὶ χρημάτισε ἀπὸ τοὺς πρώτους προέδρους του**.

Ὁ Δάλμας δὲν ἀπόκτησε δική του οἰκογένεια. Σπίτι του ἦταν τὸ Χημεῖο καὶ παιδιὰ του, οἱ φοιτητές του. Εἶχε συγγενεῖς μακρινώτερους, τοὺς ὁποίους, παρ' ὅτι καὶ τὰ δικά του οἰκονομικὰ ἦταν περιορισμένα, τοὺς φρόντιζε καὶ τοὺς βοηθοῦσε ὅλους. Ἀλλὰ κι' ἐκεῖνοι, ἀνταποδίδοντας τὴν ἀπλοχεριά καὶ καλωσύνη του, τὸν περιέβαλαν ἀργότερα μὲ στοργή, παρέχοντάς του οἰκογενειακὴ προστασία καὶ στέγη, κατὰ τὰ τελευταῖα κουρασμένα χρόνια τῆς μακρᾶς ζωῆς του.

Ὁ ἀξέχαστος αὐτὸς δάσκαλος μας τῆς Ἀναλυτικῆς Χημείας, δίκαια ἀναγνωρίστηκε σὰν τὸν πρωτεργάτη αὐτοῦ τοῦ μαθήματος. Ριζωμένος στὶς καρδιές καὶ ἀναγνωρισμένος ἀπὸ τὴν ἐκτίμηση τῶν πολυάριθμων μαθητῶν του καὶ τῶν συνεργατῶν του, ὑπῆρξε, ἂν καὶ χωρὶς ἐπίσημη ἔδρα, ὁ ἀδιαφιλονίκητος Καθηγητῆς Χημείας τοῦ Πανεπιστημίου. Γι' αὐτὸ, ὅταν πολὺ ἀργότερα ἰδρύθηκε τέλος ἡ ἔδρα τῆς Ἀναλυτικῆς Χημείας, ὁ πρῶτος Καθηγητῆς τῆς κ. Θ. Χατζηιωάννου, ποὺ σὰν φοιτητῆς καὶ στέλεχος κατόπιν τοῦ Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης δὲν εἶχε τύχη νὰ τὸν γνωρίσῃ προσωπικά, θεώρησε πρώτη ὑποχρέωσή του

* Ἐχρημάτισε Σύμβουλος τοῦ 2ου Διοικ. Συμβουλίου ὑπὸ Πρόεδρον τὸν Ν. Ζάρπαν (1925 - 1926). Γενικὸς Γραμματεὺς τοῦ 4ου Διοικ. Συμβουλίου ὑπὸ τὸν Γ.Ματθαίουπουλον (1926 - 1927). Σύμβουλος τοῦ 7ου Διοικητ. Συμβουλίου ὑπὸ τὸν Γ. Ματθαίουπουλον (1928 - 1929).

** Ὁ «Σύνδεσμος Συνταξιούχων Ταμείου Ἐπικουρικής Ἀσφαλίσεως Χημικῶν» ἰδρύθηκε τὸ 1947 ἀπὸ τὸν ἀείμνηστο Κ. Δόσιο καὶ ἄλλους παλαιμάχους συναδέλφους. Μεταξὺ τῶν πρώτων Προέδρων του συγκαταλέγεται καὶ ὁ Δάλμας. Τὸ 1957 θέλοντας νὰ βοηθῆσῃ τὰ μικρὰ οἰκονομικὰ μέσα τοῦ Συνδέσμου αὐτοῦ τύπωσε ἓνα τεύχος ποὺ πουλιόταν στοὺς χημικοὺς κι' ὅλα τὰ κέρδη του ἔμπαιναν στὸ Ταμεῖο τοῦ Συνδέσμου. Αὐτὸ εἶναι τὸ τελευταῖο δημοσίευσμά του ποὺ ἔχει ἓνα ἄρκετὰ μακρὸν τίτλο. Γράφει στὸ ἐξῆφυλλο: «Τεύχος ἀναμνηστικῶν τῶν συνταξιούχων τοῦ Ταμείου Ἐπικουρικής Ἀσφαλίσεως Χημικῶν. Προσωπογραφίαι καὶ βιογραφικὰ σημειώματα. Πρωτοπόροι τῆς Ἐπιστήμης. Αἱ Φυσικαὶ Ἐπιστήμαι. Χημεῖα καὶ Χημικοί». Ἐκτὸς ἀπὸ τὸ καταστατικὸ τοῦ Συνδέσμου περιέχονται σ' αὐτὸ πολλὰ καὶ διάφορα. Ἐπιστημονικὰ, ἱστορικὰ καὶ βιογραφικὰ, ὅλα ἀνάμικτα ἀλλὰ καὶ ἐνδιαφέροντα. Στὶς τελευταῖες σελίδες του εἶναι τυπωμένες οἱ εἰκόνες τῶν εἰς τὸν διεθνῆ χῶρο μεγάλων πρωτοπόρων τῶν φυσικῶν ἐπιστημῶν. Τὶς εἰκόνες αὐτὲς τὶς εἶχε ἐκδώσει καὶ πρατύτερα, σὲ χωριστὸ τεύχος, μὲ τὸν τίτλο: «Οἱ πρωτοπόροι τῆς Ἐπιστήμης». Τὸ χειρόγραφο γράμμα του, ποὺ δημοσιεύουμε στὸ βιβλίο αὐτὸ, σὰν δεῖγμα τῆς γραφῆς του, ἀναφέρεται ἀκριβῶς σ' αὐτὴν τὴν προσφορά του πρὸς τὸν Σύνδεσμο, ποὺ ἐκεῖνα τὰ χρόνια εἶχε γίνει γι' αὐτὸν ἡ κύρια ἀπασχόλησή του.

νά τον επισκεφθῆ στο σπίτι του, κατά τὸ καλοκαίρι τοῦ 1966, προσφέροντας σ' αὐτὸν ἕναν ὀφειλόμενο φόρο τιμῆς καὶ σεβασμοῦ. Μιὰ ἀναγνώριση πρὸς τὸν πρῶτο «δάσκαλο» τοῦ μαθήματός του, ἄς μὴν ἦταν καὶ ἐπίσημα ὁ προκάτοχός του. Ὁ φίλος Καθηγητῆς διηγεῖται πὼς ὁ Δάλμας τὸν δέχτηκε κοντὰ στὸ κρεβάτι του—κλινήρης πιά ἀπὸ καιρὸ, ἀνήμπορος τὸ σῶμα, μὰ ζωντανώτατος ἀκόμα στὸ μυαλὸ – καὶ συζητήσανε πολλὰ. Τοῦ εἶπε γιὰ τὴν ἱστορία τοῦ μαθήματος στὸ Πανεπιστήμιο, γιὰ τὶς δικές του σκληρὲς προσπάθειες, γιὰ τοὺς δραματισμοὺς του πάνω στὴν ἀποστολὴ τῆς νέας ἔδρας καὶ τὴν ἔρευνα. Γελαστός, μὲ διαύγεια στὴ σκέψη, μὲ σοφία, μὲ ἐγκαρδιότητα. Καὶ ὅταν, φεύγοντας ἐκεῖνος, τὸν ἀποχαιρέτησε, τοῦ ἔδωσε τὴν εὐχή: «Νὰ ἔχης γιὰ ἔμβλημά σου, παιδί μου, τὰ πάντα γιὰ τὸν φοιτητή!». Αὐτὸ ὑπῆρξε τὸ κίνητρο καὶ ἡ ἀποστολὴ μιᾶς ὀλόκληρης ζωῆς.

Ἄργότερα εἶχα τὴν τύχη καὶ ἐγώ, μαζί μὲ τὸν ἄλλοτε βοηθό του, φίλο Καθηγητῆ κ. Ἐλ. Στάθη, νὰ τὸν επισκεφθοῦμε στὸ σπίτι του, λίγο καιρὸ πρὸ τοῦ θανάτου του. Κλινήρης πάντα ὁ Δάλμας, μὲ τὸ παλιὸ γραφεῖο του στὸ ἴδιο δωμάτιο καὶ τὶς βιβλιοθήκες του γύρω, γεμᾶτες ἀπὸ τὰ γνωστὰ ἀγαπητὰ του βιβλία, μὲ φανερά κουρασμένο τὸ σῶμα μὰ φωτισμένο καὶ γελαστὸ τὸ πρόσωπο καὶ λαμπερὸ πάντα τὸ πνεῦμα, ξαναθυμῆθηκε καὶ φλυᾶρησε μαζί μας γιὰ ὅλα τὰ δύσκολα μὰ ἀξέχαστα περασμένα χρόνια καὶ τοὺς κοινούς ἀγῶνες μας. Τὶς μελέτες, τὶς διαμάχες, τοὺς φίλους. Θυμῆθηκε ἀκόμη καὶ γελάσαμε μαζί γιὰ τὴν ἀλησμόνητη φάρσα, τὴν πρωταπριλιάτικη καὶ τὶς ἄλλες, ποὺ διασκέδαζαν τότε τὴν ἀπομόνωσή μας στὸ Χημεῖο. Αὐτὴ ἡ ἐπίσκεψη μένει γιὰ μᾶς ἕνας ὠραῖος συγκινητικὸς ἀποχαιρετισμὸς γιὰ ἕνα ἀλησμόνητο μεγάλο φίλο. Τὴν 3η Μαρτίου 1967 ἔσβυσε ἡρεμα ἡ ζωὴ του, ποὺ ὑπῆρξε διαρκῆς εὐγενικὴ προσφορὰ γιὰ τὴν ἐπιστήμη καὶ τοὺς συνανθρώπους του.

Π Η Γ Ε Σ

Καὶ τὸ κεφάλαιο, τὸ ἀφιερωμένο στὸν πρωτοδάσκαλό μας τῆς Χημείας Δημήτριο Κ. Δάλμα, τὸ ἔγραψα κυρίως μὲ βάση τὶς προσωπικὲς μου ἀναμνήσεις ἀπὸ τὴν μεταξύ μας συνεργασία καὶ τὴν πολὺχρονη ἐγκάρδια φιλία μας. Γι' αὐτὸν πρωτόγραφα μετὰ τὸ θάνατό του («Χημικὰ Χρονικά» Τόμος 32 Β (1967) σελ. 106) καὶ ξανάγραφα τελευταῖα, εἰς τὴ σειρά τῶν ἄλλων ἀρθρῶν μου, τῶν ἀναφερομένων εἰς τοὺς πρωτεργάτες τῶν Φυσικῶν Ἐπιστημῶν («Χημικὰ Χρονικά, Γεν., Ἔκδ.», τεύχος Μαρτίου 1973, σελ. 39 - 46). Τὸ τελευταῖο αὐτὸ δημοσίευμα, μὲ πολλὰς βελτιώσεις καὶ συμπληρώσεις σὲ χρήσιμα στοιχεῖα, ἀποτελέσει τὸ κείμενο τοῦ προηγουμένου κεφαλαίου. Ἀκόμα μὲ βοήθησαν οἱ διηγήσεις πολλῶν κοινῶν φίλων, ἄλλοτε μαθητῶν του.

Βοηθητικὲς πηγὲς ὑπῆρξαν ἐπίσης, ἐκτὸς ἀπὸ τὸ προσωπικὸ μου ἀρχεῖο, καὶ τὰ ἑξῆς:

Τὰ δημοσιεύματα καὶ οἱ μελέτες τοῦ ἴδιου εἰς τὶς εἰσαγωγὰς τῶν ὁποίων ἀναφέρονται καὶ ὀρισμένα ἱστορικὰ τῆς ζωῆς του.

«*Ἔργα*». Τεχνικὸν Περιοδικόν. Ἔτη 1925 - 1932.

«*Χημικὰ Χρονικά*». Ἔτη 1936 - 1957.

«*Ἐνωσις Ἑλλήνων Χημικῶν: 50 χρόνια ζωῆς καὶ δράσεως*» (7 Ἰουλίου 1924 - 6 Ἰουλίου 1974).

Παναγυρικὸν τεύχος. Ὑπὸ Ἰω. Δ. Κανδῆλη Ἀθῆναι 1974.

IV

Ο ΚΑΘΗΓΗΤΗΣ ΔΗΜΗΤΡΙΟΣ Κ. ΧΟΝΔΡΟΣ

Ο ΑΓΝΟΣ ΚΑΙ ΑΙΣΘΗΜΑΤΙΑΣ ΑΝΘΡΩΠΟΣ-Ο ΣΟΦΟΣ ΚΑΙ ΒΑΘΥΣΤΟΧΑΣΤΟΣ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ

‘Ο χειμώνας τοῦ 1918 - 1919 ἦταν ὁ πρῶτος χρόνος λειτουργίας τῆς νεογέννητης χημικῆς σχολῆς τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν, τοῦ μοναδικοῦ τότε Πανεπιστημίου μας. Ἐμεῖς, οἱ πρῶτοι σπουδαστὲς τῆς Σχολῆς αὐτῆς, εἶχαμε ἐγγραφῆ με ἐνθουσιασμό καὶ εἴμαστε ἀποφασισμένοι ν’ ἀφιερωθοῦμε καὶ νὰ δουλέψουμε με ὄρεξη καὶ ἀφοσίωση γιὰ τὴ θαυμαστὴ αὐτὴ ἐπιστῆμη, τὴν Χημεία. ‘Ο μέγας πόλεμος μόνις εἶχε τελειώσει, πού ὅπως ὅλοι ἔλεγαν κερδήθηκε χάρις στὴ βοήθειά της, καὶ μεῖς, πού ἀνῆκαμε μάλιστα σὲ μιὰ ἀπὸ τὶς χῶρες τῶν νικητῶν, θέλαμε τώρα νὰ τὴν ὑπηρετήσουμε καὶ νὰ τὴν ἀναδείξουμε ἐπάνω στὴ νέα μεγάλη, γιὰ τὴν ἀνθρωπότητα, προσφορά της, τὴν εἰρηνική.

Οἱ νεανικοὶ ἐνθουσιασμοὶ μας, γιὰ τὴν προσπάθειά μας αὐτὴ πού ἐγκαινιάζαμε, ἦταν τόσο ἔντονοι, ὥστε δὲν ἀντιλαμβανόμαστε σὲ ποιά ἀντίθεση βρίσκονταν, ἀπέναντι στὴ δική μας θέληση, τὰ πενιχρὰ μορφωτικὰ μέσα πού διέθετε τὸ Πανεπιστήμιό μας. Γιατὶ ἐλλείψεις πολλὲς παρουσίαζε καὶ ἐξ αἰτίας τοῦ πολέμου, πού ἐπὶ χρόνια εἶχε ἐμποδίσει κάθε συμπλήρωση καὶ ἀνακαίνιση στὶς ἐγκαταστάσεις του, καὶ ἐξ αἰτίας τῆς βιαστικῆς ἴδρυσης τῆς νέας σχολῆς, πού τεχνικὴ καθὼς ἦταν εἶχε πολλὲς ἀνάγκες σὲ ὄργανα, ἐργαστήρια καὶ προσωπικό.

Τὸ παλιὸ Χημεῖο, τῆς ὁδοῦ Σόλωνος, κι’ αὐτὸ με ἀσυμπλήρωτες ἀκόμα τὶς ἐπισκευές του, ὕστερα ἀπὸ τὴν πρὸ ὀκταετίας καταστροφή του ἀπὸ πυρκαϊὰ (1910), στεγάζε, μονάχα αὐτό, τοὺς ἐνθουσιασμοὺς δασκάλων καὶ σπουδαστῶν. Αἶθουσες μεγάλες καὶ παγερές, γυμνὲς ἀπὸ πάγκους καὶ ὄργανα, προωρίζονταν γιὰ τὶς ἀσκήσεις μας, πού ἔπρεπε νὰ γίνωνται, μὰ δὲν γινόντουσαν ἀκόμα, καὶ τὸ μεγάλο ἀμφιθέατρο γιὰ τὴ διδασκαλία, μισοσκοτεινὸ καὶ ἀκόμα παγερώτερο, με μόνον ἐξοπλισμὸ τὶς στενὲς σανίδες τὶς στρωμένες γιὰ κάθισμα, ἐπάνω στὰ μεγάλα τσιμεντένια σκαλοπάτια του. Αὐτὲς ἦσαν ὅλες ὅλες οἱ ἐγκαταστάσεις τῆς νέας σχολῆς, τὸ ἄψυχό της δηλ. ὕλικό, ἐνῶ τὸ ἔμψυχο τὸ ἀποτελοῦσαν οἱ τέσσερις δασκάλοι, οἱ καθηγηταὶ μας, καὶ μερικοὶ ἀκόμη βοηθοὶ τους. Κι’ αὐτοί, οἱ τελευταῖοι, οἱ περισσότεροι χωρὶς μισθό, δουλεύοντας ἐθελοντικά. Ἡρωϊκοὶ λοιπὸν ἐμεῖς οἱ φοιτηταί,

γεμάτοι ένθουσιασμό άλλα και άγνοια, και ακόμα ήρωϊκότεροι οί δάσκαλοί μας στην προσπάθειά τους νά μάς άνοιξουν τά μάτια και στη συναίσθηση τής εδθύνης τους για τó βαρú έργο πού τούς είχάν άναθέσει.

Οί τέσσερεις καθηγηται πού μάς δίδασκαν τά βασικά μαθήματα τού πρώτου αύτου χρόνου τών σπουδών μας ήσαν ó Ζέγγελης και ó Δάλμας, για τή χημεία, και οί άλλοι, για τήν Πειραματική Φυσική, ó Χόνδρος και ó Μαλτέζος. Ό Δημήτριος Χόνδρος ήταν άπό τó 1912 διωρισμένος καθηγητής τής μιās έδρας Φυσικής και ó Γεώργιος Άθανασιάδης τής άλλης. Κάθε χρόνο τή διδασκαλία τού μεγάλου αύτου μαθήματος τήν μοίραζάν οί δύο τους, αρχίζοντας ó καθένας τους άπό άλλο κεφάλαιο. Τόν Άθανασιάδη όμως άπό τó 1918 τόν είχάν άπολύσει για πολιτικούς λόγους και άπό τότε δίδασκε τó μάθημά του, προσωρινά, ó καθηγητής τής Θεωρητικής Φυσικής Κ. Μαλτέζος. Αυτούς λοιπόν είχαμε τήν χρονιά εκείνη στη Φυσική. Άλλά τήν προτίμησή μας τή δείχναμε φανερά μόνο στόν πρώτο άπό τούς δύο, τόν Χόνδρο, πού ή μεγάλη φήμη του είχε προπορευτή και μάς ήταν άκουστός, ακόμα και άπό τά μαθητικά μας θρανία. Τόν Μαλτέζο, κι' αύτón έναν καλό έπιστήμονα και ευγενικό άνθρωπο, τόν θεωρούσαμεσάν ένα παρείσακτο, λιγάκι σάν ξένο άπό μάς.

Τόν Ζέγγελη λοιπόν και τόν Χόνδρο, τούς δύο αύτους Ήρακλείς τής Σχολής μας, τούς δεχόμαστε σάν πατριάρχες τής Έπιστήμης μας και ακόμα τούς θεωρούσαμε σάν πατεράδες δικούς μας. Με τήν άφέλεια και τήν άπειρία τή δική μας, τών πρωτάρηδων στίς σπουδές μιās καινούργιας έπιστήμης, πιστεύαμε, πώς οί γνώσεις τής Γενικής Χημείας και τής Πειραματικής Φυσικής κι' ακόμα μιá σχετική άσκησή μας στην Άναλυτική Χημεία άρκοΰσαν, για νά γίνουμε και νά δουλέψουμε κατόπιν σάν ίκανοί χημικοί στην πράξη.

Τρείς φορές λοιπόν τήν έβδομάδα, 9 - 10 τó πρωί, ó Χόνδρος μάς δίδασκε Φυσική, αρχίζοντας τó χρόνο εκείνο άπό τή Μηχανική. Τó παρουσιαστικό τού Χόνδρου σέ συνάρπαζε παρά τήν άπλότητα τής εμφάνισής του. Έμπαινε άπό τή δεξιά κάτω πόρτα τού άμφιθεάτρου, με βιαστικό βήμα, άκολουθούμενος άπό τούς βοηθούς του, και στεκόταν πίσω άπό τó μεγάλο μακρύ τραπέζι άτενίζοντας τó πυκνό άκροατήριο. Νεώτατος ακόμα, ήταν μάλλον κοντός, με έκφραστικό πρόσωπο, λαμπερά καστανά μάτια, κομμένο μαυρο μουστάκι και σκούρα κάπως άνακατωμένα μαλλιά. Έξέταζε τώρα, με μιá ζεστή διερευνητική ματιά, στρέφοντας δεξιά κι' άριστερά τó κεφάλι, τó πολυάριθμο φοιτητικό πλήθος, πού τó άποτελοΰσαν όλοι οί πρωτοετείς φοιτητές, όσοι ύποχρεωτικά άκουγάν τó μάθημά του—Χημικοί, Φυσικοί, Γιατροί, Φαρμακοποιοί, Μαθηματικοί—και περίμενε νά περάση ó σάλος. Γιατί οί φοιτηταί, στριμωγμένοι στα σκαλοπάτια τού άμφιθεάτρου, άλλοι καθιστοί και άλλοι όρθοί, τόν ύποδέχονταν με μιá θύελλα άπό χειροκροτήματα. Ένα χαμόγελό του και ένα χαιρετιστήριο νευρικό κούνημα τού κεφαλιού έδιναν νά καταλά-

βουμε πώς ήταν καιρός νά σταματήσει ὁ πανηγυρισμὸς τῆς ὑποδοχῆς του καὶ ν' ἀρχίση ἡ δουλειά μας.

Σουλατσάροντας τώρα πίσω ἀπὸ τὸ μακρὸ τραπέζι, τὸ φορτωμένο μὲ φανταχτερές πολὺπλοκες συσκευές ἀπὸ γυαλί καὶ λαμπερὸ μέταλλο, πότε μὲ στοχαστικὰ κατεβασμένο τὸ κεφάλι καὶ πότε κυττάζοντας στὰ μάτια τοὺς μαθητές του, ἄρχιζε τὸ μάθημά του. Μὲ θερμὴ φωνὴ καὶ ἀφηγηματικὸ τρόπο, σὲ γλῶσσα μικτὴ, αὐτὴ τῆ συνηθισμένη τῆς καθημερινῆς ὁμιλίας μας, μὲ ὕφος ἑνὸς συνάδελφου περισσό-τερο, πὺ συζητεῖ μὲ τοὺς φίλους του. Ξεχνώντας τὸν γνώριμο στόμφο τῆς ἀκαδημαϊκῆς διδασκαλίας, δὲν ἔδινε τὴν ἐντύπωση πὺς ἐκτελοῦσε ἕνα καθιερωμένο καθήκον, ἀλλὰ πὺς ἐξωτερίκευε μὲ πάθος τὶς δικές του σκέψεις καὶ τὶς δικές του πνευματικὲς ἀνησυχίες, πὺ ἐκείνη τῆ στιγμή ἀναπνεύσαν καὶ δονοῦσαν τὸν ψυχικὸ του κόσμο. Ὁ Χόνδρος δὲν ἀνέπτυσσε φωνογραφικὰ τὸ μάθημά του. Δὲν εἶχε τυποποιημένη τῆ διδασκαλία του. Ἦταν πηγαῖο καὶ τὸ σχεδίαζε τὴν ὥρα ἐκείνη πὺ μιλοῦσε, κατὰ τὴν ἐμπνευση τῆς στιγμῆς. Τὸ ἴδιο θέμα, κάθε φορά, τὸ ἔδινε μὲ ἄλλα ἐκφραστικὰ μέσα καὶ κάθε φορά ἦταν κάτι τὸ καινούργιο, τὸ ἀπολαυστικὸ καὶ ὄρατο γιὰ τὸν ἀκροατὴ του. Δὲν εἶχε σημασία γιὰ κείνον ἂν διδάσκοντας ἕνα θέμα τῆς μηχανικῆς δανειζόταν στοιχεῖα καὶ παραδείγματα ἀπὸ τὴν ἀκουστικὴ ἢ τὸν ἠλεκτρισμὸ. Δὲν ἐνδιαφερόταν νὰ βοηθήσῃ τὸ φοιτητὴ στὴν ἀπομνημόνευση τοῦ μαθήματος, ἀλλὰ νὰ τοῦ κεντρίσῃ τῆ σκέψη, νὰ τοῦ ἀναπτύξῃ τὴν κρίση καὶ νὰ τοῦ πλατύνῃ τοὺς ὀρίζοντες ἐπάνω στὶς γενικὲς ἀρχές τῶν γνῶσεῶν του τῆς Φυσικῆς, καὶ μὲ τὸν τρόπο αὐτὸ νὰ τὸν κἀνῃ ἱκανὸ νὰ διαβάσῃ καὶ νὰ καταλάβῃ μόνος του κατόπιν τὸ ὄρατο βιβλίον του, πὺ συμπλήρωνε τῆ διδασκαλία του. Κάθε μάθημα τοῦ Χόνδρου ἀποτελοῦσε μιὰ ξεχωριστὴ διάλεξη πὺ περισσότερο ἔδινε τῆ φιλοσοφία τοῦ θέματος παρὰ τὴν περιγραφή τῶν φαινομένων καὶ τῶν ἀποδεικτικῶν πειραμάτων του. Κι' αὐτὲς οἱ περιπλανήσεις του, ἔξω ἀπὸ τὸ θέμα τοῦ μαθήματος πὺ πραγματευόταν, πὺ πολλὲς φορές ἀπορροφοῦσαν ὀλόκληρη ὥρα, ἀποτελοῦσαν γιὰ μᾶς, τοὺς μαθητές του, ἀληθινὲς ἀποκαλύψεις.

Κατὰ τὴν πρώτη γνωριμία μὲ τὸν φοιτητὴ του, στὸ ἐναρκτήριο μάθημα τοῦ κά-θε χρόνου, περιοριζόταν στὴν ἠθικὴ διδασκαλία γιὰ τὴν εὐθύνη καὶ τὶς ὑποχρεώ-σεις τοῦ ἐπιστήμονα. Ἦταν ἐμπνευσμένο, τὸ εἰσαγωγικὸ αὐτὸ μάθημα, ἀπὸ τὴν πολιτιστικὴ καὶ φιλοσοφικὴ κατάρτιση τῆ δικῆ του καὶ τοῦ μεγάλου δασκάλου του καὶ κατόπιν φίλου του διάσημου Sommerfeld, κοντὰ στὸν ὁποῖο εἶχε ἐργαστῆ κατὰ τὴν συμπληρωματικὴ ἐκπαίδευσή του στὴ Γερμανία. Ἀπὸ κείνον εἶχε πάρει τὰ παραπάνω διδάγματα τῆς ἐπιστήμης τῆς Φυσικῆς καὶ τῆς φιλοσοφίας τῆς.

Καὶ ὁ τρόπος μὲ τὸν ὁποῖο ἐξέταζε τοὺς φοιτητές ἦταν ἀνάλογος. Ἀπὸ τὰ πολλὰ ἀνέκδοτα, ἐπάνω στὶς ιδιότυπες αὐτὲς ἐξετάσεις του, θὰ θυμηθῶ τὸν πρω-τοετῆ φοιτητὴ πὺ μπαίνοντας στὸ γραφεῖο του, γιὰ τὶς τμηματικὲς τοῦ πρώτου ἔτους, παραζαλισμένος ἀκόμα, κλώτσησε μὲ τὸ πόδι του ἕνα κουτάκι πὺ βρισκό-ταν στὸ πάτωμα. Ὁ Χόνδρος, πρὶν τὸν ἀφήσῃ νὰ καθῆσῃ, τὸν ρώτησε:

— Τί ἔκανες τώρα, παιδί μου;

— Ένα έργον, Κύριε Καθηγητά.

— Μπράβο, με φθάνει αὐτὴ ἢ ἀπάντησή σου. Δὲν θέλω τίποτα ἄλλο. Καὶ τὸν βαθμολόγησε πλούσια.

Αὐτὴ ἡ νοοτροπία του ἦταν καὶ ἡ αἰτία νὰ τὸν φοβοῦνται ὄλοι στὶς πτυχιακὲς ἐξετάσεις. Γιατὶ οἱ ἐρωτήσεις του, ἂν καὶ ἀπλές, στρέφονταν ἀπάνω στὶς γνώσεις τῶν ἀρχῶν καὶ τῶν αἰτίων τους καὶ ἀπαιτοῦσαν τὴν βαθύτερη κυρίως κρίση τοῦ ἐξεταζόμενου ἐπάνω στὰ θέματα τῆς Φυσικῆς, χωρὶς ποτὲ ν' ἀπασχολοῦνται μὲ τὶς λεπτομέρειες καὶ τὶς περιγραφές.

Ὑστερα ἀπὸ τὸν τρόπο αὐτὸ τῆς συνεργασίας του μὲ τοὺς φοιτητές του, φυσικὸ ἦταν νὰ συναρπάξῃ κι' ὄλοι νὰ τὸν θαυμάζουν, νὰ τὸν ἀγαποῦν καὶ νὰ παρακολουθοῦν μὲ θρησκευτικὴ εὐλάβεια τὸ μάθημά του, στὸ πάντα ἀσφυκτικὰ γεμάτο ἀμφιθέατρο, καὶ οἱ δικοὶ του ἀκροαταὶ καὶ οἱ ἄλλοι τῶν ἄλλων ἐτῶν καὶ τῶν ξένων ἀκόμη σχολῶν. Οἱ τριτοετεῖς καὶ τεταρτοετεῖς Χημικοὶ καὶ Φυσικοὶ εἶχε καθιερωθῆ νὰ παρακολουθοῦν ξανὰ τὰ μαθήματά του, γιατί, προχωρημένοι πιά, τὸν καταλάβαιναν καλύτερα.

Ποιὸς μπορεῖ νὰ λησμονήσῃ, ἀπὸ τοὺς ἀνθρώπους τῆς ἐποχῆς μου, ἓνα τέτοιο ἐνθουσιώδη καὶ ἀπαραμίλλο δάσκαλο τῆς Φυσικῆς ἀλλὰ καὶ φιλόσοφο; Τὶς ὥραιες περιγραφές καὶ τὰ ὀλοζώντανα ἀξέχαστα παραδείγματά του; Ποιὸς δὲν θυμᾶται ὅταν διδάσκοντας τὸν λογισμό τῶν πιθανοτήτων ἔφερνε τὸ παράδειγμα τοῦ γαΐδαρου τοῦ Μπουριντάν, πού ἐξ ἴσου πεινασμένος καὶ διψασμένος καὶ ἔχοντας σὲ ἴση ἀπόσταση ἀπὸ τὸ κεφάλι του κρεμασμένα, ἀπὸ τὴ μιὰ μεριά ἓνα δεμάτι σανὸ καὶ ἀπὸ τὴν ἄλλη ἓνα κουβά νερό, καὶ μὴ ξέροντας τί νὰ διαλέξῃ πρῶτο, τὸ σανὸ ἢ τὸ νερό, ψοφᾶει στὸ τέλος ἀπὸ τὴν πείνα καὶ τὴ δίψα; Καὶ ποιὸς δικός μας, μιλῶντας γιὰ τὰ ἠλεκτρόνια τοῦ ἀτόμου, δὲν θὰ φέρῃ ἄθελα στὴ μνήμη του τὴν ὥραία παρομοίωση τοῦ Χόνδρου, πὼς αὐτὰ ἀποτελοῦν τὰ μαντρόσκυλα πού τρέχουν διαρκῶς, ἀκοίμητοι φρουροί, γύρω ἀπὸ τὸ μαντρί τοῦ πυρῆνα; Καὶ πὼς εἶναι δυνατὸν νὰ μὴ ξαναζωντανέψῃ, μὲ τὴ φαντασία του, τὴν εἰκόνα τοῦ Χόνδρου νὰ διδάσκῃ μὲ ἀληθινὸ πάθος καὶ νὰ προσπαθῆ νὰ μᾶς κἀνῃ νὰ καταλάβουμε καὶ νὰ ἐμβαθύνουμε στὴ θεωρία τῆς σχετικότητας, τὴν τόσο καινούργια, μόλις λίγα χρόνια πρὶν διατυπωμένη ἀπὸ τὸν μεγάλο Einstein; Τὰ μαθήματά του γιὰ τὴ δύσκολη θεωρία αὐτὴ, πού τὴν παρουσίαζε μὲ τὰ δικά του ζωντανὰ παραδείγματα καὶ μὲ τὶς πρόχειρες δικῆς του ἐπινόησης, ἀποδεικτικὲς συσκευές, ἔχουν μείνει ἀξέχαστα.

Ἄλλὰ ἐκτὸς ἀπὸ τὰ μαθήματα καὶ οἱ διαλέξεις ποῦδινε, ἀναπτύσσοντας ξεχωριστὰ εἰδικὰ θέματα, στὸ μικρὸ Ἀμφιθέατρο τοῦ Χημείου, στὴν Ἑταιρία τῶν Φυσικῶν Ἐπιστημῶν, στὸν Πολυτεχνικὸ Σύλλογο, στὸν Παρνασσό, στὴ Λέσχη Ἐπιστημόνων καὶ ἀργότερα στὴ δική μας Ἐνωσὴ Χημικῶν, ἀποτελοῦσαν πάντα ἓνα ἐπιστημονικὸ γεγονός, ἀπὸ τὸ ὁποῖο κανεὶς δὲν ἤθελε καὶ δὲν μπορούσε, ἀπὸ μᾶς ὄλους τοῦ μικροῦ τότε κύκλου τῶν Φυσικομαθηματικῶν, ν' ἀπουσιάσῃ.

Ὁ βαθυστόχαστος μελετητῆς καὶ δάσκαλος τῆς Φυσικῆς, ὁ φιλόσοφος Χόνδρος εἶχε ὅμως—ἢ μᾶλλον λεγόταν πὼς εἶχε—κι' ἓνα μειονέκτημα. Τὴν ἀνεπιτη-

δειότητα στο πείραμα. Ἡ κάποια νευρική του στα χέρια, τὸν δυσκόλευε στὴν εὐκόλη ἐπιτυχία τους. Ἐάν καὶ αὐτὴ τὴν ἐντύπωση, πιστεύω, πὼς πρέπει νὰ τὴν ἀποδώσουμε περισσότερο στὴ σύγκριση ποὺ γινόταν μὲ τὸν συνάδελφό του, τὸν Καθηγητὴ Ἀθανασιάδη, ποὺ σὲ ἀντίθεση ἀπὸ κείνον, παρ' ὅτι κι' αὐτὸς πετυχημένος δάσκαλος, ἦταν λιγώτερο τῆς θεωρίας καὶ περισσότερο τῆς περιγραφῆς καὶ τοῦ πειράματος. Γιατὶ ὁ Ἀθανασιάδης ἦταν πραγματικὰ ἕνας ἀξεπέραστος πειραματιστὴς καὶ ἡ σύγκριση μαζί του, ὅποιοιδήποτε ἄλλου, δὲν ἦταν εὐκόλη. Φανατικὸς αὐτὸς καὶ σχολαστικὸς φύλακας τῆς πλούσιας συλλογῆς τῶν ὀργάνων Φυσικῆς τοῦ κοινοῦ Ἐργαστηρίου, γιὰ τὴν ὁποία ιδιαίτερα ἐκεῖνος κυρίως εἶχε κουραστῆ, κύτταζε νὰ τὴν προστατέψῃ καὶ θεωροῦσε τὰ χέρια κάθε ἄλλου χειριστῆ ἀδέξια. Κι' αὐτὸ κάποτε γινόταν ἀφορμὴ γκρίνιας μεταξύ τους. Νὰ θυμῶνῃ ὁ Ἀθανασιάδης καὶ νὰ γκρινιάζῃ μὲ τὸν καλοκάγαθο καὶ πάντα εὐγενικὸ Χόνδρο, ποὺ μὲ τὴν γνωστὴ διαλλακτικότητά του ἔδινε πάντα πρῶτος τόπο στὴν ἀδίκη ὀργή.

Γιὰ τὸ πειραματικὸ ὅμως μέρος τῆς διδασκαλίας του καὶ γιὰ τὶς ἀσκήσεις Φυσικῆς ποὺ γίνονταν στὸ ἐπάνω, τὸ δεύτερο πάτωμα τοῦ Χημεῖου, εἶχε πάντα κοντὰ του ἕνα ἐξαιρετικὸ βοηθητικὸ προσωπικὸ, εἰδικὰ ἐξασκημένο σ' αὐτὰ τὰ θέματα. Στὶς ἀσκήσεις μας ἐρχόταν κι' ἐκεῖνος, μὰ περισσότερο ἀσχολοῦνταν μ' αὐτὲς οἱ ἄνθρωποι του. Ὁ ἐπιμελητὴς Κ. Πετρόπουλος, ἕνας παλιὸς φυσικὸς καὶ καλὸς πειραματιστὴς, ἀπὸ τοὺς πρῶτους τεχνικοὺς καὶ ἐπιχειρηματίες κατασκευαστὲς ἀργότερα τοῦ ραδιοφώνου, καὶ οἱ βοηθοὶ του. Ἀπὸ τοὺς βοηθοὺς τῶν δικῶν μου καὶ τῶν ἐπόμενων πρῶτων χρόνων τῆς σχολῆς μας θυμοῦμαι τὸν Σπυριδάκη, τὸν Θ. Καλλιβρούση, τὸν Γ. Λευκαδίτη, τὴν Μαρία Μαρκέτου, ἀργότερα κυρία Πυλαρινοῦ, τὸν Π. Σιαπκαρᾶ, τὸν Θ. Κουγιουμτζέλη, τοὺς περισσότερους ἀπ' αὐτοὺς φοιτητὲς ἢ πτυχιούχους τῆς Χημείας, στυλοβάτες γιὰ τὴν ἐποχὴ ἐκείνη τοῦ Ἐργαστηρίου Φυσικῆς, ποὺ ἐργάστηκαν πολὺ ἢ λίγο κοντὰ του καὶ μερικοὶ ἐξελίχτηκαν σὲ Καθηγητὰς Πανεπιστημίου.

Τὰ δυὸ ἐργαστήρια, γιὰ τὶς δυὸ ἑδρες τῆς Φυσικῆς, ἐγκαταστημένα στὸν ἴδιο κοινὸ χῶρο, τὴν μεσημβρινὴ πλευρὰ τοῦ πρώτου πατώματος τοῦ Χημεῖου τῆς ὁδοῦ Σόλωνος, δὲν ξεχώριζαν οὐσιαστικὰ μεταξύ τους, καὶ τὸ βοηθητικὸ προσωπικὸ, τῶν δύο καθηγητῶν, βρισκόταν κι' αὐτὸ στὰ ἴδια δωμάτια καὶ συνδεόταν μὲ στενὴ συνεργασία. Ἔτσι, κατὰ τὰ χρόνια ἐκεῖνα καὶ ἄλλοι συνάδελφοι, ἂν καὶ διωρισμένοι τυπικὰ στὸν Ἀθανασιάδη, βρέθηκαν κοντὰ στὸν Χόνδρο, τὸν γνώρισαν καλὰ καὶ δούλεψαν μαζί του. Ἦταν ὁ ἐπιμελητὴς τοῦ ἄλλου ἐργαστηρίου Κώστας Παλαιολόγος, ὁ Ἄντ. Δεληγιάννης, ὁ Βασ. Κυριαζόπουλος, ὁ Μιχ. Ἀναστασιάδης, ἀργότερα ὅλοι Καθηγηταὶ στὸ Πανεπιστήμιο ἢ τὸ Πολυτεχνεῖο καὶ ἀκόμα ὁ Τάκης Παναγιώτου, οἱ μακαρίτες Γ. Χατζηδημητρίου, Διον. Μάνεσης καὶ ἄλλοι.

Ὁ Χόνδρος, μετὰ τὸ δίπλωμα τῶν Ἀθηνῶν, ἔκανε ἀξιόλογες συμπληρωματικὲς σπουδὲς στὴν Γερμανία, κοντὰ στὸν Sommerfeld καὶ ἄλλους, καὶ δημοσίευσε κατόπιν καὶ ἐκεῖ καὶ ἐδῶ σημαντικὲς ἐρευνητικὲς ἐργασίες κατὰ τὰ πρῶτα χρόνια τῆς

καθηγεσίας του*. Ἀργότερα τὸν ἀπορρόφησε περισσότερο ἡ ἐκπαιδευτικὴ του ἀποστολή. Τὸν συνέπαιρνε κυριολεκτικὰ ἡ μόρφωση τῶν μαθητῶν του, στὴν ὁποία δινόταν μ' ἀληθινὸ πάθος. Τὴν ὑπέροχη διδασκαλία του τὴν συμπλήρωνε ἀκόμα ἕνα μοναδικὸ γιὰ τὴν Φυσικὴ σύγγραμμα, πραγματικὰ πρωτοποριακὸ καὶ πρωτότυπο.

Ἡ πρώτη ἔκδοσή του περιορίστηκε στὴ Γενικὴ Μηχανικὴ καὶ τὶς ιδιότητες τῆς Ὑλης καὶ κυκλοφόρησε τὸ 1917 σὰν ὁ πρῶτος τόμος (σὲ δύο τεύχη 480 σελίδων) ἑνὸς ἐκτενέστερου συγγράμματος Φυσικῆς, ὑψηλοῦ ἐπιπέδου. Τέτοιο ὁμως βιβλίον ἀπαιτοῦσε βασικὲς γνώσεις ἀπὸ τὸ γυμνάσιο πολὺ μεγάλες καὶ γρήγορα κατάλαβε πὼς γιὰ τὸν Ἕλληνα φοιτητὴ ἦταν δύσκολα νοητὸ καὶ ἐπομένως δύσχηρο στο σὰν διδακτικὸ βοήθημα. Αὐτὸ τὸν ἀνάγκασε νὰ γράψῃ καὶ νὰ ἐκδώσῃ (1922 - 1925) τὰ Μαθήματα Φυσικῆς του, πού σὲ δύο τόμους (544+1128 σελίδες) περιλάμβαναν ὅλη τὴν ὕλη τῆς Φυσικῆς. Τὸ νέο βιβλίον, σύντομο σχετικὰ καὶ ἐξαιρετικὰ εὐκολονόητο, γραμμένον μὲ τὸν δικὸ του προσωπικὸ τρόπο διδασκαλίας, σημείωσε δύο ἀκόμα ἐκδόσεις καὶ ἀποτέλεσε γιὰ γενεὲς σπουδαστῶν τῶν θετικῶν ἐπιστη-

* Ὁ Χόνδρος, ἀφοῦ τελείωσε τὶς ἐγκύκλιες σπουδές του, ἦλθε στὴν ἐλεύθερη Ἑλλάδα τὸ 1901 καὶ γράφηκε φοιτητὴς τῆς Φυσικομαθηματικῆς Σχολῆς τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν. Ἡ ἀγάπη του γιὰ μάθηση καὶ οἱ πλούσιες γνώσεις του, πού ἀπὸ μαθητῆς εἶχε ἀποκτήσει, τοῦ ἐξασφάλισαν γενικότερη ἐκτίμηση καὶ ὑποστήριξη, ὥστε νὰ συνεχίσῃ ἀνώτερες πανεπιστημιακὲς σπουδές, μὲ τὴν οἰκονομικὴ ἐνίσχυση τοῦ Βελλιείου κληροδοτήματος (τοῦ βαρῶνου Κωνστ. Μπέλλιου ἐκ Βλάτσης). Τὸ 1905 παίρνει τὸ διδακτορικὸ δίπλωμα μὲ τὴν ἐργασία του «περὶ ἠλεκτρικῆς ἀγωγιμότητος διαλυμάτων νιτρικοῦ μολύβδου ἐν μίγματι ὕδατος καὶ οἰνοπνεύματος». Μετὰ τὸ 1905 συμπληρώνει τὶς σπουδές του, πάλι μὲ τὴ βοήθεια τοῦ Βελλιείου κληροδοτήματος, ἀρχικὰ εἰς τὸ Πανεπιστήμιον τοῦ Γκέτιγκεν καὶ κατόπιν τοῦ Μονάχου. Τοῦ Πανεπιστημίου αὐτοῦ ἀνακηρύσσεται διδάκτωρ τῆς φιλοσοφίας κατὰ τὸ 1909, μὲ τὴν ἐργασία του «Ueber elektromagnetische Drahtwellen». Στὴν Γερμανία, κατὰ τὰ τελευταῖα αὐτὰ χρόνια, ἐργάζεται κοντὰ στὸ διάσημον Καθηγητὴ Sommerfeld, ὁ ὁποῖος δείχνει ἰδιαίτερη ἐκτίμηση καὶ ἀγάπη γιὰ τὸ σπουδαστὴ Χόνδρο. Τὸ ἐνδιαφέρον τοῦ Sommerfeld ἐξελίσσεται γρήγορα σὲ φιλία καὶ συνεργασία. Γυρίζοντας στὴν Ἑλλάδα ἀρχίζει τὴ σταδιοδρομίαν του ἀπὸ τὴ Χημεία, ὑπηρετώντας σὰν ὑποεπιμελητῆς στὸ Ἔργαστήριον Χημείας, ὑπὸ τὸν Καθηγητὴ Ἀναστάσιον Χρηστομάνου (1909 - 1912). Στις 24 Ἰανουαρίου 1912 προτείνεται ἀπὸ τὴν τριμελῆ Ἐπιτροπὴ ἐκ τῶν καθηγητῶν Καραθεοδωρῆ καὶ Σκουφου καὶ τοῦ Χημικοῦ Ἀραπίδη καὶ διορίζεται Τακτικὸς Καθηγητῆς τῆς Φυσικῆς στὸ Πανεπιστήμιον. Τὸ 1912, τὴν μεθεπομένη τῆς ὀρκωμοσίας του ὡς Καθηγητῆ, παντρεύεται τὴν Ἀνθὴ Π. Δαμάσκου. Ἀπὸ τὸν γάμον αὐτὸν ἀπέκτησε ἕνα γυιὸν καὶ τρεῖς θυγατέρας. Ἐκτὸς ἀπὸ τὰ ἐξαιρετικὰ καὶ πρωτότυπα διδακτικὰ του συγγράμματα δημοσίευσε καὶ ἀρκετὰς πρωτότυπες μελέτες. Ἐξ αὐτῶν σημαντικώτερες εἶναι: 1. Ueber symmetrische u. unsymmetrische elektromagnetische Drahtwellen.—2. Elektromagnetische Wellen u. elektrische Drahten.—3. Τὸ ἀξίωμα τῆς σχετικότητος καὶ ἡ ἔννοια τοῦ χρόνου καὶ τῆς ἀπόστασης.—4. Τὰ δύο θερμοδυναμικὰ ἀξιώματα.—5. Αἱ τάσεις τῆς νεωτέρας Φυσικῆς.—6. Μηχανικὸν ὑπόδειγμα λογαριθμικοῦ δυναμικοῦ πεδίου.—7. Ἡ ἀτομικὴ ἐνέργεια μὲ ἀπλά λόγια. Ἐκδόσις ἀφελίμων βιβλίων 1956.—8. Ἑλληνικὰ Ἰδανικὰ καὶ Σύγχρονη Ζωή. Ἐκδόσις Ἀποστολικῆς Διακονίας.—9. Στὸ περιθώριον τῆς Φυσικῆς 1961. Εἶναι ἡ τελευταία δημοσίευσίς του, πού παρουσιάζει ξεχωριστὸ ἐνδιαφέρον γιὰτὶ συγκεντρώνει τὶς καλύτερας ἐργασίας του κατὰ τὸ πέρασμα τῆς 50ετίας τῆς δραστηριότητός του.

μών τὸ πραγματικὸ Εὐαγγέλιο τῆς Φυσικῆς. Ἡ διατύπωσή του ἦταν μὲ τὸν ἴδιο τὸν ἀφηγηματικὸ τρόπο τῆς διδασκαλίας τοῦ Χόνδρου καὶ ἡ κατανόηση τοῦ κειμένου εὐκολονόταν ἀπὸ ὥραιες καὶ πρωτότυπες εἰκόνες, οἱ περισσότερες σὲ ἀπλὰ γραμμικὰ σχεδιάσματα φτιαγμένα μὲ τὸ δικό του χέρι, ὥστε ν' ἀποδίδουν ὀλοζώντανη τὴ σκέψη του καὶ νὰ παρουσιάζουν τὰ φυσικὰ φαινόμενα μὲ τὴν ἀπλοποιημένη δική του μέθοδο.

Ὁ Χόνδρος γεννήθηκε στὶς Σέρρες καὶ στὴν πατρίδα του διδάχθηκε, ἀπὸ τὰ ὑπέροχα σχολεῖα τῆς δούλης Ἑλλάδος, τὰ πρῶτα γράμματα*. Ἀπὸ οἰκογένεια μὲ περιορισμένα οικονομικὰ μέσα συνέχισε τὶς σπουδές του στὴν Ἀθήνα καὶ τὴν Γερμανία μὲ ἐπιχορήγηση ὑποτροφιῶν. Προικισμένος μὲ καταπληκτικὴ μνήμη καὶ κρίση καὶ πολυδιαβασμένος, ἀπόκτησε γρήγορα μιὰ πολὺπλευρὴ μόρφωση, ὥστε ὁ χαρακτηρισμὸς τοῦ σοφοῦ, κάπως ὑπερβολικὸς γιὰ πολλοὺς ἄλλους, προκειμένου γιὰ τὸν Χόνδρο νὰ φαίνεται φτωχός. Δὲν ὑπῆρχαν πνευματικὰ θέματα τὰ ὁποῖα δὲν τὰ εἶχε μελετήσει καὶ τὰ ὁποῖα δὲν τὸν συγκινοῦσαν. Τὸ κυριώτερο ὅμως πάθος του ἦταν ἡ πίστη, ἡ ἀφοσίωση καὶ ἡ ἀγάπη πρὸς τὴν πατρίδα καὶ τὰ ἔθνικα τῆς ιδεώδη. Αὐτὸ ἦταν τὸ βασικὸ κίνητρο τῆς ζωῆς του. Εἶχε γαλουχηθῆ στὴν αἱματοβαμμένη Μακεδονία καὶ διατηροῦσε τὶς εἰκόνες τῆς παιδικῆς του ζωῆς, ἀπὸ τὰ φοβερὰ ἐκεῖνα χρόνια τῶν περιπετειῶν τῆς ιδιαίτερης Πατρίδας του, ὥστε νὰ ἔχη σφυρηλατηθῆ ὁ χαρακτήρας του μὲ φανατισμὸ καὶ ἀληθινὴ μαχητικότητα. Πρῶτα ἡ Πατρίδα. Ὅλα γιὰ τὴν Ἑλλάδα!

Γι' αὐτὸ τὸν πρωτοσυναντοῦμε, μόλις διωρίστηκε Καθηγητῆς, ἀπλὸ μαχητὴ στοὺς πολέμους τοῦ 1912 καὶ 1913. Τὸ καλοκαίρι τοῦ 1913, φορῶντας ἀκόμη τὴν ταλαιπωρημένη ἀπὸ τὶς μάχες καὶ ἄκομψη στολὴ τοῦ στρατιώτη τῆς ἐποχῆς, ἔρχεται καὶ ἐξετάζει τοὺς φοιτητές του, πολλοὺς συστρατιῶτες του, ἄλλους συνομήλικούς του καὶ ἄλλους μεγαλύτερους του στὰ χρόνια, λίγο μετὰ τὸν νικηφόρο πόλεμο κατὰ τῶν Βουλγάρων. Ἀργότερα, ἔβελοντῆς ἐπίστρατος γιὰ λίγες μέρες, κατὰ τὸ

* Ὁ Δημήτριος Χόνδρος γεννήθηκε στὶς Σέρρες τὸ 1882. Στὴν πόλη αὐτὴ, κάτω ἀπὸ τὸν βαρὺ, κατὰ τὴν ἐποχὴ ἐκείνη, τουρκικὸ ζυγὸ καὶ κάτω ἀπὸ τὴ φοβερὴ ἀπειλὴ καὶ τὶς ὀμότητες τῶν Βουλγάρων κομιτατζήδων ἔζησε τὰ πρῶτα παιδικὰ του χρόνια. Δραματικὰ χρόνια, ποὺ ἔμειναν ἀξέχαστα στὴν παιδικὴ φαντασία καὶ διαμόρφωσαν ἀργότερα τὸ μαχητικὸ καὶ πατριδολάτρη χαρακτήρα του. Στὰ σχολεῖα τῆς γενέτειρας, τὰ ἐξαιρετὰ ὀργανωμένα καὶ μὲ ἄριστο διδακτικὸ προσωπικὸ, διδάχθηκε τὰ πρῶτα ἑλληνικὰ γράμματα καὶ συμπλήρωσε κατόπιν τὴ βασικὴ ἐκπαίδευσή του στὴ Θεσσαλονίκη (1893 - 1899). Οἱ γονεῖς τοῦ Χόνδρου ὑπῆρξαν ἄνθρωποι ἀνώτερης πνευματικότητας καὶ μόρφωσης γιὰ τὴν ἐποχὴ τους. Φαίνεται πὼς ἀπ' ἐκείνους κληρονόμησε τὴν μεγάλη διανοητικὴ καὶ φιλομάθειά του. Ὁ πατέρας του, Κωνσταντῖνος, ἔμπορος τὸ ἐπάγγελμα, ἦταν πρόξενος τῆς Ἰταλίας στὶς Σέρρες καὶ εἶχε ζήσει προηγουμένως στὴ Ρωσία καὶ στὴ Σερβία. Μορφωμένος καὶ πολὺγλωσσος εἶχε μεγάλη ἀνάμιξη στὴν ἔθνικὴ δράση τοῦ ἑλληνικοῦ στοιχείου τῆς περιοχῆς. Ἡ μητέρα του, τὸ γένος Ἑμμ. Θεοδωρίδη, ἦταν κι' ἐκείνη πολὺ μορφωμένη. Καὶ οἱ δύο εἶχαν ἀνώτερες γνώσεις μουσικῆς. Ἐκεῖνος ἔπαιζε φλάουτο κι' ἐκείνη πιάνο. Ἀπὸ τὸν γάμο τους ἀπέκτησαν τέσσερα παιδιά. Τὸν Δημήτριο, πρωτότοκο, καὶ τρία κορίτσια.

Νοέμβριο τοῦ 1916, γίνεται ὑπερασπιστής τῆς Ἀθήνας κατὰ τῆς ἀπειλούμενης καταληψῆς τῆς ἀπὸ τὸν Φουρνιὲ καὶ τοὺς στρατιῶτες τοῦ ἀγγλογάλλου. Ὅχι τόσο ἀπὸ φιλοβασιλισμὸ, ἀλλὰ γιατί ἀγανάκτησε ἀπὸ τὴν ὠμὴ ἐπέμβασή τους στὰ ἔσωτερικὰ μῖς ἀνεξάρτητης Χώρας. Τὸ 1913, μαζί μὲ τὸν Ζέγγελη, στέλνεται γιὰ νὰ συγκεντρώσῃ στοιχεῖα γιὰ τὰ βουλγαρικὰ ὄργια στὴ Μακεδονία. Νὰ συντάξῃ μιὰ ἔκθεση καὶ νὰ τὴν παρουσιάσῃ στοὺς συμμάχους, ὥστε νὰ βοηθήσῃ τὶς ἀπαιτήσεις τῆς πατρίδας μας. Ἀργότερα, τὸ πρωὶ τῆς 28ης Ὀκτωβρίου 1940, ἐξηντάρῃ σχεδὸν πιά στὴν ἡλικία, τρέχει νὰ παρουσιαστῇ καὶ νὰ ζητήσῃ νὰ τὸν δεχθοῦν ἔθελοντὴ ἀεροπόρο, ὥστε νὰ πάρῃ μέρος στὸν καινούργιο ἀγῶνα, κάνοντας πράξη ἀποδοτικὴ τὴν ἐρασιτεχνικὴ ἀφοσίωσή του στὴν ἀεροπορία καὶ τὶς γνώσεις του γιὰ τὰ ἀεροπλάνα τῆς ἐποχῆς. Καὶ φεύγει περίλυπος, ὅταν οἱ ἀξιωματικοί, μὲ εὐγενικὰ λόγια, τοῦ ἐξηγοῦν πὼς δὲν εἶναι δυνατὸ νὰ δεχθοῦν τὶς ὑπηρεσίες του καὶ νὰ τὸν κατατάξουν. Βρίσκει ὅμως τὸν τρόπο νὰ βοηθήσῃ κι' ἐκεῖνος στὴν Πανελλήνια ἐξόρμηση. Πηγαίνει στὴν προκάλυψη καὶ περιοδεύει ἐπὶ πολλὰς ἡμέρας μιλώντας καὶ ἐνθουσιάζοντας τοὺς μαχητὲς μας μὲ τὶς ἀπαράμιλλες γιὰ τὴν Πατρίδα ὁμιλίες του.

Μετὰ τὸν δεῦτερο μεγάλο πόλεμο, τοῦ ἀναθέτουν καὶ τὸν βρίσκουμε καὶ πάλι ἐξεταστὴ τῆς καταστροφῆς, γιὰ δεῦτερη φορὰ, τῆς Μακεδονίας καὶ τοῦ σφαγιασμοῦ τῶν συμπολιτῶν του ἀπὸ τοὺς βουλγαρικοὺς λύκους. Σὲ κάθε περίπτωσῃ ποὺ παρουσιάζεται μιὰ ἐθνικὴ διεκδίκηση, μιὰ πατριωτικὴ ὑπόθεση, γιὰ τὴν ὁποία χρειάζεται συμπαράσταση καὶ βοήθεια, τὸν συναντοῦμε, ὅλα τὰ χρόνια, πάντα στὴν πρώτη ἢ καὶ στὴν τελευταία θέση, ὑπερασπιστὴ τῆς, χωρὶς δισταγμὸ, χωρὶς ἀξιώσεις προβαδίσματος καὶ ἱεράρχησης. Ἀρκεῖ νὰ μπορέσῃ νὰ προσφέρῃ κι' αὐτὸς κάτι γιὰ τὸ Ἔθνος, γιὰ τὴν Πατρίδα.

Ὁ Χόνδρος παντρεύτηκε γρήγορα καὶ ἀπέκτησε οἰκογένεια στὴν ὁποία δόθηκε μ' ὄλη τὴ θέρμη τῆς συναισθηματικότητάς του. Ἡ ἀφοσίωσή του καὶ ἡ τρυφερότητα γιὰ τὴ γυναῖκα του καὶ τὰ τέσσερα παιδιά του ἔφθανε τὰ ὄρια τῆς ὑπερβολῆς, ποὺ ἴσως θάπρεπε νὰ τὴν χαρακτηρίσουμε, μὲ τὸν ὄρο ποὺ συνήθως δίνει ὁ πολὺς κόσμος, τῆς «νοσηρῆς» ἀγάπης.

Ἀνθρωπος μὲ τὴν ἀκαταπόνητη δραστηριότητα καὶ τὶς πληθωρικὰς γνώσεις, μὲ τὸ ἀσίγαστο ἐνδιαφέρον γιὰ κάθε πνευματικὸ καὶ κοινωνικὸ θέμα, ἦταν φυσικὸ νὰ μὴν περιορισθῇ μόνο στὴν ἐπιστήμη του, τὴ Φυσικὴ, καὶ νὰ μὴ ἀσχοληθῇ μόνο μὲ τὶς ἐξαρτώμενες ἀπ' αὐτὴν ἐφαρμογές. Ὁ Χόνδρος εἶχε πάμπολλα ἐνδιαφέροντα καὶ κουραζόταν γιὰ ὄλ' αὐτὰ. Ἐργαζόταν γιὰ ὅλα ἐπίσης ἀκαταπόνητα, μὲ ἀληθινὸ πάθος.

Τὸν συγκινοῦσε ἡ ποίηση, ἡ ζωγραφικὴ, ἡ λογοτεχνία, ἡ ἀρχιτεκτονικὴ καὶ κάθε καλλιτεχνικὸ θέμα. Μὲ ἐξαιρετικὴ ἐπίδοσῃ στὶς ξένες γλῶσσες μιλοῦσε ἀπταιστα ὅλες τὶς κύριες εὐρωπαϊκὰς καὶ ἀκόμα τὶς σκανδιναβικὰς καὶ τὶς σλαβικὰς τῆς βαλκανικῆς χερσονήσου. Ἐγνώριζε ἐπίσης τέλεια τὴν Τουρκικὴ, καὶ μάλιστα τὴν γνήσια καθαρὴ φιλολογικὴ, ὅπως δὲν τὴν ξέρουν οἱ τωρινοὶ Τούρκοι. Καὶ

κοντά στην τουρκική και τις άλλες συγγενείς μ' αυτή, τής άραβικής οικόγενειας.

Ένδιαφερόταν για τη διακοσμητική και για όλα τα σχετιζόμενα καλλιτεχνικά θέματα. Τα άνωτερα μαθηματικά, τα τόσο άπαραίτητα για τη σπουδή των θεμάτων τής θεωρητικής Φυσικής, τόν άπασχολούσαν επίσης. Ό πλούτος των γνώσεών του σε κάθε τομέα τής ανθρώπινης διάνοησης κατέπλησσε τούς συνομιλητές του. Όταν μετά τόν πόλεμο τόν επισκέπτονται στο Έργαστήριο οί Τοῦρκοι συνάδελφοί του, τούς παρασύρει άπό τη Φυσική στην φιλολογική και ποιητική άξία του Κορανίου, μιλώντας τους σε μιá κλασσική τουρκική γλώσσα. Κι' εκείνοι έκπληκτοι όμολογούν πώς είναι άπληροφόρητοι γι' αυτή την άνωτερη άξία του Κορανίου τους. Παλαιότερα είχε φιλοξενήσει και περιποιηθί στην Άθήνα την κόρη του Κεμάλ. Καταύποχρωμένος, σε άνταπόδοση, τόν προσκάλεσε κι' εκείνος για μιá έπισημότερη έπίσκεψή του στη Τουρκία, αλλά ό Χόνδρος δέν την έπραγματοποίησε.

Τό 1953, στη Γενεύη, άντιπρόσωπος τής Έλλάδος στην πρόσφατα τότε ίδρυμένη Κοινοπραξία των Πυρηνικών Έρευνών (CERN), συμπαρακάθεται φιλικά, δπως διηγείται ό Καθηγητής κ. Θ. Κουγιουμτζέλης, με τούς Σουηδούς Καθηγητάς Altven (βραβεϊον Νόμπελ) και Eklund. Είναι ή πρώτη ήμέρα πού τούς γνωρίζει και με τη συνηθισμένη πολυπραγμοσύνη του, σε μιá άλάθευτη σουηδική, παραμερίζει για λίγο τα πυρηνικά προβλήματα και θέλει νά τόν πληροφορήσουν περισσότερο για τούς Βίκινκς, για τις ιστορίες τους και τα έπη τους. Οί καθηγηται λυπημένοι του άπαντούν ότι, άν και Σουηδοί εκείνοι, έλάχιστα άπ' αυτά έχουν μελετήσει ή άκούσει. Και τότε ό Χόνδρος, εκεί, στη Γενεύη, μιλώντας στη μητρική τους γλώσσα, τούς διδάσκει κάνοντας μιá δλόκληρη διάλεξη, για την ιστορία και τα κατορθώματα των προγόνων τους των Βίκινκς.

Τόν συγκινούσαν και όλες οί μηχανικές έφαρμογές τής έπιστήμης του και καταπιανόταν με όλα τα μηχανολογικά θέματα. Άπό τούς πρώτους αυτοκινητιστάς, ήξερε τις μηχανές τους όσο κανείς άλλος και παιδευόταν έπισκευάζοντας ό ίδιος τη δική του θρυλική Σεβρολέτ με τόν ιστορικό άριθμό 4444, πολλές φορές χωρίς σπουδαίο λόγο, μονάχα άπό κάποια περιέργεια ή άπό άπλό χόμπυ. Όλοι οί παλαιοί θυμούνται τό ιστορικό αυτό μεγάλο, με ξεσέκαστη την καρότσα του, αυτοκίνητο, με τό όποιο ό Χόνδρος άλώνιζε τα χρόνια εκείνα και την Άθήνα και τα προάστια της, γνώριμο σε όλους άφου στάθμευε μόνιμα έξω άπό την πλαϊνή πόρτα του Χημείου, στην όδό Μαυρομιχάλη. Πολύ τακτικά περνώντας άπ' εκεί έβλεπαν έναν άνθρωπο ξαπλωμένο στο χόμα κάτω άπό τό αυτοκίνητο νά σκαλίζει τις μηχανές του και σε λίγο νά ξεπροβάλλη ό Χόνδρος καταμουντζουρωμένος, με στραπατσαρισμένα τα ρούχα του, άφελέστατος και καταευχαριστημένος για την έπιτυχία πού είχε στην αυτοπρόσωπη αυτή έπισκευή του αυτοκινήτου του.

Μιá άλλη ώραία αλλά και επικίνδυνη άπασχόληση του Χόνδρου ήταν ή άεροπορία, για την όποία διέθετε πολύ χρόνο μελετώντας τις μηχανές της και άσχολούμενος με τό ανθρώπινο ύλικό της. Άπό τούς πρώτους άνεμοπόρους, προπαγάν-

διζε για τὸ ἐπικίνδυνο αὐτὸ σπὸρ, καὶ ἀπὸ τοὺς πρώτους ἀεροπόρους, ὠδηγοῦσε μὲ σιγουριά τὰ πρωτόγονα ἐκεῖνα ἀεροπλάνα τῆς ἐποχῆς, πού δὲν διέφεραν καὶ πολὺ ἀπὸ τοὺς χαρταετούς. Πρόεδρος τῆς Ἀερολέσχης, συνεργάτης τῆς μικρῆς τότε πολεμικῆς μας ἀεροπορίας καὶ καθηγητῆς στὶς σχετικὲς σχολὲς ἦταν ἐπὶ κεφαλῆς τῆς Ἐπιτροπῆς πού διάλεγε τοὺς κατάλληλους ἀπὸ τοὺς ἀξιωματικὸς ξηρᾶς καὶ θαλάσσης, ὅσους ζητοῦσαν νὰ μεταπηδήσουν στὸ νέο αὐτὸ ὄπλο, ἀφοῦ ἀκόμα δὲν εἶχε δημιουργηθῆ σὰν ἀνεξάρτητο. Οἱ ἐργαζόμενοι τὰ χρόνια ἐκεῖνα στὸ Χημεῖο ξαφνιάζονταν πολλὲς φορές ἀπὸ τὶς ἀπανωτὲς πιστολιές πού ἀκούονταν ἀπὸ τὸ ὑπόγειό του. Ἦταν ὁ Χόνδρος, πού ἐξετάζοντας τὶς ψυχικὲς καὶ νευρικὲς τοὺς ἱκανότητες, ἔρριχνε ξαφνικά, πίσω τους, μερικὲς πιστολιές γιὰ νὰ πιστοποιήση τὶς ἀντιδράσεις πού παρουσίαζαν οἱ ὑποψῆφιοι ἀεροπόροι. Μεταξὺ αὐτῶν καὶ ὁ ἄτυχος βασιλιάς Ἀλέξανδρος πού ὁ Χόνδρος τὸν πρωτοδίδαξε τὰ θέματα τῆς ἀεροπορίας καὶ τὸν βοήθησε νὰ γίνῃ ἀεροπόρος. Καὶ δὲν ἐγκατέλειψε ποτὲ αὐτῆ του τὴν ἀπασχόληση καὶ τὴ μεγάλη ἀγάπη γιὰ τὴν ἀεροπορία καὶ μέχρι τελευταῖα, ἀκόμα καὶ μετὰ τὰ 70 χρόνια τῆς ἡλικίας του.

Τὸ μεγαλύτερο ὅμως χόμπυ γιὰ τὸν Χόνδρο ἦταν ἡ μουσικὴ. Τὶς ὥρες ἀναπαύσεώς του τὶς διασκέδαζε μὲ τὸ βιολί του. Τ' ἀπογεύματα, ὅταν κατηφόριζες τὴν ὁδὸ Ἡρώδου τοῦ Ἀττικοῦ, στὸ πρῶτο σπῆτι, ἀπὸ τὸ τελευταῖο ἀνοιχτὸ παράθυρο τοῦ ἰσογείου τῆς παλιᾶς πολυκατοικίας τῆς γωνίας τοῦ δρόμου αὐτοῦ μὲ τὴν Λεωφ. Βασ. Σοφίας, ἐκεῖ πού κατοικοῦσε τὰ χρόνια ἐκεῖνα, θ' ἀκούγες ἕνα βιολί νὰ παίζει κομμάτια κλασσικῆς μουσικῆς. Ἦταν ὁ Χόνδρος. Καὶ ἀπολησμονιόταν παίζοντας καὶ συνέχιζε ἐπὶ ὥρες ὀλόκληρες. Ἐκτὸς μάλιστα ἀπὸ αὐτῆ τὴ μοναχικὴ ἀπασχόλησή του μὲ τὴ μουσικὴ, ὠργάνωνε συχνὰ καὶ οἰκογενειακὲς συναυλίες μὲ τὴ βοήθεια φίλων. Τακτικὸς βοηθὸς του σ' αὐτὲς ἦταν ἕνας ἄλλος ἀξέχαστος παλιὸς συνάδελφός μας, στενὸς φίλος του, ὁ εὐγενέστατος Κων. Δόσιος, ἕνας σὰν κι' ἐκεῖνον ἀνώτερος, μὲ πλούσιες γνώσεις καὶ πολλὰ καλλιτεχνικὰ ἐνδιαφέροντα ἄνθρωπος. Ὁ Δόσιος βοηθοῦσε τὶς μικροσυναυλίες αὐτὲς τοῦ Χόνδρου μὲ τὸ βιολοντσέλο του καὶ πολλὲς φορές μὲ τὸ τραγούδι του. Στὸ πιάνο συνῶδευε ὁ ἀχώριστος σύντροφός του, ἡ γυναίκα του. Καὶ ἄλλοι ἀκόμη τὸν συντρόφευαν καὶ τὸν βοηθοῦσαν στὶς ὥραϊες αὐτὲς συγκεντρώσεις. Τὸ πάθος του γιὰ τὴν μουσικὴ ἐβοήθησε καὶ τὸν ἰδιαιτέρου φιλικὸ του σύνδεσμο μὲ τὸν μεγάλο δάσκαλό του Sommerfeld. Ἐκεῖνος ἐπαιζε ὥραϊο πιάνο καὶ ὁ Χόνδρος τὸν συνῶδευε μὲ τὸ βιολί του, στὶς οἰκογενειακὲς συγκεντρώσεις τους στὸ Μόναχο.

Ὁ φίλος του καὶ οἰκογενειακὸς του γιατρός κ. Γρηγ. Δ. Λευκαδίτης, πού συνεργαζόταν μαζί του στὰ θέματα τῆς μουσικῆς, μοῦ ἔδωσε πολλὲς πληροφορίες γιὰ τὴν ἰδιαίτερη αὐτῆ ἀγάπη του. Ὁ Χόνδρος ἐπαιρνε τακτικὰ μέρος στὶς συναυλίες πού ἔδινε ἢ «Φιλικὴ Ἐταιρεία Ἐπιστημόνων Καλλιτεχνῶν» καὶ γιὰ ἕνα διάστημα ἦταν μάλιστα μέλος τοῦ Διοικητικοῦ Συμβουλίου της. Σὲ μιὰ εἰσαγωγικὴ ὁμιλία του, ἀπὸ ἐκεῖνες πού ὠργάνωνε, εἶχε δώσει ἕνα θαυμάσιο ὄρισμό τῆς μουσικῆς, πού τὰ κατόπιν χρόνια ἀποτέλεσε ἕνα εἶδος ἐμβλήματος γιὰ τὴν καλλιτεχνικὴ τους Ἐται-

ρεία. «Ἡ Μουσική, εἶπε, εἶναι ἡ ἔκφραση τοῦ ἀνεκφράστου». Διηγείται ἀκόμη πῶς τὸ βράδυ τῆς 12ης Ἰουλίου 1953, ὕστερα ἀπὸ μιὰ συναυλία τῆς Ὀρχήστρας τῆς Ἑταιρείας, κατὰ τὴν τιμητικὴ γιὰ τὸ Συμβούλιό της δεξίωση πού τὴν ἀκολούθησε, ὁ Χόνδρος, ἐνθουσιασμένος καὶ γεμάτος συγκίνηση, ἐπῆρε τὸ βιολί του καὶ ἔπαιξε, πρὸς χάριν τῶν συγκεντρωμένων φίλων, μὲ μοναδικὸ μπρίο, τὴν περίφημη καὶ δύσκολη *chaconne* τοῦ Μπάχ, τὴν γνωστὴ *chaconne* τῆς χορδῆς τοῦ σόλα*.

Στὰ πρῶτα φοιτητικὰ μου χρόνια γνώρισα τὸν Χόνδρο μόνο σὰν καθηγητὴ μου—ἐκεῖνος στὴν ἔδρα καὶ ἐγὼ στὸ θρανίο. Ἀργότερα προχώρησε ἡ γνωριμία μας, ὅταν πηγαίνοντας στὸ Ἑργαστήριό του γιὰ νὰ συναντήσω τοὺς βοηθοὺς του, πού ἦσαν ὅλοι φίλοι, μοῦ δινόταν ἡ εὐκαιρία νὰ κουβεντιάζω καὶ μὲ τὸν καταδεκτικώτατο πρὸς ὅλους Χόνδρο. Ἡ γνωριμία ἐγινε στενωτέρα μετὰ τὸ 1922, ὅταν ἄρχισα νὰ τὸν ἐπισκέπτομαι γιὰ ὑποθέσεις τοῦ Γεωλογικοῦ Ἑργαστηρίου, ὅπου τότε ὑπηρετοῦσα. Σιγά - σιγά ἀπὸ τὴν γνωριμία προχωρήσαμε στὴ φιλία. Ἔδινε ἀφορμὴ γι' αὐτὴν καὶ ἡ Ἐνωσὴ μας πού, μετὰ τὸ 1930, ἄρχισε τὴν ἐπιστημονικὴ της δραστηριότητα καὶ ἀπ' αὐτὴ τὴν αἰτία τὸν συναντοῦσα συχνότερα.

Εἶχε ιδιαίτερο ἐνδιαφέρον γιὰ τὴ χημεία καὶ τοὺς χημικοὺς. Δὲν ξεχνοῦσε πῶς ἐπαγγελματικὰ ἄρχισε ἀπὸ χημικός, ἀφοῦ γυρίζοντας ἀπὸ τὴν Γερμανία καὶ προτοῦ νὰ γίνῃ καθηγητῆς, δούλεψε δύο χρόνια ὑποεπιμελητῆς στὸν Καθηγητὴ Χρηστομάνο. Ἦταν ἄλλωστε ἀπ' τοὺς πρῶτους πού δίδασκαν πῶς δὲν ὑπάρχουν διαχωριστικὰ σύνορα γιὰ τίς δυὸ ἀδελφές ἐπιστῆμες. Ἔτσι παρακολουθοῦσε πάντα ἀπὸ κοντὰ τὴν Ἐνωσὴ μας. Ἐρχόταν στὶς διαλέξεις της, μιλοῦσε καὶ ὁ ἴδιος στὶς ἐπιστημονικὲς της συγκεντρώσεις, ἔγραφε στὸ περιοδικό της, ἔπαιρνε μέρος στὶς ἐκδρομὲς της. Ἀργότερα, σὰν τακτικὸς προσκαλεσμένος μας, ἐρχόταν καὶ στὶς φιλικὲς κοινωνικὲς συγκεντρώσεις πού ὀργανώναμε στὸ ἐντευκτήριό της, τῆς ὁδοῦ Κάνιγγος 10. Πάντα γελαστός καὶ ὀμιλητικώτατος μὲ τὴν ἀπολαυστικὴ συναναστροφή του καὶ τὰ διαλεγμένα ἀνέκδοτά του.

Σὲ μιὰ τέτοια στιγμή εὐφορίας ἀπὸ τὴν εὐχάριστη συναναστροφή μας, μπροστὰ σ' ἕνα καλοψημένο γουρουνόπουλο κι' ἕνα ποτήρι ἐκλεκτὸ κρασί, κατῶρθωσα ν' ἀποσπάσω τὴν ἐπιείκειά του, ὥστε νὰ δώσω τὴν ἐπομένῃ ἐξετάσεις σ' ἐκεῖνον καὶ νὰ περάσῃ ἕνας караβοτσακισμένος συνάδελφος, πού κόντευε νὰ γεράσῃ χωρὶς δίπλωμα, ἐξ αἰτίας τοῦ μαθήματος τῆς Φυσικῆς. Ἦταν πράγματι ἕνα θαῦμα νὰ τὸν πετύχω σὲ μιὰ σπάνια γι' αὐτὸν στιγμή ἀδυναμίας του. Γιατὶ ὁ Χόνδρος, μὲ τὴν ἀπειρὴ καλωσύνη καὶ αἰσθηματικότητά του, χάριζε εὐκόλα ὅ,τι τοῦ ζητοῦσες, ἐκτὸς ἀπὸ ἕνα μεγαλύτερο βαθμὸ σ' ἕναν ἀνάξιο φοιτητῆ. Σ' αὐτὸ τὸ ζήτημα ἦταν ἕνας σκληρὸς βράχος, ἐπάνω στὸν ὁποῖο πολλοὶ τσακίζονταν. Ὅπως ἐξηγοῦσε, στὰ θέματα τῆς ἐπιστῆμης δὲν χωραεὶ φιλανθρωπία.

* Ἡ σχετικὴ ἐπιστολὴ τοῦ κ. Γρηγ. Λευκαδίτη ἔχει δημοσιευθῆ ὀλόκληρη στὰ «Χημικὰ Χρονικά, Γεν. Ἔκδοσις» (Τεῦχος Ἰανουαρίου—Φεβρουαρίου 1974, σελ. 25 - 26).

Ἡ ὑποστήριξη κάθε δίκαιης καὶ σωστῆς ὑποθέσεως εὕρισκε πάντοτε τὸν Χόνδρο μαχητικὸ ὑποστηρικτὴ της, ποὺ πολλές φορές μάλιστα ἐρχόταν αὐτόκλητος στὸν ἀγῶνα της. Ἡ παρρησία καὶ τὸ θάρρος τῆς γνώμης του, ἡ ἐλευθεροστομία του καὶ ἡ ἐπιμονὴ στὴν χρήσιμη πολεμικὴ του ἀφῆσαν ἐποχὴ. Αὐτὸ τὸ ἰδιώμα του τὸν ἐμπόδιζε νὰ προσκολληθῆ σὲ κάποια ὀμάδα, σὲ μιὰ ὀρισμένη παράταξη. Ἀποτελοῦσε πάντα μιὰ δυναμικὴ μονάδα, ποὺ ἀγνοοῦσε τοὺς συμβιβασμούς. Στὴ Φυσικομαθηματικὴ Σχολή, ποὺ τὴν ἐποχὴ ἐκείνη ἦταν χωρισμένη σὲ ἀντιμαχόμενες παρατάξεις, ὁ Χόνδρος ἔμενε ξένος ἀπ' αὐτὲς καὶ πολεμοῦσε μόνος, σκληρά, γιὰ κάθε περίπτωση ποὺ ἐκεῖνος θεωροῦσε σωστὴ, ἀδιαφορῶντας γιὰ τὴν σχετικὰ μ' αὐτὴ τοποθέτηση τῶν ἄλλων. Καὶ συχνά, μὲ τὴ δικαιοσύνη του καὶ τὴν τετράγωνη λογικὴ του, δίνοντας προσωπικὴ μάχη μεταξὺ τῶν διαφωνούντων, κατάρθωνε, ἕνας αὐτός, νὰ ἐπιβάλλη στὸ τέλος τὴ δική του ὀρθὴ γνώμη σ' ὄλους.

Ἀπὸ τίς συζητήσεις του μέσα στὴ Σχολὴ καὶ τὴν μαχητικότητά του ἀναφέρονται πολλὰ ἐνδιαφέροντα ἱστορικά. Ἄλλα ἐπάνω σὲ μεγάλα πανεπιστήμιακὰ θέματα καὶ ἄλλα γιὰ μικρότερα, σχετικὰ μὲ τὰ προσωπικὰ θέματα ἢ τίς ἐνέργειες τῶν καθηγητῶν καὶ τῶν ἐργαστηρίων τους. Ἀκόμα γίνονταν πολλές συζητήσεις σὲ εὐτράπελο τόνο. Ὁ Χόνδρος πείραζε συχνά τοὺς συναδέλφους του κατὰ τίς συζητήσεις αὐτές. Τακτικὸς στόχος γι' αὐτὸν ἦταν ὁ καλοκάγαθος, ἀλλὰ παράξενος στὸν χαρακτήρα, μεγάλος μαθηματικὸς Νικόλαος Χατζιδάκις. Μιὰ φορὰ ὁ διαξιφισμὸς τους ἦταν σχετικὸς μὲ τὴν γλωσσομάθεια. Ὁ Χατζιδάκις, γλωσσομαθέστατος κι' ἐκεῖνος, μιλοῦσε 15 γλώσσες καὶ μέσα σ' αὐτὲς ἤξερε ὅλες τίς σκανδιναβικές. Ὁ πολὺγλωσσος ἐπίσης Χόνδρος τὸν προκάλεσε στὰ τουρκικά. Καὶ ἡ Σχολὴ ἀναγκάστηκε νὰ παραμερίσῃ τίς ἄλλες ὑποθέσεις της γιὰ ν' ἀκοῦῃ ἐπὶ ἀρκετὴ ὥρα τοὺς δύο τους νὰ τσακώνωνται στὴν τουρκικὴ. Μάλιστα ἡ φήμη φέρνει νικητὴ τὸν Χόνδρο, ποὺ ἤξερε τὴν καθαρὴ φιλολογικὴ τουρκικὴ γλώσσα καὶ τὴν ἀρχαία, τὴν Ἀραβικὴ, στίς ὁποῖες ὁ ἄλλος δὲν μποροῦσε νὰ τοῦ παραβγῆ.

Γιὰ ἕναν ἀπ' αὐτοὺς τοὺς φιλικούς καυγάδες ἤμουν ἐγὼ ἡ ἀφορμὴ. Ἔδινά τὴν διδακτορικὴ μου ἐξέταση κατὰ τὸ 1932 καὶ μιλοῦσα γιὰ τὴν ἐλιά καὶ τὸ ἐλαιόλαδο. Μὲ ρωτοῦσαν οἱ καθηγηταὶ σχετικὰ μὲ τὴ χημικὴ σύσταση τοῦ ἐλαιοκάρπου καὶ τὴ βιομηχανικὴ του κατεργασία. Ὁ Χατζιδάκις πετάχτηκε καὶ μὲ ρώτησε τί ξέρω περὶ τῆς καλλιέργειας τῆς ἐλιάς κατὰ τὴν ἐποχὴ τῶν Φοινίκων. Ὁ Χόνδρος μπῆκε ἀμέσως στὴ μέση: «Κύριε ὑποψήφιε, μὴν τοῦ ἀπαντήσης, δὲν δίνεις ἐξετάσεις γιὰ ἀρχαιολόγος». Οἱ ἄλλοι γέλασαν. Ὁ ἥρεμος καὶ ἀνεξίκακος Χατζιδάκις σῶπασε.

Ἡ φανατικὴ προσκόλλησή του στὰ ἔθνικα ἰδεώδη καὶ ἡ πίστη του γιὰ τὴν ἱερότητα καὶ ἀκεραιότητα τῆς Πατρίδας, ὅπως τὴν εἶχε διδαχθῆ ἀπὸ τὰ παιδικὰ του χρόνια, ἦταν φυσικὸ νὰ τὸν τοποθετήσῃ σὰν μαχητικὸ ἀντίπαλο καὶ τοῦ κομμουνισμοῦ. Κατὰ τὴν ἐπανάσταση τοῦ Δεκεμβρίου τοῦ 1944, κάτοικος ἀπὸ καιρὸ τοῦ Ψυχικοῦ, βρέθηκε ἐκεῖ ἀποκλεισμένος καὶ κινδύνευαν, αὐτὸς καὶ ἡ οἰκογένειά του, νὰ πεθάνουν τῆς πείνας. Ἀκόμα σὰν μαρκαρισμένος ἀντικομμουνιστῆς

φοβόταν και για τη ζωή του. Ἀποφάσισε λοιπόν, όταν τὰ πράγματα χειροτέρεψαν, νὰ κάνει ἥρωική ἔξοδο και νὰ κατέβη δοκιμαστικά μέχρι τὴν ἐλεύθερη περιοχή. Φόρεσε παλιόρουχα και παλιοπάπουτσα και ἀξύριστος ὅπως ἦταν ἀπὸ ἡμέρες, ἀγνώριστος στὰ χάλια του, μ' ἓνα δισάκκι στὸν ὄμο, ξεκίνησε πεζοπορώντας και σιγοτραγουδώντας τὰ θούρια τοῦ ΕΛΑΣ. Μὲ χαιρετισμούς ἐγκάρδιους πρὸς τοὺς συντρόφους ποὺ συναντοῦσε στὸ δρόμο, ἔφθασε ἀνενόχλητος σὰν γνήσιος κι' αὐτὸς ἐλασίτης μέχρι τὴν Ἀθήνα και φιλοξενήθηκε γιὰ δυὸ βραδιὲς στὸ σπίτι τῆς ὁδοῦ Ζαΐμη 27 τῆς κυρίας Κατίνας Στάθη (κατόπιν κυρίας Μιχ. Ἀναστασιάδη). Βγαίνοντας τὸ ἀπόγευμα τῆς μεθεπόμενης γιὰ ἓνα μικρὸ, ὅπως τοὺς εἶπε, περίπατο—στὴν πραγματικότητα γιὰ νὰ ἐπισκεφθῆ ἓνα συγγενικὸ σπίτι στὴν ὁδὸ Οἰκονόμου—τὸν συνέλαβαν γιὰ ὄμηρο. Ὅπως μοῦ ἔχει διηγηθῆ ὁ ἴδιος, ἀπέναντι ἀπὸ τὸ σπίτι αὐτὸ τῆς ὁδοῦ Οἰκονόμου, βρισκόταν ἓνα μυστικὸ φυλάκιο τοῦ ΕΛΑΣ μὲ ἀρκετοὺς νεαρούς. Ἐνας ἀπ' αὐτούς, φοιτητῆς, τὸν ἐγνώρισε και φρόντισε νὰ τὸν συλλάβουν. Κι' ἦταν ἀκριβῶς ἐκεῖνος, ποὺ χάριη στὴ μεσολάβησή του, λίγους μῆνες πρὶν, εἶχε σωθῆ ἀπὸ τὰ νύχια τῶν Γερμανῶν. Ὁ Χόνδρος, μετὰ τὴ σύλληψή του, ὠδηγήθηκε στὸ Περιστερι κι' ἀπ' ἐκεῖ μαζί μὲ ὄλη τὴν τραγικὴ πολυάριθμὴ ὁμάδα τῶν ὁμήρων τοῦ ΕΛΑΣ, μέχρι τὰ Κρῶρα. Μᾶς διηγεῖτο τακτικά μὲ πολὺ χιοῦμορ τὴν περιπέτειά του ἐκεῖνη και τὶς διαφορὲς ταλαιπωρίες του, ποὺ κι' αὐτὲς τὶς δέχτηκε μὲ τὴ γνωστὴ στωικότητα και ἀφέλεια. Ἀκμαῖος, μὲ σιδερένια ὑγεία, και λιτοδίαιτος ἐκ φύσεως, ἂν δὲν φοβόταν γιὰ τὴ ζωή του, θὰ εὑρισκε τὴν μέχρι ἐκεῖ πεζοπορία του σὰν μιὰ ἐνδιαφέρουσα ἐκδρομὴ.

Ἡ περιπέτειά του αὐτὴ εἶχε σὰν κυριώτερη ἀφορμὴ τὴν ἐπιθυμία του νὰ συναντηθῆ μὲ τοὺς ἄλλους, ἀποκλεισμένους στὴν Ἀθήνα, συγγενεῖς του και νὰ ξαναγυρίση, ἀφοῦ θὰ ἐξασφάλιζε και μερικὰ φαγώσιμα, στὸ σπίτι του τοῦ Ψυχικοῦ. Ὅπως μοῦ διηγήθηκε μιὰ κυρία φίλη και τῶν δυὸ μας, παλιὰ μαθητριά του στὸ Πανεπιστήμιο, ποὺ ἦταν γειτόνισσά του στὸ Ψυχικὸ, λίγες ἡμέρες προηγουμένως, εἶχε ἐπίμονα ἀρνηθῆ τὴν προσφορὰ τῆς νὰ τὸν φυγαδεύση στὴν Ἀθήνα. Ἀξίζει ν' ἀναφέρω ὅλο αὐτὸ τὸ ἐπεισόδιο ὅπως ἀκριβῶς ἡ ἴδια μοῦ τὸ περιέγραψε.

Ὁ Ἄγγλος ἀξιωματικὸς Shepherd Hill, ἓνας ἀπὸ τοὺς συνδέσμους τῶν συμμάχων μὲ τὴν ἐδῶ Ἀντίσταση, κρυβόταν κατὰ τὴ διάρκειά τῆς κατοχῆς στὸ σπίτι τῆς, στὸ Ψυχικὸ, και ριψοκινδυνεύοντας κυκλοφοροῦσε σὰν Σουηδὸς ἀπεσταλμένος τοῦ Διεθνοῦς Ἐρυθροῦ Σταυροῦ. Κατὰ τὸν Δεκέμβριο τοῦ 1944 γύριζε στὸ ἐλασσοκρατούμενο Ψυχικὸ μ' ἓνα αὐτοκίνητο σκεπασμένο μὲ τὴν ἀμερικανικὴ σημαία, κάνοντας τὴν Ἀμερικανὸ, κι' ἔσωζε, ὅσους μπορούσε, μεταφέροντάς τους στὴν ἐλεύθερη περιοχή τῆς Ἀθήνας. Φυσικὸ ἦταν ὁ Shepherd νὰ σώση, μαζί μὲ τοὺς ἄλλους, σ' αὐτὲς τὶς ἐξορμήσεις του, και τὴν οἰκογένειά τῆς. Μάλιστα ἔφτασε τὴν τελευταία στιγμή, μόλις εἶχε πάρει πρόσκληση νὰ παρουσιαστῆ στὴν πολιτοφυλακὴ «γιὰ μιὰ μικρὴ ἀνάκριση» μὲ τὰ γνωστὰ ἀσφαλῶς ἐπακόλουθα. Φεύγοντας, τὴν κρίσιμη αὐτὴ ὥρα, μὲ τὸ κατάφορτο ἀπὸ ἀνθρώπους αὐτοκίνητο,

την οικογένειά της και άλλους, συνάντησαν στο δρόμο τὸν Χόνδρο. Σταμάτησαν κι' εκείνη τὸν θερμοπαρακάλεσε νὰ μπῆ κι' αὐτὸς γιὰ νὰ σωθῆ. Ὁ Χόνδρος, ἀμετάπειστος, ἀρνήθηκε. Δὲν ἤθελε ν' ἀφήσῃ τοὺς ἄλλους, τοὺς δικούς του, μόνους. Δὲν ἔβλεπε—καλόπιστος κι' ἀνυποψίαστος πάντα—τὸν κίνδυνο. Ἔλεγε πὼς δὲν εἶχε λόγους νὰ φοβᾶται καὶ δὲν πίστευε πὼς θὰ βρισκόταν ἄνθρωπος νὰ θέλῃ τὸ κακὸ του. Ὁ Shepherd ὑποσχέθηκε νὰ τὸν θυμηθῆ σὲ ἄλλο δρομολόγιο. Δὲν πρόλαβε ὁμως νὰ ξαναφροντίσῃ γιὰ τὸν Χόνδρο. Ἐνα - δυὸ μέρες μετὰ, σὲ μιὰ ἀπ' αὐτὲς τὶς διαδρομές του, τραυματίστηκε βαρεῖα ἀπὸ βλήμα ὄλμου, μπροστὰ στὸ Ξενοδοχεῖο «Ἀκροπόλ», μεταφέρθηκε στὸν «Εὐαγγελισμό» κι' ἐκεῖ ξεψύχησε. Τὴν ἥρωικὴ κατάβαση ὁ Χόνδρος πρὸς τὴν Ἀθήνα, πού περιέγραψα, τὴν ἀποφάσισε λίγες μέρες ἀργότερα, περισσότερο γιὰ νὰ ἐξασφαλίσῃ, ὅπως ἔλεγε, τρῶφιμα στοὺς δικούς του, πού κινδύνευαν νὰ πεθάνουν τῆς πείνας*.

Λίγο μετὰ τὴν περιπέτειά του αὐτῆ, ἀρχὲς τοῦ 1945, ἦρθε ἀπὸ τοὺς πρώτους καὶ συνεργάστηκε μαζί μας γιὰ τὴν ἴδρυση μιᾶς ἐθνικιστικῆς ὀργανώσεως, πού προβλεπόταν νὰ τὴν ἀποτελέσουν ἀποκλειστικὰ πνευματικοὶ ἄνθρωποι καὶ θὰ εἶχε κύριο σκοπὸ—ὁ πόλεμος συνεχιζόταν ἀκόμα—προβάλλοντας ἱστορικὰ στοιχεῖα καὶ προπαγανδίζοντας μετὰ τοῦ πνευματικοῦ κόσμου τῶν συμμάχων, νὰ ζητήσῃ τὴν συμπάραστασή τους στὴ δικαίωση τῶν ἐθνικῶν μας ἀξιώσεων κατὰ τὴν ἀναμενόμενη προσεχῆ εἰρήνη. Ν' ἀγωνισθῆ γιὰ τὶς ἀπαιτήσεις μας στὴν Βόρ. Ἠπειρο, στὴν Βόρ. Θράκη καὶ τὰ Δωδεκάνησα καὶ σχετικὰ μὲ τὰ ἐσωτερικὰ μας, νὰ φροντίσῃ γιὰ τὴν προστασία μας ἀπὸ τὸν Κομμουνισμό. Αὐτὴ ἡ προσπάθεια, παρὰ τὶς πολλὰ συναντήσεις καὶ συζητήσεις, δὲν κατῴρθωσε δυστυχῶς τελικὰ νὰ γίνῃ πραγματικότητα καὶ νὰ ἐμφανισθῆ ἐπίσημα καὶ γι' αὐτὸ δὲν ἔγινε εὐρύτερα γνωστή**.

Δεῖγμα χαρακτηριστικὸ τῆς φανατικῆς πάντα ὑπεράσπισης ἀπὸ μέρος τοῦ Χόνδρου τῆς ἐθνικῆς μας παρακαταθήκης καὶ τῆς μαχητικῆς προστασίας τῶν ὁρίων τῆς ἑλληνικῆς Πατρίδας εἶναι καὶ ἡ διαμάχη πού δημιουργήθηκε κατὰ τὸ 1955, μὲ ἀφορμὴ τὰ γραφόμενά του. Ἐκείνη πού περιέπλεξε καὶ μένα προσωπικά, ὥστε νὰ γίνω ὁ στόχος γιὰ ὠρισμένη μερίδα τοῦ κλάδου μας. Τῆ χρονιά αὐτῆ εἶχα βρεθῆ Πρόεδρος τῆς Ἐπιτροπῆς τῶν «Χημικῶν Χρονικῶν». Ἦταν λίγο μετὰ

* Ἡ περιγραφή τοῦ ἐπεισοδίου αὐτοῦ ἔχει δημοσιευθῆ καὶ στὰ «Χημικὰ Χρονικά, Γεν. Ἐκδόσεις» (Τεύχος Ἰανουαρίου—Φεβρουαρίου 1974, σελ. 25).

** Γιὰ τὴν ὀργάνωση αὐτῆ κινήθηκε πρώτος ὁ ἀείμνηστος Ἰωάν. Καρρᾶς, Διευθυντῆς τοῦ Γεν. Χημείου τοῦ Κράτους, πού εἶχε ἰδιαίτερα μελετήσῃ καὶ διατηροῦσε πλούσιο ἀρχεῖο μὲ πολὺτιμα στοιχεῖα γιὰ τὸ Βορειοηπειρωτικὸ καὶ Μακεδονικὸ μας πρόβλημα. Ζήτησε ἀρχικὰ τὴν βοήθεια τοῦ μακαρίτη Διον. Καραθανάση καὶ μένα. Στὸ κάλεσμά μας ἦλθαν κοντὰ μας, ἐνδιαφερόμενοι γιὰ τὴν πραγματοποίηση τῆς ἰδέας, ἀρκετοὶ σημαίνοντες πατριῶτες. Πρώτοι ὁ Μητροπολίτης Ἀργυροκάστρου Παντελεήμων καὶ ὁ Καθηγητῆς Χόνδρος. Μερικοὶ ἀκόμη συνάδελφοι καὶ ἄλλοι ἐξέχοντες Ἀθηναῖοι. Οἱ συναντήσεις μας γίνονταν στὸ φιλόξενο σπίτι τοῦ φίλου μου Λεων. Μαγκριώτη καὶ τῆς γυναίκας του ἰατροῦ Σαπφῶς, τὸ γένος Οἰκονομιδῆ, στὴν ὁδὸ Δερβενίων 33, ὅπου τότε προσωρινὰ κατοικοῦσα.

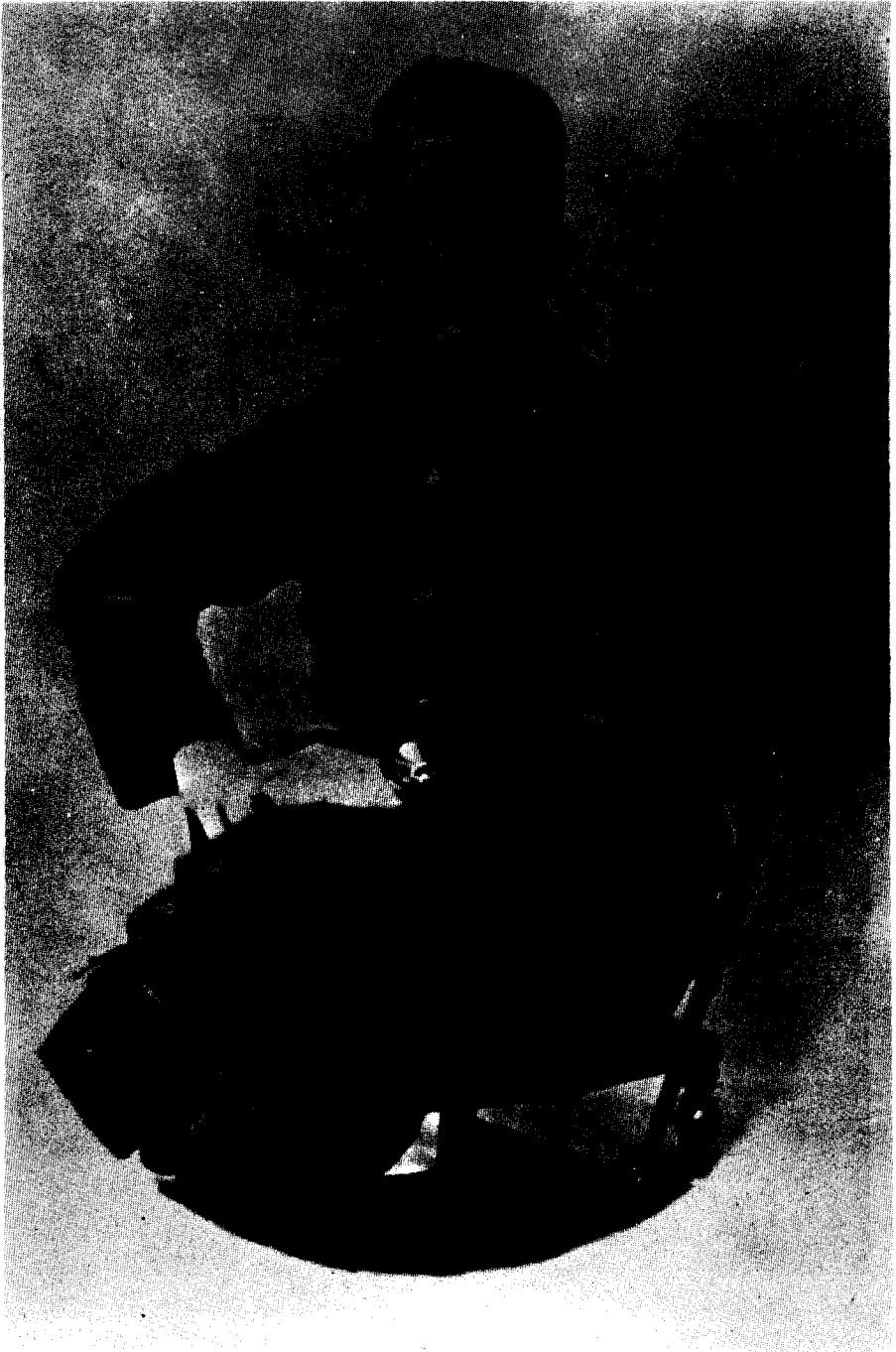

Ο ΚΑΘΗΓΗΤΗΣ ΔΗΜΗΤΡΙΟΣ Κ. ΧΟΝΔΡΟΣ
(Φωτογραφία τοῦ 1930)

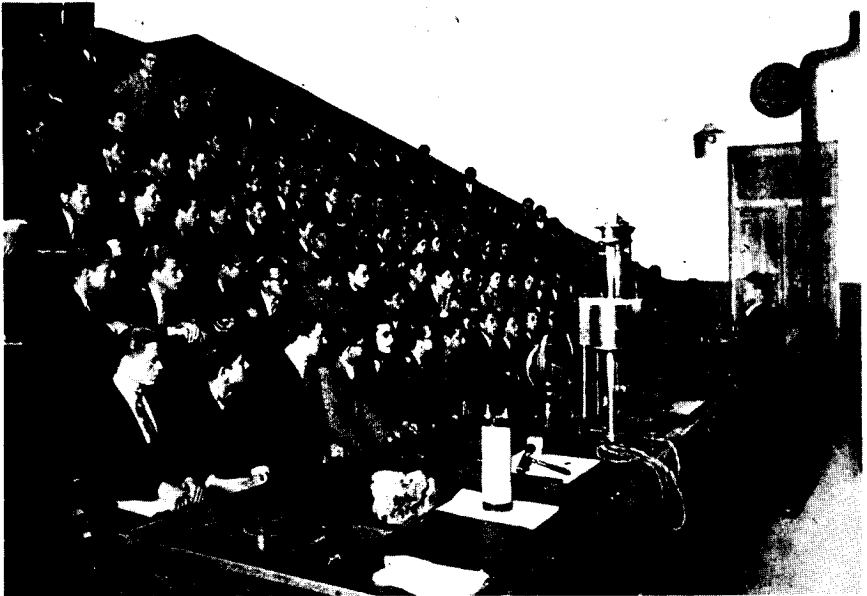

Ὁ Καθηγητὴς Δ. Χόνδρος σὲ ἡλικία περίπου 23 ἐτῶν τελειόφοιτος τότε τῶν Φυσικῶν Ἐπιστημῶν (1905).

Μιὰ ἀπὸ τὶς αἰθούσες ἀσκήσεων Φυσικῆς. Στὴ φωτογραφία οἱ τότε βοηθοὶ τοῦ Ἐργαστηρίου Βασιλ. Κυριαζόπουλος, μετέπειτα Καθηγητὴς τοῦ Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης, καὶ Ἄντ. Δεληγιάννης, μετέπειτα Καθηγητὴς τοῦ Ε. Μ. Πολυτεχνείου. (Φωτογραφία τοῦ 1923).

Ὁ Καθηγητὴς Δ. Χόνδρος μαχητὴς τῶν βαλκανικῶν πολέμων μὲ τὸ βαθμὸ τοῦ ὑποδεκανέα. Φωτογραφία παρμένη στὴ Χίο, τὸ 1912, μετὰ τὴν κατάληψή της ἀπὸ τὸν ἑλληνικὸ στρατό. (Παρεχωρήθη ἀπὸ τὴν ἀδελφὴ του Κυρία Νίνα Συναδινοῦ).

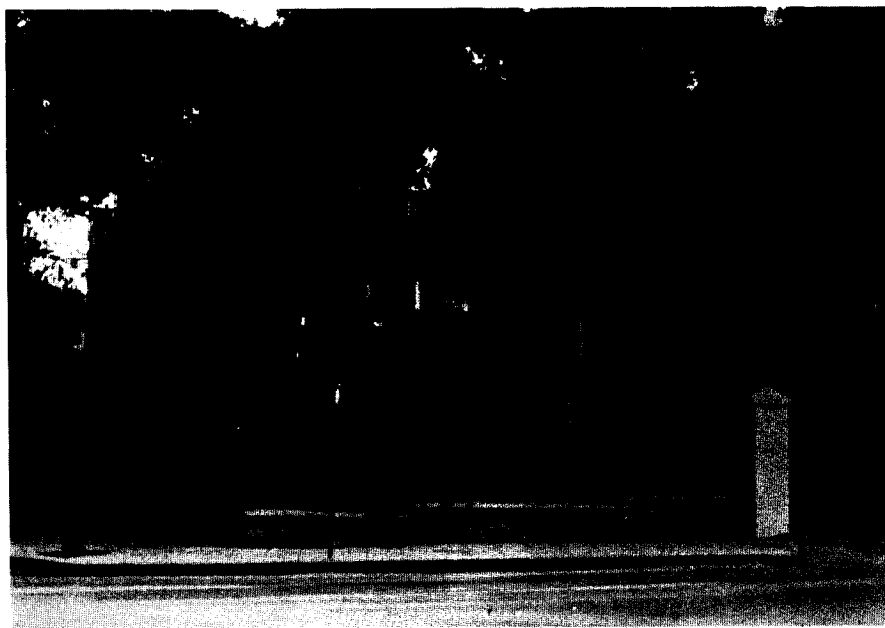

‘Ο Καθηγητής Δ. Χόνδρος την ώρα που εξετάζει πτυχιακά στο Φροντιστήριο τής Φυσικομαθηματικής Σχολής. (Φωτογραφία Ι. Κανδήλη, τοῦ 1923, παρμένη λαθραία παρά τή σχετική ἀπαγόρευση).

‘Ο Δ Χόνδρος τήν ώρα τής διδασκαλίας του στο μεγάλο ἀμφιθέατρο τοῦ Χημείου. (Φωτογραφία τοῦ 1923).

Μιά συνάντηση δυο άλησμόνητων φίλων: Δ. Χόνδρου και Ρένου Δαρρίγου, κατά την έκδρομη τῆς Ἐλευσίνας 1938. Περιεργάζονται μιὰ ἐνδιαφέρουσα φωτογραφικὴ μηχανή. (Φωτογραφία Ι. Κανδήλη).

Τὸ ἰδιαιτέρο γραφεῖο τοῦ Καθηγητῆ Δ. Χόνδρου στὸ Ἐργαστήριο Φυσικῆς. Ἡ εἰκόνα ἐπάνω ἀπὸ τὴ βιβλιοθήκη εἶναι τοῦ προκατόχου τοῦ Καθηγητῆ Τιμολέοντος Ἀργυροπούλου. (Φωτογραφία 1923).

Τὸ σπίτι τοῦ Δ. Χόνδρου στὸ Παλαιὸ Ψυχικόν. Ἡ πλευρὰ ἀπὸ τὴν ὁδὸ Μιλ. Μαλακᾶση. (Φωτογραφία πρόσφατη Ἰ. Κανδήλη).

Ἡ ἄλλη πλευρά τοῦ σπιτιοῦ τοῦ Χόνδρου στό Ψυχικό καί ἡ εἴσοδος τοῦ κήπου του ἀπό τήν ὁδὸ Στρατηγοῦ Καλλάρη. (Φωτογραφία πρόσφατη Ἰ. Κανδήλη).

Τὸ σπίτι πὺ ἔμεινε τὰ τελευταῖα χρόνια, ὅπου καί πέθανε ὁ Δ. Χόνδρος, στό Ψυχικό. Κατοικοῦσε στό γωνιακὸ διαμέρισμα τοῦ πρώτου πατώματος. (Φωτογραφία πρόσφατη Ἰ. Κανδήλη).

Αδελφὲ Χρόνιου

Ἀγαθὴ Κουκουμτζέλη

Σίγουρα εἶς ἄλλο
ἀπὸ τὸν ἀδελφόν σου
ἔγραψα εἰς, ἀπὸ τὴν
ἐπιστολήν σου εἰς τὴν
ἐν τῇ ἐπιστολῇ σου
πρὸς τὸν πατέρα σου.

Ὁ ἀδελφὸς σου ἀκούει
καὶ ἀντιλαμβάνεται τὴν
ἐπιστολήν σου εἰς τὴν
ἐν τῇ ἐπιστολῇ σου
πρὸς τὸν πατέρα σου.
Ἄλλοι γὰρ ἀκούει
καὶ ἀντιλαμβάνεται τὴν
ἐπιστολήν σου εἰς τὴν
ἐν τῇ ἐπιστολῇ σου
πρὸς τὸν πατέρα σου.

Ὁ ἀδελφὸς σου ἀκούει
καὶ ἀντιλαμβάνεται τὴν
ἐπιστολήν σου εἰς τὴν
ἐν τῇ ἐπιστολῇ σου
πρὸς τὸν πατέρα σου.

Ὁ ἀδελφὸς σου ἀκούει
καὶ ἀντιλαμβάνεται τὴν
ἐπιστολήν σου εἰς τὴν
ἐν τῇ ἐπιστολῇ σου
πρὸς τὸν πατέρα σου.
Ὁ ἀδελφὸς σου ἀκούει
καὶ ἀντιλαμβάνεται τὴν
ἐπιστολήν σου εἰς τὴν
ἐν τῇ ἐπιστολῇ σου
πρὸς τὸν πατέρα σου.

Ἐπιχρῆσθαι ἐν 58

Ἐνα αὐτόγραφο τοῦ Καθηγητῆ Δ. Χρόνιου. Γράμμα του πρὸς τὸν μαθητὴ του, Καθηγητὴ Θ. Κουκουμτζέλη. (Παρεχωρήθη ἀπὸ τὸν τελευταῖο. Φωτογραφία ὑπὸ σχετικὴ σμίκρυνση).

τὸ θάνατο τοῦ μεγάλου Einstein. Σκέφθηκα πὼς τὸ περιοδικό μας ἔπρεπε νὰ τιμή-
ση ἀνάλογα τὴ μνήμη τοῦ μεγάλου φυσικοῦ καὶ ὅτι δὲν ὑπῆρχε ἄλλος καταλληλό-
τερος νὰ γράψῃ γιὰ κεῖνον παρὰ ὁ Χόνδρος. Αὐτὸς πρωτοδίδαξε κι' ἐκεῖνος ἦταν
ὁ περισσότερο μελετημένος ἐπάνω στὴν θεωρία τῆς σχετικότητας. Πῆγα λοιπὸν
καὶ τὸν παρακάλεσα νὰ γράψῃ ἓνα ἄρθρο γιὰ τὸν ἄνθρωπο καὶ τὸν ἐπιστήμονα
Einstein, ὅπως θὰ τὸ νόμιζε καὶ θὰ τὸ ἤθελε καλλίτερο. Ἀρνήθηκε στὴν ἀρχή,
μὰ φίλος μου πιά, δὲν μπόρεσε νὰ ἐπιμένῃ περισσότερο καὶ δέχτηκε στὸ τέλος
τὴν παράκλησή μου.

Ἐνθουσιασμένος παρέλαβα σὲ λίγες μέρες τὸ χειρόγραφό του. Ἦταν ἓνα ἀπὸ
τὰ ὠραιότερα κείμενά του. Μιά γλαφυρὴ «σκιαγραφία», ὅπως ὁ ἴδιος τὴ χαρακτη-
ριζε, τοῦ μεγάλου φιλοσόφου καὶ τοῦ ἔργου του, ποῦ θὰ τιμοῦσε ἐξαιρετικὰ τὸ
περιοδικό μας. Στὸν ἐπίλογό του ὁμως κρυβόταν μιὰ καμουφλαρισμένη βόμβα,
ποῦ ἀμέσως κατάλαβα ὅτι μποροῦσε νὰ ἐκραγῆ μὲ καταστροφικὰ ἀποτελέσματα.
Γιατί, χωρὶς κανένα λόγο καὶ καμμιὰ σχέση μὲ τὸ ἐπιστημονικὸ θέμα, μὲ τὸ ὁποῖο
ἀσχολεῖτο, ἀνακάτευε τὴν πολιτικὴ. Μὴ μπορῶντας, παρὰ τὸν μεγάλο θαυμασμό
ποῦ εἶχε νὰ συγχωρήσῃ στὸν μοναδικὸ αὐτὸν ἐπιστήμονα τὶς γνωστὲς πολιτικὲς
δοξασίες του, ἔγραφε πὼς τὸν ἐπισκέφθηκε τελευταῖα ὁ Γραμματέας τοῦ Einstein,
φέρνοντας τὰ χαιρετίσματά του, ὕστερα ἀπὸ προηγούμενο ταξίδι του στὴ Βουλγα-
ρία, καὶ τοῦ γνώρισε πὼς ἐρχόταν στὴν Ἑλλάδα γιὰ νὰ προτείνῃ δημοψήφισμα
τῶν κατοίκων τῆς Μακεδονίας, μὲ τὸ ἐρώτημα ἂν θέλουν νὰ μείνῃ ἢ περιοχὴ τους
στὴν Ἑλλάδα ἢ νὰ γίνῃ Βουλγαρικὴ. Ἡ ἐπίσκεψη αὐτὴ στὸν Χόνδρο ἐρμηνευό-
ταν σὰν βολιδοσκοπήσή του, γιὰ τὴν ἐκ μέρους του ἐνίσχυση τῆς πρότασης. Καὶ
γράφει στὸ ἄρθρο του ὅτι τοῦ ἀπήντησε: «Ξέρω πολὺ καλά τί θέλουν οἱ Μακεδό-
νες. Εἶμαι εἰρηνόφιλος ὅσο ὁ ἀφέντης σου, ἀλλ' ἂν πρόκειται κανεὶς νὰ πειράξῃ
τὶς βόρειές μας ἐπαρχίες, θὰ πολεμήσω καὶ ἐγὼ καὶ οἱ ἄλλοι Ἕλληνες καὶ μὲ τὰ
νύχια καὶ μὲ τὰ δόντια».

Ὁ θυμὸς τοῦ Χόνδρου ἦταν βέβαια δικαιολογημένος, ἀλλὰ τὸ μνημονευό-
μενο ἱστορικὸ αὐτὸ ἐπεισόδιο δὲν εἶχε καμμιὰ θέση αὐτὴ τὴν ὥρα, σ' αὐτὸ τὸ ἄρθρο.
Τὸν θερμοπαρακάλεσα λοιπὸν νὰ βγάλῃ τὴν περικοπὴ αὐτὴ, τονίζοντάς του τὸν
προβλεπόμενο κίνδυνο ἄσκοπης κατακραυγῆς ἀπὸ μέρους τῶν θαυμαστῶν τοῦ
Einstein, ποῦ εἶχαν τὶς ἴδιες μ' ἐκεῖνον πολιτικὲς δοξασίες. Ὁ Χόνδρος, ἀγύριστο
πάντα κεφάλι, οὔτε συζήτηση δέχτηκε. Ξαναπῆγα μετὰ μερικὲς μέρες μῆπως τὸν
μαλακῶσω, ἀλλὰ καὶ πάλι ἐκεῖνος ἀμετάπειτος: «Ἄκουσε, μοῦ εἶπε, ἢ τὸ βάζεις
ὀλόκληρο, ὅπως σοῦ τὸ ἔδωσα, ἢ μὴν τὸ δημοσιεύσης καθόλου».

Φυσικὰ, μὴ μπορῶντας νὰ κάνω ἀλλιῶς, τὸ ἔβαλα ἀκέραιο, μὰ οἱ φόβοι μου
ἐπαλήθευσαν*. Ἀκολούθησε ἄρθρο ἐνὸς ἄλλου μεγάλου ἀπὸ τοὺς δικούς μας,
τοῦ Προκόπη Ζαχαρία, Ὁμοτ. Καθηγητῆ Φυσικοχημείας τοῦ Πολυτεχνείου, ποῦ
ἀρνιόταν τὴν ὀρθότητα τῆς θεωρίας τοῦ Einstein καὶ καυτηρίαζε σκληρὰ τὴν

* «Χημικὰ Χρονικά», Τόμος 20Α, 1955, τεύχος 7, σελ. 41.

πολιτική του κοσμοθεωρία. Συμπεριλάμβανε μάλιστα στην πολεμική του ακόμα και τόν Χόνδρο, πού με τὸ ἄρθρο του, παρ' ὅλη τὴν τελευταία περικοπή του, δὲν ἔπαυε νὰ δείχνῃ πὼς τὸν θαυμάζει γιὰ τὸ μεγάλο ἐπιστημονικό του ἔργο. Τὸ δημοσίευμα αὐτὸ τὸ λογόκρινα βέβαια λιγάκι βγάζοντας ὀρισμένες ὑπερβολικά ἄσχημες κρίσεις του, ἀλλὰ ὑποχρεωμένος ἀπὸ τὸν κανονισμό τὸ δημοσίευσσε κι' ἐκεῖνο*. Ὑστερα ἀπ' αὐτὸ κορυφώθηκε πιά ἡ κατακραυγὴ ἐναντίον τοῦ περιοδικοῦ καὶ μένα, παρ' ὅλη τὴ δῆλωσή μας, ὅτι δὲν υἱοθετοῦμε τὶς ἀπόψεις τοῦ Ζαχαρία καὶ ὅτι ἡ δημοσίευση ἔγινε κατὰ καθῆκον. Καὶ ἡ συζήτηση συνεχίστηκε ζωηρῆ καὶ ἀπὸ τὶς στήλες τοῦ περιοδικοῦ** καὶ μέσα στοὺς κύκλους τῆς Ἐνώσεώς μας.

Ἡ πρόταση αὐτὴ πού ἔγινε στὸν Χόνδρο ἀπὸ τὸν περίφημο γραμματέα τοῦ Einstein φαίνεται πὼς τὸν εἶχε πολὺ ἐξοργίσει. Γιατὶ καὶ παλιότερα πρὸ τῆς δημοσίευσης τοῦ ἄρθρου του, κατὰ τὸ 1952, ὅπως διηγεῖται ὁ φίλος συνάδελφος κ. Κωνστ. Σ. Ἀποστολόπουλος, τὸ ἀνάφερε κατὰ τὴν διδασκαλία του. Ὅταν μιλοῦσε γιὰ τὸν Einstein καὶ τὴν θεωρία του, θυμόταν καὶ τὸν γραμματέα μετὰ τὴν πρότασή του καὶ τοὺς ἔλεγε: «Αὐτὸς ὁ κύριος, πού δὲν ἦταν Φυσικὸς ἀλλὰ γιατρός, ἐπέδωκε μετὰ τὸν τρόπο του ἡ Μακεδονία μας νὰ γίνῃ Βουλγαρικὴ. Ἐκεῖνος καὶ οἱ ἄλλοι δὲν ἔχουν πληροφορηθῆ αὐτό, πού καὶ ἡ τελευταία Δασκαλίτσα τῶν Μακεδονικῶν χωριῶν μας γνωρίζει, τὸ τί θὰ πῆ βουλγαρικὴ θηριωδία». Καὶ γεμάτος ὀργὴ καὶ μαχητικότητα χτυποῦσε τὸ χέρι του στὴν ἔδρα καὶ ἐπανελάμβανε: «Ἄν κινδυνέψῃ ἀπ' αὐτοὺς ἡ Μακεδονία μας, θὰ πάω νὰ πολεμήσω μετὰ τὰ νύχια καὶ μετὰ τὰ δόντια, μαζί μ' ὄλους τοὺς ἄλλους». Ἔτσι σκεφτόταν παρὰ τὰ 70 χρόνια του, ὁ σοφὸς Καθηγητὴς καὶ ἀγέραστος αὐτὸς πατριώτης***.

Ὁ Χόνδρος κατὰ τὰ πρῶτα χρόνια ἔμενε, ὅπως εἶπαμε, σὰν ἐνοικιαστής, στὴν πολυκατοικία τῆς ὁδοῦ Ἡρώδου τοῦ Ἀττικοῦ. Ἀργότερα ἀποφάσισε ν' ἀποκτήσῃ ἕνα καλύτερο δικό του σπίτι, ἔξω ἀπὸ τὴν Ἀθήνα, μεγάλο καὶ ἄνετο, ὅπως τὸ ὄνειρευόταν. Καὶ ἐπιβλέποντάς το ὁ ἴδιος, νὰ ἐφαρμόσῃ σ' αὐτὸ τὶς δικές του ἀρχιτεκτονικὲς ἐμπνεύσεις. Πραγματικὰ ἔχτισε στὴ γωνία τῶν ὁδῶν Μιλτ. Μαλακάση καὶ Στρατηγοῦ Καλάρη τοῦ Παλαιοῦ Ψυχικοῦ ἕνα ἀληθινὸ μικρὸ μέγαρο σὲ μιὰ μεγάλῃ δασωμένη ἔκταση. Γεμάτος πάντα ἀπὸ τοὺς ἐnthουσιασμούς του, παιδεύτηκε ἀρκετὰ χρόνια μέχρι νὰ τὸ τελειώσῃ, καὶ συνεπαρμένος ἀπὸ τὰ δικά του μεγαλόπνοα σχέδια καὶ τὶς πρωτότυπες, δικῆς του ἐπινόησης, ἐγκαταστάσεις του, παιδεύτηκε πολὺ καὶ ἐξαντλήθηκε οἰκονομικά.

Ἀργότερα, λίγα χρόνια μετὰ τὴν κατοχὴ, ὅταν πιά εἶχαμε γίνῃ φίλοι καὶ τὸν ἐπισκεπτόμουν τακτικὰ στὸ σπίτι του αὐτὸ τοῦ Ψυχικοῦ, θαύμαζα τὴν μεγαλοπρέπειά του καὶ τὸν ἀπέραντο, μετὰ τὴν πίσίνα του, κῆπο του, τὴν ἀπλοχωριά τοῦ ἐσω-

* «Χημικὰ Χρονικὰ» Τόμος 20Α, 1955, τεύχος 8 - 9, σελ. 86.

** «Χημικὰ Χρονικὰ» Τόμος 20Β, 1955, τεύχος 10, σελ. 59 καὶ Τόμος 21Α, 1956, τεύχος 1 σελ. 21.

*** Σχετικὴ ἐπιστολὴ τοῦ κ. Κ. Σ. Ἀποστολοπούλου ἔχει δημοσιευθῆ στὰ «Χημικὰ Χρονικὰ, Γεν. Ἐκδόσις» (Τεύχος Ἰανουαρίου—Φεβρουαρίου 1974, σελ. 26).

τερικου του, με τις μεγάλες αίθουσες υποδοχής, τις στολισμένες με ώραϊα βαριά έπιπλα, αλλά και την εγκατάλειψή του χωρίς ανάλογη συντήρηση και σχεδόν χωρίς θέρμανση. Καθόμαστε σε μιὰ άκρη του τεράστιου σαλονιου του, εκείνος και εγώ, τουρτουρίζοντας από το κρύο, από το όποιο δεν κατάφερναν να μάς προφυλάξουν ούτε τα μεγάλα ώραϊα ταπέτα ούτε τα πολύπτυχα κόκκινα βελουδένια παραπετάσματα.

Το σπίτι αυτό τον στενοχώρησε πολύ οικονομικά, γιατί δεν μπορούσε να άντεπεξέλθη στα έξοδά του, και γι' αυτό αναγκάστηκε μερικά χρόνια μετά τον πόλεμο να το πουλήσει. Μοίρασε την αξία του στα παιδιά του* κι' εκείνος με την γυναίκα του εγκαταστάθηκε με ένοίκιο σ' ένα μικρό διαμέρισμα μιανής μικρής πολυκατοικίας του Ψυχικου στην οδό Χάουλαντ 4, δίπλα στο άμερικανικό Κολέγιο. Έκει μέσα μάζεψε μερικά από τα ώραϊα έπιπλά του, όσα ιδιαίτερα άγαπούσε.

Θυμάμαι πώς το δωμάτιο που καθόμαστε, όταν τα τελευταία χρόνια πήγαινα να τον επισκεφθώ, σ' αυτό το νέο σπίτι, μόλις άφηνε χώρο για μάς τους δυο κι' ένα μικρό τραπεζάκι για τους καφέδες μας, γιατί όλο τον άλλο τον γέμιζε ο τεράστιος, σ' ένα έξαιρετικά βαρύν έγγλέζικο σχέδιο, μπουφές του και το παλιό μεγάλο τραπέζι τής άλλοτε μεγαλόπρεπης τραπεζαρίας του.

Έτσι, λιγάκι προσφυγικά εγκαταστημένος, έζησε τα τελευταία χρόνια τής ζωής του, σ' αυτή την αποθήκη έπιπλων περισσότερο παρά κατοικία. Έκει μέσα στριφογύριζαν εκείνος και ή εύγενικιά άρχόντισσα γυναίκα του, ή πάντοτε άπλή και πρόσχαρη, τα παιδιά, τα έγγόνια και τα δισέγγονά του, που έρχονταν τακτικά να τον επισκεφθούν, κι' εμείς οι μαθητές και φίλοι του, που δεν τον λησμονούσαμε.

Αυθόρμητος, πάντα ένθουσιώδης και έγκάρδιος, σε ύποδεχόταν άνοιγοντας ο ίδιος την πόρτα, σιγοςφυρίζοντας κατά την συνήθειά του κάποιο μουσικό ρυθμό, και άπλούστατος, όπως κι' άν ήταν την ώρα εκείνη—πολλές φορές, το καλοκαίρι, μόνο μ' ένα κοντό σόρτς και ένα φανελλάκι—σε κάθιζε για μιὰ άτέλειωτη συζήτηση. Έδειχνε τέτοια χαρά για την παρουσία σου, ώστε διασκεδαζόταν ο δισταγμός σου και πειθόσουν άμέσως, από τη στάση του, πώς ο έρχομός σου του έδινε μόνο εύχαρίστηση και κανένα βάρος.

Και ή συζήτησή μας συνεχιζόταν επάνω στο ξεχείλισμα του άστεϊρευτου θησαυρου των γνώσεών του και των ώραϊων θεωριών του, για όλα τα προβλήματα τής ζωής και τής επιστήμης. Ξαναγουρίζει ή θυμησή μου σ' εκείνες τις άπολαυστικές όμιλίες του—διδασκαλίες θά ήταν ή κυριολεξία—κατά τα άπογεύματα αυτά, τα άλησιμόνητα, στο σπίτι του, μ' εκείνον όμιλητή και μένα μαγεμένο άκροατή του, όταν έπεφτε σιγά - σιγά το σούρουπο και στο μούχρωμα έξαύλωνόταν ή έκφρα-

* Παιδιά του είναι ή Κυρία Άμαλία Καμπάνη, ο κ. Κωνσταντίνος Χόνδρος, διακεκριμένος άεροπόρος, ή Κυρία Νινέττα Καλλιμασιώτη και ή πρό έτων άποθανούσα Μαρία Λούντρα.

στική φυσιογνωμία του, ἐνῶ ἀπ' τὸ μεγάλο παράθυρο τοῦ δωματίου αὐτοῦ παιχνίδιζε τὸ χρυσοπράσινο πυκνὸ φύλλωμα τῶν εὐκαλύπτων πού τὸ σκίαζαν, ἀπὸ τὸν παρακείμενο κήπο τοῦ Κολλεγίου.

Ἵσταν ἀκόμα γεμάτος ἀκμὴ καὶ δράση ἔφυγε ἀπὸ τὴν ἐνεργὸ καθηγεσία (1952) καὶ βρέθηκε ὁμότιμος, συνταξιούχος πιά τοῦ Πανεπιστημίου, δὲν περιώρισε καθόλου τὶς ἀπασχολήσεις του. Πάντα ἀεικίνητος καὶ ἀκαταπόνητος, νεανικὸς σχεδὸν στὴν ὑγεία, ἀσχολήθηκε γιὰ πολλὰ χρόνια μὲ πολλὰ ἐνδιαφέροντα. Καὶ μεταξὺ αὐτῶν περισσότερο τὸν ἀπασχόλησε, μέχρι τὸ θάνατό του, τὸ Βασιλικὸ Ἴδρυμα, ὅπου τὸν τοποθέτησε ὁ φίλος του βασιλιάς Παῦλος καὶ στὸ ὅποιο, ἀπὸ τὴν πρώτη ἰδρυσή του, τοῦ ἀνάθεσε ἡγετική θέση. ἽΗταν ὁ καταλληλότερος ἄνθρωπος στὴν κατάλληλη θέση καὶ ἀφιερῶθηκε ὁλόψυχα στὴν ἀνάδειξή του, προσφέροντας πολὺτιμες ὑπηρεσίες.

Γειτόνοι τὰ τελευταῖα χρόνια, σὰν κάτοικοι καὶ οἱ δυὸ τῆς ἴδιας περιοχῆς, ἐκτὸς ἀπὸ τὶς ἐπισκέψεις μου κοντὰ του, συναντιόμαστε τακτικά, πηγαίνοντας στὰ σπίτια μας, μέσα στὸ λεωφορεῖο—ἡ παλιὰ Σεβρολετ καὶ ἡ Μπουϊκ πού τὴν διαδέχθηκε ἀπὸ καιρὸ δὲν ὑπῆρχαν πιά. ἽΕκεῖ μέσα στριμωγμένοι καὶ κλυδωνιζόμενοι, στὰ σαράβαλα αὐτοκίνητα τῆς ἐποχῆς, συνεχίζαμε τὶς συζητήσεις μας. ἽΑν εἶχα προηγηθῆ καὶ μ' εὔρισκε καθισμένο δὲν ἐννοοῦσε μὲ κανένα τρόπο νὰ δεχθῆ τὴν παραχώρηση τῆς θέσης μου. Δὲν δεχόταν διαφορὲς οὔτε γιὰ λόγους ἱεραρχίας οὔτε γιὰ λόγους διαφορᾶς ἡλικίας. Καὶ μὴ μπορῶντας νὰ τὸν πείσω, οὔτε νὰ τὸν ἔχω ὀρθὸ μπροστά μου ὅταν ἐγὼ καθόμουν, ἀναγκαζόμουν νὰ σηκωθῶ κι' ἐγὼ καὶ νὰ παραχωρήσω σὲ κάποιον τρίτο τὴ θέση μου.

ἽΟ Καραμανλῆς, συμπατριώτης του καὶ μεγάλος θαυμαστής του, σὲ μιὰ ἀπὸ τὶς πρῶτες ἐκλογὲς γιὰ τὴν διεκδίκηση τῆς Πρωθυπουργίας, τὸν ἔπεισε νὰ βάλῃ ὑποψηφιότητα γιὰ βουλευτῆς Ἀθηνῶν τοῦ κόμματός του. ἽΟ Χόνδρος προεκλογικὰ ἦταν ἐνθουσιασμένος γι' αὐτὴ τὴν ἀπόπειρά του καὶ μεις οἱ μαθητὲς του ἀκόμα περισσότερο ἐνθουσιασμένοι πασχίζαμε νὰ τοῦ μαζέψουμε σταυροὺς. Πιστεύαμε πῶς οἱ ἄνθρωποι τοῦ πνεύματος τοῦλάχιστον, στὸν πασίγνωστο σοφὸ καὶ πρὸ παντὸς ἄγνὸ ἰδεολόγο Χόνδρο δὲν θ' ἀρνιόνταν ἓνα σταυρὸ. ἽΟτι οἱ ψηφοφόροι τοῦ Καραμανλῆ, αὐτὴ τὴ μεγάλη ρεκλάμα τοῦ κόμματός του, ἀπὸ μιὰ τέτοια προσωπικότητα, ἔπρεπε νὰ τὴν περισώσουν καὶ νὰ τὴν τοποθετήσουν στὴ Βουλὴ, σὰν σύμβολο. Καὶ ὅμως, ἀκολουθῶντας ἀνάλογη τύχη, στὴν ἴδια ἀπόπειρα μὲ τὸν μεγάλο Pasteur, ὁ Χόνδρος ἀπέτυχε. ἽἮρθε ἀπὸ τοὺς τελευταίους.

ἽἽσταν λίγες μέρες κατόπιν τὸν συνάντησα στὸ λεωφορεῖο, εἶδα ἓνα Χόνδρο γελαστὸ καὶ ἐνθουσιασμένο. «Τί θέλω ἐγὼ, μοῦ εἶπε, μὲ τὴν πολιτική; ἽΕμένα μὲ φθάνει πού μοῦ ἔδωσαν σταυρὸ ὅλοι οἱ παλιοὶ συμπολιτὲς μου, οἱ Ψυχικιώτες». Δὲν ἦταν μόνον ὅμως αὐτοί, οἱ λίγοι ἐκλεκτοί—οἱ σταυροὶ δὲν πέρασαν πολὺ τὴν χιλιάδα—μέσα σ' αὐτοὺς τοὺς λίγους, ἐνῶ ἀπουσίασε ὁ πολὺς πνευματικὸς κόσμος, ἦταν καὶ μερικοὶ ἄπλοιοὶ ἄνθρωποι, πού δὲν τὸ περίμενες νὰ τὸν ἔχουν ἀκουστὰ καὶ νὰ γνωρίζουν τὴν ἀξία τοῦ ἀνθρώπου. Θυμᾶμαι ὅτι προπαγανδίζοντας τὴν ἐκλο-

γή του, μεταξύ τών ἐργατικῶν ἀνθρώπων τῆς βιομηχανίας, ὑπῆρξαν ἐκεῖνοι πού μου ἀπαντοῦσαν: «Μὰ καὶ βέβαια θὰ τὸν σταυρώσω τὸν Χόνδρο, χρειάζονται στὴ Βουλὴ τέτοιοι ἄνθρωποι σοφοὶ καὶ δίκαιοι».

Καὶ ὁ Χόνδρος, ὁ δίκαιος, ὁ ἀγνός, ὁ σοφὸς ἔμεινε ὁ ἀπλὸς καὶ ἀνεπιτήδευτος ἄνθρωπος, μόνο μὲ τὸν θαυμασμό καὶ τὴν ἀγάπη τῶν μαθητῶν του καὶ τῶν διαλεχτῶν φίλων του. Δὲν ἔγινε ἀκαδημαϊκός. Ἄσυμβιβαστος καὶ ἀπόλυτος στὶς κρίσεις του καὶ τὰ λόγια του, παρὰ τὴν ἀναγνώριση καὶ τὴν ἐκτίμηση πού τοῦ ἔτρεφαν, τὸν θεωροῦσαν ἐπικίνδυνο γιὰ τὶς συναλλαγές τους καὶ δὲν τοῦ ἐμπιστεύονταν ἡγετικές θέσεις. Δὲν τὸν ἐξέλεξαν οἱ συνάδελφοί του ποτὲ Πρύτανη. Δὲν τὸν δέχτηκε ἡ πολιτικὴ. Μὰ γιὰ τὸ τελευταῖο μποροῦμε νὰ ποῦμε, πὼς ὑπῆρξε ἓνα μεγάλο εὐτύχημα γιὰ κεῖνον, ἀφοῦ τὸν ἔσωσε ἀπὸ τὸν κίνδυνο, μάλιστα κατὰ τὰ τελευταῖα χρόνια τῆς ζωῆς του, νὰ μολυνθῆ ἢ ἀσπιλη προσωπικότητά του ἀπὸ τὰ τερτίπια τῶν συναλλαγῶν της.

Ἄκατάβλητος, μέχρι τὰ τελευταῖα, καὶ νεανικώτατος, παρὰ τὰ 80 χρόνια τῆς ἡλικίας του, δὲν πίστευες γιὰ κεῖνον στὴ φθορὰ τοῦ χρόνου. Ξαφνικὰ ὅμως ἄρχισε νὰ ὑποφέρῃ καὶ νὰ μαραίνεται. Νὰ τρέχῃ στοὺς γιατροὺς καὶ τὰ νοσοκομεῖα. Ἦταν φανερὸ πὼς τὸν κατάτρωγε ἡ φοβερὴ ἀρρώστεια. Πάντα αἰσιόδοξος, κάθε φορὰ πού ἔβγαινε ἀπὸ τὸ Νοσοκομεῖο, μετὰ ἀπὸ κάποια παρηγορητικὴ θεραπεία, πίστευε πὼς ἔγινε τελείως καλὰ καὶ πὼς θὰ ξανάρχιζε, ὅπως πρὶν, τὴ ζωὴ του, ὄλο δρᾶση καὶ κίνηση.

Τὸν ἐπισκέφθηκα, λίγες μέρες πρὶν ἀπὸ τὸ θάνατό του, στὸ Νοσοκομεῖο «Ἀλεξάνδρας» πού βρισκόταν πάλι γιὰ κάποια σχετικὴ θεραπεία, μαζί μὲ μιὰ κοινὴ μας φίλη. Ἐκεῖνος στὸ κρεβάτι, πραγματικὸ ράκος, μὲ σκελετωμένο καὶ χαρακτηρισμένο τὸ πρόσωπό του, μὲ μαυροπράσινο τὸ χρῶμα του, μὰ πάντα λαμπερὰ καὶ ἀεικίνητα τὰ μάτια του. Γελαστός, σχεδὸν χαρούμενος, ἔχοντας κοντὰ του τὸν ἀκούραστο σύντροφό του, τὴ γυναίκα του, μᾶς μιλοῦσε εὐχαριστημένος χωρὶς κανένα κόπο. «Αὔριο θὰ γυρίσω σπιτί, μούλεγε. Τώρα καταλαβαίνω πολὺ καλὰ τὸν ἑαυτό μου καὶ νομίζω πὼς τούτῃ τῇ φορὰ πέρασαν ὅλα ἐκεῖνα πού μὲ βασάνιζαν. Θὰ σὲ εἰδοποιήσω σύντομα νὰ ρθῆς νὰ τὰ ποῦμε». Ἀποχαιρετιστήκαμε γιὰ τελευταῖα φορὰ. Ἄλλοίμονο, δὲν πρόλαβε νὰ μὲ εἰδοποιήσῃ.

Εἶχα μαζί τὴ φωτογραφικὴ μου μηχανὴ καὶ πηγαίνοντας σκεπτόμουν νὰ τοῦ ζητήσω νὰ μοῦ ἐπιτρέψῃ νὰ τὸν φωτογραφίσω. Ἄμα τὸν εἶδα ὅμως δὲν τὸ ἐτόλμησα. Γιατὶ ν' ἀπαθανάτισω, σκέφθηκα, μιὰ τόσο ἄσχημη στιγμή, ἀπὸ μιὰ τόσο ὡραία καὶ φωτεινὴ ζωὴ, μιανῆς ἀληθινὰ καταπληκτικῆς προσωπικότητος, πού πολὺ ἀγαπήθηκε καὶ λάμπρυνε πραγματικά, κατὰ τὸ πέρασμά της, τόσες πολλὲς κατακτήσεις τῆς Ἐπιστήμης καὶ τῆς κοινωνικῆς ζωῆς;

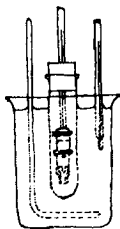
Ὁ Χόνδρος ἔσβησε ἡρεμα σὲ λίγες μέρες. Ἕνας ἀξέχαστος, σεμνός, ἀγνός, δίκαιος καὶ αἰσθηματίας ἄνθρωπος, ἓνας βαθυστόχαστος ἐπιστήμονας, πού ἀληθινὰ δόξασε καὶ τόσο πολὺ πλάτυνε τοὺς ὀρίζοντες τοῦ Φυσικομαθηματικοῦ κλάδου, ἐκεῖνος πού ὠδήγησε τὰ βήματα καὶ φώτισε χιλιάδες νέους ἐπιστήμονες,

μέσα σὲ μιὰ δλόκληρη 50ετία, εἶχε φύγει ἀπὸ τὴ ζωὴ καὶ εἶχε καταταγῆ στὸ Πάνθεο τῶν μεγάλων τῆς Ἱστορίας. Ἀπέθανε στίς 29 Ἰουλίου 1962.

Π Η Γ Ε Σ

Τὸ κεφάλαιο γιὰ τὸν ἀείμνηστο Καθηγητὴ Δημ. Χόνδρο ἐγράφηκε μὲ βάση κυρίως τὸ ἀτομικὸ μου ἀρχεῖο, τίς προσωπικὲς μου ἀναμνήσεις καὶ τίς συμπληρωματικὲς πληροφορίες ποὺ μοῦ ἔδωσαν οἱ φίλοι συνάδελφοι, ἐκεῖνοι ποὺ εἶχαν τὴν εὐτυχία νὰ ζήσουν κοντά του καὶ νὰ τὸν γνωρίσουν. Μεταξὺ αὐτῶν θὰ πρέπει νὰ ἀναφέρω ἰδιαίτερα τὴν νεώτερη ἀπὸ τίς ἀδελφές του Κυρία Νίνα Συναδινού, τοὺς καθηγητὰς κ. κ. Θ. Κουγιουμτζέλη, Μ. Ἀναστασιάδη καὶ Γ. Βάρβογλη καὶ τοὺς παλαιούς βοηθούς του κ. κ. Γεωργ. Λευκαδίτη καὶ Θεόδ. Καλλιβρούση. Ἐχει σὰν βάση, τὸ κεφάλαιο αὐτό, μὲ πολλὰς βελτιώσεις καὶ συμπληρώσεις, τὸ ἄρθρο μου ποὺ δημοσιεύτηκε στὰ «Χημικὰ Χρονικά, Γεν. Ἔκδοσις» τοῦ ἔτους 1973 (Τεύχος Νοεμβρίου—Δεκεμβρίου, σελ. 233 - 241).

Βοηθητικὲς πηγὲς ἦσαν ἀκόμη τὰ περιοδικὰ «Χημικὰ Χρονικά» καὶ «Δελτίον Φυσικῶν Ἐπιστημῶν», τῶν ἀντιστοιχῶν ἐτῶν, καὶ δημοσιεύματα σὲ ἄλλα περιοδικὰ ἢ καὶ ἐλεύθερα.

V

Ο ΚΑΘΗΓΗΤΗΣ ΓΕΩΡΓΙΟΣ Κ. ΑΘΑΝΑΣΙΑΔΗΣ

Ο ΑΠΑΡΑΜΙΛΛΟΣ ΔΙΔΑΣΚΑΛΟΣ ΤΗΣ ΦΥΣΙΚΗΣ – Ο ΔΕΞΙΟΤΕΧΝΗΣ ΠΕΙΡΑΜΑΤΙΣΤΗΣ

Ένας ακόμη μεγάλος μεταξύ των πρωτοπόρων των Φυσικών Έπιστημών, άφιερωμένος στον μεγάλο κλάδο της Πειραματικής Φυσικής, ήταν άναμφισβήτητα ο Γεώργιος Άθανασιάδης. Ύπηρξε εκείνος του οποίου ή πολύχρονη πανεπιστημιακή δραστηριότητα έχει συνδεθ ή με τ ή «πείραμα» και τ ή ακριβ ή «μέτρηση» των φυσικών φαινομένων. Που ή ακόμα ή άμίμητη διδασκαλία του άπο τ ήν έδρα, για τ ήν εξήγηση και τ ήν άπόδειξη των άρχών της Φυσικής, άνέβασε γενικώτερα, με τ ή βασικό αυτό μάθημα, τ ή μορφωτικό επίπεδο της Φυσικομαθηματικής Σχολής.

Μαζί με τόν άλλο κορυφαίο, τόν Δημήτριο Χόνδρο, οί δυ ή αυτοί μεγαλόπνευστοι καθηγηταί μας συνεργάστηκαν στενώτατα, κατά τ ήν ίδια περίοδο της πρώτης 50ετίας του αιώνα μας, συμπληρώνοντας ή ένας τόν άλλον. Ύπηρξαν οί πραγματικοί θεμελιωταί της Φυσικής, εκείνοι που τ ήν άνάδειξαν, άπο τ ή μέχρι τ ήν έποχή τους άπλό περιγραφικό μάθημα, σε άληθινά άνώτερη έπιστήμη, έγκαινιάζοντας ή ακόμη και τ ήν πρώτη έρευνητική προσπάθεια για τόν κλάδο αυτό στον τόπο μας.

Έάν ή Χόνδρος ήταν ή σοφός και ή πολύπλευρος μελετητής, ή βαθυστόχαστος φιλόσοφος και διανοητής, ή άπολαυστικός ήμιλητής έπάνω σ' όλα τ ή θέματα της Φυσικής, ή Άθανασιάδης ήπηρξε ή άπαράμιλλος άπο τ ήν έδρα διδάσκαλος και ή δεξιότεχνης πειραματιστής, εκείνος που θ ή πετύχαινε οί έννοιες αυτές να γίνουν εύκολα και άπόλυτα κτήμα των φοιτητών του. Ό πρώτος έκέντριζε τ ή σκέψη τους και όργωνε τ ή γόνιμο έδαφος της διανόησης τους, για να σπείρη και να καλλιεργήση έπάνω σ' αυτό ή άλλος, ώστε να εύδοκιμήσουν και να καρποφορήσουν πλούσια τ ή διδάγματα και των δυ ή τους.

Οί μεταγενέστεροι πολυάριθμοι έπιστήμονες που τούς διαδέχθηκαν στη Μέση και τ ήν Άνώτατη Παιδεία, στην έρευνα και στην πρακτική εφαρμογή, όπως και οί σημερινοί θεωρητικοί και τεχνικοί κλάδοι που έχουν μητέρα τους τ ήν Πειραματική Φυσική, πολλά όφείλουν σ' αυτούς τούς δυ ή πρωτοπόρους. Γιατ ή ήπηρξαν εκείνοι που με τούς άγώνες τους και τ ήν άκούραστη δραστηριότητά τους έβαλαν στερεές τ ής βάσεις κι' άποτέλεσαν τ ήν άφετηρία για τ ήν σημερινή πρόοδο.

Κατὰ τὰ πρῶτα χρόνια τῶν σπουδῶν μας στὸ Πανεπιστήμιο, κατὰ τὸ 1919, εἶχαμε ἀκούσει πολλά, ἀπὸ τὶς διηγήσεις τῶν παλαιότερων μας, γιὰ τὸν ἄνθρωπο καὶ τὸν ἐπιστήμονα Ἀθανασιάδη, χωρὶς ὅμως καὶ νὰ τὸν ἔχουμε γνωρίσει. Ἡ Κυβέρνηση Βενιζέλου, κατὰ τὴν ἐποχὴ ἐκείνη τῶν πολιτικῶν παθῶν (1917 - 1920), τὸν εἶχε ἀπολύσει, καθὼς καὶ πολλοὺς ἄλλους καθηγητὰς, ἀπὸ τὸ Πανεπιστήμιο, σὰν ὁπαδὸ τοῦ βασιλιᾶ Κωνσταντίνου καὶ τοῦ Δημ. Γούναρη, καὶ τὸ μάθημα του διδασκόταν ἀπὸ τὸν ἀντικαταστάτη του Καθηγητὴ Κ. Μαλτζέο*. Ὁ Ἀθανασιάδης, πού τὰ οἰκονομικά του μέσα ἦσαν πάντα περιορισμένα, στερημένος τὴν ἐποχὴ αὐτὴ ἀπὸ μισθὸ καὶ σύνταξη, ἐξοῦσε τελείως ἀπομονωμένος, ἀπὸ ὄλο τὸν ἄλλο κόσμο, σχεδὸν πεινῶντας, ὥστε μόνο ὁ θρύλος του ἔφτανε ὡς ἐμᾶς**.

Στὴ θέση του στὸ Πανεπιστήμιο ξαναγύρισε τὸ Δεκέμβριο τοῦ 1920, ὅταν μετὰ τὴν πτώση τοῦ Βενιζέλου ἀκυρώθηκαν ὅλες αὐτὲς οἱ ἀπολύσεις. Θυμοῦμαι πὼς μαζί μ' ὄλο τὸ πλῆθος τῶν φοιτητῶν καὶ τῶν ἄλλων παλαιῶν θαυμαστῶν του, ἐπήγα κι' ἐγὼ κι' ἄκουσα τὸ πρῶτο αὐτὸ μετὰ τὴν ἐπιστροφή του μάθημα, τῆς χρονιάς 1920-1921, στὸ ἀσφυκτικὰ γεμάτο μεγάλο ἀμφιθέατρο τοῦ Χημείου. Ἄν καὶ αὐτὸ οὐσιαστικὰ δὲν ἦταν διδασκαλία ἀλλὰ περισσότερο πολιτικὴ ἐκδήλωση. Γιατὶ ὅσοι μαζεύτηκαν ἐκεῖ μέσα τὴν ἡμέρα ἐκείνη, μὲ τὸ φανατισμὸ πού τότε κυριαρχοῦσε, σὲ κάθε λέξη του γιὰ τὸ μάθημα τῆς Φυσικῆς, εὑρισκαν τὴν εὐκαιρία νὰ χειροκροτοῦν καὶ νὰ ζητωκραυγάζουν, πανηγυρίζοντας στὸ πρόσωπό του τὴν πολιτικὴ ἀλλαγὴ καὶ τὴν ἐπάνοδο στὴν Ἑλλάδα τοῦ βασιλιᾶ Κωνσταντίνου.

Τὸ μάθημα τοῦ Ἀθανασιάδη τὸ παρακολούθησα καλύτερα καὶ συστηματικώτερα, μὲ προσοχὴ καὶ θαυμασμὸ, κατὰ τὸν ἐπόμενον χρόνον τοῦ χειμῶνα 1921-1922, σὰν τεταρτοετῆς πιά φοιτητῆς τῆς Χημείας. Ὅλοι ἐμεῖς, τῆς σειρᾶς μου, ὄριμοι καὶ προχωρημένοι στὶς σπουδές, ξανακούσαμε τὴ χρονιά αὐτὴ καὶ τοὺς τέσσερις μεγάλους δασκάλους μας πού εἶχαν τὰ βασικά μας μαθήματα. Τὸν Χόνδρο καὶ Ἀθανασιάδη στὴ Φυσικὴ καὶ τὸν Ζέγγελη καὶ Ματθαίουπουλο στὶς δυὸ Χημείες διαθέτοντας κάθε μέρα τὶς δυὸ πρῶτες πρωϊνὲς ὥρες. Αὐτὴ λοιπὸν τὴν χρονιά ἀπολαύσαμε καλύτερα καὶ θαυμάσαμε τὸν μεγάλο πειραματιστὴ καὶ ἀσυναγώνιστο στὴ διδασκαλία του Ἀθανασιάδη.

Τὸ μάθημά του, μελετημένο καὶ προετοιμασμένο —σκηνοθετημένο θὰ ἦταν ἢ

* Ὁ Κωνσταντίνος Μαλτζέος, καθηγητῆς τῆς Θεωρητικῆς καὶ Φυσικῆς Μηχανικῆς στὸ Πανεπιστήμιο ἀπὸ τὸ 1917 καὶ τῆς Φυσικῆς, ἀπὸ παλαιότερα, στὸ Πολυτεχνεῖο, ἀναπλήρωσε τὸν Ἀθανασιάδη κι' ἐδίδαξε τὸ μάθημα τῆς Πειραματικῆς Φυσικῆς στὴ θέση του κατὰ τὸ χρονικὸ διάστημα τῆς ἀπολύσεώς του (1918-1920).

** Ἀποφεύγοντας τὸν κόσμον καὶ μὴ ἔχοντας τὰ μέσα γιὰ μιὰ καλύτερη ζωὴ περνοῦσε σχεδὸν ὅλη τὴν ἡμέρα του συντροφιά μ' ἓνα στενὸ φιλικὸ κύκλον, στὸ ἐσωτερικὸ δωμάτιο τοῦ μεγάλου Φαρμακείου τοῦ Γ. Ρεβελάκη πού βρισκόταν τότε στὴν ὁδὸ Αἰόλου, κοντὰ στὴν Ἁγία Εἰρήνη. Ὁ Ρεβελάκης, πού ἰδιαίτερα τὸν ἀγαποῦσε, τὸν στέγαζε ἐκεῖ, κι' ἐκεῖ τὸν εὑρισκαν οἱ λίγοι φίλοι πού τοῦ εἶχαν ἀπομείνει.

κυριολεξία— σ' όλες τις λεπτομέρειες, διακρινόταν για τὸ μεγαλόστομο τοῦ ὕφους τοῦ ὀμιλητῆ, χωρὶς ὅμως νὰ χάνη, ἀπ' αὐτὴ τὴν αἰτία, τίποτα ἀπὸ τὴ σαφήνεια καὶ τὴν παιδαγωγικότητα. Χωρὶς νὰ ἐμποδίζεται ἡ κατανόηση καὶ ἡ παραστατικότητά του, ἀπὸ τὸ θέαμα τῶν πολυάριθμων ἀποδεικτικῶν πειραμάτων, πὺ παρεμβάλλονταν κατὰ μελετημένο τρόπο μεταξὺ τοῦ προφορικοῦ λόγου, ὥστε νὰ τὸν καθιστοῦν ἀκόμα περισσότερο πειστικὸ καὶ νοητὸ.

Ἡ αὐστηρὴ καθαρεύουσα γλῶσσα πὺ χρησιμοποιοῦσε, χάρη στὴν προσεγμένη καὶ καλλιεπῆ φρασεολογία του, δὲν ἐμπόδιζε τὴν ξεκάθαρη διατύπωση τῶν ἐννοιῶν καὶ δὲν ἐδυσκόλευε καθόλου τὴν κατανόησή τους. Τὰ πειράματα συμπλήρωναν τὴν ἀνάπτυξη τοῦ κάθε θέματος, ὑλοποιώντας τὴ θεωρητικὴ παρουσίαση καὶ τὴν περιγραφή του, καθιστῶντας το, γιὰ τὸν φοιτητῆ, μιὰ ἀπλή καὶ εὐκολονόητη πραγματικότητα. Ὅλη αὐτὴ ἡ τελετουργία τῆς διδασκαλίας του ἀπορροφοῦσε τὴ σκέψη καὶ τὴν ὄραση, μαγεύοντας τοὺς ἀκροατῆς του. Φεύγοντας οἱ φοιτητῆς ἦσαν σχεδὸν μελετημένοι στὸ θέμα πὺ ἀνάπτυξε. Ἄν δὲν τὸ εἶχαν σ' ὄλες τις λεπτομέρειές του ἀπομνημονεύσει, ὅπως ὅποτε τὸ εἶχαν κατὰ βάθος κατανοήσει. Ὁ Ἀθανασιάδης, διδάσκοντας, δὲν ἄφηνε οὔτε κενὰ οὔτε ἀπορίες.

Δὲν ὑπῆρχε περίπτωση ὁ φοιτητῆς, ὕστερα ἀπ' αὐτὸ τὸν ἀξιοθαύμαστο συνδυασμὸ ὀράματος καὶ ἀκροάματος, νὰ κουραστῆ καὶ νὰ δυσανασχετήση γιὰ τὴ χρονικὴ παράταση τοῦ μαθήματός του. Οἱ φράσεις του, πὺ πολλὲς ἦσαν ἐπιγραμματικὲς καὶ ἄλλες ἀποφθεγματικὲς, καρφώνονταν στὴν μνήμη καὶ ἔμεναν, ὅπως ἔχουν μείνει, ἀξέχαστες στὶς γενεές τῶν ἐπιστημόνων πὺ ὑπῆρξαν μαθητῆς του.

Ποιὸς ἀπὸ ὄλους ἐμᾶς δὲν θυμᾶται τὸν Ἀθανασιάδη, ὅταν ἐδίδασκε τὴν πόλωση, νὰ λέη καὶ νὰ ξαναλέη τὸ ἀπόφθεγμά του: «Φῶς προστιθέμενον εἰς φῶς παράγει σκότος». Ἡ πάλι, στὰ περὶ στατικοῦ ἠλεκτρισμοῦ, ν' ἀποφαίνεται: «Δύο, Κύριοι, εἶναι οἱ ἐχθροὶ τοῦ ἠλεκτρισμοῦ, ἡ ὑγρασία καὶ ὁ κωνιορτός». Καὶ ποιὸς δὲν ἐθαύμασε τὴν τεχνικὴ δομὴ τῆς φρασεολογίας του, μὲ τὴν χρησιμοποιοῦμένη ὑπερκαθαρεύουσα γλῶσσα, πὺ παρά τὸν τρόπο τῆς αὐτό, βοηθοῦσε στὴν ἀπομνημόνευση τῶν διδασκομένων*;

Ἡ κουστωδιά τῶν ἐπιμελητῶν, παρασκευαστῶν, βοηθῶν καὶ κλητῆρων, πὺ μὲ πολλὴ εὐλάβεια στέκονταν κατὰ τὸ μάθημα γύρω του, κατὰ τὰ δικά μας τὰ παλιότερα χρόνια, πολὺ λίγο ἔπαιρναν μέρος γιὰ νὰ τὸν βοηθήσουν στὰ περίφημα αὐτὰ πειράματα τοῦ μαθήματος. Δὲν τοὺς ἐμπιστευόταν καὶ τόσο πολὺ. Ἐννοοῦσε μόνος του νὰ χειριστῆ τίς συσκευές καὶ ὁ ἴδιος νὰ τὰ παρουσιάση, αὐτοθουμάζοντας καὶ αὐτοκολακευόμενος γιὰ τὰ κατορθώματά του, σὰν τὸν μάγο ἢ τὸν ταχυδα-

* Διδάσκοντας κάποτε τὸ Νόμο Boyle-Mariotte εἶπε μιλώντας πρὸς τοὺς φοιτητῆς του : «Ἄτε τοῦ ἀερίου πιεζομένου καὶ τῆς πίεσεως οὔσης οὐ μικρᾶς...» (Τὸ ἀκροατήριο θορυβεῖ). Ἐκεῖνος τότε τοὺς ἐρωτᾷ: «Τὶ σᾶς ἐξένισε, Κύριοι, ἢ φράσις ἢ τὸ πρᾶγμα;» Τὸ ἀκροατήριον συνεχίζει τὸν θόρυβο καὶ τοῦ ἀπαντᾷ : «Ἡ φράσις, Κύριε Καθηγητά». Κι' ἐκεῖνος: «Καὶ ὅμως εἶναι ἑλληνικωιάτη!».

κτυλουργό, την ώρα που από τη σκηνή δείχνει τὰ θαύματά του στο κατάπληκτο κοινό τῆς πλατείας.

Καὶ ὅπως ὅλοι ξέραμε, ἐμεῖς τῶν ἐργαστηρίων, τὰ πολύπλοκα αὐτὰ πειράματα δοκιμάζονταν καὶ ξαναδοκιμάζονταν πολλές ὥρες κάθε βράδυ τῆς προηγούμενης, ὥστε νὰ μὴ σημειωθῆ παράλειψη ἢ λάθος. Γιὰ τὸν Ἄθανασιάδη κάτι τέτοιο, μιὰ ἀποτυχία σὲ κάποια πειραματικὴ ἀπόδειξη, ἀποτελοῦσε προσωπικὴ προσβολή. Θὰ τὸν ἔκανε γιὰ πολλές ἡμέρες δυστυχισμένο. Γιὰτὶ περισσότερο ἀπὸ Καθηγητὴ καὶ συγγραφέα ἐπίστευε τὸν ἑαυτὸ του σὰν τὸν ἰκανώτερο πειραματιστὴ καὶ τεχνικὸ τῶν ὀργάνων καὶ τῶν μετρήσεων, πού δὲν τοῦ ἐπιτρεπόταν κανένα τέτοιο παραπάτημα. Γιὰτὶ πραγματικά, μέχρι τὴν ἐποχὴ του, δὲν εἶχε παρουσιαστῆ ὁ ὁμοίος του. Ὅταν κάποτε ἓνα τυχαῖο περιστατικὸ κατὰ τὸ μάθημα, ἀπὸ τὸν ἀνεπιτήδειο χειρισμὸ ἑνὸς βοηθοῦ, εἶχε σὰν ἀποτέλεσμα τὸ σπάσιμο ἑνὸς ποτηριοῦ, ὁ Ἄθανασιάδης ὀργισμένος ἐτόνισε: «τὸ πειρᾶσθαι δὲν εἶναι κινεῖσθαι καὶ ἀνατρέπειν τὰς συσκευὰς ἀλλὰ προσέχειν καὶ ἐνεργεῖν».

Ἡ ἀγάπη του καὶ ἡ φροντίδα του γιὰ τὰ ὄργανα αὐτὰ τοῦ Ἐργαστηρίου του ἦταν σχεδὸν παθολογικὴ καὶ πολὺ δύσκολα τὰ ἐμπιστευόταν σὲ ἄλλα χέρια. Ἄλλοίμονο ἂν κάποιος ἀπ' τοὺς ἀνθρώπους του, κατὰ τὴν χρησιμοποίησή τους, ἔκανε λανθασμένο χειρισμὸ. Γινόταν θηρίο. Καὶ μὲ τὸν Χόνδρο ἀκόμα, τὸν συνάδελφό του, οἱ μόνες μεταξύ τους σπάνιες διαφορὲς εἶχαν ἀφορμὴ τὶς συσκευές, τὰ ἄψυχα. Τὸν θεωροῦσε ἄνθρωπο μόνο τῆς θεωρίας καὶ τῶν διανοημάτων καὶ ἐπομένως ὄνειροπαρμένο καὶ ἀνεπιτήδειο στὸ χειρισμὸ τῶν ἄψυχων αὐτῶν, μὰ τόσο ἱερῶν καὶ προσφιλῶν συσκευῶν τοῦ Ἐργαστηρίου τους. Ἐπίστευε πὼς μόνο ἐκεῖνος, ὁ τεχνίτης, ὁ ἀναγνωρισμένος μάστορας, εἶχε τὴν ἰκανότητα καὶ ἐπομένως τὸ δικαίωμα νὰ τὰ μεταχειρίζεται κατὰ τὸν σωστὸ τρόπο.

Προχωρημένης ἡλικίας ὅταν τὸν γνωρίσαμε, τὸ 1920, χωρὶς νὰ εἶναι ὁμορφος, εἶχε ὠραία ἐμφάνιση μὲ τὸ ἐπιβλητικὸ παρουσιαστικὸ του. Ψηλός, γεροδεμένος, μὲ ἄσπρα κοντοκομμένα μαλλιά, κατὰ τὴν γερμανικὴ μόδα, μὲ ἄδρὰ χαρακτηριστικά, ζωηρὸ βλέμμα καὶ ξυρισμένο μουστάκι —αὐτὸ καὶ τὸ μουστάκι τῶν παλαιότερων χρόνων τὰ εἶχε ἀπὸ καιρὸ ἀποβάλει— ντυμένος ἀπλὰ ἀλλὰ πάντα φροντισμένα, ἔδειχνε τὴν προσωπικότητά του. Στὴν πρώτη γνωριμία τὸν ἔβλεπαν ὅλοι, πὼς ἦταν ὁ Καθηγητὴς, ὁ δάσκαλος —ὅπως τὸν λέγαμε— κι' ἀντιλαμβάνονταν τὸν ἀποφασιστικὸ ρόλο πού ἐπρόκειτο νὰ παίξῃ γιὰ τὴν ἐκπαίδευσή τους. Ἐβλεπε πὼς ἦταν ὁ ἀφέντης, πού ἦσουν ὑποχρεωμένοι νὰ ὑπακούῃς σ' αὐτὸν καὶ νὰ τὸν παραδέχεσαι. Δὲν μπορούσες νὰ περιμένης πολλές οἰκειότητες καὶ περιττὲς κουβέντες ἀπὸ μέρος του, οὔτε εὐκολοὺς ἐπαίνους καὶ ἐπιείκειες γιὰ τὴ δουλειὰ πού πρόσφερες.

Ἡ στάση του αὐτὴ πρὸς τοὺς νέους, τοὺς ἀνθρώπους τοῦ Ἐργαστηρίου του, μπορεῖ νὰ μὴν προκαλοῦσε τὸν φόβο, δημιουργοῦσε ὅμως ὀπωσδήποτε ἓνα μεγάλο σεβασμὸ καὶ ἀνάγκαζε ὅλους, ἀθέλητα, νὰ μὲνουν σὲ μεγάλη ἀπόσταση ἀπὸ ἐκεῖνον.

Δέν τούς ἦταν εὐκόλο νά μικράνουν τήν διαχωριστική ἀπόσταση καί νά τόν πλησιάσουν. Τόν θεωροῦσαν ὅλοι σάν ἓνα πολὺ μεγάλο, σάν ἀπλησίαστο ἄνθρωπο, καί παραδέχονταν σάν φυσικό καί ταιριαστό γι' αὐτὸν τὸ παρόνομα πού τοῦ εἶχε δοθῆ: ὁ Ἄθανασιάσης, ὁ Γίγας. Αὐτὸ τὸ βίωμά του, αὐτὴ ἄς τὴν εἶποῦμε ἡ ὑπεροψία, δημιουργήθηκε σάν φυσικό ἐπακόλουθο τῆς ἀπομονωμένης ζωῆς του καί τῆς προσκόλλησης στὴν ἀδιάκοπη προσπάθεια τῆς καταθλιπτικῆς δουλειᾶς του μὲ τὴν ὁποία ἐπέτυχε τὸ συνεχές ἀνέβασμα στὴν ἱεραρχία τῆς ἐπιστήμης. Σ' ὅλη του τὴ ζωὴ βασίστηκε ἀποκλειστικά καί μόνο στὶς δικές του δυνάμεις, χωρὶς καμμιά ἀπὸ τούς ἄλλους ὑλικὴ ἢ ἠθικὴ βοήθεια. Ὑπῆρξε ἀληθινὰ ἓνας ἀπόλυτα αὐτοδημιούργητος.

Ὁ Ἄθανασιάδης γεννήθηκε στὴν Πάτρα τὸ 1866 καί ἀφοῦ τελείωσε ἐκεῖ τις σχολικὲς σπουδὲς ἐγράφηκε στὴ Φιλοσοφικὴ Σχολὴ τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν, τὸ 1885. Ἐπῆρε κατὰ τὸ 1889 τὸ δίπλωμα τοῦ Φυσικοῦ τμήματος καί ἀμέσως ἄρχισε νά ἐργάζεται στὴν Παιδεία, τὴ μόνη κατὰ τὴν ἐποχὴ ἐκείνη δυνατὴ ἐπαγγελματικὴ ἀπασχόληση τῶν ἐπιστημόνων τῆς ἐιδικότητάς του.

Ἄρχισε τὴν σταδιοδρομίαν του ἀπὸ ἑλληνοδιδάσκαλος, ὅπως λέγονταν τότε οἱ πρωτοδιοριζόμενοι, καί ἀρχικὰ ὑπηρέτησε στὸ «Ζαρίφειο Διδασκαλεῖο» τῆς Φιλιππουπόλεως (1889–1890) γιὰ νά συνεχίσει σάν ἀναπληρωτῆς Καθηγητῆς Μαθηματικῶν στὸ Γυμνάσιο Πατρῶν (1890). Τὸ 1893 ἐπῆρε τὴν προαγωγή του σὲ Καθηγητὴ τῶν Φυσικῶν καί μέχρι τὸ 1899 δίδαξε τὰ μαθήματα αὐτὰ στὰ Γυμνάσια τῆς ἴδιας πόλης. Τὸ 1899 πέτυχε τὴν μετάθεσίν του στὸ Διδασκαλεῖο Ἀθηνῶν καί ἀπὸ τότε γίνεται πιά Ἀθηναῖος.

Τὸ 1900 ἀνακηρύχθηκε ὑφηγητῆς τῆς Φυσικῆς στὸ Πανεπιστήμιο καί τὸ 1903 διωρίστηκε ἐπιμελητῆς τῆς ἔδρας αὐτῆς ἐργαζόμενος ἀπὸ τότε κοντὰ στὸν Καθηγητὴ Τιμολέοντα Ἀργυρόπουλο. Ἡ καινούργια θέση τοῦ ἔδωσε τὴν εὐκαιρία νά ἀναπτύξει τὴν ἰκανότητά του, τῆς ἀνώτερης διδασκαλίας τῶν ἐννοιῶν τῆς Φυσικῆς καί τῆς ἀποδείξεώς των, καθὼς καί τῆς πρακτικῆς ἐφαρμογῆς των, ἰδιαίτερα στὸν πειραματικὸ τομέα καί τὸν τομέα τῶν φυσικῶν μετρήσεων. Μὲ τὸ ὀργανωτικὸ του δαιμόνιο καί τὴν ἐπιμονὴν μὲ τὴν ὁποία ἤξερε νά μάχεται γιὰ τίς ἐπιδιώξεις του, κατόρθωσε, παρά τίς περιορισμένες πανεπιστημιακὲς πιστώσεις τῆς ἐποχῆς, νά δημιουργήσει, μέσα σὲ λίγα χρόνια, ἓνα σχετικὰ ἀξιόλογο πειραματικὸ ἐργαστήριον τῆς Φυσικῆς. Μέχρι τότε ὑπῆρχε μόνο μιὰ φτωχὴ συλλογὴ διδακτικῶν ὀργάνων πού προωρίζονταν ἀποκλειστικά γιὰ ἐπίδειξη κατὰ τὴν ὥρα τοῦ μαθήματος μερικῶν ἐκ τῶν γνωστῶν παραδοσιακῶν ἀποδεικτικῶν πειραμάτων*. Τὸ σημερινὸ

* Μέχρι τὸ 1890 ὑπῆρχε μιὰ πολὺ μικρὴ συλλογὴ ὀργάνων Φυσικῆς πού φυλασσόταν σὲ μιὰ αἶθουσα τοῦ κεντρικοῦ κτιρίου τοῦ Πανεπιστημίου. Ἀργότερα, μετὰ τὴν ἀνοικοδόμησι τοῦ Χημεῖου τῆς ὁδοῦ Σόλωνος, κατὰ τὸ 1890, μεταφέρθηκε σὲ ὀρισμένους αἶθουσάς του. Ἡ δημιουργία ἐνὸς ἀληθινοῦ ἐργαστηρίου Φυσικῆς ἀρχίζει οὐσιαστικά, μὲ πρωτοβουλία τοῦ Ἀθανασιάδη, ἀπὸ τὸν καιρὸ πού πρωτοδιορίστηκε ἐπιμελητῆς τῆς ἔδρας, κατὰ τὸ 1903, κί' ἀπὸ αὐτὴ τὴν ἐποχὴ καθιερώνονται γιὰ πρώτη φορὰ οἱ ἀσκήσεις Φυσικῆς γιὰ τοὺς φοιτητάς.

πλούσιο πειραματικό αλλά και έρευνητικό πανεπιστημιακό εργαστήριο το άφιερωμένο στους κλάδους τής Φυσικής επιστήμης αρχίζει να υπάρχει από τον Άθανασιάδη κι' αυτός αναμφισβήτητα πρέπει να θεωρηται ο πρώτος έμπνευστής του και ο άληθινός δημιουργός του.

Παρά τή δημιουργική αυτή εργασία του εξακολουθει να είναι μόνο ο έπιμελητής του Έργαστηρίου. Άνώτερη θέση παίρνει μόλις το 1910 με το διορισμό του στην έδρα τής Φυσικής τής Σχολής Δοκίμων, από την οποία έδίδαξε δύο χρόνια, μέχρι το 1912. Ό θάνατος του Καθηγητή Τιμ. Άργυροπούλου, το 1910, του δίνει την ουσιαστική διεύθυνση του Έργαστηρίου την οποία μπορεί να ειπεί κανείς ότι την είχε και προηγουμένως ανέπιστα. Άλλά ο μεγάλος πόθος του, ή πανεπιστημιακή καθηγητική έδρα, πάντα γι' αυτόν καθυστερεί. Το 1912, στην από διετίας κενή έδρα Φυσικής διορίστηκε ο Δημ. Χόνδρος, μετά την σχετική πρόταση τής τότε έκτακτης κριτικής Έπιτροπής στην οποία είχε άνατεθή ή συμπλήρωση των κενών καθηγητικών θέσεων. Ό Άθανασιάδης δέν μόρεσε να άνεχθή αυτή την παραγκώνιση, όπως εκείνος την είδε. Όσο και αν την τοποθέτηση αυτή την δικαιολογούσε ή φήμη και ή άξια του νεοφερμένου αυτού από τή Γερμανία μαθητή του Sommerfeld. Ν' άποκτήση προϊστάμενό του τον προχθεσινό φοιτητή του και τον σημερινό βοηθό του στο Έργαστήριο; Κατέφυγε στην τότε Κυβέρνηση του Έλ. Βενιζέλου, χρησιμοποιώντας τον Υπουργό της Άνδρ. Μιχαλακόπουλο, που υπήρξε μαθητής του στο Γυμνάσιο Πατρών και είχε το θάρρος να του μιλήσει έλευθερα. Το διάβημά του έφερε το ποθητό αποτέλεσμα. Δημιουργήθηκε ή Β' έδρα Πειραματικής Φυσικής για χάρη του και σ' αυτήν διορίστηκε άμέσως εκείνος, λίγους μήνες μετά τον Χόνδρο (26 Ίουλίου 1912).

Το Έργαστήριο Φυσικής μετά την τακτοποίηση αυτή των έδρών, παρ' ότι ουσιαστικά ένιαίο και στεγασμένο στους ίδιους χώρους του Χημείου τής όδου Σόλωνος 104, χωρίστηκε κι' εκείνο τυπικά στα δύο, το Α' και το Β' Έργαστήριο Φυσικής, έξαρτώμενα, κάθε ένα απ' αυτά, από την αντίστοιχη έδρα διδασκαλίας.

Ή σπουδαιότερη για την επιστήμη και τή μόρφωση προσφορά του Άθανασιάδη είναι άσφαλώς, όπως είπαμε και προηγουμένως, ή δημιουργία αυτού του μεγάλου και συγχρονισμένου Έργαστηρίου. Ύπηρεξε ο πατέρας του και με την βοήθεια των λίγων αρχικά, περισσότερων κατόπιν, όργάνων του, ο πρώτος διδάσκαλος του πειράματος, των μετρήσεων, τής έρευνας. Έως την εποχή του ο φοιτητής τής Φυσικής έβλεπε μόνο από μακριά εκείνα τα λίγα που υπήρχαν πρωτόγονα όργανα και τα άλλα, τα πολλά, από τις εικόνες και τα σχεδιάσματα των βιβλίων χωρίς να τα έχη ποτέ πλησιάσει και χρησιμοποιήσει. Ό Άθανασιάδης πρώτος τους τα έμπιστεύτηκε, τους έδίδαξε ο ίδιος προσωπικά τή λειτουργία τους και τους έμαθε πώς ή Φυσική δέν είναι μόνο θεωρία και περιγραφή αλλά περισσότερο πράξη. Τους βοήθησε ακόμα στη θεωρία και τή χρησιμοποίηση των όργάνων και των συσκευών, με τα πρωτοποριακά για την εποχή εκείνη, στον τομέα αυτό, βιβλία του.

Τὰ σχετικά, γιὰ τὶς ἐφαρμογὲς τῆς Φυσικῆς συγγράμματά του, ἦσαν τὰ ἐπόμενα: αἱ «Ἠλεκτρικαὶ μετρήσεις» (1903), αἱ «Ἀσκήσεις Φυσικῆς» (1905), πού ἀργότερα ξανακυκλοφόρησαν σὲ νεώτερη συμπληρωμένη ἐκδοσὴ (1932–1934), τὸ «Ἔργαστήριον Φυσικῆς» (1934) καὶ ὁ «Λογισμὸς τῶν σφαλμάτων παρατηρήσεως». Τὸ δεύτερο ἀπὸ τὰ βιβλία αὐτὰ ἔτυχε ἐπαινετικῆς κριτικῆς ἀπὸ τὰ ξένα ἐπιστημονικὰ περιοδικὰ καὶ εἶναι τὸ πρῶτο στὸ εἶδος του πού ἀσχολεῖται ἀποκλειστικὰ μὲ τὴν θεωρίαν καὶ τὴν πρακτικὴ τῶν ἀσκήσεων καὶ τῶν μετρήσεων ὄλων τῶν κεφαλαίων τῆς Φυσικῆς. Γιὰ πολλὰς δεκαετηρίδες, ἀκόμα καὶ μετὰ τὴν ἀποχώρησιν τοῦ Ἀθανασιάδου ἀπὸ τὴν πανεπιστημιακὴν ἔδραν, ἀποτέλεσε τὸ εὐαγγέλιον τοῦ φοιτητῆ, γιὰτὶ μ' αὐτὸ σὰν βοήθημα κατάρθωνε νὰ ὁλοκληρώνη τὶς γνώσεις του τῆς Φυσικῆς, συμπληρώνοντας τὶς θεωρητικὰς μελέτας του ἀπὸ τὰ διδακτικὰ συγγράμματα.

Γιὰ τὸν ἀφωσιωμένο αὐτὸν ἑραστήν καὶ δημιουργὸν τοῦ Ἐργαστηρίου, μεγάλο κτύπημα ὑπῆρξε ἡ πυρκαϊὰ τοῦ χημείου κατὰ τὸ 1910. Ἐγκατεστημένο στὴν ἀνατολικὴν πτέρυγάν του ἔπαθε ἀρκετὰς ζημιὰς, ἀλλὰ ὁ Ἀθανασιάδης κατάρθωσε νὰ σώσῃ τὶς περισσότερας ἀπὸ τὶς συσκευὰς του. Ἐπιμελητὴς τότε ἀκόμη ἀφιέρωθηκε ἀμέσως στὴν ἀναδημιουργίαν του. Μετάφερε τὰ ὄργανα καὶ τὰ ἐγκατάστησε πρόχειρα στὴν Μαράσλειον Σχολήν, ὥστε νὰ συνεχίσῃ τὸ Ἐργαστήριον τὴν κανονικὴν λειτουργίαν του. Τὸ Χημεῖο, χάριν καὶ στίς δικὰς του προσωπικὰς προσπάθειαις, ἄρχισε ἀμέσως νὰ ἐπισκευάζεται καὶ νὰ συμπληρώνεται καὶ κατὰ τὸ 1917 ἡ συλλογὴ ὀργάνων φυσικῆς ξαναμεταφέρθηκε στὸ χημεῖο καὶ ἐγκαταστάθηκε σὲ μεγαλύτερους καὶ καλύτερα διαρρυθμισμένους χώρους του.

Ὁ Ἀθανασιάδης ὅμως δὲν ἦταν ἀκόμα ἱκανοποιημένος. Ὀνειρευόταν πολλὰ περισσότερα. Τὸ Ἐργαστήριον δὲν εἶχε τὸν πλοῦτον καὶ τὸν συγχρονισμὸν σὲ ὄργανα πού ἐκεῖνος ἠθέλε. Μιὰ ἀνέλπιστη εὐκαιρία τοῦ παρουσιάστηκε γιὰ νὰ ἱκανοποιήσῃ τὶς φιλοδοξίας του, μάλιστα κατὰ τὸν πιὸ ἀπρόοπτον τρόπον.

Μετὰ τὸ τέλος τοῦ πρώτου παγκοσμίου πολέμου ἡ Γερμανία εἶχε ὑποχρεωθῆ νὰ καταβάλλῃ στοὺς νικητὰς τῆς πολεμικῆς ἀποζημιώσεις, ἄλλες σὲ εἶδη καὶ ἄλλες σὲ χρῆμα. Ἡ Ἑλλάδα βρέθηκε μετὰ τῶν νικητῶν τῆς. Ὁ Ἀθανασιάδης ἐμπνεύστηκε τὴν ἰδέαν νὰ ἀξιοποιήσῃ τὴν πολιτικὴν ἐπιρροήν πού εἶχε στὴν τότε Κυβέρνησιν ἐξασφαλίζοντας ἕνα μέρος τῶν πιστώσεων αὐτῶν ὑπὲρ τοῦ Πανεπιστημίου. Μὲ τὶς σὲ χρῆμα πολεμικὰς ἀποζημιώσεις ἐπέδιώξε ν' ἀγορασθοῦν ἀπὸ τὴν Γερμανίαν ὄργανα γιὰ τὸ Ἐργαστήριόν του. Οἱ φίλοι του Δ. Γούναρης, Πρωθυπουργός, καὶ Π. Πρωτοπαπαδάκης, Ὑπουργὸς τῶν Οἰκονομικῶν, ὄφειλαν νὰ ἱκανοποιήσουν αὐτὴν τὴν μεγάλην φιλοδοξίαν γιὰ τὴν πρόοδον τῆς ἐπιστήμης. Καὶ ἄρχισε κυριολεκτικὰ νὰ τοὺς πολιορκῆ, μὲ ἀποτέλεσμα ὕστερα ἀπὸ μακροὺς ἀγῶνας νὰ πετύχῃ τὸν σκοπὸν του.

Παράγγειλε κ' ἔφερε μιὰ μοναδικὴν πραγματικὰν σὲ μέγεθος καὶ ἀξίαν, γιὰ ἐκείνην τὴν ἐποχὴν, συλλογὴν ὀργάνων διδασκαλίας καὶ ἔρευνας. Τοὺς ἀπαιτούμενους κατα-

λόγους τούς εφτιαξε μόνος του, ταχύτατα —γιατι φοβόταν μήπως και άλλοι πανεπιστημιακοί έπωφεληθούν από την ευκαιρία, πού την ήθελε αποκλειστικά δική του— κι' έπηγε ό ίδιος, δυο φορές, στη Γερμανία (1922 και 1923), για να παρακολουθήσει από κοντά την εκτέλεση των παραγγελιών του. Έκει με τη συμπαράσταση και τής ελληνικής Κυβερνήσεως, επιβλέποντας και δίνοντας σκληρές μάχες, κυριολεκτικά τὰ άπόσπασε από τούς Γερμανούς πού προσπαθούσαν ν' αποφύγουν την παράδοσή τους και συνεχώς κωλυσιεργούσαν. Ήξεραν πώς τὰ πολύτιμα αυτά όργανα, πού πολλά δέν τὰ είχαν ούτε τὰ δικά τους μορφωτικά ιδρύματα, φεύγοντας από τόν τόπο τους, αποτελούσαν διπλή ζημιά γι' αυτούς.

Άλλά ή προσπάθεια του Άθανασιάδη δέν περιωρίστηκε μόνο στην έξασφάλισή τους και την μεταφορά τους στο Έργαστήριο. Συνεχίστηκε και κατόπιν έπί πολλά χρόνια. Δέν τέλειωνε τó έργο του μόνο με τη συναρμολόγηση και την τοποθέτησή τους στις προσθήκες. Έπρεπε να γίνη κατόπιν ή ταξινόμηση και ή μελέτη τους. Έπρεπε τó προσωπικό να διδαχθή τή λειτουργία τους και την προσεκτική μεταχείρισή τους. Έπρεπε να συμπληρωθούν οι εγκαταστάσεις του Έργαστηρίου, ηλεκτρικές και άλλες. Έπρεπε να έξευρευθούν και άλλοι χώροι και να κατασκευασθούν και νέες πολλές ειδικές προθήκες. Έπί πολλά χρόνια μετά την παραλαβή των όργάνων αυτών εργάστηκε ακούραστα για την όργάνωση του νέου μεγάλου Έργαστηρίου Φυσικής, ώστε να λειτουργήση άρτια και ν' ανταποκριθή τόσο στην εκπαιδευτική του άποστολή όσο και στην έρευνητική.

Χρειάστηκαν, για τούς σκοπούς αυτούς, και άλλα πολλά χρήματα, πού ένα μεγάλο μέρος τους έξασφαλίστηκε χάρη στις δικές του φροντίδες, από δωρεές. Η Ήλεκτρική Έταιρεία, ύστερα από τις προσωπικές του έπεμβάσεις, άνάλαβε με δικά της έξοδα τις κατάλληλες ηλεκτρικές εγκαταστάσεις του νέου Έργαστηρίου και πρόσφερε συμπληρωματικά μηχανήματα μεγάλης άξιας, για να μπορέσουν να λειτουργήσουν άμέσως και να χρησιμοποιηθούν άποδοτικά όλα τὰ νεοφερμένα όργανα και μηχανήματα τής πανεπιστημιακής συλλογής*.

Ό Άθανασιάδης πού είχε την άτυχία να χάση τούς γονείς του από πολύ νέος, δέν θέλησε ν' άποκτήσει δική του οικογένεια. Έζησε πάντα μόνος, θεωρώντας σπίτι του τó Έργαστήριο και έχοντας παιδιά του τούς βοηθούς του και τούς μαθητές του. Δουλεύοντας άκατάπανστα και συνεχώς προοδύοντας και δημιουργώντας, δέν του περίσσεψε καιρός ώστε να σταθή και να σκεφθή κάτι προσωπικό, για τόν

* Τά όργανα τὰ όποια έφερε ό Άθανασιάδης με την παραγγελία των έπανορθώσεων ήταν συνολικά περί τὰ 2000 τεμάχια συσκευασμένα περίπου σε 400 μεγάλα κιβώτια. Πολλά από αυτά ήσαν πολύτιμα, όπως τó μεγάλο τηλεσκόπιο Zeiss, και άλλα πού αποτελούσαν συγκροτήματα όλόκληρα. Αναφέρουμε τó Έργαστάσιο Ύγροποιήσεως του άέρος, τις εγκαταστάσεις ραδιοφωνικών σταθμών, τὰ δίκτυα αυτομάτων τηλεφώνων κ.λ. Κατά τó 1938, ή συλλογή αυτή, με τις μεταγενέστερες τιμές τής έποχής εκείνης, άποτιμήθηκε σαν άξιας 16.500.000 δραχμών.

εαυτό του. Περνούσε όλες τις ώρες της ημέρας στη δουλειά, εκτός από τις λίγες της απαραίτητης ανάπαυσης, και μ' αυτό τον τρόπο σπατάλησε ολόκληρη τη ζωή του μέχρι τα 70 χρόνια του, χωρίς διάκριση, χωρίς διασκέδαση, χωρίς αλλαγή. 'Απόλαυση γι' αυτόν αποτελούσε ή απασχόληση με την μελέτη, την διδασκαλία, το πείραμα και τις μετρήσεις, στριφογυρίζοντας και εργαζόμενος μέσα στο εργαστήριό του, ακόμη και τις γιορτές, πολλές φορές κατάμονος. Για μόνη ψυχαγωγία, κατά τις λίγες ώρες που του άφηνε ελεύθερες ή δουλειά, είχε την κλασική μουσική. Είχε και γι' αυτήν ξρωτα. Παρακολουθούσε τις συναυλίες της εποχής και ήταν λάτρης του ραδιοφώνου, από την πρώτη εμφάνισή του. 'Ο επιμελητής της Φυσικής Κ. Πετρόπουλος, που είχε την πρώτη σχετική βιοτεχνία στην 'Ελλάδα, του είχε χαρίσει ένα από τα πιο τελειοποιημένα της δικής του κατασκευής ραδιόφωνα κι' αυτό αποτελούσε τη μεγάλη απόλαυσή του.

Δραματική ήταν για κείνον και θλιβερή για όλους εμάς ή ώρα, που με την συμπλήρωση του όριου της ηλικίας, στα 70 του χρόνια, παρ' ότι ακμαιότατος ακόμα, αναγκάστηκε να εγκαταλείψει αυτόν τον παράδεισό του (1938). Νά υποκύψει στον άδυσωπτο Νόμο της φθοράς από το πέρασμα του χρόνου και της αναπόφευκτης, εξαιτίας του, αλλαγής. 'Ο διάδοχός του Καθηγητής κ. Μιχ. 'Αναστασιάδης, που έζησε κοντά του πολλά χρόνια, αρχικά βοηθός του, ύστερα επιμελητής του και τέλος συνεργάτης του, περιγράφει την θλιβερή αυτή ώρα της αποχώρησης. Την αντιμετώπισε κι' εκείνη, με την ίδια χαρακτηριστική γι' αυτόν υπερηφάνεια και στωικότητα. Την στιγμή που τους παράδιδε τα κλειδιά του γραφείου του, αφού χάρηψε με το βλέμμα του όλα τα γύρω αντικείμενα του δωματίου, τα αγαπητά και γνώριμα, κοντά στα όποια έζησε ολόκληρη ζωή, περιωρίστηκε να ειπή αυτά μόνο τα δυο δραματικά λόγια: «Αυτό ήταν!»

Κι' έτσι έφυγε, αναγκαστικά απόβλητος από τον παράδεισό του, χωρίς σχεδόν ποτέ να ξαναγυρίσει στο γραφείο του και να ξαναεργαστή στο 'Εργαστήριο, που εκείνος έδημιούργησε, παρ' ότι ακόμη γεμάτος ζωή και όρεξη για δουλειά και δράση. 'Εφαρμόστηκε και σ' εκείνον ο γενικός κανόνας που ισχύει, εκτός από σπάνιες εξαιρέσεις, για όλους τους προχωρημένης ηλικίας καθηγητές, εκείνους που φεύγουν ύστερα από μακρόχρονη επιστημονική δράση, σέρνοντας μαζί τους μονάχα τον βαρύ τίτλο του «'Ομότιμου». Αυτόν, που τους δίνει, στον τόπο μας, πλατωνικά μόνο δικαιώματα, χωρίς να μπορούν να συνεχίσουν την αποδοτική εργασία τους και πολλές φορές χωρίς να τους εξασφαλίζει ούτε καν την αναγνώριση και τον σεβασμό που τους αξίζει.

Σ' αυτό τον άσκητικό τρόπο της ζωής του 'Αθανασιάδη, που περιγράψαμε, θα πρέπει ν' αποδοθή και η αυστηρότητά του προς τους άλλους και η απομόνωσή του από τους γύρω ανθρώπους. Το ενδιαφέρον του περιοριζόταν γι' αυτούς μόνο στο να τους διδάξει, να τους ανεβάσει επιστημονικά, να τους κάνει αξιους διαδόχους του παραδειγματίζοντάς τους με τον δικό του τρόπο ζωής. Δεν σπαταλιόταν σε περιττές κουβέντες και τρυφερότητες. Οί άνθρωποι του είχαν κατανόηση γι'

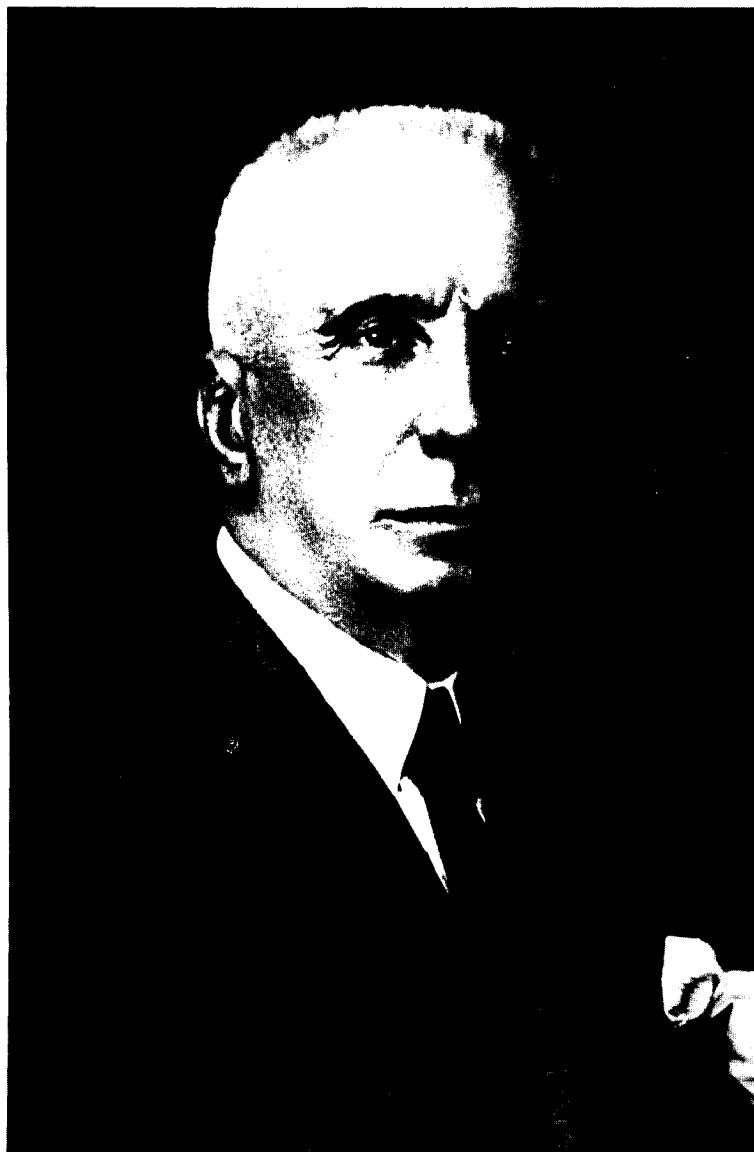
αυτό το «βίωμα» του «δασκάλου», που το θεωρούσαν φυσικό, και τὸν σέβονταν και τὸν ἀγαποῦσαν, ἐργαζόμενοι πρόθυμα κοντά του, χωρίς νὰ τὸν παρεξηγοῦν.

Ὁ Ἰ. Ἀθανασιάδης ἐδημοσίευσε πολλές πρωτότυπες μελέτες στὴ Γερμανικὴ καὶ τὴ Γαλλικὴ, σὲ μεγάλα ἐπιστημονικὰ περιοδικὰ, καὶ στὴν Ἑλληνικὴ στὰ δικά μας. Οἱ τελευταῖες ἐργασίες που παρουσίασε μαζί με τοὺς συνεργάτες του, μετὰ τὰ νεώτερα μέσα τοῦ Ἐργαστηρίου, θεωροῦνται ἀξιόλογες καὶ ἀνοίγουν καινούργιους δρόμους στὴν ἔρευνα τῆς Φυσικῆς. Ἐπίσης τὰ διδακτικὰ βιβλία του, χάρις τὴν πρωτοτυπία τους καὶ τὴν ἐξαιρετικὴ σαφήνεια τῆς διατύπωσής τους, ἀποτέλεσαν πολὺτιμο βοήθημα γιὰ τοὺς φοιτητὲς καὶ χρησιμοποιήθηκαν πολλὰ χρόνια καὶ μετὰ τὴν ἀποχώρησή του ἀπὸ τὸ Πανεπιστήμιο. Ἐκτὸς ἀπὸ ἐκεῖνα, που ἀναφέραμε, γιὰ τὶς ἀσκήσεις Φυσικῆς ἐξέδωσε τὸ 1922 τὴν Ὀπτικὴ του (Γεωμετρικὴ καὶ Ἀνωτέρα) που εἶναι ἓνα ἀληθινὰ κλασσικὸ ὑψηλοῦ ἐπιπέδου σύγγραμμα γιὰ τὸν μεγάλο αὐτὸ κλάδο τῆς Φυσικῆς. Φιλοδοξία του ἦταν τότε νὰ συνεχίσῃ καὶ νὰ συμπληρώσῃ τὴ συγγραφὴ τῆς Φυσικῆς, σ' αὐτὸ τὸ ὑψηλὸ ἐπίπεδο, ἐκδίδοντας σειρὰ τόμων γιὰ ὅλα τὰ κεφάλαιά της. Γρήγορα ὁμως κατάλαβε ὅτι ἓνα τέτοιο ἔργο δὲν ἀνταποκρινόταν στὰ μέτρα τῆς ἐποχῆς του.

Ἀργότερα, τὸ 1924, ἐξέδωσε ἓνα συντομώτερο βιβλίο, τὴν Ἐπίτομο Φυσικῆ του (σελίδες 720) που αὐτὸ πρέπει νὰ χαρακτηριστῆ ὡς τὸ πρῶτο συστηματοποιημένο διδακτικὸ ἐγχειρίδιο, γραμμένο με συντομία καὶ σαφήνεια, ἀλλὰ καὶ σύμφωνα με τὶς προωδευμένες γιὰ τὴν ἐποχὴ ἐκείνη ἀντιλήψεις τῆς ἐπιστήμης αὐτῆς. Τὸ σύγγραμμα αὐτὸ ξαναεκδόθηκε τὸ 1929, γιὰ δευτέρη φορά, καὶ ἀκολούθησαν κι' ἄλλες ἐκδόσεις του. Κάθε φορά συμπληρωνόμενο καὶ συγχρονιζόμενο ἀπέτελεσε γιὰ πολλὰ χρόνια ἀργότερα, καὶ μετὰ τὴν ἀποχώρησή του ἀπὸ τὸ Πανεπιστήμιο, τὸ πιὸ ἀγαπημένο βοήθημα γιὰ τοὺς σπουδαστὲς ὅλων τῶν κλάδων που διδάσκονταν Φυσικὴ ὡς γενικὸ ἢ εἰδικὸ μάθημα. Οἱ δύο τελευταῖες ἐκδόσεις τοῦ βιβλίου αὐτοῦ, πολὺ ἐκτενέστερες τῆς πρώτης καὶ συγχρονισμένες με τὶς τελευταῖες ἐξελίξεις τῆς Φυσικῆς, ἔγιναν, ὅταν πιά ἦταν συνταξιούχος, με τὴ συνεργασία τοῦ παλαιοῦ καὶ ἀγαπημένου βοηθοῦ του καὶ ὕστερα συνεργάτου του κ. Σαλτ. Περιστεράκη*.

Ἡ ἀναγνωρισμένη ἱκανότητα καὶ ἡ πείρα του, στὰ θέματα τῶν μετρήσεων καὶ γενικὰ σὲ ὅσα ἦσαν τῆς πρακτικῆς ἐφαρμογῆς, ἔγιναν ἀφορμὴ νὰ μὴν περιοριστῆ μόνο στὴ διδασκαλία ἀπὸ τὴν πανεπιστημιακὴ ἔδρα καὶ τὸ Ἐργαστήριον. Τὸ Κράτος τὸν χρησιμοποίησε ὡς ἐμπιστο σύμβουλό του καὶ ὡς μέλος εἰδικῶν ἐπιτροπῶν σὲ πολλές περιπτώσεις. Πρὸ παντός γιὰ θέματα ἠλεκτρικῶν ἐγκαταστάσεων, παραλαβῶν κ.λ. ὅπως τῶν ἠλεκτρικῶν Σιδηροδρόμων Ἀθηνῶν - Πειραιῶς καὶ τοῦ ἐλέγχου τῆς ἀκρίβειας διαφόρων ὀργάνων μετρήσεως. Κύριο καὶ σημαντικὸ ρόλο ἔπαιξε

* Ὁ πλήρης κατάλογος τῶν ἐργασιῶν, τῶν δημοσιευμάτων καὶ τῶν συγγραμμάτων τοῦ Γ. Ἀθανασιάδη, με ἀνάλυση τοῦ περιεχομένου τους, εἶναι δημοσιευμένος στὸ πανηγυρικὸ τεῦχος που ἐξεδόθη ἀπὸ τοὺς μαθητὲς του γιὰ τὸν ἑορτασμὸ τῆς 25ετίας τῆς καθηγησίας του, κατὰ τὸ 1937.

Ο ΚΑΘΗΓΗΤΗΣ ΓΕΩΡΓΙΟΣ Κ. ΑΘΑΝΑΣΙΑΔΗΣ
(Φωτογραφία τοῦ 1936)

‘Ο Καθηγητής Γ. ‘Αθανασιάδης στο ιδιαίτερο γραφείο του τού ‘Εργαστηρίου Φυσικής. (Φωτογραφία παραχωρηθείσα από τόν κ. Σαλτ. Περιστεράκη).

‘Ο Καθηγητής Γ. ‘Αθανασιάδης, στο γραφείο του, με τó επίσημο του προσωπικό. ‘Από άριστερά: Διον. Μάνεσης, Μιχ. ‘Αναστασιάδης, μετέπειτα Καθηγητής τής ‘Ηλεκτρονικής Φυσικής, Σαλτ. Περιστεράκης Καθηγητής, Καΐσαρ ‘Αλεξόπουλος, Καθηγητής τής Πειραμ. Φυσικής διάδοχός του στην έδρα, και Μπίλης. (Φωτογραφία τού 1935 παραχωρηθείσα από τόν κ. Σαλτ. Περιστεράκη).

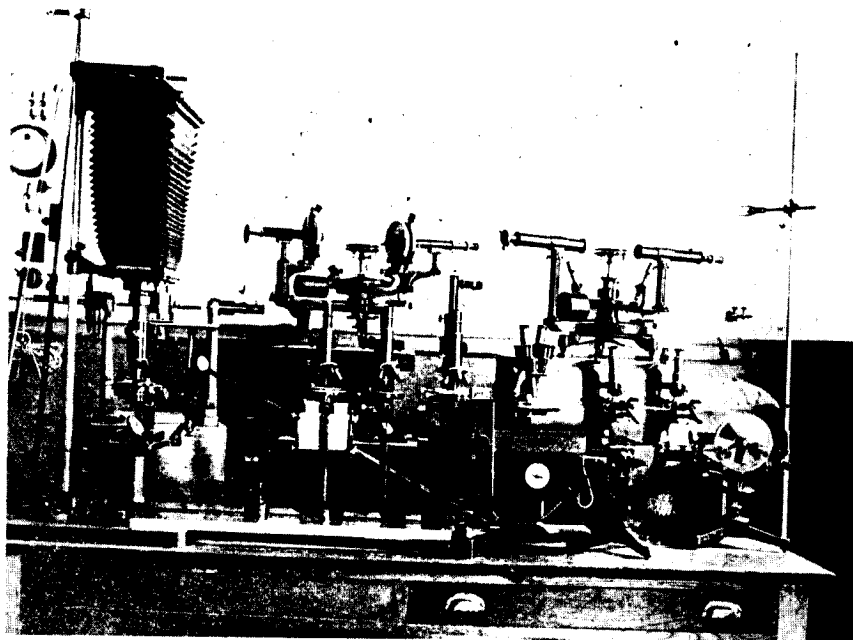
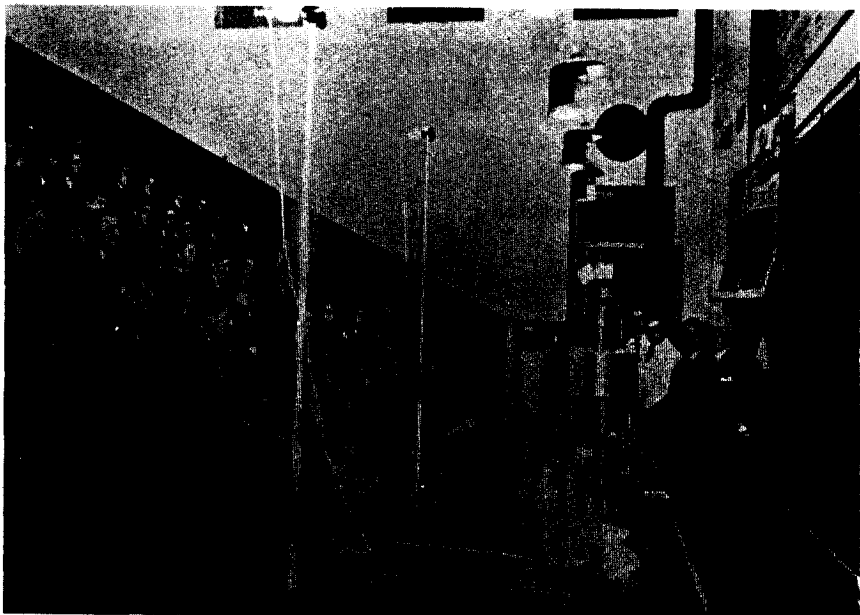

‘Ο Γ. Ἀθανασιάδης μεταξύ συναδέλφων του καθηγητῶν. Διακρίνονται οἱ Κ. Ἄμαντος, Ἀδ. Ἀδαμαντίου καὶ Γ. Οἰκονόμου. (Φωτογραφία παραχωρηθεῖσα ἀπὸ τὸν κ. Σαλτ. Περιστερᾶκη).

‘Ο Γ. Ἀθανασιάδης μετὰ τὰ μέλη τῆς Γεωδαιτικῆς Ἐπιτροπῆς. Ἀπὸ ἀριστερά: Δ. Χόνδρος, Γ. Ἀθανασιάδης καὶ τέταρτος στὴ σειρά ὁ Πλοίαρχος Χρυσάνθου. (Φωτογραφία παραχωρηθεῖσα ἀπὸ τὸν κ. Σαλτ. Περιστερᾶκη).

Ό Γ. Άθανασιάδης τήν έποχή πού τόν πρωτογνώρισα. (Φωτογραφία τοῦ 1918. Άπό τὸ φάκελλο τῶν προσωπικῶν του έγγραφων).

Ὁ Καθηγητὴς Γ. Ἀθανασιάδης κατὰ τὴν ἱεροτελεστία τῆς διδασκαλίας του εἰς τὸ μεγάλο Ἀμφιθέατρο τοῦ Χημεῖου τοῦ Πανεπιστημίου τῆς ὁδοῦ Σόλωνος 104. Σήμερα, πρὸς τιμὴν του, ὁ χώρος αὐτὸς φέρει ἐπίσημα τὸ ὄνομά του. Ἀποκαλεῖται «Ἀμφιθέατρο Καθηγητοῦ Ἀθανασιάδη». (Φωτογραφία τοῦ 1923).

Ἐνα μικρὸ μέρος τῶν συλλογῶν ὀργάνων Φυσικῆς ποὺ ἐξασφαλίστηκαν ἀπὸ τὸν Ἀθανασιάδη μετὰ τὶς πιστώσεις τῶν γερμανικῶν ἐπανορθώσεων. (Φωτογραφία τοῦ 1923).

Ό Άθανασιάδης, με την συντροφιά του φίλου του Καθηγητή Σκούφου και της οικογενείας του, κατά τη φοιτητική γεωλογική έκδρομή στη Διώρυγα της Κορίνθου, έπάνω στη γέφυρα του πλοίου. Ίούνιος 1935. (Φωτογραφία Ι. Κανδήλη).

Ό Άθανασιάδης, κατά την ίδια έκδρομή, στη Διώρυγα της Κορίνθου, με το φίλο του τον Σκούφο, την οικογένειά του και τους φοιτητές. (Φωτογραφία Ι. Κανδήλη).

Π(2)

Κε. Σπ. Πρωτατών Ιω. Εδν. Παναρτων

Κίβρι Πρίλασι.

Συνύδν γαι' υίδζών φηίν το' αβραάμ
 κ'ν υαλαφρογόν Ιω' Καραμίον γ' τίς δότταν παύ
 θρα' υακ κ'ς φημιός τω' τεχ' θζαν' ε'ρηθραρίον.
 ες κ'κ' τικαν Ιω' υαλαφρογ' ε'ρηθρα, αιδ' όν ηροίον
 ε'ρηθρα γ' όπυτος ε'ρηθρα Ιω' σ'υαθραρίον (το'
 πρ'ιου Καραμίον) ε'ρηθ γ'ίτε υαλαφρογ' Ιω' υακ, όδρα
 υαλαφρογ' (ε'ρηθρα κ'ν ε'ρηθρα Ιω' ε'ρηθραρίον
 κ'ς φημιός).
 ε'ρηθρα ότε αιδραμίον γ' υαλαφρογ' ~~υαλαφρογ'~~
 υαλαφρογ' Ιω' ε'ρηθραρίον
 ε'ρηθραρίον υαλαφρογ' τικαν, φημιός γ' υαλαφρογ', όδρα
 υαλαφρογ' υαλαφρογ' ότε υαλαφρογ' υαλαφρογ'. όδρα ότε
 υαλαφρογ' υαλαφρογ' υαλαφρογ' υαλαφρογ' υαλαφρογ'
 υαλαφρογ' υαλαφρογ', υαλαφρογ' υαλαφρογ' υαλαφρογ' υαλαφρογ'
 όδρα υαλαφρογ' υαλαφρογ' υαλαφρογ' υαλαφρογ' υαλαφρογ'
 όδρα υαλαφρογ' υαλαφρογ' υαλαφρογ' υαλαφρογ' υαλαφρογ'
 όδρα υαλαφρογ' υαλαφρογ' υαλαφρογ' υαλαφρογ' υαλαφρογ'
 όδρα υαλαφρογ' υαλαφρογ' υαλαφρογ' υαλαφρογ' υαλαφρογ'
 όδρα υαλαφρογ' υαλαφρογ' υαλαφρογ' υαλαφρογ' υαλαφρογ'
 όδρα υαλαφρογ' υαλαφρογ' υαλαφρογ' υαλαφρογ' υαλαφρογ'

δη υαλαφρογ' υαλαφρογ'

Αυτόγραφο του Καθηγητή Γ. Ἐθνασιαδάδη. Εἶναι τὸ σχέδιον τῆς ἐκθέσεώς του πρὸς τὴν Πρυτανεία, ὅταν τοῦ ἀνάθεσαν (Πρύτανις Ε.Ι. Ζολώτας, ἀριθ. ἔγγρ. 3582/17.8.1911) νὰ ἐκτελέσῃ πραγματοποιημοσύνη καὶ νὰ γνωρίσῃ τίς συνθήκας τῆς καταστροφῆς καὶ τῶν ζημιῶν τῆς πυρκαϊῆς τοῦ Χημείου κατὰ τὴν νύχτα τῆς 15ης Αὐγούστου 1911. (Ἀπὸ τὸν φάκελο τῶν προσωπικῶν του ἐγγράφων).

ἀκόμα στή Γεωδαιτική Ἐπιτροπή τοῦ Κράτους, σάν μέλος της, στήν ὁποία τοποθετήθηκε ἀπό τήν πρώτη ἡμέρα τῆς ἰδρύσεώς της κι' ἐργάστηκε σ' αὐτήν μέχρι τήν ἀποχώρησή του ἀπό τὸ Πανεπιστήμιο (1922–1937). Σ' αὐτὲς τὶς δραστηριότητες του θὰ πρέπει νὰ συμπεριλάβουμε καὶ τὴν ἴδρυση, μὲ δική του πρωτοβουλία, τοῦ Κέντρου Ἐλέγχου Μέτρων καὶ Σταθμῶν, ποῦ κι' αὐτὸ λειτούργησε μέσα στὸ Ἔργαστήριο Φυσικῆς. Τὰ πρῶτα ἀποκτῆματα τοῦ Κέντρου αὐτοῦ ἦσαν ἓνα πρότυπο μέτρο καὶ ἓνα πρότυπο χιλιόγραμμα κι' ἀκόμα μιὰ σειρά ἐλεγμένων δεκαδικῶν σταθμῶν, ὄλων αὐτῶν ἀπόλυτης ἀκρίβειας. Τὰ λίγα αὐτὰ ὄργανα ἀποτελέσαν τὴ βάση καὶ τὴν ἀρχὴ γιὰ τὸν ἔως τότε ἀνύπαρκτο σχετικὸ κρατικὸ ἔλεγχο.

Ὁ Ἄθανασιάδης συνδεόταν πολὺ φιλικὰ μὲ τὸν δικό μου Καθηγητὴ καὶ προϊστάμενο Θ. Σκοῦφο. Ἦσαν φίλοι ἀπὸ παλιὰ καὶ πρὸ παντὸς ἦσαν ὁμοϊδεάτες στὰ πολιτικὰ τῆς ἐποχῆς. Καὶ οἱ δυὸ ἀνῆκαν στή λεγόμενη «ἀντιβενιζελικὴ παράταξη» κι' ἀργότερα, ὅταν ὤξυνθηκαν οἱ πολιτικὲς διαφορὲς κι' ἔγινε ὁ διχασμὸς, ὑπῆρξαν οἱ φανατικώτεροι λάτρεις τοῦ βασιλιᾶ Κωνσταντίνου. Τοὺς συνέδεσε, ἀκόμα περισσότερο, καὶ ἡ κοινὴ τους τύχη κατὰ τὴν περίοδο 1918–1920, ὅταν ἀπολύθηκαν ἀπὸ τὸ Πανεπιστήμιο καὶ δυστύχησαν, στερημένοι ἀπὸ τὰ στοιχειωδέστερα μέσα τῆς ζωῆς, κατὰ τὰ δύσκολα ἐκεῖνα χρόνια τοῦ τέλους τοῦ πρώτου παγκοσμίου πολέμου.

Συνεργαζόταν λοιπὸν σὲ ὄλα μὲ τὸν Σκοῦφο καὶ συχνὰ τὸν ἐπισκεφτόταν στὸ Ἔργαστήριό του, τῆς ὁδοῦ Ἀκαδημίας 38, ὅπως κι' ἐκεῖνος πάλι, πολλές φορές, πήγαινε στὸ δικό του. Ἐμένα, σάν ἔμπιστο πρόσωπο τοῦ δευτέρου καὶ φυσικὰ, ὕστερα ἀπ' αὐτό, ἔμπιστο καὶ τοῦ πρώτου, μὲ χρησιμοποιοῦσαν καὶ οἱ δυὸ στὸ νὰ μεταφέρω πληροφορίες καὶ ἐμπιστευτικὰ ἐγγράφα καὶ ἄλλοτε νὰ μεταβιβάζω προφορικὰ τὶς ὁδηγίες τοῦ ἑνὸς πρὸς τὸν ἄλλο. Ἔτσι μὲ τὸν καιρὸ συνδέθηκα στενὰ μὲ τὸν Ἄθανασιάδη καὶ δημιουργήθηκε μεγάλη οἰκειότητα μεταξύ μας. Κάνοντας μεγάλη παράβαση στὶς γνωστὲς καθιερωμένες γιὰ ὄλους συνήθειές του, μοῦ μιλοῦσε ἐλεύθερα καὶ κουβεντιάζοντας ξανοιγόταν μέχρι τοῦ νὰ συζητῆ, νὰ κουτσομπολεῦ καὶ ν' ἀστειεύεται μαζί μου, ἐπάνω στὰ πανεπιστημιακὰ καὶ ἐργαστηριακὰ τῆς ἐποχῆς.

Σὰν τακτικὸ ἐπισκέπτη τοῦ Ἔργαστηρίου καὶ τοῦ Γραφείου του, δὲν μὲ ξεχώριζε ἀπὸ τὸ προσωπικό του. Ἔτσι ἐπληροφορούμην καὶ παρακολουθοῦσα ὄλα τὰ ιδιαίτερά του καὶ ἀπὸ τὸν ἴδιο καὶ ἀπὸ τοὺς ἀνθρώπους του, μὲ τοὺς ὁποίους, ὄλους, διατηροῦσα στενὴ φιλία. Ποὺ πολλοί, ἀπὸ τοὺς φίλους αὐτοῦς, ἔφυγαν, ἐνῶ ἄλλοι, ἀξιοὶ διάδοχοί του, βρίσκονται ἀκόμα στὶς ἐπάλξεις τῆς ἐπιστήμης γεμάτοι δράση. Τοὺς μετέπειτα καθηγητὰς κ.κ. Β. Κυριαζόπουλο, Ἄντ. Δεληγιάννη, Μιχ. Ἄναστασιάδη, τοὺς ιδιαίτερα συνδεόμενους μαζί του συναδέλφους κ.κ. Καθηγητῆ Σαλτ. Περιστεράκη καὶ Τάκη Παναγιώτου, τοὺς ἀλησμόνητους φίλους Καθηγητῆ Κ. Παλαιολόγο, Δ. Χατζηδημητρίου, Διον. Μάνεση καὶ ἄλλους.

Ὁ φιλικὸς αὐτὸς μαζί του σύνδεσμός μου προχώρησε ἀκόμη περισσότερο κατὰ τὸ καλοκαίρι τοῦ 1935. Τότε ποῦ ἐπιστρατεύτηκα καὶ ἀνάλαβα χρέη γραμματέα

τῆς ἐπιτροπῆς, γιὰ τὴν κρίση τῶν ὑποψηφίων καθηγητῶν τῆς Φυσικομαθηματικῆς Σχολῆς τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν, ἐκείνης γιὰ τὴν ὁποία ξαναμίλησα καὶ σὲ προηγούμενο κεφάλαιο.

Ἡ Κυβέρνηση Παναγῆ Τσαλδάρη, μετὰ τὸ ἀτυχὲς κίνημα τοῦ Ἐλευθ. Βενιζέλου τοῦ 1935, θέλοντας νὰ τακτοποιήσῃ τὰ Πανεπιστημιακὰ πράγματα καὶ νὰ συμπληρώσῃ τὶς κενὲς καθηγητικὲς ἔδρες, ἀνάθεσε τὴν κρίση τῶν ὑποψηφίων πού θὰ τὶς διεκδικούσαν σὲ ἑκτακτὲς ἐπιτροπές. Γιὰ τὴν δική μας Σχολὴ ἡ Ἐπιτροπὴ ἀποτελέστηκε ἀπὸ τὸν δικό μου Καθηγητὴ Θ. Σκουφο, τῆς Γεωλογίας καὶ Παλαιοντολογίας σὰν Πρόεδρο, τὸν Γ. Ἀθανασιάδη, τῆς Φυσικῆς, καὶ τὸν Ι. Πολίτη, τῆς Βοτανικῆς. Αὐτοὶ θὰ μελετοῦσαν τὰ ἔργα τῶν ὑποψηφίων, θὰ στάθμιζαν τὴν ἱκανότητα τους καὶ θὰ πρότειναν, μὲ τὴν ἔκθεσή τους, τὸν διορισμὸ τῶν καλύτερων στὶς κενὲς ἔδρες ἢ τὸν διορισμὸ σὲ νέες πρωτοϊδρύμενες. Κι' ὅλη αὐτὴ ἡ μεγάλη δουλειὰ θὰ ἔπρεπε νὰ συμπληρωθῇ σὲ σύντομο χρονικὸ διάστημα. Τὸ Κράτος δὲν σκέφθηκε ὅτι γιὰ τὴν ὀγκώδη αὐτὴ ἐργασία, πού ἀνάθεσε στοὺς μεγάλους αὐτοὺς ἀνθρώπους, κάποιος θάπρεπε νὰ τοὺς βοηθήσῃ, σὰν εἰσηγητῆς, σὰν γραμματέας τους. Καὶ ὁ Σκουφος, πού προτιμοῦσε τὸ πρόσωπο αὐτὸ νὰ εἶναι τῆς ἀπόλυτης ἐμπιστοσύνης του, ἀντὶ νὰ ζητήσῃ τὴ βοήθεια αὐτῆ, τὴν ἀπαραίτητη, ἀπὸ ἓνα γραμματέα τοῦ Ὑπουργείου Παιδείας, τὴν ἐμπιστεύτηκε σὲ μένα, τὸν Ἐπιμελητὴ του. Ἔτσι βρέθηκα, μισο-εθελοντῆς καὶ μισο-ἐπιστρατευμένος, νὰ γίνω τὸ ἀφανὲς τέταρτο μέλος —καὶ πρὸ παντὸς ἀδάπανο γιὰ τὸ Κράτος— τῆς περιφημῆς Ἐπιτροπῆς τους.

Ἐκεῖνο τὸ καλοκαίρι τοῦ 1935 δουλέψαμε κοντὰ-κοντὰ, ἀτέλειωτες ὥρες, πολλὰς φορὲς ξενυχτώντας, κυρίως ἐμεῖς οἱ τρεῖς: Σκουφος, Ἀθανασιάδης κι' ἐγώ. Ὁ Πολίτης, λίγο ἀδιάφορος καὶ πάντα κουρασμένος, τὰ εὔρισκε ὅλα ἔτοιμα καὶ ὑπόγραφε στὸ τέλος τὶς ἐκθέσεις, χωρὶς ἀντίρρηση, στὰ τυφλά, ὅπως ἐμεῖς τὶς ἐτοιμάζαμε. Ἐγὼ ὑποδεχόμουν στὸ γραφεῖο μου τοὺς ὑποψήφιους, ἔπαιρνα τὶς ἐργασίες τους καὶ τὰ ὑπομνήματά τους, ταξινομοῦσα τὸ ὕλικό, ἄκουγα τοὺς δυὸ μεγάλους τῆς Ἐπιτροπῆς, συνέτασσα τὶς ἐκθέσεις, τὶς δακτυλογραφοῦσα καὶ σὲ ἀρκετὲς περιπτώσεις —μὲ τὸ θράσος πού μὲ διέκρινε τὴν ἐποχὴ ἐκείνη— εἶχα κι' ἐγὼ τὴ γνώμη μου διαφωνῶντας στὶς ἀπόψεις τους καὶ διορθῶνοντας τὰ κείμενά τους. Ὁ Σκουφος, μὲ τὴν ξεχωριστὴ ἐμπιστοσύνη πού εἶχε σὲ μένα, δεχόταν τὶς περισσότερες ἀπ' αὐτὲς τὶς καλοπροαίρετες ὑποδείξεις μου καὶ ὁ Ἀθανασιάδης, μὲ τὴ σειρά του, ἐπειδὴ δὲν χάλαιγε εὐκόλα τὸ χατήρι τοῦ φίλου του Σκουφο, τὶς παραδεχόταν κι' ἐκεῖνος. Ὑστερα ἦταν τέτοια ἡ φουρτούνα τῆς δουλειᾶς αὐτῆς, ὥστε νὰ τοὺς γίνω κάτι περισσότερο ἀπὸ ἀπαραίτητος καὶ νὰ μὲ βλέπουν στὸ πελάγωμά τους, σὰν τὴ μοναδικὴ σανίδα σωτηρίας τους. Ἔτσι, κατὰ τὸ καλοκαίρι ἐκεῖνο, κατάληξα νὰ γίνω ἀκόμη στενώτερος φίλος τοῦ Ἀθανασιάδη καὶ ἐμπιστός του, τόσο πολὺ, ὅσο ἤμουν καὶ γιὰ τὸν ἀλησμόνητο Καθηγητὴ μου Σκουφο.

Ἀπὸ τὶς ἑκτακτὲς αὐτὲς κριτικὲς Ἐπιτροπὲς προτάθηκαν καὶ διωρίστηκαν, γιὰ ὄλο τὸ Πανεπιστήμιο, 63 καθηγηταί. Δὲν θυμοῦμαι πόσοι ἦσαν γιὰ τὴν Φυσικο-

μαθηματική Σχολή ὅλοι οἱ ὑποψήφιοι καὶ ἀπ' αὐτοὺς ποιοὶ προτάθηκαν καὶ διωρίστηκαν. Ὅπωςδήποτε ὁ ἀριθμὸς τους ἦταν ἀρκετὰ σεβαστός. Καταλαβαίνετε πόσοι υπέβαλαν τότε δικαιολογημένα καὶ πόσοι ἀδικαιολόγητα ὑποψηφιότητα, τί τεράστιο ὄγκο ἀπὸ τὰ δημοσιεύματά τους καὶ τίς ἄλλες φυλλάδες τους ἐμάζεψα, τί ἀτελείωτες συζητήσεις ἔγιναν γι' αὐτούς, πόσες ἐκθέσεις γράφθηκαν καὶ ξαναγράφτηκαν μέχρις ὅτου βγοῦν τὰ τελικὰ πορίσματα καὶ ὑπογραφοῦν καὶ σταλοῦν οἱ προτάσεις τῆς ἐπιτροπῆς στὸ Ὑπουργεῖο. Κι' ὅλα αὐτὰ βιαστικά, σὲ προκαθορισμένο σύντομο χρόνο χωρὶς τελικὰ κανένα οὐσιαστικὸ ἀποτέλεσμα, ἀφοῦ, ὅπως καὶ ἄλλοι ἀνάφερα, οἱ διορισμοὶ αὐτοὶ ἔγιναν γιὰ νὰ ξεγίνουν μετὰ τρεῖς μέρες.

Ἀπὸ τὴν ἐποχὴ αὐτὴ ἡ φιλία μας μεγάλωσε καὶ οἱ συναντήσεις μας ἔγιναν τακτικώτερες. Τὸν ἐπισκεπτόμουν στὸ Ἔργαστήριό του καὶ ἀργότερα, μετὰ τὸ 1938, ὅταν ἔγινε συνταξιούχος, στὸ μικρὸ διαμέρισμα ποῦ κατοικοῦσε τῆς ὁδοῦ Νοταρᾶ 15α. Παραμένει ξεκάθαρη καὶ ζωηρὴ γιὰ μένα ἡ ἀνάμνηση τοῦ ἀκαταπόνητου καὶ στὸ βάθος εὐγενικοῦ καὶ αἰσθηματῖα αὐτοῦ ἀνθρώπου, ποῦ ὅσο κι' ἂν προσπαθοῦσε νὰ κρυφτῆ πίσω ἀπὸ τὴν ψυχρὴ σοβαρότητά του, διατηροῦσε ἐνδιαφέρον καὶ φιλία γιὰ κείνους τοὺς λίγους, ποῦ θεωροῦσε δικούς του. Ἀναπολῶ μὲ συγκίνηση καὶ θυμοῦμαι τὰ τελευταῖα αὐτὰ χρόνια τῆς πανεπιστημιακῆς του ζωῆς. Χρησιμοποίησα τὸ θάρρος ποῦ ἀπόκτησα μ' ἐκεῖνον καὶ τὴν ἐπιρροή μου, γιὰ νὰ βοηθήσω στίς ἐξετάσεις τους, τίς πτυχιακές, μερικὸς ναυαγημένους συναδέλφους ποῦ δούλευαν ἀπὸ καιρὸ στὸ ἐπάγγελμα σὰν Χημικοί, ἐνῶ τοὺς ἔλειπε τὸ τυπικὸ τελικὸ χαρτί, τὸ δίπλωμα. Τοὺς κουβαλοῦσα μὲ τὸ ζόρι σ' αὐτὸν γιὰ μιὰ τυπικὴ ἐξέταση καὶ γιὰ τὸ τσοντάρισμα τῆς βαθμολογίας τους —κάτι τὸ συνήθως ἀδιανόητο γιὰ τὸν ἄτεγκτο Ἀθανασιάδη. Τὸν πίεζα, ζητῶντας τὴν ἐπιείκεια του γιὰ κείνους καὶ παρακαλῶντας τὸν ἔστελνα νὰ μεσολαβήσῃ καὶ στοὺς ἄλλους καθηγητάς.

Τὰ πρῶτα μεταπανεπιστημιακά του χρόνια τ' ἀφιέρωσε στὴ νέα ἐκδοση τῆς Φυσικῆς του, ποῦ διαρκῶς τὴν συμπλήρωνε καὶ τὴν μεγάλωνε. Κατόπιν ἤλθε ὁ πόλεμος καὶ ἡ κατοχὴ μ' ὅλη τὴ δυστυχία τους. Οἱ οἰκονομίες του, ποῦ ἦσαν ὅλες σὲ ὁμολογίες ἐθνικῶν δανείων, ἐξανεμίστηκαν μὲ τὸν πληθωρισμὸ καὶ ἔτσι στερήθηκε καὶ τὰ ἀφθονώτερα μέσα μιᾶς ἀνετης διαβίωσης. Μὲ τὸ πέρασμα τῶν ἐτῶν καὶ ὕστερα ἀπὸ τίς δύσκολες συνθήκες τῆς ἐποχῆς ἐκείνης ἀπομονώθηκε ἀκόμη πιὸ πολὺ κι' ἀπολησμονήθηκε. Οἱ περισσότεροὶ στενοὶ φίλοι του εἶχαν πεθάνει καὶ μεταξὺ αὐτῶν, ἀπὸ καιρὸ, καὶ ὁ ἰδιαίτερα συνδεδεμένος μαζί του Σκουφός (1938), μὲ τὸν ὁποῖο ἀπὸ παλιὰ διατηροῦσε οἰκογενειακὸ σύνδεσμο. Λίγοι μόνο ἀπὸ τοὺς μαθητὲς του, συναδέλφοι του τώρα ἀγαπητοί, δὲν τὸν ξεχνοῦσαν καὶ κάποτε τὸν ἐπισκέφτονταν καὶ τὸν συντρόφευαν.

Ὁ Ἀθανασιάδης, μὲ τὴν προσθήκη τῶν ἐτῶν, βάραινε ὄλο καὶ περισσότερο. Ὑπερήφανος ὅμως καὶ πάντα ἀξιοπρεπής, ἔκρυβε ὅσο μπορούσε τὴν ἀναπόφευκτη κόπωση καὶ μοναξιά τῶν τελευταίων χρόνων. Ὅταν λίγο καιρὸ πρὸ τοῦ θανάτου

του, κατάκοιτο πιά, τὸν ἐπισκέφθηκε σπίτι του, μαζί με τὴν γυναίκα του, μαθήτρια του κι' αὐτή, ἕνας ἀπὸ τοὺς παλαιούς πιστοὺς του συνεργάτες, αὐτὸν τὸν δέχθηκε στὸ δωμάτιό του, μὰ ἀρνήθηκε νὰ τὴν δεχθῆ κι' ἐκείνη. Τοῦ εἶπε: «Ὅχι, μὴν τὴν ἀφήσης νὰ μπῆ καὶ νὰ μὲ ἀντικρῶσῃ στὰ χάλια μου. Καλύτερα νὰ μὲ διατηρήσῃ στὴν ἀνάμνησή της ὅπως μὲ ἤξερε». Πραγματικά, ἀπὸ τὸν παλαιὸ «Γίγαντα» ἕνα ράκος ἀνθρώπου εἶχε μόνο ἀπομείνει.

Ἔτσι ἐπέρασαν, σιγά-σιγά, οἱ τελευταῖες ἡμέρες τῆς πολύχρονης μὰ τόσο δυναμικῆς ζωῆς του, μέχρις ὅτου ἡ φλόγα τῆς χαμήλωσε καὶ ἔσβυσε γιὰ πάντα στίς 22 Μαΐου 1949.

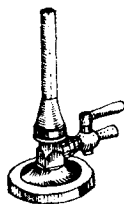
Π Η Γ Ε Σ

Τὸ κεφάλαιο αὐτό, τὸ ἀφιερωμένο στὸν ἀείμνηστο Καθηγητὴ Γεώργιο Κ. Ἀθανασιάδη, τὸ ἔγραψα εἰδικὰ γιὰ τὴν ἔκδοση τοῦ βιβλίου μου, μὲ βάση κυρίως τίς προσωπικὲς μου ἀναμνήσεις ἀπὸ τὴν πολύχρονη μ' ἐκείνον φιλία καὶ συνεργασία. Τὴν ἀφήγησή μου τὴν συμπλήρωσαν ἀκόμα οἱ ἐνδιαφέρουσες πληροφορίες καὶ τὰ στοιχεῖα ποὺ μοῦ ἔδωσαν οἱ ἀγαπητοὶ φίλοι, παλαιοὶ συνεργάτες του, κ.κ. Καθηγηταὶ Μιχ. Ἀναστασιάδης καὶ Σαλτ. Περιστερᾶκης, τοὺς ὁποῖους καὶ πάλι θερμὰ εὐχαριστῶ. Ὁ πρῶτος μοῦ ἐμπιστεύτηκε καὶ τὸ φάκελλο τῶν προσωπικῶν ἐγγράφων τοῦ ἀείμνηστου Καθηγητῆ, πολύτιμο γιὰ τὸν πλοῦτο τῶν ἱστορικῶν στοιχείων ποὺ σ' αὐτὸν εὗρηκα, καὶ ὁ δεύτερος ἀρκετὲς ἀξιόλογες ἱστορικὲς φωτογραφίες τίς ὁποῖες καὶ δημοσιεύω.

Βοηθητικὲς ἀκόμα πηγὲς ἦσαν:

Γεώργιος Ἀθανασιάδης. Ὁ Καθηγητὴς καὶ τὸ ἔργον του. Τεῦχος πανηγυρικῶν ἐπὶ τῆ συμπληρώσει 25ετίας ὡς τακτικοῦ Καθηγητοῦ. Ἀθῆναι 1937.

Γ. Κ. Ἀθανασιάδης. Ὁ πατὴρ τῆς Πειραματικῆς Φυσικῆς εἰς τὴν Ἑλλάδα. Ὑπὸ Μιχ. Ἀθ. Ἀναστασιάδου τακτ. Καθηγητοῦ Ἡλεκτρονικῆς Φυσικῆς Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν. Περιοδικὸν «Φυσικὸς Κόσμος», τεῦχος Φεβρουαρίου 1974, σελ. 290 - 291.

VII

Ο ΚΑΘΗΓΗΤΗΣ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ Α. ΚΤΕΝΑΣ

Ο ΜΕΓΑΛΟΣ ΛΑΤΡΗΣ ΤΗΣ ΕΠΙΣΤΗΜΗΣ — Ο ΑΚΑΤΑΠΟΝΗΤΟΣ ΕΡΕΥΝΗΤΗΣ

Είχα την τύχη να γνωρίσω, κατά τα πρώτα βήματά μου στην επιστήμη (1919-1921), από πολύ κοντά, τον σοφό αυτό επιστήμονα και αισθάνομαι την εσωτερική παρόρμηση, μα και σαν χρέος μου, να μιλήσω για τον άλησμόνητο αυτόν άνθρωπο. Να δώσω την εικόνα του, όπως έγω την είδα και την διατηρώ στις αναμνήσεις μου, ωραία και φωτεινή. Με τα μάτια μου, της εποχής, τα παιδικά ακόμα, και με τα αισθήματα της νεανικής καρδιάς, τα γεμάτα πάθος και ένθουσιασμό. Γιατί ο Κτενάς, ανάμεσα στους επιστήμονες του κλάδου του και τους πολυάριθμους μαθητές του, άφησε, σαν δάσκαλος και σαν ερευνητής, εποχή δική του και αναμνήσεις αξέχαστες. Για άλλους, τους πολλούς, θερμής αγάπης, για μερικούς — όπως πιστεύω τώρα με την προοπτική που δίνει στα γεγονότα ο χρόνος — άδικα, κάποιας αντιπάθειας, αλλά για όλους, ανεξαιρέτα, πρέπει να δηλοποιηθεί, πραγματικού θαυμασμού. Της γενικής αναγνώρισης για την σοφία του, για την απaráμιλλη εργατικότητα του, για την φανατική, ιεραποστολική θά μπορούσε να την χαρακτηρίσει κανείς, άφοσίωσή του στην έρευνα.

Τα μαθήματα του πρώτου χρόνου της Χημικής Σχολής, κατά το χειμώνα του 1918 - 1919, που ήταν και ο δικός μου πρώτος φοιτητικός χρόνος, καθυστέρησαν πάρα πολύ και άρχισαν μόλις στις 8 Ίανουαρίου του 1919. Παρακολούθησα λοιπόν διδασκαλία σαν πρωτοετής πέντε μόνο μήνες και σχεδόν άμέσως, το καλοκαίρι του 1919, βρέθηκα δευτεροετής φοιτητής και — κάτι το σπάνιο για τις δυσκολίες και τα φτωχά μέσα της εποχής — άσκούμενος και ύποβοηθός στο Ίργαστήριο Άνοργάνου Χημείας. Έκείνες τις ήμέρες ο Κτενάς ζητούσε να προσλάβει βοηθό, διαλέγοντάς τον από τους φοιτητάς της Χημείας. Κάποιος με σκέφτηκε και με σύστησε για αυτή τη θέση.

Καταλαβαίνετε με πόση ύπερηφάνεια, ανάμικτη όμως και με φόβο και δισταγμό, άκουσα για τη θαυμαστή αυτή πρόταση. Έγω ο άσημος και άπραγος φοιτητάκος, ο 16χρονος νεαρός, με τις άναιμικές γυμνασιακές μονάχα γνώσεις, που

τὸν παραμέριζε καὶ τὸν φόβιζε συνήθως τὸ πλῆθος τῶν ἐπιδεικτικῶν καὶ φωνακλάδων συμφοιτητῶν του, νὰ βρεθῶ, τόσο γρήγορα, βοηθὸς τοῦ μεγάλου Κτενᾶ, τοῦ ἐπιστήμονα ποῦ ἡ φήμη του κυκλοφοροῦσε μέσα στὸ φοιτητικὸ κόσμο δίνοντας του ἡμιθεϊκὲς διαστάσεις. Καὶ μάλιστα βοηθὸς ἐπίσημος, μισθωτὸς, ὄχι ὅπως στὴν Ἄνθρα, τῆς προσκολλήσεως. Βοηθὸς μὲ ἡμερομίσθιο –τὴν ἐποχὴ ἐκείνη ὄλοι οἱ ὀργανικοὶ ἐπιμεληταὶ καὶ οἱ βοηθοὶ δὲν ἦσαν μόνιμοι ὑπάλληλοι ἀλλὰ ἔκτακτοι– μὲ ἀμοιβὴ ποῦ ἔφθανε τὶς 80 δραχμὲς τὸ μῆνα. Μιὰ τέτοια θέση, στὸν κύκλο τὸν δικό μου τὴν ἐποχὴ ἐκείνη, ἦταν τὸ μεγαλύτερο ὑποῦργημα. Καὶ ἔδινε στὸν τυχερὸ φοιτητὴ, μὲ τὸ μηνιάτικο τῶν 80 δραχμῶν, τὴν πραγματικὴ ἄνεση ἑνὸς ἄρχοντα, ἀφοῦ τὸ ψωμί, τὸ καρβέλι τῆς ὁκάς, εἶχε μόνον 55 λεπτά, τὸ κρέας 1,60 ἢ ὁκά, ἡ ἐφημερίδα 5 λεπτά καὶ τὸ καλορραμμένο, ἀπὸ ἐγγλέζικο ὑφασμα, κοστουμί– αὐτὸ ὅμως θεωρούμενο πανάκριβο γιὰ τὴν ἐποχὴ– 80 δραχμὲς.

Μὲ ἀνάμικτα λοιπὸν αἰσθήματα χαρᾶς καὶ φόβου ἀνέβηκα διστακτικὰ τὶς μαρμάρινες φαγωμένες σκάλες τοῦ παλιοῦ μεγάλου κτιρίου ποῦ μέχρι τελευταῖα στέγαζε τὸ Ὀρυκτολογικὸ στὴν ὁδὸ Ἀκαδημίας 38, ἐκεῖνο τὸ πρῶνὸ τῆς 31ης Ἰουλίου 1919, γιὰ νὰ παρουσιασθῶ στὸν Κτενᾶ. Τὴν ἡμέρα αὐτὴ τὸν εἶδα, γιὰ πρώτη φορά, ἀπὸ κοντὰ καὶ τὸν πρωτογνώρισα.

Ἵψηλὸς καὶ λεπτὸς, ντυμένος κομψότατα, μὲ τὸ καλορραμμένο ὀλόλευκο λινὸ κοστουμί του, τὴν χτυπητὴ γραβάτα καὶ τὸ φουντωτὸ μαντηλάκι στὴν τσέπη τοῦ σακκακιοῦ, ἐντυπωσίαζε μὲ τὸ ἀεράτο παρουσιαστικὸ του καὶ τὴ φινέτσα του. Καλοφτιαγμένο πρόσωπο, ξανθὰ καλοχτενισμένα σὲ λοξὴ χωρίστρα μαλλιά, μικρὸ ξανθὸ κομμένο μουστάκι καὶ λαμπερὰ γαλανὰ μάτια μὲ ἀνταύγειες ἀτσαλιοῦ. Ἐνας τζέντλεμαν, νεαρὸς ἀκόμη τὴν ἡλικία, μὲ τόσο κομψὸ καὶ ἐπιμελημένο παρουσιαστικὸ, νὰ εἶναι ἀναγνωρισμένος σοφός, ἀποτελοῦσε ἀντίθεση πρὸς τὰ καθιερωμένα τῆς ἐποχῆς, ποῦ τοὺς ἀνθρώπους, αὐτῆς τῆς σειρᾶς, τοὺς ἤθελαν ἀτημέλητους καὶ ἀναχρονιστικὰ ντυμένους.

Ὁ Κτενᾶς μὲ ὑποδέχθηκε μὲ συγκρατημένο μειδίαμα, μισὸ ὑπεροπτικὸ καὶ μισὸ εἰρωνικὸ, καὶ μὲ διαπέρασε μὲ τὴν ἀλύγιστη ματιὰ του, ποῦ σοῦδινε τὴν ἐντύπωση πὼς τίποτε δὲν ἄφηνε νὰ τῆς ξεφύγῃ καὶ τίποτα δὲν μπορούσε νὰ κρύψῃς ἀπ' αὐτὴν.

Μὲ τὴ ματιὰ αὐτὴ στάθμισε τὸ μικροκαμωμένο καὶ φοβισμένο παιδάκι ποῦ στεκόταν δειλὰ μπροστά του καὶ τολμοῦσε νὰ καταπιαστῆ καὶ νὰ παίξῃ, τόσο πρόωρα, τὸν ρόλο τοῦ βοηθοῦ–ἐπιστήμονα. Ἡ γρήγορη αὐτὴ διερευνητικὴ ἐξέταση, κ' ἀκόμα οἱ δυὸ τρεῖς ἐρωτήσεις του σὲ μένα, φαίνεται πὼς τὸν ἱκανοποίησαν. Ἀσφαλῶς δὲν θὰ ἐθαύμασε οὔτε τὸ μπόι μου οὔτε τὴν σοφία μου. Ἀλλὰ ὑποψιάζομαι πὼς παρατήρησε καὶ ἐξετίμησε ἐκεῖνο ποῦ ἦταν ἓνα μόνιμο, δικό του πάθος. Νὰ ἔχῃ κοντὰ του ἀνθρώπους ποῦ προέρχονταν ἀπὸ σπίτια καὶ διακρίνονταν γιὰ τὸν σεβασμὸ, τὴν πειθαρχία καὶ τὴν ἀγωγή. Ποῦ νὰ τοῦ εἶναι γνωστὴ ἡ ἱστορία, ἡ παράδοση τῆς οἰκογένειάς τους. Κι' ἐγώ, χαϊδεμένος καὶ ἀναθρεμμένος ἀπὸ τὸν αὐστηρὸ δάσκαλο πατέρα μου, ἂν δὲν εἶχα ἄλλα προσόντα, φαίνεται πὼς

ἔδειχνα ὅτι εἶχα αὐτὰ τὰ χαρίσματα. Μ' ἔστειλε λοιπὸν νὰ πάω ἀμέσως ν' ἀγοράσω μιὰ ἄσπρη μπλούζα – πού ἔπρεπε καὶ νὰ διορθωθῆ καὶ προσαρμοσθῆ στὶς μικροσκοπικὲς μου διαστάσεις– καὶ νὰ ἔρθω τὸ ἐπόμενο πρωὶ νὰ πιάσω δουλειά.

Ἔτσι, ἀπὸ τότε, κοντὰ στὸν Κτενᾶ, ἄρχισα νὰ ἐργάζομαι μὲ ὑπεύθυνα καθήκοντα, σὰν μισθωτὸς ὑπάλληλος. Ἐκεῖνος ἦταν ὁ πρῶτος προϊστάμενός μου καὶ τώρα, μὲ τὸ πέρασμα τῶν χρόνων, ἀντιλαμβάνομαι πόσο βάρυναν στὴ διαμόρφωση τοῦ χαρακτῆρα μου αὐτὰ τὰ δυὸ χρόνια πού δούλεψα κοντὰ του. Τὰ πρῶτα ὑπεύθυνα χρόνια τῆς ζωῆς μου. Ἀπὸ αὐτὸν πρωτοδιδάχτηκα τὴν ἐργατικότητα, τὴν ἐπιμέλεια, τὴν ἀκρίβεια, τὴν ὑπευθυνότητα, τὴν συστηματικὴ μελέτη καὶ τὴν προσεκτικὴ παρατήρηση κατὰ τὴν ἐξέταση τῶν φαινομένων τῆς ἐπιστήμης. Ἀλλὰ ἀκόμα καὶ τὴν ὑπερήφανη ἀντιμετώπιση τῶν προβλημάτων τῆς ζωῆς καὶ τῶν ἀνθρώπων, μὲ θάρρος, συνέπεια καὶ ἀποφασιστικὴ ἀπόφαση. Ἡ ἐντυπωσιακὴ παρουσία τῆς προσωπικότητάς του ἔλαμπε στὰ μάτια κάθε νέου ἀνθρώπου, πού εἶχε ὄρεξη γιὰ δουλειὰ καὶ δημιουργοῦσε τὸ ζωντανὸ παράδειγμα γι' αὐτόν, ἀπὸ τὸ ὁποῖο δύσκολα μποροῦσε νὰ ξεφύγῃ. Πού τὸν συνάρπαζε καὶ ἄθελά του ἀναγκαζόταν νὰ τὸ μιμηθῆ.

Ἀπὸ τὴν ἄλλη λοιπὸν ἡμέρα καταπιάστηκα μὲ τὴν καινούργια δουλειά μου καὶ ἄρχισα νὰ γνωρίζω τοὺς ἀνθρώπους τῆς καὶ τὸ περιβάλλον τῆς.

Ἀνεβαίνοντας τὴν πλατεία μαρμάρινη σκάλα τοῦ παλιοῦ κτιρίου τῆς ὁδοῦ Ἀκαδημίας, ὅπου ἦταν ἐγκατεστημένο τὸ Ὀρυκτολογικὸ καὶ Πετρογραφικὸ Ἐργαστήριον, ἀφοῦ προσπερνοῦσε τὸ πρῶτο πάτωμα πού στέγαζε τὸ Φαρμακευτικὸ Χημεῖο, ἔφθανες σ' ἓνα προθάλαμο. Ἡ ἀριστερὴ φρουριακὴ πράσινη πόρτα ὡδηγοῦσε, μ' ἓνα στενὸ διάδρομο, στὰ διάφορα γραφεῖα τοῦ Ἐργαστηρίου. Μπαίνοντας, στὴν ἀριστερὴ πλευρὰ ἦταν τὸ μικρὸ χημικὸ ἐργαστήριον καὶ ἀμέσως δίπλα του τὸ γραφεῖο τοῦ Καθηγητῆ στὴν γωνία πρὸς τὴν ὁδὸ Σίνα. Δωμάτιον πού τὸ φώτιζαν δυὸ μεγάλα παράθυρα, τὸ ἓνα πρὸς τὴν αὐλὴ καὶ τὸ ἄλλο πρὸς τὴν Ἀκαδημία καὶ τὸν κῆπον τῆς.

Δίπλα στὰ δυὸ αὐτὰ δωμάτια, μιὰ σαραβαλιασμένη ξύλινη σκαλίτσα ὡδηγοῦσε στὶς σοφίτες, πού χρησίμευαν γιὰ γραφεῖα τοῦ προσωπικοῦ. Κάτω ἀπὸ τὴν σκάλα καὶ δίπλα, στὰ κάτω γραφεῖα, ἡ μεγάλη αἴθουσα τῆς Ὀρυκτολογικῆς καὶ Πετρολογικῆς συλλογῆς, πού ἔπιανε ὅλη τὴν πλευρὰ τοῦ κτιρίου πρὸς τὴν ὁδὸ Ἀκαδημίας καὶ δίπλα τῆς, μιὰ ἀκόμη αἴθουσα, πρὸς τὴν ὁδὸ Μασσαλίας, μὲ πετρώματα τῶν ἑλληνικῶν περιοχῶν. Στὸ ἴδιον πάτωμα μὲ τὶς αἴθουσες αὐτὲς καὶ τὰ γραφεῖα, πρὸς τὰ δεξιὰ τοῦ ἀρχικοῦ προθαλάμου, στὸν ὁποῖο κατέληγε ἡ κεντρικὴ μαρμάρινη σκάλα, βρισκόταν, τελείως ξεχωριστὸ καὶ ἀπομονωμένο, τὸ προσωπικὸ Ἐργαστήριον καὶ Σπουδαστήριον τοῦ Καθηγητῆ.

Αὐτὸ ἦταν τὸ ἄδυτό του. Μιὰ ἀπλόχωρη ψηλοτάβανη αἴθουσα πού ἔπιανε ὅλη τὴν ἀνατολικὴ γωνία τοῦ πατώματος. Μεγάλα τραπέζια ἐκεῖ μέσα, προθῆκες ὑαλόφρακτες καὶ συρταρωτές, βιβλιοθήκες καὶ ἓνα μεγάλο γραφεῖο στὸ βάθος. Μικροσκόπια, γωνιόμετρα καὶ συσκευὲς φάνταζαν στὶς βιτρίνες, μεγάλοι χάρτες

στοὺς τοίχους καὶ παντοῦ ἀπλωμένα δείγματα ὀρυκτῶν καὶ πετρωμάτων.

Τὰ κλειδιά τοῦ Ἑργαστηρίου αὐτοῦ τὰ κρατοῦσε πάντα ὁ ἴδιος καὶ θὰ ἔμπαινες ἐκεῖ γιὰ λίγο καὶ μονάχα ὅταν θὰ βρισκόταν κι' ἐκεῖνος μέσα καὶ ἐὰν θὰ σὲ καλοῦσε. Ἐκεῖ ἀπομονωμένος ἀπὸ τοὺς ἄλλους, ξημεροβραδιαζόταν, τὶς περισσότερες φορές χωρὶς μεσημβρινὴ ξεκούραση, γυρίζοντας ἀμέσως ὕστερα ἀπὸ ἓνα βιαστικὸ γεῦμα στὸ γνωστὸ μεγάλο ἐστιατόριο «Διεθνὲς» τῆς ὁδοῦ Σταδίου. Σ' αὐτὸ τὸ σπουδαστήριό του ἐργαζόταν καὶ μελετοῦσε κι' ἐκεῖ δεχόταν τοὺς λιγοστοὺς προσωπικοὺς του φίλους. Στὸ ἄλλο γραφεῖο, τὸ ἐπίσημο, δὲν ἔμενε παρὰ γιὰ πολὺ λίγο. Τὸ προώριζε μονάχα γιὰ νὰ δέχεται τὶς τυπικὲς ἐπισκέψεις τῶν φοιτητῶν του. Πολὺ ἀργότερα τὸ ἐγκατέλειψε τελείως καὶ κατέληξε νὰ γίνῃ γραφεῖο ἐπιμελητῶν.

Ὁ Κτενᾶς, τὴν πρώτη ἐκείνη ἡμέρα ποὺ ἔπιασα δουλειὰ (1η Αὐγούστου 1919), μὲ γύρισε στὰ γραφεῖα καὶ μὲ γνώρισε ὁ ἴδιος μὲ τὸ ἄλλο προσωπικό. Πρῶτα μὲ πῆγε στὸ Χημικὸ Ἑργαστήριο, γιὰ τὸ ὅποιο καὶ μὲ προώριζε. Ἦθελε ν' ἀποκτήσῃ, μοῦ ἐξήγησε, βοηθὸ ἱκανὸ γιὰ νὰ τοῦ κἀνῃ σωστὲς ἀναλύσεις ὀρυκτῶν καὶ πετρωμάτων, ὥστε νὰ μὴν ἔχη τὴν ἀνάγκη τῶν ξένων. Γι' αὐτὸ καὶ συμφώνησε πρόθυμα νὰ ἐργάζωμαι μόνον τὰ πρωινὰ κοντὰ του, ὅσες ἐλεύθερες ὥρες μοῦ ἄφηναν τὰ μαθήματά μου, καὶ τὰ ἀπογεύματα νὰ ἐξακολουθήσω νὰ δουλεύω στὴν Ἀνόργανο, ὥστε νὰ ἐξασκηθῶ καὶ νὰ γίνω ἓνας καλὸς ἀναλυτικὸς χημικὸς. Σ' ἐκεῖνον θὰ ἐρχόμουν τὰ βράδουα, μόνον τὶς ἡμέρες ποὺ θὰ ἤθελε βοήθεια γιὰ κάποια ἔκτακτη ἐργασία. Δουλειὰ δηλ. ἐξαντλητικὴ γιὰ μένα, καὶ στὰ δυὸ ἐργαστήρια, χωρὶς ἀνάπαυλα, ἀπὸ τὶς 7 τὸ πρωὶ μέχρι τὶς 9 τὸ βράδυ.

Κατόπιν ἀνεβήκαμε μαζί στὶς σοφίτες καὶ μοῦ γνώρισε τοὺς συναδέλφους. Τὸν παλαιότερο βοηθὸ τοῦ Διονύσιου Μουστάκα, τριτοετῆ φοιτητὴ τῆς Χημείας, τοὺς ἐπιμελητὲς του, Χρῖστο Γαρδίκια καὶ Γεώργιο Βορεάδη, καὶ τὸν συνεργάτη του γεωλόγο Μάξιμο Μαραβελάκη. Οἱ τελευταῖοι ἦσαν ἐπιστήμονες φτασμένοι, πολὺ μεγαλύτεροί μου στὰ χρόνια, ποὺ κοντὰ στὸν Κτενᾶ ἐξελίχτηκαν ἀργότερα σὲ Καθηγητὰς. Ὁ Μαραβελάκης καὶ ὁ Γαρδίκας στὸ Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης καὶ ὁ Βορεάδης στὴν Ἀνωτάτη Γεωπονικὴ Σχολὴ καὶ ἀργότερα στὸ Πολυτεχνεῖο.

Τὸ γραφεῖο μου θὰ ἦταν, μαζί μὲ τοῦ Μουστάκα, στὸ πρῶτο ἀπλόχωρο μὰ χαμηλοτάβανο δωμάτιο, ποὺ ἔβλεπε πρὸς τὴν αὐλὴ. Δίπλα σ' αὐτὸ βρισκόταν δυὸ γραφεῖα γιὰ τοὺς ἐπιμελητὲς καὶ πάρα μέσα, πρὸς τ' ἀριστερά, κάτω ἀπὸ τὴν σκεπὴ, ἢ περιέργη μακρόστενη μεγάλη αἴθουσα τῶν φοιτητικῶν ἀσκήσεων μὲ τὸν ἰδιότροπο φωτισμὸ τῆς, ἀπὸ τὰ τζαμωτὰ παράθυρα τῆς στέγης. Φύλακας-Κέρβερους τῶν Ἑργαστηρίων καὶ γραφείων, μὲ θέση ἐμπειροτέχνη παρασκευαστῆ, ὁ Βασίλης Μπραβάκος, μιὰ σεβαστὴ ἐμφάνιση, πατέρας στὰ χρόνια τοῦ Καθηγητῆ, ἔμπιστός του καὶ ὑπεύθυνος γιὰ ὅλες τὶς ἐργαστηριακὲς μὰ καὶ τὶς προσωπικὲς ὑποθέσεις του. Αὐτὸς ἦταν καὶ ὁ μόνος ποὺ εἶχε τὸ δικαίωμα νὰ τοῦ μιλάη ἐλεύθερα καὶ καμμιά φορὰ καὶ νὰ τοῦ ἀντιμιλάη κι' ἐκεῖνος ἔβαζε ὄλους, φοιτητὰς καὶ βοηθοὺς, σὲ τάξη. Πάντα σοβαρὸς καὶ ἐπιβλητικὸς, γνωστὸς σ' ὄλους μὲ τὸ

κολακευτικό παρατσούκλι «Μπραβαί», αφού τὸ ὄνομά του συγγένευε με τὸ ὄνομα τοῦ διάσημου αὐτοῦ ὄρυκτολόγου.

Ὁ Μουστάκας μούκανε στὴν ἀρχὴ τὸν σπουδαῖο, μὰ γρήγορα ἔγινε ἕνας καλὸς φίλος. Μεγάλη συμπάθεια μούδειξε, ἀπ' τὴν πρώτη μέρα, ὁ Γαρδίκας καὶ πολὺ με βοήθησε στὸ νὰ μάθω γρήγορα καὶ νὰ προσαρμοστῶ στὰ καινούργια καθήκοντά μου.

Ὁ Κτενᾶς, τὰ χρόνια ἐκεῖνα, εἶχε προσωρινὰ καὶ τὴν ἔδρα Γεωλογίας καὶ Παλαιοντολογίας καὶ διεύθυνε τὸ Ἔργαστήριό της, ἀναπληρώνοντας τὸν διωγμένο, γιὰ πολιτικούς λόγους, ἀπὸ τὸ Πανεπιστήμιο Θεόδωρο Σκουφο. Τὸ Ἔργαστήριο αὐτὸ στεγαζόταν στὸ διπλανὸ μικρὸ ἀνεξάρτητο κτίριο τῆς γωνίας Ἀκαδημίας-Σίνα, πὸν τὸ χάριζε ἀπ' τὸ Ὄρυκτολογικὸ μιά στενὴ αὐλή. Μὲ τὸ ἐκεῖ προσωπικὸ εἶχα λοιπὸν ἐπίσης συνεργασία καὶ συνεδέθηκα γρήγορα με τοὺς συναδέλφους πὸν τὸ ἀποτελοῦσαν. Τὸν βοηθὸ Ἄθαν. Μπουσβάρο, πὸν ἀργότερα σταδιοδρόμησε σὰν χημικὸς στὸ Γενικὸ Χημεῖο τοῦ Κράτους, τὴν ἐπίσης βοηθὸ δεσποινίδα Ἐμμα Πιτσιλῆ, μετέπειτα Κυρία Ἀχιλ. Φρειδερίκου, πὸν σταδιοδρόμησε στὴν ἐκπαίδευση καὶ τοὺς ἐμπειροτέχνες παρασκευαστὲς Π. Γεωργᾶ καὶ Γ. Κοσμᾶ.

Τὰ κύρια μαθήματα τοῦ Κτενᾶ ἦσαν ἡ κρυσταλλογραφία καὶ ἡ ὄρυκτολογία γιὰ τοὺς χημικούς, φυσικούς καὶ φαρμακοποιούς καὶ ἡ πετρογραφία γιὰ τοὺς φυσικούς. Τὰ δίδασκε ὑποδειγματικὰ, με σαφήνεια, σύστημα καὶ τάξη. Ἔδινε ἔτσι τὸν καιρὸ στὸ φοιτητὴ νὰ κρατᾶ καλὲς σημειώσεις, καὶ νὰ μπορῆ, μ' αὐτές, νὰ μορφώνεται καὶ νὰ περνᾶ με ἐπιτυχία τὶς ἐξετάσεις του, πὸν κάθε ἄλλο παρά εὐκολες ἦσαν προκειμένου γιὰ τὸν ἀρκετὰ ἀπαιτητικὸ καὶ δύσκολο στὶς ἐρωτήσεις του Κτενᾶ. Σύγγραμμα δὲν ἔβγαλε, παρά μόνο τοὺς ὄρυκτογνωστικούς πίνακες. Αὐτοὶ χρησίμευαν γιὰ τὶς ἀσκήσεις τῶν φοιτητῶν πὸν γίνονταν συστηματικὰ με τὴν ἐπίβλεψη τοῦ ἐπιμελητῆ καὶ τῶν βοηθῶν*.

* Ὁ Κωνστ. Α. Κτενᾶς γεννήθηκε στὴν Ἀθήνα τὸ 1884. Ἡ οἰκογένειά του, παλιὰ ἀρχοντική, ἦταν ἀρκετὰ εὐκατάστατη. Ὁ διακριθεὶς πολιορκητὴς τῆς Ἀκροπόλεως τοῦ 1821 Π. Κτενᾶς, ἦταν πρόγονός του. Ὁ πατέρας του διατηροῦσε ἕνα ἀπ' τὰ μεγάλα ἐμπορικὰ καταστήματα τῆς ἐποχῆς του. Ὁ Κτενᾶς ἔδειξε, ἀπὸ πολὺ νέος, ἰδιαίτερη ἀγάπη γιὰ τὴν ἐπιστήμη. Τὸ 1900 γράφηκε στὸ Πανεπιστήμιο ἀρχικὰ στὴ Νομικὴ γιὰ νὰ μεταπηδῆσει γρήγορα στὴν Φυσικομαθηματικὴ Σχολὴ καὶ νὰ τελειώσῃ τὶς Φυσικὲς Ἐπιστῆμες συνεχίζοντας κατόπιν, στὸ Πανεπιστήμιο τῆς Λειψίας. Τὸ διδακτορικὸ του δίπλωμα τὸ πῆρε στὴν Λειψία (1907), με τὸν ἀνώτατο βαθμὸ *summa cum lauda*. Ἡ σχετικὴ ἐργασία του προκάλεσε ξεχωριστὸ ἐνδιαφέρον καὶ εἶχε θέμα τὸ κρυσταλλοσχιστώδες τῶν νήσων Σύρου καὶ Σίφνου. Ἐνα χρόνο ἀκόμη φοίτησε στὴ Μεταλλευτικὴ Ἀκαδημία τῆς Freiberg καὶ μόλις γύρισε στὴν Ἑλλάδα, διωρίστηκε (1908) Ὑφηγητὴς τῆς Ὄρυκτολογίας. Ἐπῆρε μέρος σὰν ἀπλὸς στρατιώτης στοὺς πολέμους 1912—1913 καὶ συγκαταλέγεται μεταξὺ τῶν πολεμιστῶν τοῦ Μπιζανίου. Νεώτατος, σὲ ἡλικία μόνο 28 ἐτῶν—κάτι τὸ ἀσυνήθιστο γιὰ τὴν ἐποχὴ—κατέλαβε τὴν τακτικὴ ἔδρα τῆς Ὄρυκτολογίας καὶ Πετρογραφικῆς Γεωλογίας τοῦ Πανεπιστημίου καὶ τὴν διεύθυνση τοῦ ἀντίστοιχου Ἔργαστηρίου καὶ Μουσείου (1912). Ἐπροτάθηκε ἀπὸ τὴν ἑκτακτὴ κριτικὴ Ἐπιτροπὴ τῆς ἐποχῆς ἐκεῖ-

Τὸ μάθημα τὸ ἔκανε στὴν παλιὰ ἰσόγεια αἴθουσα τῆς αὐλῆς τοῦ Ἀνατομείου πού συγκοινωνοῦσε ἐσωτερικὰ μὲ τὸ Γεωλογικὸ. Ἐκεῖ, στὸ μεγάλο τραπέζι τῆς, κουβαλοῦσαμε καὶ ἀράδιαζε τοὺς γυάλινους καὶ χαρτονένιους μεγάλους κρυστάλλους, τὰ ὄρυκτὰ καὶ τὰ πετρώματα. Συμπλήρωνε ἀκόμα τὴν διδασκαλία του μὲ προβολὲς εἰκόνων. Σὲ παράταξη, κοντὰ στὴν ἔδρα, μὲ τὶς κάτασπρες μπλοδζες μας, ἐμεῖς οἱ βοηθοὶ καὶ οἱ παρασκευασταί, τὸν βοηθοῦσαμε στὶς ἐπιδείξεις καὶ τὶς προβολές. Ὁ νεώτερος –καὶ αὐτὸς ἤμουν ἐγὼ– εἶχε ἀκόμα τὴν φροντίδα ν' ἀνεβαίνει καὶ νὰ καθαρίζει τὸν πίνακα. Ἐξ αἰτίας μου ὅμως ἡ ὑποχρέωση αὐτὴ μεταβιβάστηκε τότε στοὺς παρασκευαστὲς καὶ ἐξακολούθησε νὰ εἶναι δική τους πιά ἀρμοδιότητα. Αἰτία τὰ παπούτσια πού φόραγα. Τρίζανε φοβερά, σὲ κάθε μετακίνησή μου, ἐπάνω στὴν ἔδρα, κι' αὐτὸ πολὺ τὸν νευρίαζε. Ἐτσι ἄρχισε νὰ φωνάζη, ἀντὶ γιὰ μένα, τὸν Κοσμᾶ κι' ἐγὼ εὐλογοῦσα τὰ παπούτσια μου πού μὲ ἀπάλλαξαν ἀπὸ αὐτὴ τὴν ὄχι εὐχάριστη ἀγγareία.

Ἡ διδασκαλία του ἦταν ἐντυπωσιακὴ ἀλλὰ καὶ ἀρκετὰ ιδιόρρυθμη. Γιατὶ εἶχε τὴ συνήθεια νὰ διδάσκη περιφερόμενος καὶ σουλατσάροντας ἐπάνω στὸ πλατὺ ἀνάβαθρο, πού ἔπιανε ὅλη τὴν πλευρὰ τῆς αἴθουσας. Ἐλύγιζε τὸ σῶμα, χειρονομοῦσε, προσπαθώντας μὲ τὰ χέρια νὰ βοηθήσῃ τὶς περιγραφές του, καὶ στριφογύριζε ὁ ἴδιος, τὴν ὥρα πού περιέστρεφε τοὺς μεγάλους κρυστάλλους καὶ τοὺς ἔδειχνε στοὺς φοιτητὲς, κάνοντας μὲ τὸν τρόπο αὐτὸ πιὸ ζωντανὴ τὴν φανταστικὴ θέση τῶν ἀξόνων τους. Ἐκεῖνος δὲν καταλάβαινε, ὅτι αὐτὴ ἡ μέθοδος διδασκαλίας δημιουργοῦσε κάποια θυμηδία στοὺς ἀκροατὲς του καὶ ὅτι πολλὲς φορὲς κρυφογελοῦσαν. Στὴν ἀρχὴ τὸ φέρισμό του αὐτὸ τοὺς παραξένευε ὅλους, γιὰ νὰ τὸ συνηθίσουν κι' ἐκεῖνοι λίγο ἀργότερα καὶ νὰ τὸ βρίσκουν κάτι τὸ φυσικὸ καὶ ἀπαραίτητο.

Ἐπάνω σ' αὐτὸ μάλιστα τὸ βίτσιο του θυμοῦμαι κι' ἓνα χαριτωμένο ἐπεισόδιο. Σὲ μιὰ φοιτητικὴ ἐκδρομὴ, τὴν ὥρα τῆς χωρὶς ἐθιμοτυπία συναναστροφῆς, μετὰ τὸ φαγοπότι, ἄρχισαν μερικοὶ φοιτηταὶ τῆς σειρᾶς μου τὸ θέατρο. Νὰ μιμοῦνται

νης, τῶν καθηγητῶν Κ. Καραθεοδωρῆ καὶ Θ. Σκούφου καὶ τοῦ χημικοῦ Λ. Ἀραπίδη. Προκρίθηκε παρ' ὅτι εἶχε μετὰ τῶν συνυπονηφίων ἓνα ἐπίσης μεγάλο: τὸν Σωκρ. Παπαβασιλείου. Ὁ Κτενᾶς μέχρι τὸν πρόωρο θάνατό του (1935) ἐδίδαξε τὰ μαθήματα αὐτά, τῆς Ὀρυκτολογίας καὶ Πετρογραφίας (Πετρολογία τὴν ἀνόμασε ἀργότερα), σὲ ἀνώτερο συγχρονισμένο ἐπίπεδο μὲ βάση τὶς τελευταῖες προόδους τῆς ἐπιστήμης, πάντα μὲ ἐξαιρετικὴ ἐπιτυχία καὶ μορφωτικὴ γιὰ τοὺς μαθητὲς του ἀπόδοση. Παράλληλα πρὸς τὴν διδακτικὴ ἀποστολὴ του, ἀσχολήθηκε ἀκούραστα ἐπάνω στὴ συστηματικὴ γεωλογικὴ ἔρευνα τῆς Ἑλλάδος. Οἱ μελέτες του, οἱ ὁποῖες ἔλυσαν πολλὰ προβλήματα κι' ἐχάραξαν καινούργιες μεγάλες γραμμὲς γιὰ τὴν γεωλογικὴ ἱστορία τῆς Χώρας, ὑπῆρξαν περισπούδαστες καὶ τὸν ἐπέβαλαν σὰν γεωλόγο καὶ πετρογράφο μετὰ τὸ διεθνὸς ἐπιστημονικοῦ κόσμου. Τὰ σχετικὰ δημοσιεύματά του φθάσαν τὰ 90. Τὸ 1926 ἐξελέγη, μαζί μὲ τοὺς πρῶτους, Μέλος τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν κι' ἔδειξε, κατὰ τὰ πρῶτα χρόνια τοῦ ἀνωτάτου αὐτοῦ πνευματικοῦ Ἰδρύματος, σπουδαία δράση, ἀναλαμβάνοντας γραμματέας τῶν δημοσιευμάτων του.

τούς καθηγητάς τους. Ὁ Γκόλας, π.χ. ἔκανε τὸν περίφημο Καθηγητὴ τῆς Θεωρητικῆς Φυσικῆς Βασίλειο Αἰγινήτη, τὸν πασίγνωστο «Βασιλάκη», δλόιδιο, ἀφοῦ μάλιστα τοῦ ἔμοιαζε καὶ φυσιογνωμικά. Τὸν ἔκανε ὅπως δίδασκε νανουριστικά καὶ ἀποκοιμιστικά μὲ τὸ μεγάλο ποῦρο στὸ χέρι. Ἄλλος ἐμμεῖτο τὸν Ζέγγελη καθὼς ἔκανε τὸ μάθημα διανθισμένο μὲ μειδιάματα, πολὺ χιοῦμορ καὶ μὲ τὰ ἐπαναλαμβανόμενα «φερ' εἰπεῖν» του. Ἄλλος τὸν φοβερό Ματθαϊόπουλο, ποῦ ἀνάμεσα στὶς ἀκετόνες καὶ τὶς μερκαπτάνες, μποροῦσε ἐξ αἰτίας κάποιου πρόωρου ποδοκροτήματος, ν' ἀντιδράσῃ, παρεμβάλλοντας ἓνα πατρικώτατο «διαβολόσταλμα». Ἀκόμα τὸν μαθηματικὸ Νικ. Χατζιδάκι, μὲ τὰ κρεμασμένα, ἀπὸ μαῦρο κορδόνι, ἀπὸ τὴν ἄκρη τῆς μύτης του μικρὰ γυαλάκια, ποῦ δίδασκε ψευδὰ καὶ ψιθυριστὰ σχεδιάζοντας, πολλὰς φορές, τοὺς τύπους στὸν ἀέρα, μὲ τὸ δάκτυλό του, γιὰτὶ ἐξαιρετικά ὑποχόνδριος φοβόταν νὰ πιάσῃ καὶ νὰ λερωθῆ ἀπὸ τὴν κιμωλία.

Ὁ Κτενᾶς, ποῦ ἐκτιμοῦσε τὴν χαριτολογία καὶ τὸ πνεῦμα, ἐρώτησε, παρακολουθώντας τὸ θέατρο: Ἐμένα δὲν μπορεῖ νὰ μὲ κάνῃ κανένα; Ὁ μακαρίτης Καραθανάσης, θρασύτατος πάντοτε, πετάχτηκε: Ἐγώ, κύριε Καθηγητά. Σηκώθηκε, τεντώθηκε καὶ ἄρχισε ἀκκιζόμενος, περιστρεφόμενος, χειρονομώντας, νὰ τὸν μιμῆται: «Ἐὰν, κύριοι, περιστρέψωμιν τὸν κρύσταλλον περὶ τὸν ἄξονα C, ἅπαξ, δὶς, τρίς, τετράκις, ταυτίζεται περὶ ἑαυτὸν». Ὁ Κτενᾶς γέλασε, ἀλλὰ κατὰ βάθος στενοχωρήθηκε. Ἀπὸ τὴν ἄλλη μέρα, λαμπάδα ἀκίνητη κατὰ τὴν διαδασκαλία, γιὰ νὰ τὸ ξεχάσῃ σιγὰ-σιγὰ καὶ μὲ τὸν καιρὸ νὰ ξαναγυρῆ στὸ παλιὸ ἰδίωμά του.

Εὐγενικὸς πάντα καὶ τυπικὸς σ' ὅλα του ὁ Κτενᾶς, ἦταν ἓνας κλειστὸς καὶ λιγομίλητος ἄνθρωπος. Φαινόταν σχεδὸν ἀκατάδεκτος. Ἐδειχνε, ὅπως θὰ τὸν χαρακτηρίζαμε σήμερα, ἄρκετὰ σνόμπ. Κρατοῦσε σὲ ἀπόσταση καὶ τοὺς φοιτητάς καὶ τοὺς ἄλλους γνωρίμους του. Δύσκολα ἐπαιρνε θάρρος μαζί του. Οὔτε ἦταν εὐκολο νὰ ἐξιχνιάσῃς τὶς πραγματικὰς σκέψεις του. Θέλοντας ἀκόμα νὰ κάνῃ κι' ἐκεῖνος πνεῦμα –γιατί, ὅπως εἶπαμε, τοῦ ἄρεσε ἡ χαριτολογία– πολλὰς φορές, ἀθέλητά του, χωρὶς καμμιὰ κακὴ πρόθεση, μετέβαλλε τὸ ἀστεῖο σὲ εἰρωνικὸ σχόλιο καὶ πλήγωνε τὸν συνομιλητὴ του. Καὶ μὲ τὸν τρόπο αὐτὸ δημιουργοῦσε, χωρὶς λόγο, πολλὰς δυσaréσκειες. Πρὸ παντὸς ἀνάμεσα στοὺς φοιτητές, ποῦ ἐκεῖνοι, μὴ ἔχοντας τὴν εὐκαιρία μιᾶς στενωτέρας συναναστροφῆς μαζί του, δὲν ἔβλεπαν καὶ τὴν ἄλλη, τὴν καλὴ πλευρὰ τοῦ χαρακτήρα του, καὶ θυμόνταν μόνο τὶς εἰρωνικὰς κουβέντες του.

Εἶχε ψύχωση μὲ τὴν τάξη, τὴν ἀκρίβεια, τὴν πάστρα. Οἱ χώροι τοῦ Ἐργαστηρίου ἄστραφταν ἀπὸ ἀπόλυτη καθαριότητα. Οἱ μπλοῦζες τῶν ἀνθρώπων του ἔπρεπε νὰ εἶναι πάλλευκες καὶ ἀτσαλάκωτες. Πολλὰς φορές μὲ σταματοῦσε γιὰ νὰ μοῦ στρώσῃ καλύτερα τὸν γιὰκὰ καὶ τὰ πέτα τῆς μπλούζας μου καὶ νὰ μὲ παρατηρήσῃ γιὰτὶ κάποιον κουμπὶ τῆς εἶχε μείνει ξεκούμπωτο. Μάλιστα ἀργότερα ὤρισε καὶ γιὰ τὶς μπλοῦζες ἱεράρχησῃ. Ἄσπρες φοροῦσαν μόνο ὁ Καθηγητὴς καὶ οἱ ἐπιμεληταὶ καὶ τὸ ἄλλο προσωπικὸ χρώματος χακί. Μόνο στὴν ὑπαιθρο, κατὰ τὶς ἐκδρομὰς μας, παραμελοῦσε κάπως τὸ πρωτόκολλο καὶ τὴν αὐστηρὴ τυπικότητά

του. Προπαγάνδιζε γι' αὐτὲς τὴν ἀπλότητα καὶ θέλοντας νὰ δείξη πὼς εἶναι λιτοδαισιος, ἔλεγε: «Ἐγὼ θὰ πάρω μαζί μου μόνο λίγο ψωμί καὶ λίγο τυρί». Καὶ τὴν ἄλλη μέρα, ἄπλωνε στὸ βουνό, καὶ πρόσφερε καὶ σὲ μᾶς τοὺς ἄλλους, τὰ καλύτερα καὶ πλουσιότερα ἐδέσματα, φροντίδα ἀσφαλῶς τῆς ἀρχόντισσας ἀδελφῆς του, μὲ τὴν ὁποία συγκατοικοῦσε καὶ –ἀνύπαντρη κι' ἐκείνη– ἀποτελοῦσαν μονάχα οἱ δύο τους, τὴ μικρὴ τους οἰκογένεια.

Τὰ χρόνια ἐκεῖνα ποὺ ἔμεινα κοντὰ του πῆρα μέρος σὲ πολλὲς φοιτητικὲς ἐκδρομὲς. Ἡ σπουδαιότερη ἀπ' αὐτὲς ἦταν ἡ πολυήμερη στὰ Μέθανα, ἀπὸ τὶς 22 μέχρι τὶς 24 Μαΐου 1920. Μιὰ ἀληθινὴ ἐκστρατευτικὴ ἐπιχείρηση ὕστερα ἀπὸ τὶς δυσκολίες ποὺ παρουσίαζαν τὰ συγκοινωνιακὰ μέσα καὶ ἡ στέγαση κατὰ τὴν παλιὰ ἐκείνη ἐποχὴ. Τὸν ἀκολούθησαν σ' αὐτὴ, ἐκτὸς φυσικὰ ἀπὸ τοὺς φοιτητὲς, καὶ τὸ προσωπικὸ τοῦ Ἐργαστηρίου, καὶ μερικοὶ ἀκόμα ἀπὸ τὸν πανεπιστημιακὸ κύκλο, ὅπως ὁ βοτανολόγος Δ. Δημάδης, ὁ Μαξ. Μητσόπουλος καὶ ὁ Σπύρος Κοκκόλης. Τὸν τελευταῖο, ἀρκετὰ γέρο καὶ χονδρό, κυριολεκτικὰ τὸν κουβαλάγαμε καὶ μάλιστα ἐπὶ «πώλου ὄνου», γιὰ τὸν εἰδικὸ σκοπὸ νὰ τραβήξῃ, μὲ τὴν ὀγκώδη ξύλινη μηχανή του, μερικὲς καλὲς φωτογραφίες ἀπὸ τὸ ἠφαιστειο, ποὺ τὶς χρειαζόταν γιὰ σχετικὸ δημοσίευσμά του ὁ Καθηγητῆς. Προηγούμενες προσπάθειες τοῦ ἴδιου τοῦ Κτενᾶ νὰ πάρῃ ἐκεῖ μέσα ὠραῖες φωτογραφίες εἶχαν ἀποτύχει. Ὁ Κοκκόλης νομιζόταν τότε ὁ καλύτερος φωτογράφος τῆς ἐποχῆς. Περιττὸν νὰ εἰπῶ ὅτι, παρ' ὅλη τὴ φήμη του, ἀπέτυχε σ' ὅλες ἐκεῖνες ποὺ πῆρε κατὰ τὴν ἐκδρομὴ μας καὶ ὁ Καθηγητῆς κατέφυγε, ἀργότερα, στὶς δικὲς μου, τὶς μόνες σχετικὰ καλὲς. Κι' αὐτὸ μάλιστα ἔγινε ἀφορμὴ γιὰ μιὰ ἰδιαίτερη μεταξὺ μας ἱστορία.

Ἄρκετὰ νευρικὸς ὁ Κτενᾶς δυσκολευόταν συστηματικὰ σὲ δύο δουλειές. Πρῶτα στὰ τηλεφωνήματα, μὲ τὰ πρωτόγονα μέσα ἐκείνου τοῦ καιροῦ, δηλ. τὸ τηλέφωνο μὲ τὴ μανιβέλα καὶ τὸ ξεχωριστὸ ἀκουστικὸ, τὸ καβουρντιστήρι ὅπως τὸ ἔλεγαν, ποὺ ἀπαιτοῦσε τὴν μεσολάβηση τῆς τηλεφωνήτριας, ἀπὸ τὴν ὁποία θὰ ζητοῦσες νὰ σὲ συνδέσῃ μὲ τὸν συνομιλητὴ σου. Γύριζες, ξαναγύριζες τὴ χειρολαβή, ξελαρυγγιζόσουν, καὶ μεταξὺ ἐκκωφαντικῶν τριγμῶν καὶ βόμβων, προσπαθοῦσες ν' ἀκουστῆς ἀπὸ τὴν «δεσποινίδα τηλεφωνήτρια». Ἐὰν τὰ κατάφερνες καὶ ἐὰν εὐδοκοῦσε καὶ τελικὰ ἀποφάσιζε νὰ σὲ συνδέσῃ διαπιστώνες, παρ' ὅλα αὐτὰ, τὶς περισσότερες φορές, ὅτι ἄκουγες, ἀπὸ τὸ κολλημένο στὸ αὐτὶ σου καὶ καταϊδρωμένο ἀκουστικὸ, πολλὲς καὶ διάφορες ἄλλες φωνὲς καὶ ὀμιλίες ἐκτὸς ἀπὸ ἐκείνη ποὺ ἐπιθυμοῦσες. Προσπαθοῦσε λοιπὸν ὁ Κτενᾶς, φώναζε, νευρίαζε, θύμωνε καὶ τελικὰ μὲ καλοῦσε κι' ἐμπιστευόταν τὴν ὑπόθεση σὲ μένα. Ἐγὼ, ἥρεμος καὶ προσεκτικὸς, μὲ εὐγενικὰ «παρακαλῶ, παρακαλῶ», στὴ δεσποινίδα, κατάφερνα γρήγορα νὰ ἐπιτύχω τὴν πολυπόθητη γι' αὐτὸν σύνδεση. Εἶτε γιὰτὶ ὁ προηγούμενος ἀγώνας τοῦ Καθηγητῆ εἶχε ἀνοίξει τὸ δρόμο, εἶτε γιὰτὶ βρισκόμουν, τὴ στιγμὴ ἐκείνη, τυχερότερός του.

Δεύτερη δουλειὰ στὴν ὁποία εὗρισκε δυσκολίες ἦταν οἱ φωτογραφίες, οἱ τόσο ἀπαραίτητες γιὰ ἓνα γεωλόγο. Ἀποτύγχαναν, πότε γιὰτὶ κουνιόταν ἡ μηχανή

του, πότε γιατί φώτιζε αντικανονικά, πότε γιατί τοῦ τις χάλαγαν κατὰ τὴν ἐμφάνιση. Ἔτσι ὁ Κτενᾶς θαύμαζε τὰ δυὸ αὐτὰ κατορθώματά του: νὰ χρησιμοποιοῦ με εὐκολία τὸ τηλέφωνο καὶ με ἐπιτυχία τὴ φωτογραφικὴ μηχανή.

Θέλοντας νὰ τελειοποιηθῆ στὴν φωτογραφικὴ ζήτησε νὰ τοῦ δείξω τὴν διαδικασία τῆς ἐμφάνισης τῶν πλακῶν, τῶν μεγάλων καὶ γυάλινων τῆς ἐποχῆς, ὥστε νὰ ἐργάζεται μόνος του, μέχρι τὸ τέλος, καὶ νὰ μὴ τις ἐμπιστεύεται σὲ ἄλλους. Ἐτοίμασα λοιπὸν διαλύματα καὶ ἓνα βράδυ ἀποφασίσαμε νὰ γίνῃ τὸ μάθημα τῆς φωτογραφικῆς. Ἐκλείσα καλύτερα τὸ χημεῖο καὶ τὸ μετέβαλα σ' ἓνα πρόχειρο σκοτεινὸ θάλαμο. Κλειστήκαμε μαζί καὶ ἡ διδασκαλία τελείωσε με ἐπιτυχία. Ἀλλὰ ὅταν βγήκαμε ἀπὸ τὸ θάλαμο, κατὰ τις 9 τὸ βράδυ, εἶχαμε ἓνα ὀδυνηρὸ ξάφνιασμα. Βρεθῆκαμε κλειδωμένοι στὸ διαμέρισμα τῶν γραφείων. Ὁ Μπραβάκος, μὴ ξέροντας τὴν ἀπομόνωσή μας στὸ Χημεῖο καὶ νομίζοντας πὼς ὅλοι εἶχαν φύγει, ἐκλείσει ὅπως πάντα τὴν ἐπάνω ἐξώπορτα καὶ πῆγε σπíti του. Τὸν Κτενᾶ τὸν κυρίεψε ὑστερία ὀργῆς γιὰ τὸ πάθημά μας. Οὔτε τὴν βαρεῖα πόρτα μπορούσαμε νὰ σπάσουμε οὔτε νὰ ζητήσουμε ἀπὸ ἄλλον βοήθεια, ἐκτὸς μόνον ἀπὸ τὴν Ἀστυνομία, κάτι ποῦ διόλου δὲν τὸ ἐπιθυμοῦσε.

Βλέποντας τὴν ἀπελπισία του, τοῦ μίλησα γιὰ ἓνα μυστικὸ ποῦ εἶχα ἀκούσει. Ὅτι ἡ κλειδωνιά τῆς πόρτας αὐτῆς, ἓνα εἶδος «γαίηλ» τῆς ἐποχῆς, ἂν ἀπ' ἐξω δὲν ἄνοιγε παρὰ μόνον με τὸ δικό της κλειδί, ἀπὸ μέσα ἄνοιγε με ὅποιοδήποτε, ἀρκεῖ νὰ χωράῃ καὶ νὰ μπαῖνῃ στὴ φωλιά της. Δοκιμάσαμε λοιπὸν μερικά καὶ ἡ πόρτα, ὡς τοῦ θαύματος, ἄνοιξε. Ὁ Κτενᾶς ἠρέμησε καὶ ἔφυγε κατενθουσιασμένος. Τὸ ἄλλο ὅμως πρωὶ παρέλαβε τὸν Μπραβάκο καὶ τοῦ ἔβαλε γερὴ πόστα, ἐπειδὴ «δίδασκε τὸ προσωπικὸ πὼς νὰ κάνῃ διαρρήξεις». Ὁ Βασίλης θύμωσε πολὺ μαζί μου, ποῦ ἐφάνέρωσα τὸ μυστικὸ στὸν Καθηγητὴ, καὶ δυσκολεύτηκα ἀρκετὰ νὰ δικαιολογηθῶ καὶ νὰ τὸν καταπραῖνω. Ὁ Κτενᾶς σὲ κάτι τέτοια ζητήματα ἦταν περιέργος. Δὲν ἤξερες πότε ἦταν πραγματικὰ θυμωμένος μαζί σου καὶ πότε, χρησιμοποιώντας ἀπίθανους τρόπους καὶ λόγια, σὲ δούλευε, παίζοντας με σένα.

Ὁ Κτενᾶς τὸν καιρὸ ποῦ ἤμουν βοηθὸς του κατοικοῦσε κατὰ τὸν χειμῶνα στὸ παλαιὸ πατρικὸ σπíti, τῆς ὁδοῦ Ἀγάθωνος 5, μιανῆς στενῆς παρόδου τῆς ὁδοῦ Βύσσης, στὸ κέντρο τῆς Ἀθήνας. Ἀργότερα καὶ ἐπὶ πολλὰ χρόνια στὴν ὁδὸ Μηθύμνης 42 κοντὰ στὴ Πλατεία Ἀγάμων. Τοὺς ἀνοιξιὰτικους καὶ τοὺς καλοκαιρινούς μῆνες ἔμενε στὴ βίλλα του τῆς Κηφισιάς. Σ' ἓνα ὠραῖο παλαιϊκῆς ἀρχιτεκτονικῆς σπíti, στὴν ὁδὸ Θ. Δεληγιάννη 19, με μεγάλο κατάφυτο κῆπο, ποῦ σώζεται ἀμετάβλητο ἀκόμα σήμερα. Ὁλόκληρη διαδικασία χρειαζόταν τότε γιὰ νὰ κατέβῃ καὶ ν' ἀνέβῃ κάθε μέρα στὴν Κηφισιά, με τὸ θρυλικὸ ἀτμοκίνητο τρανάκι. Τὸ περίφημο καὶ ἀλησιμόνητο ἀκόμα σήμερα «θηρίο», ὅπως τὸ ἔλεγαν, τὸ φημισμένο γιὰ τὰ ἀγκομαχητά του καὶ τὴ χοντρή καρβουνόσκονη με τὴν ὁποία πασπάλιζε τοὺς ἐπιβάτες του. Ποῦ κατὰ τὸν πηγαϊμό, ἀνεβαίνοντας τὴν ἀνηφόρα, μετὰ τὸ Μαρούσι, λαχάνιαζε καὶ φώναζε, κατὰ τὰ σχόλια τῆς ἐποχῆς: «Δὲν μπορῶ-δὲν μπορῶ-δὲν μπορῶ» καὶ γυρίζοντας, κατέβαινε κι' ἔτρεχε

ένθουσιασμένο και χαρούμενο στον κατήφορο, ξεφυσώντας και φωνάζοντας τώρα: «Άφίστε με- άφίστε με- άφίστε με».

Έξ αιτίας τής Κηφισιάς, μέσα στα άλλα καθήκοντά του, ο Μπραβάκος είχε και την εξασφάλιση μianής καλής θέσης στο «θηρίο» για τον καθηγητή. Πήγαινε αρκετά ωρίς (το τραινάκι ξφευγε κάθε ώρα), στην αρχή τής όδοϋ Γ' Σεπτεμβρίου, όπου ήταν ο σταθμός του και εκεί περίμενε άργό, στα ένδιάμεσα από τὰ άραιά δρομολόγια, καθόταν σε μιὰ καλή θέση κι' έρχόταν την τελευταία στιγμή ο Κτενάς και τον άντικαθιστούσε. Ουμοΰμαι, σαν να είναι χθές, τις περιποιήσεις τής άδελφής του και εκείνου, για να μᾶς συνεφέρουν, όταν πήγαμε να τον εϋχηθούμε στην έορτή του, την 21η Μαΐου τοϋ 1920, ο Μουστάκας κι' εγώ, και φθάσαμε στο σπίτι του αυτό, κατάκοποι, καταιδρωμένοι και μουντζουρωμένοι, με κατακόκκινα τὰ μάτια από τὰ καρβουνάκια, ύστερα από την πολύωρη περιπέτεια ενός τέτοιου άξέχαστου ταξειδιού στην Κηφισιά.*

Κατὰ τὰ χρόνια που εργάστηκα στο 'Ορυκτολογικό άσχολήθηκα με τις άσκήσεις τών φοιτητών, αλλά και με καθήκοντα διοικητικά και διαχειριστικά. Όλα τὰ έγγραφα γίνονταν με τὸ χέρι και περνούσαν από μένα, γιατί οί γραφομηχανές άποτελούσαν πολυτέλεια άγνωστη άκόμη σε μιὰ μικρή ύπηρεσία, σαν τή δική μας. Στο χημικό Έργαστήριο άσχολήθηκα πολύ λίγο και μόνο για μερικές πρόχειρες άναλύσεις. Έκει που τον βοήθησα και πολύ ίκανοποιήθηκε ο Καθηγητής ήταν ή όργάνωση τών πυροχημικών άσκήσεων.

Ήθελε πολύ να διδάξει στους φοιτητές του αυτό τον ταχὺ ποιοτικής εξέτασης τών συστατικών τών όρυκτών, αλλά έως τότε δεν είχε εϋρει τον κατάλληλο άνθρωπο για να τον βοηθήση. Ο ίδιος ήξερε καλά την πυροχημική άνάλυση, μὰ και σ' αυτό ή έλλειψη ύπομονής τον δυσκόλευε και δεν κατάρθωνε να έχη καλά άποτελέσματα. Τὸ σταθερὸ φύσημα με τον καμινευτήρα αϋλό, ο σχηματισμός τών σφαιριδίων τών μετάλλων και τὰ έπανθίσματα επάνω στο κάρβουνο, οί μαργαρίτες και τόσα άλλα ήθελαν έπιτηδειότητα και ύπομονή. Και εάν είχε τὸ πρῶτο, άσφαλῶς τοϋ έλειπε τὸ δεύτερο. Με τή φροντίδα λοιπόν την δική μου τηρώντας τις ύποδείξεις του έτοίμασα μιὰ περιωρισμένη σειρά πυροχημικών άσκήσεων, που έγιναν με μένα σαν υπεύθυνο βοηθό, τους δυὸ χειμῶνες που υπηρέτησα στο έργαστήριό του. Εΐχαν μεγάλη έπιτυχία. Γίνονταν στη μακρόστενη αίθουσα, που βρισκόταν κάτω από τή σκεπή τοϋ κτιρίου και ή άλχημιστική μορφή τών αναλύσεων αυτών προσαρμοζόταν στο μισοσκόταδο τής περιέργης και πανάρ-

*. Ο 'Ακαδημαϊκός-Καθηγητής Κ. Κτενάς πέρασε τή ζωή του μεταξύ τοϋ έργαστηρίου του, στην όδὸ 'Ακαδημίας 38 (σήμερα έχει τον άριθμό 46) τής 'Αθήνας, και τοϋ σπιτιοϋ του αυτοϋ, τής όδοϋ Θ. Δεληγιάννη 19 τής Κηφισιάς, όπου έμενε τους περισσότερους μήνες τοϋ έτους. Ίσως ή Κηφισιά, τώρα, μετά 40 χρόνια από τὸ θάνατό του, σαν λάτρη της, θά έπρεπε να τιμήση τον μεγάλο αυτόν έπιστήμονα, που έδειξε τόση γι' αυτήν άγάπη, δίνοντας τὸ όνομά του ή στον δρόμο αυτό τοϋ σπιτιοϋ του, που φαίνεται στη φωτογραφία που δημοσιεύουμε (κάθετο τής Θ. Δεληγιάννη), ή σε άλλον.

χαιης αὐτῆς αἰθουσας. Ὁ Κτενᾶς καὶ οἱ φοιτηταὶ –ποὺ γι’ αὐτοὺς τὰ πυροχημικὰ ἦσαν κάτι τὸ καινούργιο καὶ τὸ περίεργο– ἔδειχαν πολὺ ἐνδιαφέρον καὶ ἦσαν ἐνθουσιασμένοι.

Ἐπῆρχε αὐστηρὴ πειθαρχία στὸ Ἔργαστήριο καὶ μεγάλη ἀπόσταση χωρίζε τὸν Καθηγητὴ ἀπὸ τὸ προσωπικό του. Οἱ κουβέντες του, ὅπως εἶπαμε, ἦσαν πολὺ κοφτεῖς καὶ περιωρισμένες. Αἰτία ὁ κλειστὸς χαρακτήρας του καὶ ὄχι μιὰ πραγματικὴ ἀδιαφορία. Γιατὶ ὑπάρχουν πολλὲς ἀποδείξεις, ὅτι κάτω ἀπ’ αὐτὴ τὴν ψυχρότητα καὶ τὴν σιωπὴ κρυβόταν μεγάλο ἐνδιαφέρον καὶ μιὰ ἀληθινὴ ἀγάπη γιὰ ὄλους τοὺς ἀνθρώπους του, σχεδὸν τρυφερότητα, αἰσθήματα ποὺ εἶναι περίεργο γιατί τόσο πολὺ φοβόταν μήπως ἀποκαλυφθοῦν καὶ γιατί φρόντιζε πάντα νὰ τὰ κρύβῃ μὲ ἰδιαίτερη ἐπιμέλεια.

Κλεισμένος διαρκῶς στὸ ἰδιαίτερο Ἔργαστήριό του, σὰν τὸν ἀσκητὴ στὸ κελλί του, βυθισμένος στὶς μελέτες του, ἀφιερωμένος στὶς γεωλογικὲς του ἐκδρομές, γιὰ τίς ὁποῖες χρησιμοποιοῦσε τίς διακοπὲς καὶ τίς ἑορταστικὲς ἡμέρες, ξοδεύοντας μάλιστα γι’ αὐτὲς, ὥστε νὰ μὴ ἐπιβαρύνῃ τὸ Πανεπιστήμιο, ἀπὸ τὸ προσωπικό του ταμεῖο, πάντα μακριὰ ἀπὸ τὸν πολὺ κόσμο, δὲν συναναστρεφόταν ἀνθρώπους. Ἐκεῖ μέσα τὸν βρῖσκαμε πηγαίνοντας, ἐμεῖς οἱ ἄλλοι, στὶς 8 τὸ πρωὶ καὶ ἐκεῖ τὸν ἀφήναμε φεύγοντας στὶς 9 τὸ βράδυ. Δὲν εἶχε οὔτε ἐφτιαξέ ποτὲ δική του οἰκογένεια. Ἐρωτημένος ἀποκλειστικὰ μόνον μὲ τὴν Ἐπιστήμη, δὲν φαίνεται τὸ θέμα τοῦ γάμου νὰ τὸν ἀπασχόλησε ποτὲ στὰ σοβαρά. Κάποια ἀπόπειρα συνοικεσίου κάποτε καὶ ἀργότερα ἓνα περαστικὸ αἶσθημα δὲν εἶχαν συνέχεια. Ἐκεῖνος καὶ ἡ ἀδελφή του, ἡ Εὐθυμία, ἡ ἐπίσης ἀκόμη τότε ἀνύπαντρη*, συντρόφευαν ὁ ἓνας τὸν ἄλλο, κι’ αὐτὸ μονάχα τὰ βράδυα, ἀφοῦ ὅλη τὴν ἡμέρα τὸν ἀπασχολοῦσε ἡ δουλειὰ του καὶ βρισκόταν μακριὰ της. Οἱ πραγματικοὶ του φίλοι μετριοῦνταν στὰ δάκτυλα τοῦ ἐνὸς χεριοῦ. Ὁ Καθηγητὴς Γ. Χαριτάκης, ὁ Καθηγητὴς τῆς Ἀνθρωπολογίας Ἰ. Κούμαρης, ὁ Φ. Νέγρης** καὶ ἴσως κανένας-δύο ἀκόμη, ἦσαν ἐκεῖνοι ποὺ εἶχαν τὴν ἄδεια νὰ περνοῦν τὸ κατώφλι του. Μ’ ὄλους τοὺς ἄλλους διατηροῦσε τυπικὲς μονάχα σχέσεις, ποὺ τίς διέκρινα ὡς οἱ κανόνες τοῦ αὐστηροῦ πρωτοκόλλου.

*. Ἀργότερα Κυρία Ν. Μερτσάρη. Παντρεύτηκε, ὅπως ὑπολογίζω, κατὰ τὸ 1930, καὶ ἀπέθανε κι’ ἐκεῖνη πρόωρα, περίπου δέκα χρόνια μετὰ τὸν θάνατο τοῦ ἀδελφοῦ της.

** Μὲ τὸν Φωκίωνα Νέγρη, παρὰ τὴν μεγάλη διαφορὰ ἡλικίας, τὸν συνέδεε ἰδιαίτερη στενὴ φιλία καὶ μεγάλη ἀμοιβαία ἐκτίμησις. Ὁ Νέγρης (1846 - 1928) ὑπῆρξε μιὰ ἐξέχουσα ἱστορικὴ προσωπικότητα τῆς ἐποχῆς, μὲ μεγάλη μόρφωση καὶ πολὺπλευρες ἱκανότητες. Προσέφερε πολλὰ στὸν Τόπο μας συνδέοντας τὴν γεωλογία, τὴν μεταλλευτικὴν, τὴν οἰκονομολογία καὶ τὴν πολιτικὴν. Μεταλλειολόγος, διευθυντὴς τῶν μεταλλουργειῶν τοῦ Λαυρίου, ἐρευνητὴς, βουλευτὴς καὶ Ἐπιτελὴς τῶν Οἰκονομικῶν ἐπιχειρημάτων, πρῶτος Πρόεδρος τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν, δημοσίευσε ἀρκετὲς ἐνδιαφέρουσες γεωλογικὲς μελέτες, μόνος καὶ μὲ συνεργασία τοῦ Κτενᾶ. Προσωπικότητα ἤθους, σοφίας, εὐγένειας καὶ ἀκαταπόνητης ἐργατικότητος. Ἐπῆρξε κάπως καὶ δικός μου φίλος ὅταν σὲ βαθύ γῆρας, ἀλλά πάντα ἀκούρατος, ἐρχόταν τακτικὰ καὶ μελετοῦσε στὸ Γεωλογικὸ Ἔργαστήριον καὶ τὸν βοηθοῦσα στὴν ἀναδιόρθωσιν τῆς Βιβλιοθήκης του.

Τις λίγες ώρες που απουσίαζε από το σπουδαστήριό του τις δαπανούσε κατά την εποχή εκείνη για το άλλο, το πολύ επίσης αγαπημένο, δημιούργημά του. Τήν νεοιδρυμένη (1918) Γεωλογική Ύπηρεσία του Ύπουργείου Συγκοινωνιών, που στεγαζόταν σ' ένα δωμάτιο, στην οδό Όθωνος, κοντά στο Σύνταγμα. Η Ύπηρεσία αυτή αποτέλεσε ιδιαίτερο θερμό πόθο του και είχε αγωνισθή σκληρά για να τήν ιδρύση και να τήν επιβάλει. Είχε αντικειμενικό σκοπό τη συστηματική προοδευτική μελέτη ολόκληρης τής Ελλάδος. Δεν μπόρεσε όμως να τήν κρατήσει στη ζωή για μακρό διάστημα. Το 1926 καταργήθηκε με το δικαιολογητικό του περιορισμού των εξόδων που γίνονταν γι' αυτήν, ενώ στην πραγματικότητα αυτό ήταν αποτέλεσμα των συνηθισμένων αντιδράσεων και ζηλοφθονιών. Σε λίγο ή Γεωλογική Ύπηρεσία ξαναεμφανίστηκε, με άλλους γεωλόγους, στο Ύπουργείο Έθνικής Οικονομίας. Ο Κτενᾶς όμως ήταν εκείνος που πρώτος κατόρθωσε να πείση τους κρατικούς αρμοδίους για τήν χρησιμότητα μιᾶς τέτοιας υπηρεσίας, που σκοπός της δεν θά ήταν μόνο ή πρόοδος τής επιστήμης, μα περισσότερο ή καλύτερη μελέτη του ελληνικού υπεδάφους, ή ανάκαλυψη πλουτοφόρων πηγών και το ξεκαθάρισμα πολλών, πρακτικῆς ἐφαρμογῆς, προβλημάτων. Οί γενικῆς γραμμῆς που ἐκείνος τότε χάραξε, ἐπάνω σ' αὐτά τὰ θέματα, συνεχίστηκαν σάν προσπάθεια ἔκτοτε, ἔστω και με βραδύτητα, για να φθάσουν μέχρι τήν σημερινή ἐποχή τῆς συστηματικώτερης μελέτης ἀπό τὸ Ἰνστιτούτο Ἐρευνῶν Ὑπεδάφους*.

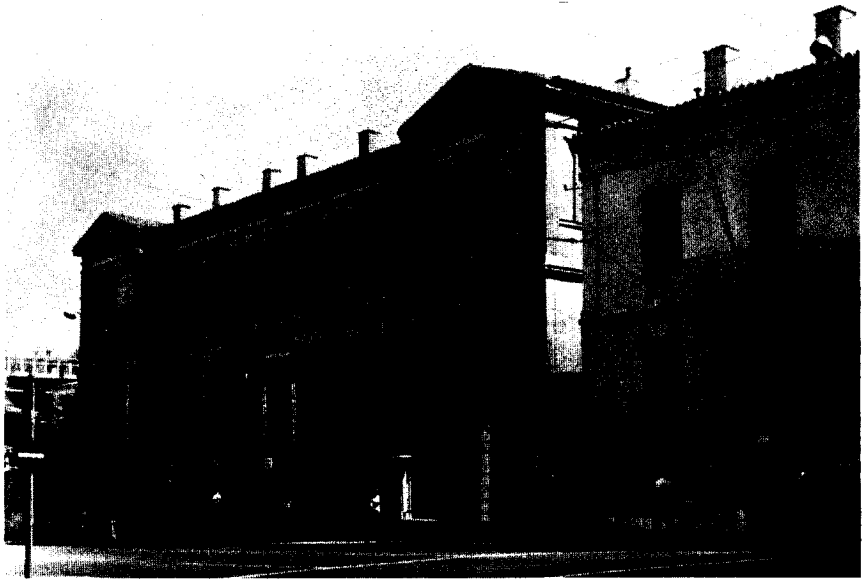
Αὐτὴ ἡ μοναστηριακὴ και ψυχρὴ ἀτμόσφαιρα που ἐπέβαλλε στὸν ἑαυτό του και τὸ περιβάλλον του**, βάραινε σὲ ὅλους και ἰδιαίτερα σὲ μένα, τὸ παιδί που ζούσε ἀκόμα μέσα στη θαλπωρὴ μιᾶς πατριαρχικῆς και ἀγαπημένης οἰκογένειας. Ζητοῦσα ἀπὸ τὸν Καθηγητὴ μου, που τὸν θαύμαζα και σάν ἄνθρωπο και σάν ἐπιστήμονα, κάποια δική του προσωπικὴ καθοδήγηση κι' ἐκείνος μου ἀπαντοῦσε στεγνά: μελέτησε τὰ συγγράμματα και δοκίμασε μόνος σου. Ἦθελε νὰ με κάνη νὰ αὐτενεργήσω. Ἐμένα ὁμως, ἀπὸ αὐτὴ τὴ στάση του, μου δημιουργήθηκε σιγά-σιγά ἡ πεποίθηση, ὅτι δὲν μπορούσα νὰ περιμένω τίποτα ἰδιαίτερο ἀπὸ κείνον. Μὲ ἀπογοήτευσε ἡ κατάσταση αὐτὴ, τὴν ὁποία, νέος τότε και ἐνθουσιώδης, δὲν μπορούσα οὔτε νὰ ἐξηγήσω οὔτε νὰ ἀνεχθῶ. Μὲ παρατηροῦσε για τὰ ἀναπόφευκτα λάθη μου, χωρὶς νὰ με ζεσταίνει ποτὲ με ἕνα καλὸ λόγο, για τὶς μικρῆς μου ἐπιτυχίες. Ἔτσι ἀποφάσισα νὰ παραιτηθῶ ἀπὸ βοηθός του.

*. Ἀπὸ τὴν πρώτη δημοσίευσή μου περὶ ἀειμνήστου Κτενᾶ και ἀπὸ τὴν περικοπὴ τὴν ἀναφερομένη στη Γεωλογικὴ Ύπηρεσία, δόθηκε ἡ ἀφορμὴ στὸν Καθηγητὴ κ. Γ. Γεωργαλά, που ὑπῆρξε μεταγενέστερα ἐπὶ πολλὰ χρόνια Διευθυντῆς της, ὅπως μᾶς γνωρίση περισσότερες λεπτομέρειες για τὴν ἴδρυση και τὴν λειτουργία της. Ἐκείνους που ἐνδιαφέρονται για τὴν ἱστορία τῆς Ύπηρεσίας αὐτῆς παραπέμπουμε στὸ σχετικὸ δημοσίευσμά του («Χημικὰ Χρονικά, Γεν. Ἔκδοσις») Τεύχος Νοεμβρίου - Δεκεμβρίου 1973, σελ. 261 - 262).

** Ἡ μόνη ψυχαγωγία που ἐπέτρεπε στὸν ἑαυτό του ἦταν ἡ καλὴ μουσικὴ και τὸ θέαρο.

Ο ΚΑΘΗΓΗΤΗΣ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ Α. ΚΤΕΝΑΣ
(Φωτογραφία τοῦ 1930)

Τὸ παλιὸ κτίριο στὴν ὁδὸ Ἀκαδημίας (οἰκία Παπαδοπούλου) ὅπου μέχρι τελευταῖα στεγαζόταν, στὸ δεύτερο πάτωμα, τὸ Ὄρυκτολογικὸ καὶ Πετρογραφικὸ Ἔργαστήριο καὶ Μουσεῖο.

Στὴ δεξιὰ γωνία τὸ παράθυρο τοῦ γραφείου τοῦ Κτενῆ. Ἐπάνω ἀπ' αὐτὸ τὰ δυὸ μικρὰ παραθυράκια εἶναι τοῦ παρασκευαστηρίου τῶν μικροσκοπικῶν παρασκευασμάτων. Τὸ πρὸς τὴν αὐτὴν παράθυρο, ποὺ μόλις δικκρίνεται, εἶναι τοῦ τότε γραφείου μου. Τὸ πρὸς τὰ δεξιὰ τῆς φωτογραφίας μικρὸ κτίριο στέγαζε καὶ στεγάζει ἀκόμη τὸ Γεωλογικὸ καὶ Παλαιοντολογικὸ Ἔργαστήριο. Καὶ τὰ δυὸ αὐτὰ κτίρια, μὲ ἱστορίαν ἄνω τῶν 100 χρόνων, ἔχουν μείνει ἐξωτερικὰ κατὰ τὴν τελευταῖα ἐξηκονταετία ἀμετάβλητα. (Φωτογραφία πρόσφατη Ἰ. Κανδῆλη).

Τὸ ἰδιαιτέρου ἐργαστήριον καὶ σπουδαστήριον τοῦ Καθηγητῆ Κ. Κτενῆ. (Φωτογραφία τοῦ 1923).

Τὸ προσωπικὸ γραφεῖο τοῦ Καθηγητῆ Κ. Κτενᾶ. Τὸ πίσω κλειστὸ παράθυρο εἶναι τὸ πρὸς τὴν αὐλὴν. Τὸ ἄλλο ἐβλεπε πρὸς τὴν ὁδὸ Ἀκαδημίας. (Φωτογραφία 1923).

Ἡ ἐγκατάσταση γιὰ τὶς πυροχημικὰς ἀσκήσεις. Ἡ προετοιμασία τους ἀπὸ ἐμένα κατὰ τὸ Δεκέμβριον 1919. (Φωτογραφία Ι. Κανδήλη).

Τὸ σπίτι τῆς Κηφισιάς (στὴν ὁδὸ Θ. Δεληγιάννη 19). Ἡ πλευρὰ τοῦ δωματίου ὑποδοχῆς καὶ τοῦ γραφείου τοῦ Καθηγητῆ Κ. Κτενᾶ. (Φωτογραφία Ι. Κανδήλη πρόσφατη).

Ἐπὶ ἑνα οἰκογενειακὸ περίπατο στὴν Κηφισιά. Στὸ μέσον, μετὰ τὰ ἄσπρα, ὁ Καθηγητῆς Κ. Κτενᾶς. Μπροστὰ του καθιστῆ, μετὰ τὰ μαύρα, ἡ ἀδελφὴ του Εὐθυμία Κτενᾶ, μετέπειτα Κυρία Ν. Μερτσάρη (1930).

Τὸ σπίτι τῆς Κηφισιάς, ὅπως διατηρεῖται σήμερα, χωρὶς καμμιά ἀπολύτως ἀλλαγὴ μετὰ τὸ 1920. (Φωτογραφία πρόσφατη Ι. Κανδήλη).

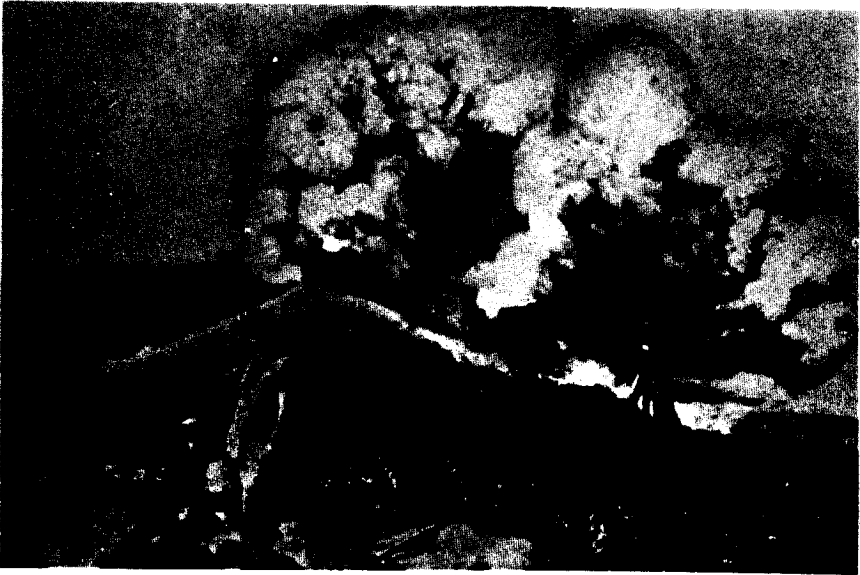
Στὸ παλαιὸ ἠφαίστειο τῶν Μεθάνων. Μέσα στὸν κρατήρα τῆς ἐκρήξεως τοῦ 240 π.Χ. Ἡ ιστορική φωτογραφία ποὺ τράβηξα κατὰ τὴ φοιτητικὴ ἐκδρομὴ τὴν 23ῃ Μαΐου 1920. Στὸ ἄκρο δεξιὰ διακρίνονται κατὰ σειρά: Καθηγητῆς Κ. Κτενᾶς, Χ. Γαρδίκας καὶ Μ. Μητσόπουλος. (Φωτογραφία Ι. Κανδήλη).

Στὴ σκάλα τοῦ πλοίου κατὰ τὴ φοιτητικὴ ἐκδρομὴ στὰ Μέθανα τὸ Μάιο 1920. Ἀπὸ κάτω πρὸς τὰ ἐπάνω: Σ. Κοκκόλης, Κ. Κτενᾶς, Ι. Κανδήλης, Δ. Μουστάκας, Χ. Γαρδίκας. (Φωτογραφία Ι. Κανδήλη).

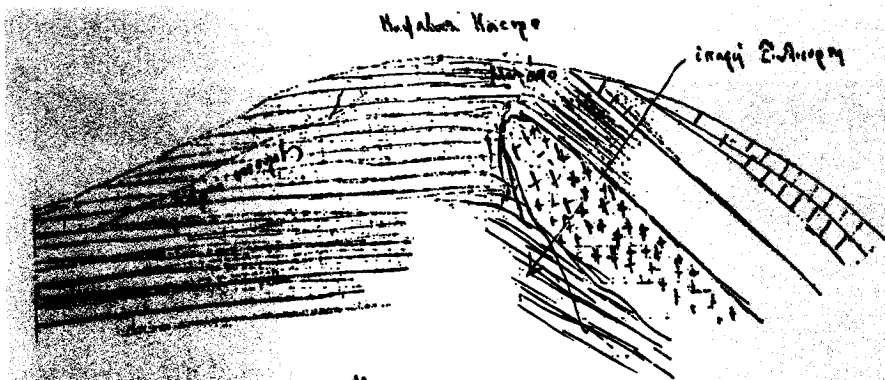
Ἐκδρομὴ φοιτητικῆ ἐκδρομῆς στὴν Πάρνηθα τῆς 23ης Μαρτίου 1920. Στὴν Ἁγία Τριάδα, κατὰ τὸ φαγητό. Ἀπὸ ἀριστερὰ: Ἑλλη Γκιταράκου φοιτήτρια, Ἑμμα Πιτσιλῆ (μετέπειτα Κυρία Ἀχιλ. Φρειδερίκου) βοηθὸς Γεωλογικοῦ, Μαρία Τσαλικῆ (μετέπειτα Κυρία Νικολ. Σίδηρη) παρασκευάστρια Φυσικῆς, Καθηγητὴς Κ. Κτενᾶς, Ἀχιλ. Φρειδερίκος Δ/ντὴς Πρακτικοῦ Λυκείου, Χρ. Γαρδίκας Ἐπιμελητὴς Ὄρυκτολογικοῦ, Δ. Μουστάκας Βοηθὸς Ὄρυκτολογικοῦ. Στὸ βράχο, ὑψηλότερα, διακρίνεται καὶ ὁ παρασκευαστὴς Γ. Κοσμᾶς. (Φωτογραφία Ι. Κανδῆλης).

Στὸ σιδηροδρομικὸ σταθμὸ τῶν Κιούρκων κατὰ τὴν ἴδια ἐκδρομῆ τῆς 23ης Μαρτίου 1920. Στὴν πρώτη σειρὰ: Μ. Τσαλικῆ, Ἑμμα Πιτσιλῆ, Α. Φρειδερίκος, Κ. Κτενᾶς καὶ Χ. Γαρδίκας. Στὴ δεύτερη: Ι. Κανδῆλης καὶ Δ. Μουστάκας. (Φωτογραφία Ι. Κανδῆλης).

‘Ο Καθηγητής Κ. Κτενᾶς στὴ Σαντορίνη. Στὸ βάθος ὁ κρατῆρ τῆς Καυμένης σὲ δράση. Ἐπὶ τὴν ἐργασία του: L’ éruption du Volcan Kamenis (Santorin) en 1925-1 τὴν δημοσιευμένη στὸ Bulletin de Volcanologie.

‘Ο Καθηγητής Κ. Κτενᾶς σὲ ὥρα ἐργασίας του στὴν ὑπαιθρο (Βορ. Σῦρος 1929. Παρεχωρήθη ἀπὸ τὸν Καθηγητὴ κ. Γ. Μαρίνο).

Κορυφή Κιάτσου - Σημ.

Ἡ κορυφή τοῦ ἰμπίδωρος κυρίως ὡς δύο τομῆς (α' & β') κατά τὴν ἀνοίαν
 ἀπὸ τῆς ἐπιπέδου (κατὰ Κιάτσου) ὡς Ποσειδωνίου (κατὰ β') κατά τὴν ἀνοίαν
 ἀπὸ τῆς κορυφῆς τοῦ Κιάτσου. Ἡ κορυφή Κιάτσου καὶ ἐκείνη κείθεν τῆς
 ἐπιπέδου. Ἡ πλάγῃ πρὸς ἄνωθεν ἐπέδωκα ἐπὶ τὴν κορυφήν
 ἀνοίαν τὴν ἐπιπέδου ἢ ἐπιπέδου ἢ ἀρχικῶς ἀπὸ τῆς θαλάσσης πρὸς
 τὴν κορυφήν ὡς τὴν θαλάσσαν πρὸς Ν.

Ἐπὶ τὴν Σιθωνίαν τὴν ἐπιπέδου τὴν ἐπιπέδου ἀπὸ τῆς ἰσθαίας
 ἀνοίαν ἀνοίαν πρὸς τὴν ἐπιπέδου τῆς ἰσθαίας. Ἡ κορυφή
 ἀνοίαν ἀνοίαν ἀνοίαν τῆς ἰσθαίας τὴν ἐπιπέδου ἀνοίαν
 ἀπὸ τῆς ἐπιπέδου πρὸς ἄνωθεν 45° πρὸς τῆς ΝΑ. χωρὶς τὴν ἐπιπέδου
 ἀπὸ τῆς ἰσθαίας ἀνοίαν. Ἡ ἐπιπέδου ἀνοίαν ἀνοίαν ἀνοίαν

Αὐτόγραφο τοῦ Καθηγητῆ Κ. Κτενᾶ. Εἶναι ἀπόσπασμα ἀπὸ τὸ πρόχειρο σημειωματάριο τῶν παρατηρήσεών του στὴν ὑπαιθρο, κατὰ τὴν μελέτη του περὶ τῆς νήσου Ἰκαρίας. Ἀξιοπρόσεκτη εἶναι ἡ σαφήνεια τῆς διατυπώσεως καὶ ὁ καθαρὸς γραφικὸς τοῦ χαρακτήρας, τὰ χαρακτηριστικὰ ποὺ διέκριναν πάντα ὅλα τὰ γραφόμενά του, ἀκόμη καὶ τὰ πολὺ βιαστικὰ. (Παρεχωρήθη ἀπὸ τὸν Καθηγητὴ κ. Γ. Μαρίνο).

Τὸ πατρικὸ σπιτί τοῦ Κ. Κτενᾶ, στὴν ὁδὸ Αἰόλου 54, ποὺ μετὰ τὸ θάνατό του δωρήθηκε ἀπὸ τὴν ἀδελφὴ του στὴν Ἀκαδημία Ἀθηνῶν. (Φωτογραφία Ι. Κανδύλη).

Στις 20 Ὀκτωβρίου 1921 παρουσιάστηκα καὶ τοῦ δήλωσα πὸς θὰ φύγω ἀπὸ τὸ ἐργαστήριό του. Τοῦ ἐξήγησα ὅτι ἔπρεπε, κατὰ τὸν τελευταῖο αὐτὸ χρόνο τῶν σπουδῶν μου, νὰ διαβάσω πολὺ ὥστε νὰ δώσω ἀμέσως γιὰ δίπλωμα καὶ ὅτι δὲν ἦταν δυνατόν νὰ ἐργάζωμαι σὲ δύο ἐργαστήρια καὶ συγχρόνως νὰ μελετᾶω. Δὲν τὸ περίμενε. Θύμωσε, κοκκίνισε καὶ ἐπὶ μιὰ ὥρα, ὀμιλητικὸς αὐτὴ τῆ φορά, προσπαθοῦσε νὰ μὲ μεταπείσῃ. Νὰ μείνω καὶ θὰ ἔχω κάθε ἐλευθερία. Ὅσο ἐκεῖνος ἐπέμενε τόσο ἐγὼ πείσμωννα περισσότερο. Κατάληξα νὰ τοῦ ἀραδιάσω τὶς ὥρες τοῦ προγράμματος τῶν μαθημάτων καὶ ἀσκήσεών μου, ποὺ ἄφηναν μόνο δύο πρωινὲς ὥρες τὴν ἐβδομάδα ἐλεύθερες καὶ κείνος μοῦ ἀπάντησε: «καλὰ, μείνε καὶ νὰ ἐρχεσαι αὐτὲς τὶς δύο μόνο ὥρες, ἀρκεῖ νὰ μὴ φύγῃς». Παρ' ὅλα αὐτά, τὸ παιδικὸ πείσμα—γιὰ δική μου μεγάλη ζημιὰ— ὑπερίσχυσε κι' ἔφυγα.

Δὲν μπόρεσα ποτὲ νὰ ἐξηγήσω πὸς νὰ σκεφτόταν ὁ ἀλύγιτος αὐτὸς ἄνθρωπος, ἐκείνη τὴν ὥρα, καὶ γιὰτὶ ὑποχωροῦσε μπροστὰ σὲ μένα, τὸν 17χρονο θρασὺ καὶ χαϊδεμένο νεαρό. Περίεργο εἶναι ἀκόμα, πὸς καταδέχτηκε, ὅταν ἔδιναν τὶς πτυχιακὲς μου ἐξετάσεις (15 Ὀκτωβρίου 1922), νὰ ἔλθῃ καὶ νὰ τὶς παρακολουθήσῃ σὰν ἀκροατής. Καὶ ἅμα τελείωσα— κι' εἶχα σ' αὐτὲς πολλὴ ἐπιτυχία— νὰ μοῦ σφίξῃ τὸ χέρι καὶ νὰ μοῦ εἰπῇ: «Μπράβο, Κανδῆλη, συγχαρητήρια, τώρα δικαιολογῶ γιὰτὶ ἔφυγες ἀπὸ μένα, πραγματικὰ χρησιμοποίησες ἀποδοτικὰ τὶς ἐλεύθερες ὥρες σου διαβάζοντας πάρα πολὺ».

Τὴν ἐποχὴ ποὺ ἔφυγα ἀπὸ τὸ Ὀρυκτολογικόν, ἄφησα στὴ θέση μου τὸν νεώτερο βοηθὸ του, τὸν φίλο συνάδελφο κ. Ν. Κουντούρη, ποὺ κι' ἐκεῖνος ἔφυγε ἀργότερα καὶ σταδιοδρόμησε σὰν ἔμπορος, βιομήχανος καὶ πολιτικός. Ἐκείνη τὴν ἐποχὴ—νομίζω στὴ θέση ποὺ ἀδείασε—τοποθετήθηκε καὶ ὁ φοιτητὴς τοῦ Φυσικοῦ κ. Πέτρος Κόκκορος, ὁ διαλεχτὸς ἐπιστήμονας καὶ φίλος, ποὺ ἐξελίχτηκε γρήγορα, μὲ τὴ βοήθεια καὶ τοῦ Κτενᾶ, σὲ Καθηγητὴ τοῦ Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης.

Καὶ μετὰ τὴν παραίτησή μου διατηρήθηκαν μὲ τὸν Κτενᾶ οἱ σχέσεις μας, ἀλλὰ μὲ πολλὴ πιά τυπικότητα. Τὸν ἐβλεπα τακτικά, γιὰτὶ ἀπὸ τὸ Νοέμβριο τοῦ 1922 ὑπηρετοῦσα στὸ διπλανὸ Ἔργαστήριον, τὸ Γεωλογικόν, τοῦ Καθηγητῆ Σκούφου, καὶ οἱ συναντήσεις ἦσαν συχνές. Ὑπηρεσιακὰ θέματα τῆς Σχολῆς τὸν ἀνάγκαζαν νὰ ἐπισκέπτεται, πολλὰς φορὲς, στὸ γραφεῖο του, τὸν πολὺ μεγαλύτερό του στὰ χρόνια, συνάδελφο Σκούφο. Κι' αὐτὸ παρ' ὅτι οἱ σχέσεις τους ἦσαν ψυχρὲς, γιὰτὶ, ὅπως ὁ Σκούφος ἔλεγε, ἐνῶ τὸν εἶχε βοηθήσει στὴν καθηγητοποίησή του*, ἐκεῖνος—δὲν ξέρω ἂν τὰ παράπονα ἦσαν δίκαια ἢ ἀδίκαια— δὲν τοῦ φέρθηκε ὅπως ἔπρεπε κατὰ τὴν περίοδο ποὺ τὸν εἶχαν διώξει ἀπὸ τὸ Πανεπιστήμιον.

* Ὁ Κτενᾶς εἶχε προκριθῆ κατὰ τὸ 1912, κυρίως γιὰ τὶς ἐξαιρετικὲς σπουδὲς του στὸ ἐξωτερικόν, ἀπὸ τὴν κριτικὴ Ἐπιτροπὴ τῆς ὁποίας ἦταν μέλος καὶ ὁ Σκούφος, ἂν καὶ νεώτατος τὴν ἡλικία καὶ παρ' ὅτι εἶχε ἀντίπαλο, ὅπως ἀναφέραμε, ἕναν πολὺ ἀξίον πετρογράφον, τὸν Σωκρ. Παπαβασιλείου. Τὴν κρίσιν αὐτὴ τῆς Ἐπιτροπῆς τὴν ἐδικαίωσε μεταγενέστερα ὁ Κτενᾶς, κατὰ τὸν καλλίτερον τρόπο, μὲ τὸ τεράστιον ἐρευνητικὸν καὶ διδακτικόν του ἔργον.

Οί δικές μας σχέσεις ξαναθερμάνθηκαν και έγιναν σχεδόν όπως και πρώτα από ένα τυχαίο περιστατικό. Πληροφορήθηκα ότι για την πραγματεία του, που θα δημοσιευόταν από την 'Ακαδημία, χρειαζόταν να βάλει μια καλή φωτογραφία του κρατήρα του παλιού ήφαιστείου των Μεθάνων, με τον μεγάλο όβελισκο της λάβας. Γιατί και η δική του, ή προσωπική, είχε άποτύχει όπως κι' εκείνες του περιφημου Κοκκόλη που τράβηξε κατά την έκδρομή μας του Μαΐου 1920. 'Ήξερε πως μόνο η δική μου ήταν ή σχετικά καλή. Φαίνεται όμως πως δίσταζε να μου την ζητήσει, πιστεύοντας ότι θα του την αρνιόμουν. Δεν έχασα καιρό. 'Επήρα την παλαιά αυτή πλάκα και ανέβηκα στο 'Εργαστήριό του. Του είπα: «Έμαθα πως έχετε ανάγκη από αυτή τη φωτογραφία μου. Σας την προσφέρω. Θεωρήστε την δική σας. Κρατήστε και την ίδια την πλάκα». 'Ο Κτενᾶς δεν περίμενε αυτή την αυθόρμητη χειρονομία από μένα. Μὲ εὐχαρίστησε συγκινημένος. Θυμόταν τὸ πρὸ 10ετίας πεισματάρικο παιδί και δὲν φανταζόταν πὼς ἀπὸ τότε τὸ παιδί αὐτὸ εἶχε ὀριμάσει σ' ἕνα νέο ἐπιστήμονα, πὸς λυπόταν γιατί εἶχε φύγει ἀπὸ κοντά του, πὸς μὲ τὸν δικό του τὸν τρόπο ἀγαποῦσε και θαύμαζε αὐτόν, τὸν πρώτο δάσκαλό του, τὸν μεγάλο σοφὸ και ἀκούραστο ἐρευνητὴ και ὅτι τώρα ἦταν δική του χαρά, τὸ νὰ μπορέσει νὰ τοῦ προσφέρει, μιὰ μικρή, τὴση δά, ἐξυπρέτηση στὴ δουλειά του.

Στὰ λίγα χρόνια πὸς ἀκολούθησαν μετὰ αὐτὸ τὸ περιστατικό, ὅταν συναντιόμαστε στὴν κοινὴ αὐλὴ τῶν 'Εργαστηρίων μας, ὁ Κτενᾶς, γελαστὸς και ἀσυνήθιστα ἐγκάρδιος, στεκόταν ν' ἀνταλλάξει δυὸ λόγια μαζί μου, προσπαθώντας νὰ μὸς δείξει ἐνδιαφέρον και φιλία. Θυμοῦμαι τὴν τελευταία συνάντησή μας, ὅταν εἶχε ἀκουστῆ πὼς κάποια σοβαρὴ ἀρρώστεια τὸν κατέτρωγε και ἡ παρουσία του στὸ 'Εργαστήριό του εἶχε ἀρχίσει νὰ γίνεται σπάνια. 'Ο Κτενᾶς, ἀπότομα γερασμένος, μὲ ἀδυνατισμένο και χαρακωμένο τὸ πρόσωπο και θολὸ τὸ βλέμμα, μιὰ σκιά ἀπὸ τὴν παλιὰ λεβεντιά του, ξανασταμάτησε, γιὰ ν' ἀνταλλάξει λίγες ψιθυριστὲς κουβέντες μαζί μου. Τὶς τελευταῖες.

Αὐτὲς τὶς ἀραιὲς ἐπισκέψεις, τοῦ τελευταίου καιροῦ, ἀργότερα τὶς διέκοψε τελείως. 'Εμενε πιά στὸ κρεβάτι κι' ἐλάχιστοι, ἀπὸ τὸ πολὺ στενὸ περιβάλλον του, τὸν ἔβλεπαν προσωπικά. Μαθεύτηκε πὼς ἔπασχε ἀπὸ μιὰ πολὺ σοβαρὴ ἀρρώστεια τῆς καρδιάς, τὸ «ἀνεύρυσμα τῆς ἀορτῆς», πὸς τότε ἡ ἱατρικὴ τὸ θεωροῦσε ἀθεράπευτο και γρήγορα θανατηφόρο. 'Ο κύκλος παρακολουθοῦσε τὰ διαδιδόμενα, χωρὶς νὰ μπορῆ νὰ πληροφορηθῆ και τὶς λεπτομέρειες. 'Αλλοι μὲ σφιγμένη ἀπὸ λύπη τὴν καρδιά. 'Αλλοι μὲ κάποια ἀνυπομονησία και μὲ καμουφλισμένη χαιρεκακία. 'Ο ἀδυσώπητος κανόνας: «'Ο θάνατός σου ζωὴ μου» εἶναι ἀξεπέραστος και δὲν ξεφεύγουν ἀπ' αὐτόν οὔτε οἱ μεγάλοι, οἱ πνευματικοὶ ἄνθρωποι, πὸς θέλουμε νὰ τοὺς πιστεύουμε γιὰ ψυχικὰ ἀνώτερους.

Τὸν 'Ιανουάριο τοῦ 1935 διαδόθηκε ὅτι ὁ Κτενᾶς χαροπαλεύει και πὼς τὸ μοῖραῖο εἶναι ζήτημα ἡμερῶν. 'Ότι περνάει τὶς τελευταῖες ἀγωνιώδεις ἡμέρες αὐτῆς τῆς φοβερῆς ἀρρώστειας. Και ὅμως ἕνα τυχαῖο γεγονός ἦρθε νὰ δώσει ξαφνικά

ἐλπίδες σ' ἐκείνους πού με τόση λύπη παρακολουθοῦσαν ἀπό μακρὰ τὸ δράμα του. Εἶχε τότε κυκλοφορήσει τὸ ἀνάτυπο μιᾶς τελευταίας δικῆς μου ἀνακοινώσεως στὴν Ἀκαδημία καὶ κατὰ τὴν συνήθεια τῆς ἐποχῆς τὸ ταχυδρόμησα σὲ δλους τοὺς καθηγητὰς μου καὶ φυσικά, ἀπὸ ὑποχρέωση, καὶ σὲ κείνον, παρ' ὅτι ἤξερα πὼς στὴν κατάσταση πού βρισκόταν αὐτὸ δὲν θάφθανε ποτὲ στὰ χέρια τὰ δικά του. Σὲ λίγο-θάταν μῆνας περίπου πρὸ τοῦ θανάτου του- ἔλαβα ταχυδρομικῶς τὸ μπιλιέτο του, στὸ ὁποῖο, με τὰ γνωστὰ καθαρὰ λοξὰ γράμματά του, ἔγραφε ἰδιόχειρα: «Σὲ συγχαίρω καὶ σὲ εὐχαριστῶ διὰ τὴν μελέτη σου». Ἐχάρηκα ἀφάνταστα γι' αὐτὸ τὸ μήνυμα. Ἐνθουσιασμένος γύριζα στοὺς γνωστούς καὶ ἔδειχνα τὸ ντοκουμέντο αὐτό. Ὁ Κτενᾶς πάει καλύτερα. Θὰ γίνῃ καλὰ. Γιὰ νὰ ἔχη τὸ κουράγιο ἔστω καὶ μόνο νὰ κυττάξῃ τὴν ἐπιγραφή μιανῆς ἐργασίας, τέλεια ξένης πρὸς τὰ ἐνδιαφέροντά του, καὶ νὰ γράψῃ ἰδιόχειρα σ' ἓνα νεαρὸ ἀπὸ τοὺς πολλοὺς φίλους καὶ μαθητὲς του, ἀκόμη καὶ τὸ ἐπανώγραμμα τοῦ φακέλου με τὸ χέρι του, δὲν μπορεῖ παρὰ νὰ εἶναι πολὺ καλύτερα, σχεδὸν καλὰ*. Καὶ ὅμως, τὸ πρωινὸ τῆς 25ης Ἰανουαρίου 1935 πληροφορηθήκαμε ὅλοι με βουβὸ πόνου καὶ κατάπληξη τὸ τραγικὸ γεγονός τοῦ χαμοῦ του.

Παρ' ὅτι πέρασαν σαράντα χρόνια ἀπὸ τότε, ἡ φυσιογνωμία τοῦ Κτενᾶ ἐξακολουθεῖ νὰ λάμπῃ καὶ ἡ προσωπικότητά του νὰ διατηρῆται ἀξέχαστη σ' ἐκείνους πού ἔζησαν κατὰ τὴν ἐποχὴ του καὶ πρὸ παντὸς σ' ὄσους εἶχαν τὴν τύχη νὰ τὸν γνωρίσουν προσωπικὰ καὶ νὰ ἐργασθοῦν κοντὰ του. Ἀλλὰ καὶ μεταξὺ τῶν νεωτέρων, ἐκείνων πού ἔχουν ἀκούσει τόσα πολλὰ γι' αὐτὸν καὶ πού ἐργάζονται στοὺς ἐπιστημονικοὺς τομεῖς πού αὐτὸς καλλιέργησε καὶ ἀνέδειξε. Σ' ἐκείνους πού ἐξακολουθεῖ νὰ τοὺς φωτίζει καὶ νὰ τοὺς καθοδηγῇ με τὶς δικές του βασικὲς ἐργασίες. Γιατὶ ἡ καταπληκτικὴ προσφορά του καὶ οἱ δρόμοι πού χάραξε στὴν ἐπιστῆμη καὶ τὴν ἔρευνα τοὺς κατευθύνουν ἀκόμη σήμερα, σὲ πάρα πολλές περιπτώσεις.

Ἡ ἐρευνητικὴ του δράση, χάρις στὴν παρατηρητικότητα, τὴν ἔμπνευση καὶ τὴν συστηματικότητα τῆς δουλειᾶς του, τὸν κατάταξε σὲ ἀνώτατο, καθολικὰ ἀναγνωρισμένο, ἐπίπεδο, με διεθνή ἀκτινοβολία. Δὲν ὑπῆρξε κλάδος στὸν κύκλο τῆς «ἐρέυνης ὑπεδάφους» πού νὰ μὴν τὸν συγκίνησε καὶ νὰ μὴν τὸν ἀπασχόλησε. Οἱ μελέτες του ἀπλώνονται σὲ ἐνδιαφέροντα τῆς Ὁρυκτολογίας, Πετρογραφικῆς Γεωλογίας ἢ Πετρολογίας, ὅπως ὁ ἴδιος μετωνόμασε τὸν κλάδο αὐτό, Μεταλλογενείας, Γεωχημείας, Ἱστορικῆς καὶ Τεκτονικῆς Γεωλογίας. Ἀκούραστος, δὲν χάνει καμμιά εὐκαιρία πού τοῦ παρουσιάζεται χωρὶς νὰ τὴν ἀρπάξῃ καὶ νὰ τὴν ἐξαντλήσῃ με τὴν ἔρευνά του. Παράδειγμα οἱ μελέτες του γιὰ τὴν νῆσο Ἰμβρο καὶ τὴν Βορ. Ἐρυθραία (Μ. Ἀσίας) πού ἐκτελοῦνται παρ' ὅλες τὶς

* Τὸ ἱστορικὸ αὐτὸ εὐχαριστήριον, μαζί με τὸ φάκελο τῆς ταχυδρομικῆς ἀποστολῆς του, φυλάσσεται μεταξὺ τῶν ἀναμνηστικῶν τῆς προσωπικῆς μου συλλογῆς γιὰ νὰ βρῆ ἴσως κάποτε τὴ θέση του σὲ κάποιο ἐπισημότερο ἱστορικὸ ἀρχεῖο.

δυσκολίες και τὰ γεγονότα τῆς ἐποχῆς των. Τὰ ἐκρηκτικὰ φαινόμενα τοῦ ἡφαιστείου τῆς Σαντορίνης (1925–1928) τὰ παρακολούθησε μὲ ἀληθινὸ πάθος. Αὐτὲς οἱ δημοσιεύσεις του, μαζί μὲ τὶς ἔρευνές του γιὰ τὶς λάβες τῶν μεταλλικῶν ἡφαιστείων τοῦ Ν. Αἰγαίου, εἶναι ξεχωριστῆς ἀκρίβειας καὶ σοβαρότητας καὶ χάρις σ' αὐτὲς ἀναγνωρίζεται διεθνῶς πιά σὰν ἐξέχων ἡφαιστειολόγος. Οἱ τιμητικὲς διακρίσεις τὸν ἐδραιοῦνουν στὴν κορυφὴ τῆς πυραμίδας τῶν ἐπιστημόνων ποὺ ἀσχολοῦνται μὲ τὰ ἡφαιστειολογικά. Ἡ ἀδυσώπητη ὁμως Μοῖρα δὲν τοῦ δίνει τὸν καιρὸ ν' ἀπολαύσῃ τὴν ἀναγνώριση τῶν κόπων του. Τὸ 1931 ἐκλέγεται ἀντιπρόεδρος τοῦ Διεθνoῦς Ἡφαιστειολογικοῦ Ὁμίλου, ποὺ εἶναι τμῆμα τῆς Διεθνoῦς Γεωδαιτικῆς καὶ Γεωφυσικῆς Ἐνώσεως. Τῆ χρονιά τοῦ θανάτου του θ' ἀναλάμβανε Πρόεδρος τοῦ Ὁργανισμοῦ αὐτοῦ. Ὁ Κτενᾶς ἀποτελεῖ πρότυπο ἐρευνητῆ καὶ τὸ κολοσσιαῖο ἔργο του συναρπάζει καὶ παροτρύνει, βρίσκοντας ἀκόμη καὶ σήμερα συνεχιστὲς στοὺς μαθητὲς του. Εἶναι ἰδρυτῆς δλόκληρης Σχολῆς ἐπιστημόνων ποὺ μὲ τὸν καιρὸ πῆραν ξεχωριστὲς θέσεις στὴν ἐπιστημονικὴ κοινωρία τοῦ τόπου μας*.

Ὁ Κτενᾶς δὲν πρέπει νὰ θαυμάζεται μονάχα γιὰ τὴν μεγάλη ἐπιστημονικὴ του ἀξία καὶ δραστηριότητα ἐπάνω στοὺς κλάδους τῆς εἰδικότητάς του. Πρέπει

* Δίνω πρὸς συμπλήρωση τῆς ἐπιστημονικῆς σκιαγραφίας του μερικὰ στοιχεῖα ἀπὸ ἐκεῖνα ποὺ ἀναφέρει ὁ Καθηγητῆς κ. Γ. Μαρῖνος στὸν πρόλογο τῆς μελέτης τοῦ Κτενᾶ περὶ Ἰκαρίας, ποὺ, μὲ βάση τὰ κατὰλόιπά του, τὴν συμπλήρωσε καὶ τὴν δημοσίευσε πρόσφατα (1969). Στὸν πρόλογο αὐτό, ἐξετάζοντας γενικώτερα τὸ ἔργο τοῦ Κτενᾶ, ἀναφέρει σὰν πλέον σημαντικὲς τὶς ἐπόμενες ἔρευνές του:

Τὴν ἐξακρίβωση τῆς νεοκρητικῆς ἡλικίας τῶν ἀβεστολιθικῶν τραπεζῶν τῆς πόλεως τῶν Ἀθηνῶν. Τὴν ἀνακάλυψη στὴν Χίο τῆς Δεβονίου διαπλάσεως. Τὴν ἀνακάλυψη τοῦ Παλαιozoικοῦ στὴ Λακωνία, τὴν ἀνεύρεση στὰ Ψαρά τεκτονικοῦ συνδέσμου τῶν ἔρκυνιων πτυχῶν, τῶν ἐντεῦθεν τοῦ Αἰγαίου, πρὸς ἐκεῖνας τῆς Μ. Ἀσίας. Τὴν ἔρευνα τῆς χερσονήσου τῆς Ἐρυθραίας. Τὴν συστηματικὴ παρακολούθηση τῆς ἐκρήξεως τοῦ ἡφαιστείου τῆς Σαντορίνης (1925), σὲ ὅλες τὶς φάσεις της, ὥστε νὰ δημοσιεύσῃ κατόπιν δλόκληρη σειρὰ μελετῶν. Τὴν ἀνεύρεση τριῶν ἀγνώστων μέχρι τότε ἡφαιστειακῶν κέντρων. Τὴν πλήρη γεωχημικὴ μελέτη περὶ τῶν λαβῶν τοῦ Αἰγαίου, ποὺ μὲ τὸν τίτλο *Contribution à l'étude des laves Tertiaires et Quaternaires de la Mer Egée* βρισκόταν ὑπὸ ἐκτύπωσιν, κατὰ τὸ θάνατό του, καὶ δὲν συνεπληρώθη. Πλήρης κατὰλόγος τῶν ἐργασιῶν του ἔχει δημοσιευθῆ στὸ περιοδικὸν *Ann. géol. des Pays Hell.* (Τόμος I, 1942–47), στὰ «Ἀρχεῖα Φαρμακευτικῆς» (Φεβρουάριος 1935) καὶ σχετικὰ πλήρης στὸ περὶ Κτενᾶ ἄρθρο τῆς «Μ. Ἑλλ. Ἐγκυκλοπαιδείας».

Στὸ ὀγκώδες αὐτὸ ἔργο τὸν βοήθησαν ἐκλεκτοὶ συνεργάτες, ποὺ διῆρξαν ὄλοι μαθηταὶ του καὶ πολλοὶ ἀνεδείχθηκαν ἀπὸ τὸν ἴδιο. Τὶς μελέτες του, γράφει ὁ κ. Μαρῖνος, «τὰς χαρακτηρίζει τὸ βάθος καὶ τὸ ἐμπεριστατωμένον τῆς ἐρεῦνης, ἡ καθωρισμένη μεθοδολογία, ἡ παραδειγματικὴ τάξις, ἡ σαφήνεια καὶ ἡ διαύγεια τῆς διατυπώσεως τῶν περιγραφῶν καὶ τῶν σκέψεων, καί, ὑπὲρ ὅλων, ἡ ἐπιστημονικὴ εὐσυνειδησία».

Ἀπὸ τοὺς συνεργάτες αὐτοῦ τοῦ ἀείμνηστου Κτενᾶ, ποὺ δούλεψαν κοντὰ του καὶ βοήθησαν τὸ ἔργο του, πολλοὶ διέπρεψαν καὶ διαπρέπουν ἀκόμη σήμερα σὰν ἐρευνηταὶ καὶ πανεπιστημιακοὶ διδάσκαλοι. Ἀναφέρω τοὺς ἀείμνηστους Καθηγητὰς τοῦ Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης Μαξ. Μαραβέλακη (Γεωλογία καὶ Παλαιοντολογία) καὶ Χρ. Γαρδίκια (Ὀρυκτολογία) καὶ τοῦ Πο-

νά θαυμάζεται καί νά παραδειγματίζη, ανεξάρτητα ἀπό αὐτές, γιατί ὑπῆρξε καθολικά ὁ πιό ἐμπνευσμένος ἀπόστολος τῆς Ἐπιστήμης. Ἐνας ἀληθινός μεγάλος Ἱεροφάντης. Νέος, μέ μιὰ ξεχωριστή προσωπική ἀκτινοβολία, χωρίς οἰκονομικὰς ὑποχρεώσεις, μέ μεγάλη περιουσία, ἐνῶ θά μπορούσε νά ζήσει ξένοιαστα καί νά χαρῆ ἄνετα τῇ ζωῇ του, θεραπεύοντας, κατὰ καθῆκον περισσότερο, ὅπως τόσοι ἄλλοι, τὴν ἐπιστήμη, ἐκεῖνος ἀφοσιώνεται, ἀπὸ παιδί 16 χρόνων, ἀποκλειστικά καί μόνο σ' αὐτήν, παραμερίζοντας ὅλες τὶς ἄλλες χαρὲς τῆς ζωῆς. Δὲν δημιουργεῖ δική του οἰκογένεια. Στερεῖται τὴν ἀνάπαυση, στερεῖται κάθε ἀπόλαυση καί περνάει τὴ σύντομη ζωῇ του σὰν καλόγερος κλεισμένος μερонуχτίς, ὀλομόναχος, στὰ Ἔργαστήριά του, ἀκατάπαυστα ἐργαζόμενος. Διδάσκει, μελετᾷ, ὀργανώνει, συγγράφει καί τὶς ἡμέρες τῆς ἀναπαύσεως γιὰ ὅλους τοὺς ἄλλους ἀνθρώπους, ἐκεῖνος τὶς χρησιμοποιεῖ σκαρφαλώνοντας καί ὀργώνοντας τὰ βουνὰ τῆς Πατρίδος του. Γιὰ νά προσφέρῃ στὴν Ἐπιστήμη, γιὰ νά βοηθήσῃ μ' αὐτὴ τὸν Τόπο. Νομίζω πὼς δὲν ἔχουμε πολλὰ παρόμοια παραδείγματα. Τί τὸν ὄθουσε σ' αὐτὴ τῇ χωρίς ἀνάπαυλα ἀπίστευτῇ ἐπιστημονικῇ δράσει; Ἦθελε ἄραγε νά κερδίσῃ χρόνο, ἀπὸ ὑποσυνειδητῇ παρόρμηση, ἀφοῦ ἡ ζωῇ ἐπρόκειτο γι' αὐτὸν νά εἶναι τόσο σύντομη; Πέθανε, ἔχοντας ἐξασφαλίσει καταπληκτικὴ ἐπιστημονικὴ ἀκτινοβολία, σὲ ἡλικία πού ἄλλοι μόλις ξεκινοῦν. Τὴν ἐποχὴ ἀκριβῶς πού ἔχοντας τέλεια καί κατὰ βάθος μελετήσῃ τὴν Ἑλλάδα, ἔχοντας ἐρευνήσῃ καί δημοσιεύσῃ τὶς πολυάριθμες ἐπάνω στοὺς σχετικὸς κλάδους καταμερισμένες παρατηρήσεις του, ἔχοντας ἀκόμα συγκεντρώσῃ ἕνα ὀγκῶδες ὕλικό, μόλις ἄρχιζε τὴν παρουσίαση τοῦ συνθετικοῦ του ἔργου. Γιὰ τὶς λάβες τοῦ Αἰγαίου, γιὰ τὶς μεταμορφωμένες διαπλάσεις κ.λ. Ἔργο τεράστιο πού δὲν πρόλαβε νά τὸ ὀλοκληρώσῃ. Καί ἀναλογίζεται κανεὶς πόσα θά μπορούσε ἀκόμα νά προσφέρῃ ἂν ὁ Θεὸς τοῦ χάριζε καί ἄλλα 20 χρόνια ζωῆς.

Τὰ ἄφθονα οἰκονομικὰ μέσα πού τοῦ παρέχει ἡ περιουσία του τὰ φειδωλεῖται προκειμένου νά τὰ δαπανήσῃ γιὰ τὴν ἀτομικὴ του εὐμάρεια, ἀλλὰ πρόθυμα τὰ σπαταλᾷ γιὰ τὶς ἐπιστημονικὲς του ἐπιδιώξεις. Καί ὅταν, τόσο πρόωρα, σβήνει ἡ φλόγα τῆς θαυμαστῆς πνευματικῆς του προσφορᾶς, διαθέτει γιὰ τὴν καλλιέργεια καί τὴν πρόοδο τῆς Ἐπιστήμης, ἐκεῖνο πού μπορεῖ νά περισώσῃ: τὶς ὕλικές του δυνάμεις. Ἐνα μεγάλο μέρος τῆς περιουσίας του κληροδοτεῖται, ἀπὸ τὴν οἰ-

λυτεχνεῖο Γ. Βορεᾶδη (Κοιτασματολογίας). Τοὺς Καθηγητὰς Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης κ.κ. Πέτρο Κόκορο (Ὀρυκτολογίας καί Πετρογραφίας) καί Ἄντ. Κανέλλη (Βιολογίας), τὸν Καθηγητὴ Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης καί τώρα Ἀθηνῶν κ. Γ. Μαρῖνο (Γεωλογίας καί Παλαιοντολογίας) καί τὸν Καθηγητὴ τοῦ Ἐθν. Μ. Πολυτεχνεῖο κ. Ἰ. Παπασταματίου (Κοιτασματολογίας). Ἀπὸ τοὺς ἄλλους συνεργάτας του ἐνθυμοῦμαι, ἀπὸ τοὺς πρῶτους, τῆς παλαιότερης ἐποχῆς, τοὺς κ.κ. Γεωργ. Ἀρώνη καί Δημ. Κισκόρα.

Τὰ δημοσιεύματά του ἀνέρχονται συνολικὰ σὲ ἐνενηντα. Σὲ ὀρισμένες μελέτες του ἔχουν συνεργασθῇ μαζί του καί διαπρεπεῖς ξένοι γεωλόγοι. Μεταξὺ αὐτῶν θά πρέπει ν' ἀναφέρουμε τοὺς Alfred Philippson, Carl Renz, Henri Douvillé κ. ἄ.

κογένεια τῆς ἀδελφῆς του, σύμφωνα μὲ τὴν δική του ἐπιθυμία, στὴν Ἀκαδημία Ἀθηνῶν. Στὸ Ἴδρυμα τὸ ὁποῖον τόσο ἀγάπησε καὶ στὸ ὁποῖον, ἀπὸ τὴν πρώτη ἡμέρα τῆς ἰδρύσεώς του, τόσο πολὺ ἀφωσιώθηκε. Τὰ εἰσοδήματα τοῦ κληροδοτήματος προορίζονται γιὰ ν' ἀπονέμονται, μὲ τὴ φροντίδα τῆς Ἀκαδημίας, βραβεῖα σὲ σχετικὲς ἐπιστημονικὲς ἔρευνες καὶ γιὰ νὰ μετεκπαιδεύονται νέοι ἐπιστήμονες. Ἡ ἀπάντηση τῆς Ἀκαδημίας στὸ ἐρώτημά μας δίνει ὅλες τὶς σχετικὲς πληροφορίες*.

* Γιὰ νὰ ἔχουμε, ὅταν πρωτοδημοσιεύσαμε περὶ Κτενᾶ, ἐξακριβωμένες πληροφορίες σχετικὰ μὲ τὸ κληροδοτήμα του, ποὺ εἶναι περιεργο γιὰτὶ δὲν ἔχει γίνει ὅσο θὰ ἔπρεπε εὐρύτερα γνωστό, ἐζητήσαμε ἀπὸ τὴν Ἀκαδημία πληροφορίες καὶ μᾶς ἀπάντησε μὲ τὸ ἀκόλουθο ἔγγραφο τῆς. Τὸ δημοσιεύουμε, κάνοντας κι' ἐμεῖς, μὲ τὶς ἀσθενεῖς μας δυνάμεις, ἐκκλήση, ἀπὸ τὴ θέση αὐτῆ, ν' ἀξιοποιηθῆ καλύτερα τὸ κληροδοτήμα του, ἀφοῦ τὰ χρήματα ὑπάρχουν, ὅπως, πιστεύω, θὰ ἦταν ἡ ζωηρὴ ἐπιθυμία τῶν διαθετῶν καὶ ἐκείνου. Ὁ περιορισμὸς τῶν ὑποψηφίων στοὺς ἀριστοῦχους, σκέψη ποὺ προέρχεται ἀπὸ τοὺς διαθέτας κληρονόμους του καὶ ὄχι ἀπὸ τὸν ἴδιο, θὰ ἔπρεπε νὰ παραμερισθῆ. Οἱ ἀντιλήψεις περὶ «ἀριστα» τοῦ 1935 εἶναι τελειῶς διάφορες κατὰ τὸ 1975. Ὁ μεγάλος Κτενᾶς, παρ' ὅτι ὁ ἴδιος εἶχε κατὰ τὶς σπουδὲς του στὴ Γερμανία τὴν μεγίστη σπουδαστικὴ βαθμολόγηση, πιστεύουμε, πῶς σήμερα, θὰ σκεφτόταν κατὰ διάφορο τρόπο καὶ δὲν θὰ ἀπέκλειε ἐκείνους ποὺ θὰ εἶχαν τὰ εἰδικότερα προσόντα, δηλ. τὴν ἱκανότητα ἐφαρμογῆς τῶν γνώσεών των στὴ πράξη καὶ τὴν ὄρεξη γιὰ δουλειά, ἔστω κι' ἐὰν ὑστεροῦσαν στὸ σημεῖο τῶν ὑψηλῶν σπουδαστικῶν βαθμῶν.

ΑΚΑΔΗΜΙΑ ΑΘΗΝΩΝ

Ἀθῆναι, 9 Ἰουλίου 1973

Ἀριθ. Πρωτ. 72468

Πρὸς τὴν Ἐνωσὶν Ἑλλήνων Χημικῶν

Εἰς ἀπάντησιν πρὸς ὑμέτερον ἔγγραφο τῆς 22-6-1973, ἔχομεν τὴν τιμὴν νὰ γνωρίσωμεν ὑμῖν ὅτι ἡ περιελοῦσα εἰς τὴν Ἀκαδημίαν Ἀθηνῶν κληρονομία κατελείφθη ὑπὸ τῆς Εὐθυμίας συζ. Νικ. Μερτσάρη. Περὶ τῆς κληρονομίας ταύτης παρέχομεν ὑμῖν τὰς ἀκόλουθους πληροφορίες:

1. Ἡ κληρονομία συνίσταται ἐκ διωρόφου οἰκίας κειμένης ἐν Ἀθήναις ἐπὶ τῶν ὁδῶν Αἰόλου 54 καὶ Μιλιτιάδου.

2. Συμφώνως πρὸς τὴν διαθήκην τῆς Εὐθυμίας Μερτσάρη, τὰ ἔσοδα τῆς κληρονομίας δέον νὰ διατίθενται διὰ τὴν παροχὴν ὑποτροφιῶν εἰς ἀριστοῦχους τῶν Φυσικῶν Ἐπιστημῶν πρὸς μετεκπαιδευσίν των εἰς Πανεπιστήμια τῆς ἀλλοδαπῆς. Ὁ τίτλος τῆς ὑποτροφίας εἶναι «Ἐπιτροφία Ἀντωνίου καὶ Ἑλ. Κτενᾶ». (Τὰ ὀνόματα τῶν γονέων τῶν διαθετῶν).

Περαιτέρω ἡ διαθέτης ὥρισεν, ὅτι ἐκ τῶν ἐτησίων ἐσόδων τῆς κληρονομίας θὰ παρακρατῆται κατ' ἔτος ποσοστὸν 20% διὰ τὴν ἀπονομὴν βραβεῖου ὑπὸ τὴν ἐπωνυμίαν «Βραβεῖον Κωνσταντίνου Κτενᾶ», πρὸς βράβειυσιν πρωτοτύπου μελέτης ἀφορᾶσης εἰς τὴν γεωλογικὴν σύστασιν τοῦ ἐδάφους καὶ τὴν ἐν γένει Ὀρυκτολογίαν.

3. Μέχρι τοῦδε ἔτυχον ὑποτροφίας ἐκ τῶν ἐσόδων τοῦ κληροδοτήματος οἱ κ.κ. α) Ἰωάννης Κουμαντάκης, β) Γεώργιος Κούκης, γ) Ἐμμανουὴλ Βορδῶνης καὶ δ) Ἀκίνδυνος Κελεπερτζῆς ὅπαντες ἀριστοῦχοι Φυσικῶν Ἐπιστημῶν. Τῶν τριῶν τελευταίων ἡ μετακπαίδευσίς δὲν ἔληξεν εἰσέτι.

Ὅσον ἀφορᾷ εἰς τὸ βραβεῖον Κωνστ. Κτενᾶ, τοῦτο συνοδευόμενον ὑπὸ χρηματικῶ ἐπάθλου δρχ. 50.000, ἀπενεμήθη τὸν Δεκέμβριον 1972 εἰς τὴν κ. Βασιλ. Μητσάκη δι' ὑποβληθεῖσαν ἀνέκδοτον ἐργασίαν τῆς.

Ὁ Κτενᾶς συγκινεῖ βαθιὰ κάθε ἐπιστήμονα, κάθε πνευματικὸ ἄνθρωπο. Ὑπῆρξε μιὰ ἀπὸ τὶς μεγαλύτερες ἀλλὰ καὶ τὶς δραματικώτερες ἐπιστημονικὲς προσωπικότητες τοῦ Τόπου μας. Ἐφυγε ἀπὸ μᾶς στὴν ἀκμὴ τῆς ἡλικίας του, μὲ τὸν βαθύτερο ἀσφαλῶς καῦμὸ ὅτι δὲν ὠλοκλήρωσε τὸ ἔργο του. Ἄφησε ἄφθονο ἀταξινόμητο ὕλικό, ἀπὸ ἐκεῖνο πού ὁ ἴδιος εἶχε συγκεντρώσει, καὶ πολλὰς μισοτελειωμένες μελέτες. Ἀκόμη ἀπὸ τὸ κρεβάτι τοῦ μελλοθάνατου, παρὰ τοὺς πόνους καὶ τὴν ἀγωνία τῆς φοβερῆς ἀρρώστειας, θέλει κάτι νὰ συμπληρώσῃ, κάτι νὰ προφθάσῃ. Μὲ ἀπλωμένα γύρω του τὰ πετρώματα καὶ τὰ χαρτιά του, καθοδηγεῖ, μέχρι τῆς τελευταίας πνοῆς του, τοὺς συνεργάτες του. Τὸν ἀπασχολεῖ καὶ κατὰ τὴν μεγάλη αὐτὴ στιγμή τὸ ἀσίγηστο πάθος τῆς ζωῆς του: Ἡ πρόοδος τῆς Ἐπιστήμης! Καὶ πιστεύει, πὼς καὶ τὴν ὥρα αὐτὴ ἀκόμα μπορεῖ κάτι νὰ προσφέρῃ γιὰ χάρι τῆς.

Αἱ οικονομικαὶ δυνατότητες τοῦ κληροδοτήματος εἶναι τοιαῦται, ὥστε νὰ εἶναι δυνατὴ ἡ παροχὴ ὑποτροφῶν πολλαπλασίου ἀριθμοῦ τῶν ἤδη ἀπονεμηθειῶν. Δυστυχῶς, ὅμως, λόγῳ τοῦ ἐν τῇ διαθήκῃ τιθεμένου περιορισμοῦ περὶ χορηγήσεως αὐτῶν εἰς «ἀριστούχους» παρατηρεῖται ἔλλειψις ἐνδιαφερομένων, μὲ ἀποτέλεσμα αἱ σχετικαὶ προκηρῦξεις διαγωνισμοῦ νὰ ἀποβαίνουν ἐνίοτε ἄγονοι.

Ὁ Ἐφορος τῶν Γραφείων

Π Η Γ Ε Σ

Τὸ κεφάλαιο αὐτό, ἀφιερωμένο στὴ ζωὴ καὶ τὸ ἔργο τοῦ ἀείμνηστου Καθηγητῆ μου καὶ πρώτου προέσταμένου μου Κωνσταντίνου Α. Κτενᾶ, τὸ ἔγραψα μὲ βάση κυρίως τὶς προσωπικὲς ἀναμνήσεις μου, ἀπὸ τὴν ἐποχὴ πού σὲ πολὺ νεαρῇ ἡλικίᾳ ἐργάστηκα κοντὰ του, σὰν βοηθὸς του, καὶ ἀπὸ ὅσα κατόπιν, σὰν πανεπιστημιακὸς ὑπάλληλος, παρακολούθησα καὶ ἐγνώρισα ἀπὸ τὴν μεγάλη ἐπιστημονικὴ δρᾶσή του. Ἀποτελεῖ συμπλήρωση καὶ ἐπέκταση τοῦ ἀρθροῦ πού πρωτοδημοσίευσα γιὰ Ἐκεῖνον στὰ «Χημικὰ Χρονικά, Γεν. Ἐκδοσις» τοῦ 1973 (τεῦχος 7, σελ. 135 - 145). Τὶς ἀναμνήσεις μου τὶς συμπλήρωσαν ἀκόμα οἱ ἀφηγήσεις καὶ τὰ στοιχεῖα τὰ ὁποῖα πρόθυμα μοῦ ἔδωσαν οἱ ἀγαπητοὶ φίλοι, μαθηταὶ του καὶ συνεργάται του, Καθηγηταὶ κ.κ. Γ. Μαρῖνος, Π. Κόκκορος καὶ Ι. Παπασταματίου, τοὺς ὁποίους καὶ πάλιν θερμὰ εὐχαριστῶ.

Βοηθητικὲς πηγὲς ἦσαν καὶ οἱ ἑξῆς :

Κωνσταντῖνος Κτενᾶς. Νεκρολογία ὑπὸ Π. Κοκκόρου. «Δελτίον Φυσικῶν Ἐπιστημῶν» Ἔτος Α' τεύχος Μαρτίου 1935, σελ. 290 - 291.

Κωνσταντῖνος Α. Κτενᾶς. 1884 - 1935. Βιογραφία. «Ann. géol. des Pays Hell.» T. I σελ. XVIII 1942 - 47 Athènes.

VII

Ο ΚΑΘΗΓΗΤΗΣ ΘΕΟΔΩΡΟΣ Γ. ΣΚΟΥΦΟΣ

Ο ΣΟΦΟΣ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ—Ο ΑΙΣΘΗΜΑΤΙΑΣ ΑΝΘΡΩΠΟΣ—Ο ΣΗΜΑΙΝΩΝ ΠΟΛΙΤΙΚΟΣ

Τὴν πρώτη γνωριμία μου με τὸν Σκουφο τὴν ἔκαμα τὸ χειμῶνα τοῦ 1910-1911. Εἶναι μιὰ ζωηρὴ ἀνάμνηση ποὺ ἀνήκει στὶς πρώτες παιδικές μου ἐντυπώσεις, σχεδὸν τὶς νηπιακές. Αὐτὲς ποὺ γιὰ ὄλους μας, παρ' ὅτι κομματιαστὲς μέσα στὴν προσωπική μας ἱστορία, δὲν παύουν νὰ σώζονται καλὰ ριζωμένες στὴ θύμησή μας, κυριολεκτικὰ ὀλοζώντανες καὶ φωτεινές.

Ὁ πατέρας μου, ἐκεῖνο τὸ πρωῒνό, κρατῶντας με ἀπὸ τὸ χέρι, με πῆρε μαζί του, γιὰ ἓνα περίπατο μέχρι τὸ ἰδιωτικὸ λύκειο ποὺ ἐδίδασκε ἐκεῖνη τὴν ἐποχὴ. Νομίζω λεγόταν Τριανταφυλλίδη καὶ ἦταν ἐγκαταστημένο σ' ἓνα παλιὸ μεγαλόπρεπο κτίριο, ἀπὸ τὰ πρώτα τῆς λεωφόρου Βασιλίσσης Σοφίας, ποὺ τότε ὀνομαζόταν ἀκόμα «Κηφισίας», σ' ἓνα ἀπ' τὰ τετράγωνα τὰ ἀπέναντι τοῦ βασιλικοῦ κήπου. Ἀφοῦ τελείωσε σύντομα τὴ δουλειὰ ποὺ εἶχε στὸ σχολεῖο, ἐφύγαμε μαζί καὶ κατηφορίζοντας σιγὰ-σιγὰ τὴν ὁδὸ Ἀκαδημίας, σταθήκαμε στὸ παλιὸ μικρὸ κτίριο, στὴ γωνιά με τὸν ὁδὸ Σίνα, πίσω ἀκριβῶς ἀπὸ τὸ μέγαρο τῆς Ἀκαδημίας.

—Θὰ μπούμε ἐδῶ νὰ σοῦ γνωρίσω ἓνα μεγάλο Καθηγητὴ, θεῖο σου, μοῦ εἶπε.

Χτυπήσαμε τὴν πόρτα. Μᾶς ἀνοιξαν, περάσαμε ἓνα στενὸ καὶ μακρὸ διάδρομο, φθάσαμε σ' ἓνα εὐρύχωρο δωμάτιο με τζαματὲς προθήκες, κατεβήκαμε μερικὰ σκαλοπάτια καὶ βρεθήκαμε σὲ μιὰ μισοῦπόγεια τεράστια αἴθουσα. Μέσα στὸ μισοσκόταδο εἶδα πὼς ἦταν γεμάτη ἀπὸ πρόχειρους ξύλινους πάγκους καὶ ἀπὸ πρόχειρα ράφια καρφωμένα στοὺς τοίχους, σὲ πολλὲς σειρές. Ἐπάνω σ' ὅλ' αὐτὰ ἀπλωμένα παντοῦ ὀστά, ἄλλα ἀσπρουδερά καὶ καθαρὰ καὶ ἄλλα συγκολλημένα σὲ μπλόκους με κοκκινόχωμα. Ὅστα ἀπὸ πόδια, μασέλες καὶ κεφάλια ζώων, ἄλλα σπασμένα καὶ ἄλλα ἀκέραια, μικρὰ καὶ μεγάλα, τοποθετημένα σὲ σωροὺς δλόκληρους.

Προχωρῶντας, μετὰ αὐτὴ τὴν αἴθουσα, βρεθήκαμε σὲ μιὰ δευτέρη, ὁμοια, μὰ λιγώτερο φορτωμένη. Δεξιά στὸ βάθος, στὴ γωνία τῆς, ἓνας κρεμασμένος ἀπὸ τὸ ταβάνι ἠλεκτρικὸς γλόμπος, με ἀμπαζοῦρ πράσινο, ἔριχνε τὸ ἔντονο φῶς του στὸν ἄνθρωπο ποὺ σκυμμένος ἐργαζόταν κάτω ἀπ' αὐτόν. Τὸν πλησιάσαμε. Ἦταν ὁ Σκουφος.

Στεγνό, μαυριδερό πρόσωπο, με μαλλιά πλούσια άσημένα, από το καλό άνακάτεμα των μαύρων και άσπρων τριχών, πολυ κατσαρά, σε δακτυλιδωτά μπουκλάκια και μικρό άτημέλητο στριμένο μουστάκι. Είχε κρεμασμένα από το αυτί τα γυαλιά του, από το άγκίστρι του λεπτού χρυσοϋ σκελετοϋ τους, φοροϋσε μιá δλόσωμη χακιá μπλούζα, καθόταν μπροστά σ' ένα μεγάλο κούτσουρο, σαν εκείνα που έχουν οί χασάπηδες για να κόβουν το κρέας, και δούλευε προσεκτικά με μιá σμίλη κι' ένα μικρό σφυράκι επάνω σ' ένα άπ' αυτά τα όστά, άκουμπισμένο σ' ένα λινατσένιο μαξιλαράκι. "Ενας άλλος ήλικιωμένος κύριος, όρθός δίπλα του, του το κρατοϋσε με προσοχή.

Σήκωσε το κεφάλι του και μās κύτταξε. Φυσιογνωμία έντυπωσιακή, με γρυπή μήτη και μικρά, αλλά λαμπερά, μαδρα μάτια. Παρ' ότι όχι όμορφος, το παρουσιαστικό του σε τραβοϋσε άκτινοβολώντας πνευματικότητα και άρχοντιά.

—"Ε! Καλώς τους. Καλώς το Δημητράκη μου!

—Περνούσαμε, Θόδωρε, και μπήκαμε για να σου γνωρίσω τον άνηψió σου, τον Γιαννάκη.

—Νά μοϋ ζήσης, παιδί μου. "Ελα κοντά—έσκυψε και με φίλησε—έλα να σου δείξω με τί παλεύω έδώ πέρα.

Κι' έγω ό φοβισμένος άπ' όλα αυτά τα μακάβρια που είχα ιδεί εκεί μέσα, έγω ό άμάθητος από πολλές γνωριμιές και συναναστροφές—δέν είχα πάει άκόμα ούτε σχολείο, γιατί τα πρώτα γράμματα μοϋ τα δίδασκε ό πατέρας μου, στο σπίτι—ξεθάρρεψα γρήγορα και σε λίγο άκουγα μαγεμένος από το στόμα του, άρκετή ώρα, το γλαφυρό εκλαϊκευτικό μάθημα που άρχισε για χάρη μου.

Πώς ήσαν τα ζώα του γειτονικού Πικερμίου, πριν να έμφανιστή ό άνθρωπος στη Γη, πώς έζοϋσαν κοπαδιαστά, πώς πέθαναν, πώς τα κόκκαλά τους έγιναν πέτρες και έτσι σώθηκαν μέχρις έμās.

Τό δέος μου, από το πρώτο αντίκρυσμα, αυτού του σοφοϋ ανθρώπου, και άπ' όλ' αυτά τα πρωτοφανή για μένα, που έβλεπα γύρω, εκεί μέσα, διασκεδάστηκαν γρήγορα και τώρα τον άκουγα ένθουσιασμένος. Είχαμε γίνει φίλοι. "Η συζήτηση από μέρους του συνεχίστηκε ζωηρή, πότε με μένα και πότε με τον πατέρα. Ποϋ να φανταστώ, αυτή την ώρα, πώς ύστερα από μιá 12ετία, θα βρισκόμουν κι' έγω υπάλληλος εκεί μέσα και θα ζοϋσα, δουλεύοντας κοντά του, 18 δλόκληρα χρόνια; Τα πρώτα και ωραιότερα της ζωής μου. Πώς να μη μοϋ μένη ή ήμερα αυτή άλησμόνητη; Αίσθηματίας και τρυφερός ό Σκοϋφος, μεγάλος οίκογενειάρχης, έχοντας δικά του μικρά παιδιά, ήταν άμίμητος στη συναρπαστική μαζί τους όμιλία. "Ηξερε να κεντάη τη σκέψη των παιδιών και να τα συγκινή. Να κατεβαίνη ως αυτά, να τα μαζεϋή γύρω του και να τα ένθουσιάζη μιλώντας τους για το θαυμαστό φυσικό κόσμο και τα φαινόμενά του, τον παλαιότερο κατά δισεκατομύρια χρόνια από τον σημερινό.

Την ήμερα εκείνη, αλλά και άργότερα, από τις διηγήσεις του πατέρα μου

και του ίδιου, έμαθα πολλά για τὰ πρῶτα χρόνια τῆς ζωῆς του και τὴ φιλία, τὴν παλιά, με τὴν ὁποία εἶχαν συνδεθῆ οἱ δύο τους.

Ὁ Σκοῦφος, ἀπὸ οἰκογένεια ἀρχοντική, ἀλλὰ με περιορισμένα οἰκονομικά μέσα, ἀνατράφηκε φτωχικά. Ἦταν μοναχοπαιδί—ἕνας ἀκόμη ἀδελφός του, μεγαλύτερός του στὰ χρόνια, σκοτώθηκε πρόωρα σὲ ἀτύχημα—και ὄρφανός ἀπὸ μητέρα, μεγάλωσε με τὴ φροντίδα τοῦ πατέρα του στὴν πατρίδα του τὴν Πάρο. Ἐκεῖ ὁ πατέρας του δούλευε σὰν πρακτικὸς δικηγόρος, σὰν δικολάβος, ὅπως τότε λέγονταν οἱ ἐργαζόμενοι σ' αὐτὴ τὴν εἰδικότητα.

Μικρὸς στὴν ἡλικία ἤλθε στὴν Ἀθήνα και μαθήτευε στὸ Γυμνάσιο, γιατί τὸ νησί του δὲν εἶχε ἀποκτήσει ἀκόμα τέτοιο ἀνώτερο σχολεῖο. Ἐκεῖ βρέθηκε συγκάτοικος με τὸν πατέρα μου, στὸ ἴδιο μισοὑπόγειο δωμάτιο. Μεγαλύτερός του ἐκεῖνος κατὰ 4 ἢ 5 χρόνια ἦταν προχωρημένος στὰ γράμματα και φοιτοῦσε στὸ Πανεπιστήμιο γιὰ φιλόλογος.

Ὁ πατέρας μου διηγόταν πὼς στὸ φτωχικὸ δωμάτιό τους μελετοῦσαν τὰ βράδια, ὁ ἕνας ἀπέναντι στὸν ἄλλο, κοντὰ στὸ λαδοφάναρο. Θάταν μιὰ «λουσέρνα» ὅπως λεγόταν ὁ πολὺφωτος λύχνος τῶν νησιῶν μας, ὁ τόσο διαδεδομένος τὴν ἐποχὴ αὐτῆ. Οὔτε τὴν πολυτέλεια τῆς λάμπας τοῦ πετρελαίου δὲν ἐπέτρεπαν τὰ οἰκονομικά τους. Ἐκεῖνος ἦταν ἀναγκασμένος νὰ περάσει τὸ μῆνα του, στὴν Ἀθήνα, με τὸ μηνιατικὸ τοῦ πατέρα του, τῶν 25 δραχμῶν τῆς παλιᾶς ἐποχῆς, τῆς πρὸ 100ετίας περίπου. Φυλάω σὰν ἱερὸ κειμήλιο τὸ σημειωματάριό του, τῶν καθημερινῶν του ἐξόδων, ὅπου σημειώνονται λεπτομερέστατα ὅλες του οἱ δαπάνες. Διαβάσεις σ' αὐτὸ : Ἐνοίκιο δωματίου δραχμαὶ 5—τεράστιο χρηματικὸ ποσό, γιὰ ἕνα ὑπόγειο δωμάτιο, σύμφωνα με τὶς ἀξίες τῆς ἐποχῆς ἐκείνης. Ἀλλὰ και λεπτὰ 5 γιὰ τὴ μερίδα τὸ ψωμί, γενναιοτάτη βέβαια, σὲ μέγεθος, τοῦ μαγέρικου, λεπτὰ 20 γιὰ τὴν ἡρωϊκὴ και χορταστικὴ πάντα φασουλάδα και λεπτὰ 20 γιὰ τὴ μερίδα τὶς μαρίδες, γιατί στὶς σελίδες τοῦ τεφτεριοῦ σημειώνονται και μερικὲς τέτοιες πολυτέλειες. Ἀνάλογη λοιπὸν ζωὴ θὰ ἔκανε στὴν Ἀθήνα και ὁ συγκάτοικος και φίλος του, ὁ Σκοῦφος, με τὰ περιορισμένα κι' αὐτὸς οἰκονομικά του.

Αὐτοὶ οἱ δύο παλιοὶ παιδικοὶ φίλοι, οἱ σχεδὸν συμπατριῶτες—ὁ πατέρας μου εἶχε γεννηθῆ στὴ γειτονικὴ Νάξο—ποῦ τοὺς εἶχαν συνδέσει ἀδερφικά τὰ πρῶτα χρόνια τῆς ζωῆς τους, ἡ τύχη τὸ ἔφερε νὰ συγγενέψουν ἀργότερα. Ἡ μητέρα τοῦ Σκούφου λεγόταν Χαρίκλεια και ἦταν τὸ γένος Θεοδ. Καμπάνη και ὁ πατέρας μου παντρεύτηκε κοπέλλα ἀπὸ τὴν ἴδια αὐτὴ παριανὴ οἰκογένεια. Τὴ δευτερότοκη κόρη τοῦ Ἰωάννη ἢ Τζανῆ Καμπάνη. Δὲν θυμᾶμαι ἀκριβῶς ποιά ἦταν ἢ ἀπὸ τὸ γάμο αὐτὸ μεταξύ μας συγγένεια. Πάντως ἡμουν κάποιου μακρινότερου βαθμοῦ ἀνηψιός του, κι' ἐκεῖνος, πολὺ φιλοσυγγενής, τὸ καμάρωνε. Συχνὰ ἀργότερα διαφῆμιζε αὐτὴ τὴ συγγένειά μας και με συνιστοῦσε στοὺς ξένους του, με τὸ «ἀπ' ἐδῶ ὁ ἀνεψιός μου» ἀντὶ με τὸ «ὁ ἐπιμελητῆς μου».

Ὁ Σκοῦφος γεννήθηκε στὴν Παροικία τῆς Πάρου στὶς 5 Μαρτίου 1864 και ἀφοῦ τέλειωσε τὸ Δημοτικὸ και τὸ Ἑλληνικὸ Σχολεῖο στὴν Πατρίδα και τὸ Γυμνά-

σιο στην Ἀθήνα, φοίτησε στο Πανεπιστήμιο. Στις 24 Σεπτεμβρίου 1888 πήρε το διδακτορικό του δίπλωμα από τη Φιλοσοφική Σχολή για Φυσικές Ἐπιστήμες με παμψηφεί ἄριστα. Τότε ἀκόμη τὰ Φυσικά ἀποτελοῦσαν τμήμα τῆς Φιλοσοφικῆς.

Ἡ φιλία του με τὸν πατέρα μου ὑπολογίζω νὰ χρονολογῆται ἀπὸ τὸ 1880, ἀπὸ τὴν ἐποχὴ ποὺ ἐκεῖνος ἦταν φοιτητῆς καὶ ὁ Σκοῦφος μαθητῆς στοῦ Γυμνάσιο. Βεβαιώνεται ἀπὸ τὴ φωτογραφία του, ποὺ τοῦ ἔχει δωρήσει, καὶ τὴν ὁποία δημοσιεύω. Γράφει στὴν ἀφιέρωσή του : «Τῷ φιλάτῳ καὶ Ἀγαπητῷ φίλῳ μοι Δημητρίῳ Κανδύλῃ». Τοῦ τὴν ἔχει στείλει ἀπὸ τὴν πατρίδα του, τὸ καλοκαίρι, ὅταν κατὰ τὶς διακοπὲς γύρισε ἐκεῖ, σὰν μιὰ βεβαίωση τῆς ἀγάπης ποὺ ἔτρεφε γι' αὐτόν. Καὶ σημειώνει ἀκόμα στὴν ἀφιέρωσή του : «Πάρος 9η Ἰουλίου 188.» (Τὸ τελευταῖο ψηφίο τοῦ ἀριθμοῦ, δυστυχῶς, δὲν διακρίνεται).

Ἡ ἱστορικὴ αὐτὴ φωτογραφία, ποὺ σώζεται ἀμετάβλητη μέχρι σήμερα, παρὰ τὸ πέρασμα ἀπὸ τότε 95 χρόνων, εἶναι κατασκευάσμα ἀξιόλογο καὶ ἐπιτυχημένο γιὰ τὰ μέσα ποὺ διέθετε ἡ μικρὴ καὶ πρωτόγονη ἀκόμη Ἀθήνα. Οἱ κατασκευασταὶ τῆς ἦσαν καλοὶ τεχνίτες. Τὸ καρτονάκι τῆς, με τὴν ἔντυπη ἐπιγραφή του τοὺς περισώζει καὶ τοὺς διαφημίζει. Εἶναι οἱ «Μαργαρίτης καὶ Κωνσταντίνου, Φωτογράφοι καὶ Ζωγράφοι Ἀθήνησι», ὅπως γράφει.

Οἱ σπουδὲς του στὴν Ἀθήνα καὶ τὴ Γερμανία. Ἀπὸ φοιτητῆς ἀκόμα γίνεται γνωστὸς ὁ Σκοῦφος σὰν ἄξιος γεωλόγος. Περιοδεύει ἀκούραστα καὶ ἐρευνᾷ τὴν Πάρο, τὴν Ἀντίπαρο καὶ τὰ γύρω τους νησιάκια καταρτίζοντας σιγὰ-σιγὰ τὴν πρώτη λεπτομερειακὴ γεωλογικὴ, πετρογραφικὴ καὶ παλαιοντολογικὴ μελέτη τους. Φτιάχνει τὸ χάρτη τους, μ' ὅλες τὶς σχετικὲς ἐνδείξεις. Αὐτὸς καὶ τὸ κείμενο ποὺ τὸν συνοδεύει ἀποτελοῦν ὀλοκληρωμένη διατριβὴ ποὺ θαυμάζεται καὶ βραβεύεται στὴν ἐκθεση τῶν Ὀλυμπίων καὶ κατόπιν ἀπὸ τὴ Διεθνῆ Ἐκθεση τῶν Παρισίων, τοῦ 1889. Ἐνῶ τὰ καλοκαίρια ὀργώνει τὰ βουνὰ τῶν νησιῶν μας, ὥστε νὰ ὀλοκληρῶσιν τὶς προσωπικὲς του ἐρευνες, τοὺς χειμῶνες ξαναγίνεται στὴν Ἀθήνα ὁ ἐπιμελὴς φοιτητῆς. Παρακολουθεῖ τὰ μαθήματά του καὶ παράλληλα ἐργάζεται σὰν βοηθὸς τοῦ Καθηγητῆ Γεωλογίας καὶ Ὀρυκτολογίας Κων. Μητσόπουλου καὶ συγχρόνως σὰν βοηθὸς τοῦ Καθηγητῆ τῆς Χημείας Ἀναστ. Χρηστομάνου. Γιατὶ ἀγαπάει πολὺ καὶ τὴ Χημεία καὶ ἐνδιαφέρεται γιὰ τὴ μελέτη τῆς, δείχνοντας ἰδιαίτερη προσοχὴ, κατὰ τὰ πέντε χρόνια ποὺ ἔκανε βοηθὸς στοῦ Ἐργαστήριό τῆς. Τὴν ἀγάπη του μάλιστα γιὰ τὸν κλάδο αὐτὸ καὶ τοὺς ἐπιστήμονές του τὴν διατηρεῖ καὶ στὰ κατοπινὰ χρόνια καὶ τὴν ἐκδηλώνει βοηθώντας σὲ κάθε περίπτωσι.

Κατὰ τὶς διπλωματικὲς ἐξετάσεις του πολὺ θαυμάστηκαν οἱ γνώσεις του. Ἡ Σχολὴ δίδοντάς του τὸ δίπλωμα διατύπωσε καὶ τὴν εὐχὴ νὰ σταλῆ με ἕξοδα τοῦ Πανεπιστημίου στὴν «Ἐσπερίαν Εὐρώπην δι' εὐρυτέρας σπουδᾶς εἰς τὴν Γεωλογίαν καὶ Παλαιοντολογίαν». Ἡ εὐχὴ αὐτή, με ἐπίμονες κατόπιν ἐνέργειες τοῦ Καθηγητῆ του Μητσόπουλου καὶ με ὁμόφωνη τὴ γνώμη Σχολῆς καὶ Συγκλήτου,

γίνεται τελικά πραγματικότητα και φεύγει για τὸ Μόναχο, ὅπου συνεχίζει ἐπὶ ἄρκετὰ χρόνια τὶς σπουδές του.

Ἐκεῖ μαθητεύει κοντὰ στὸ διάσημο Καθηγητὴ τῆς Γεωλογίας καὶ Παλαιοντολογίας Κάρολο Τσίττελ (Zittel). Αὐτὸς γρήγορα ἀντιλαμβάνεται τὴν ἱκανότητά του καὶ τὸν περιβάλλει μ' ἐξαιρετικὴ ἐκτίμηση καὶ ἀγάπη. Ἀπὸ τοὺς μεγαλύτερους παλαιοντολόγους τῆς ἐποχῆς του, ὁ Zittel, θεωρούμενος ἰδρυτῆς καὶ πατέρας τῆς ἐπιστῆμης αὐτῆς, διακρίνει στὸ πρόσωπο τοῦ Σκούφου ἓνα ἄξιο καὶ ἱκανὸ συνεχιστὴ τοῦ ἔργου του καὶ παρακολουθεῖ τὴ συμπλήρωση τῆς μόρφωσής του μὲ ξεχωριστὴ φροντίδα. Ἀλλὰ κι' ἐκεῖνος ἀφιερώνεται μὲ πάθος στὸν ἐπιστημονικὸ νέο αὐτὸ κλάδο. Γυρίζοντας στὴν Ἑλλάδα θὰ γίνῃ κι' αὐτὸς ἀργότερα ὁ πρῶτος διδάσκαλος καὶ ἐρευνητῆς του, ὁ πραγματικὸς πατέρας του, γιὰ τὴν πατρίδα μας.

Γιὰ τὸν Σκούφο οἱ σπουδές του στὸ Μόναχο καὶ ἡ ἐκεῖ ζωὴ του ἀναμορφώνουν τὴν προσωπικότητά του καὶ οἱ ἀναμνήσεις, ἀπ' τὴν ἐποχὴ αὐτὴ, διατηροῦνται ἀξέχαστες, ἀνεξίτηλα χαραγμένες κατὰ τὰ ἐπόμενα χρόνια. Ὁ Zittel παραμένει γι' αὐτὸν μιὰ σεβάσμια καὶ θυρικὴ μορφή τῆς ἐπιστῆμης, καὶ δὲν παύει νὰ δανεῖζεται καὶ ν' ἀναφέρῃ τὰ διδάγματά της στὴ διδασκαλία του. Μὰ συναρπαστικὸς στὶς διηγήσεις του καὶ τὶς περιγραφές του, κοντὰ στὶς σοφές θεωρίες τοῦ δασκάλου του, δὲν παραλείπει νὰ μιλήσῃ καὶ γιὰ τὶς ἀπίθανα ἀφελεῖς σκέψεις του, γιὰ τὰ ἄλλα θέματα, τὰ ἔξω ἀπὸ τὴν ἐπιστῆμη. Ξαναθυμᾶται, μαζί μὲ πολλὰ ἄλλα, τὴν ἀπάντηση ποὺ πῆρε ἀπὸ ἐκεῖνον γιὰ τὸ αὐγοτάραχο ποὺ τοῦ κουβάλησε ἀπὸ τὴν Ἑλλάδα, σὰν μιὰ ἀπολαυστικὴ τῆς πατρίδας μας λιχουδιά. Ὅταν τὸν ρώτησε πὼς τὸ βρῆκε, ὁ Zittel τοῦ ἀπάντησε : «Θάταν πραγματικὰ ἐξαιρετο, ἀγαπητέ μου, ἂν δὲν τοῦ βάζατε αὐτὸ τὸ κερὶ ἀπ' ἔξω, ποὺ κολλάει στὰ δόντια καὶ δὲν μπορεῖς κατόπιν νὰ τὰ καθαρίσης».

Κατὰ τὰ χρόνια ποὺ σπούδαξε στὴν «Ἑσπερίαν Εὐρώπη», κάτω ἀπὸ τὴν καθοδήγηση τοῦ σοφοῦ Zittel, δὲν περιοριζόταν μόνο στὰ πανεπιστημιακὰ μαθήματα καὶ τὴν ἐργαστηριακὴ ἐρευνα. Σὰν ἄξιος γεωλόγος καὶ παλαιοντολόγος, ἔχοντας τὸ Μόναχο ἀφετηρία, γύριζε καὶ ἐρευνοῦσε τὶς γύρω περιοχὲς σημειώνοντας νέες ἐπιστημονικὲς ἀνακαλύψεις καὶ συλλέγοντας πολύτιμο ὑλικό. Περιοδεύει συνεχῶς καὶ ἐρευνᾷ συστηματικὰ τὴν τεράστια περιοχὴ, ποὺ ἀπλώνεται ἀπὸ τὴν Κωνσταντία λίμνη καὶ τὶς Ἄλπεις τῆς Ἑλβετίας μέχρι τὴ Βιέννη καὶ ἀπὸ τὸ Μόναχο μέχρι τὴ Βενετία. Καὶ συνεχίζει καὶ πάρα-πέρα τὶς μελέτες του, στὶς γειτονικὲς περιοχὲς τῆς Γαλλίας καὶ τοῦ Βελγίου. Οἱ ἐρευνές του αὐτὲς καταλήγουν στὴ δημοσίευση ἐργασιῶν ἰδιαίτερης ἐπιστημονικῆς ἀξίας.

Τὰ χρόνια αὐτὰ τῶν σπουδῶν του στὸ ἐξωτερικὸ θὰ πρέπει νὰ τὰ τοποθετήσουμε στὴν τετραετία 1890 ἕως 1893. Εἶναι ἡ ἐποχὴ ποὺ τὰ ταξίδια στὴ Γερμανία εἶναι ἀκόμα ἄρκετὰ δύσκολα, ποὺ οἱ ἐκεῖ ἐγκαταστημένοι Ἕλληνες σπουδαστές εἶναι ἐλάχιστοι καὶ οἱ περαστικοὶ δικοὶ μας πολὺ σπάνιοι. Τὸ Μόναχο συνδέεται ἀπὸ παλιά, ἰδιαίτερα, μὲ τὴν Ἀθήνα, ἀπὸ τὴν ἐποχὴ ἀκόμη τοῦ πρώτου βασιλιά μας Ὁθωνα καὶ θεωρεῖται τὸ σπουδαιότερο γερμανικὸ κέντρο γιὰ ὄσους φθάνουν στὴ

Γερμανία. 'Απ' εκεί θά πρωτοπεράσουν για νά εγκατασταθοῦν κατόπιν στίς ἄλλες πόλεις της οἱ λίγοι ξενητεμένοι συμπατριῶτες μας.

Ὁ Σκοῦφος, ζωντανὸς πάντα καὶ δραστήριος, ἐνθουσιώδης καὶ αἰσθηματίας πατριδολάτρης, ἐξυπηρετικὸς γιὰ ὅλους, ἀποτελεῖ ἐκεῖ τὸ κέντρο τῶν διερχομένων. Εἶναι ὁ φυσικὸς τους προστάτης καὶ ὁ πρόθυμος ὁδηγὸς τους. Ἀπὸ τὸ φτωχικὸ του δωμάτιο θά περάσουν ἀναπόφευκτα ὄλοι, μεγάλοι καὶ μικροί. Θά τοὺς καλοδεχτῆ, θά τοὺς προσφέρῃ τὸν καφέ τους, φρεσκοκομμένο μὲ τὸ δικό του χερόμυλο καὶ ψημένο ἀπὸ τὸν ἴδιο, θά τοὺς πληροφορήσῃ τὰ τελευταῖα νέα τῆς Πατρίδας, πάντα καλὰ ἐνημερωμένος ἀπὸ τοὺς ἄλλους συμπατριῶτες, πού συναναστρέφεται, καὶ ἀπὸ τὴν «Ἀκρόπολη» τῆς ὁποίας εἶναι τακτικὸς συνδρομητής. Φωτογράφος ἱκανός, ἀπὸ τοὺς πρώτους τῆς ἐποχῆς—ἡ φωτογραφικὴ μηχανὴ γιὰ τὸν γεωλόγο εἶναι ἓνα ἀπὸ τὰ σπουδαιότερα ἐργαλεῖα του—ἀπαθανατίζει πολλὰς φορὰς τίς φιλικὰς συναναστροφές. Δικὴ του ἡ ὡραία φωτογραφία πού δημοσιεύω, πολῦτιμο πραγματικὰ κειμήλιο, στὴν ὁποία φιγουράρει μαζὶ μὲ τοὺς φίλους του, κατόπιν κι' ἐκείνους διάσημους καθηγητὰς Κ. Ζεγγέλη καὶ Κ. Λοῦρο, σὲ μιὰ τέτοια γραφικὴ φιλικὴ συνάντηση στὸ ἱστορικὸ δωμάτιό του τοῦ Μονάχου.

Στὸ σπίτι αὐτὸ συγκατοικοῦσαν κι' ἄλλοι σπουδαστές, σὰν οἰκότροφοι, ξένοι καὶ Ἕλληνες. Ἀπὸ τοὺς δικούς μας συγγάτοικό του καὶ φίλο, τὰ χρόνια ἐκεῖνα, εἶχε τὸν νεωτεριστὴ ἱερωμένο, τὸν μετέπειτα σημαίνοντα Μητροπολίτη Τρωιάνο. Εἶχε τὴ συνήθεια νά φταρνίζεται συχνὰ ὁ Τρωιάνος καὶ μὲ μεγάλο θόρυβο. Διηγόταν λοιπὸν ὁ Σκοῦφος ὅτι ἡ καλοκάγαθη σπιτονοικοκυρά τους, πρόσωπο κι' ἐκείνη γνωστότατο καὶ πολυσυνδεδεμένο μὲ τοὺς ἑλληνικοὺς κύκλους τοῦ Μονάχου, πού ἔτρεφε ἰδιαίτερο σεβασμὸ γιὰ τὸν παπὰ, ἤθελε σὲ κάθε τέτοια ἔκρηξή του νά τοῦ εὔχεται τὸ καθιερωμένο «μὲ τὴν ὑγεία σας». Καὶ γιὰ νά πιάνῃ καλύτερα ἢ εὐχή της, νά τοῦ τὴν λέῃ, στὴ δικὴ του γλώσσα, ἑλληνικά. Παρακάλεσε λοιπὸν τὸν Σκοῦφο νά τῆς μάθῃ τὴν ἑλληνικὴ λέξη. «Σκασμὸς λέγεται», τῆς εἶπε ἐκεῖνος. Ἡ καυμένη ἢ Γερμανίδα, κουράστηκε λιγάκι, ἀλλὰ τὴν ἔμαθε κι' ἔτρεχε κατόπιν, ὅταν φταρνιζόταν ὁ Τρωιάνος, πίσω του, φωνάζοντάς του: «Σκασμὸς, σκασμὸς»! πρὸς μεγάλην χαρὰ καὶ πολλὰ γέλια τῶν δύο φαρσέρ-φίλων.

Ἐπιμελητὴς στὸ Πανεπιστήμιο μετὰ τίς σπουδές του τῆς Γερμανίας. Οἱ σπουδὲς ὅμως καὶ οἱ ἔρευνες τοῦ Σκούφου στὴ Γερμανία κάποτε τέλειωσαν καὶ ξαναγύρισε στὴν Ἀθήνα γιὰ νά βρεθῆ καὶ πάλι στὴν παλιά του θέση, τοῦ Ἐπιμελητῆ στὸ Γεωλογικὸ καὶ Ὀρυκτολογικὸ Ἐργαστήριον κοντὰ στὸν Καθηγητὴ του Κωνστ. Μητσόπουλο. Ἐφερε μαζὶ του πολλὰς γνώσεις, καινούργιες καὶ χρήσιμες, ἐπάνω σ' ἓνα νέο γιὰ τὸν τόπο μας ἐπιστημονικὸ κλάδο, ἀλλὰ οἱ στενὲς ἀντιλήψεις τῆς ἐποχῆς, ἡ ἄγνοια* καὶ ἡ ἔλλειψη χρημάτων δὲν ἐπέτρεπαν τὴν ἀποδοτικὴν χρη-

* Ὅταν γύρισε ἀπὸ τὴ Γερμανία, ἓνας Ὑπουργὸς πού ἐπισκέφθηκε, ἀγνοώντας καὶ τὴν ὑπαρξὴ τῆς ἐιδιότητός του, τοῦ εἶπε: Μπράβο, παιδί μου, στὴν Ἑλλάδα ἔχουμε πολλὰ παλιά μοναστήρια πού χρειάζεται νά μελετηθοῦν.

σιμοποίησή τους. Έτσι, χωρίς ουσιαστικές προσδοκίες, φυτοζωούσε στο μικρό και ανεξέλικτο άκομη πανεπιστημιακό εργαστήριο και για να μπορέσει να ζήσει εργαζόταν παράλληλα στη Μέση Έκπαιδευση, ένισχύοντας με τόν τρόπο αυτό τόν πενιχρό μισθό του. Δίδασκε τὰ φυσικά μαθήματα στα γυμνάσια, ύστερα στο Πρακτικό Λύκειο και άργότερα στο Άρσάκειο*.

Βέβαια δέν παραμελούσε, κατά τὰ χρόνια αυτά, και τήν ειδικότητά του. Γύριζε στην Έλλάδα, τήν μελετούσε γεωλογικά, έκανε παλαιοντολογικές άνασκαφές, άποκαλύπτοντας τόν πολύτιμο θησαυρό πού έκρυβε στα σπλάχνα της ή έλληνική γη, συγκέντρωνε τὸ ύλικὸ αὐτὸ και δημοσίευε μελέτες. Και τὰ περισσότερα άπ' αυτά γίνονταν με τὰ προσωπικά του φτωχικά οικονομικά μέσα.

Πέρα άπό τις έπιστημονικές αυτές άσχολίες του, τήν εποχή εκείνη άναμιννόταν άκόμα και στην κοινωνική ζωή τής Πρωτεύουσας. Δραστήριος και πολυμήχανος, ευχάριστος και συναρπαστικός στις άφηγήσεις του όμιλητής, με τήν έλευθεροστομία πού τόν διέκρινε και λιγάκι με τήν βωμολοχία, κάτι πού άπό τότε ήταν προσφιλές στους κοσμικούς κύκλους, σκορπίζοντας τὸ άδιάκοπο χιουμορ του και τόν πλουτο τών γνώσεών του, έγινε ὁ περιζήτητος και ὁ άπαραίτητος για ὄλους τούς κύκλους τής Άθήνας. Έπιστημονικούς, πολιτικούς, φιλολογικούς, κοσμικούς.

Λάτρης τής φυσικής ζωής και τής ύπαιθρου, πού έξ αίτίας τής δουλειάς του τήν είχε πολὺ γνωρίσει και άγαπήσει, παρακινούσε τήν παρέα του σὲ εκδρομές μέχρι τις κοντινές έξοχές τής Άθήνας. Τότε μιὰ μετακίνηση, και μέχρι τήν Κηφισιά άκόμα, ίσοδυναμούσε με έκστρατεία. Άπό τούς πρώτους έρασιτέχνες φωτογράφους, κουβαλούσε τήν όγκώδη ξύλινη μηχανή του, κι' άπαθανάτιζε τούς φίλους του, πού τόν άκολουθοῦσαν σ' αυτές τις έξορμήσεις. Δυστυχώς δέν μπόρεσα νά περιώσω τὸ πολύτιμο ιστορικό αὐτὸ άρχείο τών φωτογραφιῶν του, στο ὄποιο, θυμούμαι, εικονίζονταν οί περισσότερες άπό τις προσωπικότητες τής εποχής εκείνης, τών πρώτων ήμερῶν τοῦ 20οῦ αἰῶνα. Σὲ μιὰ γωνιά τοῦ γραφείου τοῦ σπιτιοῦ του βρισκόταν άπολησμονημένη μιὰ ὀλόκληρη στίβα άπό κουτιά, με τις μεγάλες, σὲ μέγεθος 13 x 18, γυάλινες φωτογραφικές πλάκες, πού είχαν άποτυπώσει γραφικές σκηνές τής ζωής του και τών φίλων του, τών χρόνων εκείνων και ιδιαίτερα τών ὀμαδικῶν εκδρομῶν του. Πολύτιμα άληθινὰ δοκουμένα για τὰ πρόσωπα και τὰ μέσα τής εποχής. Μεταφορικά, για τις έπισκέψεις στην έξοχή, ήσαν τὰ λαντῶ, τὰ κλειστά με δυὸ άλογα άμάξια, και τὸ ντύσιμο τών εκδρομῶν τὸ ἴδιο, τής πόλης. Οί άντρες με ρεντικότες, ψηλὸ κολλάρο και σκληρὸ καπέλο, τὸ γνωστὸ μαῦρο μελόν, και οί γυναίκες με τις

* Μόλις έπήρε τὸ πτυχίο του διωρίστηκε καθηγητὴς τής Φυσικής Ίστορίας στο Β' Γυμνάσιο Άθηνῶν και στο Πρακτικό Λύκειο. Τότε δημοσίευσε και τὸ πρώτο βιβλίο του περι Φυσικής Ίστορίας, προοριζόμενο για τὰ κατώτερα σχολεία, πού έγκρίθηκε με πολλοὺς έπαίνους άπό τὸ Ύπουργείο Παιδείας. Άργότερα δίδαξε και σὲ άλλα σχολεία τής Μέσης Παιδείας, ὅπως και στο Άρσάκειο, για άρκετὰ χρόνια. Έχρημάτισε άκόμη άργότερα ἐπὶ μακρὸ διάστημα στο Διοικητικό Συμβούλιο τοῦ Άρσακειοῦ και επίσης, άπό τήν ίδρυσή της, στο Συμβούλιο τής Σιβιτανίδειου Σχολής.

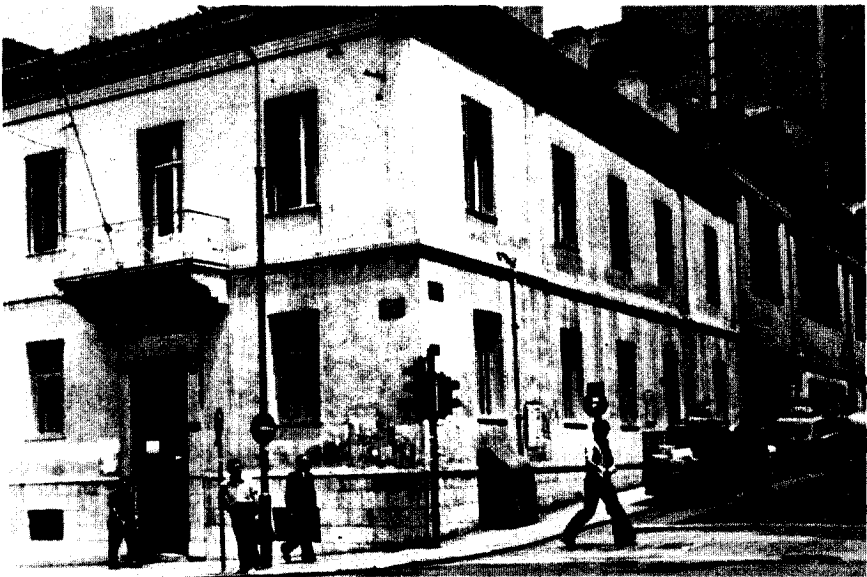
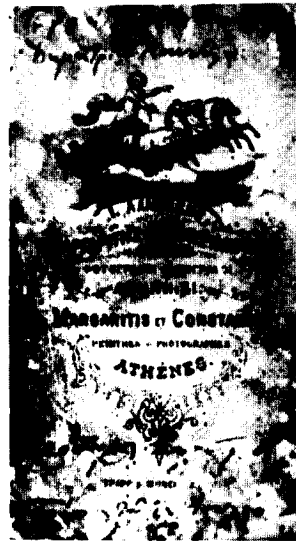
μακριές σουρνάμενες φούστες τους, τὰ κρινολίνα τους και τις τεράστιες καπελίνες τους, ἀληθινὰ καλάθια κατάφορτα ἀπὸ λουλούδια, ψεύτικα φρούτα και πουλιά.

Ἡ ἀνάθεση τῆς καθηγητικῆς ἔδρας. Δώδεκα περίπου χρόνια ὕστερα ἀπὸ τὴ συμπλήρωση τῶν σπουδῶν του στὴ Γερμανία κατώρθωσε ἐπὶ τέλους νὰ καταλάβῃ τὴ θέση ἢ ὁποία τοῦ ἀξίει και γιὰ τὴν ὁποία προωριζόταν, ἀπὸ τὸ ἴδιο τὸ Πανεπιστήμιο, ἀφοῦ γι' αὐτὸ τὸ σκοπὸ τὸν εἶχε στείλει νὰ τελειοποιηθῆ, μὲ τὰ δικά του ἔξοδα, στὴν Εὐρώπη. Ἡ Φυσικομαθηματικὴ Σχολή, τὸ 1906, ἀποφασίζει και προτείνει τὴν ἴδρυση τῆς τακτικῆς ἔδρας Γεωλογίας και Παλαιοντολογίας και σὲ λίγο τὸν ἐκλέγει σ' αὐτὴ, μ' ὁμόφωνη ἀπόφαση τῶν καθηγητῶν της. Τὸ Ἔργαστήριο και Μουσεῖο Γεωλογίας, Ὀρυκτολογίας - Πετρογραφίας, τοῦ ὁποίου ἀπὸ ἐπιμελητῆς εἶχε γίνει ἡ ψυχὴ του, ἀφοῦ αὐτὸς ἀπὸ χρόνια τὸ πλούτιζε κι' αὐτὸς, μετὰ τὴν ἐπιστροφή του ἀπὸ τὴ Γερμανία, εἶχε ταξινομήσει τις συλλογές του, κατὰ τὸ ὀρθὸ ἐπιστημονικὸ σύστημα, μετὰ τὴν ἴδρυση τῆς νέας ἔδρας χωρίζεται στὰ δύο. Δημιουργεῖται, οὐσιαστικὰ ἀπ' τὴν ἀρχή, τὸ Γεωλογικὸ - Παλαιοντολογικὸ Ἔργαστήριο και προσκολλιέται σ' αὐτὸ ἡ μικρὴ μουσειακὴ συλλογὴ τῆς παλαιοντολογίας ποὺ ὄπηρχε. Σ' αὐτὴν προσθέτει σιγὰ - σιγὰ και ὄσο ἄλλο ὕλικὸ βρισκόταν σκόρπιο, ἀπὸ τις διαφορὲς δωρεές, ὅπως κι' ἐκεῖνο ποὺ συγκεντρώνει ἀπὸ τις δικές του ἀνασκαφές. Οὔτε χῶρος ἀρκετὸς ὑπάρχει οὔτε χρήματα, κι' ὄλα προχωροῦν μὲ προχειρότητα. Τὸ Ἔργαστήριό του τὸ ἐγκαθιστᾷ στὸ ἰσόγειο πάτωμα τοῦ μικροῦ παλαιοῦ κτιρίου, τῆς γωνίας Ἀκαδημίας και Σίνα, και τὸ ὕλικὸ τῆς μουσειακῆς συλλογῆς στις δύο συνεχόμενες μεγάλες ἡμιϋπόγειες αἴθουσες, κάτω ἀπὸ τὴν παλαιὰ Νομικὴ Σχολή. Αὐτὲς τις χρησιμοποιεῖ περισσότερο σὰν ἀποθήκες τοῦ τεράστιου θησαυροῦ — ἀκαθάριστου και ἀταξινομήτου ἀκόμα — ποὺ ἔχει συγκεντρώσει ἀπὸ τις δικές του ἀνασκαφές.

Τὸν Σκοῦφο σπάνιες φορὲς ξανασυνάντησα μετὰ τὴν πρώτη ἐπίσκεψή μου, ἐκεῖνη τὴν παιδικὴ τοῦ 1910, γιὰ τὴν ὁποία μίλησα στὴν ἀρχή. Ἄρχισα νὰ τὸν βλέπω τακτικώτερα μετὰ τὸ 1920, φοιτητῆς πιά, πηγαίνοντας σὰν ἐπισκέπτης στὸ Ἔργαστήριό του ἢ σποραδικὰ σὰν ἀκροατῆς στὰ μαθήματά του. Ὁ στενὸς μας σύνδεσμος ἀρχίζει ἀργότερα, ἀπὸ τὸ Νοέμβριο τοῦ 1922, ἀπὸ τότε ποὺ ἔγινα βοηθὸς του, και συνεχίστηκε ἀδιάκοπα μέχρι τὸ θάνατό του (1938). Μὲ τὸ πέρασμα τοῦ καιροῦ, κατὰ τὰ χρόνια αὐτά, ὁ σύνδεσμός μας, σιγὰ - σιγὰ, προχωρεῖ και παίρνει τὴ μορφή φιλίας και πατρικότητας. Παρὰ τὰ 40 χρόνια τῆς ἡλικίας ποὺ μᾶς ἐχώριζαν, τὸν αἰσθανόμουν, πρὸ παντὸς κατὰ τὰ τελευταῖα χρόνια, σὰν ἓνα ἀδελφικὸ και τρυφερὸ συγχρόνω φίλο, στὸν ὁποῖο μπορούσα νὰ ἐκμυστηρευτῶ και τὴν πιὸ ἀπόκρυφὴ σκέψη μου. Χωρὶς φόβο, χωρὶς κανένα ἐνδοιασμό. Χωρὶς ὄμως και τὰ αἰσθήματά μου αὐτά νὰ παραμερίζουν τὸ σεβασμὸ μου και τὴν ἀγάπη μου γιὰ τὸν ἐξαιρετικὸ αὐτὸν ἄνθρωπο, ποὺ τὸν εἶχα τοποθετήσῃ στὴ θέση τοῦ πατέρα. Ἐνας ἰδανικὸς δεσμὸς μεταξύ μας ποὺ θάταν εὐτύχημα νὰ συνενώνῃ πάντα, μ' αὐτὴ τὴν μορφή, ὄλα τὰ παιδιά μὲ τοὺς γονεῖς τους.

Σ1 Ο ΚΑΘΗΓΗΤΗΣ ΘΕΟΔΩΡΟΣ Γ. ΣΚΟΥΦΟΣ
(Φωτογραφία Ι. Κανδήλη του Μαρτίου 1938)

‘Ο Θ. Σκούφος μαθητής ακόμη στο Γυμνάσιο. Είναι εκείνη που έστειλε στον πατέρα μου Δημ. Κανδήλη, με ιδιόγραφη απόφραση, κατά τον Ιούλιο του 1880 (;). ‘Η απόφρασή του, γραμμένη στο πίσω μέρος της, είναι πολύ ξεθωριασμένη και το τελευταίο ψηφίο της ημερομηνίας δέν διακρίνεται. (Έκ του άρχείου Ι. Κανδήλη).

Τό κτίριο του Γεωλογικού - Παλαιοντολογικού Έργαστηρίου στή γωνία Άκαδημίας και Σίνα. Τό γραφείο του Καθηγητή ήταν τό δωμάτιο στή γωνιά των δύο δρόμων του πρώτου πατώματος. ‘Επί της όδου Σίνα, στά δεξιά της φωτογραφίας, διακρίνεται ή παλαιά Νομική Σχολή, της όποίας τό ήμιυπόγειο άποτελοΰσε τις συνεχόμενες αίθουσες όπου βρίσκονταν οι παλαιοντολογικές συλλογές. Τά πρώτα έξη κάτω παράθυρα άνήκουν στις αίθουσες αυτές. Τό τελευταίο είναι της διπλανής αίθουσας της διδασκαλίας των μαθημάτων των Καθηγητών Σκούφου και Κτενᾶ. (Φωτογραφία Ι. Κανδήλη σύγχρονη. Έκτοτε δέν έγινε καμμιᾶ μεταβολή στά κτίρια αυτά).

Προς ανέγνωση επί αναβάσεως μου ἐν
τῇ Ἐρυθρᾷ Κορυφῇ (2,265 μέτρα ὕψους)
Sonnwendjoch (Σόννβέντεχοχ) κατὰ Μόναχο τῷ 1890
ἐν Μονάχῃ τῷ 5 Ἰαννουαρίου 1891

Θεοδωρὸς Γ. Σκούφος
Βιέννη

ΘΕΟΔΩΡΟΣ Γ. ΣΚΟΥΦΟΣ

Ὁ Καθηγητὴς Θ. Σκούφος κατὰ τὴν ἀνάβαση στὴν Ἐρυθρὰ Κορυφή (Sonnwendjoch) τῶν Ἄλπεων, κατὰ τὸν Ὀκτώβριο τοῦ 1890, δταν ἐσπούδαζε στὸ Μόναχο καὶ ἔκανε τὶς ἐκεῖ γεωλογικὲς καὶ παλαιοντολογικὲς μελέτες του. Ἡ φωτογραφία εἶναι τοῦ ἰδίου καὶ ἔχει κάτω ἰδιόγραφη τὴν ἐπιγραφή γιὰ τὴν τοποθεσία.

Ἡ φωτογραφία τοῦ Θ. Σκούφου, ὡς ὑποψηφίου βουλευτῆ κατὰ τὶς ἐκλογὲς τοῦ 1910, ποὺ μοιραζόταν στοὺς ψηφοφόρους του ἀπὸ τὸν ἴδιο. (Ἐκ τοῦ ἀρχείου Ι. Κανδήλη).

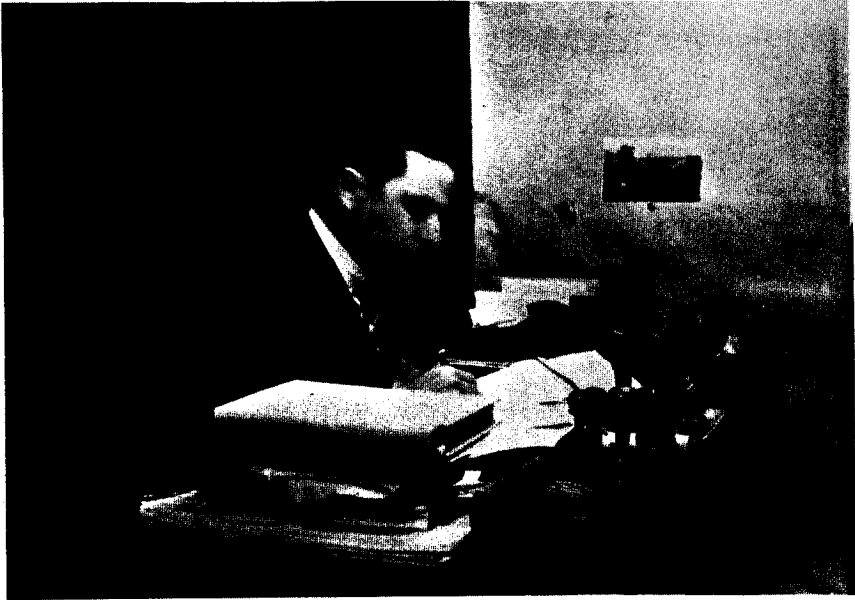
Κατά την τελετή τῶν ἀποκαλυπτηρίων τῆς προτομῆς τοῦ βασιλέως Κωνσταντίνου στήν αἴθουσα ὑποδοχῆς τοῦ Πανεπιστημίου τήν 25ῃ Μαρτίου 1917. Στὸ βῆμα ὁ Πρύτανης Θ. Σκουῖφος τὴν ὥρα πού προσφωνεῖ τὸ βασιλιά.

Ὁ Καθηγητῆς Θ. Σκουῖφος στὸ ἰδιαιτερο γρᾶφεῖο του τοῦ Γεωλογικοῦ - Παλαιοντολογικοῦ Ἐργαστηρίου. (Φωτογραφία I. Κανδήλη τοῦ 1924).

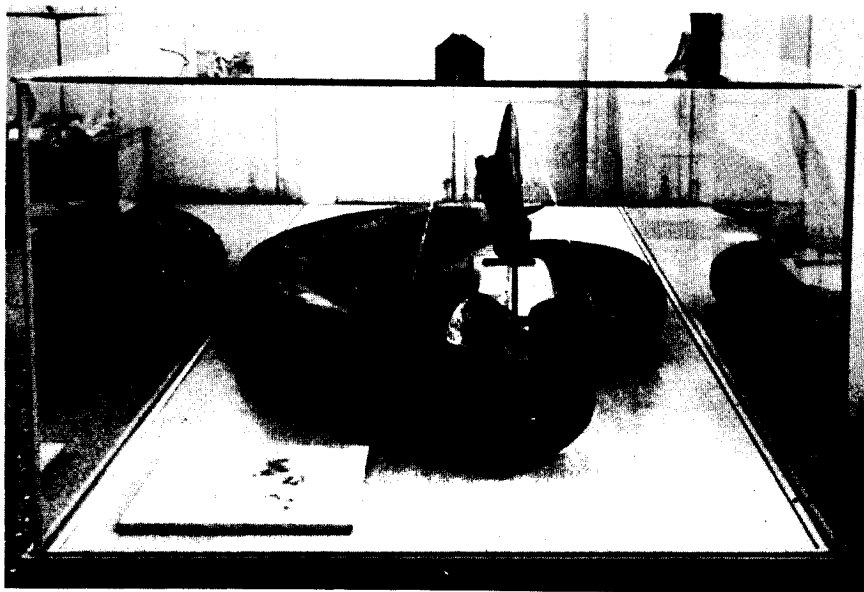
Ὁ Καθηγητὴς Θ. Σκουῖφος κατὰ τὴν ὥρα τῆς διδασκαλίας του. (Φωτογραφία τοῦ 1923).

Στὸ γραφεῖο του, στὸ πανεπιστημιακὸ Ἔργαστήριο, μαζί με τὸν ἀχώριστο ἀπὸ τότε σύντροφό του, τὸν Μπλάκ. (Φωτογραφία Ι. Κανδήλη, Μάιος 1933).

Τὸ μικρὸ γραφεῖο, τοῦ βοηθοῦ τοῦ Γεωλογικοῦ Ἐργαστηρίου Ι. Κανδήλη, κατὰ τὸ 1930. Βρισκόταν στὴ γωνία τῆς πρώτης αἴθουσας τῶν συλλογῶν, ἀπομονωμένο μὲ τὴ βοήθεια ἐνὸς πρόχειρου παραβάν. (Φωτογραφία Ι. Κανδήλη).

Ἡ πρώτη αἴθουσα, κάτω ἀπὸ τὴ Νομικὴ Σχολή, μὲ τὶς παλαιοντολογικὲς συλλογές. Στὸ βάθος ὁ Ἐπιμελητὴς Κ. Ρενιέρης καὶ ὁ παρασκευαστὴς Εὐάγγ. Τσιλιγγίρης. (Φωτογραφία Ι. Κανδήλη τοῦ 1935).

Οι τεράστιοι χαυλιόδοντες του Έλεφанта της Μεγαλοπόλεως, που ανακαλύφθηκε με τις ανασκαφές του Σκούφου του 1903, μετά την πρόσφατη επεξεργασία τους έχουν εκτεθη στη μουσειακή αίθουσα του Γεωλογικού - Παλαιοντολογικού Έργαστηρίου. (Φωτογραφία Ι. Κανδήλη, πρόσφατη).

Οι προθήκες με μερικά εκθέματα των ανασκαφών του Σκούφου (Πικερμίου και άλλων) όπως τελευταία έχουν τοποθετηθη στη μουσειακή συλλογή. Στην πρώτη διακρίνεται μια κεφαλή Ιππαρίου. (Φωτογραφία Ι. Κανδήλη, πρόσφατη).

Κατά τή φοιτητική έκδρομή στο Πικέριμ τήν άνοιξη τοῦ 1931. Ἐξ ἀριστερά : Ὁ Καρ. Χατζησαράντος, βοηθός στοῦ Ζωολογικοῦ Ἐργαστήριου, ἡ κόρη του Οὐρανία, ὁ Καθηγητής, ὁ νεώτερος γιός του Μανώλης. Πίσω ὄρθιες ἡ νεώτερη κόρη του Κατίνα καί ἡ φοιτήτρια Ρίτα Καρνῆ. Ἐμπρός ἀπό τόν Καθηγητή ὁ παρασκευαστής Π. Γεωργιάς. Κρατάει στήν ἀγκαλιά του τή Ριρίκα, πού τίς ἡμέρες ἐκεῖνες ἦταν φιλοξενούμενη στοῦ κοινόβιο τῶν σκύλων τοῦ Σκούφου. (Φωτογραφία Ι. Κανδήλη).

Κατά τή φοιτητική έκδρομή στα Μέγαρα, τήν άνοιξη τοῦ 1932, οἱ καθηγηταί Ν. Κρητικός καί Θ. Σκούφος φωτογραφίζονται μέ τίς φοιτήτριες τοῦ Φυσικοῦ Τμήματος. Στήν πρώτη σειρά ἀπό ἀριστερά: Πρώτη ἡ μετέπειτα γυναίκα μου Μαρία Β. Σακελλαρίου, τρίτη ἡ Ἄλκη Στίνη-Βαροπούλου καί δίπλα της ἡ Λιλῆ Σπανίδου-Ζάχου.

Ὁ ἄνθρωπος αὐτὸς μὲ τὰ πλούσια ἄσπρα μαλλιά καὶ τὴ σεβάσμια καὶ ἐπιβλητικὴ μορφή, πού ἀπ' τὴν ἐμφάνισή του, ἂν δὲν τὸν εἶχες συναναστραφῆ, θὰ τὸν νόμιζες ἀπλησίαστο, ἤξερε μὲ τοὺς τρόπους του, μὲ τὴν ἐκδήλωσιν τῶν αἰσθημάτων του, μὲ τὴ συναρπαστικὴ ὁμιλία του, νὰ σὲ τραβάη κοντά του καὶ βαθιὰ νὰ σὲ συγκινήῃ. Ἦξερε νὰ σοῦ δίνεται ὁλόψυχα, ἔτσι πού δὲν μπορούσες ν' ἀντισταθῆς στὴ σαγήνη του οὔτε νὰ τοῦ ἀρνηθῆς κι' ἐσύ, μὲ τὴ σειρά σου, τὴν ἀφοσίωσή σου.

Τὰ γεγονότα πού διηγήθηκα καὶ θὰ διηγηθῶ, ὅσα χρονολογοῦνται πρὸ τοῦ 1922, τὰ γνωρίζω ἀπὸ τὶς τόσο πολλὰ καὶ λεπτομερεῖς διηγήσεις του, κατὰ τὶς ἀτέλειωτες μεταγενέστερες συνομιλίαι μας. Ὅσα συνέβησαν μετὰ τὸ 1922, τὰ ἔζησα καὶ τὰ συμμερίστηκα μ' ἐκεῖνον, γιατί βρέθηκα πάντα κοντά του.

Τὸ σπίτι του καὶ ἡ οἰκογενειακὴ ζωὴ του. Τὴν ἐποχὴ τῆς καθηγεσίας του, κατὰ τὸ 1906, κάπως μεγάλος τὴν ἡλικία, παντρεύτηκε μιὰ ἐξαιρετὴ κόρη ἀπὸ μεγάλη καὶ ἀρχοντικὴ οἰκογένεια τῆς Ἀρκαδίας, τὴν Ἑλένη Παντελοπούλου*. Ἡ περιουσία τῆς γυναίκας του—ἀστικά κτήματα στὴν πόλιν τῆς Τριπόλεως καὶ ἀγροτικά στὴν περιοχὴ τῆς—ἀλλὰ καὶ ἡ παλαιότερη ἀγάπη του γιὰ τὴν Πελοπόννησο καθὼς καὶ οἱ γεωλογικὰς μελέταις του σὲ διάφορα σημεῖα τῆς, ἔγιναν ἡ ἀφορμὴ νὰ γνωριστῆ πολὺ στὰ μέρη αὐτὰ καὶ μὲ τὸ πέρασμα τοῦ καιροῦ ἀπὸ πολλοὺς νὰ νομίζεται ἡ Τρίπολις γιὰ γενέτειρά του.

Ἀπὸ τὸ γάμο του ἀπόκτησε πέντε παιδιὰ σχηματίζοντας γρήγορα πολυμελῆ οἰκογένεια**. Ἐννέα ἐν ὄλῳ ἦσαν οἱ ἀπαραίτητοι παρακαθήμενοι στὸ τραπέζι του—γιατὶ ἐκτὸς ἀπὸ τὰ παιδιὰ καὶ τοὺς γονεῖς συγκατοικοῦσαν μαζί τους ἡ πεθερὰ του καὶ ἡ ἀνύπαντρη ἀδελφὴ τῆς γυναίκας του Ἀθηνᾶ—καὶ κοντὰ σ' αὐτοὺς δὲν ἔλειπαν καὶ οἱ περαστικοὶ φιλοξενούμενοί του, πού συνήθως κατέληγαν καὶ ὁμοτράπεζοι. Ὁ Σκοῦφος, κοινωνικώτατος καὶ μέχρις ὑπερβολῆς φιλόξενος, κρατοῦσε τὶς ἀρχὰς τοῦ ἐπαρχιακοῦ ἀρχοντολογίου κι' εἶχε τὴ συνήθειαν νὰ προσκαλῆ γιὰ τὸ τραπέζι κάθε φίλον πού θὰ τύχαινε νὰ τὸν ἐπισκεφθῆ κοντὰ στὴν ὥραν τοῦ γεύματος. Ἀπλὸς πάντα καὶ λαϊκὸς τοὺς τρόπους δὲν ξεχώριζε κοινωνικὰ αὐτοὺς

*. Ἡ μικρὴ οἰκογένειά του, πρὶν ἀπὸ τὸ γάμο του, ἀπαρτιζόταν μόνο ἀπὸ τὸν πατέρα του κι' ἐκεῖνον. Ἡ ἀγάπη τοῦ Σκοῦφου γιὰ τὸν πατέρα του ἦταν παροικιαστικὴ καὶ δὲν ἔπαυε ποτὲ νὰ τὸν θυμᾶται μὲ συγκίνηση καὶ ν' ἀναφέρῃ τὶς θυμώσους κουβέντας του. Ἀκμαϊότατος, μέχρι τὰ τελευταῖα του, πέθανε σὲ ἡλικία 99 ἐτῶν καὶ 10 μηνῶν. Αἰσθάνθηκε τὸ τέλος του, τὸν ζῦπνησε καὶ τὸν ἀποχαιρέτησε λέγοντας: «Σώθηκε τὸ λάδι τῆς ἐκκλησίας, παιδί μου. Νὰ παντρευτῆς, μόλις σαραντίσω, μὲ τὴν εὐχή μου, μὲ τὴν κοπέλλα πού εἶσαι ἀραβωνιασμένος».

** Τὰ πέντε παιδιὰ πού ἀπόκτησε ὁ Σκοῦφος ἀπὸ τὸ γάμο του εἶναι τὰ ἑξῆς: 1. Γεώργιος. Σπούδασε γιατρός καὶ εἰδικεύτηκε στὴ μικροβιολογία μὲ εὐδόκιμη ἐπαγγελματικὴ σταδιοδρομία. Ἀπέθανε πρόωρα. 2. Χαρὶκλεία, ἀπέθανε νεωτᾶτη (1936) καὶ ὁ θάνατός τῆς ὑπῆρξε ἀπὸ τὰ μεγαλύτερα πλῆγματα γιὰ τὸν Σκοῦφο. Ἦταν ἡ αἰτία νὰ κλονισθῆ ἡ ὑγεία του καὶ νὰ ὑποφέρῃ κατὰ τὰ χρόνια πού ἀκολούθησαν. 3. Οὐρανία, ἤδη Κυρία Κων. Ζαχαρή, τοῦ Προέδρου τοῦ Ἀρείου Πάγου. 4. Αἰκατερίνη, ἤδη Κυρία Χαρ. Κρητικῆ τοῦ Βιομηχάνου Πατρῶν. 5. Ἐμμανουήλ. Ἐργάζεται ὡς ἀνώτερος ὑπάλληλος τῆς Τραπεζῆς τῆς Ἑλλάδος.

τοὺς περαστικούς φιλοξενούμενους του. Θὰ φερόταν τὸ ἴδιο ἐγκάρδια καὶ στὸν ἐπισκέπτη χωρικό, ἀπὸ τὴν πατρίδα, καὶ στὸν κλητῆρα του καὶ στὸν τυχὸν σπουδαῖο, κάποιον ἀπὸ τοὺς φίλους του καθηγητὲς ἢ τοὺς πολιτικούς πού συνεργαζόταν. Θὰ τοὺς παράθετε ὅτι ἐκλεκτότερο φυλαγόταν στὴν κουζίνα του καὶ θὰ τοὺς ὑποχρέωνε νὰ τὰ τιμήσουν ὅλα, τρώγοντας μέχρι πού νὰ μὴν ἀντέχουν πιά ἄλλο.

Αὐτὸς ὅμως ὁ τρόπος τῆς ζωῆς πού εἶχε καθιερώσει, ἀπαιτοῦσε καὶ τὸν ἀνάλογο χῶρο καὶ γι' αὐτὸ ἀποφάσισε κ' ἔκτισε γρήγορα ἓνα κατάλληλο ἀρχοντικό, στὴν ὁδὸ Ἀσκληπιοῦ 67, ἀπέναντι ἀπὸ τὸ κηπάριο τοῦ Ἀγίου Νικολάου. Ὅλοι οἱ παλαιοὶ θυμοῦνται αὐτὸ τὸ ὄρατο καὶ φιλόξενο σπίτι — πάντα γιὰ ὅλους μας ἀνοικτὸ — πού εἶχε κτιστῆ σύμφωνα μὲ τὶς δικές του ἀντιλήψεις.

Τὸ πρῶτο πάτωμα, λίγο ἀνώγειο, εἶχε χωριστὴ εἴσοδο κ' ἀποτελοῦσε ιδιαίτερη κατοικία. Ἐκεῖνος κρατοῦσε τὸ δεύτερο πάτωμα καὶ τὸ τρίτο, πού ἦταν κάτι ἀνάλογο μὲ τὰ σημερινὰ ρετιρέ, ἔχοντας ἐμπρός, πρὸς τὴν πρόσοψη τῆς ὁδοῦ Ἀσκληπιοῦ, μιὰ εὐρύχωρη ταράτσα. Στὸ δικό του διαμέρισμα σὲ ὠδηγοῦσε μιὰ ἀναπαυτικὴ δρυῖνη σκάλα. Φθάνοντας ἐπάνω, πρὸς τὰ δεξιὰ, βρισκόταν τὸ ἀπλόχωρο γραφεῖο του, ἐνῶ τὸ ἄλλο σπίτι — σαλόνια καὶ ὑπνοδωμάτια — ξεχώριζε μὲ μιὰ πολυφυλλη πόρτα, πού ἔμενε συνήθως κλειστὴ, γιὰ μᾶς τοὺς τακτικούς ἐπισκέπτες, πού φθάναμε ἀποκλειστικά γιὰ ἑκεῖνον. Στὸ πάρα - πάνω πάτωμα ἀνέβαινες μὲ ἐσωτερικὴ σκάλα. Τὸ ἀποτελοῦσαν τὰ βοηθητικὰ δωμάτια τῆς καθημερινῆς χρήσης, πού ἔβλεπαν πίσω, πρὸς τὸν κήπο, καὶ τὴν ἀράοδο Ἐρεσσοῦ.

Τὸ εὐρύχωρο δωμάτιο πού χρησιμοποιοῦσε γιὰ δικό του γραφεῖο καὶ σπουδαστήριο εἶχε στὴ διάταξη καὶ τὴ διακόσμησή του ἀπόλυτα τὴ σφραγίδα τῆς δικῆς του νοοτροπίας καὶ τοῦ τρόπου τῆς ζωῆς του. Μπαίνοντας, δεξιὰ ἓνα τεράστιο γραφεῖο τῆς μέσης καὶ κατόπιν στοὺς τρεῖς τοίχους, γύρω ἀπ' αὐτό, βιβλιοθήκες τζαματές σὲ μέτριο ὕψος, πού ἔκλειναν μὲ χωριστὰ γιὰ κάθε ράφι ὀριζόντια θυρόφυλλα. Ὅλ' αὐτὰ ἀπὸ ξύλο δρυὸς ἄβαφο. Ὑπῆρχαν ἀκόμα μερικὲς πολυθρόνες καπιτοναρισμένες καὶ καρέκλες, ἓνας βαθὺς καναπὲς καὶ γύρω ἀρκετὰ μικρὰ τραπέζακια, ἐταζέρες καὶ ἄλλα μικροπράγματα, ὥστε ὁ ἐλεύθερος χῶρος πολὺ νὰ περιορίζεται κ' ὁ ἐπισκέπτης νὰ κυκλοφορῆ μεταξὺ ὄλων αὐτῶν μετὰ πολλῶν ἐμποδίων. Οἱ τοῖχοι γεμάτοι κάδρα, κορνιζαρισμένες ἀναμνηστικὲς φωτογραφίες, διπλώματα καὶ ἄλλα ἱστορικὰ ἔγγραφα.

Τὰ πολυτελεῖα αὐτὰ ἐπιπλα, γραφεῖο καὶ βιβλιοθήκες, δὲν ἦταν εὐκόλο νὰ τὰ ἰδῆς καὶ ν' ἀντιληφθῆς τὸ σχέδιό τους καὶ τὴν ἀξία τους. Φορτωμένα ἀπ' ὄλες τὶς μεριές μὲ σωροὺς ἀπὸ βιβλία, ἔγγραφα, φακέλους καὶ ἐφημερίδες, εἶχαν σχεδὸν ἐξαφανισθῆ κάτω ἀπ' αὐτὰ, ὥστε νὰ μὴ μένη τίποτα τὸ ἐλεύθερο. Εἶχε βέβαια τὸ γραφεῖο καὶ μερικὰ συρτάρια, καὶ κάτω ἀπ' αὐτὰ πάλι ράφια, ἀλλὰ κ' ἐκεῖνα ἦσαν κατάφορτα. Μὲ τὰ ὀχυρώματα αὐτὰ, ὅταν ὁ Σκοῦφος καθόταν πίσω τους, ὁ ἐπισκέπτης του μόλις κατάρθωνε νὰ βλέπῃ ἓνα μέρος τοῦ κεφαλοῦ του. Κυριολεκτικὰ τὸν ἐσκέπαζαν. Πρόβλημα δημιουργόταν ὅταν ἤθελε κάτι νὰ γράψῃ, ἀφοῦ ὁ ἐλεύθερος χῶρος πού ἔμενε ἐπάνω στὸ γραφεῖο του μόλις χωροῦσε ἓνα ἐπιστολόχαρτο.

Ἄλλα καὶ στὶς γύρω βιβλιοθήκες δὲν ἔβλεpes τί ἔκρυβαν μέσα τους ἀφοῦ τὰ τζαμωτὰ θυρόφυλλά τους ἦταν σκεπασμένα κι' αὐτὰ ἀπὸ διάφορες φωτογραφίες καὶ χαρτιὰ καὶ χίλια δυὸ ἄλλα παρεμβαλλόμενα ἀντικείμενα. Ἀνάλογη ἀκαταστασία γραφικὴ, ἀλλὰ καὶ ἐνδιαφέρουσα, ἀπὸ τὴν ποικιλία τῶν πραγμάτων, ἐπικρατοῦσε καὶ στ' ἄλλα μικρότερα ἐπιπλα, ποὺ κι' αὐτὰ ἦσαν παραφορτωμένα.

Ὁ Σκοῦφος ὑποστήριζε τὴν ἀρχὴ τῆς τάξεως ἐν τῇ ἀταξίᾳ. Ἐπίστευε πὼς ἅμα τοῦ τακτοποιοῦσαν αὐτὸ τὸν ὄγκο τῶν χαρτιῶν του, δὲν θὰ εὑρισκε κατόπιν ἐκεῖνο ποὺ ζητοῦσε καὶ γι' αὐτὸ ἀπαιτοῦσε νὰ σωρεῦνται ὅλα ἀμετακίνητα ὅπως ἐκεῖνος τὰ πρωτοτοποθετοῦσε. Ἔτσι κανεὶς δὲν τολμοῦσε νὰ παραβῆ τις διαταγές του καὶ τὸ ξεσκόνισμα ἀναγκαστικὰ περιοριζόταν μόνον στὰ ἐπάνω - ἐπάνω καὶ στὶς ἐλάχιστες ἐλεύθερες ἐπιφάνειες. Αὐτὴ ἢ κατὰ χρονολογικὴ σειρὰ τοποθέτηση δημιουργοῦσε συνεχεῖς ἀποθέσεις τῶν νεωτέρων ἐπάνω στὰ παλαιότερα, ποὺ θύμιζαν τις γεωλογικὲς διαστρώσεις.

Κάτι ἀνάλογο παρουσίαζε καὶ τὸ ἄλλο γραφεῖο του στὸ Πανεπιστήμιο. Ἐκεῖ ὅμως χάρις στὴ δική μου παρέμβαση, κατὰ διαστήματα, γινόταν καὶ κάποια ἐκκαθάριση. Ἡ φωτογραφία τοῦ γραφείου του αὐτοῦ, ποὺ εἶναι μεταξὺ τῶν δημοσιευμένων, δίνει μιὰ ἰδέα αὐτῆς του τῆς ψυχώσεως. Γι' αὐτὸ, τὸ ὑποτιθέμενο ἐπίσημο γραφεῖο, βρέθηκε ἀργότερα, μὲ δική μου ἐπιμονή, μιὰ σωτήρια λύση. Κατασκευάστηκε στὸ ἐπιπλοποιεῖο τῆς Σιβιτανιδείου Σχολῆς ἓνα κατάλληλα προσαρμοσμένο στὶς συνήθειές του ἐπιπλο. Ἦταν μεγάλο, μὲ ραφάκια καὶ συρταράκια ἐμπρός, ποὺ ὄλ' αὐτὰ, μαζί μὲ τὴν ἐπάνω ἐπιφάνειά του, ἀσφαλιζόταν μὲ τὸ τράβηγμα ἐνὸς ρόλ - τόπ, καλύπτοντας ὅ,τι βρισκόταν ἐκεῖ τοποθετημένο. Ἀπὸ ξύλο κι' αὐτὸ δρυός, μπατάλικο σὰν ὄχυρὸ πυροβολείου, συνδύαζε καὶ κάπως τακτοποιοῦσε τὰ ἀσυμβίβαστα. Τὰ χαρτιὰ του ἔμεναν, ὅπως τὰ ἤθελε, ἀμετακίνητα, ἀλλὰ καὶ ἡ ὄλη ἐμφάνιση τοῦ δωματίου, στὸν ἐπισκέπτη του, παρουσιαζόταν φαινομενικὰ τακτοποιημένη.

Παρ' ὅτι ὁ πάρα ἔξω κόσμος θεωροῦσε τὸν Σκοῦφο ἄνθρωπο αὐστηρό, ἄτεγκτο καὶ ψυχρό, ποὺ οἱ ἀποφάσεις του ἦσαν ἀνυποχώρητες, στὴν πραγματικότητα ἦταν τελείως τὸ ἀντίθετο. Δύσκολα μπορούσε ν' ἀντισταθῆ στὴ φορτικὴ ἐπιμονὴ τῶν ἄλλων, ποὺ διαρκῶς ὄλο κάτι τοῦ ζητοῦσαν καὶ μάλιστα ὄχι πάντα τὸ σωστό. Κι' ἔπαιρνε σὰν ἄμυνα, ἀπέναντί τους, αὐτὴ τὴ στάση.

Γιὰ τὴν οἰκογένειά του, πρὸ παντός, ἡ ἀφοσίωση καὶ ἡ τρυφερὴ ἀγάπη του ἔφθανε τὰ παθολογικὰ ὄρια. Γιὰ τὴ γυναῖκα του καὶ τὰ παιδιά του τὰ θυσιάζε ὅλα καὶ δὲν ἄρνιόταν νὰ τοὺς ἱκανοποιήσῃ κάθε ἐπιθυμία τους, ἔστω καὶ τὴν πιὸ παράλογη. Κάτι τὸ ἀσυνήθιστο γιὰ τις συνήθειες τῆς αὐστηρῆς ἱεραρχίας τῆς ἐποχῆς του. Ἦταν πρῶτα ὁ φίλος τους καὶ κατόπιν ὁ πατέρας τους. Πρωτοπόρος στὰ θέματα αὐτὰ εἶχε παραμερίσει τοὺς αὐστηροὺς οἰκογενειακοὺς φραγμαδοὺς ποὺ ἐπικρατοῦσαν στὸν καιρὸ του. Ἄλλὰ καὶ ἡ γυναῖκα του καὶ τὰ παιδιά του, κι ἐμεῖς οἱ ἄλλοι, στὸ περιβάλλον του, τοῦ ἀνταποδίδαμε μὲ τὴν ἀγάπη μας αὐτὴ του τὴν ἀπλότητα, τὴν ἐγκαρδιότητα, τὴ ρωμαντικὴ αἰσθηματικὴτητα. Ἡ λέξη μπαμπὰς ἢ πατέρας ἦταν

άγνωστη προσαγόρευση για τὸ δικό του σπίτι. Τὰ παιδιά του καὶ ἡ γυναίκα του τὸν φώναζαν Κίκο. Αὐτὴ ἡ ξεχωριστὴ ὀνομασία ἦταν γιὰ ἑκείνον καὶ γιὰ τοὺς ἄλλους ἡ προσφιλέστερη κι' ἔδειχνε κατὰ τὸν καλύτερο τρόπο τὴ θερμὴ οἰκογενειακὴ ἀτμόσφαιρα ποὺ ἐκεῖνος εἶχε δημιουργήσει καὶ τόσο ἀναντίρρητα εἶχε σ' ὄλους ἐπιβάλλει*.

Σ' αὐτὸ τὸν χαρακτήρα καὶ τὸν τρόπο τῆς ζωῆς ποὺ εἶχε διαμορφώσει καὶ ποὺ ἀπὸ τόσο πολὺ κοντὰ ἐγνώρισα, θὰ πρέπει, κατὰ τὴ δική μου γνώμη, ν' ἀποδώσουμε καὶ τὸν βαθμιαῖο περιορισμὸ τῆς ἐπιστημονικῆς του δραστηριότητος κατὰ τὰ μεταγενέστερα χρόνια, τὰ μετὰ τὸ 1910. Τὸν ἀπορροφούσαν οἱ φροντίδες γιὰ τὴν οἰκογένειά του καὶ γιὰ τὴν ἐξασφάλιση τῶν μέσων τῆς διαβίωσης, ποὺ ποτὲ γιὰ ἑκείνον δὲν ἦσαν ἄφθονα, οἱ ἄλλες κοινωνικὲς ὑποχρεώσεις, οἱ ἀπασχολήσεις γιὰ τὰ διοικητικὰ τοῦ Πανεπιστημίου καὶ λίγο ἀργότερα ἡ πολιτικὴ. Γιὰ μιὰ ἀκόμη φορά, μὲ τὴν ἀφορμὴ τῆς περιπτώσεώς του, ἐπανέρχεται τὸ μεγάλο θέμα τῆς ἐπιβαλλομένης παροχῆς μέσων ἀνετης ζωῆς στοὺς μεγάλους ἐπιστήμονες, ὥστε ἀπερίσπαστοι ἀπὸ τὴ βιοπάλη καὶ τίς φροντίδες τῆς ν' ἀφιερώνονται ἀποκλειστικὰ στὴν κύρια ἀποστολή τους. Μόνο τότε μποροῦν νὰ δοθοῦν ὀλοκληρωτικὰ στὴν ἐπιστήμη καὶ ν' ἀποδώσουν. Δὲν εἶναι δυνατόν νὰ γεννηθοῦν ὄλοι εὐποροί, ὅπως μεταξὺ τῶν δικῶν μας ὁ Ζέγγελης καὶ ὁ Κτενᾶς, οὔτε δικαιολογεῖται ἡ ἀξίωση νὰ στερηθοῦν τὴ χαρὰ τῆς οἰκογένειας καὶ νὰ μείνουν κοσμοκαλόγεροι, ὅπως ὁ τελευταῖος, ὁ Κτενᾶς, ποὺ πραγματικὰ θυσίασε τὰ πάντα γιὰ τὴν ἐπιστήμη.

Τὸ ἐρευνητικὸ ἐπιστημονικὸ του ἔργο στὴν εἰδικότητά του καὶ ἡ ἀπόδοσή του.
 Ὁ Σκούφος μετὰ τίς ἐρευνητικὲς ἐπιτυχίες του στὴ Γερμανία γυρίζοντας στὴν Ἑλλάδα, καὶ μέχρι τὸ 1910, δούλεψε ἐντατικὰ καὶ συστηματικὰ. Μὲ τίς ἀνασκαφές του συγκέντρωνε ἕνα ὀγκῶδες καὶ ἀξιολογώτατο ἐπιστημονικὸ ὕλικὸ ποὺ, δυστυχῶς, κατὰ τὸ μεγαλύτερο μέρος του ἔμεινε ἀνεπεξέργαστο καὶ ἀταξιόμητο. Δὲν τοῦ δόθηκαν τ' ἀπαιτούμενα ὕλικά μέσα, δὲν ἐξασφάλισε τὸ κατάλληλο γιὰ νὰ τὸν βοηθήσει ἐπιστημονικὸ προσωπικὸ καὶ τὰ μετέπειτα χρόνια στερήθηκε ἀπὸ τὴν ἀπαραίτητη ἀνεση καὶ ψυχικὴ ἡρεμία, ὥστε ν' ἀφοσιωθῆ ἀποκλειστικὰ στὴν ἐπιστήμη του καὶ νὰ ὀλοκληρώσῃ τὴν προσπάθειά του. Ἡ πολυτάραχη ἐποχὴ κατὰ τὴν ὁποία ἔζησε τὸν παράσυρε στὴ δίνη τῆς καί, ἐκτὸς ἀπὸ τ' ἄλλα, χωρὶς κι' ὁ ἴδιος νὰ τὸ θελήσῃ, τὸν περιέπλεξε ἀκόμα καὶ στὴν πολιτικὴ, γιὰ τὴν ὁποία θυσίασε πολλὰς φροντίδες καὶ πολὺ χρόνον.

Ἡ οἰκογενειακὴ ζωὴ τοῦ Σκούφου καὶ ἡ ἀπλὴ ἀνθρώπινη ὑπόστασή του, γιὰ τὴν ὁποία μιλήσαμε, θὰ μᾶς ἀπασχολήσῃ καὶ πάρα κάτω λεπτομερέστερα, ἰδίως γιὰ τὰ μετὰ τὸ 1930 χρόνια, κατὰ τὰ ὁποία ἀκόμη στενώτερα συνδέθηκα μαζί του. Κι' αὐτὸ θὰ τὸ κάμω ὄχι μόνο γιὰ τὴν ἐνδιαφέρουσα προσωπικότητα τοῦ μεγάλου

* Δὲν πληροφορηθήκαμε ποτὲ πῶς κατασκευάστηκε καὶ τί ἀκριβῶς σήμαινε αὐτὴ ἡ ξεχωριστὴ γιὰ κείνον χαϊδευτικὴ προσαγόρευση.

αὐτοῦ ἐπιστήμονα, μὰ περισσότερο γιὰ νὰ δώσω, μ' ἐκεῖνον σὰν κεντρικὸ ἦρωα, τῆ ζωντανῆ εἰκόνα τῆς ἐποχῆς του, τῆς ἀπίθανα πολυτάραχης, καὶ τῶν συνθηκῶν ποὺ ἐπικρατοῦσαν κατὰ τὰ χρόνια αὐτά, τὰ ὁποῖα ἐκεῖνος κι' ἐμεῖς ὄλοι ἐζήσαμε.

Τὸ ἐπιστημονικὸ ἐρευνητικὸ ἔργο, ποὺ παρουσίασε ὁ Σκουφὸς κυρίως κατὰ τὴν περίοδο 1890 - 1910, στὴ Γερμανία ἀρχικὰ καὶ κατόπιν στὴν Ἑλλάδα, θεωρεῖται τεράστιο καὶ ἔχει τύχει τῆς γενικῆς, ἀπὸ τοὺς διεθνεῖς κύκλους, ἀναγνώρισης. Τὸν ἀνάδειξε σὰν πρώτου μεγέθους γεωλόγο καὶ σημαίνοντα παλαιοντολόγο.

Μετὰ τὴ μεγάλη ἔρευνα ποὺ ἔκαμε στὶς Ἄλπεις καὶ τὴ δυτικὴ Γερμανία, μὲ βάση τὸ Μόναχο, κατὰ τὴν ἐποχὴ τῶν ἐκεῖ σπουδῶν του, δημοσίευσε δυὸ βαρυσήμαντες μελέτες. Μὲ τὴν πρώτη, ποὺ εἶχε τὸν τίτλο «Die stratigraphische Stellung der Partnach - und der Sogen. unteren Cardita - Schichten in der Nordtiroler und Bayerischen Alpen», ἐπέτυχε νὰ ξεκαθαρίσῃ τὶς μέχρι τότε συγκεχυμένους ἀντιλήψεις γιὰ τὶς στρωματογραφικὲς συνθήκες τῆς περιοχῆς. Ἡ ἐργασία αὐτὴ ἔτυχε ἀπὸ μέρους διακεκριμένων Γερμανῶν καὶ Γάλλων γεωλόγων ἐξαιρετικὰ ἐπαινετικῶν κρίσεων. Μιὰ μάλιστα ἀπὸ τὶς ἀναφερόμενες γεωλογικὲς τομὲς τοῦ Σκουφου καταχωρίσθηκε στὸ κλασσικὸ σύγγραμμα *Lethaea Geognostica*.

Μὲ τὴν ἄλλη ἐργασία του, ὑπὸ τὸν τίτλο «Über Partanosaurus Zitteli Skuphos u. Microleptosaurus Schlosseri Skuphos aus den Voralberger Partnachschichten», προσδιώρισε δυὸ νέα γένη σαυρῶν ποὺ βρέθηκαν γιὰ πρώτη φορὰ καὶ πλουτίζουν ἔκτοτε, μὲ τὸ ὄνομά του, τὴν παλαιοντολογικὴ πανίδα, ὕστερα ἀπὸ τὴν ἀναγνώρισή τους καὶ τὴν καταχώριση στὸ περίφημο *Handbuch der Palaeontologie* τῶν Zittel - Broili*.

Ὅταν, μετὰ τὶς σπουδὲς του στὴ Γερμανία, γύρισε στὴν Ἑλλάδα, ἀπὸ τὴ θέση τοῦ ἐπιμελητῆ τοῦ Ὀρυκτολογικοῦ καὶ Γεωλογικοῦ Μουσείου, στὴν ὁποία ἀμέσως τοποθετήθηκε, ὅπως ἀναφέραμε καὶ προηγουμένως, τακτοποίησε τὶς συλλογὲς

* Γιὰ μιὰ ἀδιάβλητη κρίση τοῦ μεγάλου ἐπιστημονικοῦ ἔργου τοῦ Θ. Σκουφου μεταφέρω ἐκεῖνα ποὺ γράφτηκαν, μετὰ τὸ θάνατό του, στὸ «Δελτίον Φυσικῶν Ἐπιστημῶν», μὲ τὴν ἐδ-
καιρία τῆς νεκρολογίας του (Ἔτος Δ' 1938, ἀρ. φύλλ. 47, σελ. 162 καὶ ἐ.). Παρ' ὅτι ἀνυπόγραφο
τὸ κείμενο αὐτό, εἶναι γνωστὸ ὅτι προέρχεται ἀπὸ ἓνα τῶν εἰδικωτέρων στὰ σχετικὰ θέματα, τὸν
Καθηγητὴ κ. Γ. Γεωργαλᾶ. «Τὰ πλεῖστα τῶν ἐδημάτων του, γράφει, εἶναι ἐξαιρετικῆς ἐπιστημο-
νικῆς σπουδαιότητος καὶ μοναδικὰ εἰς τὸν κόσμον. Κατὰ τὴν περίοδον αὐτὴν δημοσιεύει τρεῖς
ἐργασίας του, μίαν εἰς τὸ περιοδικὸν «Ὀλύμπια» (1896 περὶ τοῦ *Ithyrrynchotherium Mitzopuli*
Skuphos, ἐν τῇ ὁποίᾳ ὁ Σκουφὸς συνέστησε νέαν οἰκογένειαν θηλαστικῶν τῶν *Ithyrrynchotheri-*
den μὲ τὸ νέον γένος καὶ εἶδος *Ithyr. Mitz*), ἑτέραν περὶ λίμνης Φενεοῦ καὶ πηγῶν Λάδωνος πο-
ταμοῦ» (1899) καὶ μίαν περὶ τῶν σεισμῶν τῆς Λοκρίδος τοῦ 1894 «*Die zwei grossen Erdbeben in*
Lokris an 8/20 und 15/27 April 1894». Ἡ τελευταία αὐτὴ ἐδημοσιεύθη εἰς τὸ ἐν Γερμανίᾳ ἐκδιδο-
μενον περιοδικὸν «*Zeitschrift der Gesellschaft f. Erdkunde zu Berlin*» Τόμ. XXIX, 1894, συνο-
δευθεῖσα μὲ λίαν τιμητικὸν εἰσηγητικὸν πρόλογον ὑπὸ τῆς διευθύνσεως τῆς συντάξεως τοῦ πε-
ριοδικοῦ».

του, σύμφωνα με τις νέες επιστημονικές αντιλήψεις, συγκεντρώνοντας δλο το ύλικό που υπήρχε σκόρπιο και καταμερισμένο*.

Κατά τὰ χρόνια που ἀκολουθοῦν, ὄσο χρόνο τοῦ ἀφήνει ἐλεύθερο ἡ ἐπαγγελματική ρουτίνα τῆς δουλειᾶς τοῦ ἐπιμελητῆ καὶ τοῦ καθηγητῆ στὰ διάφορα σχολεῖα, τὸν χρησιμοποιοῖ σὲ γεωλογικὲς μελέτες, σὲ διάφορες περιοχὲς τῆς Ἑλλάδος, καὶ πρὸ παντὸς γιὰ παλαιοντολογικὲς ἀνασκαφές. Ἀπὸ αὐτὲς ἀποκομίζει καὶ συγκεντρώνει στὸ Μουσεῖο, γιὰ τὴν κατόπιν ἐπεξεργασία, ἕνα ἀπίθανο σὲ ὄγκο καὶ σπουδαιότητα ὕλικό. Ἀνασκαφὲς ἔκαμε στὸ Πικέριμι, μόνος καὶ κατόπιν μαζί με τὸν καθηγητὴ Woodward, στὴ Σάμο, στὸν Ταξιάρχη Τριχωνίας, στὴν Κεφαλληνία, στὴν Πελοπόννησο. Σημαντικὲς ὑπῆρξαν εἰδικὰ τῆς περιοχῆς Μεγαλοπόλεως, ὅπου εὗρηκε καὶ μετέφερε ἀρκετὰ πλήρη, τὸ σκελετὸ ἐνὸς γιγαντιαίου ἐλέφαντα**. Οἱ

* Σχετικῶς μετὰ τις ἐργασίες αὐτὲς στὸ περὶ Σκούφου ἄρθρο τοῦ «Δελτίου Φυσικῶν Ἐπιστημῶν» ποὺ προανέφερα περιέχονται καὶ τὰ ἑξῆς: «Ἡ δευτέρα τοῦ ἐπίσης ἐργασία εἶναι ἐξαιρετικῆς σπουδαιότητος καὶ τοῦτο, διότι οἱ καθορισμοὶ τῶν δύο γενῶν ἐγένοντο μόνον ἐπὶ τῆ βάσει ἀπολιθωμένων λειψάνων σπονδύλων καὶ πλευρῶν, γεγονός διανοοῖσαν νέας ὁδοῦ εἰς τὰς μεθόδους μελέτης καὶ προσδιορισμοῦ τῶν ἀπολιθωμένων σαυρῶν».

** Μεταξὺ τῶν καταπληκτικῶ ἐνδιαφέροντος παλαιοντολογικῶν εὐρημάτων ποὺ ἔφεραν σὲ φῶς οἱ διάφορες ἀνασκαφὲς τοῦ Σκούφου, ἐξαιρετικῆς σημασίας εἶναι ὁ γιγαντιαῖος ἐλέφας (τεταρτογενοῦς ἡλικίας) ποὺ ἀνακάλυψε μετὰ τις ἀνασκαφὲς στὴ Μεγαλόπολη (1903) καὶ τὸν ὠνόμασε «γορτύνιο». Ἀνακοίνωση περὶ τοῦ ἐλέφαντα αὐτοῦ ἔκαμε κατὰ τὸ ἐναρκτήριο μάθημά του τοῦ 1909. Τοῦ γιγαντιαίου αὐτοῦ ζώου περισώθηκαν πολλὰ ἀπολιθωμένα ὀστά, ὥστε νὰ μπορῆ μετὰ σχετικὴ συμπλήρωση νὰ στηθῆ ὀλόκληρο στὸ Ἑλληνικὸ Φυσιογραφικὸ Μουσεῖο—ποὺ κάποτε ἴσως ἐπὶ τέλους ἰδρυθῆ—παρουσιάζοντας ὅλη τὴ μεγαλοπρέπειά του καὶ δίνοντας ἔτσι μιὰ εἰκόνα τῆς φύσεως καὶ τῆς ζωῆς στὴν Ἑλλάδα κατὰ τὴν πλειστοκόκαινο γεωλογικὴ ἐποχὴ. Τὰ ἀπολιθώματα τοῦ ἐλέφαντα αὐτοῦ συσκευασμένα σὲ πολλὰ κιβώτια ἀπὸ τὸν Σκούφο βρισκόνταν πολλὰ χρόνια ἀπὸ τότε ἀποθηκευμένα στὰ ὑπόγεια τοῦ κεντρικοῦ κτιρίου τοῦ Πανεπιστημίου. Περίμεναν, ὅπως τὰ περισσότερα περιμένουν ἀκόμη, τὰ οἰκονομικὰ μέσα, τοὺς εἰδικούς καὶ τοὺς χώρους γιὰ τὴν πλήρη μελέτη τους, τὴν ἐπεξεργασία καὶ τὴν ἐκθεσὴ τους. Δίνω μερικὰ στοιχεῖα τοῦ περιήμου αὐτοῦ ἐλέφαντα, τοῦ ὁποίου, ἀπὸ τοὺς πολλοὺς ποὺ ἐξῆσαν στὴν Ἑλλάδα, ἔχουν σωθῆ τὰ περισσότερα λείψανα. Οἱ χαυλιόδοντες του εἶχαν, ὁ καθένας, μήκος 3,20 μ., ἡ κεφαλὴ του ἦταν τεράστια, οἱ ἀποφύσεις τῶν σπονδύλων του εἶχαν μήκος 0,90 μ. καὶ τὸ συνολικὸ ὕψος του ὑπολογιζόταν σὲ 5 μέτρα. Στὴν ἐποχὴ μου, ἀπὸ τὰ ὀστά του φυλάσσονταν στὶς ἡμιυπόγειες αἴθουσες τοῦ ἐργαστηρίου μόνον ὁ ἕνας χαυλιόδοντας καὶ μερικοὶ τραπεζίτες ὀδόντες. Τὰ ἄλλα βρισκόνταν μετὰ σύγχρονη γεωλογικὴ κατάκλιση στὰ ὑπόγεια τοῦ Πανεπιστημίου. Μιὰ ὀλόκληρη ὄβητια μετὰ τὴν ἀνακάλυψή τους—ἴσως καὶ κατόπιν ἐνὸς δημοσιογραφικοῦ θορύβου ποὺ ἔγινε γι' αὐτὸ τὸ θέμα ἀπὸ τίς στήλες τῆς «Καθημερινῆς» (μακρὸς διάλογος ἀπὸ τὸ φύλλο τῆς 31ης Αὐγούστου 1957, ποὺ συνεχίστηκε ἐπὶ πολὺ) ἀνασύρθηκαν μερικὰ ἀκόμη, μελετήθηκαν καὶ παρουσιάστηκαν σὲ προθήκες τοῦ Γεωλογικοῦ—Παλαιοντολογικοῦ Ἐργαστηρίου. Γιὰ περισσότερες πληροφορίες σχετικὰ μετὰ τὴν ἀνακάλυψη αὐτῆ τοῦ Σκούφου παραπέμπω σὲ ἄρθρο τοῦ Γ.Κ.Γ. (Καθηγητῆ Γ. Γεωργαλῶ) στὴ Μεγάλῃ Ἑλληνικῇ Ἐγκυκλοπαιδείᾳ (Τόμος Θ', σελὶς 946). Μετὰ τὴν ἀνακάλυψή τους, ἀπὸ τὸ 1963 καὶ ἔδω, σερὶ ἀπὸ ἐνδιαφερόμενες μελέτες (γιὰ τὰ παλαιοντολογικὰ εὐρήματα Μεγαλοπόλεως, Ἀλμυροποτάμου, Πικεριμίου κ.λπ.) ὁ κ. Ἰω. Μελέντης, ἦδη καθηγητῆς Γεωλογίας καὶ Παλαιοντολογίας τοῦ Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης. Εἶναι δημοσιευμένους στὰ Πρακτικὰ τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν καὶ στὰ Annales Géologiques des pays Helléniques.

σπουδαιότερες άλλες ανασκαφές του ήταν στα Σώκια της Μ. Ἀσίας, στην Εύβοια (Ἄλμυροπότομο, Ψαχνά, Ἀχμέτ - Ἀγᾶ καὶ Κύμη) καὶ τὴν Ἀργολίδα (Θεόκαφα καὶ Ἅγιος Ἀνδρέας).

Τὸ τεράστιο ὕλικό τῶν ανασκαφῶν αὐτῶν, τῶν ἀπολιθωμένων θηλαστικῶν, μαλακίων, ἀμμωνιτῶν καὶ ἄλλων, τὸν ἀπασχόλησε προσωπικά, ὅπως καὶ τὸ ὀλιγάριθμο προσωπικό του, κατὰ τὰ πρῶτα ἐκεῖνα χρόνια, γιὰ τὸν καθαρισμὸ καὶ τὴν ταξινομήσή τους. Φυσικά, ἓνα ἐλάχιστο μέρος, ἀπ' ὅλες αὐτὲς τὶς τεράστιες σὲ ὄγκο συλλογές πού συγκεντρώθηκαν, ἐπρόφθασε νὰ ἐπεξεργαστῆ ὁ ἴδιος, μαζί μὲ τοὺς λίγους συνεργάτες του. Οἱ ὑπόλοιπες ἀκόμη περιμένουν τὴν ὀλοκληρωτικὴ ἐπιστημονικὴ ἀξιοποίησή τους.

Κατὰ τὸ 1913, μὲ δικά του ἐξόδα, ἀντιπροσώπευσε τὸ Πανεπιστήμιο, τὸ Πολυτεχνεῖο καὶ τὴν Κυβέρνηση στὸ διεθνὲς Γεωλογικὸ Συνέδριο τοῦ Montreal Ἀμερικῆς. Μὲ τὴν εὐκαιρία αὐτὴ περιώδευσε ὅλη τὴ Βόρειο Ἀμερικὴ καὶ τὴν Ἀλάσκα, ἀπὸ τὸν Ἀτλαντικὸ μέχρι τὸν Εἰρηνικὸ Ὠκεανό, καὶ συγκέντρωσε πολύτιμο γεωλογικὸ καὶ παλαιοντολογικὸ ὕλικό τῶν διαπλάσεων τοῦ παλαιοζωϊκοῦ καὶ ἠαζωϊκοῦ αἰῶνος. Τὶς συλλογές αὐτὲς καθὼς καὶ τὶς ἄλλες, ἀπὸ τὶς ἐρευνές του στὴ Γερμανία καὶ τὴν Ἑλλάδα, τὶς ἐδώρησε, φυσικά, καὶ βρίσκονται ἀπὸ τότε στὸ Πανεπιστήμιο.

Μέσα στὶς φιλοδοξίες του ἦταν καὶ ἡ δημιουργία ἐνὸς μεγάλου Ἐθνικοῦ Φυσιογνωστικοῦ Μουσείου, ὅπου θὰ μπορούσαν νὰ ἐκτεθοῦν τὰ πολύτιμα αὐτὰ παλαιοντολογικὰ εὐρήματα, πού πολλά, μοναδικὰ στὸν κόσμο, θεωροῦνταν ἀνυπολόγιστης ἀξίας. Μερικοὶ ἀπὸ τοὺς σκελετοὺς τῶν ζῶων αὐτῶν, πού ἦσαν σχεδὸν πλήρεις, ὅπως τοῦ Ἑλέφαντα τῆς Μεγαλοπόλεως, τοῦ Πικερμοθηρίου καὶ ἄλλων, θὰ στήνονταν σ' αὐτό, δίνοντας ἰδιαίτερη λαμπρότητα καὶ προσελκύνοντας τὸ παγκόσμιο ἐπιστημονικὸ ἐνδιαφέρον. Μὰ οἱ σχετικοὶ μακροχρόνιοι ἀγῶνες του δὲν ἔφεραν ἀποτέλεσμα. Ἐπίσης τὴν ψήφιση Νόμου πού θὰ προστάτευε ἀπὸ λαθραῖες ανασκαφές καὶ φυγάδευση τὸν παλαιοντολογικὸ μας πλοῦτο, ἀνάλογο τοῦ σχετικοῦ γιὰ τὸν ἀρχαιολογικό.

Θυμοῦμαι τὶς προσπάθειες καὶ τὰ διαβήματά του στοὺς τότε κυβερνῶντες καὶ τὰ πολυσέλιδα ὑπομνήματα, γι' αὐτὸ τὸ θέμα, πού ἐγὼ ἔγραφα καὶ ξανάγραφα. Συμπαράστατης σ' αὐτὴ τὴν ἐπιδίωξη καὶ ὁ Κτενᾶς καὶ ἄλλοι τῶν φυσιογνωστικῶν μαθημάτων καθηγηταί, μὰ πάντα χωρὶς ἀποτέλεσμα. Πόσες θέσεις δὲν εἶχαν ὑποδειχθῆ καὶ συζητηθῆ γιὰ ν' ἀνεγερθῆ αὐτὸ τὸ τόσο πολυθρῦλητο, ἀλλὰ σὰν φάντασμα φευγαλέο δράμα τοῦ Φυσιογνωστικοῦ Μουσείου, τοῦ ἀκόμα σήμερα ἀνύπαρκτου. Λεγόταν πὼς θὰ οἰκοδομηθῆ στὴ θέση τοῦ τότε Πολιτικοῦ Νοσοκομείου. Συζητήθηκε ὁ χώρος πού βρίσκονταν τὰ παλαιὰ κτίρια τοῦ Ὀρυκτολογικοῦ καὶ Γεωλογικοῦ. Ἐπροτάθηκε ἀργότερα, ὅταν ἔγινε ἡ μεταφορὰ τῆς Βουλῆς στὰ Ἀνάκτορα, τὸ παλαιὸ κτίριό της. Ἀλλὰ ὅλα τελικὰ ξμειναν καὶ μένουν ἀκόμη στὴ σφαῖρα τῶν δραματισμῶν. Κι' ὅμως τὸ Κράτος, κατὰ τὸ πέρασμα ἀπὸ τότε μιᾶς πεντηκονταετίας, μὲ ἀπίθανη βιασύνη καὶ κάποτε ἐπιπολαιότητα, ἔχει ξοδέψει χρηματικὰ ποσὰ τεράστια μέσα στοὺς σημαντικοὺς καὶ γιὰ ἀσήμαντους σκοπούς.

Τὸ ἔργο του σὰν ἐκπαιδευτικοῦ καὶ εἰδικῶς σὰν πανεπιστημιακοῦ διδασκάλου. Ὁ Σκουφος σὰν δάσκαλος ἄφησε ἐποχὴ μὲ τὴν πρωτοτυπία καὶ τὴ δροσερότητα τῆς διδασκαλίας του καὶ γενικώτερα τοῦ προφορικοῦ του λόγου. Τὰ μαθήματά του δὲν ἀκολουθοῦσαν κανένα πειθαρχημένο σύστημα καὶ δυσκόλευαν ἴσως τὸν φοιτητὴ στὸ κράτημα καλῶν σημειώσεων. Σὰν ἀκρόαμα ὁμως ἦσαν ἀπολαυστικώτατα καὶ μάγευαν ἐκείνους πού τύχαινε νὰ τὸν ἀκούσουν. Ἐκτὸς ἀπὸ τοὺς ὑποχρεωτικούς ἀκροατές του, τοὺς φυσικούς, ἔρχονταν ἀκόμη καὶ ἀπὸ τὶς ἄλλες σχολές, τακτικοὶ ἢ περαστικοὶ θαυμαστές του, γιὰ νὰ παρακολουθήσουν τὴν ἐνδιαφέρουσα αὐτὴ γιὰ τὴν πρωτοτυπία τῆς διδασκαλίας. Τοὺς ἐνθουσίαζαν τὸ αἰώνιο χιοῦμορ του, τὰ πολυάριθμα ἀνέκδοτα, ἀλλὰ καὶ οἱ τολμηρὲς ἱστορίες πού παρεμβάλλονταν, μὲ ἐξαιρετικὴ μαεστρία, στὸ ἀναπτυσσόμενο θέμα. Ἡ παροιμιώδης ἐλευθεροστομία του ἀποτελοῦσε ἐπανάσταση κατὰ τῶν καθιερωμένων αὐστηρῶν ἀκαδημαϊκῶν κανόνων τῆς ἐποχῆς, πού οἱ φοιτηταὶ πολὺ τὴν χαίρονταν καὶ τὴν ἐπικροτοῦσαν. Καὶ γιὰ ἄλλο ἀκόμη λόγο τοὺς ἐνθουσίαζε ἡ ὁμιλία του. Γιὰ τὴν ἔλλειψη κάθε στόμφου καὶ γενικὰ γιὰ τὸν ἀπλὸ καὶ λαϊκὸ τρόπο μὲ τὸν ὁποῖο συμπεριφερόταν πρὸς τοὺς μαθητές του.

Ἡ μέθοδος αὐτὴ τῆς διδασκαλίας δὲν ἦταν ἐπιδίωξη ὠραιολογίας καὶ γλαφυρότητας, ἀλλὰ περισσότερο ἀποδοτικὴ σκοπιμότητα. Ἦξερε πὼς ἡ γεωλογία καὶ ἰδίως ἡ παλαιοντολογία, μαθήματα περιγραφικὰ, γεμάτα ξενικούς δρους, θὰ κούραζαν τὸ φοιτητὴ, ἂν τὰ δίδασκε κατὰ τὸν τυπικὸ ἀκαδημαϊκὸ τρόπο, καὶ θάταν δύσκολο νὰ τὸν συγκρατήση κοντὰ του ὥστε νὰ κατορθώσῃ νὰ γίνουν κτῆμα του οἱ σχετικὲς γνώσεις. Προσπαθοῦσε λοιπὸν νὰ τὸν προσελκύσῃ καὶ νὰ τὸν ἐνθουσιάσῃ μὲ τὴν ἀπολαυστικὴ αὐτὴ διδασκαλία καὶ πράγματι τὸ πετύχαινε, κατὰ τὸν πιὸ ἀποτελεσματικὸν τρόπο. Δὲν ἦταν ὁ πανεπιστημιακὸς διδάσκαλος ἀπὸ τὸ ὕψος τῆς ἔδρας του, ἀλλὰ ὁ ἀπλὸς καὶ εὐχάριστος ἀφηγητὴς μεταξὺ τῆς φιλικῆς του παρέας. Ὁ Σκουφος, στὸ μάθημά του, ἔφθανε μόνος, χωρὶς τὴν καθιερωμένη ἀκολουθία τῶν ἀσπροφορεμένων βοηθῶν καὶ παραβοηθῶν. Μόνον τὸν παρασκευαστὴ του ἤθελε κι' αὐτὸν ἀναγκαστικὰ γιὰ νὰ χειριστῆ τὸν προβολέα. Ὅλοι οἱ ἄλλοι ἔπρεπε νὰ τὸν παρακολουθοῦν ἀπὸ τὰ θρανία κι' ἐκεῖνος χωρὶς ν' ἀνέβῃ στὴν ἔδρα, σουλατσάροντας μεταξὺ τους, ἄρχιζε τὸ γλαφυρὸ ἀφήγημά του.

Ἡ δυσκολία τοῦ φοιτητῆ νὰ κρατήσῃ ἄρτιες σημειώσεις κατὰ τὸ μάθημα, γιὰ τὸν ἦταν δύσκολο νὰ ξεχωρίσῃ τὸ ἀνεκδοτολογικὸ μέρος ἀπὸ τὸ πραγματικὰ διδακτικὸ, μέσα ἀπ' ὅλη αὐτὴ τὴν ἀφήγησή του, ἀναπληρωνόταν ἀπὸ τὴν παραστατικότητα καὶ τὴ διαύγεια τῆς διατύπωσης, χάρις στίς ὁποῖες ἐφευγε ἀπὸ τὸ μάθημα ἔχοντας σχεδὸν ἀπομνημονεύσει ὅσα εἶχε ἀκούσει.

Ὁ Σκουφος δίδαξε τὰ μαθήματα τῆς ἔδρας του, Γεωλογίας καὶ Παλαιοντολογίας, ἀπὸ τὸ 1906 μέχρι τὸ θάνατό του κατὰ τὸ 1938 μὲ μιὰ μόνον τριετῆ διακοπὴ τὴν ἐποχὴ πού τὸν εἶχαν ἀπολύσει (1918 - 1920). Τὸν ἀναπλήρωνε κατὰ τὸ διάστημα αὐτὸ ὁ Κ. Κτενᾶς ἀλλὰ ἀπὸ τὰ δυὸ αὐτὰ μαθήματα ἔκανε μόνον τὴ Γεωλογία. Ὁ Σκουφος δίδαξε ἀκόμη Ὁρυκτολογία καὶ Πετρογραφικὴ Γεωλογία κατὰ τὰ δια-

στήματα πού ή έδρα αὐτή εἶχε μείνει ἄδεια (1910 - 1911 καί 1935 - 1936) καί γιά μακρὸ διάστημα Ζωολογία (1922 - 1932), μέχρι τὸν καιρὸ πού ή έδρα συμπληρώθηκε ἀπὸ τὸν Καθηγητὴ Πανταζή, γιά τὸν ὁποῖο ὁ ἴδιος ἐνδιαφέρθηκε καί τὸν βοήθησε στὴ σχετικὴ εἰδίκευσή του. Βιβλίον Γεωλογίας καί Παλαιοντολογίας δὲν ἔγραψε, γιὰτὶ δὲν ἦταν δυνατὸν ν' ἀντιμετωπίσει τὸ βάρος τῶν μεγάλων δαπανῶν του, ἀφοῦ οἱ ὑποχρεωτικοὶ ἀκροατῆς τῶν μαθημάτων του καί ἐπομένως οἱ ἀγοραστῆς τοῦ βιβλίου αὐτοῦ ἦσαν πάντα πολὺ ὀλιγάριθμοι. Τὸ μόνον διδακτικὸ του σύγγραμμα ἦταν ἡ Ζωολογία, μάθημα πού τὸ ἄκουγαν, ἐκτὸς ἀπὸ τοὺς φυσικοὺς, καί πολλοὶ ἄλλοι, οἱ φαρμακοποιοί, οἱ ἱατροί, οἱ ὀδοντίατροι. Τὸ βιβλίον αὐτό, τὸ μόνον μέχρι τελευταία, πού κυκλοφόρησε γι' αὐτὸ τὸν κλάδον σὲ πανεπιστημιακὴ στάθμη, ἀποτέλεσε μιὰ ἀξιόλογη προσπάθειά του, ὅσον κι' ἂν ἀπὸ πολλοὺς σχολιάστηκε, γιά μερικῆς του πλευρῆς. Σημείωσε ὅπωςδὴποτε ἕνα σταθμὸ στὸν κλάδον τῆς Ζωολογίας καί κυκλοφόρησε σὲ δυὸ ἐκδόσεις. Ὁ Σκοῦφος, πού γνώριζε νὰ μιλή τόσο ὠραία τὴν ἀπλή γλῶσσα, τὴν ἀνάμικτη τῆς καθημερινῆς ζωῆς, καί σ' αὐτὸ ὠφειλόταν ἡ συναρπαστικὴ τῆς διδασκαλίας του, εἶναι περιεργο γιὰτὶ, στὸ γραπτὸ του λόγον μεταχειριζόταν τὴν αὐστηρὴ καθαρεύουσα καί μάλιστα κατὰ τὴν περιπλοκώτερη μορφή της. Κι' αὐτὸ ἴσως, προκειμένου γιά τὸ βιβλίον του τῆς Ζωολογίας, ἀποτελοῦσε τὸ κυριώτερον ἐλάττωμά του.

Τὸ ἐργαστήριόν του καί ἡ λειτουργία του. Τὸ Ἐργαστήριόν του ἐγκαταστημένο στὸ παλιὸ μικρὸ κτίριον τῆς γωνίας Σίνα καί Ἀκαδημίας 38 καί τὶς δυὸ μεγάλες συνεχόμενες αἴθουσες κάτω ἀπὸ τὴν παλαιὰ Νομικὴ Σχολή, ὅταν κι' ἐγὼ διωρίστηκα ἐκεῖ βοηθός του, τέλος Ὀκτωβρίου 1922, δὲν παρουσίαζε διαφορῆς, ἀπὸ τὴν ἐμφάνιση τῆς παλαιότερης ἐποχῆς, τῆς πρώτης ἐπίσκεψῆς μου σ' ἐκεῖνον, τοῦ 1910. Εἶχε μείνει παρὰ τὰ μεταξὺ χρόνια ἀμετάβλητον. Μὲ εἴσοδον ἀπὸ τὴν ὁδὸ Ἀκαδημίας, ἀφοῦ ἀνέβαινες μερικὰ σκαλοπάτια, βρισκόσουν σ' ἕνα μακρὸν καί στενὸν διάδρομον. Πρῶτον δωμάτιον δεξιὰ τὸ γραφεῖον τοῦ Καθηγητῆ, μὲ ἀπλὰ παλαιὰ ἐπιπλα. Ἐνα ταλαιπωρημένο γραφεῖον, μερικῆς ψάθινες καρέκλες καί μόνον πολυτέλεια μιὰ κουνιστὴ βιεννέζικου τύπου πολυθρόνα. Δίπλα στὸ δωμάτιον αὐτό, τὸ γραφεῖον τοῦ ἐπιμελητῆ. Συνέχεια ἡ βιβλιοθήκη, συνήθως κλειστὴ, καί κατόπιν ἕνα ἀκόμη δωμάτιον. Ὁ διάδρομος κατέληγε σὲ μιὰ μικρὴ αἴθουσα ἀπὸ τὴν ὁποία κατέβαινες στὶς συνεχόμενες μεγάλες, τὶς ἡμιυπόγειες. Αὐτές, μὲ τὰ πρόχειρα τραπέζια τους καί τοὺς σωροὺς τῶν ἀπολιθωμάτων, ὅπως τὶς ἔχω περιγράψει.

Στὴν ἀριστερὴν πλευρὰ τοῦ ἀρχικοῦ στενοῦ διαδρόμου τῆς εἰσόδου βρισκόταν ἕνα δωμάτιον ἀκόμη μὲ ἀπλωμένα στὰ τραπέζια του μερικὰ μεγάλα ἐντυπωσιακὰ εὔρηματα. Ὅστὰ μεγάλα τοῦ Πικερμοθηρίου, κεφάλια τοῦ Μαχαιρόδοντος καί ἄλλα πολλά. Ἀκολουθοῦσε ἡ σκάλα πού ὠδηγοῦσε στὸ ἐπάνω πάτωμα τοῦ κτιρίου, κλειστὴ ὅμως, γιὰτὶ ὁ χῶρος αὐτὸς ἀνήκε ἀκόμη στὸ φαρμακολογικὸν ἔργον

στήριο*. Δίπλα της τὸ ἀπόκρυφο μικρὸ κουζινάκι, ἀποκλειστικὴ δικαιοδοσία τοῦ περίφημου παρασκευαστῆ μας καὶ πῶς ἐμπιστοῦ ἀνθρώπου τοῦ Σκούφου, τοῦ Παναγιώτη Γεωργᾶ. Μιὰ πόρτα κατόπιν ἀνοίγε πρὸς τὴ μικρὴ αὐλὴ καὶ εἶχε σὲ λίγη ἀπόσταση ἀπέναντί της τὴ μεγάλη εἴσοδο τοῦ ἄλλου κτιρίου, πὺς στέγαζε στὸ πρῶτο του πάτωμα τὸ Φαρμακευτικὸ Χημεῖο καὶ στὸ ἐπάνω τὸ Ὀρυκτολογικὸ-Πετρογραφικὸ Ἔργαστήριον. Στὸ ἴδιο πάτωμα, πίσω ἀπὸ τὸ προσωπικὸ σπουδαστήριον τοῦ Κτενᾶ, βρισκόταν μιὰ ἀκόμη μεγάλη αἴθουσα, μὲ πολλὰς τζαματές προθηκῆς, στὶς ὁποῖες ἦταν ἐκτεθειμένη ἡ ἐπίσημη παλαιοντολογικὴ μουσειακὴ συλλογὴ, ἡ προοριζόμενη γιὰ τοὺς κοινούς ἐπισκέπτες τοῦ ὑποτιθέμενου φυσιογραφικοῦ αὐτοῦ Μουσείου.

Ὅταν πρωτόπιασα δουλειά, κοντὰ στὸ Σκούφο, κατὰ τὸ 1922, τὸ δικό μου γραφεῖο τὸ ἐγκατάστησα πρόχειρα στὸ βάθος τῆς πρώτης μεγάλης ὑπόγειας αἴθουσας ἀπομονώνοντας ἕνα μέρος τοῦ χώρου αὐτοῦ μ' ἕνα παλιὸ παραβάν. Ἔχω περιγράψει σ' ἄλλο κεφάλαιον τὸ ἱστορικὸ αὐτὸ γραφεῖο, πὺς διατηρήθηκε ἀμετάβλητο ἀρκετὰ χρόνια κατόπιν κι' ἀπ' τὸ ὁποῖο ἔχουν περάσει πάμπολλοι ἀπὸ τοὺς παλιούς ἐπιστήμονες. Φυσικοὶ καὶ Χημικοί, ἐπίσημοι καὶ ἀνεπίσημοι. Ἀργότερα, μετὰ τὸ 1930, μετακόμισα τὸ γραφεῖο μου αὐτὸ στὸ τελευταῖο δωμάτιον τοῦ ἀρχικοῦ κτιρίου, πρὸς τὴν πλευρὰ ὁδοῦ Σίνα, ὥστε νὰ βρίσκωμαι κοντύτερα στὸ δικό του.

Τὸ γραφεῖο μου, στὸ Ἔργαστήριον τοῦ Σκούφου, ἔχει μιὰ ἰδιαίτερη ἱστορικὴ σημασία γιὰ τὸ χημικὸ κλάδο. Μὲ τὴ δική μου ἀνάμιξη στὰ θέματα τῆς Ἐνώσεως Ἑλλ. Χημικῶν, χρησίμευε, τὴν ἐποχὴ ἐκείνη, καὶ σὰν γραφεῖο τῆς ὀργάνωσης αὐτῆς. Ὁ Σκούφος ἀγαποῦσε τὴ χημεῖα, ἀναγνώρισε τὸ ρόλον τῆς ἀνάμεσα στὶς ἄλλες φυσικὰς ἐπιστήμας καὶ παρακολουθοῦσε μὲ ἐνδιαφέρον τὴν πρόοδο τοῦ χημικοῦ κλάδου. Καθόλου δὲν δυσφοροῦσε γιὰ τὶς σχετικὰς ἀπασχολήσεις μου. Χαιρόταν γιὰ τὸν κόσμον πὺς μάζευα γύρω μου καὶ πρόσφερε πρόθυμα τὴ φιλοξενία του. Ἀργότερα, ὅταν πρωτοεκδόθηκαν τὰ «Χημικὰ Χρονικά», τῶν ὁποίων ἤμουν γραμματέας, τὰ στέγαζε γιὰ ἀρκετὸ διάστημα. Δὲν εἶχε σημασία ἂν βοηθὸς ἐγὼ Γεωλογίας-Παλαιοντολογίας, σπαταλοῦσα χρόνον γιὰ τὶς ὑποθέσεις τῆς Χημεῖας. Ἡ ἐπιστήμη, ὑποστήριζε, ἔχει μεγάλη καὶ ἐνιαία ἀποστολὴ καὶ δὲν μπορεῖ νὰ γίνωνται διακρίσεις μεταξὺ τῶν διαφορῶν κλάδων τῆς. Κάθε προσπάθεια, γιὰ ἕναν ἀπ' αὐτούς, ὠφελεῖ τὴν πρόδόν τῆς σὰν σύνολον.

Τὸ προσωπικὸ πὺς ἐργαζόταν τὴν ἐποχὴ ἐκείνη στὸ Ἔργαστήριόν του, πολὺ ἰδιόμορφον, εἶχε οἰκογενειακὴ μορφὴ, γιὰτὶ ἀρκετὰ ἰδιότροπος καὶ πολὺ εὐθικτος, μάζευε γύρω του μόνον δικούς του ἀνθρώπους, πιστοὺς σ' ἐκείνον. Ὁ πολιτικὸς διχασμὸς τῆς ἐποχῆς, ὁ διωγμὸς πὺς εἶχε ὑποστῆ κατὰ τὴν περίοδον 1917-1920, ἡ

* Πολὺ ἀργότερα, μετὰ τὸ 1935, παραχωρήθηκε στὸ Γεωλογικὸ-Παλαιοντολογικὸ Ἔργαστήριον καὶ τὸ ἐπάνω πάτωμα τοῦ κτιρίου τῆς ὁδοῦ Σίνα-Ἀκαδημίας, μὲ ἐπικοινωνία διὰ τῆς ἐσωτερικῆς σκάλας. Οἱ χώροι αὐτοὶ διαμορφώθηκαν σὲ μιὰ εὐρύχωρη αἴθουσα ἀσκήσεων τῶν φοιτητῶν καὶ σὲ αἴθουσα ταξινομήσεως τῶν παλαιοντολογικῶν συλλογῶν.

προδοτική συμπεριφορά μερικῶν ἀπὸ ἐκείνους ποὺ πίστευε δικούς του καὶ οἱ πολ-
λὲς ἄλλες ἐξωπανεπιστημακὲς φροντίδες του, τοῦ εἶχαν δημιουργήσει μιὰ καχυ-
ποψία ἀπέναντι τῶν ἀνθρώπων, ἐκείνων ποὺ δὲν θὰ ἀνῆκαν στὸ στενὸ περιβά-
λον του καὶ δὲν θὰ εἶχαν τὶς ἴδιες μ' αὐτὸν ἀντιλήψεις. Παλαιότερα εἶχαν ἐρ-
γαστῆ κοντὰ του, στὸ προσωπικὸ του, καὶ ἄλλοι γεωλόγοι, ὅπως μεταξὺ αὐτῶν ὁ
μετέπειτα Καθηγητὴς Γεωργ. Γεωργαλάς. Τὴν ἐποχὴ ὅμως αὐτὴ διέθετε προσω-
πικὸ καὶ ἐπιστημονικὰ ἀνειδίκευτο καὶ ἀριθμητικὰ περιορισμένο. Τὸ ἀποτελοῦσε
ἓνας ἐπιμελητὴς, ὁ Κ. Ρενιέρης, ἄνθρωπος περιέργος, δύσκολος καὶ μὲ στενὲς
ἀντιλήψεις καὶ γνώσεις, τρεῖς ἐμπειροτέχνες παρασκευαστές, ποὺ κύρια ἀπο-
στολή τους ἦταν τὸ καθάρισμα καὶ ἡ συντήρηση τῶν ἀπολιθωμάτων, ἓνας κλη-
τήρας καὶ ἓνας μόνον βοηθός, ποὺ ἀπὸ τὸ τέλος τοῦ 1922 ἤμουν ἐγώ.

Ἄπὸ αὐτοὺς ὅλους, ὅλη ἡ ἐπείγουσα δουλειὰ ἐπεφτε στοὺς ὄμους μου.
Ἐγὼ φρόντιζα γιὰ τὴν ἐτοιμασία τῶν μαθημάτων, γιὰ τὴν καλὴ λειτουργία τοῦ
Ἐργαστηρίου καὶ γιὰ ὅλα τὰ διοικητικὰ καὶ διαχειριστικὰ του θέματα, γιὰ τὶς σχέ-
σεις μὲ τοὺς φοιτητές, γιὰ τὶς δημόσιες σχέσεις τοῦ Ἐργαστηρίου καὶ τοῦ Καθη-
γητῆ. Τὰ ἄλλα, τὰ προσωπικὰ ζητήματα τοῦ Σκούφου καὶ τὰ δευτερεύοντα τοῦ
γραφείου, τὰ φρόντιζε ὁ πρῶτος ἀπὸ τοὺς παρασκευαστές του καὶ ὁ ἰδιαίτερα ἐμπι-
στός του Παναγιώτης Γεωργᾶς.

Ὁ παρασκευαστὴς αὐτός, γιὰ ἄκρινον καὶ γενικώτερα γιὰ ὅλο τὸ Ἐργαστήριον
καὶ τὸν μικρὸ κύκλο τῶν τότε Φυσικῶν, ὁ περίφημος Γεωργᾶς, ἦ, ὅπως τὸν ἤξεραν
ὅλοι, ὁ «Παναγιώτης», ὑπῆρξε ἀληθινὰ μιὰ ἀξιόλογη, ἀρκετὰ ιδιότυπη καὶ, μπορεῖ
νὰ εἰπῆ κανεὶς, ἱστορικὴ προσωπικότητα τῆς ἐποχῆς. Εἶχε γίνει ὁ ἀπαραίτητος καὶ
ὁ ἀναντικατάστατος ἀκόλουθός του, τὸ κυριώτερο ἐκτελεστικὸ του ὄργανο γιὰ ὅλα
τὰ λεπτομερειακὰ ζητήματα τῆς ζωῆς του καὶ τῆς δράσης του. Γιὰ τὸ Ἐργαστήριον,
γιὰ τὶς προσωπικὲς ἀποστολές, γιὰ τὴν ἐπίβλεψη, τὴ συντήρηση καὶ τὶς μικρο-
προμήθειες τοῦ σπιτιοῦ του. Ὁ μόνος ἀκόμα συνοδός καὶ ὁ βοηθός του στὰ μαθή-
ματά του. Ἐκεῖνος χειριζόταν τὸ ἐπιδιασκόπιο προβάλλοντας στὸ πέτασμα τὰ δείγ-
ματα καὶ τὶς εἰκόνες ποὺ διαρκῶς παρεμβάλλονταν κατὰ τὴ διδασκαλία, κι' ἐκεῖνος
ἔσβυνε κι' ἄναβε συνεχῶς τὰ φῶτα τῆς αἴθουσας. Τὰ μαθήματα χωρίζονταν σὲ σκο-
τεινὲς καὶ φωτεινὲς περιόδους. Ὁ Σκούφος πρόσταζε, ὅταν θόλωνε ἢ εἰκόνα: «Ἐστία,
Παναγιώτη». Ὅπως καὶ κάθε διακοπὴ προβολῶν διακρινόταν ἀπὸ τὴ διαταγὴ:
«Φῶς, Παναγιώτη». Καὶ τὸ πολυἀριθμὸ ἀκροατήριον, ἐπωφελοῦμενον ἀπὸ τὸ σκο-
τάδι ποὺ προηγείτο, ἐπαναλάμβανε μὲ μιὰ μυριόστομη φωνή: «Φῶς, Παναγιώτη!»

Ὁ Γεωργᾶς γνωρίστηκε ἀπὸ πολλὸ νέος μὲ τὸ Σκούφο, ὅταν ἀκόμη ἦταν ἐπιμε-
λητὴς τοῦ Ἐργαστηρίου, καὶ γέρασε κοντὰ του. Τοῦ ἀφωσιώθηκε καὶ κατάληξε νὰ
γίνῃ ὁ πιστότερος καὶ φανατικώτερος φίλος του. Κάθε τι ποὺ ἐκεῖνος σκεφτόταν
ἢ ἐνεργοῦσε, ἦταν σωστὸ καὶ τέλειον γιὰ τὸν Παναγιώτη καὶ ὄφειλαν ὅλοι, χωρὶς
καμμιά ἀντίρρηση, νὰ τὸ δεχθοῦν καὶ νὰ τὸ ἐκτελέσουν. Ὅποιος ἔλεγε τὸ παραμι-
κρὸ εἰς βάρος τοῦ Καθηγητῆ γινόταν αἰώνιος ἐχθρός του καὶ κάθε πιστὸς φίλος
ἐκείνου γινόταν καὶ δικός του κι' ἀγωνιζόταν μὲ κάθε τρόπο νὰ τὸν ἐξυπηρετήσει.

Ύψηλός και αδύνατος ὁ Παναγιώτης, λίγο κυρτωμένος, μὲ μικρὰ λαμπερὰ μάτια, μικρὸ ἀτημέλητο μουστάκι, ρυτιδωμένο πρόσωπο καὶ μὲ λίγα μαύρα ἀκόμη μαλλιά, ἦταν ἀκαθόριστος ἡλικίας, ἀλλά, καθὼς ὑπολόγιζα, πενηντάρης πιά ὅταν τὸν γνώρισα. Πασίγνωστος καὶ συμπαθητικὸς σ' ὄλους τοὺς πανεπιστημιακοὺς κύκλους δὲν ἦταν μόνο ἡ σκιά τοῦ Σκούφου μὰ καὶ τὸ φάντασμα τῆς πανεπιστημιακῆς περιοχῆς, ἀφοῦ, ἐκτὸς ἀπὸ τ' ἄλλα, εἶχε γιὰ κατοικία τὸ βαθὺ ὑπόγειο τοῦ κτιρίου τοῦ Ἐργαστηρίου μας τῆς ὁδοῦ Σίνα. Ἐνα ἄδυτο ποὺ κανεὶς δὲν τόλμησε ποτὲ νὰ τὸ παραβιάσῃ, μέχρι τὴν ἡμέρα τῆς ἀποχώρησής του ἀπὸ τὴν ὑπηρεσία, μερικὰ χρόνια μετὰ τὸ θάνατο τοῦ Σκούφου*.

Ὁ Καθηγητὴς ἐρχόταν στὸ Ἐργαστήριο κατὰ τις 9½ τὸ πρωὶ κι' ἔμενε μαζί μας μέχρι τὴ 1½ τὸ μεσημέρι. Τ' ἀπογεύματα μόνο ὅταν εἶχε κάποια σοβαρὴ ἐργασία, σ' ἐμᾶς ἢ στὸ Πανεπιστήμιο, γιὰ τις συνεδριάσεις τῆς Σχολῆς, τῆς Συγκλήτου ἢ ἄλλα Συμβούλια. Καὶ κατὰ τὸν πρῶτο καιρὸ, ὅταν ἔγινα βοηθὸς του καὶ ἀργότερα ποὺ ἔγινα ἐπιμελητῆς, ἐγὼ φροντίζα γιὰ ὄλες τις ἐπίσημες δημόσιες σχέσεις του. Κι' αὐτὸ ἐπὶ πλέον ἀπὸ τις ἄλλες φροντίδες τοῦ Ἐργαστηρίου. Ὅταν εἶχε ἐμπιστοσύνη καὶ βουλευόταν μ' ἕνα δικό του, τὰ περίμενε ὅλα ἀπ' ἐκεῖνον, ξεχνῶντας πὼς ὑπῆρχαν κι' ἄλλοι ὑπάλληλοι ποὺ δὲν ἦταν λογικὸ νὰ χουζουρεύουν εἰς βάρος του. Ἦξερε ὅμως ν' ἀπευθύνεται σ' αὐτόν, μὲ τόσο εὐγενικὸ καὶ ἐγκάρδιο τρόπο, δείχνοντας πάντα τὴν ἐμπιστοσύνη καὶ τὴν ἀγάπη του, ὥστε νὰ μὴ μπορῆ νὰ τοῦ ἀρνηθῆ τίποτα καὶ νὰ σκοτώνεται ἀδιαμαρτύρητα γιὰ νὰ τὸν ἐξυπηρετήσῃ, παραβλέποντας αὐτὴ τὴν ἄνιση καὶ ἄδικη μεταχείριση.

Ἡ δουλειὰ αὐτὴ τῆς ὑποδοχῆς τῶν ἐπισκεπτῶν του δὲν ἦταν καὶ τόσο εὐκόλη. Ἐπρεπε μόνος σου νὰ διαισθανθῆς ποιὸν θέλει ἐκεῖνη τὴν ἡμέρα νὰ δεχθῆ καὶ ποιὸν ὄχι κι' ἔπρεπε νὰ χειριστῆς κάθε περίπτωση μὲ ἀπόλυτη πρωτοβουλία, χωρὶς νὰ δυσαρεστήσῃ κανένα ἀπὸ τοὺς ἐπισκέπτες του καὶ νὰ τὸν ἐκθέσῃ. Ἀπὸ τοὺς φοιτητῆς ποὺ ἠθελαν νὰ τὸν ἰδοῦν κι' ὄλο κάτι τοῦ ζητοῦσαν μέχρι τοὺς πολὺ ἐπίσημους φίλους καὶ γνωστοὺς.

Ἐκτὸς ἀπὸ τοὺς συναδέλφους του καθηγητῆς τῆς Σχολῆς, ποὺ ὅλοι ἔρχονταν σ' αὐτόν γιὰ διάφορα ζητήματα σὰν μεγαλύτερό τους καὶ στὴν ἱεραρχία καὶ στὰ χρόνια τῆς ἡλικίας, ἦσαν καὶ οἱ πολυάριθμοι φίλοι του, ποὺ μερικοὶ, μὲ τὸν καιρὸ, ἔγιναν καὶ μ' ἐμένα φίλοι. Ἀπὸ τοὺς τακτικώτερους καὶ πιὸ ἐπίσημους αὐτοὺς ἐπισκέπτες του θυμοῦμαι τὴν ὥρα αὐτὴ τὸν Κωστῆ Παλαμᾶ, Γεν. Γραμματέα τότε τοῦ Πανεπιστημίου, πολλοὺς καθηγητᾶς σημαίνοντας τῶν ἄλλων σχολῶν ὅπως ὁ Κ. Λούρος, ὁ Κ. Πολυγένης, ὁ Γ. Οἰκονόμου, ὁ Γ. Ἀγγελόπουλος, ὁ Δ. Πα-

* Ὁ Π. Γεωργᾶς, λιτοδίαιτος καὶ ἀπὸ ἰδιοσυγκρασία οἰκονόμος, συγκέντρωνε ὅλη του τὴ ζωὴ τὰ ἀφθονα περισσεύματα τοῦ μισθοῦ του, γιὰ νὰ περάσῃ καλύτερα γεράματα, καὶ τὰ ἐξασφάλιζε σὲ κρατικὰ χρεώγραφα. Κατὰ τὸν πόλεμο, συνταξιούχος πιά, ἀπομονώθηκε στὴν πατρίδα του τὰ Κύθηρα. Μὲ τὸν πληθωρισμὸ ὅλη αὐτὴ ἡ περιουσία του ἔγινε σκόνη. Εὐτυχῶς εἶχε τὴ σύνταξή του καὶ ἔτσι μπόρεσε νὰ ζήσει τὰ λίγα μετὰ τὸν πόλεμο χρόνια τῆς ζωῆς του. Πέθανε σὲ βαθιὰ γερατειά.

πούλιας, και ἄλλοι σημαίνοντες, ὅπως ὁ Μακεδονομάχος Στρατηγὸς Βάρδας, ὁ Παναγῆς Τσαλδάρης, ὁ Χαρ. Βοζίκης, ὁ Γ. Πάπ, ὁ Φωκίων Νέγρης.

Ἡ ἀνάμιξη καὶ ἡ δράση του στὴν πολιτική. Ἡ ἀνάμιξη τοῦ Σκούφου στὴν πολιτική ἔχει ἀπὸ πολλοὺς σχολιασθῆ σὰν μιὰ ἐκτροπὴ ἀπὸ τὴν κύρια ἀποστολὴ του σὰν ἐπιστήμονα καὶ πρωτεργάτη ἐνὸς ἐνδιαφέροντα μεγάλου κλάδου, ἰδιαίτερης σημασίας γιὰ τὸν τόπο, ποὺ αὐτὸς θεμελίωσε. Ὑποστηρίζεται πὼς δὲν ἐπιτρεπόταν νὰ τὸν παραμελήσῃ, μ' αὐτὴ τὴ δεύτερη ἀπασχόλησή του, κι' ἔτσι νὰ καθυστερήσῃ τὴν ἀνάδειξή του. Ἡ ἀνάμιξή του ὁμως στὴν πολιτική δὲν ὑπῆρξε, ὅπως πιστεύεται, δική του ἐπιθυμία καὶ δική του ἐπιδίωξη. Παρασύρθηκε σ' αὐτὴ ἀπὸ τὶς περιστάσεις.

Ὅπως ὁ ἴδιος μοῦ εἶχε διηγηθῆ, ὕστερα ἀπὸ τὴν ἔντονη συναναστροφή του με τοὺς ὑψηλοὺς κοινωνικοὺς καὶ πνευματικοὺς κύκλους τῶν πρώτων χρόνων τοῦ αἰῶνα, βρέθηκε καὶ μεταξὺ τῶν πολιτικῶν προσώπων, ποὺ συμπαραστάθηκαν στοὺς στρατιωτικοὺς τῆς ἐπαναστάσεως τοῦ 1909. Κατόπιν μεταξὺ ἐκείνων ποὺ ἐπεδίωξαν τὸν ἐρχομὸ ἀπὸ τὴν Κρήτη τοῦ Ἐλευθερίου Βενιζέλου καὶ τὴν ἀνάθεση σ' αὐτὸν τῆς πολιτικῆς ἡγεσίας τοῦ τόπου. Εἶναι γνωστὸ ὅτι πρωτεργάτης τῆς προσκλήσεως τοῦ Βενιζέλου, ἀπὸ τὴν Ἐπανάσταση, μὲ σκοπὸ τὴν ἀνάμιξή του στὴν ἐδῶ πολιτική, ἦταν ὁ Γ. Πάπ, σύμβουλος τὸν πρῶτο καιρὸ τοῦ Βενιζέλου καὶ συγχρόνως στενὸς φίλος τοῦ Σκούφου, μὲ τὸν ὁποῖο ἀπὸ παλιὰ συνδεόταν καὶ συνεργαζόταν. Ἐκεῖνος φαίνεται ἔδωσε τὴν πρώτη ἀφορμὴ γιὰ νὰ τὸν συγκινήσῃ ἢ πολιτικῆ.

Ὁ Βενιζέλος θέλοντας νὰ ἐξυγιάνῃ τὴν ἡγεσία καὶ νὰ τοποθετήσῃ σ' αὐτὴ νέους καὶ ἱκανοὺς ἀνθρώπους, ὅταν γνώρισε τὸν Σκούφο μεταξὺ τῶν νέων ὁπαδῶν του, τὸν πίεσε νὰ βάλῃ ὑποψηφιότητα βουλευτῆ στὶς Κυκλάδες κατὰ τὶς ἐκλογὲς τῆς Ἀναθεωρητικῆς Βουλῆς τοῦ 1910. Κι' ὅταν ὁ Σκούφος τοῦ ἀρνήθηκε, γιὰ τὴν ἀποστολὴ του θεωροῦσε μόνο τὸ Πανεπιστήμιο καὶ δὲν ἐννοοῦσε νὰ χάσῃ τὴν ἐκεῖ θέση του, ὁ Βενιζέλος, ὅπως διηγείτο, τοῦ εἶπε: «Μὴ σᾶς νοιάζῃ, Κύριε Καθηγητά, θὰ κάνουμε ἀμέσως Νόμο, ὥστε νὰ ἐπιτρέπεται νὰ κρατήσετε καὶ τὶς δυὸ θέσεις καὶ τοῦ Βουλευτῆ καὶ τοῦ Καθηγητῆ».

Οἱ ἐκλογὲς ἐγίναν, ὁ Σκούφος, ἂν καὶ φτωχὸς, καταξωδεύτηκε, ἀλλὰ καὶ οἱ πατριῶτες του πανηγυρικὰ τὸν ἐξέλεξαν, ὑπερήφανοι πὼς ἐκεῖνος, μιὰ δόξα τοῦ τόπου τους, θὰ τοὺς ἀντιπροσωπεύσῃ στὴ νέα Βουλὴ. Δὲν μπόρεσε ὁμως ν' ἀναλάβῃ τὰ καθήκοντά του γιὰτὶ περίμενε νὰ ψηφισθῆ προηγουμένως ὁ προσυμφωνημένος Νόμος. Κι' ὅταν σὲ λίγο ρωτήθηκε ἀπὸ κοινὸ φίλο, ὁ Βενιζέλος, γιὰ τὸ θέμα τοῦ Νόμου ποὺ εἶχε ὑποσχεθῆ, ἐκεῖνος, ξεχνῶντας ὅλα, ἀπάντησε: «Πολὺ θὰ θέλαμε νὰ ἔχουμε καὶ τὸν Κύριο Καθηγητῆ στὴ Βουλὴ, μὰ οἱ δυὸ θέσεις εἶναι ἀσυμβίβαστες, ὅπως ξέρεи, μεταξὺ τους. Θὰ πρέπει λοιπὸν νὰ παραιτηθῆ ἀπὸ τὴ θέση τοῦ Πανεπιστημίου».

Ὁ Σκούφος σκεπτόμενος πάντα καὶ μόνο σὰν ἐπιστήμονα καὶ ὑπερήφανος

μόνο γι' αὐτὴ τὴν ἀποστολὴ του, παραιτήθηκε ἀμέσως ἀπὸ τὴ βουλευτικὴ του ἔδρα. Γιὰ τὴν ἀθέτηση ὁμως αὐτὴ—ἂν τὰ γεγονότα ἔχουν ἐξελιχθῆ ἀκριβῶς ὅπως τὰ διηγείτο—δὲν ἐννοοῦσε νὰ συχωρέσῃ τὸ Βενιζέλο. Τὸν χαρακτήριζε σὰν ἀδίστακτο ἄνθρωπο, πὺ χάρι τῆς πολιτικῆς θυσίαζε τὴν ἀξιοπρέπεια καὶ τὴν πίστη στὸ λόγο του καὶ ἔτσι μὲ τὸν καιρὸ—ἴσως καὶ ἀπὸ ἄλλες αἰτίες—ἔγινε φανατικὸς ἀντίπαλός του.

Ἐκτὸς ἀπὸ αὐτὸ τὸ γεγονός, ἴσως καὶ ἄλλα, ἀπὸ καθαρὴ πολιτικὴ πλευρά, νὰ βοηθήσαν γιὰ νὰ μεγαλώσουν οἱ μεταξὺ τους ἀντιθέσεις. Δυὸ ἀπὸ τοὺς πρώτους καὶ στενοὺς πολιτικοὺς φίλους τοῦ Βενιζέλου, ὁ Γ. Πάπ καὶ ὁ σύγγαμβρός του Νικ. Στράτος, ἕνας ἀπὸ τοὺς πρώτους ἱκανοὺς ὑπουργοὺς του, διαφώνησαν γρήγορα καὶ βρέθηκαν μεταξὺ τῶν φανατικῶν πολιτικῶν ἀντιπάλων του. Ὁ Σκουφός ἦταν φίλος καὶ συνδεόταν πολὺ στενὰ καὶ μὲ τοὺς δυὸ τους, εἶναι ἐπομένως πολὺ φυσικὸ νὰ ἐπηρεάστηκε στὴν πολιτικὴ του τοποθέτηση καὶ ἀπὸ τὴ δικὴ τους ἀντίθεση.

Λίγο ἀργότερα ἄρχισε ὁ πρῶτος μεγάλος πόλεμος. Νέα γεγονότα ἐξ αἰτίας του αὐξήσαν τὴν ἀντιπάθειά του. Ἦταν ἡ ἐπαναστατικὴ στάση τοῦ Βενιζέλου κατὰ τοῦ βασιλιᾶ Κωνσταντίνου, πὺ λίγο καιρὸ κατόπιν ὠδήγησε στὸ βαθὺ πολιτικὸ διχασμὸ τῆς Χώρας, ἐξ αἰτίας τῆς ἀντιθετῆς ἐξωτερικῆς πολιτικῆς πὺ ἀκολουθοῦσε ὁ καθ' ἕνα ἀπὸ τοὺς δυὸ αὐτοὺς ἔθνικούς μας ἡγέτες.

Ἄς μὴ προσπαθήσουμε νὰ κρίνουμε τίς ἀντιλήψεις τῆς ἐποχῆς ἐκείνης μὲ τὴ λογικὴ καὶ μὲ τὰ πραγματικὰ συμφέροντα τῆς Πατρίδας. Οἱ Ἕλληνες εἶχαν χωριστῆ τότε σὲ δυὸ παρατάξεις, στοὺς βασιλικούς καὶ τοὺς βενιζελικούς, πὺ ἡ κάθε μιὰ, ἀφωσιωμένη στὸ πρόσωπο τοῦ ἀρχηγοῦ τῆς, τὸν ἀκολουθοῦσε μὲ ἀπίθανο φανατισμὸ χωρὶς νὰ σκέπτεται καὶ νὰ κρίνῃ τίς πράξεις του, πολεμῶντας ἀδίστακτα τὴν ἄλλη. Ἐπρόκειτο πρὸ παντὸς περὶ ἀχαλίνωτης προσωπολατρίας καὶ ὁ βασιλιάς Κωνσταντίνος, μὲ τὴ λεβεντιά του, μὲ τὴν προἰστορία του, μὲ τοὺς θρύλους πὺ τὸν περιέβαλλαν, ἀλλὰ καὶ μὲ τὴ σαγήνη πὺ ἀσκοῦσε σ' ὅσους προσωπικὰ ἔτυχε νὰ τὸν γνωρίσουν, πιστευόταν γιὰ ὅλα καὶ λατρευόταν σὰν θεός. Μιὰ μεγάλη μερίδα τοῦ ἀστικοῦ κόσμου καὶ σχεδὸν ἡ ὅλότητα τῶν λαϊκῶν ἀνθρώπων τῶν ἐπαρχιῶν, τὸν ἀκολουθοῦσαν, τὸν πίστευαν καὶ τὸν λάτρευαν σὰν ὑπνωτισμένοι καὶ δὲν ἦταν καθόλου περίεργο τὸ ὅτι μεταξὺ ὄλων αὐτῶν συγκαταλέγονταν καὶ ἄνθρωποι ἀνώτερης πνευματικότητος σὰν τὸ Σκουφο.

Ὅσοις ἀκολουθοῦσαν τὸν Κωνσταντῖνο, τοὺς θεωροῦσαν ὁπαδοὺς τῶν κεντρικῶν δυνάμεων, Γερμανῶν καὶ Αὐστριακῶν, καὶ τοὺς χαρακτήριζαν γερμανόφιλους. Τοὺς ἄλλους, πὺ ἀκολουθοῦσαν τὸν Βενιζέλο, ὁπαδοὺς τῶν συμμάχων, Ἕγγλων, Γάλλων καὶ Ρώσων. Ὁ πόλεμος ἀκόμη συνεχιζόταν σκληρὸς ἀλλὰ ἰσόπαλος, μεταξὺ τῶν δύο παρατάξεων τῶν μεγάλων. Οἱ σύμμαχοι βρέθηκαν ἀργότερα πολὺ κοντὰ μας, ὕστερα ἀπὸ τὴ δημιουργία τοῦ μακεδονικοῦ μετώπου, καὶ ἔχοντας τεράστια συμφέροντα στὴν περιοχὴ μας ἔπαιρναν σκληρὰ μέτρα ἐναντίον μας. Ὁ Βενιζέλος ἐν τῷ μεταξὺ εἶχε χωρίσει τὴν Ἑλλάδα, δημιουργῶντας μὲ τίς βόρειες

ἐπαρχίες μας, πού τὸν ἀκολούθησαν, χωριστὸ Κράτος καὶ πολεμοῦσε στὸ πλευρὸ τῶν συμμάχων.

Ἐξοφάντισμος τῶν βασιλικῶν ὤξυνθηκε ἀκόμη περισσότερο ὅταν οἱ σύμμαχοι, μὲ ἐξευτελιστικὰ μέσα, ἐπέδωξαν νὰ προσχωρήσῃ στὸν πόλεμο καὶ ἡ ὑπόλοιπη Ἑλλάδα, ἢ οὐδέτερη, τοῦ Κωνσταντίνου, καὶ ἀποβίβασαν ἀγῆματα μὲ πρόθεση νὰ καταλάβουν τὴν Ἀθήνα. Ἡ ἀψυχολόγητη αὐτὴ πολιτικὴ τους ἐκίνησε τὴ γενικὴ ἀγανάκτηση καὶ παράσυρε καὶ τοὺς πιὸ νηφάλιους ἐναντίον τους. Παράδειγμα ὅτι δυὸ ἐκλεκτοὶ ἄνθρωποι, δικοὶ μας, μεταξὺ ὧλων αὐτῶν, ὁ Χόνδρος καὶ ὁ Δάλμας, ὅπως ἔχουμε ἀναφέρει σὲ προηγούμενο κεφάλαιο, κατατάχθηκαν ἐθελοντὲς στρατιῶτες τὶς ἡμέρες ἐκεῖνες γιὰ νὰ ὑπερασπισθοῦν, μαζί μὲ ὅλο τὸν ἄλλο κόσμος, τὴν Ἀθήνα καὶ τὸν Κωνσταντῖνο.

Κατὰ τὸν πολυτάραχο χειμῶνα τοῦ 1916-1917, πού διαδραματιζόνταν αὐτὰ τὰ γεγονότα, ὁ Σκουφός δὲν εἶχε μόνο τὴν ἰδεολογικὴ του τοποθέτηση, σὰν ἕνας ἀπλὸς πολίτης. Βρέθηκε, ἀθέλητά του, κι' ἀναμίχθηκε στὴν πολιτικὴ ἡγεσία τοῦ Τόπου τῆς ἐποχῆς αὐτῆς. Ὁ Κωνσταντῖνος, προσπαθῶντας νὰ εὕρῃ διέξοδο ἀπὸ τὶς συνεχεῖς πιέσεις καὶ τὰ διαβήματα τῶν συμμάχων, ἀλλάζεε διαρκῶς κυβερνήσεις. Τελικὰ, κατὰ τὸ χειμῶνα αὐτό, ἀνάθεσε τὴν πρωθυπουργία στὸ σοφὸ Καθηγητὴ τῆς Ἱστορίας τοῦ Πανεπιστημίου μας Σπύρο Λάμπρο, ἕναν ἀπὸ τοὺς στενοὺς φίλους τοῦ Σκουφού. Κατὰ τὴ χρονιά αὐτὴ εἶχε βρεθῆ κι' ἐκεῖνος Πρύτανις καὶ ἀπὸ ἀρκετοὺς μῆνες προηγουμένως διοικούσε τὸ Πανεπιστήμιο μὲ τὴ γνωστὴ δεξιότητι καὶ δραστηριότητά του.

Τὸ Πανεπιστήμιο, μὲ τοὺς φοιτητὲς του, ἄλλους παλαιοελλαδίτες καὶ ἄλλους ἀπὸ τὶς βόρειες ἐπαρχίες, τοὺς περισσότερους ἀποκλεισμένους στὴν Ἀθήνα λόγῳ τῆς διχοτόμησης τοῦ Κράτους, εἶχε ταχθῆ δυναμικὰ στὸ πλευρὸ τοῦ Κωνσταντίνου, κι' ἔπαιξε σημαντικὸ ρόλο στὴν ὑποστήριξη τοῦ κλυδωνιζόμενου βασιλικοῦ καθεστώτος. Κοντὰ στοὺς φοιτητὲς καὶ ὁ Πρύτανις τους, φαντατικὸς κωνσταντινικὸς, ἦταν φυσικὸ ν' ἀποτελεῖ κι' ἐκεῖνος τὸ ἀντιστῆλι τοῦ «καλοῦ κάγαθοῦ», μὰ ἄπειρου στὴν πολιτικὴ φίλου τοῦ Λάμπρου καὶ τῆς Κυβέρνησής του. Τὸν βοηθοῦσε λοιπὸν καὶ ἐπίσημα, ἀπὸ τὴ σκηνὴ τοῦ δράματος πού παιζόταν, καὶ ἀνεπίσημα ἀπὸ τὰ παρασκήνια του, ἔχοντας μάλιστα, ὅπως διηγείτο, γιὰ σύνδεσμο μεταξὺ τῶν δυὸ τους τὴ νεαρὴ κόρη τοῦ Λάμπρου, τὴ Λίνα, τὴν μετέπειτα κυρία Παναγῆ Τσαλδάρη, πού μὲ τὴ μεγάλη της μόρφωση καὶ τὴν ἰκανότητά της ἐκτελοῦσε τότε χρέη προσωπικοῦ γραμματέα τοῦ Πρωθυπουργοῦ.

Ἐξοφάντισμος, λαϊκὸς πάντα τοὺς τρόπους καὶ καταδεχτικὸς, ἤξερε νὰ σαγηνεύῃ καὶ νὰ ἐνθουσιάζῃ τοὺς φοιτητὲς του. Στὴ δύσκολη αὐτὴ ἐποχῇ, σὰν Πρύτανις τους, βρέθηκε ἀκόμη περισσότερο κοντὰ τους. Μὲ τὸ διχασμὸ τοῦ Κράτους πολλοὶ εἶχαν ἀποκλεισθῆ στὴν Ἀθήνα χωρὶς κανένα ὄρο. Ὁ Σκουφός δὲν τοὺς ἔβλεπε μόνο ἀπὸ τὸ ὕψος τοῦ πρυτανικοῦ γραφείου καὶ δὲν τοὺς φρόντισε μόνο μὲ τὶς συνηθισμένους μεθόδους τῆς ὑπηρεσιακῆς γραφειοκρατίας. Βρῆκε τὸν τρόπο νὰ τοὺς στεγάσῃ, νὰ τοὺς χρηματοδοτήσῃ, νὰ τοὺς θρέψῃ. Ὁργάνωσε γι' αὐτοὺς ὁ-

μαδικό συσσίτιο—ένα απ' τὰ πρῶτα πού ἔγιναν στὴν Ἀθήνα—μέσα στὸ ἴδιο τὸ κεντρικὸ κτίριο τοῦ Πανεπιστημίου. Γιατὶ οἱ σύμμαχοι, ἐκτὸς τῶν ἄλλων, ἔχαν ἀποκλείσει τὴ βασιλικὴ Ἑλλάδα κατὰ τὸν χειμῶνα αὐτὸ καὶ ἡ πείνα θέριζε.

Κάθε μεσημέρι κατέβαινε στὴν πρόχειρη τραπεζαρία, δοκίμαζε τὴ φασουλάδα, γιὰ νὰ ἰδῆ ἂν εἶχε μαγειρευτὴ καλά, καὶ κατόπιν τὴν μοίραζε ὁ ἴδιος μὲ τὴ μεγάλη κουτάλα στοὺς φοιτητὲς του. Πρὶν ν' ἀρχίσῃ ὅμως τὸ γεῦμα προηγεῖτο μιὰ μικρὴ τελετὴ. Ἔπρεπε νὰ τραγουδήσουν ὅλοι τὸ θούριο τοῦ Κωνσταντίνου, τοῦ «ἀητοῦ τὸ γυιό», μ' ἐκεῖνον ἐπὶ κεφαλῆς. Τραγουδώντας κι' αὐτός, ἔπαιζε συγχρόνως τὸ ρόλο τοῦ μαέστρου μὲ τὴ βοήθεια τῆς ρυθμικὰ κραδαινόμενης κουτάλας του.

Κατὰ τὴν Ἑθνικὴ μας Ἑορτὴ τῆς 25ης Μαρτίου 1917, δυὸ μῆνες περίπου πρὶν οἱ σύμμαχοι διώξουν τὸν Κωνσταντῖνο απ' τὴν Ἑλλάδα, τὸν δεξιώθηκε ὁ Σκουφός στὸ Πανεπιστήμιο σὲ μιὰ ἱστορικὴ τελετὴ. Τὸν κάλεσε γιὰ τὰ ἀποκαλυπτήρια τῆς προτομῆς του, πού μὲ δική του πρωτοβουλία εἶχε στηθῆ στὴ μεγάλη αἴθουσα τῶν τελετῶν. Λόγοι συγκινητικοί, γεμάτοι ἐνθουσιασμό καὶ πίστη ἀντάλλαξαν ἐκείνη τὴν ἡμέρα, ἐνῶ οἱ φοιτητὲς καὶ τὸ ἔξω τοῦ Πανεπιστημίου πλῆθος τοῦ κόσμου κυριολεκτικὰ παραληροῦσε ἀπὸ ἐπευφημίες. Ὁ Κωνσταντῖνος, συγκινημένος καὶ δακρυσμένος, εὐχαρίστησε τὸν Πρύτανη Σκουφὸ καρφώνοντας ἰδιόχειρα στὸ στήθος του τὸ παράσημο τοῦ Ταξιάρχου τοῦ Σωτῆρος*. Τὴν ἡμέρα αὐτὴ τὴν ξαναθυμόταν συχνά, στὰ κατοπιναῖα χρόνια, καὶ τὴν θεωροῦσε σὰν τὴν λαμπρότερη τῆς ζωῆς του.

Ἀλλὰ σὲ λίγο καιρὸ ὄλα μὲ μιᾶς σκοτείνιασαν. Ὁ Κωνσταντῖνος ἐξωρίστηκε στὴν Ἑλβετία, ἡ προτομὴ του κρύφτηκε γρήγορα, κι' ἔμεινε ἄρκετὰ χρόνια στὰ ὑπόγεια τοῦ Πανεπιστημίου, ὁ Βενιζέλος ἐνοποίησε τὸ Κράτος καὶ γύρισε θριαμ-

* Κατὰ τὸν ἱστορικὸ αὐτὸ ἑορτασμό ὁ βασιλεὺς Κωνσταντῖνος ἔφθασε στὸ Πανεπιστήμιο μετὰ τὴ δοξολογία στὴ Μητρόπολη, στίς 11.30 τὸ πρωί. Τὸν συνόδευαν, ἐκτὸς ἀπὸ τὴ βασίλισσα Σοφία, ὁ διάδοχος Γεώργιος, ἡ πριγκίπισσα Ἑλένη καὶ οἱ πρίγκηπες Νικόλαος, Ἀνδρέας καὶ Ἀλέξανδρος. Τὸ Ὑπουργικὸ Συμβούλιο μὲ ἐπὶ κεφαλῆς τὸν Καθηγητὴ Σπύρο Λάμπρο εἶχε προηγηθῆ. Τοὺς ὑποδέχτηκαν στὴν εἴσοδο, τὸν βασιλεῖα καὶ τὴ βασιλικὴ οἰκογένεια, ὁ Πρωθυπουργὸς καὶ ὁ Πρύτανης τοῦ Πανεπιστημίου Θ. Σκουφός. Στὴν αἴθουσα ἦταν συγκεντρωμένη ὅλη ἡ ἡγεσία τοῦ τόπου. Οἱ κοσμητόρες τοῦ Πανεπιστημίου, Βασιλείου τῆς Νομικῆς, Γερούλανος τῆς Ἱατρικῆς, Μεσολωφᾶς τῆς Θεολογικῆς, Ρεμοῦνδος τῆς Φυσικομαθηματικῆς καὶ Μένανδρος τῆς Φιλοσοφικῆς. Ἐπίσης οἱ πρῶην πρωθυπουργοὶ Δ. Γούναρης, Δ. Ράλλης, Στεφ. Σκουλούδης καὶ Ν. Καλογερόπουλος, οἱ καθηγηταὶ τοῦ Πανεπιστημίου, ὁ πνευματικὸς κόσμος καὶ οἱ φοιτηταί. Τὸν πανηγυρικὸ λόγὸ ἐξεφώνησε ὁ Πρύτανης, μέσα σὲ γενικὴ συγκίνηση, συνεχῶς διακοπτόμενος ἀπὸ τὶς ἐπευφημίες. Μεταξὺ τῶν ἄλλων εἶπε: «Τῆς μορφῆς ταύτης τὴν εἰκόνα τὸ Ἑθνικὸν Πανεπιστήμιον, κεκρωμένος ἀντιπρόσωπος τῆς ἔθνικης ψυχῆς, ἔγνω διὰ τῶν χειρῶν τοῦ καλλιτέχονος νὰ λαξεύσῃ ἐπὶ τῆς ἀσπίλου λευκότητος τοῦ παρίου μαρμάρου καὶ σεμνὴν κατὰ τὴν ἐπισημον ταύτην ἡμέραν νὰ ἀνακαλύψῃ». Καὶ τὴν ἀπεκάλυψε σύρας τὴν κυανόλευκο. Εἰς τὸ τέλος τῆς τελετῆς αὐτῆς ὁ Πρωθυπουργὸς ἐγνώρισε τὴν ἀπόφαση τῆς Κυβερνήσεως διὰ τὸν προσεχῆ ἑορτασμό τῆς ἑκατονταετηριδος τῆς παλληγγενεσίας τοῦ ἔθνους (25ης Μαρτίου 1821) κι' ἐδιάβασε τὸ σχετικὸ Διάταγμα. (Βλέπε Ἱστορία Ἑλλάδος Σπ. Μαρκεζίνη, τόμος 4, σελ. 166).

’Από τὴ φοιτητικὴ ἐκδρομὴ, τέλος Μαΐου 1932, στὴν Ἐπίδαυρο. Τὴν ὥρα τοῦ γεύματος ποὺ μᾶς τὸ πρόσφερε, ὅπως πάντα, ὁ Σκοῦφος. Δεξιὰ του ὁ Ν. Κρητικὸς, Καθηγητὴς τῆς Σεισμολογίας. Στὸ ἄκρο, πρὸς τὰ ἀριστερά του, ἡ κόρη του Οὐρανία, σήμερα Κυρία Κ. Ζαχαρή. Πίσω τους Ἰ. Κανδήλης καὶ Εὐάγγ. Τσιλιγγίρης, ὁ ἐμπειροτέχνης παρασκευαστὴς του.

Κατὰ τὴ φοιτητικὴ ἐκδρομὴ στὴ Χαϊρώνεια, τὴν ἀνοιξὴ τοῦ 1933, ὁ Σκοῦφος μαζὶ μὲ ὅλους τοὺς φοιτητὲς του. (Φωτογραφία Ἰ. Κανδήλη).

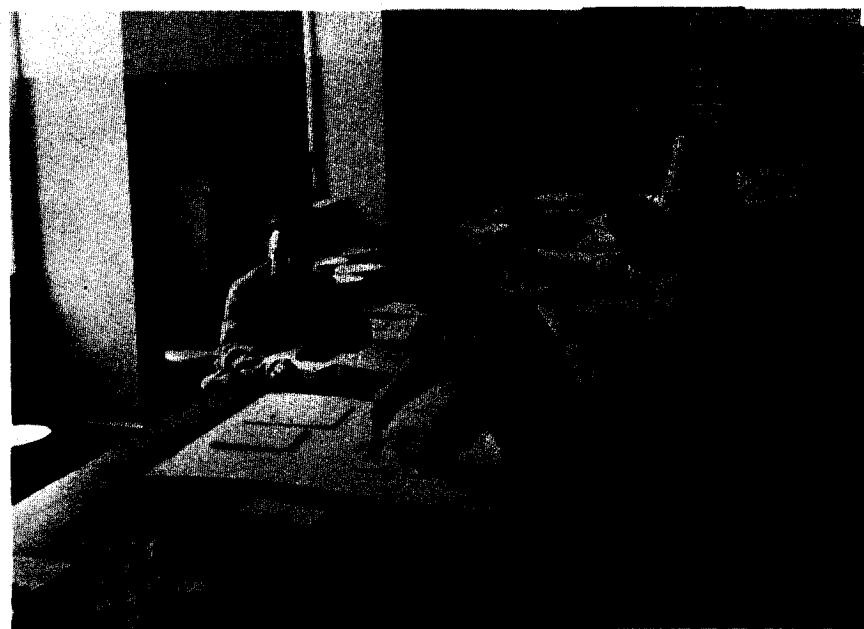
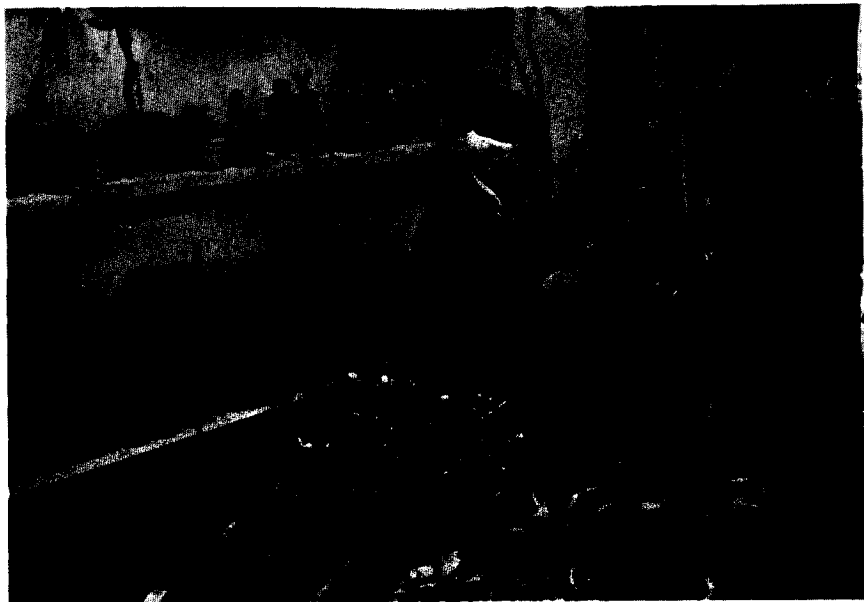
Άπο τή φοιτητική έκδρομή στήν "Υδρα κατά τήν άνοιξη τοϋ 1933. Στο μέσον ό Σκουφος με τόν Ήγούμενο και τούς Καλογέρους τοϋ εκεί Μοναστηριοϋ. (Φωτογραφία Ι. Κανδήλη).

Κατά τή φοιτητική έκδρομή στο Φράγμα τοϋ Μαραθώνος ό Καθηγητής Σκουφος σε φιλική συναναστροφή με τούς φοιτητές τοϋ. Μάιος 1935. (Φωτογραφία Ι. Κανδήλη).

Κατά τη φοιτητική έκδρομή στο Φράγμα του Μαραθῶνος. Ένα μικρό γλεντάκι μετά τὸ γεῦμα. Μάιος 1935. (Φωτογραφία Ι. Κανδήλη).

Ὁ Καθηγητὴς Θ. Σκουφὸς μὲ τὸν ἀγαπημένο του Μπλάκ στὴ Βουλιαγμένη. Ἀπὸ τὴν ἐκεῖ φοιτητικὴ ἐκδρομὴ κατὰ τὴν ἀνοιξὴ τοῦ 1933. (Φωτογραφία Ι. Κανδήλη).

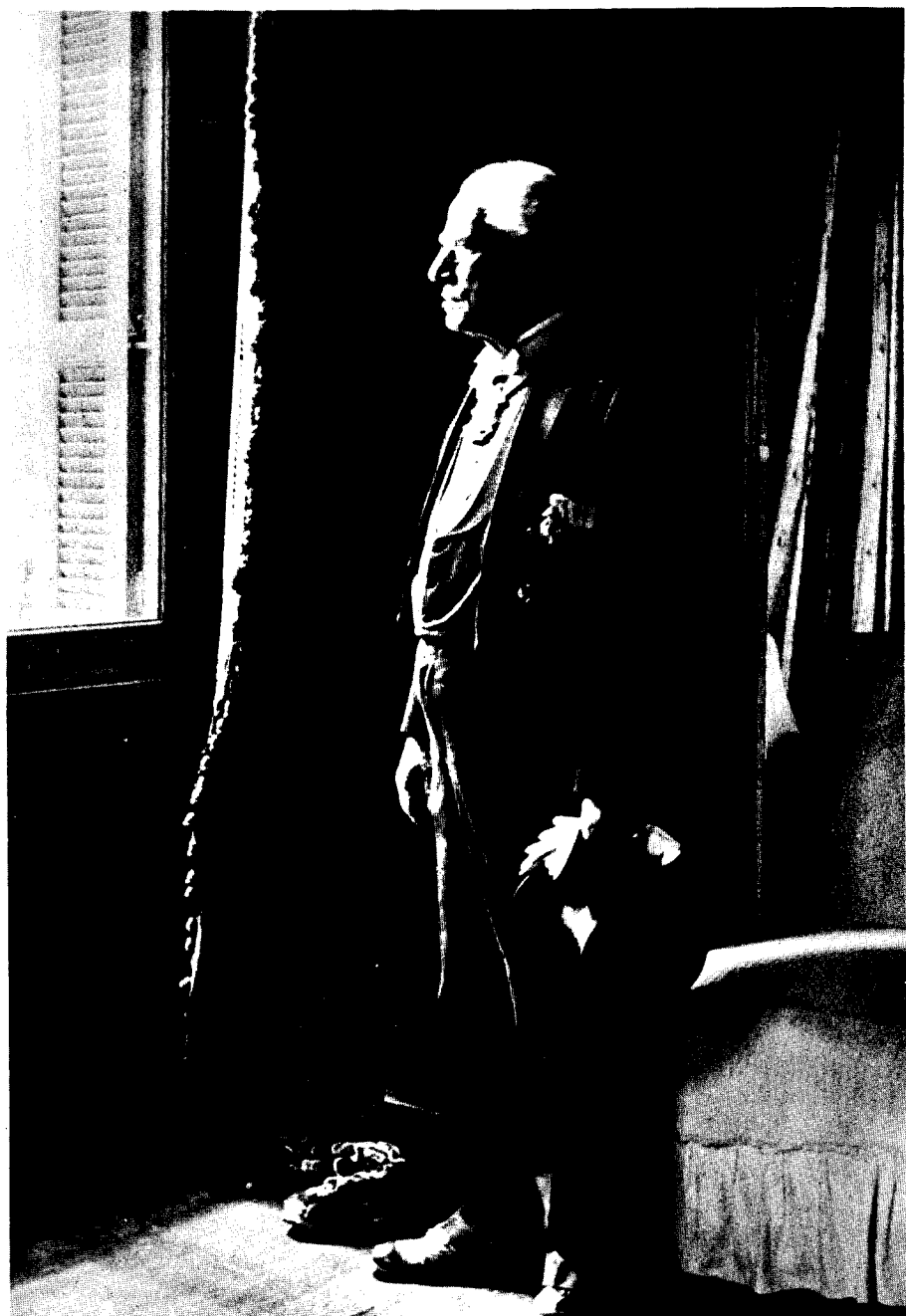

Ὁ καθηγητὴς Θ. Σκοῦφος στὴ σέρα τῆς ταρατῆς τοῦ σπιτιοῦ του, ἀπασχολημένος μὲ τὰ ἀγαπημένα του φυτὰ, τὰ κακτοειδῆ. (Φωτογραφία Ι. Κανδήλη τοῦ 1935).

Ἡ αἴθουσα τῶν ἀσκήσεων τοῦ Γεωλογικοῦ - Παλαιοντολογικοῦ χρησιμοποιεῖται καὶ γιὰ τὴ διεκπεραίωση τοῦ φιλοξενούμενου περιοδικοῦ «Χημικὰ Χρονικὰ», ποὺ γίνεταί με τὴ δική μας ἐθελοντικὴ ἐργασία. Ἀπὸ ἀριστερὰ : Ι. Ζαγανιάρης, Πρόεδρος τῆς Ἐπιτροπῆς του, Ι Κανδήλης, Γεν. Γραμματεὺς τῆς, Ι. Μπαρδάης ἐθελοντὴς συνάδελφος καὶ Ν. Καρνῆς μέλος τοῦ Δ.Σ. τῆς Ε.Ε.Χ. (Φωτογραφία Ι. Κανδήλη κατὰ τὸ θέρος τοῦ 1936).

Σε ώρα ρεμβασμοῦ, μέσα σ'ὸ πλοῖο, πηγαίνοντας στὴν Κόρινθο. Φοιτητικὴ ἐκδρομὴ γιὰ τὴ μελέτη τῆς Διώρυγος κατὰ τὸν Ἰούνιο 1935. (Φωτογραφία Ι. Κανδῆλη).

Ἡ τελευταία φωτογραφία τοῦ Καθηγητῆ Θ. Σκούφου παρμένη στὸ σπίτι του τὸν Μάρτιο 1938 γιὰ τὴν ὁποία ντύθηκε εἰδικὰ μὲ ἐπίσημα ροῦχα καὶ φόρεσε τὰ παράσημά του. (Φωτογραφία I. Κανδήλη).

Π. Ε. ΤΣΑΛΔΑΡΗΣ

Ἐπαναρχοβαίνε δια' ἐξίς
 φορέει καὶ παραίτησι μου
 δια' καὶ φοιτητικῆ ἵνα μ
 καὶ ἐξέταξι ὄση
 δι' ἔχει ἀνεργισθῆ ἐν τῇ
 κεντρικῇ σελ. Κατ' αὐτὰς
 δια' ἐξέταξι ἐ' ὄση γ' οὐ
 σερκαγιὲ καὶ ἐν' ἐξέταξι
 ὄση. Φιλικῆς ἀπὸ

Ἡ ἀπασχόληση γιὰ τὴν κρίση τῶν ὑποψηφίων καθηγητῶν δὲν ἄφησε καιρὸ γιὰ τὸ τακτικὸ ταξίδι στὴν Τρίπολη κατὰ τὸ καλοκαίρι τοῦ 1935. Ὁ Καθηγητὴς παραθέρισε ἀναγκαστικὰ στὴν Κηφισιά στὴ βίλα Καλογεροπούλου, στὴν ὁδὸ Δεληγιάννη, ἀπολαμβάνοντας τὸν δροσερὸ μεγάλο κήπο της. (Φωτογραφία Ι. Κανδήλη).

Τὸ ἱστορικὸ παρακλητικὸ μπιλλιέττο τοῦ Π. Τσαλδάρη, πρὸς τὸ φίλο του Θ. Σκοῦφο, γιὰ τὸν προστατευόμενὸ του φοιτητὴ. (Ἀπὸ τὸ ἀρχεῖο Ι. Κανδήλη).

RECORDED & INDEXED
SERIALIZED & FILED
MAY 20 1964
FBI - MEMPHIS
MEMPHIS OFFICE

Page 2 of 2

Mr. [Name]

Very truly yours,
[Handwritten signature]

[Faded handwritten text on the left page]

[Faded handwritten text on the right page]

'Η πρὸς ἐμένα ἐπιστολή του. Τὸ τελευταῖο αὐτόγραφο τοῦ Σκούφου. Εἶναι γραμμένη τὸ ἀπόγευμα τῆς παραμονῆς τοῦ θανάτου του καὶ ἔφρασε στὰ χέρια μου μετὰ τὴν κηδεῖα του. Δίνει τὶς τελευταῖες ὁδηγίες του γιὰ τὰ θέματα τοῦ Ἐργαστηρίου καὶ γιὰ τὴν παρουσίαση τῆς μελέτης τῆς βοηθοῦ του Μαρίας Σακελλαρίου.

βευτικά στην Ἀθήνα, ἀναλαμβάνοντας, μὲ τὴν ἐπιβολὴ τῶν συμμάχων, τὴν Πρωθυπουργία, κι' ὁ Σκοῦφος ἀπολύθηκε καὶ ἀπὸ Πρύτανις καὶ ἀπὸ Καθηγητῆς.

Τρία χρόνια πέρασαν δύσκολα γι' αὐτόν. Γιὰ ν' ἀποφύγῃ τὴν φυλάκιση ἢ τὴν ἐξορία, αὐτοπεριορίστηκε στὸ σπίτι του. Δὲν ξαναβγήκε σχεδὸν τρία χρόνια ἔξω ἀπ' αὐτὸ οὔτε ὄλο αὐτὸ τὸ διάστημα δεχόταν ἐπισκέπτες. Ἀντιμετώπισε μεγάλες δυσκολίες, κατὰ τὰ χρόνια αὐτά, χωρὶς μισθὸ καὶ εἰσοδήματα, γιὰ νὰ θρέψῃ τὴν πολυμελῆ οἰκογένειά του καὶ δυστύχησε. Δὲν ἔχασε ὅμως τὴν πεποίθησή του γιὰ τὴν ἀποκατάσταση—ὅπως ἐκεῖνος πίστευε—τοῦ δικαίου. Παρ' ὅτι τὰ χρόνια περνοῦσαν καὶ παρ' ὅτι ἔβλεπε πὼς ἡ πολιτικὴ τῆς δικῆς του παράταξης εἶχε ἀποτύχει, δὲν δεχόταν πὼς ὁ Κωνσταντῖνος του δὲν θὰ δικαιωνόταν καὶ δὲν θὰ ξαναγύριζε στὴν Ἑλλάδα του, γιὰ νὰ ζῆσῃ μεταξὺ τῶν πολυαρίθμων ὁπαδῶν του, πού τόσο τὸν εἶχαν λατρέψει. Τὸν περίμενε μὲ ἀνυπομονησία καὶ γιὰ ἓνα προσωπικὸ ἀκόμα λόγο. Τοῦ εἶχε ὑποσχεθῆ, κατὰ τὴν τελευταία συνάντησή τους, πὼς θὰ γίνονταν κουμπάρος του βαφτίζοντας τὸ πέμπτο παιδί του, πὸ σὲ λίγο ἀναμενόταν ἢ γέννησή του*.

Ὑστερα ἀπ' αὐτὴ τὴν προσωπικὴ περιπέτεια, φυσικὸ ἦταν ἡ πολιτικὴ νὰ τὸν παρασύρῃ καὶ νὰ τὸν ἀγκαλιάσῃ ὀριστικά. Ἀποτέλεσε μιὰ διέξοδο. Ἡ γνωστὴ μαχητικὴ καὶ δραστηριότητά του, τὸ ἐνδιαφέρον του γιὰ τὰ πολιτικὰ πράγματα τοῦ τόπου, τὰ ὁποῖα, κατὰ τὶς ἀντιλήψεις του, ἔπρεπε νὰ μποῦν σ' ἓνα καινούργιο, καλύτερο δρόμο, τὸν ἔσπρωξαν στὴν ἀπόφαση ν' ἀναμιχθῆ στὴν πολιτικὴ ἀναλαμβάνοντας ἓνα οὐσιαστικώτερο ρόλο.

Μόλις τὰ περιοριστικὰ μέτρα τῆς Κυβερνήσεως Βενιζέλου, κατὰ τὶς ἀρχὲς τοῦ 1920, χαλαρώθηκαν καὶ ἀπόκτησε κι' αὐτὸς κάποια ἐλευθερία κινήσεως, ρίχτηκε στὸν ἀγῶνα. Οἱ ἐκλογὲς ἔχουν ἀποφασιστῆ καὶ θὰ γίνουν σὲ σύντομο

* Ὁ Σκοῦφος περίμενε μὲ βεβαιότητα τὴν πραγματοποίησιν τῆς βασιλικῆς αὐτῆς ὑπόσχεσης. Ὅτι ὁ Κωνσταντῖνος σύντομα θὰ ξαναγύριζε δὲν εἶχε καμμιά ἀμφιβολία. Καὶ πραγματικὰ δὲν πέρασε πολὺς καιρὸς. Ὁ Κωνσταντῖνος γύρισε θριαμβευτικὰ τὸν Δεκέμβριον 1920, ἀλλὰ ἡ τελετὴ τῆς βάπτισης θὰ ἔπρεπε γιὰ λίγο νὰ περιμένῃ. Στὴν ἀρχὴ τὸ πένθος του γιὰ τὸ θάνατο τοῦ γιοῦ του, τοῦ Ἀλέξανδρου, κατόπιν ἡ παραμονὴ του στὴ Μικρὰ Ἀσία, ὕστερα ἡ κλονισμένη ὑγεία του πὸ τὸν ὑποχρέωνε σὲ συνεχὴ ἀνάπαυση, ἀκόμα τὰ πολεμικὰ καὶ πολιτικὰ γεγονότα, δημιουργοῦσαν διαρκῶς ἀναβολές. Καὶ ξαφνικὰ ὁ Κωνσταντῖνος ἔφυγε καὶ σὲ λίγο πέθανε. Τὴν ὑπόσχεση θὰ ἔπρεπε τώρα νὰ τὴν ἐκτελέσῃ ὁ γιὸς του, βασιλιάς Γεώργιος. Διότι γιὰ τὸν Σκοῦφο τὸ συμβόλαιον δὲν ἦταν δυνατὸν ν' ἀθετηθῆ καὶ δεχόταν νὰ περιμένῃ. Πρὶν ὅμως νὰ ἐπικρατηθῆ κάποια ἡσυχία ἀπὸ τὰ μεγάλα γεγονότα τῆς ἐποχῆς αὐτῆς, ὥστε νὰ μπορῆ νὰ συζητηθῆ ἐνα τέτοιο θέμα, ἐξωρίστηκε κι' ἐκεῖνος. Πρόβλημα τότε δημιουργήθηκε. Ἐπρεπε καὶ πάλι νὰ περιμένῃ ἀφοῦ δὲν συζητιόταν πὼς ἡ βασιλεία θ' ἀποκατασταθῆ καὶ ὁ Γεώργιος θὰ ξαναγυρίσῃ. Καὶ τὰ χρόνια περνοῦσαν, μὰ ἡ ἀκλόνητη πίστη του, αὐτῆ ἢ τυφλῆ ἀφοσίωσις του στὰ δικά του ἰδανικὰ πὸ ὠδήγησε καὶ χάραξε ὀλόκληρη τὴ ζωὴ του, τελικὰ ἐνίκησε. Δικαιώθηκε ἡ ἐπιμονὴ καὶ ἡ ὑπομονὴ του. Μὲ ἀντιπρόσωπο τὸ Γεώργιον Β', ὅταν ξαναγύρισε, πραγματοποιήθηκε ἡ παλιά ὑπόσχεσις κι' ἱκανοποιήθηκε ὁ πόθος του νὰ γίνῃ κουμπάρος μὲ τὸν μεγάλο βασιλιὰ Κωνσταντῖνο, πὸ τόσο φανατικὰ ἐλάτρευε, τὸν ἀπὸ χρόνια νεκρό. Γι' αὐτόν, ἡ λυπηρὴ πραγματικότητα τοῦ θανάτου παραμερίζονταν, ἀφοῦ γιὰ ἑκείνον ζοῦσε ἀθάνατος μέσα στὴν καρδιά του.

χρόνο. Ἡ κατὰ τοῦ Βενιζέλου ἀντιπολίτευση πού διεκδικεῖ ἀπὸ ἐκεῖνον τὴν ἐξουσία ἔχει ἀνάγκη ὀργανώσεως κι' αὐτὴ πρέπει νὰ προέλθῃ καὶ νὰ στηριχθῆ στὶς λαϊκὲς μάζες. Ὁ Σκουφός, ὁ παλαιοντολόγος, πού ἐπάγγελμά του εἶναι τὸ δασκαλίκι, ἀναλαμβάνει γενικὸς Πρόεδρος μιᾶς πανελληνίας μαχητικῆς πολιτικῆς ὀργάνωσης, τῶν «Λαϊκῶν Πολιτικῶν Συλλόγων». Εἶναι οὐσιαστικὰ ἡ διάδοχος τῆς παλαιότερης, τοῦ λεγόμενου «Συνδέσμου τῶν Ἐπιστράτων», πού τὸν ἀποτελοῦσαν οἱ πιστότεροι ὀπαδοὶ καὶ οἱ συστρατιῶτες τοῦ Κωνσταντίνου. Ἀναδειχεται τώρα ἕνας ἰκανώτατος ὀργανωτὴς καὶ ἕνας σκληρὸς μαχητὴς καὶ συνεργαζόμενος μὲ τὰ πολυάριθμα μέλη τῶν συλλόγων του, κατευθύνει μὲ δεξιότητι τὸν προσεχῆ ἐκλογικὸ ἀγῶνα. Στηρίζει καὶ καθοδηγεῖ τὴ Ἰβμελὴ Ἐπιτροπὴ τῆς Ἠνωμένης Ἀντιπολιτεύσεως, πού τὴν ἀπαρτίζουν ὁ Γούναρης, ὁ Στράτος, ὁ Ράλλης καὶ οἱ ἄλλοι παλαιοὶ πολιτικοί, ὅλοι ἐκεῖνοι πού ἔχουν σκληρὰ καταδιωθθῆ ἀπὸ τὸν Βενιζέλο καὶ τώρα ἀγωνίζονται μὲ φανατισμὸ νὰ τὸν ἐξαφανίσουν.

Σὲ λίγο ἡ προεδρία αὐτῆ τοῦ Σκουφοῦ, στοὺς πολιτικοὺς συλλόγους, γίνεται ἀφορμὴ γιὰ κείνον νέων περιπετειῶν. Ἡ ἀπόπειρα δολοφονίας κατὰ τοῦ Βενιζέλου στὸ Παρίσι, μετὰ τὴν ὑπογραφή τῆς συνθήκης τῶν Σεβρῶν, τὸ καλοκαίρι τοῦ 1920, προκαλεῖ στὴν Ἀθῆνα ταραχὰς καὶ νέες διώξεις. Ὁ Σκουφός συλλαμβάνεται καὶ φυλακίζεται σὲ αὐστηρὴ ἀπομόνωση γιὰ ἕνα μεγάλο διάστημα. Τὸν βαρύνει ἡ κατηγορία ὅτι ἦταν μετὰ τῶν ἐμπνευστῶν τῆς δολοφονίας. Αὐτὴ ὅμως ἡ πραγματικὰ ἄδικη καὶ ἀπάνθρωπη πράξις δὲν εἶναι οὔτε τῶν ἀρχῶν του οὔτε τοῦ χαρακτήρα του. Τίποτα δὲν ἀποδεικνύεται ἐναντίον του. Ἀποφυλακίζεται χωρὶς νὰ εἰσαχθῆ σὲ δίκη καὶ ξαναρχίζει μὲ τὸ ἴδιο πείσμα τὸν προεκλογικὸ ἀγῶνα. Γιὰ τὴν ἐκλογικὴ νίκη τῆς ἀντιπολιτεύσεως, τῆς 1ης Νοεμβρίου 1920, πού ἐπακολούθει, θεωρεῖται καὶ εἶναι πραγματικὰ ἕνας ἀπὸ τοὺς κυριώτερους συντελεστῆς.

Ὁ Βενιζέλος ἐγκαταλείπει τὴν Ἑλλάδα. Ὁ Σκουφός γιὰ δευτέρη φορὰ ἔχει ἐκλεγθῆ τώρα βουλευτὴς Κυκλάδων. Ἡ ἀπόλυσή του ἀπὸ τὸ Πανεπιστήμιον ἀκυρώνεται καὶ ὕστερα ἀπὸ εἰδικὸ Νόμο πού ψηφίζεται βιαστικὰ ἔχει τὸ δικαίωμα νὰ κατέχῃ καὶ τίς δυὸ θέσεις. Μὲ τοὺς Συλλόγους του ὀργανώνει ἀμέσως κατόπιν τὸ δημοψήφισμα τῆς ἐπιστροφῆς τοῦ βασιλιᾶ τοῦ Κωνσταντίνου καὶ στὶς 6 Δεκεμβρίου 1920 αὐτὸς εἶναι ὁ πρῶτος πού τὸν ὑποδέχεται καὶ τὸν προσφωνεῖ ὄταν πρωτοπατάῃ τὸ ἔδαφος τῆς Ἀθήνας*, κατεβαίνοντας ἀπὸ τὸ θριαμβευτικὸ τραῖνο τοῦ ἐρχομοῦ, στὴν πλατεία Λαυρίου. Ὁ Σκουφός ὕστερα ἀπὸ μακροὺς καὶ σκληροὺς ἀγῶνες ἔχει ἱκανοποιήσει ὅλους τοὺς πόθους του καὶ εἶναι ἕνας ἀπὸ τοὺς εὐτυχέστερους ἀνθρώπους τοῦ κόσμου.

* Ἡ σκηνὴ αὐτὴ ἔχει περιωθθῆ στὴν κινηματογραφικὴ ταινία τῆς ὑποδοχῆς τοῦ Κωνσταντίνου. Κατὰ τὴ σύντομη αὐτὴ προσφώνησις ὁ Βασιλιάς προστατεύεται, ἀπὸ τὸ ἐξαλλο ἀπὸ ἐνθουσιασμὸ πλῆθος, πού θέλει νὰ τὸν σηκώσῃ στὰ χέρια, ἀπὸ ἕνα κύκλο ἐμπιστῶν τοῦ Σκουφοῦ ἀνθρώπων, κρατημένων χέρι-χέρι, πού τὸν σχηματίζουν μαθητῆς του καὶ ἄλλοι. Μεταξὺ αὐτῶν, ἀπὸ τοὺς δικούς μας, διακρίνονται ὁ Δημ. Δάλμας καὶ ὁ ἀνεψιὸς του, μετέπειτα καθηγητῆς, Χαρίλ. Χατζησαράντος.

Γεμάτος ένθουσιασμό και δραστηριότητα άφιερώνεται τώρα στα πολλαπλά καθήκοντά του. Για τὰ μαθήματά του, τὰ όποία άρχίζει άμέσως, και για τὰ διοικητικά θέματα του Πανεπιστημίου, τὰ όποία φροντίζει με ιδιαίτερο ένδιαφέρον. Άκόμα για τὸ Πολυτεχνείο, του όποιου είναι επίσης καθηγητής και σὲ λίγο εκλέγεται και διευθυντής του. Για τὰ προβλήματα τῆς έκλογικῆς του περιφέρειας, τὰ όποια, σάν βουλευτής της, επιδιώκει νὰ τακτοποιήση. Άναμιγνύεται επίσης και στην ένγκαινιαζόμενη γενικότερη πολιτική του Κράτους βοηθώντας, σάν σύμβουλος και ρυθμιστής, τὴ νέα Κυβέρνηση.

Ό Σκούφος στὴ Βουλὴ, στὴν Έθνοσυνέλευση όπως έχει όνομαστή, κράτησε ανεξάρτητη θέση. Συνεργαζόταν με τὴν Κυβέρνηση Γούναρη, χωρίς όμως και νὰ γίνῃ μέλος του λαϊκοῦ κόμματος. Έβλεπε τὸ άδιέξοδο στὸ όποιο ώδηγεῖτο ἡ Έλλάς, με τὴ συνέχιση τῆς μικρασιατικῆς έκστρατείας και συμμεριζόταν τὶς άνησυχίες του Ι. Μεταξά και άλλων πολιτικῶν και στρατιωτικῶν, για τὸς μεγάλους κινδύνους που τὴν άπειλοῦσαν. Τὶς πρώτες χαρούμενες ἡμέρες τῆς έκλογικῆς νίκης τὶς έχει διαδεχθῆ άνησυχία και άπογοήτευση. Μὴ μπορώντας όμως, μόνος αὐτός, νὰ χαράξῃ κάποια καλύτερη πορεία, είναι ύποχρεωμένος νὰ ακολουθῆ τὶς μετανοεμβριανές κυβερνήσεις, στὶς άγωνιώδεις προσπάθειές τους και παρὰ τὴν ανεξάρτητη πολιτική του τοποθέτηση, σάν φίλος και παλιός συνεργάτης τῶν ανθρώπων τους, νὰ τὸς δίνῃ στὴ Βουλὴ μιὰ ψήφο άνοχῆς. Χαρακτηριστικό είναι ότι, όταν τὰ πράγματα του πολέμου άρχισαν πολὺ νὰ δυσκολεύουν και ἡ Κυβέρνηση Γούναρη κινδύνευε νὰ πέσῃ για τὴν έλλειψη μιᾶς ψήφου, δλόκληρη νύχτα έψαχναν νὰ βροῦν στὴν Άθήνα τὸ Σκούφο, ώστε νὰ πάῃ στὴ Βουλὴ και νὰ δώσῃ τὴ σωτήρια αὐτὴ ψήφο του. Και φυσικά έσπευσε και τὴν έδωσε. Τὴν άλλη μέρα ὁ Άννινος έγραψε για 'κεινον τὸ γνωστὸ ιστορικό και τόσο παραστατικό, για τὴ δύσκολη εκείνη έποχῆ, άπόφθεγμα: «Τόσα κεφάλια στὴ Βουλὴ τὰ έσωσε ένας Σκούφος».

Έ κατάρρευση του μικρασιατικοῦ μετώπου και ἡ σύντομη ύπουργία του.
 Δυὸ χρόνια μετὰ τὸ θρίαμβο τῶν έκλογῶν τῆς 1ης Νοεμβρίου 1920 έπέρχεται ἡ μοιραία και άναμενόμενη καταστροφή. Τέλος Αύγουστου 1922 τὸ πολεμικό μας μέτωπο, στὴ Μικρὰ Άσία, σπάει παρασύροντας τὰ πάντα και δημιουργώντας ένα θλεθρο, για τὴν ιστορία του έλληνισμού, άνευ προηγουμένου, τὴν άντιμετώπιση του όποιου, τὴν ώρα αὐτὴ, κανείς δέν έχει τὸ θάρρος ν' αναλάβῃ.

Τὶς μέρες εκείνες, του Σεπτεμβρίου 1922, αν και δέν ἤμουν άκόμη βοηθός του, συναντοῦσα τακτικά τὸ Σκούφο και θυμοῦμαι τὴ λύπη και τὴν άγωνία του. Άκριβώς επειδὴ ἦταν από τὰ λίγα καλά στοιχεία τῆς Βουλῆς, που στάθηκαν αντίθετα τῆς πολιτικῆς του Γούναρη στὸ Μικρασιατικό, ύποχρεώθηκε νὰ βοηθῆ τὶς κρίσιμες εκείνες ώρες και νὰ πάρῃ μέρος στὴν όλιγοήμερη κυβέρνηση σωτηρίας του Τριανταφυλλάκου. Άνάλαβε Έπουργός Παιδείας και προσωρινὰ Γεωργίας. Τὸν επισκέφθηκα τὶς πρώτες ἡμέρες μετὰ τὴν όρκωμοσία του και τὸν θυμοῦμαι,

ανάμεσα στην ταραγμένη λαοθάλασσα τῶν ἀγωνιῶντων ἀνθρώπων πού ἔτρεχαν καί κάτι ὄλοι περίμεναν ἀπ' ἐκεῖνον, νά στέκεται ἀκμαῖος, γεμάτος θάρρος καί ψυχραιμία, καί νά προσπαθῆ ὄλους νά τοὺς παρηγορήσῃ, ὄλους σέ κάτι νά τοὺς βοηθήσῃ. Μοῦ πρότεινε μάλιστα, τὴν ἡμέρα αὐτή, νά πιάσω κι' ἐγὼ δουλειά στὸ ἰδιαιτέρο γραφεῖο του, χωρὶς φυσικὰ τίποτε νά προφθάσῃ νά γίνῃ μέσα στὸ ταραγμένο αὐτὸ 15θήμερο τῆς ὑπουργίας του.

Ἡ ἐπανάσταση τοῦ Συνταγματάρχη Πλαστήρα πού σὲ λίγο ἐπιβλήθηκε, δημιούργησε, μέσα σ' ἐκεῖνο τὸ χάος, μιὰ καινούργια κατάσταση. Ὁ βασιλιάς Κωνσταντῖνος παραιτήθηκε ὀριστικὰ κι' ἔφυγε ἀπὸ τὴν Ἑλλάδα γιὰ νά πεθάνῃ ἐξόριστος μετὰ μικρὸ διάστημα, οἱ πολιτικοὶ καί γενικὰ οἱ ἄνθρωποι τοῦ καθεστώτος του ὑπέστησαν ἓνα καινούργιο σκληρὸ διωγμὸ κι' ὁ Σκούφος, ἐξουθενωμένος ἀπὸ ὄλα αὐτὰ τὰ χτυπήματα, πού μὲ τὴν εὐαισθησία του ἀποτελοῦσαν γιὰ κείνον προσωπικὴ συμφορά, παραμερίστηκε. Ζοῦσε πιά, γεμάτος μελαγχολία, μόνο στὸ περιβάλλον τοῦ σπιτιοῦ του καί τοῦ Ἐργαστηρίου του. Ἡ πολιτικὴ του σταδιοδρομία εἶχε πιά ὀριστικὰ τερματιστῆ καί πρόθεσή του ἦταν, μὲ τὶς λίγες δυνάμεις πού τοῦ εἶχαν ἀπομείνει, νά ἐργασθῆ στὸ ἐξῆς μόνο γιὰ τὴν ἐπιστήμη του καί τὴν πανεπιστημιακὴ διδακτικὴ ἀποστολὴ του. Ἡ ἐπανάσταση Πλαστήρα δὲν τὸν ἐνώχλησε στὴ θέση του αὐτή. Τὸν ἀπέλυσε ὅμως ἀπὸ τὴν ἄλλη, τοῦ Καθηγητῆ τοῦ Πολυτεχνείου, κι' αὐτὸ ἴσως περισσότερο γιὰ νά ἐπιτύχῃ, μὲ τὸν τρόπο αὐτό, τὴν ἀπομάκρυνσή του ἀπὸ Διευθυντῆ τοῦ Ἰδρύματος, θέση στὴν ὁποία τὸν εἶχαν ἀναδείξει τελευταῖα οἱ ἐκεῖ συνάδελφοί του μὲ τὴν ψῆφο τους.

Ἡ ζωὴ του μετὰ τὴν ἐγκατάλειψη τῆς πολιτικῆς. Βοηθὸς πιά τοῦ Σκούφου, ἀπὸ τὴν 1η Νοεμβρίου 1922, μετὰ ἀπὸ αὐτὸ τὸν τραγικὸ σταθμὸ τῆς ζωῆς του, ὅταν ἄρχιζε γιὰ κείνον μιὰ καινούργια ἐποχὴ, γνωρίζομαι ἀπὸ τότε περισσότερο καί μὲ τὸ πέρασμα τοῦ καιροῦ συνδέομαι ὄλο καί στενώτερα. Περιέγραφα ἀπὸ ποιοὺς ἀποτελεῖτο τὴν ἐποχὴ αὐτὴ τὸ προσωπικὸ τοῦ Ἐργαστηρίου του καί ποιὰ καθήκοντα ἀνατέθηκαν σὲ μένα. Μὲ τὸν καιρὸ, καθὼς τὰ χρόνια περνοῦν, γίνομαι κάθε μέρα ὄλο καί περισσότερο ἀπαραίτητος γι' αὐτόν.

Ἐγκάρδιος κι' εὐγενικός, ὅπως εἶπαμε καί προηγουμένως, στὴ συμπεριφορά του, σοῦ δημιουργοῦσε εὐχαρίστηση, ὅσο κι' ἂν κουραζόσουν, νά δουλεύῃς κοντὰ του. Χωρὶς νά τὸ θέλῃς παρακολουθοῦσες καί συμμετεῖχες σ' ὄλες τὶς σκέψεις του καί τὶς φροντίδες του κι' ἔφθανες στὸ σημεῖο νά νιώθῃς πολὺ δικός του, σὰν μέλος καί σὺ τῆς οἰκογένειάς του.

Τοῦχα ζητήσῃ τὴ θέση αὐτὴ, τὴν ἐποχὴ ἐκείνη πού ὁ χημικὸς κλάδος μαστιζόταν ἀπὸ τὴν ἀνεργία, σὰν μιὰ προσωρινότητα — καί σ' αὐτὸ εἶχε κι' ἐκεῖνος συμφωνήσῃ — μέχρις ὅτου νά βρεθῆ κάτι καλύτερο γιὰ μένα. Κι' ὅμως σὲ λίγο ἦταν τόσο εὐχάριστη ἡ ἐργασία κοντὰ του, ὥστε διαρκῶς ν' ἀναβάλλω τὴν πραγματοποίηση αὐτῆς τῆς προγραμματισμένης ἀλλαγῆς. Βοηθὸς τοῦ Ἐργαστηρίου τῆς Γεωλογίας δὲν ἔπαυα ν' ἀπασχολοῦμαι ἐπιστημονικὰ καί μὲ τὴ Χημεία κι' ἐκεῖνος

παρακολουθοῦσε τις πρὸς τὰ ἐκεῖ προσπάθειές μου μὲ ἰδιαίτερο ἐνδιαφέρον, ὅπως καὶ τὴν ἀνάμιξή μου στὴ διοίκηση τῆς Ἑνώσεως Ἑλλ. Χημικῶν. Μάλιστα γιὰ τὴν ὀργάνωσή μας αὐτὴ, ὅπως κι' ἀργότερα γιὰ τὸ περιοδικό της, ἡ βοήθειά του σὲ πολ- λές περιπτώσεις ὑπῆρξε οὐσιαστικὴ προσφορά καὶ ὄχι μόνο ἠθικὴ συμπαράσταση.

Τακτικὰ τ' ἀπογεύματα, κατὰ τὸ καλοκαίρι, καθισμένοι στὴν ἀπλόχωρη καὶ εὐάερη ταράτσα τοῦ σπιτιοῦ του, τὴν καταστόλιστη μὲ τις παντοῦ τοποθετημένες γλάστρες τῶν φυτῶν του, τὰ ἀκουάρια τὰ γεμάτα πολύχρωμα ψαράκια, τὰ κλουβιά μὲ τὰ καναρινία καὶ τὰ γύρω περιφερόμενα κατοικίδια, σκυλιὰ καὶ γάτες, κουβεν- τιάσαμε οἱ δύο μας ἐπὶ ὥρες. Γιὰ τὰ οἰκογενειακά μας προβλήματα, γιὰ τὰ πανεπι- στημιακὰ θέματα, γιὰ τὰ πολιτικὰ τῆς ἡμέρας. Μὲ τοὺς καφέδες μας μπροστὰ στὸ τραπεζάκι καὶ τὸ σωρὸ ἀπὸ τὰ ἐφτάζυμα παξιμαδάκια τοῦ «Τσίτα». Αὐτὴ ἡ ταράτσα, στὸ κέντρο σχεδὸν τῆς Ἀθήνας, μὲ τὴν ἀνεμπόδιστη θεὰ της, χάρη στὸ ἄνοιγμα ποῦ ἄφηνε ἐμπρὸς της, ἐλεύθερο ἀπὸ κτίρια, τὸ γειτονικὸ κηπάριο τῆς ἐκκλησίας, ἀποτελοῦσε τὴν τεχνητὴ ζούγκλα μέσα στὴν ὁποία ζοῦσε κυρίως ἐκεῖ- νος, αὐτὸς ὁ μεγάλος λάτρης τῆς φύσεως. Περιφερόταν ἐκεῖ, τὸ γέρικο αὐτὸ λιον- τάρι, ἀσχολούμενο στὰ πῖο εἰρηνικὰ ἔργα. Σκαλίζοντας καὶ ποτίζοντας τὰ λου- λούδια, μπαινοβγαίνοντας στὴ μεγάλη σέρα ποῦ εἶχε κατασκευάσει στὴ μιὰ πλευρὰ τῆς ταράτσας, παίζοντας μὲ τὰ ἀγαπημένα ζῶα του, καλοδεχόμενος καὶ φλυα- ρώντας μὲ τοὺς στενοὺς φίλους του καὶ τοὺς λίγους ἐκείνους, ἀπὸ τοὺς γνωστούς, ποῦ κατῴρθωναν νὰ πάρουν τὴν ἄδεια γιὰ νὰ φθάσουν ἔως αὐτὸ τὸ ἱερὸν ἄντρον του. Τὸ χεμιῶνα ἀνάλογη ἢ συναναστροφή μέσα στὸ ἰδιόμορφο γραφεῖο του.

Τὰ χόμπυ τοῦ Σκούφου μὲ τὰ ὁποῖα περνοῦσε τις ὥρες του ἦταν πρῶτα τὰ φυτὰ γενικὰ καὶ κατὰ τὰ τελευταῖα χρόνια περισσότερο ἐκεῖνα ποῦ ἀνῆκαν στὴν οἰκο- γένεια τῶν κακτοειδῶν. Εἶχε δημιουργήσει μιὰ ἀφάνταστα πλούσια συλλογὴ ἀπ' αὐτὰ καὶ σχηματίζει μιὰ πλήρη καὶ ἀπόλυτα ἐνημερωμένη βιβλιοθήκη, ἀπὸ τὰ ξένα βιβλία ποῦ ἀσχολοῦνταν μ' αὐτὸ τὸν κλάδο. Ποῦ διαρκῶς μεγάλωνε μὲ τὴ προσθήκη κάθε νέου βιβλίου ποῦ κυκλοφοροῦσε. Ἀπὸ ἐρασιτέχνης ἐγινε ὁ εἰδι- κὸς ἐπιστήμονας, γνωστὸς κι' ἔξω ἀπὸ τὴν Ἑλλάδα, τὸν ὁποῖο συμβουλευόνταν καὶ πολλοὶ ξένοι, ἀπὸ ἐκείνους ποῦ σὰν κι' αὐτὸν εἶχαν ἀφιερωθῆ στὰ περίεργα αὐτὰ φυτὰ. Μάλιστα εἶχε ἀρχίσει καὶ τὴ συγγραφὴ ἑνὸς εἰδικοῦ βιβλίου ποῦ δὲν πρόλαβε νὰ τὸ συμπληρώσει.

Τὸ ἄλλο χόμπυ του, αὐτὸ πολὺ παλαιότερο, ἦταν τὰ ζῶα καὶ τὰ πουλιά. Τὰ ἀγαποῦσε πολὺ, ἤξερε νὰ τὰ ἐξημερώνη καὶ νὰ συνεννοηταί φιλικὰ μαζί τους καὶ μὲ τὴ σειρά τους τὸν ἀγαποῦσαν πολὺ κι' ἐκεῖνα. Κάποτε βρῆκε, κοντὰ στὴ θάλασ- σα, καὶ μάζεψε ἕνα γλάρο μὲ τραυματισμένη τὴ φτερούγα του, ἀνίκανο νὰ πετάξῃ. Τὸν ἔφερε στὸ σπίτι τῆς Ἀθήνας, περιποιήθηκε τὸ τραῦμα του, τὸν θεράπευσε, τὸν ἔθρεψε. Ὁ γλάρος ὅταν ἦρθε ἡ ὥρα πέταξε καὶ χάθηκε πρὸς τὴ θάλασσα. Μὰ δὲν ξέχασε τὸ σωτήρα του. Ξαναγύριζε κατὰ διαστήματα στὸ σπίτι, ἔμενε με- ρικὲς μέρες φιλοξενούμενος κοντὰ του, γιὰ νὰ φύγῃ καὶ πάλι γιὰ τὸν δικό του κό- σμο τῆς ἀπέραντης θάλασσας.

Τὰ σκυλιά του, με ποικιλία στη ράτσα και τις διαστάσεις τους, κάποτε ἔφθασαν τὰ δέκα. Καί οἱ γάτες ἀνάμεσα σ' αὐτά, πιστές στις ἀρχές και τὰ διδάγματα τοῦ ἀφεντικοῦ τους, ἀδελφωμένες και μεταξύ τους και με τοὺς σκύλους, ζοῦσαν εἰρηνικά σ' ἐκεῖνο τὸ ζωολογικὸ κοινόβιο, στὸ ὄποιο, ὄλο και κάποιοι νέος σύντροφος προσλαμβάνονταν. Σκαντζόχοιροι, χελῶνες, πουλιὰ μικρὰ και μεγάλα, κι' ὄ,τι ἄλλο εὑρίσκε ἢ τοῦ χάριζαν.

Στὰ τελευταῖα χρόνια του και μέχρι τὸ θάνατό του, ἀπαραίτητος σύντροφός του ἦταν ὁ περίφημος Μπλάκ. Ἐνας μεγαλόσωμος σκύλος Σέτερ, με πλούσιο ἄσπρο τρίχωμα στολισμένο με ἀραιὲς μαῦρες πινελλιές, ποὺ παρ' ὅτι σχεδὸν κάτωσπρος τὸ χρῶμα, ἄκουγε στὸ ὄνομα Μπλάκ. Αὐτός, ὁ ἀρχηγός, τὴν ἐποχὴ αὐτῆ, τῆς φάρας τῶν σκύλων του, εἶχε γίνει κατὰ κυριολεξίαν ἢ σκιά του. Τὸν ἀκολουθοῦσε προσκολλημένος στὰ δεξιὰ του, ὅπου κι' ἂν βρισκόταν, ὅπου κι' ἂν πήγαινε. Στὸ σπίτι, στὸ δρόμο, στὸ ἐργαστήριο. Κάτω ἀπ' τὸ κρεβάτι του, ὅταν κοιμόταν, κάτω ἀπ' τὸ γραφεῖο στὸ ἐργαστήριο, μέσα στὰ πόδια του ὅταν δεχόταν φίλους ἢ φοιτητές. Ἀγαθώτατος και σιωπηλὸς κανένα δὲν ἐνοχλοῦσε και πάντα μισοκοιμισμένος φάνταζε σὰν ψεύτικος. Ἐνα μόνο δὲν ἀνεχόταν και δὲν ἀνέχθηκε ποτέ. Ἐνα Σουηδὸ καθηγητὴ γεωλόγο, ποὺ ἔμενε ἐκεῖνα τὰ χρόνια στὴν Ἀθήνα και ταχτικά ἐπισκεφτόταν τὸ Σκοῦρο. Τὸν μυριζόταν ἀπὸ μακριὰ και πρὶν ἀκόμα μπῆ στὸ κτίριο, ὁ ἀγαθώτατος Μπλάκ γινόταν ἓνα μαινόμενο λιοντάρι. Κάποτε ὁ Σουηδὸς μόλις ἐσώθηκε ἀπὸ τὰ δόντια του κι' ἔφυγε με τὰ ράκη μόνο τοῦ παντελονιοῦ του. Καί ἀπὸ τότε ὑποχρεώθηκα, ὅταν ἀναγγελλόταν ὁ ἐρχομός του, νὰ σέρνω τὸν Μπλάκ και νὰ τὸν φυλακίζω στὸ δικό μου γραφεῖο. Καί ὁ Σκοῦφος ἔλεγε ἀποφθεγματικά: «Τὰ ζῶα, παιδί μου, ἔχουν δικό τους αἰσθητήριο. Γιὰ νὰ κάνη ἔτσι ὁ ἀγαθὸς Μπλάκ δὲν θάναί καλὸς ἄνθρωπος αὐτὸς ὁ Σουηδὸς. Φοβάμαι πὼς κάνει τὸν κατάσκοπο στὴν Ἑλλάδα».

Οἱ πολλὲ παλιοὶ πανεπιστημιακοὶ και οἱ γειτόνοι του και οἱ ἄλλοι ἄνθρωποι τῆς περιοχῆς του, θὰ θυμῶνται ἀκόμα τὴν κουστωδιά ποὺ συνῶδευε τὸν πασίγνωστο Σκοῦφο, κατὰ τὴ μεσημβρινὴ ἐπιστροφή του ἀπὸ τὸ Ἐργαστήριο στὸ σπίτι του, τῆς ὁδοῦ Ἀσκληπιοῦ. Ἐκεῖνος μπροστά, με τὴ γεροντικὴ βιβλικὴ μορφή του ποὺ τὴ χαρακτήριζαν τὰ ἄφθονα πάλλευκα κατσαρὰ μαλλιά του, ὁ Μπλάκ δίπλα του, ὁ Παναγιώτης λίγο πάρα πίσω, κουβαλῶντας τὰ ψώνια, και γύρω τους μερικοὶ ἀκόμη ἀπὸ τὸ προσωπικὸ και ἀπ' ἐκείνους ποὺ τύχαινε νὰ βρεθοῦν στὸ γραφεῖο του, τὴν ὥρα τῆς ἀναχώρησης, και θεωροῦσαν ὑποχρέωσή τους νὰ τὸν συνοδεύουν μέχρι τὸ σπίτι.

Προχωρῶντας ἔτσι στὴ ζωὴ, τὰ χρόνια ἐκεῖνα τοῦ μεσοπολέμου, ὁ Σκοῦφος ἔφθασε τὸ Σεπτέμβριο τοῦ 1934 τὰ 70 χρόνια του κι' ἔπρεπε κανονικά ν' ἀποχωρήσῃ ἀπὸ τὴν ἐνεργὸν ἡγεσία. Παρ' ὅτι ἀρκετὰ κουρασμένος, ἀπὸ τὸ πέρασμα μιᾶς πολυκύμαντης ζωῆς, ἦταν δύσκολο ν' ἀντιμετωπίσῃ τὸ ἐνδεχόμενο τῆς ἀπομόνωσης του μόνο στὸ σπιτικὸ περιβάλλον. Χωρὶς τὸ Ἐργαστήριό του, χωρὶς τὴς πανεπιστημιακῆς φροντίδες, ξένος ἀπ' ὄλα ἐκεῖνα ποὺ δημιούργησε και με τὰ ὅποια

συνδέθηκε 50 δλόκληρα χρόνια. Δέν έννοουσε άκόμα, όπως τόσοι άλλοι, νά τά έγκαταλείψη όλ' αὐτά και νά ξεκουραστή.

Ό Νόμος έδινε τό δικαίωμα στη Σχολή, μέ άπόφασή της, νά παρατείνη τό όριο τής ήλικίας τών καθηγητών, ώστε νά μένουν στην ένεργό ύπηρεσία δύο χρόνια και μετά τά 70. Πρόσφατα τό μέτρο αὐτό είχε εφαρμοστή για έναν άλλο κορυφαίο από τούς καθηγητές τής Σχολής, τόν Δημ. Αιγινήτη, και ό Σκοΰφος πίστευε ότι οί συνάδελφοί του πρόθυμα θ' άποφάσιζαν τό ίδιο και γι' αὐτόν. Μά παρ' όλο τό κύρος του, τήν ίστορία του, τούς πολλούς φίλους πού είχε μεταξύ τους, από τούς όποίους άρκετοί ήσαν δημιουργήματά του, ή Σχολή, βρίσκοντας εύσχημες δικαιολογίες, δέν έλεγε ούτε τό ναι ούτε τό όχι για τήν ύπόθεσή του. Όλο και άνέβαλλε νά πάρη άπόφαση, ώστε κάποτε τό θέμα νά λησμονηθή. Κι' αὐτό γιατί εκείνος πού φερόταν σαν διάδοχός του, βιαζόταν νά πάρη τή θέση του και πολεμούσε από τά παρασκήνια. Ήταν από οίκογένεια ό διάδοχος, είχε φίλους, ήξεραν πώς άργά ή γρήγορα θά γινόταν καθηγητής και μερικοί έσπευδαν, από τώρα, για νά έξασφαλίσουν μελλοντικά και τά δικά τους συμφέροντα, νά τόν κολακεύσουν προκαταβολικά βοηθώντας εκείνον και παραμερίζοντας τόν Σκοΰφο.

Ό Σκοΰφος, πικραμένος άπ' αὐτό τό παιχνίδι, μή θέλοντας νά έπέμβη και χωρίς νά μπορή τώρα στά γεράματα νά ζητιανέψη ψήφους μάλιστα μεταξύ τών νεωτέρων του, πού αὐτοί άποτελοΰσαν κυρίως τούς αντίθετους, μάταια περίμενε. Πέρασαν μήνες, είχε χάσει τήν έλπίδα και ήταν άποφασισμένος νά προσαρμοστή στο άναπόφευκτο. Ένα έκτακτο όμως γεγονός ήρθε άναπάντεχα ν' ανατρέψη αὐτή τήν καλά έναντίον του όργανωμένη αντίδραστική τακτική.

Τήν 1η Μαρτίου 1935 έγινε τό έπαναστατικό κίνημα τοΰ Βενιζέλου πού σε λίγο κατεστάλη μέ άποτέλεσμα ή τότε Κυβέρνηση Παναγή Τσαλδάρη ν' άποκτήσει έκτακτες δικαιοδοσίες και οί άνθρωποι τής άντιβενιζελικής πλευράς νά γίνουν ίσχυροί. Πολλά ζητήματα λύνονταν τīs ήμέρες εκείνες εύκολα μέ μιá συντακτική πράξη τοΰ Ύπουργικού Συμβουλίου. Ξέροντας τόν άδελφικό του σύνδεσμο μέ τόν Τσαλδάρη και βλέποντας πόσο κατάκαρδα είχε πάρει τήν άπομάκρυνσή του από τό Πανεπιστήμιο, πού είχε καταντήσει ζήτημα ζωής, τοΰ είπα: «Νά ζητήσης από τόν Παναγή νά τακτοποιήση τήν παράτασή σου μέ συντακτική πράξη». Ούτε νά τ' άκούση στην άρχή. «Νά μείνω στο Πανεπιστήμιο μέ μιá έπαναστατική πράξη; Ποτέ! Έγώ, ό Σκοΰφος, νά ζητήσω από τό φίλο μου τόν Πρωθυπουργό νά έπέμβη στη Σχολή, καταπατώντας τά πανεπιστημιακά καθιερωμένα; Όχι, έτσι δέν τό θέλω».

Έγώ όμως άρχισα νά προπαγανδίζω τήν ιδέα. Τήν άρπαξαν και οί δικοί του και οί στενοί φίλοι του. Άκόμη και οί παλαιότεροι τής Σχολής πού ήσαν επίσης άγανακτισμένοι για τή συμπεριφορά τών νεωτέρων τους. Έκείνοι πού συνεργάζονταν μαζί του, κατά τά τελευταία χρόνια. Όπως ό Άθανασιάδης, οί θεωρούμενοι άντικειμενικοί και εύθικτοι, για τέτοια προσωπικά θέματα, Ζέγγελης και Χόνδρος και άλλοι. Και τελικά ό Σκοΰφος, σιγά - σιγά, πείσθηκε και ύποχώρησε.

Ἄλλοι φυσικά ἔκαμαν τὸ διάβημα στὸν Τσαλδάρη. Ἐκεῖνος πολὺ ἤθελε νὰ βοηθήσῃ τὸν ἀδελφικὸ φίλο του Σκοῦφο, μὰ σεμνὸς πάντα, μὲ τὴ γνωστὴ μεγάλη πολιτικὴ του εὐθιξία ποὺ ὁ κόσμος τὴν ἐρμήνευε γιὰ δειλία, μὲ δισταγμὸ ἀποφάσισε νὰ κάνῃ τὴν πρότασή του στὸ Ὑπουργικὸ Συμβούλιο, γιὰ μιὰ διετὴ παράταση τοῦ ὀρίου ἡλικίας του. Τελικὰ δέχτηκε νὰ προτείνῃ τριετία ἀφοῦ ὁ ἕνας χρόνος, μὲ τὴν κωλυσιεργία τῆς σχολῆς, εἶχε κι' ὅλας περάσει.

Μέλος τοῦ Ὑπουργικοῦ Συμβουλίου, κατὰ τὶς ἡμέρες ἐκεῖνες, ἦταν καὶ ὁ Ι. Μεταξᾶς, ποὺ εἶχε ἀναλάβει ἔκτακτα καθήκοντα Ὑπουργοῦ τῶν Στρατιωτικῶν. Ὅταν ὁ τυπικὸς Τσαλδάρης ἔφερε δειλὰ - δειλὰ πρὸς ἔγκριση τὴ συντακτικὴ πράξη γιὰ τὸ Σκοῦφο, βρῆκε ἕνα ἀνέλπιστο καὶ θαρραλέο ὑποστηρικτὴ τῆς προτάσεώς του ποὺ ἦταν μάλιστα ξένος ἀπὸ τὸ κόμμα του. Τὸν Ἰω. Μεταξᾶ. «Τί, εἶπε ἐκεῖνος, τρία χρόνια; Ὁ Σκοῦφος εἶναι μεγάλος ἐπιστήμων καὶ ἀποτελεῖ ἔθνικὸ κεφάλαιο. Δὲν πρέπει ὀπωδῆποτε νὰ φύγῃ ἀπὸ τὸ Πανεπιστήμιο. Ἄς μείνῃ ὅσο μπορεῖ περισσότερο. Προτείνω παράταση ὀρίου πέντε ἐτῶν». Ἄλλο ποὺ δὲν ἤθελε καὶ ὁ Τσαλδάρης. Ἐγκρίθησαν ὁμόφωνα τὰ πέντε χρόνια μὲ τὸ ἐξῆς σκεπτικὸ στὴν πράξη ποὺ δημοσιεύτηκε: «Διὰ τὰς πολυτίμους πρὸς τὴν Πατρίδα καὶ τὴν ἐπιστήμην ὑπηρεσίας του». (Ἐφημερ. Κυβερν. ἀρ. φ. 135 Α/11.4.1935).

Πανετυχῆς ὁ Σκοῦφος καὶ θριαμβευτῆς ξαναπῆγε στὴ Σχολὴ γεμάτος χαρὰ ἀλλὰ καὶ συγκρατημένη ὀργὴ γιὰ τὴ συμπεριφορὰ τῶν περισσοτέρων μελῶν της. Ἦταν γνωστὰ τὰ ξεσπάσματά του, ποὺ ὅσο κι' ἂν ἦταν δίκαια, παρεξηγοῦνταν καὶ τὸν κακοχαρακτήριζαν. Ποὺ ἐξ αἰτίας των τὸν θεωροῦσαν σκληρὸ καὶ ἀδίστακτο. Ὅταν λοιπὸν ὁ Κοσμήτωρ, κατὰ τὴν πρώτη νέα παρουσιάσή του στὴ Σχολή, τὸν ὑποδέχτηκε μ' ἕνα χαιρετιστήριο λογιδριό, ὁ Σκοῦφος ἀπάντησε μὲ εὐχαριστίες, ἀλλὰ πάντα ὀργισμένος, κατέληξε στὰ ἐξῆς: «Ἡ Σχολὴ δὲν θέλησε, εἶπε, νὰ μοῦ δώσῃ, μὲ ἀπόφασή της, τὴν παράταση τῶν δυὸ χρόνων, ποὺ δικαιούμουν ἀπὸ τὸ Νόμο, κι' ἔτσι φθάσαμε ἢ Κυβέρνηση νὰ μοῦ δώσῃ πέντε». Καὶ τὸν ἀριθμὸ αὐτὸ τὸν ἐβεβαίωσε καὶ παραστατικά μὲ τεντωμένα τὰ δάχτυλα τοῦ χεριοῦ του καὶ ... γυρισμένη τὴν παλάμη πρὸς τὸ ἀκροατήριον.

Λίγο μετὰ τὴν ἐπανεγκατάστασή του στὸ Πανεπιστήμιο, τοῦ ἀνατέθηκε ἡ Προεδρία τῆς Ἐπιτροπῆς γιὰ τὴν κρίση τῶν ὑποψηφίων καθηγητῶν. Σὲ προηγουμένα κεφάλαια, μιλῶντας γιὰ τὸν Ἀθανασιάδη καὶ τὸν Δάλμα, διηγήθηκα πολλὰ γιὰ τὶς περιπέτειες τῆς Ἐπιτροπῆς αὐτῆς καὶ τῆς δικῆς μου ἀνάμιξης στὶς ἐργασίες της, ὥστε νὰ μὴν ἀξίζῃ νὰ τὰ ἐπαναλάβω.

Ἡ καλοκαιρινὴ ἀνάπαυση στὴν Τρίπολη. Ὁ Σκοῦφος κάθε χρόνο, τοὺς δυὸ τελευταίους μῆνες τοῦ καλοκαιριοῦ, Αὐγούστο καὶ Σεπτέμβριο, τοὺς περνοῦσε οἰκογενειακὰ στὴν Τρίπολη, ποὺ τότε θεωροῦνταν ἕνα ἀπὸ τὰ καλύτερα θέρετρα. Ἦταν ἄλλωστε καὶ ἡ πατρίδα τῆς γυναίκας του κι' ἀκόμα, ἔχοντας ἀστικά κτήματα στὴν κεντρικὴ πλατεῖα τῆς πόλης αὐτῆς, εἶχε ἐκεῖ, κοντὰ στὸν παραθερισμὸ, καὶ τὰ συμφέροντά του νὰ παρακολουθήσῃ καὶ ἐπιβλέψῃ.

Στήν πόλη αὐτή, μέ τήν καλή μὰ περιορισμένου κύκλου κοινωνία της, καί σέ δλόκληρη ἀκόμη τήν περιοχή της, ὁ Σκοῦφος ἦταν ἀγαπητότατος. Πασίγνωστος μέ τὸ ἐντυπωσιακὸ παρουσιαστικὸ του, τὸν πλατύγυρο παναμά, τὰ ἀφθονα, κάτασπρα μαλλιά, τὸ ἀνθηρὸ ροδαλὸ πρόσωπο, τήν καλοκαιρινὴ ἄσπρη φορεσιά του καί τήν ἀπαραίτητη μαγκούρα του, πάντα συνοδεῖα ἀπὸ τὸν Μπλάκ, τὸν ὠραῖο σκύλο του, ἀποτελοῦσε γιὰ τοὺς Τριπολιτσιῶτες τὸν ἀγαπημένο ἀνθρώπο τους καί τὸ καύχημά τους. Ὅταν περνοῦσε σηκώνονταν ὄλοι, μικροὶ καί μεγάλοι, κι' ἔτρεχαν νὰ τὸν χαιρετίσουν καί νὰ τοῦ μιλήσουν. Ἐκεῖνος, λαϊκὸς πάντα, γελαστός καί ἐγκάρδιος, ξέροντας προσωπικὰ σχεδὸν ὄλους, θὰ στεκόταν νὰ τοὺς χαιρετίση, νὰ τοὺς μιλήση. Μιὰ καραμέλλα γιὰ τὰ παιδάκια—οἱ τσέπες του ἦταν πάντα γεμάτες ἀπ' αὐτὲς γιατί ἦταν τὸ ἀντίδοτό του στὸ τσιγάρο ποὺ ἀπὸ χρόνια εἶχε κόψει—ἔνα καλὸ λόγο καί πολλές φορές ἔνα φιλί γιὰ τοὺς μεγάλους.

Ζοῦσα κι' ἐγώ, γιὰ λίγες ἡμέρες, αὐτὴ τήν ἀπλή καί ἀμέριμνη ζωὴ μαζί του, γιατί εἶχε τήν ἐπιθυμία, κατὰ τὸ τέλος Σεπτεμβρίου, νὰ πηγαίνω νὰ μένω γιὰ λίγο κοντά του. Γυρίζαμε οἱ δύο μας ἢ καί μαζί μέ τὰ παιδιά του, στήν ἱστορικὴ αὐτὴ πόλη, ἄλλοτε μέ τὰ πόδια καί ἄλλοτε μέ ἀμαξάκι, καί ἀπολάμβανα καί συμμετεῖχα στίς θριαμβευτικὲς αὐτὲς παρελάσεις καί τήν ἐγκάρδια ἀτμόσφαιρα ποὺ τοῦ δημιουργοῦσαν οἱ πολυάριθμοι γνωστοὶ καί φίλοι του.

Ἐκεῖ ὁμως ποὺ ἡ παρουσία μας χαιρετιζόταν μ' ἀκόμη περισσότερη θέρμη, ἦταν ἡ πρωϊνὴ ἐπισκεψή μας στήν ἀγορά. Ὁ Σκοῦφος ἤξερε νὰ καλοφωνίζη καί νὰ καλοπληρώνη. Ὑπῆρξε μεγάλος καλοφαγάς. Κατὰ τὰ τελευταῖα ὁμως χρόνια, λόγο τῆς κλονισμένης ὑγείας του, ζοῦσε μόνο μέ γάλα καί κολοκυθάκια, κι' ἔτσι ἡ ἀγάπη του γιὰ τὰ ἐκλεκτὰ ἐδέσματα περιοριζόταν πιά στὸ νὰ τὰ ἀγοράζη καί κατόπιν νὰ τὰ καμαρώνη στὸ τραπέζι του. Ἦξεραν στήν ἀγορὰ τίς συνήθειές του κι' ἅμα τὸν ἐβλεπαν ἀπὸ μακρὰ ἔτρεχαν σ' αὐτόν. Κύριε Καθηγητά, ἔχω φυλαγμένες γιὰ σένα δυὸ πέρδικες. Ἐχω ἔνα λαγὸ, μὴν τὰ ρωτᾶς πῶς τὸν βρῆκα. Μόλις μοῦ ἔφεραν ἔνα ροφό, ποὺ σπαρταράει ἀκόμα. Ἐκεῖνος δὲν ἔλεγε ὄχι σὲ κανέναν οὔτε ρωτοῦσε τήν τιμὴ τους. Σ' ὄλους αὐτοὺς ἀπαντοῦσε: στείλε τα σπίτι. Καί τήν ἄλλη ἢ τήν παράλλη μέρα πλήρωνε ἀνεξέλεγκτα ὅ,τι τοῦ χρέωναν.

Τὸ γεῦμα στὸ τραπέζι του, μέ γύρω τήν πατριαρχικὴ οἰκογένεια κι' ἐκεῖνον στήν κεφαλή, ἀποτελοῦσε ἱεροτελεστία. Μοίραζε ὁ ἴδιος σ' ὄλους τὸ φαγητὸ κι' ἀπολάμβανε τήν καταβρόχισή του ἀπὸ ἐμᾶς τοὺς ἄλλους, ὅταν ἐκεῖνος εἶχε μπροστά του τὰ κολοκυθάκια χωρὶς λάδι ἢ τὴ ντομάτα χωρὶς ἀλάτι. «Φάε, Γιαννάκη, πρόσταζε, φορτώνοντας διαρκῶς τὸ πιάτο μου, καθῶς, σὰν φιλοξενούμενός του, καθόμουν δίπλα του. Εἶδες τί νόστιμος εἶναι αὐτὸς ὁ ροφόσ ; Δοκίμασες τὰ ὀρτύκια ;» Κι' ἄς μὴν τὰ εἶχε ἐκεῖνος καθόλου γευτῆ.

Αὐτὸς ἦταν ὁ ἀλησμόνητος Σκοῦφος, κι' ἔτσι ἤξερε νὰ ζῆ καί νὰ συμπεριφέρεται στὸν κόσμον γύρω του. Πολλὰ εἶχαν εἰπωθῆ εἰς βάρος του καί εἶχαν πολλὰ παρεξηγηθῆ ἀπὸ τήν πολυκύμαντη, τὴ σχεδὸν μυθιστορηματικὴ, ζωὴ του. Πῶς ἦταν σκληρός, ἐκδικητικὸς, ἀδιάφορος γιὰ τοὺς ἄλλους καί πολλὰ ἄλλα, ὅλα

ἀποτέλεσμα, ἀπὸ τῆ μιᾶ μεριά τῆς ζωντάνιας του καὶ τῆς μαχητικότητάς του καὶ ἀπὸ τὴν ἄλλη τοῦ αὐθορμητισμοῦ του. Γιατί δὲν ἔκανε καμμιά πολιτική, κανένα συμβιβασμό, στὴ συμπεριφορὰ του μὲ τοὺς ἄλλους ἀνθρώπους. Μιλοῦσε ἐλεύθερα, πολεμοῦσε ἀπροκάλυπτα γιὰ τὶς ιδέες του, σὲ κάθε περίπτωση τῆς ζωῆς, κι' οἱ ἄλλοι βλέποντας καὶ παίρνοντας μόνο τὰ ἐξωτερικά του φαινόμενα, τὸν κακο-χαρακτήριζαν. Ὑπῆρξε ἕνας ὑπερήφανος, εὐγενικός, τρυφερός καὶ αἰσθηματίας ἄνθρωπος, ἀνίκανος γιὰ μιὰ πραγματικά κακὴ πράξη, κάτι τὸ τελείως ἀντίθετο ἀπ' αὐτὸ πού οἱ πολλοί, παρασυρόμενοι, πίστευαν γιὰ κείνον. Σὲ ἕνα μόνο ἔμενε ἀμετακίνητος, τὸν ἐξαγρίωνε, καὶ τότε κάποτε χτυποῦσε — τὴν ἀγνωμοσύνη. Κι' εἶχε τὴν ἀτυχία νὰ συναντήσῃ πολλὰς φορές στὴ ζωὴ του μιὰ τέτοια συμπεριφορὰ.

Μέσα στὶς διάφορες κακογλωσσιές ἦταν καὶ ἡ φήμη πὼς κατὰ τὶς ἐξετάσεις βαθμολογοῦσε τοὺς φοιτητὲς ἀνάλογα μὲ τὸν τόπο τῆς καταγωγῆς τους. Ὅτι περνοῦσε ἐκείνους πού κατάγονταν ἀπὸ ἀντιβενιζελικὲς ἐπαρχίες καὶ ἀπέρριπτε ἐκείνους πού ἦσαν ἀπὸ βενιζελικὲς, τοὺς Κρητικούς ἄς ποῦμε. Πραγματικά μόλις καθόταν ὁ ἐξεταζόμενος τὸν ρωτοῦσε: ἀπὸ ποῦ εἶσαι, παιδί μου; Τὸ ἔκανε γιὰ νὰ τοῦ δώσῃ κάποιο θάρρος καὶ νὰ διασκεδάσῃ τὴν πρώτη ταραχὴ του, γιατί γνωρίζοντας κάθε γωνιὰ τῆς Ἑλλάδος, εὗρισκε τὴν εὐκαιρία νὰ μιλήσῃ πρῶτα λίγο μαζί του, γιὰ τὰ πράγματα τῆς πατρίδας του, κι' ἔτσι νὰ μὴν ἀρχίσῃ ἀμέσως μὲ τὶς ἐρωτήσεις τοῦ μαθήματος. Ἄπ' ἐκεῖ ἀρχίζε ἡ παρεξήγηση, καθὼς καὶ ἀπὸ τὴν ἔλλειψη αὐτοκριτικῆς, ἐξ αἰτίας τῆς ὁποίας ὄλοι θεωροῦσαν τοὺς ἑαυτοὺς τους πολυδιαβασμένους καὶ ἀλάθητους καὶ ἐπομένως ἀδικημένους.

Μέσα στὰ τόσα χαρτιά τοῦ ἀρχείου μου ἔχω φυλαγμένα καὶ μερικὰ παρακλητικὰ γράμματα καὶ μπιλιέττα πρὸς τὸ Σκοῦφο, ἀπὸ προσωπικότητες τῆς ἐποχῆς. Μεταξὺ αὐτῶν πολλὰ τοῦ φίλου του Παναγῆ Τσαλδάρη, τοῦ ὁποίου, παρ' ὅτι τοῦ εἶχε τόσες ὑποχρεώσεις, δὲν δυσκολευόταν ν' ἀπορρίπτῃ τοὺς προστατευομένους του, ὅταν δὲν ἄξιζε νὰ περάσουν στὶς ἐξετάσεις, παρ' ὅτι, φυσικά, σὰν Κορίνθιοι δὲν μποροῦσε παρὰ νάναί ἀντιβενιζελικοί. Σ' ἕνα ἀπὸ τὰ μπιλιέττα αὐτά, ἐκεῖνο πού δημοσιεύω, ὁ σεμνὸς καὶ μετριόφρων στὶς ἀπαιτήσεις του Τσαλδάρη, τοῦ γράφει διστακτικά: «Ἐπαναλαμβάνω διὰ τρίτην φορὰν τὴν παράκλησίν μου διὰ τὸν φοιτητὴν. . . ὅστις δις ἔχει ἀπορριφθῆ ἐκ τοῦ μαθήματός σου. Κατ' αὐτὰς θὰ ἐξετασθῇ καὶ πάλιν καὶ σὲ παρακαλῶ νὰ τὸν προσέξῃς πολὺ. Φιλικῶς. Π.Τ.» Αὐτὸς ἦταν ὁ θεωρούμενος ρουσφετολόγος Σκοῦφος.

Θὰ φέρω κι' ἕνα ἀκόμη παράδειγμα, γι' αὐτὴ τὴν ἀδιαφιλονίκητη ἀντικειμενικότητά του, τὴν τόσο παρεξηγημένη, αὐτὴ τὴν ἐπίμονη προσκολλησὴ του στοῦ σωστοῦ καὶ τὸ δίκαιο. Βρισκόμουν τὴν ὥρα ἐκείνη δίπλα του. Εἶχε γίνει Πρόεδρος τῆς Ἐπιτροπῆς γιὰ τὴν κρίση τῶν ὑποψηφίων καθηγητῶν, τὸ καλοκαίρι τοῦ 1935, κι' ἐγὼ ἤμουν γραμματέας τῆς. Τὸν ζητᾶ στοῦ τηλεφώνου μιὰ κυρία καὶ τῆς τὸν δίνω. Εἶναι ἡ πρωθυπουργίνα Λίνα Τσαλδάρη, πού τὴν ἐγνώριζε ἀπὸ κοριτσάκι καὶ τὴν ἀγαποῦσε σὰν κόρη του. Τὸν παρακαλεῖ καὶ ἐπιμένει μεταξὺ τῶν προτεινομένων καθηγητῶν νὰ εἶναι καὶ ὁ τάδε. Ἀφήνει νὰ φανῇ πὼς αὐτὸ θὰ ἦταν ἡ ἐπιθυ-

μία και του Προέδρου, του άντρα της. Έκείνος άμετάπειστος. Της εξηγεί ότι ό προστατευόμενός της δέν έχει τή άπαιτούμενα προσόντα και είναι αδύνατον νά προταθί. Ό μεταξύ τους διάλογος συνεχίζεται και διαρκώς γίνεται ζοηρότερος. Ό Σκοφός έχει γίνει κατακόκκινος και κοντεύει νά σκάση. Έκείνοι, πού τούς χρωστάει μιή πρόσφατη εξαιρετική άπό μέρος των έκδούλευση, τήν 5ετή παραμονή του στη καθηγεσία, τού ζητοδν τώρα, ίσως σάν άνταπόδοση, αυτό τó άπάρδεκτο. Θυμωμένος, μετά πολλά καταλήγει! «Λίνα, άποκλείεται νά γίνη. Άν με ξανακάνατε Καθηγητή για νά κάνω τέτοιες πράξεις, τότε ευχαρίστως νά ύποβάλω τήν παραίτησή μου». Τό τηλέφωνο έκλεισε και ό προστατευόμενος ύποψήφιος δέν προτάθηκε, ούτε ξγινε, τότε τουλάχιστον, καθηγητής. Έγινε κι' αυτός, αλλά πολύ άργότερα, άπό άλλους και με άλλα μέσα.

Οί τελευταίες ήμέρες τής ζωής του και ό θάνατός του. Μιή άκόμη χρονιά, άρχες Όκτωβρίου 1938, βρέθηκα κοντά του στην Τρίπολη για μερικές μέρες. Με τήν πειθαρχημένη ζωή πού έκανε, παρά τήν έπισφαλή υγεία του, πάντα θαλερός και ευκίνητος, ήταν γεμάτος ζωντάνια και κέφι. Γλεντούσε με τόν τρόπο του τή ζωή του. Είχε άκόμη καιρό ένός χρόνου δράσης στο Πανεπιστήμιο. Γυρίζαμε διαρκώς τήν πόλη και τή προάστια της και συζητούσαμε. Προγραμματίζαμε τόν προσεχή χειμώνα και σχεδιάζαμε τó μέλλον. Με ιδιαίτερο ένδιαφέρον ζητούσε νά μάθη για τήν πρόοδο τής διδακτορικής έργασίας πού έτοιμάζε ή βοηθός του, Μαρία Β. Σακελλαρίου, τή σχετική με μιή νέα εμφάνιση άμμωνιτών στο Παλαμήδι τού Ναυπλίου και συμφωνούσε νά γίνη τó γρηγορότερο ή πρώτη για τó θέμα αυτό άνακοίνωση στην Άκαδημία. Διαισθανόταν άσφαλώς πώς ή κοπέλλα αυτή θά γινόταν σέ λίγο γυναίκα μου και ήταν όλο χαρά και ένδιαφέρον. Δέν τού είχα κουβεντιάσει άκόμα γι' αυτή τή μεταξύ μας άπόφαση, αλλά φαίνεται, θά είχαν μιλήσει ευγλωττα τή μάτια μας και είχε γίνει σιωπηλά ή συνεννόησή μας.

Τό τελευταίο βράδυ μου στην Τρίπολη τó πέρασα όπως πάντα κοντά του, μέχρι πολύ άργά. Είχε τόση διάθεση και ευθυμία. Συζητούσαμε άπό τις 5 τó άπόγευμα μέχρι τις 11 τή νύχτα, ύστερα άπ' τó γευμα. Μιλούσε και χωράτευε, με τó μικρότερο του γυιό, τó Μανώλη, και μένα, και γλεντούσε ένα άστείο περιστατικό πού μās είχε περιπλέξει όλους εκείνο τó άπόγευμα. Μιή βραδυά τόσο ήσυχη, τόσο διασκεδαστική, πώς νά φανταστώ πώς ήταν ή τελευταία τής μεταξύ μας ζωής. Τόν άποχαιρέτησα μετά τó δείπνο και τήν άλλη μέρα πολύ πρωί έφυγα για τήν Άθήνα. Έκείνος με τήν οικογένειά του θ' άκολουθούσε σέ λίγες μέρες.

Είχα πολλές παραγγελίες του για τις έτοιμασίες τού χειμώνα. Τό άπόγευμα, στις 8 Όκτωβρίου, μ' ένα γράμμα του προς έμένα μου έδινε μερικές άκόμη οδηγίες. Τό πρωί τής Κυριακής 9ης Όκτωβρίου, σπίτι μου, παίρνω τó τραγικό τηλεφώνημα. Ό Σκοφός πριν λίγη ώρα, ξαφνικά, είχε πεθάνει. Τήν ίδια ήμέρα άργά τόν έφεραν στην Άθήνα και τόν ξενοχτήσαμε άπαρηγόρητοι, στο σπίτι του, συγγενείς και φίλοι. Τό γράμμα τής προηγούμενης, τó τελευταίο γραπτό του κείμενο, ταξίδευε άκό-

μη κι' ἔφθασε στὰ χέρια μου τὴν ἐπόμενη τῆς κηδείας του. Τὸ δημοσιεύω σὲ φωτοαντίγραφο. Καὶ γιὰ τὴν ἱστορία του καὶ γιὰ τὸ περιεχόμενό του, εἶναι ἀσφαλῶς τὸ ἀξιολογώτερο ἀπὸ τὰ τόσα γράμματα καὶ χειρόγραφέα του ποὺ βρίσκονται στὸ ἀρχεῖο μου.

Ὅπως μοῦ διηγήθηκαν οἱ δικοί του, τὸ ἀπόγευμα τῆς 8ης Ὀκτωβρίου, ἀφοῦ ἔγραψε τὸ γράμμα σὲ μένα καὶ τὸ ταχυδρόμησε ὁ ἴδιος, ἔπιασε ἓνα ἀμαξάκι καὶ μαζί με τὴν γυναῖκα του καὶ τὴν κόρη του γύρισαν ὅλα τὰ ἀγαπημένα του ἐξοχικὰ κέντρα τῆς Τρίπολης. «Ἄς τ' ἀποχαιρετήσω, εἶπε, ἀφοῦ σὲ λίγες μέρες φεύγουμε». Καὶ πράγματι τ' ἀποχαιρέτησε γιὰ πάντα. Γύρισαν σπιτί κι' ἦταν κατενθουσιασμένος ἀπ' τὸν ὥραϊο αὐτὸ περίπατο.

Τὴν ἄλλη μέρα πρῶι αἰσθάνθηκε κάποια δυσφορία. Ἐκάλεσαν βιαστικὰ ἓνα καλὸ γιατρό του. «Δὲν εἶναι τίποτα, τοῦ εἶπε, ἀλλὰ γιὰ κάθε ἐνδεχόμενο καλύτερα νὰ μείνης σήμερα ἡσυχος στὸ κρεβάτι». Συζητοῦσε μετὰ τὸν γιατρό του ἀμέριμος. Σὲ λίγο ἐκεῖνος ἔφυγε καὶ ἡ κόρη του τὸν συνῶδεψε μέχρι τῆ σκάλα. Ὅταν γύρισε στὸ δωμάτιο βρῆκε τὸν πατέρα της ἀνήσυχο. «Δὲν καταλαβαίνω καλά, τῆς εἶπε, ἀλλὰ δὲν πειράζει, ὁ ἐπιστήμων, παιδί μου, μέχρι τὴν τελευταία στιγμή πάντα ἐπιστήμων μένει». Ἐγύρισε τὸ σῶμα του πρὸς τὰ μέσα καὶ ἤρεμα κοιμήθηκε. Ἐφυγε γιὰ πάντα, ἔχοντας κι' αὐτὴ τὴ στιγμή, τὴν τελευταία τῆς ζωῆς του, τὴ σκέψη του προσηλωμένη στὴν ἐπιστήμη, ἐκείνη ποὺ ὑπηρετήσε μ' ὅσες δυνάμεις διέθετε, μετὰ πίστη καὶ ἀφοσίωση, κατὰ τὴ μακριὰ καὶ γεμάτη ἀγῶνες ζωὴ του.*

Π Η Γ Ε Σ

Τὸ κεφάλαιο γιὰ τὸν ἀείμνηστο καθηγητὴ μου Θεόδωρο Γ. Σκουφο βασίστηκε κυρίως στὶς προσωπικὲς δικές μου ἀναμνήσεις ἀπὸ τὴν ἐπὶ πολλὰ χρόνια κοντὰ τοῦ ζωῆ μου καὶ στὶς δικές του ἀφηγήσεις κατὰ τὴν μακρόχρονη συναναστροφή μας. Ὁρισμένα ἐπίσης στοιχεῖα ἐπῆρα ἀπὸ τὴν ἰδιόγραφη σύντομη αὐτοβιογραφία του, τὴν ὁποία κάποτε συνέταξε καὶ ἡ ὁποία βρίσκεται στὸ ἀρχεῖο μου. Μερικὲς τέλος πληροφορίες μοῦ ἐδόθησαν καὶ ἀπὸ τὸν γιό του ἀγαπητὸ μου φίλο κ. Ἐμμ. Σκουφο.

Συμπληρωματικὲς ἀκόμη πηγές ἦσαν :

«Δελτίον Φυσικῶν Ἐπιστημῶν,» ἔτος Δ' Νοέμβριος 1968, ἀρ. φύλλ. 47, σ. 161-166.

«Ann. géol. des Pays Hell.», II (1942-1947) Athènes.

«Παροναξιακὸν Μέλλον» ἀρ. φύλλ. 3 τῆς 5ης Νοεμβρίου 1938, σελ. 1.

* Ἡ κηδεία του ἔγινε μετὰ ἀπλότητα τὸ πρῶι τῆς ἐπομένης ἡμέρας 10ης Ὀκτωβρίου 1938 στὸν Ἅγιο Νικόλαο, τὴν ἐκκλησία τῆς γειτονιάς του. Κατατέθηκαν ἀπὸ τὸ Πανεπιστήμιο στέφανοι χωρὶς νὰ ἐκφωνηθοῦν λόγοι. Ἦταν μιὰ δικὴ του ἐπίμονη ἐντολή, τοῦ τελευταίου καιροῦ, πρὸς τοὺς δικούς του καὶ πρὸς ἐμένα, τὴν ὁποία ἐγὼ ὑποχρεώθηκα νὰ μεταβιβάσω καὶ γιὰ τὴν ὁποία πολὺ παρεξηγήθηκα ἀπὸ τὶς τότε πανεπιστημιακὲς ἀρχές.

VIII

Ο ΚΑΘΗΓΗΤΗΣ ΣΠΥΡΟΣ Δ. ΓΑΛΑΝΟΣ

Ο ΘΕΜΕΛΙΩΤΗΣ ΤΗΣ ΧΗΜΕΙΑΣ ΤΩΝ ΤΡΟΦΙΜΩΝ—Ο ΑΚΟΥΡΑΣΤΟΣ
ΕΠΑΓΓΕΛΜΑΤΙΑΣ—Ο ΣΥΝΕΡΓΑΤΗΣ ΚΑΙ ΦΙΛΟΣ

Ὁ Σπύρος Γαλανός ὑπῆρξε πολὺ μεταγενέστερος, ἀπὸ τοὺς ἄλλους μεγάλους πρωτοπόρους τῶν Φυσικῶν Ἐπιστημῶν, καὶ ὀρθότερα θάπρεπε νὰ τοποθετηθῆ στὴν ἐπόμενη γενεά, ἐκεῖνη τῶν διαδόχων του. Ἡ ἀνάδειξή του ὅμως σὲ καθηγητὴ ἀπὸ νεώτατη ἡλικία συνέδεσε τὴ δραστηριότητά του μὲ τὸ ἔργο τῶν μεγάλων τῆς πρώτης 50ετίας τοῦ αἰῶνα, ὥστε καὶ σὰν ἀποδοτικὸ μέλος τῆς Φυσικομαθηματικῆς Σχολῆς, ἀλλὰ καὶ σὰν συνεργάτης ἀκούραστος τῆς Ἐνώσεως Ἑλλ. Χημικῶν, νὰ παίξῃ κι' ἐκεῖνος ἓνα ἀποφασιστικὸ ρόλο καὶ γιὰ τὴν πρόοδο τῆς χημικῆς μορφώσεως στὸν Τόπο καὶ γιὰ τὴν ἐδραίωση τοῦ ἐπαγγέλματος τοῦ χημικοῦ.

Μ' αὐτὲς τὶς σκέψεις κι' ἀκόμα γιὰ τὴν προσωπικὴ μ' ἐκεῖνον φιλία μου καὶ συνεργασία ἐπάνω σὲ τόσα κοινὰ ἐπιστημονικὰ κι' ἐπαγγελματικὰ ἐνδιαφέροντα, εἶμαι ὑποχρεωμένος νὰ τὸν συμπεριλάβω στὸν κύκλο τῶν ἱστορουμένων σ' αὐτὸ τὸ βιβλίο. Νὰ ἱστορήσω καὶ τὸν φίλο καθηγητὴ Σπύρο Γαλανό, ξαναγυρίζοντας μὲ τὶς ἀναμνήσεις μου, μ' ἀληθινὴ ἀγάπη καὶ συγκίνηση, στὰ δύσκολα περασμένα χρόνια, ἐκεῖνα ποὺ ἐπάνω σὲ κοινὲς προσπάθειες καὶ κοινούς εὐγενικούς ἀγῶνες τόσο πολὺ μᾶς συνέδεσαν.

Μὲ τὸν Γαλανό συναντήθηκα πρώτη φορὰ, ὅταν τελείωνα τὸ δεῦτερο φοιτητικὸ μου χρόνο, τὴν ἀνοιξὴ τοῦ 1920. Κατεβαίναμε μαζὶ μὲ τὸν Δάλμα τὴ σκάλα τοῦ Χημείου τῆς ὁδοῦ Σόλωνος, ὅταν ἐκεῖνος ἀνέβαινε. Συνάδελφοι ἐπιμεληταὶ οἱ δύο τους καὶ φίλοι, ἐργαζόμενοι στὰ δύο ἀδελφικὰ ἐργαστήρια, τῆς Ἀνοργάνου καὶ τῆς Ὄργανικῆς Χημείας, ἦταν φυσικὸ νὰ ἔχουν πολλὰ νὰ εἰποῦν καὶ ἔπιασαν τὴν κουβέντα. Ἐγὼ στάθηκα λίγο πάρα-πέρα περιμένοντας. Ὁ Δάλμας σὲ λίγο μὲ φώναξε κοντὰ τους καὶ μὲ σύστησε στὸ Γαλανό, λέγοντάς του πῶς εἶμαι βοηθός του. Μὲ τὸ ἐνδιαφέρον καὶ τὴ στοργὴ ποὺ ἔδειχνε γιὰ ὅλους τοὺς φοιτητές του δὲν παρέλειψε νὰ προσθέσῃ καὶ μερικὰ καλὰ λόγια, τονίζοντας τὴν ἐπιμέλειά μου καὶ τὴ δεξιότητά μου ποὺ εἶχα ἀρχίσει νὰ δείχνω στὴν ἀναλυτικὴ χημεία, παραφουσκώνοντας φυσικὰ τὴν πραγματικότητα. Ὁ Γαλανός, μὲ τὴ σειρά του, πρόσθε-

σε κι' εκείνος μερικές καλές ένθαρρυντικές πρὸς ἐμένα κουβέντες, με τὴν εὐκαιρία τῆς γνωριμίας μας.

Εἶχα ἀκούσει πολλά γιὰ τὸν συνάδελφο αὐτό, πὼς ἦταν ἕνας πολὺ μορφωμένος νέος χημικός, ποὺ θὰ προάδευε γρήγορα καὶ πὼς ἦταν ὁ πιὸ ἀγαπημένος τοῦ Ματθαιοῦπουλου, μεταξύ τῶν ἄλλων τοῦ πρωσωπικοῦ του, μὰ ἕως τότε δὲν εἶχε τύχει νὰ τὸν γνωρίσω. Ἡ φήμη του αὐτῆ, ποὺ εἶχε προηγηθῆ, μ' ἔκαμε νὰ τὸν προσέξω μ' ἐνδιαφέρον. Ἦταν, θυμοῦμαι, ἕνας εὐσωμος, με ὠραῖο καὶ περιποιημένο παρουσιαστικό, νεαρός, με ροδαλό, σχεδὸν παιδικὸ πρόσωπο, ποὺ φωτιζόταν ἀπὸ λαμπερὰ καστανὰ μάτια στεφανωμένα ἀπὸ καμπυλωτὰ καλογραμμένα φρύδια. Ἄφθονα μαλλιά σὲ λοξὴ χωρίστρα καὶ μικρὸ ψαλιδισμένο μουστάκι συμπλήρωναν τὸ ἀδρὸ παρουσιαστικό του. Γελαστὸς στὴν ἔκφραση, ἔδειχνε ἐγκαρδιότητα, εὐγένεια καὶ ἀρχοντιά. Παρουσίαζε αὐτῆ τὴν εὐφορία ποὺ ἀκτινοβολοῦν ὄλοι οἱ καλοζωισμένοι ἄνθρωποι, ἐκεῖνοι ποὺ δὲν τοὺς βασανίζει τὸ ἄγχος— ὅπως τοὺς ἄλλους τῆς σημερινῆς ἐποχῆς— τῆς διατήρησης τῆς ἀμετάβλητης λεπτῆς σιλουέττας τους. Μὲ τὸν τρόπο του σοῦδινε τὴν ἐντύπωση, πὼς μπορούσες εὐκολα— κάτι ποὺ κι' ἐκεῖνος πολὺ θὰ τὸ ἐπιθυμοῦσε— νὰ γίνης φίλος του.

Ἡ γνωριμία αὐτῆ, μαζί του, δὲν προχώρησε ὅμως πολὺ γρήγορα κατὰ τὰ ἐπόμενα χρόνια. Ἐγὼ προσκολλημένος στὸ Ἐργαστήριό τῆς Ἀνοργάνου σύχναζα σπάνια στοῦ Ματθαιοῦπουλου καὶ δὲν ἔκανα ἐκεῖ συστηματικὰ τίς ἀσκήσεις μου. Οἱ συναντήσεις μου λοιπὸν με τὸν ἐπιμελητὴ Γαλανὸ ἦσαν ἀρκετὰ ἀραιές. Ἡ πραγματικὴ γνωριμία μαζί του ἀρχίζει ἀπὸ τὸ καλοκαίρι τοῦ 1924. τὴν ἐποχὴ ποὺ ἐμεῖς, οἱ τότε νέοι, κινήθηκαμε γιὰ τὴν ἴδρυση τῆς Ἐνώσεως Ἑλλήνων Χημικῶν.

Ὁ Ματθαιοῦπουλος εἶχε ἀγκαλιάσει τὴν ἰδέα μας, γιὰ τὸν χημικὸ σύλλογο, δείχνοντας κι' ἐκεῖνος μεγάλο ἐνδιαφέρον, καὶ ὁ Γαλανός, ποὺ ἦταν τότε τὸ δεξιὸν χέρι, ἄλλοτε τὸν βοηθοῦσε στὶς ἀπαιτούμενες ἐκ μέρους του ἐνέργειες κι' ἄλλοτε τὸν ἀντιπροσώπευε στὶς συζητήσεις ποὺ γίνονταν, γιὰ τὸ σκοπὸ αὐτό, μεταξύ τῶν δικῶν μας κύκλων.

Κατὰ τὴ Γενικὴ Συνέλευση τῶν Χημικῶν τῆς 4ης Αὐγούστου 1924, ποὺ ἦταν ἡ οὐσιαστικώτερη καὶ ἡ πραγματικὰ ἰδρυτικὴ τῆς Ἐνώσεως, βοηθώντας τὸν Ματθαιοῦπουλο, ποὺ τοῦχε πιὰ ἀνατεθῆ, με ἀπόφασή της, ἡ προσωρινὴ ἀρχηγία τοῦ συλλόγου, προθυμοποιήθηκε κι' ἀνάλαβε τὸν ἔρανο, γιὰ νὰ συγκεντρωθῆ τὸ ἀπαραίτητο κεφάλαιο ποὺ θὰ χρειαζόταν γιὰ τὰ πρῶτα ἐξοδὰ του. Περιφέροντας ὁ Γαλανός τὸ δίσκο, κατῶρθωσε νὰ ἐνθουσιάσῃ ὄλους καὶ νὰ συγκεντρώσῃ συνολικὰ 2450 δραχμές. Ποσὸν πολὺ σημαντικὸ— μιὰ ἐνδειξὴ τοῦ ἐνδιαφέροντος τοῦ δικοῦ του καὶ τῶν ἄλλων— σύμφωνα με τὴ νομισματικὴ ἀξία τῆς ἐποχῆς ἐκείνης, ἅμα προσέξῃ κανεὶς πὼς οἱ μέχρι τὴν ἡμέρα αὐτῆ δαπάνες γιὰ τὴν ἐκτύπωση δύο ἐγκυκλίων, φακέλους, γραμματόσημα κ.λ., μόλις εἶχαν φθάσει τίς 183 δραχμές.

Ὁ Γαλανός γεννήθηκε στὴν Ἀθήνα στὶς 30 Δεκεμβρίου τοῦ 1896. Μετὰ τὰ μαθητικὰ του χρόνια, ποὺ κι' αὐτὰ τὰ πέρασε στὴν Ἀθήνα, ἐγράφηκε κατὰ τὸ 1912 στὸ τμήμα τῶν Φυσικῶν Ἐπιστημῶν τοῦ Πανεπιστημίου καὶ πῆρε τὸ πτυχίό του

τό 1916. Ἡ φοιτητική του ζωὴ ἀρχίζει ἀπὸ τότε ἀκριβῶς πού και ὁ Ματθαίοπουλος διορίστηκε στὴν ἔδρα τῆς Ὀργανικῆς Χημείας (1912). Ἡ οἰκογένεια τοῦ Γαλανοῦ ἦταν ἀρχοντική μὲ πολὺ παλιὰς ρίζες.*

Γιὰ τὸν Ματθαίοπουλο, τὰ πρῶτα του χρόνια στὴν πανεπιστημιακὴ θέση δὲν ἦσαν καὶ τόσο εὐκόλα. Ἐκτὸς ἀπὸ τὴν ἔλλειψη Ἐργαστηρίου καὶ προσωπικοῦ, ἡ δημιουργία αὐτῆς τῆς καινούργιας ἔδρας τῆς Ὀργανικῆς Χημείας καὶ ὁ τρόπος τοῦ διορισμοῦ του, οἱ μεγάλες ἀπαιτήσεις πού εἶχε γιὰ τὸ δύσκολο αὐτὸ μάθημα ἀπὸ τοὺς φοιτητὲς του, ἡ ἔλλειψη διδακτικοῦ συγγράμματος καὶ πολλὰ ἀκόμη ἄλλα, εἶχαν δημιουργήσει κάποια δυσφορία κι' ἀναταραχὴ στοὺς φοιτητικούς κύκλους. Χρειαζόταν λοιπὸν κατανόηση καὶ ὑποστήριξη κι' ἀπὸ τοὺς μεγάλους, τοὺς συναδέλφους του καθηγητὰς, κι' ἀπὸ τοὺς μικρότερους, τοὺς φοιτητὰς του.

Ὁ Γαλανὸς ἦταν ὁ πρῶτος ἀπὸ τοὺς τελευταίους πού ἔτρεξε μόνος του καὶ στάθηκε πρόθυμα καὶ πιστὰ κοντά του**. Ὁ Ματθαίοπουλος τὸν ἀγάπησε, τὸν ὑποστήριξε, τὸν ἀνάδειξε. Συνδέθηκε πολὺ μαζί του καὶ ἦταν ὁ πρῶτος στὴ σειρά, ἀπὸ τοὺς πολλοὺς ἱκανοὺς καὶ ἀξιους μαθητὲς του, πού προώδευσε κοντά του. Ἀπὸ ἐκείνους πού χάρη στά δικά του φῶτα καὶ τὴ δική του βοήθεια ἐπέτυχαν κατόπιν νὰ καταλάβουν ἔδρες χημικῶν μαθημάτων στὶς ἀνώτατες τεχνικὲς μας σχολές. Τὸ ἐργαστήριό τοῦ Ματθαίοπουλου, ὅπως ἔγραψα καὶ σὲ προηγούμενο κεφάλαιο, ὑπῆρξε φυτώριο καθηγητῶν, ἐρευνητῶν καὶ ἄλλων δραστηρίων ἐπιστημόνων πού ἀναδείχθηκαν σὲ ἀνώτερες θέσεις τῆς ἐπιστήμης καὶ τοῦ ἐπαγγέλματός μας. Ὁ Γαλανὸς εἶχε τὴν τιμὴ νὰ βρεθῆ στὴν πρώτη θέση μεταξὺ τῆς πολυἀριθμης αὐτῆς ἐπιστημονικῆς οἰκογένειας.

Ὁ Ματθαίοπουλος ἔδειξε, ἀπὸ τὰ πρῶτα χρόνια τῆς δράσης του στὴν Ἑλλάδα, καὶ πρὶν ἀκόμα γίνῃ καθηγητὴς τοῦ Πανεπιστημίου, ξεχωριστὸ ἐνδιαφέρον γιὰ τὰ θέματα τῶν τροφίμων ἀπὸ τὴν πλευρὰ τῆς χημικῆς τους μελέτης καὶ ἔρευνας. Γιὰ τὴ σωστὴ τους βιομηχανικὴ παρασκευὴ καὶ γιὰ τὴν προστασία τους ἀπὸ τὴ νοθεύα, ἡ ὁποία, μὲ τὴ νομοθετικὴ ἀσυδοσία τῆς ἐποχῆς καὶ τὴν ἔλλειψη τῶν ἀπαιτούμενων γνώσεων, κυριολεκτικὰ ὠργίαζε. Ἐδίδασκε βέβαια ἐκεῖνος ἀργότερα καὶ εἶχε ἀρχίσει στὸ ἐργαστήριό του νὰ ἐρευνᾷ τὰ θέματα τῶν τροφίμων, προσδιορίζοντας γιὰ μερικὰ τίς ὀρθὲς προδιαγραφές τους, μὰ ἔχοντας τὸ βᾶρος τῆς ἔδρας τῆς Ὀργανικῆς Χημείας, δὲν ἐπαρκοῦσε νὰ ὀλοκληρώσῃ τὴν προσπάθειά του αὐτῆ,

* Ἡ οἰκογένεια τοῦ Γαλανοῦ, παλαιὰ ἀθηναϊκὴ, συγκατέλεγε μεταξὺ τῶν παλαιότερων μελῶν της καὶ τὸ διάσημο Ἑλληνα ἰνδολόγο Δημήτριο Γαλανὸ (1760-1833), ὁ ὁποῖος, ἀπὸ τὰς Ἀθήνας κατέληξε στὶς Ἰνδίες κι ἐκεῖ ἀφιερῶθηκε στὴ μελέτη τῆς σανσκριτικῆς, τῶν ἀνατολικῶν γλωσσῶν καὶ τῆς Ἰνδικῆς φιλοσοφίας. Πάντοτε μελετῶντας καὶ προάγοντας τὴν σοφία του, ἔμεινε στὶς Ἰνδίες ὅλη του τὴ ζωὴ. Πεθαίνοντας ἐδώρησε στὸ Πανεπιστήμιό τὴ μισή του περιουσία, τὴ βιβλιοθήκη του καὶ τὰ ἐξαιρετικῆς σπουδαιότητος ἀνέκδοτα συγγράμματά του.

** Ὁ Καθηγητὴς θυμόταν καὶ μοῦ εἶχε διηγηθῆ πῶς ὁ φοιτητὴς Γαλανὸς τὸν ζύγωσε, μόνος του, γιὰ πρώτη φορά, καὶ τοῦ ζήτησε νὰ τὸν προσλάβῃ μαθητευόμενό του, στὸ Ἐργαστήριό. Τὸν σταμάτησε στὸ δρόμο, στὴ γωνιά τῆς ὁδοῦ Πειραιῶς μὲ τὴν πλατεία Ὀμονοίας, καὶ αὐθόρμητα τὸν παρακάλεσε. Κι' αὐτὸ ιδιαίτερα τὸ ἐξετίμησε.

ἐνῶ πρόγραμμά του ἦταν νὰ πλατύνῃ πολὺ τὴ σχετικὴ ἔρευνα. Νὰ δώσῃ τώρα ποὺ ὑπῆρχε ἡ χημικὴ σχολὴ στοὺς σπουδαστὲς τῆς, τοὺς μέλλοντες χημικοὺς τῆς Χώρας, καλύτερη κατάρτιση στὰ σχετικὰ θέματα. Γι' αὐτὸ ἐπεδίωκε νὰ ἰδρυθῆ ἐιδικὴ ἔδρα καὶ ξεχωριστὸ πανεπιστημιακὸ ἐργαστήριον.

Ὁ ἐπιμελητὴς του ὁ Γαλανὸς εἶχε ἀσχοληθῆ ἀπὸ φοιτητῆς ἀκόμα, κάτω ἀπὸ τὴ δική του καθοδήγησιν, μὲ τὴν ἔρευνα τῶν ἑλληνικῶν προϊόντων διατροφῆς. Δύο χρόνια μετὰ τὸ πτυχίον του, τὸ 1918, ἐπῆρε τὸ διδακτορικὸ του δίπλωμα μὲ τὴ μελέτη του «ἐπὶ τῶν ἑλληνικῶν βουτύρων καὶ τῶν μεθόδων ἀναλύσεώς των». Ἀμέσως κατόπιν συμπλήρωσε τὴν ἐιδικευσὴν του στὴ χημεία τῶν τροφίμων, μὲ πανεπιστημιακὴ ὑποτροφία, σπουδάζοντας στὰ Πανεπιστήμια Βερολίνου καὶ Μονάχου. Ἐπῆρε ἀπὸ τὴ Γερμανία τὸ δίπλωμα αὐτῆς τῆς ἐιδικότητος μὲ τὸ δικαίωμα τῆς ἐπαγγελματικῆς ἀσκήσεώς της καὶ στὴν ἴδια τὴ χώρα ποὺ τοῦ τὸ χορήγησε, τὴ Γερμανία. Ἐχοντας λοιπόν, ὁ Ματθαίουπουλος, τὸν κατάλληλον ἐπιστήμονα καὶ θέλοντας κι' ἐκεῖνον νὰ βοηθήσῃ ἀλλὰ καὶ τὴ χημικὴ διδασκαλία ἀκόμη περισσότερο νὰ ἐπεκτείνῃ κατώρθωσε νὰ ἰδρυθῆ στὴ Φυσικομαθηματικὴ Σχολὴ τῶν Ἀθηνῶν ἡ ἔκτακτὴ ἔδρα τοῦ μαθήματος τῆς χημείας τῶν τροφίμων.

Ἀκριβῶς τὴν ἐποχὴν ποὺ ἰδρυσθῆν ἡ Ἐνωσις Ἑλλήνων Χημικῶν ὁ Γαλανὸς προετοιμαζόταν γιὰ τὴ νεοἰδρυμένη ἔδρα. Ἡ σχολὴ τὸν ἐξέλεξε παμψηφεί καθηγητὴ τὸν Ὀκτώβριον 1924 κι' ἐδίδαξε τὰ θέματα τῶν τροφίμων σὰν ἐνιαῖον καὶ συστηματοποιημένον μάθημα, ἀπὸ ἐκεῖνη τὴ χρονίαν, συνεχίζοντας ἔκτοτε ἀδιάκοπα κατὰ τὰ ἐπόμενα 36 χρόνια, μέχρι τὴν ἡμέραν τοῦ πρόωρου θανάτου του.

Ἡ τύχη γιὰ τὸ Γαλανὸν ἐπανειλημμένως γελᾷ κατὰ τὴν ἐποχὴν ἐκεῖνη. Δὲν γίνεται μόνον Καθηγητῆς, νεώτατος, σὲ ἡλικίαν μόλις 28 χρονῶν. Σὲ λίγο παντρεύεται (1925) κι' ἀποκτᾷ ἕνα ἐξαιρετὸ σύντροφο τῆς ζωῆς, πολὺτιμον γι' αὐτόν, ποὺ τοῦ χαρίζει τρυφερότητα, οἰκογενειακὴ θαλπωρὴ καὶ σιγουριά, ὥστε, ἀπερίσπαστος πιά ἀπὸ ἄλλες φροντίδες, ν' ἀφιερῶθῃ ὀλοκληρωτικὰ στὴν καριέρα του. Εἶναι ἡ δεσποινὶς Ἄννα Ἰω. Τοτόμη, ἀπὸ τὴ γνωστὴ παλιὰ ἀθηναϊκὴ οἰκογένεια*. Πάντοτε γελαστὴ καὶ περιποιητικὴ ἡ Κυρία Ἄννα βρίσκεται διαρκῶς κοντὰ του καὶ τὸν βοηθεῖ σ' ὅλες τῆς ὑποχρεώσεις του. Γνωρίζεται γρήγορα μὲ τὸν κύκλον τῶν συνεργατῶν του, γίνεται μ' ὄλους αὐτοὺς καλὸς φίλος, τοὺς φροντίζει, τοὺς ὑποδέχεται στὸ σπίτι της, τοὺς περιποιεῖται. Χαρίζει ἀκόμα στὸ Γαλανὸν τρεῖς εὐρωστοὺς γιουὺς ὥστε νὰ συμπληρωθῆ ἡ οἰκογενειακὴ εὐτυχία του.

Ὅποιος συναναστρέφεται τὸ ζευγάρι αὐτό, τὰ χρόνια ἐκεῖνα, προβληματίζεται ποιδὺς ἀπὸ τοὺς δύο τοὺς δίνεται περισσότερο στὸν ἄλλο. Τέτοια ἄρμονία καὶ ἀγάπη βασιλεύει μεταξὺ τους. Κι' αὐτὰ τὰ αἰσθήματα δὲν σπαταλιῶνται μόνον μέσα

* Ἡ Κυρία Ἄννα, μαθήτρια τοῦ πατέρα μου στὸ ἰδιωτικὸν σχολεῖον τοῦ Διαλυσμᾶ στὴν Πλάκα καὶ συμμαθήτρια τῆς ἀδελφῆς μου, εἶχε συνδεθῆ μὲ ἰδιαιτέρους δεσμοὺς φιλίας καὶ ἀγάπης μὲ τὴν οἰκογένειάν μου καὶ μένα. Αὐτὸ ἀποτελέσεν τὸν κρίκον ποὺ σύνδεσεν ἀκόμη περισσότερο ἐκεῖνον μαζί μου.

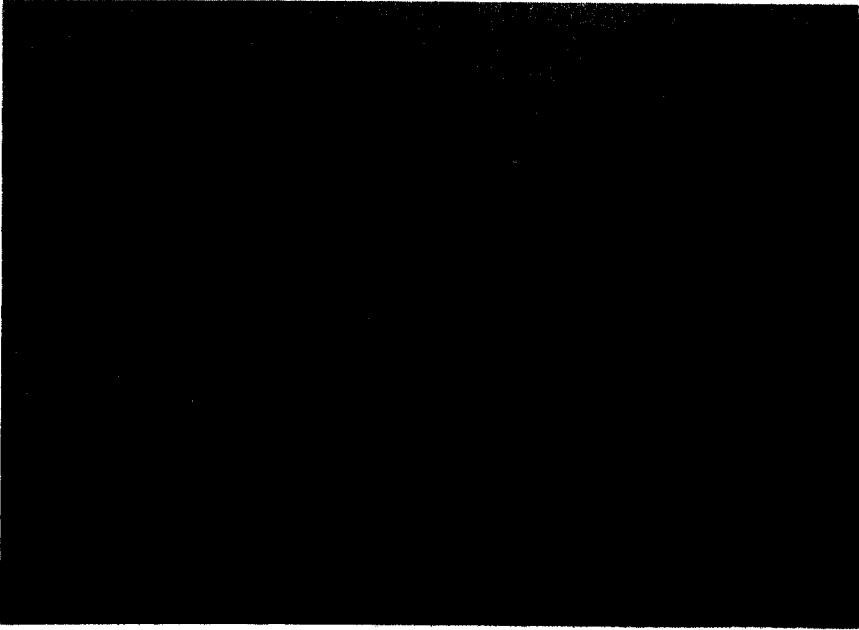

Ο ΚΑΘΗΓΗΤΗΣ ΣΠΥΡΟΣ Δ. ΓΑΛΑΝΟΣ
(Φωτογραφία τοῦ 1950)

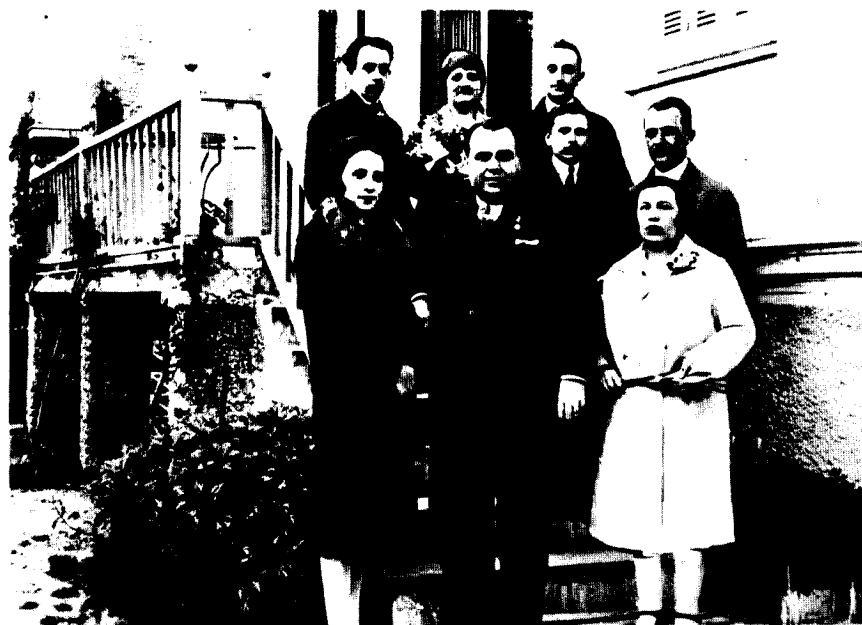
‘Ο Σπύρος Γαλανός κατά τὰ φοιτητικά του χρόνια. Φωτογραφία παρμένη στην αὐλή τοῦ Ἀνατομείου κατὰ τὸ 1915. Οἱ τρεῖς στὸ μέσον τῆς πρώτης σειρᾶς εἶναι ἀπὸ ἀριστερά: Ἰ. Ζαγλακίδης, Μ. Μητσόπουλος καὶ Σ. Γαλανός. Πίσω, με στολή στρατιώτη, ὁ Ἰ. Τρικκαλινός, ὁ μετέπειτα Καθηγητὴς τῆς Φυσικῆς Γεωγραφίας. (Παραχωρηθεῖσα ἀπὸ τὸν Καθηγητὴ κ. Δημ. Σ. Γαλανό).

‘Ο Καθηγητὴς Σ. Γαλανός με φοιτητικὴ συντροφιά στὶς σκάλες τοῦ Χημείου. Μεταξὺ τῶν φοιτητῶν διακρίνονται ὁ Μ. Μητσόπουλος καὶ ὁ Γ. Μπουῆρος. (Παραχωρηθεῖσα ἀπὸ τὸν Καθηγητὴ κ. Δημ. Σ. Γαλανό).

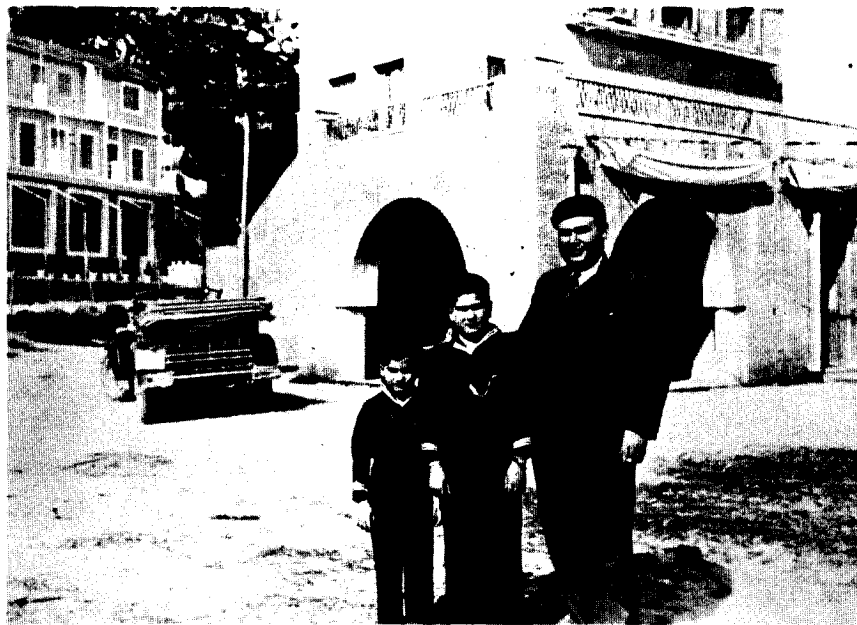
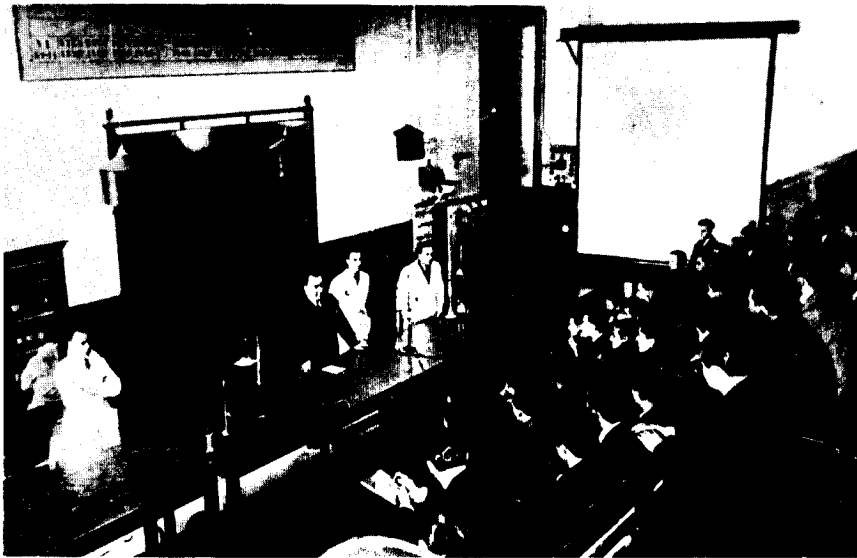
‘Ο Σ. Γαλανός ως επίμελητής στο χημικό του εργαστήριο. (Φωτογραφία τοῦ 1923).

‘Ο Καθηγητής κατά τὴν ὥρα τοῦ γάμου του, κατὰ τὸ 1924, μετὰ τῆς Ἄννας Τοτόμη. (Παραχωρηθεῖσα ἀπὸ τὸν Καθηγητὴ κ. Δημ. Σ. Γαλανό).

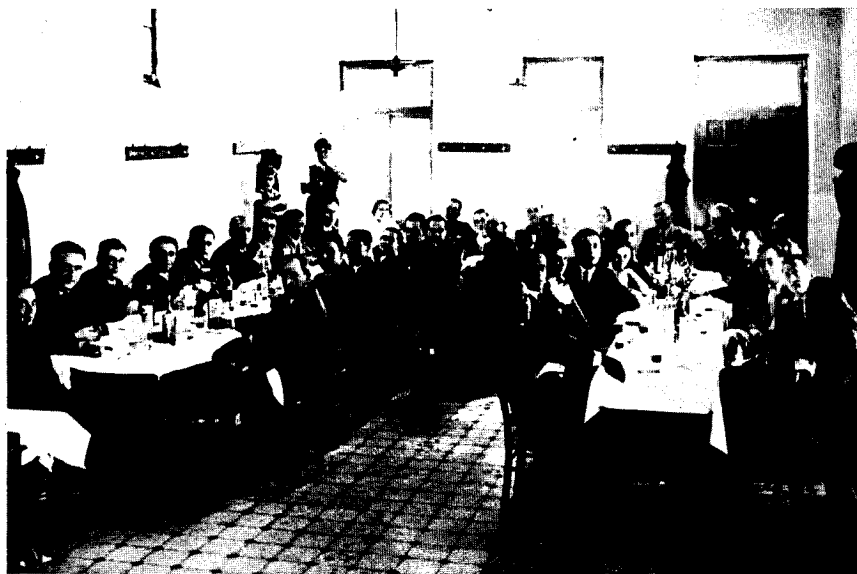
Ο Καθηγητής Σ. Γαλανός με τον επίμελητή φίλο του Δημ. Δάλμα, κατά τη φοιτητική έκδρομή στην Πάτρα, το 1928, φωτογραφίζονται εμπρός από τα ιστορικά βαρέλια της κάβας του Οινοποιείου της 'Αχάια-Clauss». (Φωτογραφία Ι. Κανδήλη).

Κατά τη φοιτητική έκδρομή του 1928 στην Πάτρα ο Γαλανός με τους φίλους του φωτογραφίζεται στην είσοδο του σπιτιού του προϊσταμένου του εκεί κρατικού Χημείου Εύαγγ. Λειβαδίτη. Πρώτη σειρά: Κυρία Λειβαδίτη, Σ. Γαλανός, Κυρία Συνοδιού. Δεύτερη σειρά: Ε. Λειβαδίτης, Κυρία Γαλανού, Έλ. Συνοδινός, Ι. Κανδήλης και Δ. Δάλμας. (Φωτογραφία Ι. Κανδήλη).

Ο Καθηγητής Σ. Γαλανός κατά την ώρα της διδασκαλίας του στο μεγάλο άμφιθέατρο του Χημείου του Πανεπιστημίου.

Ο Καθηγητής Σ. Γαλανός μαζί με τους δύο γιούς του σε μία έκδρομή του στην Κέρκυρα.

Ἀπὸ τὴν ἐκδρομὴ τῆς Ἑνώσεως Ἑλλ. Χημικῶν στὸ Αἴγιο καὶ τὴν Πάτρα τὸ Νοέμβριο 1936. Μεταξὺ τῶν ἐκεῖ χημικῶν καὶ τῶν ἐκδρομέων ὁ Σ. Γαλανὸς μετὰ τῆς Κυρίας του. Ὁ νεαρὸς στὴν πίσω σειρὰ εἶναι ὁ γιὸς του καὶ διάδοχός του Καθηγητῆς Δημ. Σ. Γαλανός. Ἡ συγκέντρωση εἶναι στὴν αὐλὴ τοῦ Α' Ἐργαστασίου τῶν Πατρῶν τῆς Α.Ε. ΒΕΣΟ. (Φωτογραφία Ι. Κανδήλη).

Στὸ Γηροκομεῖο τῶν Πατρῶν σὲ φιλικὸ γεῦμα ὅλων τῶν χημικῶν τῆς περιοχῆς κατὰ τὴν ἐκδρομὴ τῆς Ἑνώσεως Ἑλλ. Χημικῶν τοῦ Νοεμβρίου 1936. Ὁ Σ. Γαλανὸς μετὰ τὴν γυναῖκα του ἐπὶ κεφαλῆς τῆς παρέας. (Φωτογραφία Ι. Κανδήλη).

Ὁ Καθηγητὴς Σ. Γαλανός, Πρόεδρος τοῦ Α.Χ.Σ., ἀναπτύσσει κάποιο θέμα. Ἀπὸ ἀριστερὰ: Ἐλ. Συνοδινός, Θ. Μερτικόπουλος, Χ. Θηβαῖος, Δ. Ἀλιπράντης καὶ Σ. Γαλανός (Παραχωρηθεῖσα ἀπὸ τὸν Καθηγητὴ κ. Δημ. Σ. Γαλανό).

Τὸ ἀγαπημένο σάϊτσο τοῦ Καθηγητῆ Σ. Γαλανοῦ ὡς μαγεῖρου, σχεδιάσμα μαθητῆ του, ποῦ παρουσιάστηκε κατὰ τὰ ἐγκαίνια τοῦ πειραματικοῦ οἰνοποιείου τοῦ Χημεῖου τοῦ Πανεπιστημίου. (Παραχωρήθηκε ἀπὸ τὸν Καθηγητῆ κ. Δημ. Σ. Γαλανό).

στην οικόγένεια, αλλά χαρίζονται άπλόχερα και πρὸς τοὺς ἄλλους. Τοὺς φίλους και τοὺς γνωστούς*. Ἐπὶ τὴν ἐποχὴ πού ὁ Γαλανὸς ἀνάλαβε τὴν ἔδρα τῆς χημείας τῶν τροφίμων, τὰ θέματα τῆς διατροφῆς και γενικά τῶν καταναλωσίμων ἀγαθῶν, ὁ χημισμὸς τους, ἡ βιομηχανικὴ παρασκευὴ τους, ἡ τυποποίηση και ὁ ἔλεγχος τῶν συστατικῶν τους, ὄλ' αὐτὰ συνδέονται μὲ τὸ ὄνομά του. Δὲν τὰ διδάσκει μόνο στὸ Πανεπιστήμιο γιὰ τοὺς χημικοὺς και τοὺς φαρμακοποιούς, ἀλλὰ και σ' ὄλες τις ἄλλες σχολές, ἐκεῖνες πού οἱ σπουδαστές τους χρειάζονται τις σχετικὲς γνώσεις. Στις σχολές Ἀστυνομίας Πόλεων και Χωροφυλακῆς, τῶν ὁποίων οἱ ἀπόφοιτοι, μέσα στὰ σπουδαιότερα καθήκοντά τους, μὲ τὸν ἀγορανομικὸ τομέα, ἔχουν τὸν ἔλεγχο τῆς ἀξίας και τῆς νωπότητος τῶν τροφίμων, ὅπως και τῆς προστασίας τους ἀπὸ τὴ νοθεΐα. Διδάσκει ἀκόμα στὴν Ἑγχειρονομικὴ Σχολὴ και τὴ Σχολὴ Ἐπισκεπτριῶν Νοσοκόμων πού εἶναι παράρτημά της

Και ἡ προσφορά του δὲν περιορίζεται μόνο στοὺς ἐκπαιδευτικοὺς σκοποὺς· μὲ τὴ διδασκαλία του στις ἀνώτατες και ἀνώτερες σχολές. Σπουδαιότερη εἶναι ἡ ἄλλη, ἡ διαφωτιστικὴ, γιὰ τὸ εὐρύτερο κοινό, μὲ τὰ πολυάριθμα ἐκλαϊκευμένα δημοσιεύματά του στὸν ἡμερήσιο και τὸν περιοδικὸ τύπο. Μορφώνει συνεχῶς μ' αὐτὰ και φωτίζει, ὥστε ὁ πολὺς κόσμος νὰ πληροφορηθῆ τί εἶναι ὠφέλιμο και τί θρεπτικό, τί εἶναι βλαβερό, σὲ ποῖο σημεῖο καιροφυλακτεῖ ὁ κίνδυνος τῆς νοθεΐας και τῆς ἀπάτης και πῶς ὁ καταναλωτῆς μπορεῖ νὰ προφυλαχτῆ ἀπ' αὐτοὺς τοὺς κινδύνους. Ἐκτὸς ἀπὸ τὰ ἐκλαϊκευμένα αὐτὰ δημοσιεύματά του στὸν Τύπο, πολλὰ εἶναι και τὰ ἀνωτέρου ἐπιπέδου. Αὐτὰ, εἴτε ἐκδίδονται σὰν ἀνεξάρτητες διατριβές, εἴτε καταχωροῦνται σὲ διάφορα ἐπιστημονικά περιοδικά. Ὅπως τὰ «Ἀρχεῖα Φαρμακευτικῆς», τὰ «Χημικά Χρονικά», τὴν «Ἐπιστημονικὴ Ἐπετηρίδα» τῆς Φυσικομαθηματικῆς Σχολῆς, τὸ «Δελτίον Φυσικῶν Ἐπιστημῶν», τὸ «Γεωργικὸν Δελτίον» και ἀκόμα σὲ διάφορα ἱατρικά περιοδικά.

* Ἐ' ἀναφέρω ἕνα ἀπ' τὰ πολλὰ περιστατικά πού βεβαιώνουν αὐτὴ τὴν εὐτυχισμένη κατανοήση και ἀδιτάρακτη μεταξὺ τους σύμπνοια. Ἡ νεαρά κυρία ἐνὸς προστατευομένου φίλου τους ἀποκτᾷ γιό. Μὰ ὁ τοκετὸς ἦταν δύσκολος και ἡ μητέρα σὲ λίγο ψήνεται ἀπὸ τὸν πυρεττὸ και χαροπαλεύει. Κανεὶς δὲν θυμάται τὸ παιδί της, πού ἔχει ἐγκαταλειφθῆ στὴν τύχη του. Ὅλοι αὐτὴ τὴν ὥρα προσπαθοῦν νὰ σώσουν τὴ μητέρα. Ἡ Κυρία Ἄννα, ἔχοντας σύμφωνο και τὸν ἄντρα της, τρέχει στὸ σπίτι τῆς λεχῶνας και χωρὶς κανένα νὰ ρωτήση παραλαβαίνει τὸ νεογέννητο, τὸ φέρνει σπίτι της, τὸ πλένει, τὸ φροντίζει και τὸ θηλάζει ἡ ἴδια, προσφέροντας σ' αὐτὸ τὸ μισὸ γεῦμα τοῦ γιοῦ της, πού ἔχει κι' ἐκεῖνος πρόσωπα γεννηθῆ. Ὅταν ἡ μητέρα τοῦ μικροῦ νικαεὶ τὸ θάνατο και γυρίζει, μετὰ ἕνα μῆνα, σπίτι της, ἡ Κυρία Ἄννα τῆς φέρνει τὸ γιό της και τῆς τὸν παραδίδει γερό, μεγαλωμένο και καθαρὸ. Τὸν ἔχει σώσει.

Ἄλλὰ ἡ κυρία Γαλανὸς δὲν εἶναι μόνο ὁ πονετικὸς φίλος πού φροντίζει γιὰ τοὺς ἀνθρώπους τοῦ κύκλου της. Τρέχει ὅπου μπορεῖ νὰ προσφέρη και νὰ ὠφελήση. Ἐχει ἀποστολὴ και σκοπὸ τῆς ζωῆς της τὴ φιλαλληλία και τὴ φιλανθρωπία και ἀσκεῖ μὲ πάθος τὰ λειτουργήματα αὐτὰ. Προσφέρει πολὺτιμες ὑπηρεσίες στὸ Πατριωτικὸ Ἰδρυμα Κοινων. Προνοίας και Ἀντιλήψεως (ΠΚΠΑ), διακρίνεται, γιὰ τὴν ἐργασία της, ὡς νοσοκόμου κατὰ τοὺς πολέμους μας και παρασημοφορεῖται γι' αὐτές, ἀσχολεῖται μὲ πολλὰ φιλανθρωπικά σωματεῖα και σήμερα ἀκόμα, πάντοτε ἀκμαία, συνεχίζει τὴν ἀποστολὴ της.

Στην επιστημονική έρευνα, εκτός από τις εργασίες του για τὸ κακάο, ποὺ δημοσιεύθηκαν στὴ Γερμανία κι' ἐδῶ, καὶ τὴ διδακτορική του μελέτη γιὰ τὰ βούτυρα, γιὰ τὴν ὁποία μιλήσαμε, ἀνήκουν κι' ἐκεῖνες ποὺ ἀσχολοῦνται μὲ ἑλληνικὰ προϊόντα. Εἶναι μία γιὰ τις «ἐλληνικὲς ἐλαῖες» καὶ μία γιὰ τὰ «ἐλληνικὰ ἔλαια». Αὐτὲς ἔγιναν μὲ συνεργασία τοῦ Καθηγητῆ Ματθαίουποῦλου καὶ ἔχουν δημοσιευθῆ στὸν Τόμο τῶν Πεπραγμένων τοῦ Κεντρικοῦ Χημικοῦ Ἐργαστηρίου τοῦ Ἑπουργείου Ὑγιεινῆς (1922). Οἱ τελευταῖες ἐργασίες του ἐπάνω στὰ λιποειδῆ τοῦ γάλακτος καὶ γιὰ τὴ βιοχημεία τῆς γιαιούρτης (1960) ἔγιναν μὲ συνεργασία τοῦ γιοῦ του καὶ διαδόχου του στὴν πανεπιστημιακὴ ἔδρα, Καθηγητῆ κ. Δημ. Σ. Γαλανοῦ καὶ ἄλλων ἐρευνητῶν καὶ εἶναι δημοσιευμένες στὰ «Χημικὰ Χρονικά».

Τὰ διδακτικά του συγγράμματα εἶναι δύο. Τὸ σύντομο ἐγχειρίδιο, ἢ «Ἐπιτομος Χημεία Τροφίμων καὶ Εὐφραντικῶν», ποὺ ἐξέδωσε τὸ 1934, καὶ τὸ μεγάλο ποὺ κυκλοφόρησε μετὰ τὸν πόλεμο, κατὰ τὸ 1949. Τὸ ἐκτεταμένο αὐτὸ σύγγραμμα σὲ πέντε τόμους, μὲ τὸν τίτλο «Χημεία Τροφίμων καὶ Εὐφραντικῶν», θεωρεῖται κλασσικὸ γιὰ τὴν ἑλληνικὴ βιβλιογραφία τοῦ κλάδου τῶν τροφίμων κι' ἀποτελεῖ καὶ σήμερα ἀκόμα τὸ κυριώτερο βοήθημα τῶν χημικῶν ποὺ ἐργάζονται σ' αὐτὸν τὸν τομέα*.

Ἡ εἰδικότητά του καὶ τὸ κῆρος του στὰ θέματα τῆς διατροφῆς τοῦ ἀνθρώπου, ἀλλὰ καὶ ἡ ἀκούραστη δραστηριότητά του φυσικὸ ἦταν νὰ τὸν ὑποχρεώσουν σὲ ἐνεργὸ συμμετοχὴ σὲ πολλὰ ἰδρύματα καὶ σὲ πολλὰ Συμβούλια διαφόρων ὀργανισμῶν. Πολύτιμες ὑπηρεσίες πρόσφερε στὸ Ἀνώτατο Χημικὸ Συμβούλιο, τοῦ ὁποῦ ἐγινε μέλος ἀπὸ τὴν πρώτη ἡμέρα τῆς Ἰδρυσῆς του καὶ ἀργότερα, γιὰ ἓνα διάστημα, Πρόεδρός του. Συμμετεῖχε στὸ Ἀνώτατο Ὑγειονομικὸ Συμβούλιο, ἔκαμε Πρόεδρος τῆς Φοιτητικῆς Λέσχης, Πρόεδρος τοῦ Πατριωτικοῦ Ἰδρύματος Κοινῶν. Προνοίας καὶ Ἀντιλήψεως (ΠΙΚΠΑ) καὶ Πρόεδρος τῆς Ἐπιτροπῆς τῶν Συσσιτίων του. Ἐργάστηκε σὰν Σύμβουλος τῶν Νοσοκομείων «Σωτηρία» καὶ «Ἑλληνικοῦ Ἐρυθροῦ Σταυροῦ» καὶ σὲ πολλὰ ἀκόμη ἐπιστημονικὰ καὶ φιλανθρωπικὰ ἰδρύματα. Ἀντιπροσώπευσε τὸ Πανεπιστήμιο σὲ πολλὰ σχετικὰ διεθνή Συνέδρια καὶ ἔλαβε μέρος ἀπὸ ἡγετικές θέσεις στὰ δύο πρῶτα πανελλήνια ἑλληνικὰ χημικὰ Συνέδρια (1938 καὶ 1956).

Ἄλλὰ ὁ Γαλανὸς δὲν ἦταν μόνον ὁ δάσκαλος ἀπὸ τὴν ἔδρα. Ὁ ἐρευνητῆς καὶ ὁ θεωρητικὸς. Ὑπῆρξε πρὸ παντὸς ὁ καλὸς καὶ γιὰ ὄλους πρόθυμος συναδέλφος, ἔτοιμος πάντα νὰ δοθῆ, νὰ συμβουλευθῆ καὶ νὰ βοηθήσῃ κάθε ἐπαγγελματία. Ὁ θερμὸς ὑποστηρικτῆς καὶ ὁ πολῦτιμος τεχνικὸς σύμβουλος τῆς ἀκαθοδήγητης

* Πλήρης ὁ κατάλογος τῶν ἐργασιῶν καὶ τῶν δημοσιευμάτων τοῦ Σ. Γαλανοῦ ἔχει δημοσιευθῆ στὰ «Χημικὰ Χρονικά» (Τόμος 26Β Τεύχος Ἰανουαρίου 1961 σελ. 8), συνοδευόντας τὸ γιὰ κείνον σύντομο βιογραφικὸ σημείωμα τοῦ Καθηγητῆ Τρυφ. Καραντάση, ποὺ καταχωρήθηκε ἀμέσως μετὰ τὸ θάνατό του.

ἀκόμα, κατὰ τὴν ἐποχὴ του, καὶ κάπως πρωτόγονης ἑλληνικῆς βιομηχανίας παρασκευῆς καὶ συντηρήσεως τῶν τροφίμων. Ἀκολουθῶντας τὰ διδάγματα καὶ τὰ συστήματα τοῦ μεγάλου δασκάλου του Καθηγητῆ Ματθαίου του, ἦταν κι' ἐκεῖνος περισσότερο ἀπὸ χημικὸς τῆς θεωρίας ὁ χημικὸς τῆς πρακτικῆς ἐφαρμογῆς. Ὁ ἄνθρωπος τῆς πιάτσας. Κι' αὐτοὶ ἀκριβῶς οἱ ἀγῶνες του καὶ οἱ προσπάθειές του ἔγιναν ἡ ἀφορμὴ ν' ἀποκτήσῃ ἓνα τεράστιο κύκλο καλῶν φίλων καὶ νὰ γνωριστῇ καὶ ν' ἀγαπηθῇ ἀπ' ὄλους, ἀνεξαιρέτως, πρὸ παντός, ἀπὸ τοὺς συναδέλφους του. Μπορεῖ νὰ ὑπῆρξαν καὶ γι' αὐτὸν σχολιασταί. Μπορεῖ σὲ ὀρισμένες περιπτώσεις νὰ βρέθησαν ἐκεῖνοι ποὺ κάποτε τὸν κατέκριναν ἢ καὶ τὸν πολέμησαν—φυσικὲς οἱ ἀντιθέσεις πρὸς τοὺς ἀνθρώπους, ποὺ σὰν κι' αὐτὸν, ἀπόκτησαν πολὺπλευρες δραστηριότητες ἢ εἶχαν ἀπὸ ἐπαγγελματικὴ πλευρὰ ἐνεργὸ ἀνάμιξη σ' ἓνα κλάδο—μὰ προκειμένου γιὰ τὸν Γαλανὸ κι' αὐτοὶ ἀκόμη οἱ ἀντίπαλοί του ἀναγνώριζαν τὴν καλωσύνη καὶ τὴν ἀνεξικακία του.

Τὸ γραφεῖο του καὶ τὸ Ἔργαστήριό του—τὸ ἄντρο του θὰ μπορούσαμε νὰ εἰποῦμε—στὸ ἰσόγειο τοῦ παλαιοῦ χημεῖου πρὸς τὴν πλευρὰ τῆς ὁδοῦ Χαριλάου Τρικούπη, ἦταν γιὰ ὄλους μας, σὲ κάθε στιγμῇ, ὁ φιλικὸς φιλόξενος τόπος, ὅπου μπορούσες χωρὶς κανένα δισταγμὸ, χωρὶς κανένα ἐθιμοτυπικὸ φραγμὸ, νὰ ἔρθῃς, νὰ καθήσῃς, νὰ ξεκουραστῇς καὶ νὰ συζητήσῃς πολὺ εὐχάριστα μαζί του γιὰ ὄλα τὰ θέματα. Ἐπιστημονικά, ἐπαγγελματικά, κοινωνικά.

Καθισμένος ἐκεῖνος—ὠχρωμένος ἔδινε τὴν ἐντύπωση—πίσω ἀπὸ τὸ μεγάλο παλαιὸ γραφεῖο του, τὸ φορτωμένο ἀπὸ χαρτιά, φακέλους, βιβλία καὶ ἀκόμα, καμμιά φορὰ ἀπὸ γυάλινες χημικὲς συσκευές, πάντα γελαστὸς καὶ γλυκομίλητος, μὲ τὸ τσιμποῦκι δαγκωμένο καὶ μόνιμα καλὰ στηριγμένο στὴν ἄκρη τῶν χειλιῶν του, ἔχοντας μπροστά του τὴν καπνοσακκούλα του, ἓνα μεγάλο φλυντζάνι καὶ δίπλα σ' αὐτὸ τὸ μετάλλιο καφεδόμπρικο, σὲ ὑποδεχόταν πρόθυμα καὶ ἐγκάρδια. Σ' ἔπειθε μὲ τὴ συμπεριφορὰ του, τὴν ἀκτινοβολία τῆς καλοκάγαθης φυσιογνωμίας του καὶ τὴν ἐνδιαφέρουσα ὁμιλία του, πὼς χαιρόταν πραγματικὰ γιὰ τὴν ἐπίσκεψή σου καὶ πὼς δὲν ἐπρόκειτο νὰ φειδωλευθῇ τὴν ὥρα ποὺ θὰ σπαταλοῦσε φλυαρῶντας μαζί σου.

Ἡ ἐγκαρδιότητα καὶ οἱ φιλόξενοι τρόποι του δὲν περιορίζονταν μόνον στὸ γραφεῖο τῆς ἐργασίας του. Ἀκόμα πιὸ φιλόξενο ἦταν τὸ σπίτι του, τῆς ὁδοῦ Κύπρου, γιὰ ὄλους ἀνοιχτό, ὅπου δεχόταν ἀνεμπόδιστα ὄλο τὸ κόσμον. Οἱ τακτικὲς δεξιώσεις ποὺ ἔδινε σ' αὐτὸ γιὰ τοὺς φίλους του, ἰδίως ἐκεῖνες κατὰ τὴν ἡμέρα τῆς ὀνομαστικῆς του ἑορτῆς, ἔμειναν ἱστορικὲς. Ὁ μπουφές του ἐμάγευε γιὰ τὴν ποικιλία καὶ τὸν πλοῦτον τῶν ἐκθεμάτων του καὶ ἡ πρὸς τοὺς καλεσμένους τους ἐγκαρδιότητα, ἡ δική του καθὼς καὶ ἡ εὐγένεια καὶ οἱ περιποιήσεις τῆς ἀεικίνητης Κυρίας Ἄννας, ἐσκλάβωναν ὄλους. Δὲν ἐπιτρεπόταν σὲ κανένα ν' ἀρνηθῇ κάτι, ἀπ' ὄλα τὰ καταπληκτικὰ ἐδέσματα. Ὁ Γαλανός, πατέρας τῆς ἐπιστήμης τῶν τροφίμων, δὲν περιορίζονταν μόνον στὴ θεωρία. Ἦταν πρὸ παντός ἐφαρμογὴ καὶ πράξι, κι' ἐγνώριζε τὸν τρόπο γιὰ νὰ σὲ κάνῃ νὰ πιστέψῃς στὴν

ἀξία τους και τὴν ὠφελιμότητά τους, δίνοντας ὁ ἴδιος μὲ τὴ συμπεριφορά του και τὴν ἐμφάνισή του τὸ πιὸ πειστικὸ παράδειγμα.

Τὰ χρόνια ποὺ ἤμουν κι' ἐγὼ πανεπιστημιακός, μέχρι τὸ 1939, δὲν εἶχα συ-
χνές συναντήσεις μαζί του. Μ' ἔφερναν μόνο στὸ γραφεῖο του οἱ ὑποθέσεις τῆς
Φυσικομαθηματικῆς Σχολῆς και ἀργότερα τῆς Ἐνώσεως Ἑλλήνων Χημικῶν.
Μὲ τὴν Ἐνωση μας διατηροῦσε ἀπὸ τὴν πρώτη ἡμέρα τῆς ἴδρυσῆς τῆς στενῆ
συνεργασία ὅπως και ἀργότερα μὲ τὸ περιοδικὸ τῆς «Χημικὰ Χρονικά». Ἡ φι-
λία μας και ἡ συνεργασία μας ἔγινε στενότερη ἀπὸ τὴν ἐποχὴ ποὺ ἀφιερώθηκα
ἀποκλειστικὰ στὴ βιομηχανία και μάλιστα σὲ κλάδο τῆς ἰδιαίτερα συνδεόμε-
νο μὲ τὴν ειδικότητά του. Παρακολουθοῦσε τὴ νέα αὐτὴ δραστηριότητά μου
κι' ἐπαινοῦσε τὶς μελέτες μου και τὰ διάφορα δημοσιεύματά μου γιὰ τὸν κλάδο
τῆς ἀλευροβιομηχανίας. Ἀργότερα μάλιστα σκέφθηκε και μοῦ πρότεινε νὰ
συνεργαστοῦμε, ἐκδίδοντας μαζί ἕνα ἐκτενὲς σύγγραμμα γι' αὐτὸ τὸ σημαντικὸ
γιὰ τὸν τόπο μας παραγωγικὸ τομέα.

Ὅταν κατὰ τὴν κατοχὴ ἀνέλαβα τὴ διεύθυνση τῆς Χημικῆς Ὑπηρεσίας τοῦ
Διεθνoῦς Ἐρυθροῦ Σταυροῦ, ἀρμοδιότητα τῆς ὁποίας ἦταν ὅλα τὰ τεχνικὰ θέ-
ματα ποὺ ἀφοροῦσαν τὴ διατροφή τοῦ ἀνθρώπου, ὁ Γαλανὸς μὲ βοήθησε πρό-
θυμα προσφέροντας ἀρκετὰ χημικὰ ὄργανα, ἀπὸ τὸ πανεπιστημιακὸ τοῦ Ἐργα-
στήριο γιὰ νὰ ἐξοπλιστῆ καλύτερα τὸ ἐργαστήριο τῆς δικῆς μου ὑπηρεσίας.
Και λυπήθηκα πολὺ ὅταν οἱ Σουηδοί, ποὺ ἦσαν οἱ προϊστάμενοι μου στὸν Ἐ-
ρυθρὸ Σταυρὸ, ἀπὸ κακὲς εἰσηγήσεις τῶν γύρω τους ἀνθρώπων, τῶν διοικητι-
κῶν τοῦ ὄργανισμοῦ μας, ἀρνήθηκαν τὴν τοποθέτησή του σὰν συμβούλου τῆς
Χημικῆς Ὑπηρεσίας, ὅπως ἐγὼ εἶχα προτείνει. Ἀργότερα, ὅταν μετὰ τὴν ἀπε-
λευθέρωση ἡ ξενικὴ αὐτὴ ὑπηρεσία μετατράπηκε σὲ ἑλληνικὴ, τοῦ Ὑπουργείου
Ἐφοδιασμοῦ, μὲ τὴν ὀνομασία Α' Διαμέρισμα Γενικῶν Διανομῶν, ὁ Γαλανὸς
συνεργάστηκε μαζί μου, ἐπὶ ἀρκετὰ χρόνια, προσφέροντας συμβουλευτικὲς ὑ-
πηρεσίες γιὰ θέματα σοβαρῶν γνωμοδοτήσεων περὶ τὴν διατροφήν και τὰ τρό-
φιμα.

Ὁ Γαλανὸς διατήρησε πάντα, κατὰ τὴν πολὺπλευρὴ δράση του, σεμνότητα
και μετριοφροσύνη και ἡ κριτικὴ του και γιὰ τὰ πρόσωπα και γιὰ τὰ θέματα
ἦταν ὀρθὴ κι' ἀντικειμενικὴ. Δὲν εἶχε καμμιά ὑπεροψία και συναναστρεφόμενους ὅ-
λους μὲ πνεῦμα ἰσότητος και συναδελφοσύνης. Σεβόμενους τὶς γνώμες τῶν ἄλ-
λων και τῶν πιὸ μικρῶν, και υἰοθετοῦσε πρόθυμα τὶς τυχόν σαστὲς ὑποδείξεις
τους. Ἡ καλοπροαίρετη και δίκαιη κριτικὴ ποὺ ἔκανε γιὰ τοὺς ἄλλους, ἐπεκτει-
νόταν καμμιά φορὰ, μὲ τὴν ἀντικειμενικότητα ποὺ τὸν διέκρινε, και μέχρι τὰ
δικά του ἀκόμη ἔργα, ἀσκώντας εἶδος αὐτοκριτικῆς. Θυμᾶμαι, σὲ μιὰ ἀπὸ τὶς
συναντήσεις μας τῶν τελευταίων χρόνων, ὅταν εἶχαμε ἀνοίξει μιὰ τέτοια συζή-
τηση σχολιάζοντας τρίτους, πῶς ἔφθασε νὰ μεταφέρῃ τὴ διερεύνησή του και
στὰ προσωπικά του ἀνάλογα θέματα και μὲ πόση εἰλικρίνεια ἐμίλησε γι' αὐτά.

Ὅπως ἀνέφερα, εἶχε ἰδιαίτερο ἐνδιαφέρον γιὰ τὸν κλάδο μὲ τὸν ὁποῖο ἀσχο-

λούμην και για τὰ προβλήματα τὰ ὁποῖα ἐρευνούσα, και θυμοῦμαι πῶς, ἀρκετὲς φορές, μ' ἐκάλεσε για νὰ συμβουλευτῆ για τῆ βιομηχανική τους πλευρά. Ἀναγνώριζε εἰλικρινά, πῶς ἀπὸ τῆ θέση τῆς βιομηχανικῆς πρακτικῆς, κι' ἐγὼ και ὄλοι οἱ ἄλλοι πὸ ἐργάζονταν στὴν ἐφαρμογή, θὰ ἔπρεπε νὰ τὰ γνωρίζουμε καλύτερα ἀπὸ ἄκείνον, τὸν ἄνθρωπο τῆς θεωρίας και τοῦ ἐρευνητικοῦ ἐργαστηρίου.

Ἀπὸ τὴν πρώτη μέρα τῆς Ἰδρυσης τῆς Ἑνώσεως Ἑλλήνων Χημικῶν ἀποτέλεσε πιστὸ και ἐνεργὸ μέλος της. Τὸν ἐπεστράτευαν τακτικὰ οἱ διοικήσεις της και τοῦ ἀνάθεταν εἰδικὲς σοβαρὲς για τὸν κλάδο ἀποστολές. Ἐπαιρνε μέρος στὶς μεγάλες ἐπιτροπές της, ἔγραφε ἄρθρα στὸ περιοδικὸ της, ἔδινε διαλέξεις. Πάντοτε παρὼν στὶς ἐκδρομὲς πὸ ὠργάνωνε*, δίνοντας, μὲ τὸ κέφι του και τὴν ἐγκαρδιότητά του, ἕνα ἐορταστικὸ τόνο σ' αὐτὲς τὶς ἐκδηλώσεις. Μὲ τὸ πέρασμα τοῦ καιροῦ ὄλο και περισσότερο τὸν ἀπασχολοῦσαν τὰ ἐπαγγελματικὰ μας θέματα.

Τὸ 1950 ἀνάλαβε τῆ Προεδρία τῆς Ἐπιτροπῆς τῆς Ἑνώσεως πὸ εἶχε για ἀποστολή τῆ διεξαγωγή τοῦ μεγάλου χρηματικοῦ ἐράνου και τῆ συγκέντρωση εἰδῶν προοριζομένων για τὴν ἀνοικοδόμηση τοῦ ἀκριτικοῦ ἡπειρωτικοῦ χωρίου, τοῦ Μετσοβονίου, τοῦ υἱοθετημένου ἀπὸ τὴν Ἑνωση ὕστερα ἀπὸ τὴν καταστροφή του κατὰ τὸν ἀνταρτοπόλεμο. Μαζὶ μὲ τῆ γυναῖκα του ἀνάλαβαν μὲ ἐνθουσιασμό τὴν ἐξόρμηση αὐτῆ και μὲ τῆ βοήθεια ὀλόκληρου τοῦ χημικοῦ κλάδου ἔκαναν κυριολεκτικὰ θαύματα. Τὸ πλούσιο αὐτὸ ὕλικὸ πὸ συγκέντρωσαν σχημάτισε μιὰ τεράστια σὲ ὄγκο ἀποστολή, τὴν ὁποῖα συνῶδευσαν οἱ ἴδιοι και τὴν παράδωσαν στοὺς δυστυχισμένους κατοίκους τοῦ χωριοῦ αὐτοῦ κατὰ τὴν 28ῆ Ὀκτωβρίου 1950.

Στὶς ἀρχές τοῦ 1951 τὸ αὐξανόμενο συνεχῶς ἐνδιαφέρον του για τὰ κοινὰ τοῦ κλάδου τὸν ἔφερε στὴν ἡγεσία τῆς Ἑνώσεως. Ἀναδείχτηκε στὴν προεδρία τοῦ Συμβουλίου της κατὰ τῆ μεταβατικὴ και δύσκολη περίοδο πὸ περνοῦσε τότε, ὕστερα ἀπὸ τὶς δυσχέρειες πὸ εἶχαν κληρονομηθῆ για τὴν οἰκονομικὴ ζωὴ και τῆ βιομηχανία τοῦ τόπου μας, ἐξ αἰτίας τοῦ μεγάλου πόλεμου και τοῦ ἀνταρτοπόλεμου πὸ τὸν ἀκολούθησε.

Στὴν Προεδρία τῆς Ἑνώσεως ἔμεινε δύο διετεῖες, μὲχρι τὸ Μάρτιο τοῦ 1955. Ἐργάστηκε μεθοδικά, κατὰ τὴν περίοδο αὐτῆ, και μὲ τὴν ἐργατικότητά του και

* Ἀπλούστατος, ἀνοιχτόκαρδος και κοινωνικώτατος ἔδινε μὲ τὴν παρουσία του, κατὰ τὶς συναδελφικὲς ἀδελφές συγκεντρώσεις, χαρὰ και κέφι. Ἀξέχαστα μοῦ μένουν τὰ γλένια στὰ ὁποῖα πῆρε μέρος και ἡ φιλικὴ συντροφιά του κατὰ τὶς πολυήμερες ἐκδρομὲς κατὰ τὶς ὁποῖες ἔτυχε νὰ βρεθῶ μαζί μ' ἐκείνον και τὴν οἰκογένειά του. Ἡ πρώτη, στὴν περιοχή Πατρῶν, ἦταν για τοὺς φοιτητὰς του κι' ἐγὼ ἐκλήθηκα σ' αὐτῆ σάν φιλοξενοῦμενος, μαζί μὲ τὸ μεγάλο μου φίλο Δάμια (*Ἀπρίλιος 1928). Ἡ δεύτερη ὠργανώθηκε ἀπὸ μένα και μετεῖχαν ὄλοι οἱ παλαιοὶ πρωτεργάται τῆς Ἑνώσεώς μας και μεταξύ αὐτῶν ὁ Γαλανός, ἡ γυναῖκα του και οἱ δύο γιοὶ του, παιδάκια ἀκόμη τότε. Ἡ ἐκδρομὴ αὐτῆ στὸ Αἶγιο και τὴν Πάτρα εἶχε μοναδικὴ ἐπιτυχία (5-8.11.1936). Ἡ τελευταία, πολυήμερη ἐκδρομὴ μας, στὰ Χανιά τῆς Κρήτης, μὲ περιορισμένο κύκλο φίλων, ἔγινε λίγα χρόνια πρὸ τοῦ θανάτου του (1957).

τὸ κῦρος του, συγκεντρώνοντας γύρω του καὶ ἄλλους ἱκανοὺς συνεργάτες, ἐπέτυχε γιὰ τὸν κλάδο ὅ,τι ἦταν τὸ δυνατό κατὰ τὴν ἐποχὴ ἐκείνη καὶ τὸ σημαντικώτερο, ἐπέτυχε ν' ἀνεβάσῃ τὴ στάθμη τῆς ὀργανώσεώς μας ἐδραϊώνοντας τὴν ἐπιστημονικὴ τῆς ἀποστολῆς.

Τὰ χρόνια ποὺ ἀκολούθησαν, γεμάτος πάντα ἀκμὴ καὶ δράση, συνέχιζε ἀκούραστα τὴ δραστηριότητά του, σ' ὄλους ἐκείνους τοὺς τομεῖς ποὺ εἶχε δοθῆ. Μιὰ ὅμως ἀπρόβλεπτη ἀσθένεια ἐμφανίζεται καὶ ἀρχίζει νὰ καταπονῆ καὶ νὰ κλονίζῃ τὸν μέχρι τότε δυναμικὸ ὀργανισμό του. Ἡ ἀρρώστεια αὐτὴ, ὑποულὴ καὶ ἀδυσώπητη, ξεθεμελιώνει σιγά-σιγά καὶ φθείρει τὴ ζωτικότητά του. Ὁ Γαλανὸς ὅμως, μαχητῆς καὶ τώρα, ὅπως σ' ὅλη του τὴ ζωὴ, πολεμάει σκληρὰ ἐναντίον τῆς. Πιστεύει πὼς εἶναι κάτι τὸ περαστικό. Ἐνα δυσάρεστο ἐπακόλουθο ἀπὸ τὴν ἐπίμονη βρογχίτιδα ποὺ πέρασε τελευταῖα. Τὴ θεωρεῖ μιὰ πρόσκαιρη περιπέτεια. Ἀδιόρθωτα αἰσιόδοξος, παρὰ τὴν γενικὴ κούραση ποὺ αἰσθάνεται, ἐξακολουθεῖ τὴ διδασκαλία του στὸ Πανεπιστήμιο καὶ συνεχίζει καὶ τὶς ἄλλες ἀπασχολήσεις του προσπαθώντας νὰ παρουσιάσῃ τὴν ἴδια ἐνεργητικότητα. Βρίσκεται πάντα στὸ Ἔργαστήριό του, δέχεται μ' ἐγκαρδιότητα τοὺς φίλους του, συζητεῖ, ἂν καὶ μὲ κουρασμένα λόγια, μαζί τους, γιὰ ὅλα τὰ τελευταῖα ἐνδιαφέροντα τοῦ Πανεπιστημίου καὶ τοῦ κλάδου.

Δύο περίπου χρόνια ἐκράτησε ἡ ἄχαρη αὐτὴ μάχη. Τὸν ἔβλεπα, τὸν τελευταῖο ἐκεῖνο καιρὸ, καὶ θυμοῦμαι πόσο δραματικὸ ἦταν ν' ἀντιμετωπίζῃς αὐτὴ τὴν ὀλοφάνερη κατάρρευση καὶ νὰ πρέπει νὰ τὸν ἐνθαρρύνῃς καὶ σὺ, γελαστός καὶ δῆθεν ἀμέριμνος, μὲ ἐνθουσιαστικά λόγια, γιὰ νὰ ἐνισχύσῃς αὐτὴ τὴν ἀκατανίκητη αἰσιοδοξία του. Τελικὰ ὅμως ὁ ἀλύγιστος καὶ τόσο δυναμικὸς αὐτὸς ἄνθρωπος, ὁ μεγάλος μαχητῆς, κάμπτεται χωρὶς μέχρι τέλος νὰ καταλάβῃ καὶ νὰ πιστέψῃ στὴν ἀληθινὴ αἰτία. Σβῆνει ἡμερα τὴν 21η Δεκεμβρίου 1960.

Π Η Γ Ε Σ

Καὶ τὸ κεφάλαιο γιὰ τὸν ἀείμνηστο Καθηγητὴ Σπύρο Δ. Γαλανὸ βασίστηκε κυρίως στὶς προσωπικὲς μου ἀναμνήσεις. Ἐπίσης στὶς διηγήσεις κοινῶν φίλων. Συμπληρωματικὲς πηγὲς ὑπῆρξαν ἀκόμα τὰ «Χημικὰ Χρονικά» τῶν ἀντίστοιχων ἐτῶν καὶ ἡ πρόσφατη ἐκδοσὴ «Ἐνωσις Ἑλλήνων Χημικῶν 50 χρόνια ζωῆς καὶ δράσεως (7 Ἰουλίου 1924 — 6 Ἰουλίου 1974)».

IX

ΟΙ ΠΡΩΤΕΣ ΠΡΟΣΠΑΘΕΙΕΣ ΓΙΑ ΤΗΝ ΕΠΑΓΓΕΛΜΑΤΙΚΗ ΟΡΓΑΝΩΣΗ ΤΟΥ ΧΗΜΙΚΟΥ ΚΛΑΔΟΥ

Τὸ κεφάλαιο αὐτὸ ἀπευθύνεται εἰδικώτερα στοὺς συναδέλφους χημικούς, στοὺς παλαιότερους γιὰ νὰ ξαναθυμηθοῦν καὶ στοὺς νεώτερους γιὰ νὰ γνωρίσουν τὶς δύσκολες συνθήκες ποὺ ἀντιμετώπισε ὁ κλάδος τους κατὰ τὰ πρῶτα βήματά του στὸν τόπο, καθὼς καὶ ἡ Ἐνωσὴ Ἑλλήνων Χημικῶν, ἡ ὀργάνωσή του αὐτή, ποὺ τὸν στήριξε καὶ τὸν ἀνάδειξε. Οἱ μεγάλοι πρωτοπόροι τῶν Φυσικῶν Ἐπιστημῶν, τῶν ὁποίων περιγράψαμε στὰ προηγούμενα κεφάλαια τὴ ζωὴ καὶ τὴ δράση, πῆραν ἐνεργὸ μέρος στὶς ὀργανωτικὰς προσπάθειες τῶν ἐπιστημόνων ἐκείνης τῆς ἐποχῆς, ὥστε μὲ τὸ κεφάλαιο αὐτὸ νὰ συμπληρώνεται ἡ δράση τους καὶ νὰ ζωντανεύῃ ἀκόμη περισσότερο ἡ ἐξιστόρηση τῆς ἐποχῆς τους. Μεταξὺ ἄλλωστε τῶν ἐπαγγελματικῶν κλάδων ποὺ ἀνήκουν στὶς Φυσικὰς Ἐπιστῆμες, ὁ χημικὸς ἔχει προηγηθῆ στὴν ὀργανωμένη ἐξόρμησή του, ὥστε ἡ παρακολούθησι τῶν πρώτων προσπαθειῶν του νὰ παρουσιάσῃ καὶ γιὰ τοὺς ἄλλους γενικότερο τὸ ἐνδιαφέρον.

Ἐμεῖς ποὺ πρῶτοι ἐγγραφήκαμε, κατὰ τὸ φθινόπωρο τοῦ 1918, στὸ μόλις τότε ἱδρυμένο Χημικὸ Τμῆμα τῆς Φυσικομαθηματικῆς Σχολῆς τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν, τὴν πρώτη αὐτῆ χημικὴ μας πανεπιστημιακὴ Σχολή *, ἐμεῖς ποὺ ἀφιερωθήκαμε μὲ πίστη, πρῶτοι, στὴν καινούργια γιὰ τὸν τόπο μας χημικὴ ἐπιστήμη, συμπληρώνοντας μετὰ τέσσαρα χρόνια τὶς σπουδές μας, εἶχαμε ἀρχίσει, παίρνοντας τὸ δίπλωμά μας, ν' ἀποφοιτοῦμε ἀπὸ τὸν Ὀκτώβριο τοῦ 1922 ** καὶ πέρα.

* Τὸ καλοκαίρι τοῦ 1918 ἱδρύθηκε καὶ ἡ ἄλλη σχολή, τῆς εἰδικότητος τῶν χημικῶν μηχανικῶν, στὸ Ε.Μ. Πολυτεχνεῖο, ποὺ ἀρχικὰ ὁ ἀποκλειστικὸς σκοπὸς τῆς ἦταν νὰ μορφώῃ στελέχη γιὰ τὴ χημικὴ βιομηχανία.

** Μεταξὺ τοῦ 1920 καὶ τοῦ 1922 ἀποφοίτησαν μὲ τὸ δίπλωμα τοῦ χημικοῦ ἢ χημικοῦ μηχανικοῦ καὶ μερικοὶ ἀκόμη, προερχόμενοι ἀπὸ τοὺς τελειόφοιτους ἢ τοὺς διπλωματούχους τῶν Φυσικῶν Ἐπιστημῶν, στοὺς ὁποίους, δταν ἱδρύθηκαν οἱ δυὸ σχολές, δόθηκε τὸ δικαίωμα νὰ μεταγραφοῦν σ' αὐτὰς καὶ νὰ ἀκολουθήσουν μαθήματα τοῦ τρίτου ἔτους. Ἐκεῖνοι ὁμῶς ποὺ φοίτησαν κανονικὰ, ἀπὸ τὴν ἀρχή, στὰ μαθήματα τοῦ σχολῶν, ἦσαν αὐτοὶ ποὺ πρωτογράφηκαν τὸ φθινόπωρο τοῦ 1918 καὶ ἀρχισαν ν' ἀποφοιτοῦν τὸ 1922.

Είχε περάσει κουραστικό και μελαγχολικό για μᾶς τὸ καλοκαίρι τοῦ 1922, με τὴν ἀκατάπαυστη μελέτη, καὶ μᾶς βάραιναν πολλὲς ἀνησυχίες κι' ἀμφιβολίες γιὰ τὶς ἱκανότητές μας. Γυρίζοντας με τὶς ἀναμνήσεις, στὴν ἐποχὴ ἐκείνη, τῶν 50 τῶσων περασμένων χρόνων, ξαναθυμοῦμαι τὶς δύσκολες ἡμέρες τῆς καὶ με κυριεῦει τὸ ἴδιο ἄγχος. Τὶς ξαναζῶ καὶ τὶς αἰσθάνομαι σὰν νὰ εἶναι σήμερα.

Προσωπικὰ ἀπομονωμένος, ἀτέλειωτες ὥρες, σ' ἓνα δωμάτιο τοῦ παλιοῦ σπιτιοῦ μου —κατάκλειστο καὶ μισοσκοτεινο ὥστε με τὸν τρόπο αὐτὸ νὰ περιορίζεται ἡ κάψα τοῦ καλοκαιριοῦ— ἐδιάβαζα χωρὶς ἀνάπαυλα. Ἀγωνιζόμουν ν' ἀποστηθίσω τὴν ἀτέλειωτη Ὁργανικὴ Χημεία τοῦ Ματθαίου τοῦ Ματθαίου καὶ νὰ κατανοήσω καὶ νὰ κάνω κτῆμα μου τὰ δύσκολα κεφάλαια τῆς Φυσικῆς τοῦ Χόνδρου. Κι' ἔμενα πάντα ἀπογοητευμένος ἀπὸ τὴν ἀπόδοσή μου. Μὲ ἀποθάρρυναν οἱ ἀνεπάρκειες στὶς γνώσεις μου, πού με τὴν αὐστηρὴ αὐτοκριτικὴ μου τὶς εὗρισκα πολὺ φτωχές. Κι' ὅμως ἤμουν ἀποφασισμένος νὰ δώσω ὅπωςδήποτε τὶς πτυχιακὲς ἐξετάσεις μου, στὴν πρώτη συνεδρίαση τῆς Σχολῆς, τοῦ ἀρχόμενου χρόνου.

Οἱ κουραστικὲς ἡμέρες τοῦ καλοκαιριοῦ αὐτοῦ κατὰ τὸ τέλος Αὐγούστου ἔγιναν ἀκόμα ζοφερότερες, με τὴν ἐπερχόμενη ἐθνικὴ καταστροφή, πολλαπλασιάζοντας τὴν ἀγωνία μας καὶ προσθέτοντας τώρα, στὶς προσωπικὲς μας ἀνησυχίες κι' ἀπογοητεύσεις, ἓνα καθολικὸ ἀβάσταχτο πόνο. Τὸ πολεμικὸ μας μέτωπο τῆς Μικρᾶς Ἀσίας, πού τὸ πιστεύαμε ὅλοι ἀπόρητο, εἶχε σπάσει ξαφνικὰ καὶ ὁ μέχρι χθὲς νικηφόρος στρατός μας, μαζί με τὸν ἄμαχο ἑλληνικὸ πληθυσμὸ —ἓνας πολυ-άνθρωπος ἐξαθλιωμένος συρφετός— εἶχε ἀρχίσει, καταδιωκόμενος καὶ ἐγκαταλείποντας τὰ πάντα, νὰ κατακλύζει τὰ παράλια τῆς Ἰωνίας. Ὅσοι ξεγλύτωναν ἀπὸ τὴ σφαγὴ ἢ τὸν ἐξανδραποδισμό ἔφταναν ζωντανὰ ἐρείπια στὴ μητέρα Ἑλλάδα.

Μέσα σ' αὐτὲς τὶς φοβερὲς καὶ πρωτογνώριμες γιὰ μᾶς συνθήκες —γιὰ μᾶς πού μέχρι πρὸ ὀλίγου, τελείως ἀμέριμοι, μᾶς ἀπασχολοῦσαν μόνο οἱ ὠραῖοι γιὰ τὸ μέλλον μας ὀραματισμοὶ καὶ ἡ ἐντατικὴ μας προσπάθεια γιὰ τὴν καλύτερη μὀρφωσή μας—ἔφτασε ἡ ὥρα, συμπληρώνοντας τὶς μελέτες μας, νὰ δώσουμε τὶς πτυχιακὲς μας ἐξετάσεις. Οἱ πρῶτοι ἐμεῖς, ἀπὸ τὴ σειρά μας, καὶ μετὰξὺ αὐτῶν κι' ἐγώ, με πρώτη ἡμέρα τῆ 15ῆ Ὀκτωβρίου 1922.

Ἐκείνη λοιπὸν τὴν ἐποχὴ, τῆς ἐθνικῆς ταπείνωσης καὶ κακομοιριάς, ἄρχιζε ἡ ἐπαγγελματικὴ ἐξόρμηση τῶν πρώτων διπλωματούχων χημικῶν ἀπὸ τὴ μοναδικὴ πανεπιστημιακὴ χημικὴ μας σχολή. Ἡ ἐπιστήμη μας καὶ τὸ σχετικὸ ἐπάγγελμα ἤσαν ἀκόμα ἄγνωστα στὸν τόπο καὶ με τὴ γενικὴ δυστυχία τῆς Πατρίδας, πού τώρα γιὰ μόνη φροντίδα τῆς εἶχε τὸ τεράστιο πρόβλημα τῆς προσφυγιάς, φαίνονταν σὰν μιὰ περιττὴ καὶ ἄχρηστη πολυτέλεια. Ποιὸς τώρα, αὐτὲς τὶς ὥρες, εἶχε τὸν καιρὸ νὰ σκεφθῆ τὴ δημιουργία τῶν καινούργιων κρατικῶν θέσεων, γιὰ τὶς ὁποῖες πρὸ ὀλίγου καιροῦ μιλοῦσαμε, ἢ νὰ ἐνδιαφερθῆ γιὰ ἐρευνητικὲς μελέτες ἐπάνω στὶς παραμελημένες πλουτοφόρες πηγὲς τοῦ τόπου; Ν' ἀποπειραθῆ τὴν ἴδρυση νέων μεγάλων βιομηχανιῶν; Τώρα ὁ καθένας εἶχε γιὰ μόνη σκέψη τὴν ἐξοικονόμηση τοῦ μεροκάματου, μ' ὁποιαδήποτε θὰ εὗρισκε μπροστὰ του δουλειά, ἀκόμα κι' ἂς ἦταν τελείως ξένη πρὸς τὴ Χημεία.

Γιὰ μένα, στὴ γενικὴ δυστυχία, ἦρθε νὰ προστεθῆ καὶ ἡ προσωπικὴ. Ἐνα μόνο μήνα, μετὰ τὴν ἀπόκτηση τοῦ περίφημου διπλώματός μου, ἀρρώστησε ὁ πατέρας μου βαριά, κι' ἔμεινε ἀπὸ τότε στὸ κρεβάτι, γιὰ νὰ πεθάνῃ τελικὰ μετὰ ἕνα ἀκριβῶς χρόνο, ἀφήνοντάς με, ἀνώριμο ἀκόμα, μὲ τὶς φροντίδες ὀλόκληρης οἰκογένειας.

Ἐν τῷ μεταξύ, κατὰ τὴ δύσκολη αὐτὴ χρονιά, ἤμουν ὑποχρεωμένος ν' ἐξασφαλίσω κι' ἐγὼ μιὰ θεσοῦλα, ὅποιαδήποτε. Ἔτσι, λίγο μετὰ τὸ δίπλωμα —1η Νοεμβρίου 1922— χωρὶς νὰ τὸ πολυσκεφτῶ, βρέθηκα βοηθὸς στὸ Γεωλογικὸ καὶ Παλαιοντολογικὸ Ἐργαστήριον τοῦ Πανεπιστημίου, κοντὰ στὸν Καθηγητὴ Θ. Σκουφο. Αὐτὴ ἦταν ἡ μόνη θέση ποὺ βρῆκα εὐκαιρη*. Τὸ φιλότιμό μου δὲν μ' ἄφηνε νὰ μένω, ὅπως τόσοι ἄλλοι συνάδελφοί μου, ἄνεργος, ἔστω κι' ἂν τὰ οἰκονομικὰ τῆς οἰκογένειας δὲν ἦσαν τόσο πιεστικά γιὰ μένα. Βιάστηκα νὰ ἐξασφαλίσω κάποια ἐπαγγελματικὴ ὑπόσταση, δουλεύοντας, ἔστω καὶ μὲ τὸν δημοσιοῦπαλληλικὸ βαθμὸ τοῦ «ἀκόλουθου», γιὰ 1500 δραχμὲς τὸ μῆνα.

Ὁ χειμῶνας τοῦ 1922 - 1923 προχωροῦσε μέσα σ' αὐτὴ τὴ βαρεῖα ἀτμόσφαιρα τῆς γενικῆς καὶ τῆς προσωπικῆς κατάντιας. Οἱ φίλοι συνάδελφοι, τῆς σειρᾶς μου, ἕνας-ἕνας, ἔδιναν τὶς ἐξετάσεις τους καὶ ἔπαιρναν τὸ δίπλωμά τους. Εἶχαμε πιὰ σκορπίσει καὶ δὲν εἴμαστε, σὰν πρῶτα, κάθε βράδυ ὅλοι μαζί. Οἱ δουλειὲς καὶ οἱ οἰκογενειακὲς φροντίδες ἀναγκαστικά μᾶς ἀπομάκρυναν. Ἀλλὰ καὶ μετὰ τὸ σκόρπισμά μας, πάλι σὲ μένα ἔλαχε ὁ κληρὸς νὰ εἶμαι τὸ κέντρο καὶ τὰ κάνω χρέη συνδουλοῦ μετὰ τῶν ἄλλων δικῶν μας.

Τὸ γραφεῖο μου, στὸ Γεωλογικὸ Ἐργαστήριον, κεντρικώτατο, στὴν ὁδὸ Ἀκαδημίας 38, εἶχε γίνει ὁ πρόχειρος τόπος συναντήσεως γιὰ ὅλους. Ἐκεῖ καθημερινὰ μὲ ἐπισκέφτονταν οἱ συνάδελφοι, στενοὶ φίλοι, μὰ καὶ οἱ ἄλλοι οἱ λιγότερο συνδεδεμένοι μαζί μου χημικοί. Ὁ πολιτισμένος καὶ προοδευτικὸς καθηγητὴς μου Σκουφος δὲν παραξενευόταν καὶ δὲν στενοχωριόταν γιὰ τὴν κίνηση ποὺ ἐξ αἰτίας μου γινόταν στὸ Ἐργαστήριό του. Προσφέροντας, χάρις στὴν ἀνοχή του, τὴ φιλοξενία αὐτὴ στὸ γραφεῖο μου, καθὼς καὶ μὲ τὶς βραδινὲς συναντήσεις μας ποὺ γίνονταν τακτικὰ ἔξω ἀπ' αὐτό, κατορθώναμε νὰ κρατήσουμε τὴ συνοχὴ τῆς παρέας μας, αὐτῆς τῆς ἴδιας τῶν φοιτητικῶν μας χρόνων. Καὶ μέσα σ' αὐτὲς τὶς συνθήκες οἱ μῆνες κυλοῦσαν κι' ἐμεῖς συνεχίζαμε νὰ φυτοζωοῦμε στὴν πόλη τῆς Ἀθήνας, τῆς τόσο τώρα παραλλαγμένης, τῆς ἐξαθλιωμένης ἀπὸ τὴ γενικὴ μιζέρια καὶ τὴν κακομοιριά τῆς δυστυχισμένης προσφυγιάς ποὺ τὴν κατὰκλυζε.

Πρόχειρες ξύλινες παράγκες στημένες σὲ κάθε πλατεῖα ἢ ἄλλη ἐλεύθερη γωνιά τῆς Ἀθήνας στέγαζαν τὴν προσφυγικὴ φτώχεια, ἐνῶ στὴν πόρτα τους ἐκά-

* Πολλοὶ λίγοι ἀπὸ τοὺς χημικοὺς ποὺ ἀποφοιτοῦσαν κατὰ τὴ χρονιά ἐκεῖνη εὗρισκαν ἐργασία κι' ἀπ' αὐτοὺς πάλι οἱ περισσότεροι σὲ δουλειὲς ξένες πρὸς τὴ χημεῖα. Σχετικὰ ἄρθρα μου, μὲ στατιστικὰ στοιχεῖα γιὰ τὴν ἀνεργία ποὺ μάλιστα τὸν κλάδο, ἔχουν δημοσιευθῆ στὸ τότε ἐκδιδόμενο τεχνικὸ περιοδικὸ «Ἔργα» (Τόμος I, τεῦχος 3, σ. 73 καὶ Τόμος I, τεῦχος 13, σ. 315).

πνιζε ή φουφού, για τὸ βράσιμο τοῦ λιτοῦ φαγητοῦ τῆς οἰκογένειας, καὶ ξεχύνονταν οἱ σαπουνάδες τῆς καθημερινῆς μπουγάδας. Ὅλα τὰ δημόσια μεγάλα κτίρια, ἀκόμη καὶ τὰ παλαιὰ ἀνάκτορα, εἶχαν μεταβληθῆ, γιὰ χάρη τους, σὲ τεράστια κοινόβια. Ἡ ἐπίσημη βεράντα τῆς πρόσοψης τοῦ παλατιοῦ, ἐκείνη ἀπ' τὴν ὁποία ἄλλοτε λαμπροφορεμένοι οἱ βασιλιάδες μας, τὶς ἱστορικὲς ἡμέρες, χαιρετοῦσαν τὸν κόσμο, εἶχε κι' ἐκείνη ἀκόμη μὲ γκαζοτενεκέδες μεταβληθῆ σὲ μιὰ μεγάλη παράγκα πὺ φιλοξενοῦσε τὶς κουζίνες τῶν προσφύγων, ἀναδίνοντας καπνοὺς καὶ τσίκνα.

Ἡ μικρὴ Ἀθήνα, τῶν πρώτων χρόνων τοῦ αἰώνα, πὺ κράταγε ἀκόμα ἀμετάβλητη τὴν παλιὰ γραφικὴ φυσιογνωμία της, παρὰ αὐτὴ τὴν τωρινὴ παρδαλὴ περιβολή της, εἶχε πάντα τὴν ἀρχοντιά της, παίρνοντας ἓνα θλιμμένο τόνο, πὺ περισσότερο τὴν ἐξευγένιζε παρὰ τὴν ἀσχίμαινε. Οἱ πρόσφυγες, οἱ νεοφερμένοι κάτοικοι της, πὺ ἀπὸ τὴν πρώτη μέρα τοὺς ἔχουν ἀγκαλιάσει μὲ ἀγάπη οἱ παλιοί, παραδειγματίζουν μέσα στὴ δυστυχία τους, μὲ τὸ θάρρος τους καὶ τὴν ψυχραιμία τους. Παρὰ τὴν κατάντια τους, ἔχουν δώσει ἓνα καινούργιο τόνο καὶ μιὰ πρωτογνώριμη δραστηριότητα στὴν κίνηση τῆς πόλης καὶ τὴν καθημερινὴ ζωὴ της. Ἐνας νέος ξαναγεννιέται καὶ διαμορφώνεται κόσμος, ἀπ' αὐτὴ τὴν ἀνάμιξη τῶν νεοφερμένων μὲ τοὺς παλιοὺς καὶ σιγά-σιγά, μέσα ἀπὸ τὴ δυστυχία, ἀρχίζει νὰ διαγράφεται μιὰ νέα οἰκονομικὴ ἄνθηση.

Ἐμεῖς, τοῦ δικοῦ μας κύκλου, κατὰ τὸ πέρασμα τῆς δύσκολης αὐτῆς χρονιάς, μὲ τοὺς ἐνθουσιασμοὺς πάντα τῆς νεότητος, ἔχουμε μὲ κατανόηση προσαρμοστεῖ κάπως στὶς στενόχωρες συνθήκες πὺ δημιουργήθηκαν στὴ ζωὴ μας. Μὲ ἀνανεωμένο τὸ θάρρος μας, δουλεύουμε τώρα, ὅπου βρίσκεται ὁ καθένας, παρὰ τὰ κομμένα φτερά μας, γιὰ νὰ δημιουργήσουμε κάποιο καλύτερο μέλλον. Ἐργαζόμαστε καὶ περιμένουμε μὲ ὑπομονὴ νὰ ξεκαθαρίσει ὁ σκοτεινιασμένος ὀρίζοντας τῆς Πατρίδας μας.

Μετὰ τὸν πρῶτο αὐτὸ τραγικὸ χρόνο ἀκολουθεῖ ὁ δεύτερος τοῦ 1923-1924 καὶ ἡ ζωὴ συνεχίζεται γιὰ ὅλους τὸ ἴδιο δύσκολη καὶ πληκτικὴ. Τὸ γραφεῖο μου, στὸ Γεωλογικὸ, χωμένο στὴν ἄκρη τῆς μεγάλης μισοὑπόγειας αἰθουσας κάτω ἀπὸ τὴ Νομικὴ Σχολή, γίνεται, παρὰ τὴν κακομοιριά του, ὅλο καὶ περισσότερο τὸ ἀγαπημένο καταφύγιο τῶν δικῶν μας. Ἀπαρτίζεται ἀπὸ ἓνα κοινὸ τραπεζάκι καὶ μερικὲς φτωχικὲς καρέκλες πὺ ἀπομονώνονται ἀπὸ τὸν ὑπόλοιπο χῶρο μ' ἓνα παλαικὸ παραβάν. Κι' ὁμοίως ἡ φτωχικὴ ἀλλὰ φιλόξενη αὐτὴ γωνιά εἶναι περιζήτητη κι' ἀγαπητὴ ἀπ' ὅλους τοὺς συναδέλφους καὶ τοὺς φίλους κι' ἀπὸ πολλοὺς ἀκόμη ἄλλους. Γιατὶ ἀπ' ἐκεῖ θὰ περάσουν προηγουμένως καὶ οἱ ἐπισκέπτες, ἐκεῖνοι πὺ προορίζονται γιὰ τὸν Καθηγητὴ μου, ἀφοῦ πάντα ἐγὼ εἶμαι ὁ ἀρμόδιος νὰ εἰσηγηθῶ καὶ νὰ τοὺς παρουσιάσω σ' αὐτόν.

Ὁ δεύτερος λοιπὸν χειμώνας, μετὰ τὸ δίπλωμά μου, μελαγχολικὸς κι' ἐκεῖνος, προχωρεῖ μ' αὐτὴ τὴν πενιχρὴ ἀπασχόληση καὶ δραστηριότητα τῶν φίλων μου κι' ἐμένα. Ἡ ἰδέα ἑνὸς χημικοῦ συλλόγου ἢ μιᾶς λέσχης, πὺ νὰ συγκεντρῶνῃ ὄχι μόνον τοὺς φίλους ἀλλὰ κι' ἓνα εὐρύτερο κύκλο συναδέλφων, μᾶς ἔχει ἀπὸ καιρὸ

άπασχολήσει και ειδικά σέ μένα έχει γίνει ψύχωση. Είμαι άποφασισμένος να την βάλω σ' εφαρμογή και προσπαθώ να ένθουσιάσω και να παρασύρω και τους άλλους, τους γύρω μου, ώστε να με βοηθήσουν στην πραγματοποίησή της.

Μιά εύκαιρία ευτυχώς παρουσιάζεται, όταν ή συνάδελφός μας Ζωή Μελά με επισκέπτεται στο γραφείο μου, τó πρωί τής 7ης Μαρτίου 1924, για να με πληροφορήσει την όμαδική παραίτηση εκείνης και μερικών άκόμη από τους νέους στην ηλικία χημικούς, τών «Χρωματουργείων Πειραιώς». Είχαν πάρει αυτή την άπόφαση λόγω τής εκεί βαρειάς δουλειάς τους και του έξευτελιστικού μισθού που τους έδιναν. Τό κίνημα αυτό, μιá εμπρακτη διαμαρτυρία, προερχόταν από εκείνη —την πρώτη χημικό που δούλεψε σέ βιομηχανία— και τους συναδέλφους Λ. Πίντο, Χρ. Φασσέα και Δ. Κόππα.

Σκέπτομαι άμέσως πώς αυτό τό περιστατικό, όταν γίνη γνωστό, θα συγκινήσει όλους τους νέους χημικούς. Κι' εκείνους που άναζητούν μιá θεσούλα στη βιομηχανία, αλλά και τους άλλους, που δουλεύουν κάτω από άνάλογες συνθήκες και ότι μπορεί ν' άποτελέσει την άφορμή και τή δικαιολογία για τό ξεκίνημά μας, επάνω στην ιδέα τής επαγγελματικής μας όργάνωσης, που από τόσο καιρό μās βασανίζει. Συζητούμε οί δύο μας αυτή τή σκέψη και καταλήγουμε σέ άπόφαση. Άπό εκείνο τό πρωινό άρχίζει τό ξεκίνημά μας για τή δημιουργία του συλλόγου μας.

Παρ' ότι ή ιδέα ήταν κατά πολύ παλιότερη, άκόμη από τά φοιτητικά θρανία, όταν από την ήμέρα αυτή βάλαμε εμπρός δέν έλειψαν οί δισταγμοί, άκόμη και μεταξú τών πολύ δικών μας, τής στενής μας παρέας. Πώς θα μπορούσαν, έλεγαν, να μās άκολουθήσουν στην προσπάθειά μας, έμās τους νεαρούς, όλοι εκείνοι που από καιρό δούλευαν σαν χημικοί στον τόπο; Γιατί, φυσικά, ένα σωματείο που θα τό άποτελούσαν μόνο οί νέοι άπόφοιτοι του Πανεπιστημίου, δέ θαχε τό άπαιτούμενο κύρος, ώστε να μπορέσει να λύσει τά τόσα μεγάλα και δύσκολα προβλήματα που παρουσίαζε ό καινούργιος κλάδος μας.

Σάν χημικοί δούλευαν τότε και είχαν έπιβληθή στο έπάγγελμα πολλές κατηγορίες, άποτελούμενες από σπουδασμένους και από πρακτικούς, τους τελευταίους χωρίς καμιά έπίσημη άναγνώριση τής ειδικότητάς τους. Ήσαν οί ειδικευμένοι και από καιρό άναγνωρισμένοι σαν χημικοί διπλωματούχοι τών Φυσικών Έπιστημών του Πανεπιστημίου. Έργάζονταν τότε πολλοί αυτής τής κατηγορίας στις σχετικές δημόσιες θέσεις και άρκετοί στη βιομηχανία. Ήσαν οί λίγοι με δίπλωμα χημικού ή χημικού μηχανικού, δηλ. οί πραγματικοί χημικοί*, οί σπουδασμένοι στο έξωτε-

* Μεταξú αυτών οί διαπρεπέστεροι, που υπήρξαν και οί θεμελιωτές τών πρώτων μεγάλων βιομηχανιών μας, ήσαν: 1. Ν. Κανελλόπουλος (1864-1936) δημιουργός τής Βιομηχανίας «Χημικών Προϊόντων και Λιπασμάτων» και άλλων. 2. Άνδρ. Χατζηκυριάκος (1876-1956) δημιουργός τής βιομηχανίας Τσιμέντων «Ήρακλής» και άλλων. 3. Λ. Άραπίδης συνεργάτης του Ν. Κανελλόπουλου στη βιομηχανία Λιπασμάτων κ.λπ. 4. Γ. Ματθαίουπουλος που έγινε καθηγητής τής Όργαν. Χημείας στο Πανεπιστήμιο, ύστερα από τις χωρίς έπιτυχία άπόπειρές του, για την ίδρυση βιο-

ρικό. Ήσαν οί πτυχιούχοι τῆς Ἀκαδημίας τοῦ Ρουσσόπουλου* πού σημείωναν ἐπιτυχία στήν τότε μικρή βιομηχανία μας καί εἶχαν ἀπό καιρὸ ἀποκτήσει ἀρκετὴ δύναμη καί κύρος. Ήταν ἕνας κόσμος ἀκόμα, ἀπὸ πρακτικούς, χωρὶς κανένα ἐπίσημο ἢ ἀνεπίσημο χαρτί, μὲ κάποιες γνώσεις ἢ καὶ καθόλου γνώσεις χημείας**, πού παρ' ὄλ' αὐτά, ἢ ἀμάθεια καὶ ἢ προχειρότητα πολλῶν βιομηχάνων τῆς ἐποχῆς, τοὺς εἶχε παραδεχθῆ καὶ μὲ τὴν ἀνοχὴ τους εἶχαν καλὰ ἐπαγγελματικά ἐδραιωθῆ. Ὅλο αὐτὸ λοιπὸν τὸ μωσαϊκὸ θὰ μᾶς δεχόταν ἐμᾶς τοὺς νεαροὺς καὶ θὰ συνεραζόταν μαζί μας, ἀκολουθώντας τὴν ἐξόρμησή μας;

Οἱ συζητήσεις συνεχίστηκαν στὸν κύκλο μας γιὰ νὰ καταλήξουν λίγες μέρες κατόπιν σὲ μιὰ κοινὴ συγκέντρωση ὄλων μας, στὸ σπίτι τῆς Ζ. Μελά, στήν ὁδὸ Ἀστερίου 17, κοντὰ στὸ Ζάππειο, τὸ βράδυ τῆς 31ης Μαρτίου 1924. Μᾶς τὸ εἶχε διαθέσει, γιὰ τίς πρῶτες συγκεντρώσεις μας, καὶ ἦταν τὸ καταλληλότερο μέρος, ἀφοῦ οἱ πλατειῆς καὶ θορυβώδεις ἀσφαλῶς συζητήσεις μας δὲν θὰ μπορούσαν καὶ δὲν ἔπρεπε νὰ γίνουν σ' ἕνα δημόσιο κέντρο.

Μαζεύτηκαν ἐκεῖνο τὸ βράδυ, ἀπὸ τοὺς κινηματίες τῶν Χρωματουργείων, οἱ Λ. Πίντος, Χ. Φασσέας καὶ Δ. Κόππας καὶ φυσικά, καὶ ἡ ἴδια ἢ Ζ. Μελά, καὶ ἀπὸ τὴν παλιά μας παρέα οἱ Ἄγγ. Δημητρίου, Διον. Καραθανάσης, Ἰω.

μηχανιῶν. Καὶ οἱ τέσσερις εἶχαν δίπλωμα χημικοῦ μηχανικοῦ ἀπὸ τὸ φημισμένο Πολυτεχνεῖο τῆς Ζυρίχης. Ἐπίσης ὁ Λεόντιος Οἰκονομίδης (1866–1922) καὶ ὁ Σπ. Οἰκονομίδης (1854–1894), δημιουργοὶ τῶν «Χρωματουργείων Πειραιῶς», καὶ ὁ Ὄθων Ρουσσόπουλος, πού μὲ τὴν ἰδιωτικὴ χημικὴ σχολή του βοήθησε δημιουργώντας στελέχη χρήσιμα στήν ἀνάδειξη βιομηχανιῶν

* Ὁ Ὄθων Λ. Ρουσσόπουλος (1855–1922). Μετὰ τίς ἐδῶ σπουδές του συμπλήρωσε τὴ μόρφωσή του στὴ Χημεία στὸ Βερολίνο κοντὰ στὸ διάσημο καθηγητὴ Ὄφμαν τοῦ ὁποῖου ἐχρημάτισε καὶ βοηθός. Καθηγητὴς τῆς Χημείας ἀργότερα τῶν Σχολῶν Δοκίμων καὶ Ἐδελπίδων καὶ χημικός τοῦ Ναυστάθμου ἴδρυσε τὸ 1894 τὴν Βιομηχανικὴ καὶ Ἐμπορικὴ Ἀκαδημία, σχολὴ μέσης μορφώσεως, γνωστὴ μὲ τὸ ὄνομά του, πού λειτούργησε μέχρι τὸ 1920. Τὸ χημικὸ τῆς τμῆμα ἐφοδίαζε κατὰ τὰ χρόνια ἐκεῖνα τὴ βιομηχανία μας μὲ χρήσιμα στελέχη. Δίδαξαν στὴ σχολὴ αὐτὴ πολλοὶ σημαίνοντες χημικοὶ ὥστε ἡ παρεχόμενη μόρφωση, ἀν καὶ κατώτερης στάθμης, νὰ εἶναι ἀξιόλογη. Ὑπῆρξε κατὰ τὸ 1912 συνυποψήφιος τοῦ Γ. Ματθαίουπουλου γιὰ τὴν ἔδρα τῆς Ὄργαν. Χημείας καὶ ἦταν μεταξὺ τῶν προταθέντων σάν ἱκανῶν γιὰ τὴν κατάληψή της. Ἐχρημάτισε Γεν. Γραμματεὺς τοῦ Ὑπουργείου Ἐθν. Οἰκονομίας δταν πρωτοϊδρύθηκε (1914) καὶ κατόπιν Βουλευτὴς Φλωρίνης (1915).

** Αὐτὸ τὸ πλῆθος τῶν πρακτικῶν, τῶν μαστόρων, κυριαρχοῦσε τότε στὴ βιομηχανία καὶ πολλὰς φορὲς ἐξεβίαζε ἢ τρομοκρατοῦσε τοὺς διευθυντές της. Ἀντὶ μεθόδους χημείας ἐφάρμοζε πολλὰς φορὲς ἐξορκισμοὺς καὶ μαγανιές. Ἐνας ἀπὸ τοὺς δικούς μας, πού κατάφερε νὰ τὸν πάρουν σ' ἕνα μεγάλο σαπωνοποιεῖο, διηγεῖτο, πὼς κάθε φορὰ πού ἄρχιζε ἡ σαπωνοποίηση, ὁ μάστορας, πού ἦταν κατὰ κάποιον τρόπο καὶ ὁ προϊστάμενός του, ἔκανε ἐπάνω ἀπὸ τὸ καζάνι διάφορους ἐξορκισμοὺς ὥστε νὰ ἐξουδετερώσῃ τὰ κακὰ πνεύματα. Γι' αὐτὸ τὸν ἐδιωχνε ἀπὸ κοντὰ του τὴν ὥρα ἐκείνη ὥστε νὰ μὴν τοῦ κλέψῃ τὰ ἀλάθητα αὐτὰ μυστικά του.

Καράκαλος, Νικ. Καρνής, Χρ. Μαλαγαρδής κι' εγώ, ἐν ὄλῳ δέκα*. Εἶχα ἐτοιμάσει μιὰ διακήρυξη, ἓνα μανιφέστο, πού περιλάμβανε τὶς ἀπὸ καιρὸ συζητούμενες σκέψεις μας γιὰ τοὺς σκοποὺς καὶ τὶς ἐπιδιώξεις τοῦ μελετώμενου σωματείου. Αὐτὸ ἐδιάβασα κι' ἐπάνω στὰ γραφόμενά του ἄναγε ἢ συζήτησή μας.

Τὸ σύλλογο τὸν σχεδιάζαμε σὰν ἐπαγγελματικὸ ὄργανο, πού θὰ βοηθοῦσε τὶς προσπάθειές μας γιὰ τὴν ἐπίλυση τῶν κλαδικῶν προβλημάτων, αὐτῶν πού ἦσαν πολλὰ καὶ μεγάλα καὶ συνεχῶς πλήθαιναν. Δεχόμαστε τὴ συμμετοχὴ στὸ σωματεῖο μας καὶ τῶν διπλωματούχων τῆς σχολῆς Ρουσσόπουλου, παρὰ τὴν κατώτερη μόρφωσή τους, ἀκόμα κι' ἐκείνων πού δούλευαν σὰν χημικοὶ χωρὶς κανένα δίπλωμα. Φυσικὰ μὲ ὀρισμένες προϋποθέσεις καὶ περιορισμούς. Γιατὶ ὅλους αὐτοὺς, ἀπὸ καιρὸ ριζωμένους στὴ βιομηχανία, καταλαβαίναμε πὼς δὲν ἦταν εὐκολο νὰ τοὺς παραμερίσουμε. Θ' ἄρχιζαν ἓνα φανατικὸ ἐναντίον μας πόλεμο καὶ πιστεύαμε πὼς ἢ συνεργασία μαζί τους ἦταν προτιμότερη καὶ λιγότερο ἐπικίνδυνη, ἀπὸ τὸν πόλεμο αὐτὸ πού τὸν προβλέπαμε καταστρεπτικὸ. Προσπάθειά μας ἦταν, τὴν ὥρα ἐκείνη, πρὸ παντὸς ν' ἀνοίξουν καὶ γιὰ μᾶς οἱ πόρτες ὥστε νὰ μπορέσουμε νὰ διεισδύσουμε καὶ μεῖς στὴ βιομηχανία. Νὰ δουλέψουνε, μαζί μ' ὅλους αὐτοὺς, ὅσο τὸ δυνατόν περισσότεροι ἀπὸ ἐμᾶς.

* Δίνω μερικὰ στοιχεῖα γι' αὐτοὺς τοὺς δέκα, τῆς πρώτης ομάδας πού συγκεντρώθηκε τὴν 31η Μαρτίου 1924 κι' ἔβαλε σ' ἐφαρμογὴ τὴν ἰδέα τῆς Ἰδρυσης σωματείου χημικῶν. Εἶναι οἱ ἑξῆς: 1. Δημητρίου Ἄγγ. Ἀρχικὰ βοηθὸς τοῦ Καθηγητῆ τοῦ Πολυτεχνείου Ἀλεξ. Βουρνάζου ἀναδείχθηκε κατόπιν σὲ καθηγητὴ τῆς Χημείας τῆς Σχολῆς Εὐελπίδων, στὴν ὁποία δίδαξε ἐπὶ πολλὰ χρόνια. Ἀναμίχθηκε στὴ διοίκηση τῆς Ἐνώσεως κι' ἐχηρήματισε Πρόεδρος τῆς ἐπὶ 7ετία. 2. Κανδῆλης Ἰω. Βοηθὸς καὶ κατόπιν ἐπιμελητῆς στὸ Πανεπιστήμιο. Ἀπὸ τὸ 1940 μέχρι τὸ 1964 χημικός στὴ βιομηχανία καὶ κατόπιν τεχνικός σύμβουλος βιομηχανιῶν. Διευθυντῆς τῆς Χημικῆς Ὑπηρεσίας τοῦ Διεθνoῦς Ἐρυθροῦ Σταυροῦ. Ἀναμίχθηκε στὰ τῆς Ἐνώσεως καὶ τελευταία χρημάτισε ἐπὶ 7ετία Πρόεδρος τῆς. 3. Καραθανάσης Διον. (†). Εἰδικεύθηκε στὴν κλωστοῦφαντουργία κι' ἐργάστηκε σὲ διάφορες σχετικὲς βιομηχανίες. Πῆρε μέρος ἐπανειλημμένως στὴ διοίκηση τῆς Ἐνώσεως. Διευθυντῆς τοῦ Ταμείου Συντάξεων Χημικῶν (1942-1964). 4. Καράκαλος Ἰω. Εἰδικεύθηκε στὴ Ζυμοβιομηχανία. Ἀρχικὰ τεχν. διευθυντῆς τῆς βιομηχανίας πιεστῆς ζύμης ΖΑΑΕ καὶ κατόπιν συνδιοκτῆτης καὶ διευθυντῆς τῆς βιομηχανίας τοῦ ἴδιου κλάδου ΕΒΖΥ. 5. Καρνῆς Νικ. (†). Εἰδικεύθηκε στὴ βιομηχανία ἐλαίων καὶ σαπῶνων καὶ διεύθυνε ὀρισμένα μεγάλα ἐργοστάσια τοῦ κλάδου αὐτοῦ. Ἀναμίχθηκε ἐνεργότατα στὴ διοίκηση τῆς Ἐνώσεως καὶ διατέλεσε κατὰ διαστήματα Γεν. Γραμματεὺς καὶ Ἀντιπρόεδρος τοῦ Διοικ. Συμβουλίου τῆς. 6. Κόπκας Δημ. Ἐργάστηκε ἀρχικὰ στὴ βιομηχανία καὶ κατόπιν σταδιοδρόμησε σὰν ἐλεύθερος ἐπαγγελματίας στὴν εἰδικότητα τοῦ οἰνολόγου χημικοῦ. 7. Μαλαγαρδῆς Χρυσ. (†). Ἀρχικὰ στὴ βιομηχανία καὶ κατόπιν ὑπάλληλος τοῦ Ὑπουργ. Ἐργασίας. Ἐξελίχθηκε σὲ Γεν. Ἐπιθεωρητῆ Ἐργασίας καὶ Γεν. Διευθυντῆ τοῦ Ὑπουργείου. 8. Μελά Ζωῆ τοῦ Παύλου μετέπειτα Κυρία Γεωρ. Ἰωαννίδη. Ἀρχικὰ ἐργάστηκε στὴ βιομηχανία. Κατόπιν σὰν χημικός στὸ Νοσοκομεῖο τοῦ Ἐρυθροῦ Σταυροῦ καὶ ἀργότερα στὸ Ἑλληνικὸ Ἰνστιτοῦτο Παστέρ τοῦ ὁποίου ἀναδείχθηκε σὲ Διευθυντῆ. 9. Πίντος Λέων. Ἀρχικὰ στὴ βιομηχανία, γιὰ μικρὸ διάστημα. Κατόπιν σταδιοδρόμησε στὴν Τράπεζα τῆς Ἑλλάδος σὰν διευθυντῆς τοῦ Χημείου τῆς. 10. Φασσάας Χρ. (†). Ὑπηρέτησε σὲ πολλές μεγάλες βιομηχανίες σὰν χημικός τους. Ἡ φιλική μας ὁμάδα ἢ ὁποία ἀπὸ τὰ φοιτητικὰ θρανία εἶχε συλλάβει τὴν ἰδέα τῆς ὀργανώσεως τοῦ κλάδου, ἀριθμοῦσε καὶ μερικὰ ἀκόμη μέλη, τὰ ὁποῖα ὅμως δὲν ἔλαβαν μέρος στὶς πρώτες συγκεντρώσεις Μαρτίου-Ἀπριλίου 1924, γιατί ἔτυχε νὰ βρίσκονται μακριὰ ἀπὸ τὴν Ἀθήνα.

Ἡ συζήτηση, στοῦ ἱστορικοῦ σαλόني τῆς οἰκογενείας Παύλου Μελά, ὄλο ἐνθουσιασμό καὶ ἀποφασιστικότητα, κατάληξε γρήγορα σὲ ἀποφάσεις. Θὰ προχωρούσαμε ἀμέσως, θὰ ὀργανωνόμαστε, θὰ ἐπιδιώκαμε νὰ ζυπνήσουμε καὶ νὰ συγκινήσουμε ὄλους, θ' ἀγωνιζόμαστε νὰ κάνουμε γνωστὴ τὴ μέχρι τώρα ἀγνωσμένη στὸν τόπο μας ἐπιστήμη τῆς χημείας καὶ ν' ἀποδείξουμε σ' ὄλους τὴν ὠφελιμότητά της. Θὰ θεμελιώναμε ἐπὶ τέλους τὸ ἐπάγγελμά μας. Γιὰ μᾶς ποὺ μόλις εἶχαμε ξεπεράσει τὰ 20 χρόνια τῆς ζωῆς μας, δὲν μπορούσαν νὰ ὑπάρξουν ἐμπόδια. Δὲν θὰ μᾶς ἀναχαίτιζαν, στὴν ἐξόρμησή μας, οὔτε οἱ ἀπὸ καιρὸ καλὰ ἐπαγγελματικὰ τακτοποιημένοι καὶ ἐπομένως ξένοιαστοι, μεγαλύτεροί μας στὰ χρόνια, συνάδελφοι, οὔτε οἱ πάσης μορφῆς αὐτοχειροτονημένοι σὲ χημικοὺς πρακτικοί, οὔτε ἀκόμα τὰ τωρινὰ δύσκολα χρόνια ποὺ περνοῦσε ἡ Πατρίδα.

Ἀπὸ τὴν ἄλλη μέρα λοιπὸν, ὄλο ὄρεξη καὶ ἐνεργητικότητα, βάλαμε μπροστὰ τὴ δουλειά. Ἔπρεπε νὰ ἐτοιμαστῆ ἀμέσως τὸ καταστατικό. Τὴ σύνταξή του τὴν ἀναθέσαμε στὴ Ζ. Μελά, τὸν Ν. Καρνή καὶ Χ. Φασσέα. Θὰ συνεργάζονταν τὰ πρωινά, στοῦ σπιτί τῆς Μελά, ποὺ διατέθηκε γιὰ τὸ σκοπὸ αὐτό. Ἐγὼ, πρόσφατα στρατευμένος, σὰν κληρωτός, κατὰ τὶς ἡμέρες ἐκεῖνες, δὲν νόμιζα πὼς θὰ μπορούσα νάχω εὐκαιρα τὰ πρωινά μου, τελικὰ ὄμως, οἱ συνάδελφοί μου στοῦ λόχου, μοῦ ἔδωσαν κάθε ἐλευθερία, κι' ἔτσι βοήθησα κι' ἐγὼ στὴ σύνταξη τοῦ καταστατικοῦ, ἀντικαθιστώντας τὸν Φασσέα.

Ἀλησμόνητες μένουν οἱ ἀναμνήσεις ἀπὸ τὶς ἡμέρες ἐκεῖνες ποὺ σχεδὸν ἀργόσχολος σὰν μόνη μου σκέψη καὶ φροντίδα εἶχα τὴν παρουσίαση τοῦ σωματείου μας. Ἐφευγα — μ' ἔδιωχναν μᾶλλον οἱ συνάδελφοι τοῦ λόχου— μετὰ τὸ πρωινὸ προσκλητήριο, ἀπὸ τὸ γραφεῖο ποὺ θεωρητικὰ ὑποτίθετο πὼς ἐργαζόμουν, τὸ ἐγκαταστημένο στὰ ἐρειπωμένα καὶ ὄζοντα ὑποστατικά τοῦ μεγάρου τῆς Πλακεντίας, τῆς ὁδοῦ Κηφισίας, καὶ κατάφευγα ἀπὸ τὶς ἑπτὰ τὸ πρωὶ στὴν πλατεία τοῦ Κολωνακίου. Ἀπὸ 'κεῖ ξεκίναγα τὴν ἡμέρα παίρνοντας τὸν πρωινὸ καφέ μου.

Τ' ἀνοιξιὰτικα, διάφανα πρωινά, τ' ἀρωματισμένα ἀπ' τὰ λουλούδια τοῦ μικροῦ κεντρικοῦ κηπάρου, κάτω ἀπὸ τὸν καταγάλανο λαμπρὸ ἀθηναϊκὸ οὐρανὸ, ἦσαν κατὰ τὴν ὥρα ἐκεῖνη ὄλο νοσχέλια καὶ γαλήνη γιὰ τὴ σχεδὸν ἔρημη ἀπὸ ἀνθρώπους ἀρχοντικὴ πλατεία. Πολὸ σπάνιοι οἱ ἀγουροξυπνημένοι διαβάτες κι' ἀκόμα σπανιότερα τὰ λίγα περαστικά τροχοφόρα. Ἐγὼ, ὁ κομψευόμενος στρατιώτης ἢ μᾶλλον ὁ ὑποδεκανέας, κατάφευγα στοῦ καφενεδάκι τῆς γωνίας τῆς πλατείας μετὰ τὴν ὁδὸ Τσακάλωφ. Ἐκεῖ θᾶπαιρνα τὸ γλυκὺ-βραστό μου, ἀντὶ, νομίζω, λεπτῶν 20, καθισμένος κάτω ἀπὸ τὸ μικρὸ δροσερὸ πλατανάκι ποὺ σκίαζε τὸ πλατὺ πεζοδρόμιό του. Διαβάζοντας, διορθώνοντας τὰ χειρόγραφα τοῦ καταστατικοῦ ἢ καὶ χαζεύοντας, θᾶπρεπε νὰ σκοτώσω τὴν ὥρα μου μέχρι τὶς 10 ποὺ ἀρχίζε ἡ ταχτικὴ μας συνεργασία.

Τὴν ἐποχὴ αὐτὴ ἢ σημερινὴ κοσμικὴ καὶ τόσο πολυθόρυβη πλατεία ἔμενε συνήθως ἔρημη. Δὲν εἶχε κέντρα καὶ μαγαζιά. Μόνον αὐτὸ τὸ καφενεδάκι, τὸ πρω-

τόγονο καὶ λαϊκό, τὸ σχεδὸν ἔρημο, ποὺ τὸ στόλιζε ὁ μικρὸς πλάτανος. Ἐκεῖνος, ποὺ σὲ λίγα χρόνια ξεράθηκε καὶ στὴ θέση του φυτεύτηκε ἄλλος, αὐτὸς ποὺ σήμερα ζεῖ καὶ μεγαλώνει σκιαζοντας τὶς κοσμικὲς Ἀθηναῖες.

Ἐκτὸς ἀπὸ τὸ καφεενδάκι αὐτὸ, στὸ κάτω μέρος τῆς πλατείας βρισκόταν τὸ ἄλλο, τὸ ἱστορικὸ καὶ πολὺ συχναζόμενο κέντρο, τὸ «Βυζάντιο», μὲ τὸ φημισμένο καφέ του, ποὺ φτιαχνόταν στὰ κάρβουνα μέσα σὲ χάλκινα μπρίκια καὶ τοὺς μοναδικούς γιὰ τὴν Ἀθήνα μεγαλοπρεπεῖς ναργιλέδες του. Αὐτοὺς ποὺ πήγαιναν νὰ τοὺς ἀπολαύσουν πολλοὶ Ἀθηναῖοι ἄρχοντες, ἀπ' ἐκείνους ποὺ εἶχαν ἀπομείνει πιστοὶ στὶς συνήθειες καὶ τὶς παραδόσεις τῶν προγόνων τους. Τὸ τρίτο μαγαζὶ ποὺ ὑπῆρχε ἦταν τὸ μεγάλο μπακάλικο, στὴ γωνία μὲ τὴν ὁδὸ Κανάρη. Παρὰ τὴν ἀριστοκρατικὴ τῆς γειτονιάς διατηροῦσε ὅλη τὴ γνωστὴ γραφικότητα τοῦ εἶδους του. Μὲ ἀραδιασμένα στὸ πεζοδρόμιο τὰ σαρδελλοβάρελα, τὰ κασάκια μὲ τὶς ρέγγες, τὸν ταραμὰ καὶ τὴ φέτα τοῦ Παρνασσοῦ, μὲ τὰ κρεμάμενα φύλλα τοῦ μπακαλιάρου καὶ μὲ τὶς ξεχυνόμενες ἀπ' ὄλα αὐτὰ μυρουδιές τους, εἶχε ἀκόμα συμπαραστάτη τους καὶ διαλαλητὴ τῆς γαστρονομικῆς τους ἀξίας καὶ τὸν ἀπαραίτητο κλασσικοῦ τύπου μπακαλόγατο.

Ἀπολαμβάνοντας τὸν καφέ μου καὶ τὴν ἡσυχία τῆς γραφικῆς πλατείας, διαβάζοντας ἢ χαζεύοντας, ἔφτανε τέλος ἡ ὥρα νὰ ξεκινήσω γιὰ τὴν καθημερινή μας συνάντηση, τῆς Ἐπιτροπῆς τοῦ Καταστατικοῦ, στὸ σπίτι τῆς Μελα. Ἕνας θαυμάσιος πρωινὸς περίπατος στὴν ὠραιότερη κατὰ τὴν ἐποχὴ ἐκείνη περιοχὴ τῆς μικρῆς Ἀθήνας. Ἀπὸ τὴν Κανάρη, κατηφορίζοντας, ἔστριβα ἀπὸ τὴν Κηφισίας καὶ ἔμπαινα στὴ Λεωφόρο Ἀμαλίας.

Μοναδικὴ ἦταν τότε ἡ ὁμορφιὰ τοῦ δρόμου ἐκείνου. Πλατύτατα πεζοδρόμια, δεξιὰ καὶ ἀριστερά, στρωμένα μὲ μαρμαρόπλακες, σκιαζόμενα ἀπὸ διπλὴ σειρὰ γέρικων ἀλλὰ καταπράσινων πιπεριδιῶν, ἔδιναν τὴ μορφή περισσότερο κήπου παρὰ δρόμου. Μιὰ θαλερὴ στοὰ σχηματιζόταν ἀπὸ τὰ μεγάλα κλαδιὰ τῶν δέντρων, ποὺ σχεδὸν ἐσκέπαζαν καὶ τὸ μεσαῖο ἀκόμα κατὰστρωμά του, τὸ προοριζόμενο γιὰ τὰ τροχοφόρα. Πολὺ στενότερο αὐτὸ τότε, ἀπὸ τὸ σημερινό, ἐξυπηρετοῦσε τὴν ἀραιὴ κυκλοφορία τοῦ τροχιοδρόμου καὶ τῶν ἀμαξιδιῶν. Ἀριστερά, μετὰ τὸ πεζοδρόμιο, ἀπλωνόταν ὁ Βασιλικὸς Κήπος μὲ τὰ γέρικα μεγάλα δένδρα του καὶ τὴν πυκνὴ θαμνώδη βλάστησή του. Αὐτὸς μαζί μὲ τὴν τετραπλὴ δεντροστοιχία τῆς Λεωφόρου ἀποτελοῦσαν ἕνα σύνολο δροσιᾶς, ποὺ τὸ ἀπολάμβανε ὁ ταλαιπωρημένος διαβάτης ὅταν ἐρχόταν ἀπὸ τὶς ἄλλες κατάξερρες γειτονιὲς τῆς Ἀθήνας.

Ἀκολουθοῦσα λοιπὸν τὸ σχεδὸν ἔρημο κατὰ τὰ πρωινὰ δρόμο αὐτὸ μέχρι τὸ Ζάππειο, κι' ἔφθανα στὴν ὁδὸ Ἀστερίου. Μόνη μου ἀνησυχία ἦταν τὸ ἐνδεχόμενο τοῦ κακοῦ συναπαντήματος μὲ τὴν περίπολο τοῦ Φρουραρχείου, ποὺ δὲν ἤξερες τί θὰ μπορούσε νὰ σοῦ κοστίσει, ὅσο κι' ἂν ἦσουν ἐφοδιασμένοι μὲ τὴν ἀδεια τοῦ λόχου σου.

Ἀρκετὲς ἡμέρες χρειάστηκαν στὴν Ἐπιτροπὴ μας γιὰ νὰ δώσουμε τὴν τελί-

κή μορφή στο καταστατικό μας, μελετώντας και σταχυολογώντας κατάλληλες διατάξεις από τα καταστατικά άλλων ανάλογων συλλόγων, που είχαμε γι' αυτό το σκοπό συγκεντρώσει. Οί ατέλειωτες συζητήσεις μας και οί αντίγωνιες μας δαπάνησαν πολύ χρόνο και καθυστέρησαν τή δεύτερη συνάντηση τής ομάδας μας που είχε αποφασιστεί νά κληθῆ γιά τήν ἔγκρισή του. Ἔγινε τελικά, τὸ βράδυ τῆς 21ης Ἀπριλίου 1924, στὸ φιλόξενο καὶ πάλι σίτι τῆς Μελά.

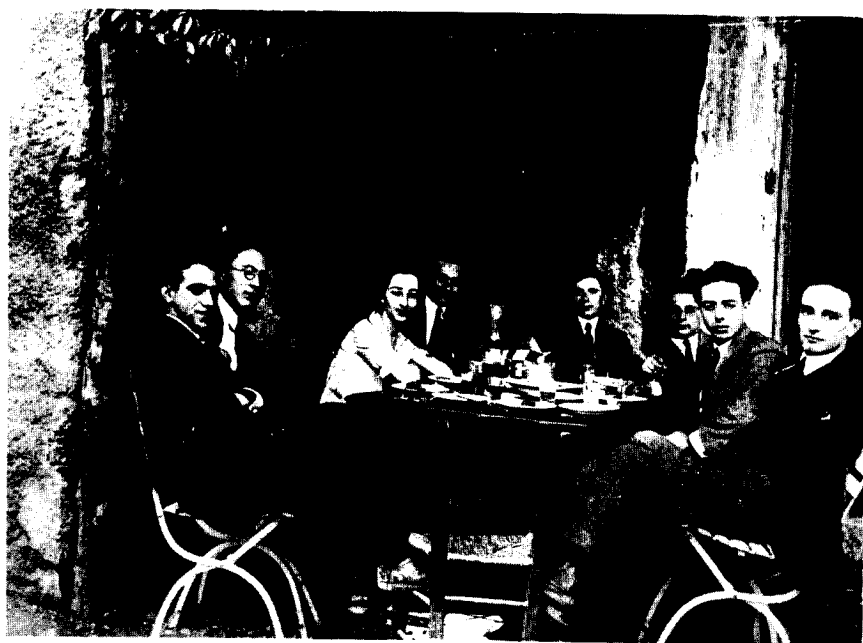
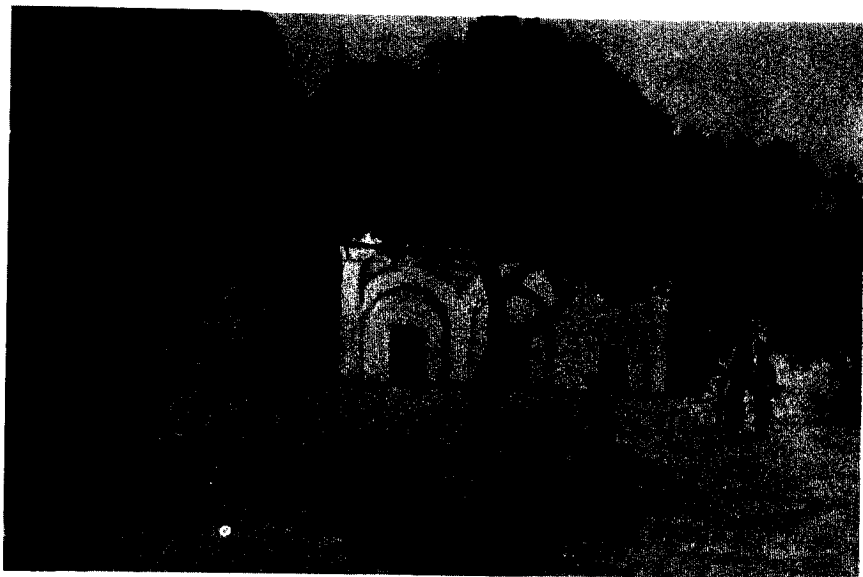
Διαβάστηκε τὸ κείμενο στὴ συγκέντρωσή μας αὐτῇ, τῶν δέκα, καὶ ἔμειναν ὄλοι σύμφωνοι στὶς διατάξεις του, μὲ μιὰ μόνο διαφωνία. Τοῦ Λ. Πίντου, ποὺ δὲν συμφωνοῦσε στὴν ἐπαγγελματικὴ μορφή ποὺ δίναμε στὸ σωματεῖο κι' ἐπέμενε νὰ εἶναι ἀποκλειστικὰ ἐπιστημονικό. Φυσικὰ τὸ καταστατικό ἔμεινε τελικά ὅπως εἶχε ἀπ' τὴν ἐπιτροπὴ συνταχθῆ καὶ ὁ σύλλογός μας ἀποφασίστηκε νὰ γίνῃ κυρίως ἐπαγγελματικὸς χωρὶς ὅμως νὰ παύῃ νὰ ἐνδιαφέρεται καὶ γιά τὰ ἐπιστημονικὰ θέματα.

Τὸ δεύτερο θέμα ποὺ συζητήθηκε τὴ βραδύα ἐκείνη καὶ πολὺ μᾶς ἀπασχόλησε ἦταν κατὰ πόσον θὰ ἔπρεπε νὰ ξεκινήσουμε, ἔχοντας πλέον ἔτοιμο τὸ καταστατικό, μόνοι ἐμεῖς, μαζί μ' ὄλους τοὺς ἄλλους νέους συναδέλφους, τόσο τοὺς προερχόμενους ἀπὸ τὴν πανεπιστημιακὴ σχολὴ ὅσο καὶ τὴν πολυτεχνικὴ, κι' ἀφοῦ ἰδρῶσουμε τὸ σύλλογο νὰ ἐπιδιώξουμε κατόπιν τὴν ἐγγραφή καὶ τῶν ἄλλων, τῶν μεγάλων στὴν ἡλικία. Ἡ ἀντίθετη γνώμη ἦταν ἐμεῖς οἱ νέοι νὰ μείνουμε στὴ σκιά καὶ νὰ προσπαθήσουμε ἢ κίνησή μας νὰ πατροναριστῆ ἐξ ἀρχῆς ἀπὸ τοὺς μεγάλους, τοὺς παλαιότερους μας, βάζοντας ἐκείνους μπροστά. Ἔπρεπε, σκεπτόμαστε, τὸ σωματεῖο ν' ἀγκαλιάσῃ ἀμέσως ὄλους τοὺς χημικοὺς καὶ ὄχι μόνο τοὺς νεαροὺς, σὰν ἐμᾶς, ποὺ εἴμαστε ἄγνωστοι καὶ πολλοὶ ἐμέναμε ἀκόμη ἄνεργοι, χωρὶς καμμιά ἐπαγγελματικὴ τοποθέτηση μέσα στὸν κλάδο.

Ἔστερα ἀπὸ πολλὰς συζητήσεις συμφωνήσαμε τελικά καὶ σ' αὐτὸ τὸ θέμα. Ἡ κίνησή μας θὰ πρεπε νὰ φανῆ πὼς προέρχεται ἀπὸ τοὺς μεγάλους, ποὺ δούλευαν ἀπὸ καιρὸ στὸ χημικὸ ἐπάγγελμα, μὲ μιὰ ἐπιτροπὴ ἐπὶ κεφαλῆς ἀπὸ αὐτοὺς, τοὺς παλαιοὺς χημικοὺς.

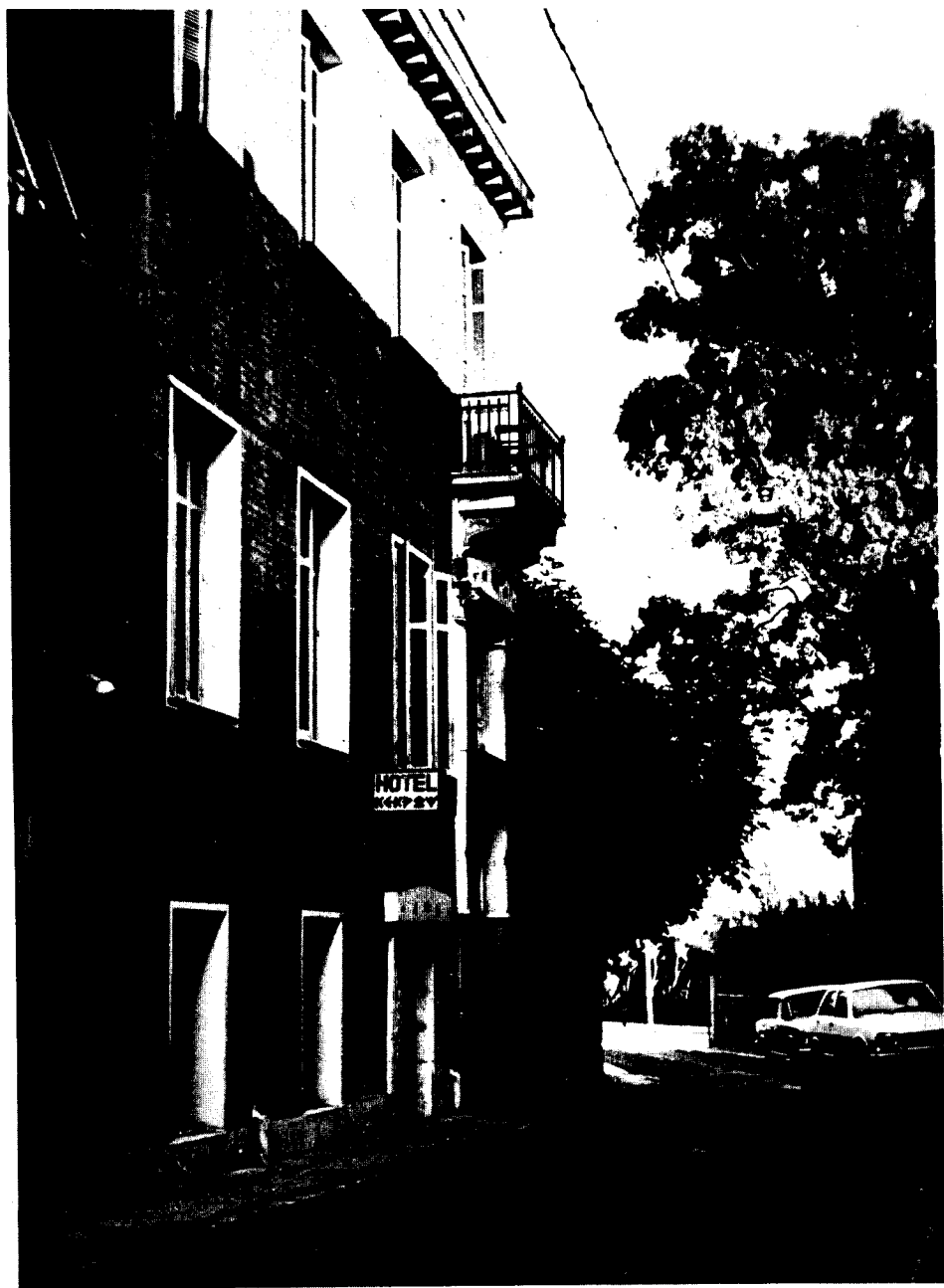
Ἔπρεπε λοιπὸν τώρα ν' ἀρχίσουμε τὴν ἐξόρμηση τῆς πλατύτερης διαφώτισης μικρῶν καὶ μεγάλων, καὶ μετὰ ἀπ' αὐτὴ τὴν προεργασία νὰ καλέσουμε ὄλους τοὺς χημικοὺς σὲ γενικὴ συνέλευση, βάζοντας μπροστά μιὰν Ἐπιτροπὴ ἀπὸ τὰ σημαίνοντα πρόσωπα, ἐνῶ ἐμεῖς θὰ παραμέναμε ἀφανεῖς, ἀλλὰ χωρὶς καὶ νὰ πάψουμε ἐργαζόμενοι γιά τὴν κοινὴ ἰδέα. Ἡ ἀνάγκη τῆς Ἰδρυσης τοῦ χημικοῦ σωματείου ἔπρεπε ἀσφαλῶς νὰ πατροναριστῆ ἀπὸ τὴν ὀλότητα καὶ μάλιστα νὰ ξεκινήσῃ ἀπὸ ἐκείνους ποὺ βρίσκονταν ἤδη στὶς πιὸ διακεκριμένες χημικὲς θέσεις.

Μ' αὐτὸ τὸ πρόγραμμα ξεκινήσαμε ἀπὸ τὴν ἄλλη μέρα. Ἀνάλογα μὲ τίς προσωπικὲς γνωριμίες ποὺ εἶχαμε ἐμεῖς τῆς ομάδας μας, σχηματίσαμε ἐπιτροπὲς ἀπὸ δυὸ-δυὸ ἢ καὶ περισσότερα πρόσωπα κι' ἀρχίσαμε νὰ ἐπισκεπτόμαστε αὐτὰ τὰ «ἱερά τέρατα» τοῦ κλάδου, μὲ πολὺ φόβο καὶ μεγάλο δισταγμὸ. Τὸ σημερινὸ φιλε-

Τὸ ξύλινο καφενεῖο στὴν πλατεία τῆς Δεξαμενῆς ὅπου συγκεντρωνόταν ἡ δεκαμελῆς ομάδα πού πρωτοκινήθηκε γιὰ τὴν ἴδρυση τῆς Ἑνώσεως Ἑλλ. Χημικῶν. *Ἀνοιξη τοῦ 1924.

Ἡ ομάδα τῶν χημικῶν πού πρωτοκινήθηκε γιὰ τὴν ἴδρυση τοῦ σωματείου των, σὲ μιὰ ἐκδρομὴ τῆς στὴν Κηφισιά, τῆς ἐποχῆς ἐκείνης. (Φωτογραφία Ι. Κανδήλη τοῦ Ἰουνίου 1924). Ἐκ δεξιῶν ἀριστερῶν : Ἄγγ. Δημητρίου, Νικ. Καρνῆς, Ζωὴ Μελά, Ἴω. Καράκαλος, Ἴω. Κανδήλης, Χρυσ. Μαλαγαρδῆς, Διον. Καραθανάσης καὶ Σάββας Ἀναγνωστόπουλος.

Τὸ σπίτι τῆς Ζωῆς Π. Μελά στὴν ὁδὸ Ἀσπερίου 17 ὅπου ἔγιναν τὴν ἀνοίξη τοῦ 1924 οἱ δύο πρῶτες συναντήσεις τῶν χημικῶν καὶ ἀποφασίστηκε ἡ ἴδρυση τοῦ σωματείου Ἐνωσις Ἑλλήνων Χημικῶν. (Φωτογραφία Ι. Κανδῆλη σύγχρονη. Τὸ κτίριο διατηρεῖται ἀκόμη σήμερα σχεδὸν ἀμετάβλητο).

Τὸ σπίτι τοῦ Καθηγητῆ Κων. Βέη, στὴν ὁδὸ Κάνιγγος, ὅπου τὸ 1924 γίνονταν οἱ καθημερινές συναντήσεις τῶν πρώτων ἰδρυτῶν τῆς Ἐνώσεως Χημικῶν. (Φωτογραφία Ι. Κανδῆλη σύγχρονη. Τὸ παλιὸ κτήριο διατηρεῖται ἀλλὰ μὲ πολλές μεταβολές καὶ προσθήκες).

λεύθερο πνεῦμα ἦταν ἄγνωστο τὴν ἐποχὴ ἐκείνη καὶ δύσκολα γινόταν δεκτός, ἕνας νεαρός καὶ ἄγνωστος, ἀπὸ ἕνα γέρο συνάδελφό του —καὶ γέροι θεωροῦνταν ὅσοι εἶχαν ξεπεράσει τὰ 40— ὅταν μάλιστα αὐτὸς ἦταν καθηγητής, βιομήχανος ἢ καὶ ἀνώτερος κρατικὸς ὑπάλληλος.

Μὲ τὸ σύστημα αὐτὸ συναντήσαμε καὶ συζητήσαμε μὲ πολλοὺς, γιὰ τὰ σχέδιά μας, καὶ νέους καὶ πρὸ παντὸς παλαιότερους. Παρὰ τοὺς φόβους μας, ὅλοι αὐτοί, ἐκτὸς ἀπὸ ἐλάχιστες ἐξαιρέσεις, ἔδειξαν πολὺ ἐνδιαφέρον γιὰ τὴν πρωτοβουλία μας. Ἐκτιμῆθηκε ἰδιαίτερα τὸ ὅτι θέλαμε ἐκεῖνοι νὰ ἠγηθοῦν καὶ ἡμεῖς νὰ ἀκολουθήσουμε, μένοντας ἀφανεῖς καὶ ὅτι παρὰ τὴ θέση αὐτή, στὴν ὁποία τοποθετούσαμε τοὺς ἑαυτοὺς μας, εἴμαστε πρόθυμοι ν' ἀναλάβουμε ὅλη τὴ ρουτίνα τῆς ἀπαιτούμενης δουλειᾶς. Καὶ οἱ διστακτικοὶ ἀκόμη, ἀπὸ τοὺς μεγάλους, ποὺ εἶχαν τὴν πείρα τοῦ ἀτομικισμοῦ τοῦ Ἑλληνα καὶ τῆς ἀδιαφορίας του γιὰ ὁμαδικὴ δράση, δὲν ἔφθαναν μέχρι τὴν πλήρη ἄρνηση. Ἔλεγαν, πὼς ἦταν τόσο χρήσιμη ἢ ὑπαρξὴ ἑνὸς τέτοιου σωματείου, ὥστε ἄξιζε τὸν κόπο νὰ γίνῃ γρήγορα κάποια ἀπόπειρα.

Εἶδαμε ἀπὸ τοὺς πρώτους τὸν εὐγενικό, ἀλλὰ λιγάκι ἀπρόσιτο, καθηγητὴ μας Κ. Ζέγγελη. Τὸ δύσκολο καὶ πάντα μαχητικὸ καθηγητὴ Γ. Ματθαίουπουλο, ποὺ σ' αὐτὸν στηριζάμε πολλὰς ἐλπίδες λόγῳ τῆς φήμης του σὰν ἐπαγγελματία χημικοῦ καὶ τῆς γνωστῆς παλιότερης πείρας του στὴν ὀργάνωση συλλόγων. Εἶδαμε τὸν σχετικὰ νεαρὸ Καθηγητὴ Σταύρο Χόρς, τὸν Ἀρχιφαρμακοποιὸ τοῦ Στρατοῦ καὶ συγχρόνως Καθηγητὴ Θεοδ. Σταθόπουλο, τὸν ὀμιλητικώτατο καὶ πολὺπειρο Καθηγητὴ Τηλέμ. Κομνηνὸ καὶ ὄλους σχεδὸν τοὺς ἐπιμελητὲς καὶ βοηθοὺς τῶν χημικῶν ἐργαστηρίων τῶν δυὸ σχολῶν. Τοὺς Δημ. Δάλμα, Δ. Πολυμερόπουλο, Γ. Κυριακόπουλο, Μιλ. Ἰωαννίδη, Σπύρο Γαλανό, Στυλ. Μπέτση καὶ ἄλλους πολλοὺς ποὺ δούλευαν σὲ μικρότερες θέσεις. Εἶδαμε καὶ μερικοὺς μεγάλους φίλους τοῦ κλάδου, ὅπως τὸν Καθηγητὴ Δημήτριο Χόνδρο, ποὺ δὲν ξεχνοῦσε ὅτι ἄρχισε τὴ σταδιοδρομίαν του ἀπὸ ὑποεπιμελητῆς τοῦ Ἐργαστηρίου τῆς Χημείας καὶ πάντα ἰδιαίτερα πρόσεχε τοὺς χημικοὺς.

Ἀπὸ τοὺς ἀνώτερους κρατικοὺς λειτουργοὺς τὸν εὐγενέστατο καὶ πάντοτε πρόθυμο διευθυντὴ τοῦ Χημικοῦ Ἐργαστηρίου τοῦ Ὑπουργείου Οἰκονομικῶν Πέτρο Ζαλοκώστα καὶ τοὺς συνεργάτες του, διευθυντὲς τοῦ Χημείου αὐτοῦ, Γ. Κυριακόπουλο καὶ Ι. Καρρᾶ, τὸν φημιζόμενο γιὰ τὴ μόρφωσή του. Τὸν διευθυντὴ τοῦ Ναυτικοῦ Χημείου Κ. Δόσιο, τὸν διευθυντὴ Βιομηχανίας Κων. Ἀργυρῶ καὶ πολλοὺς ἄλλους δημόσιους ὑπαλλήλους ποὺ βρίσκονταν σὲ ὑψηλὰς θέσεις.

Ἀπὸ τὸν κόσμον τῆς βιομηχανίας τὸν πεπειραμένον καὶ ἐνθουσιώδη βιομήχανο, διπλωματοῦχο τῶν Φυσικῶν Ἐπιστημῶν, Νικ. Ζάρπα, τὸν αὐτοδημιούργητο καὶ σχετικῶς νέον στὴν ἡλικία Γεωργ. Μποῦρλο, τὸν φημισμένον σὰν ἐρευνητὴ τῶν ἐργαστηρίων τῶν Χρωματοურγείων Πειραιῶς, χημικὸ Ευκλ. Σακελλάριο καὶ ἄλλους πολλοὺς ποὺ αὐτὴ τὴ στιγμή δὲν μπορῶ νὰ θυμηθῶ οὔτε τὰ ὀνόματά τους, γιὰτὶ

δεν αναφέρονται στις σημειώσεις των τότε ενεργειών μας, στο ημερολόγιό μου της εποχής εκείνης που είχα την πρόνοια να κρατήσω*.

*Από δσους συναντήσαμε και κουβεντιάσαμε για την άμεση ανάγκη της ίδρυσης του χημικού συλλόγου, δύο, από την πρώτη ώρα, ξεχώρισαν και με ένθουσιασμό και πίστη στάθηκαν ανενδοίαστα στο πλευρό μας και πρόθυμα δέχτηκαν να μπουν επί κεφαλής στην κίνησή μας. Ο Καθηγητής του Πολυτεχνείου Κ. Βέης**

* Δεν είναι εύκολο να δώσουμε βιογραφικά σημειώματα για όλους τους εκλεκτούς παλαιούς συναδέλφους που αναφέραμε. Άλλοι από αυτούς περισσότερο και άλλοι λιγότερο, από την πρώτη μέρα βοήθησαν την κίνηση της ίδρυσης της Ένώσεως Ελλήνων Χημικών και οι περισσότεροι βρέθηκαν πάντα κοντά της κι' ένιχυσαν τους άγνες της. Τουλάχιστον όμως για μερικούς είναι χρήσιμο να πληροφορήσουμε τον αναγνώστη μας. Για τους αναφερομένους καθηγητές Ζέγγελη, Ματθαίουπολο, Χόνδρο, Δάλμα και Γαλανό ασχολούνται τα προηγούμενα κεφάλαια όπου και λεπτομερικά βιογραφούνται. Για τους άλλους σημειώνω: 1. Θεοδ. Σταθόπουλος, Αρχιφαρμακοποιός του Στρατού και Καθηγητής της Βρωματοχημείας Ε. Μ. Πολυτεχνείου. Πολύπειρος χημικός των τροφίμων και ένθουσιώδης ύποστηρικτής του κλάδου. Φιλοξένησε στο γραφείο του, του Πολυτεχνείου, την Ένωση των Χημικών κατά τον πρώτο χρόνο της λειτουργίας της. 2. Σταυρος Χόρς. Έκ των ειδικότερων αναλυτικών χημικών της εποχής του. Έγινε γρήγορα καθηγητής της Αναλυτ. Χημείας στο Πολυτεχνείο κι' έδίδαξε επί πολλά χρόνια το μάθημα αυτό. 3. Τηλέμ. Κομνηνός. Έπιμελητής αρχικά στο Φαρμακευτικό Χημείο και Καθηγητής της Χημείας στη Σχολή Εδελπίδων εξελίχθηκε σε καθηγητή της Όργαν. Χημείας του Πολυτεχνείου. 5. Πέτρος Ζαλοκώστας. Διευθυντής του πρώτου κρατικού Χημείου υπό το Ύπουργείο Οικονομικών θεωρούνταν τότε σαν πρώτος στην τάξη ανώτερος κρατικός χημικός. Έλαβε μέρος στο πρώτο Διοικ. Συμβούλιο της Ένώσεως. 6. Γεωργ. Μπουβλος. Από τους πρώτους χημικούς που εξελίχθηκαν σε βιομήχανους και επιχειρηματίες. Είχε την εποχή εκείνη τη βιομηχανία παρασκευής αϊθέρος. Έλαβε μέρος στο πρώτο Διοικ. Συμβούλιο της Ένώσεως. 7. Νικ. Ζάρπας. Διπλωματούχος της Ακαδημίας Ρουσοπούλου και κατόπιν των Φυσικών Έπιστημών του Πανεπιστημίου εξελίχθηκε σε βιομήχανο. Ύπηρετησε σε πολλές βιομηχανίες. Ίδρυσε το μεγάλο Έργοστάσιο οίνοπνευματοποιίας «Κρόνος» στην Έλευσίνα. Άσχολήθηκε με τη ζυμοβιομηχανία και ίδρυσε το δεύτερο στην Έλλάδα εργοστάσιο πιεστής ζύμης και παρασκευής άμυλοσιροπιού (Έταιρεία ΖΑΑΕ). Ύπέρμαχος της άναδείξεως του χημικού κλάδου διετέλεσε πρώτος αϊρετός Πρόεδρος της Ένώσεως. 8. Ίω. Καρράς. Φημιζόταν για τον πλοΐτο των γνώσεών του και τη συστηματικότητά του. Ύπήρξε εκ των καλύτερων στελεχών του Κρατικού Χημείου. 9. Κων. Δόσιος. Πλοίαρχος του Βασιλ. Ναυτικού είχε από νέος ιδιαίτερη άγάπη στη Χημεία. Μελετούσε πάντα την επιστήμη αυτή και τελικά, σε προχωρημένη ηλικία, έπηρε το δίπλωμά της. Διετέλεσε διευθυντής του Ναυτικού Χημείου και άργότερα Γεν. Διευθυντής του Γεν. Χημείου του Κράτους. 10. Εόκλ. Σακελλάριος. Από τους καλύτερους έρευνητές της εποχής του. Αρχικά χημικός στο έρευνητικό Έργαστήριο των «Χρωματουργείων Πειραιώς» άναδείχτηκε άργότερα καθηγητής της Χημικής Τεχνολογίας στο Πολυτεχνείο.

** Κωνστ. Βέης. Διπλωματούχος των Φυσικών Έπιστημών. Έργάστηκε στην έταιρεία Οΐνων και σε άλλες βιομηχανίες και εξελίχθηκε γρήγορα σε καθηγητή της Όργανικής Χημικής Τεχνολογίας του Πολυτεχνείου. Διορίστηκε μέλος της Ακαδημίας Αθηνών κατά την ίδρυσή της. Ένδιαφέρθηκε πάντοτε για την Ένωση Χημικών. Ύπήρξε Γενικός Γραμματέας του Συμβουλίου της κατά τα πρώτα χρόνια της δράσεώς της και άργότερα, για μικρό διάστημα, Πρόεδρος αυτού.

και ὁ χημικός μηχανικός ἀπὸ τῆ σχολῆ τοῦ Nancy Κλεισθένης Φιλάρετος*. Ὁ πρῶτος, ἕνας μικρόσωμος μαυριδερός ἄνθρωπος, ἀπλός, χωρὶς καμιά ἰδιαίτερη προσωπικὴ ἐμφάνιση, σὲ συνάρπαζε μὲ τὴν σβελτοσύνη του, τὴν ὀμιλητικότητα καὶ τὴν ἐγκαρδιότητά του. Ὁ ἄλλος, κι' ἐκεῖνος πρόθυμος καὶ ἀνεπιτήδευτος, ἦταν ἕνας πολὺπειρος χημικός, γιατί ἀφοῦ δούλεψε στὸ ἐξωτερικὸ σὲ χημικὰ ἐργοστάσια βρέθηκε ἀργότερα, γιὰ ἕνα διάστημα, σὰν κρατικὸς ὑπάλληλος, ἐπιθεωρητὴς τῆς βιομηχανίας μας. Εἶχαν κι' οἱ δύο τους τὸ πάθος νὰ παρουσιάσουν καὶ νὰ ὀργανώσουν στὸν τόπο μας τὸν ἕως τότε σχεδὸν ἄγνωστο χημικὸ κλάδο. Καὶ μὲ τοὺς δύο αὐτοὺς γίναμε ἀμέσως φίλοι καὶ συνεργάτες, χωρὶς κανένα δισταγμὸ τους, γιὰ τὶς διαφορὲς τῆς θέσης καὶ τῆς ἡλικίας ποὺ μᾶς χώριζαν.

Ἔγινε λοιπὸν τακτικὸς καὶ στὸ σπίτι τοῦ Φιλάρετου — ἕνα κακομοιριασμένον διαμέρισμα στὸ ἰσόγειο τοῦ πανάρχαιου κτιρίου Γρυπάρη, στὴ γωνιά Ἀριστείδου καὶ Πεσμαζόγλου, ἰδιοκτησία τοῦ Πανεπιστημίου — καὶ στὸ σπίτι τοῦ Βέη. Αὐτὸ βρισκόταν στὴν ἀρχὴ τῆς ὁδοῦ Κάνιγγος, τὴν πιὸ κακόφημη συνοικία τῆς ἐποχῆς. Μεταξὺ τῶν σπιτιῶν τοῦ δρόμου αὐτοῦ, ποὺ ὅλα παλιὰ καὶ μισοερειπωμένα, στέγαζαν ἀποκλειστικὰ ἐπιχειρήσεις ἀγοραίου ἔρωτα, ὁ Βέης, ἀδιαφορόντας γιὰ τὰ κοινωνικὰ σχόλια, κράταγε τὸ ἐπάνω πάτωμα ἑνὸς ἀπ' αὐτά. Παραμελημένο τὸ κτίριο, μὲ τζαμαρία μπροστά, ἀνέβαινες ἀπὸ τὴν αὐλὴ μὲ ξύλινη ἐξωτερικὴ σκάλα, ποὺ ἀγκομαχοῦσε κάτω ἀπὸ τὸ βάρος τῶν βημάτων σου. Τὸ πρῶτο δωμάτιο, μπαίνοντας, ἐπιπλωμένο μὲ φτωχικὰ ταλαιπωρημένα ἐπιπλα τραπεζαρίας, ἀποτελοῦσε γιὰ ἑκεῖνον καὶ τὴ γερόντισσα μητέρα του, μόνους ἐνοίκους τοῦ σπιτιοῦ, τὸ χῶρο ὑποδοχῆς, τὸ σαλόνι κι' ἀκόμα τὸ δωμάτιο ἐργασίας γιὰ τὸ Βέη. Ἐκεῖ ἀπλός, γελαστός κι' ἐγκάρδιος, μᾶς ὑποδεχόταν ὅποιαδήποτε ὥρα καὶ φλυαροῦσε μαζί μας ἀτέλειωτα σὰν νᾶμαστε οἱ παλιοὶ παιδικοὶ του φίλοι. Στὸ ἴδιο σπίτι, λίγο ἀργότερα, συγκατοίκησε μαζί του, ὅταν γύρισε ἀπὸ τὴ Γερμανία, καὶ ὁ ἀδελφός του, ὁ διάσημος βυζαντινολόγος Νίκος Βέης.

Τὰ πρωινὰ τὰ σπαταλοῦσαμε λοιπὸν σ' αὐτὲς τὶς συναντήσεις τῶν σπουδαίων χημικῶν, πηγαίνοντας στὰ ἐργαστήρια ἢ τὰ γραφεῖα τους, καὶ τὰ βράδια συναντιόμαστε, γιὰ νὰ σχολιάσουμε τὶς ἐνέργειες καὶ τὶς ἐπιτυχίες μας καὶ νὰ φτιάξουμε τὸ πρόγραμμα τῆς ἐπόμενης ἡμέρας, στὸ καφενεῖο τῆς Δεξαμενῆς. Αὐτὸ ἦταν τὴν ἐποχὴ αὐτὴ τὸ ἀποκλειστικὸ βραδινὸ κέντρο μας. Καθισμένοι κάτω ἀπὸ τὸ ἱστορικὸ πευκάκι, τὶς ζεστὲς ἀνοιξιὰτικες ἐκεῖνες βραδυές, φλυαροῦσαμε μέχρι πολὺ ἀργὰ τὴ νύχτα.

Ἕνας ὀλόκληρος μῆνας ἔπερασε μ' αὐτὲς τὶς φροντίδες καὶ τώρα γιὰ τὸ κίνημά μας εἶχε ἀρχίσει νὰ συγκινῆται καὶ νὰ τὸ παρακολουθῆ μὲ ἐνδιαφέρον ἕνας

* Κλεισθένης Φιλάρετος. Χημικός Μηχανικός τοῦ Nancy. Ἐργάστηκε σὲ βιομηχανίες στὸ ἐξωτερικὸ καὶ ἀργότερα, σὰν κρατικὸς ὑπάλληλος, πρόσφερε πολλὰς ὑπηρεσίες στὴν ἐπιθεώρηση Βιομηχανίας. Μὲ πολὺ ἐνθουσιασμὸ ἐβοήθησε γιὰ τὴν ἴδρυση τῆς Ἐνώσεως Χημικῶν καὶ πῆρε μέρος στὸ πρῶτο τῆς Συμβούλιο. Ἡ μεγαλύτερη προσφορά του γιὰ τὸ χημικὸ κλάδο ὑπῆρξε ἡ ἴδρυση, μὲ οἰκονομικὴ ἐνίσχυση τοῦ Ν. Κανελλόπουλου, τοῦ πρῶτου μεγάλου τεχνικοῦ περιοδικοῦ τῆς Ἑλλάδος, τῶν «Ἐργων», ποὺ μὲ ἐπιτυχία διεύθυνε ἐπὶ 7ετία (1925-1932).

άρκετά μεγάλος αριθμός από τους χημικούς τῆς προχωρημένης ἡλικίας, με γνωστά ὀνόματα καὶ σημαίνουσες θέσεις, ὥστε ἐμεῖς οἱ νεαροὶ νὰ κρυβώμαστε καλὰ πίσω τους. Εἶχαμε ἐξασφαλίσει κι' ἐκείνους ποὺ δέχονταν νὰ βάλουν τὰ ὀνόματά τους κάτω ἀπὸ τὴν πρώτη διακήρυξη, αὐτὴ ποὺ θὰ ἦταν σύγχρονα καὶ ἡ πρόσκληση γιὰ μιὰ Γενικὴ Συνέλευση.

Τὸ πρῶτο αὐτὸ πρὸς τοὺς χημικοὺς κείμενο γράφηκε ἀπὸ μένα, διορθώθηκε ἀπὸ τὸν Καρνή, ξαναδιορθώθηκε ἀπὸ τὸν θεωρούμενο φιλολογικώτερο ὄλων μας Καραθανάση καὶ κατόπιν τυπώθηκε. Ἡ Συνέλευση ὀριζόταν γιὰ τὸ βράδυ τῆς Δευτέρας 30 Ἰουνίου 1924 στὸ Ἀμφιθέατρο τοῦ Χημείου τῆς ὁδοῦ Σόλωνος. Ἡ πρόσκληση ἔφερε τὶς ὑπογραφὲς τεσσάρων ἀπ' ἐκείνους ποὺ με ἐνθουσιασμό εἶχαν υἱοθετήσει τὴν κίνησή μας. Τὴν ὑπόγραφαν οἱ Κ. Βέης, Εὐκλ. Σακελλάριος, Κ. Φιλάρετος καὶ Ν. Ζάρπας.

Οἱ συνηθισμένες ὁμως διαφωνίες καὶ ἀσυνεννοησίες τῆς τελευταίας ὥρας κόντεψαν νὰ τὰ χαλάσουν ὅλα κι' αὐτὸ πολὺ μᾶς στενοχώρησε. Παρουσιάστηκε διάσπαση μεταξὺ τῶν ἀνθρώπων τοὺς ὁποίους με τόσους κόπους εἶχαμε μαζέψει καὶ εἶχαν δεχτεῖ νὰ ὑπογράψουν τὴν προκήρυξή μας. Ἄν αὐτὸ ἀκουγόταν θὰ ἀπογοήτευε ὅλους τοὺς πάρα ἔξω καὶ ἡ ἐμφάνιση τοῦ συλλόγου μας κινδύνευε ν' ἀναβληθῆ γιὰ πολὺν καιρὸ ἢ καὶ νὰ ματαιωθῆ.

Ἀπὸ τοὺς τέσσερις ποὺ ἀποτέλεσαν τὴν Ἐπιτροπὴ κι' ἔβαλαν τὰ ὀνόματά τους, ὁ ἕνας, παρ' ὅσα ἀρχικὰ εἶχαν συμφωνηθῆ, διαφώνησε τώρα με τοὺς ἄλλους. Ὁ Κλεισθένης Φιλάρετος ἐπέμενε τὸ σωματεῖο νὰ παρουσιασθῆ μόνο ἐπιστημονικὸ καὶ ὄχι κυρίως ἐπαγγελματικὸ, ὅπως τὸ θέλαμε ἐμεῖς οἱ νέοι καὶ τὸ εἶχαν δεχθῆ οἱ ὑπόλοιποι τρεῖς τῆς Ἐπιτροπῆς. Ἐκεῖνος ὀραματιζόταν περισσότερο μιὰ ἐπιστημονικὴ ἐταιρεία, σὰν ἐκεῖνες ποὺ ὑπῆρχαν τότε στὴν Εὐρώπη καὶ τὴν Ἀμερικὴ.

Ἔγιναν πολλὲς καὶ μακρὲς συζητήσεις γι' αὐτὸ τὸ ζήτημα καὶ με τὴν ἐπιμονὴ καὶ τὴν πειστικότητα τοῦ Βέη καὶ τοῦ Ζάρπα τελικὰ δέχτηκε καὶ ὁ Φιλάρετος νὰ μὴν ἀποσύρῃ τὴν ὑπογραφή του ἀπὸ τὴν τυπωμένη πιά πρόσκληση. Παρ' ὅτι στὸ κείμενό της περιλαμβανόταν, μαζὶ με τὶς ἄλλες ἐπιδιώξεις τοῦ συλλόγου, αὐτὴ, ἢ κατὰ τὸν Φιλάρετο, φοβερὴ φράση, τῆς «προασπίσεως τῶν κοινῶν ἐπαγγελματικῶν καὶ οἰκονομικῶν συμφερόντων» τῶν χημικῶν. Με τὶς γκρίνιες αὐτὲς χάθηκαν μερικὲς ἀκόμα ἡμέρες ἀλλὰ τελικὰ ἡ ἐγκύκλιος ταχυδρομήθηκε ὅπως ἦταν, διορθωμένη με τὸ χέρι, μόνο γιὰ τὴν ἡμέρα τῆς Συνέλευσης, ποὺ ὀριζόταν ἀντὶ στὶς 30 Ἰουνίου στὶς 7 Ἰουλίου 1924.

Τὸ βραδάκι, στὶς 7 ἡ ὥρα, τῆς ἱστορικῆς αὐτῆς ἡμέρας εἶδαμε χαρούμενοι νὰ δικαιώνονται οἱ κόποι μας. Τὸ μεγάλο ἀμφιθέατρο γέμισε ἀπὸ 120 συναδέλφους καὶ νέους μὰ περισσότερο σεβαστοὺς τὴν ἡλικία, ποὺ τοὺς γνωρίζαμε γιὰ πρώτη φορά. Ἐκείνη τὴν ἐποχὴ ὅλοι οἱ λεγόμενοι χημικοὶ τῆς Ἑλλάδος ὑπολογίζονταν σὲ 350 ὥστε οἱ 120, μόνο ἀπὸ τὴν περιοχὴ τῆς Ἀθήνας, νὰ εἶναι μιὰ ἐξαιρετικὰ πολυάριθμη ἀντιπροσωπευτικὴ συμμετοχὴ.

“Όλοι οί Καθηγηται τῆς Χημείας καὶ τῶν δύο σχολῶν παρόντες, ὅπως καὶ οἱ ἄλλοι σημαίνοντες τοῦ κλάδου, ὥστε ἐμεῖς, οἱ ἀφανεῖς ἥρωες, οἱ ἄλλοι νεαροὶ κι’ ἐγώ, ὁ μικροσκοπικὸς στρατιώτης, μέσα στὸ πλῆθος αὐτὸ νὰ ἔχουμε χαθῆ καὶ νὰ παίζουμε τὸ ρόλο ἑνὸς ἀπλοῦ ταξιθέτη. Μόνον ὁ ἀπότομος τοὺς τρόπους μὰ κρυφὸς μεγάλος αἰσθηματίας Ματθαϊόπουλος, γνωρίζοντας ὅλα ἐκεῖνα ποὺ προηγήθηκαν, σὰν μιὰ ἐνδειξη φιλίας καὶ ἀναγνώρισης γιὰ τοὺς δικούς μου κόπους, εὑρίσκει κάποια ἀφορμὴ, τὴν ὥρα τῶν συζητήσεων, καὶ μοῦ φώναξε: «Κύρ δεκανέα, γιὰ ἔλα ἀπ’ ἐδῶ νὰ σοῦ πῶ!»

Στὴ Συνέλευση αὐτὴ ἔκανε χρέη Προέδρου ὁ Ν. Ζάρπας. Ἄνοιξε τὴ συζήτηση ἐκεῖνος μὲ μιὰ γενικὴ εἰσήγηση γιὰ τὴν ἄμεση ἀνάγκη τῆς Ἰδρυσης ἑνὸς συλλόγου χημικῶν. Μίλησαν κατόπιν ὁ Κ. Ζέγγελης, ὁ Γ. Ματθαϊόπουλος, ὁ Κ. Βέης, ὁ Κ. Δόσιος, ὁ Ἄθ. Σοφιανόπουλος καὶ ἄλλοι. Οἱ περισσότεροι χαιρέτισαν μὲ ἐνθουσιασμὸ τὴν ἀπόφαση γιὰ τὸ σύλλογο, συμφωνώντας στὶς ἀρχές ποὺ εἶχαν βαλθῆ μὲ τὴν προκήρυξή μας καὶ ὑποστήριζαν πῶς ἦταν ἀνάγκη τὸ σωματεῖο νὰ ξεκινήσει ἀμέσως. Πολὺ λίγοι εἶχαν μερικὲς ἐπιφυλάξεις ἢ ζητοῦσαν μικρὴ ἀναβολή.

Ἄπὸ τοὺς τελευταίους ἦταν ὁ Κ. Δόσιος, ποὺ ὑποστήριξε πῶς ἡ Ἑταιρεία Φυσικῶν Ἐπιστημῶν θὰ μπορούσε νὰ προστατέψῃ τὰ συμφέροντα τῶν χημικῶν χωρὶς νὰ εἶναι ἀνάγκη νὰ γίνῃ ξεχωριστὸς σύλλογος καὶ συνιστοῦσε ὅλοι οἱ χημικοὶ νὰ γίνουν μέλη της. Ὁ Ἄθ. Σοφιανόπουλος πάλιν καὶ ἄλλοι, θεωρώντας τὴν καλοκαιρινὴ ἐποχὴ ἀκατάλληλη, ζήτησαν νὰ ξαναμαζευτοῦν οἱ χημικοὶ μπαίνοντας ὁ χειμῶνας, καὶ τότε μόνον νὰ πάρουν τὶς ὀριστικὲς ἀποφάσεις τους.

Οἱ δισταγμοὶ αὐτοὶ ἀντικρούστηκαν ἀπὸ τὸ Βέη ποὺ μίλησε ρεαλιστικὰ γιὰ τὴν ἄθλια κατάσταση τοῦ κλάδου καὶ τὴν ἀνάγκη ἄμεσης ὀργάνωσής του ἐπαγγελματικά. Ὁ Ματθαϊόπουλος ὑποστήριξε ἔντονα τὰ ἴδια. Ὁ Ζέγγελης ἐπίσης ζήτησε νὰ προχωρήσῃ ἀμέσως ἡ Ἰδρυση καὶ νὰ χρησιμοποιηθῆ τὸ ἔτοιμο σχέδιο τοῦ καταστατικοῦ, μετὰ τὴν ἐπεξεργασία του ἀπὸ μιὰ μεγάλη ἐπιτροπή.

Τελικὰ ἡ τετραμελὴς ἐπιτροπή, ποὺ ὑπόγραφε τὴν προκήρυξη, συμπληρώθηκε μὲ τέσσερεις ἀκόμη χημικοὺς ἀπὸ τοὺς μεγάλους. Τὸν Γ. Ματθαϊόπουλο, Π. Ζαλοκώστα, Εὐστρ. Γαλλόπουλο καὶ Γ. Μποῦρλο. Στὴν ὀκταμελὴ αὐτὴ ἐπιτροπὴ δόθηκε ἡ ἐντολὴ νὰ ἐπεξεργαστῆ τὸ σχέδιο τοῦ καταστατικοῦ καὶ νὰ τὸ φέρῃ σύντομα γιὰ ἔγκριση σὲ νέα Γεν. Συνέλευση.

Τὸ σχέδιο ποὺ ἐμεῖς εἶχαμε ἐτοιμάσει καὶ ἀπὸ καιρὸ περίμενε ἔτοιμο, τὸ παραδώσαμε τὴν ἐπόμενη μέρα στὸ Ματθαϊόπουλο, κι’ ἐκεῖνος, μαζί μὲ τοὺς ἄλλους, ἄρχισε κατόπιν τὴ μελέτη καὶ τὴ διόρθωσή του. Ἐμεῖς πιά παρακολουθοῦσαμε ἀπὸ τότε τὴν πρόοδο τῶν ἐνεργειῶν, γιὰ τὸ σύλλογο μας, μένοντας ἀπ’ ἔξω.

Οἱ ἡμέρες ποὺ ἀκολουθοῦν δὲν εἶναι γιὰ μᾶς εὐχάριστες. Οἱ μεγάλοι, ποὺ τοὺς δώσαμε τὴν πρωτοβουλία, ὅπως εἶναι φυσικὸ, ἔχουν ξεχάσει τώρα ποιοὶ εἶναι οἱ πραγματικοὶ σηματοφόροι τῆς κίνησης ποὺ δημιουργήθηκε στὸ χημικὸ κλάδο καὶ ὅταν πάλι τοὺς θυμούνται, θεωρώντας τους ἀνώριμους, δὲν παίρνουν στὰ

σοβαρά τὴ γνώμη τους, τραβώντας τὸ δικό τους δρόμο. Ξεχνοὺν κι' ἐκείνους καὶ τὶς ἀποφάσεις τῆς Συνέλευσης καὶ τροποποιοὺν τὸ Καταστατικὸ δίνοντας στὸ σχέδιο ποὺ παράλαβαν τὴ μορφή ἑνὸς σωματείου πρῶτα-πρῶτα ἐπιστημονικοῦ καὶ κατὰ δεύτερο λόγο ἐπαγγελματικοῦ. Φοβοῦνται πὼς ἡ παρουσίασὴ του, ὅπως τὸ θέλαμε ἐμεῖς, μὲ καθαρὰ ἐπαγγελματικὴ τοποθέτηση, θὰ παρεξηγιόταν καὶ θὰ τὸ ἐμφάνιζε, ἀπὸ τὰ πρῶτα βήματά του, σὰν ἓνα ἀπὸ τὰ συνηθισμένα ἐργατικὰ σωματεῖα. Κι' ἴσως θὰ πρέπει, γιὰ κείνη τὴν ἐποχὴ, νὰ δικαιολογήσουμε τοὺς φόβους τους, ποὺ οἱ ἰδικοὶ μας ἐνθουσιασμοὶ δὲν μᾶς ἄφηναν νὰ τοὺς ἰδοῦμε. Ἡ παρεξήγηση ἦταν εὐκόλη, ἀπὸ μέρους μάλιστα τῶν βιομηχάνων, μὲ κίνδυνο, ἀπ' αὐτὴ τὴν αἰτία, νὰ τὸ ἀντιμετωπίσουν ἀπὸ τὴν πρώτη ὥρα μὲ τὴν ἐχθρότητά τους.

Πάντως ἡ τακτικὴ ποὺ ἀκολουθοῦσε ἡ προσωρινὴ Ἐπιτροπὴ ἐξόργιζε ὄλους ἐμᾶς τοὺς νέους καὶ γίνονταν σκέψεις νὰ τὴν ἀνατρέψουμε, ὥστε νὰ ξαναφέρουμε τὴν κίνησή μας στὸ σωστὸ δρόμο. Τελικά, εὐτυχῶς, ἐπικράτησαν ψυχραιμότερες σκέψεις καὶ σπατάσαμε ἀφήνοντας νὰ προχωρήσῃ ἡ ἴδρυση τοῦ συλλόγου ἐπάνω στὴ γραμμὴ τοῦ Ματθαιόπουλου καὶ τῶν ἄλλων μεγάλων.

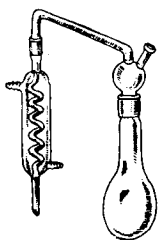
Ἔτσι, ἂν καὶ πικραμένοι ἀπὸ τὴν ἀλλαγὴ, ἐξακολουθήσαμε τὴ συνεργασία μαζί τους δεχόμενοι τὶς διαταγές τους καὶ ἐκτελώντας ὅλη τὴ ρουτίνα τῆς δουλειᾶς καὶ τὶς ἄλλες ἐνέργειες. Ὅσα χρειάζονταν γιὰ τὴ σύγκληση τῆς δεύτερης Γενικῆς Συνέλευσης τῶν Χημικῶν, αὐτῆς ποὺ θάταν καὶ ἡ ὀριστικὴ, ἡ ἰδρυτικὴ τοῦ συλλόγου. Ὁ Ματθαιόπουλος, σὰν καθηγητῆς, δύσκολα ξεχνοῦσε τὸ δικό του ἀλάθητο καὶ ἐξακολουθοῦσε νὰ μᾶς βλέπη, ἐμᾶς τοὺς μικροὺς, σὰν φοιτητές του, ποὺ δὲν ἐπιτρεπόταν νὰ ἀντιλέγουμε σ' αὐτόν. Κι' ἔτσι ἐφθάσαμε στὴ νέα Γενικὴ Συνέλευση τῆς 4ης Αὐγούστου 1924.

Ἐγινε κι' αὐτὴ στὸν ἴδιο τόπο —τὸ Ἀμφιθέατρο τοῦ Χημείου— καὶ μὲ τὸν ἴδιο ἐνθουσιασμὸ καὶ προθυμία πῆραν μέρος ἀκόμη περισσότεροι χημικοί. Τὸ καταστατικὸ τὸ ἐνέκριναν ὅπως εἶχε τροποποιηθῆ, στὰ λίγα σχετικὰ σημεῖα του, ἀπὸ τὴν προσωρινὴ Ἐπιτροπὴ, χωρὶς νὰ πολυσυζητήσουν τὶς λεπτομέρειές του. Ἡ Συνέλευση ἀναγνώρισε τὴν Ἐπιτροπὴ σὰν προσωρινὸ Διοικητικὸ Συμβούλιο, μὲ τὴν προσθήκη ἑνὸς ἀκόμη μέλους, ὥστε νὰ γίνῃ «ἐννεαμελές», τοῦ Κ. Δόσιου, καὶ τὸ ἐξουσιοδότησε νὰ φροντίσῃ γιὰ τὴν ἀναγνώριση τοῦ σωματείου ἀπὸ τὸ Πρωτοδικεῖο μὲ τὸν τίτλο «Ἐνωσις Ἑλλήνων Χημικῶν».

Στὴ Συνέλευση αὐτὴ ὑπογράφηκε καὶ ἡ ἰδρυτικὴ πράξις καὶ συγκεντρώθηκε, μὲ ἔρανο μεταξὺ τῶν παρευρισκομένων, τὸ πρῶτο χρηματικὸ ποσόν. Τὰ μέχρι τὴν ἡμέρα αὐτὴ ἔξοδα, γιὰ ἐγκυκλίους, ταχυδρομικὰ καὶ ἄλλα, εἶχαν γίνῃ ἀπὸ τὸ προσωπικὸ μου ταμεῖο. Ὁ ἔρανος συγκέντρωσε συνολικὰ 2450 δραχμές, ποσὸν ἀξιόλογο μὲ τὰ μέτρα τῆς ἐποχῆς ἐκείνης. Δεῖγμα κι' αὐτὸ τοῦ ἐνθουσιασμοῦ μὲ τὸν ὅποιο οἱ χημικοὶ ἀγκάλιασαν τὴν καινούργια ὀργάνωσή τους. Τὰ μέχρι τότε συνολικὰ ἔξοδα ἦσαν μόνο 183 δραχμές.

Ἀπὸ τὴν ἡμέρα αὐτὴ, τὴν 4η Αὐγούστου 1924, ὑπάρχει καὶ ἐργάζεται ἀπρόσκοπτα ἡ Ἐνωσὴ μας. Εἶναι ἡ μοναδικὴ ὀργάνωση, ἡ ἐπιστημονικὴ καὶ ἡ ἐπαγγελ-

ματική του κλάδου μας, και παρ' ότι τὸ Πρωτοδικεῖο τελικά, κατὰ τὴν ἀναγνώρι-
σὴ της, τὴν χαρακτήρισε σὰν ἐπαγγελματικὸ σωματεῖο, δὲν τῆς δημιουργήθηκε
ποτὲ ζήτημα ἀπ' αὐτὴ τὴν αἰτία καὶ μόνο ἡ ἀνάμνηση ἔμεινε γιὰ τὴν χωρὶς οὐ-
σιαστικὴ σημασία διαμάχη μεταξὺ τῶν παλαιῶν καὶ τῶν νέων χημικῶν τῆς ἐποχῆς
ἐκείνης.

ΤΟ ΒΙΒΛΙΟ ΑΥΤΟ ΤΥΠΩΘΗΚΕ ΜΕ ΕΠΙΜΕΛΕΙΑ
ΤΟΥ «ΓΡΑΦΕΙΟΥ ΤΕΧΝΙΚΩΝ ΕΚΔΟΣΕΩΝ ΔΙΑΦΗ-
ΜΙΣΕΩΝ» ΚΑΙ ΠΡΟΣΩΠΙΚΗ ΠΑΡΑΚΟΛΟΥΘΗΣΗ
ΤΟΥ ΣΥΓΓΡΑΦΕΑ ΤΟΥ ΙΩ. Δ. ΚΑΝΔΗΛΗ ΤΟΥΣ
ΜΗΝΕΣ ΑΥΓΟΥΣΤΟ ΜΕΧΡΙ ΝΟΕΜΒΡΙΟ 1975. ΤΟ
ΚΕΙΜΕΝΟ ΕΙΝΑΙ ΣΤΟΙΧΕΙΟΘΕΤΗΜΕΝΟ ΣΕ ΜΗΧΑ-
ΝΗ ΜΟΝΟΤΥΠΑΣ ΣΤΟ ΕΡΓΟΣΤΑΣΙΟ «ΓΡΑΦΙΚΑΙ
ΤΕΧΝΑΙ ΓΡΗΓΟΡΙΟΣ Κ. ΠΑΡΙΣΙΑΝΟΣ» (ΜΕΤΑΜΟΡ-
ΦΩΣΕΙΣ ΑΤΤΙΚΗΣ ΟΔΟΣ ΟΔΥΣΣΕΩΣ 9 ΚΑΙ ΣΥΡΟΥ
12) ΚΑΙ ΟΙ ΕΙΚΟΝΕΣ ΤΟΥ ΤΥΠΩΘΗΚΑΝ ΣΕ ΧΩ-
ΡΙΣΤΑ ΦΥΛΛΑ ΜΕ ΣΥΣΤΗΜΑ ΟΦΣΕΤ ΣΤΟ ΛΙΘΟ-
ΓΡΑΦΕΙΟ «GRAMAK» ΕΠΕ (ΒΟΥΛΓΑΡΟΚΤΟΝΟΥ 26).

Σήμερα
ἀπολαμβάνετε
τὸ brandy
BOTRYS
τοῦ 1913

SULZER ESCHER WYSS *Burckhardt*

old-established suppliers to the chemical industry

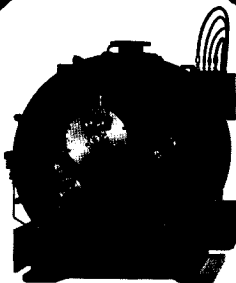
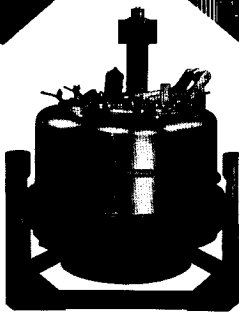
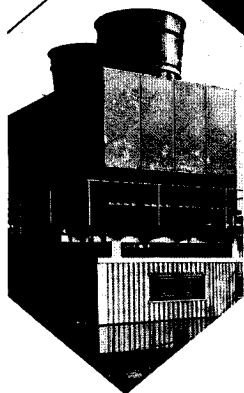
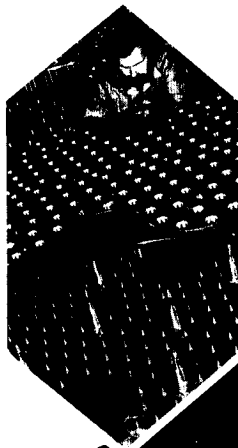
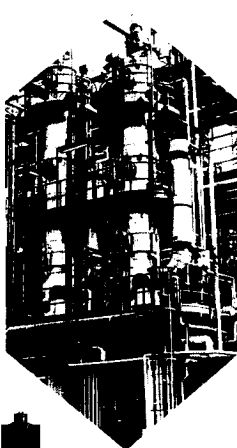
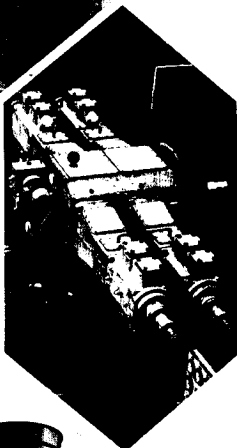
Production Programme

Evaporation and crystallization plants
Centrifuges, drying and cooling equipment
Furfural and chemical pulp plants
Vacuum rectification plants
Static mixing elements
Steam and power generating plants
Power recovery turbines
Hot-gas generators
Heat exchangers for process engineering
Air and gas compression and liquefaction
Heating, refrigerating and air conditioning plants
Cooling towers

Control valves, actuating systems and electronic components
Gamma irradiation plants for radiation chemistry, sterilization and sewage hygienization
Pumps
Industrial water treatment and purification plants
Liquid-ring vacuum pumps
Non-lubricated, lubricated and high-pressure compressors

Chemical engineering

Design, construction, procurement and erection

SULZER[®]

ESCHER[®]
WYSS

Burckhardt[®]

Nautec O.E.
Th.G. Pappas - A.A. Halkiopoulos
18, Valaoritou Street, Athens 134

• Sulzer Brothers Limited, CH-8401 Winterthur
• Escher Wyss Limited, P.O. Box, CH-8023 Zurich
• The Burckhardt Engineering Works Ltd.,
CH-4002 Basle